

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

EDITÖRLER Arnd-Michael Nohl
Karin Schittenhelm
Oliver Schmidtke, Anja Weiß
ÇEVİRİ Türkis Noyan

GÖÇ VE KÜLTÜREL SERMAYE

Göç ve Kültürel Sermaye

*Türkiye, Almanya, Kanada ve Büyük Britanya'da
Yüksek Vasıflı Göçmenler*

KitapYAYINEVİ

KİTAP YAYINEVİ – 251
İNSAN VE TOPLUM DİZİSİ – 61

GÖÇ VE KÜLTÜREL SERMAYE; TÜRKİYE, ALMANYA, KANADA VE BÜYÜK BRİTANYA'DA
YÜKSEK VASIFLI GÖÇMENLER / ARNO-MICHAEL NOHL, KARIN SCHITTENHELM, OLIVER SCHMIDTKE, ANJA WEIß (ED.)

ÖZGÜN ADI
KULTURELLES KAPITAL IN DER MIGRATION; HOCHQUALIFIZIERTE EINWANDERER
UND EINWANDERINNEN AUF DEM ARBEITSMARKT

© 2010, VS VERLAG FÜR SOZIALWISSENSCHAFTEN
© 2011, KİTAP YAYINEVİ LTD.
TANITIM İÇİN YAPILACAK KISA ALINTILAR DIŞINDA HİÇBİR YÖNTEMLE ÇOĞALTILAMAZ

ÇEVİRİ
TÜRKİS NOYAN

YAYINA HAZIRLAYAN
NİHAL BOZTEKİN

KİTAP TASARIMI
YETKİN BAŞARIR, BEK

TASARIM DANIŞMANLIĞI
BEK

KAPAK TASARIMI
DİLEK ÇETİNKAYA

GRAFİK UYGULAMA VE BASKI
MAS MATBAACILIK A.Ş.
KÂÇIT HANE BİNASI
HAMİDİYE MAHALLESİ, SOĞUKSU CADDESİ NO. 3
34408 KÂÇITHANE
SERTİFİKA NO. 12055
T: 0212 294 10 00 F: 212 294 90 80
E: INFO@MASMAT.COM.TR

1. BASIM
KASIM 2011, İSTANBUL

ISBN 978-605-105-087-4

YAYIN YÖNETMENİ
ÇAĞATAY ANADOL

KİTAP YAYINEVİ LTD.
KÂÇIT HANE BİNASI
HAMİDİYE MAHALLESİ, SOĞUKSU CADDESİ NO. 3/1-A
34408 KÂÇITHANE İSTANBUL
SERTİFİKA NO. 12348
T: 212 294 65 55 F: 212 294 65 56
E: kitap@kitapyayinevi.com
W: www.kitapyayinevi.com

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Göç ve Kültürel Sermaye

*Türkiye, Almanya, Kanada ve Büyük Britanya'da
Yüksek Vasıflı Göçmenler*

EDİTÖRLER

ARND-MICHAEL NOHL, KARIN SCHITTENHELM,
OLIVER SCHMIDTKE, ANJA WEIß

ÇEVİRİ

TÜRKİS NOYAN

KitapyAYINEVi

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ / ARND-MICHAEL NOHL, KARIN SCHITTENHELM, OLIVER SCHMIDTKE VE ANJA WEIß 7

ÖNSÖZ: GÖÇ, KÜLTÜREL SERMAYE VE İŞGÜCÜ PİYASASINA STATÜ GEÇİŞLERİ /

ARND-MICHAEL NOHL, KARIN SCHITTENHELM, OLIVER SCHMIDTKE VE ANJA WEIß 11

A: İKİNCİ KUŞAK GÖÇMENLER

EĞİTİM VE MESLEK BAŞARISINA GÖTÜREN ENGEBELİ YOL

İKİNCİ KUŞAĞIN AKADEMİK KARIYERİNDE STATÜ GEÇİŞLERİ / KARIN SCHITTENHELM 53

GÖÇMEN AİLESİNİN KÜLTÜREL SERMAYESİ: AKADEMİK VASIFLI GÖÇMENLERİN

İKİNCİ KUŞAĞININ EĞİTİM YÖNELİMLERİ / REGINA SOREMSKI 73

B: YABANCI ÜLKEDE ALINAN DİPLOMAYLA İŞGÜCÜ PİYASASINA GİRİŞ:

YEŞİL KART ÖTESİNDEKİ KARMAŞIK YOLLAR

ALMANYA DIŞINDA EĞİTİM GÖRMÜŞ YÜKSEK VASIFLI GÖÇMENLERİN DURUMU:

RESMEN EŞİT HAKLARA SAHİP OLARAK İŞGÜCÜ PİYASASINA GİRİŞ / ARND-MICHAEL NOHL, ULRİKE

SELMA OFNER VE SARAH THOMSEN 95

YABANCI ÜLKELERDE EDİNİLMİŞ BİLGİ VE BECERİLERİN TÜRKİYE İŞGÜCÜ PİYASASINDA

DEĞERLENDİRİLMESİ / BARBARA PUSCH 118

KANADA İŞGÜCÜ PİYASASINDA KURUMSALLAŞMIŞ VE BEDENSELLEŞMİŞ KÜLTÜREL SERMAYE HAKKINDA

EKSPERLERİN GÖRÜŞLERİ / MIRKO KOVACEV 134

ÇOKDİLLİLİK YARARLIDIR! ALMANYA VE KANADA'DA AKADEMİK VASIFLI GÖÇMENLERİN

RESMEN KABUL EDİLMİŞ OLAN BİRKAÇ DİLİ KONUŞABİLMESİ / YVONNE HENKELMANN 153

C: ZORLAŞTIRILMIŞ KOŞULLAR ALTINDA İŞGÜCÜ PİYASASINA GİRİŞ:

YÜKSEK VASIFLI MÜLTECİLERİN VE YASADIŞI SAYILAN KİŞİLERİN DURUMU

HUKUKİ DIŞLANMA DENeyİMİ: YÜKSEK VASIFLI GÖÇMENLER VE YABANCILAR HUKUKU / ANJA WEIß 173

ÜLKE DIŞINDA ÖÇRENİM GÖRMÜŞ YÜKSEK VASIFLI GÖÇMENLERİN ALMAN İŞGÜCÜ PİYASASINDA

VASIFLARININ ALTINDA BİR İŞE GİRME DURUMUNDA

STATÜ GEÇİŞİNİN SEYRİ / NIKI VON HAUSEN 196

D: VASFINDAN ÖDÜN VERMEK VE EK EĞİTİM ALMA SEÇENEKLERİ ARASINDA:

ÜLKE DIŞINDA EĞİTİM GÖRMÜŞ GÖÇMENLERİN KARŞILAŞTIRMALI BİR BAKIŞ AÇISIYLA İNCELENMESİ

EĞİTİMİN KÜLTÜREL SERMAYEYE DÖNÜŞMESİ: ALMANYA VE KANADA'NIN

İŞGÜCÜ PİYASASINDA YABANCI DİPLOMALARIN AKREDİTE EDİLMESİ / ARND-MICHAEL NOHL 217

Göçmen Hekimler İçin Mesleki Entegrasyon Desteği, "Doğru Uygulama"

Girişimleri-Almanya ve Büyük Britanya'da Geliştirilen

Yeni Entegrasyon Stratejileri / NADYA SRUR 235

Göç Edilen Ülkedeki Kısırdöngü: Yüksek Vasıflı Göçmenlerin İşgücü Piyasasında Spesifik

OLMAYAN VASIFLARDA SAPLANIP KALMASI / NIKI VON HAUSEN 255

E: AYRIMCILIK: HUKUKİ VE SEMBOLİK DIŞLANMA YOLUYLA KÜLTÜREL SERMAYE KAYBI

Göç Sürecine Dayalı Biyografik Yönelimlerin Yabancılar Hukuku Uyarınca Kurumsallaştırıl-

ILMASI / ANJA WEIß, ULRİKE SELMA OFNER VE BARBARA PUSCH 279

FARKLILIĞIN OLUMSUZ ALGILANMASI VE SINIFLANDIRILMASI: KANADA VE ALMANYA'DA, ÜLKE İÇİNDE

EĞİTİM GÖRMÜŞ YÜKSEK VASIFLI GÖÇMENLERİN TANINMAMA,

AŞAĞI GÖRÜLME VE AYRIMCILIK TECRÜBELERİ / STEFFEN NEUMANN 300

ÜLKE DIŞINDA ÖĞRENİM GÖRMÜŞ YÜKSEK VASIFLI AKADEMİSYEN GÖÇMENLERİN

YAŞADIĞI SEMBOLİK DIŞLANMA / ULRİKE SELMA OFNER 319

KANADA'DAKİ ÇOKKÜLTÜRLÜLÜĞÜN SEMBOLİK DIŞLAMA TARTIŞMALARI ÜZERİNDEKİ ÇELİŞKİLİ

ETKİLERİ / JENNIFER BAGELMAN 335

F: SOSYAL SERMAYENİN DEĞERLENDİRİLMESİ: AİLELER, AÇLAR VE

BUNLARIN İŞGÜCÜ PİYASASINA ENTEGRASYONDAKİ ÖNEMİ

İŞGÜCÜ PİYASASINA ENTEGRASYONDA ETNİK KÜLTÜREL SERMAYE: ETNİK

NİŞ EKONOMİSİNDEN GENEL İŞGÜCÜ PİYASASINA GEÇİŞ / OLIVER SCHMIDTKE 353

"ZAYIF BAĞLAR"IN ÖTESİNDE: ÖĞRENİMLERİNİ ÜLKE DIŞINDA TAMAMLAMIŞ YÜKSEK VASIFLI

GÖÇMENLERDE SOSYAL SERMAYENİN OLUŞUMU VE ÖNEMİ / SARAH THOMSEN 317

İKİNCİ KUŞAK GÖÇMENLERİN ÖĞRENİM BİYOGRAFİLERİ SÜRECİNDE

KAYNAK OLUŞTURAN SOSYAL SERMAYE / KATHRIN KLEIN 388

ALMANYA, KANADA VE TÜRKİYE'DE YÜKSEK VASIFLI GÖÇMENLERİN AİLEYE BAĞLI YÖNELİMLERİ VE

İŞGÜCÜ PİYASASINA ENTEGRASYONLARI / BARBARA PUSCH 405

MESLEKİ YÖNELİMİN SOSYAL ALAN KOORDİNATLARI:

ALMANYA VE BÜYÜK BRİTANYA'DA GÖÇMENLERİN İKİNCİ KUŞAĞINDAN

YÜKSEK VASIFLILAR / KARIN SCHITTENHELM VE ELENİ HADZİDİMİTRİADO 427

SUNUŞ

Yüksek vasıflı göçmenler hakkında yaptığımız bu araştırma için seçtiğimiz ülkeler arasına özellikle Türkiye'yi de kattık; çünkü homojen olması gerektiği varsayılan bir ulus devlet sıfatıyla Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulabilmesi için (yönetilmiş) göç hareketleri zorunlu olmuştur. Bu yüzden de göç olgusu Türkiye Cumhuriyeti'nin değişmeyen unsurlarından biri haline gelmiştir (bkz. Çağaptay 2007; Dündar 2008; İçduygu 2010). Ayrıca Türkiye yakın tarihinde de yoğun bir iç göç nedeniyle yüksek oranda göç hareketlerine tanık olmuştur. Bu bağlamda, eski Doğu Bloku ülkelerinden gelip Türkiye'de geçimlerini sağlayan ve para kazanan küçük tüccarlar, ev hizmetlileri ve başka vasıfsız hizmetleri yerine getiren işçileri anımsamak yeterlidir.

Yüksek vasıflı kişilerin göçü de Türkiye Cumhuriyeti tarihine ait olgulardandır: Cumhuriyetin ilk yıllarında (tek parti döneminde) Nazi Almanyası'ndan kaçan Yahudi ve rejim karşıtı bilim insanları Türkiye'nin bilim camiasında yerlerini almıştır. Özel üniversitelerin kurulmasından bu yana, yabancı öğretim üyeleri, özellikle de iyi İngilizce bilenler, aranan kişilerdir (bkz. Pusch 2003). Üniversitenin dışında, uluslararası şirketlerde ve projelerde yabancı uzmanlar ve yöneticiler iş bulmaktadır (bkz. Özbek 2010, Kaiser 2003, 2004); hatta bir ara tıp alanında da personel azlığının yabancı işgücüyle giderilmesi düşünülmüştür.

Türkiye tarihinde önemli bir yer tutmasına karşın, göç olgusuna ilişkin toplumsal süreçlerin bilimsel olarak çözümlenmesi için sarf edilen çabalar henüz çok yenidir (bkz. Kaya/Şahin 2007; İçduygu /Kirişçi 2009). Türkiye'deki araştırmacılar uzun yıllar daha çok "misafir işçi" (*Gastarbeiter*) ya da "Almanci" adı altında Avrupa'ya göç etmek üzere ülkeden ayrılanlarla ilgilenmiş (bkz. özellikle Abadan-Unat 2002) ya da Batı Anadolu'nun süratle büyüyen metropollerinin tablosunu değiştiren iç göç sorunlarını ele almıştır. Türkiye'ye yönelik göç hareketlerinin bir konu olarak tartışılması ancak 2000'li yıllarda gündeme gelmiş ve demografi araştırmalarında, ülkede hangi göçmen gruplarının yerleşmiş olduğu açıklanmıştır (bkz.

Özbay/Yücel 2002). Bu dönemden itibaren Türk göç tarihi yeniden ele alınmış (bkz. Kirişçi 2008; İçduygu/Kirişçi 2009) ve aynı zamanda göçle ilgili politik ve hukuki koşullar ön plana çıkmıştır (bkz. Köksal 2003; Kaiser 2010; Pusch 2010). Göçmenlerin, özellikle de yüksek vasıflıların deneyimlerine ise çok az ilgi gösterilmiştir (diğer çalışmalar arasında bkz. Pusch/Wilkoszewski 2010).

İşte kitabımız burada devreye girmektedir: Biz araştırma grubu olarak, yüksek vasıflı göçmenlerin yönelim ve deneyimlerini ayrıntılı anlatımsal mülakatlar yoluyla çözümlemeye çalıştık. Bu amaçla, göçmenlerin dört ayrı ülkedeki yaşam seyirlerini karşılaştırdık: Araştırmalarımızı Türkiye dışında Büyük Britanya, Kanada ve Almanya'da da sürdürdük. Sadece mülakatlarla yetinmeyip göç olgusunun hukuki ve politik koşullarını da ortaya koyduğumuzdan dolayı, yüksek vasıflı göçmenlerin bir ülkeye göçleri esnasındaki davranış biçimlerinin her bir ülkedeki kurumsal yapıyla ne şekilde bağdaştırıldığını gözlemlene fırsatımız oldu.

Aktörler ile kurumsal yapıların perspektiflerinin bağdaştırılması bizim için çok önemlidir, çünkü aksi halde göç sürecini gereğince anlamak mümkün olmayacaktır. Örneğin, İstanbul'da bir evde çalışan Kazakistanlı bir kadının yaşam gerçeklerini yalnızca Türk devletinin yasalarına bakarak nasıl değerlendirebiliriz? Bu kadının benimsediği davranışların, göze batmamaya çalışmasının, sık sık ülke dışına çıkıp tekrar geri gelmesinin yasalardan dolayı katlanmak zorunda olduğu sorunlar olduğunu bilmezsek, bunları nasıl anlayabiliriz?

Yüksek vasıflıların göç olgusunu aktör ve yapı perspektiflerinden incelemek bizler için heyecan verici, teşvik edici ve doyurucu bir çalışma süreci oldu. Umarız ki, Türkiye'deki okurlarımız da bu araştırmanın sonuçlarını bizler gibi merak uyandırıcı bulur ve kitabımız Türkiye'deki göç tartışmalarına ufak bir katkıda bulunur.¹ Bu vesileyle, araştırma projesini ve kitabın çevrilerek yayımlanmasını destekleyen Volkswagen Vakfı'na ve çeviriyi kontrol eden Fatma Herrmann'a teşekkür ederiz.

Bu noktada çeviri için ayrıca bir not düşmek gerekir. Çeviri kül-

¹ Değerli okurların projemizle ilgili erişebileceği başka Türkçe kaynaklar: Nohl 2009, Pusch 2010. İnternet sayfamızda da (www.cultural-capital.net) birçok çalışma raporu bulunmaktadır.

türlerarası bir müzakere sürecidir; ancak kitabımızı büyük bir ustalıkla Türkçeye kazandıran Selma Türkis Noyan, sadece Türk kültürü ile Alman kültürü arasında değil, farklı bilim kültürleri arasında da çok zahmetli bir arabuluculuk yapmıştır. Kendisine hiç yılmadan giriştiği bu başarılı iş için özellikle şükranlarımızı sunmak isteriz.

KAYNAKÇA

- Abadan-Unat, Nermin (2002), *Bitmeyen Göç: Konuk İşçilikten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Çağaptay, Soner (2007), "Vatandaşlık ve Etnik Çatışma, Harun Gülalp (ed.)," *Türklüğe Geçiş: Modern Türkiye'de Göç ve Din*, İstanbul: Metis, s. 86-111 içinde.
- Dündar, Fuat (2008), *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)*, İstanbul: İletişim.
- İçduygu, Ahmet (2010), "Türkiye'de Uluslararası Göçün Siyasal Arka Planı: Küreselleşen Dünyada Ulus-Devleti İnşa Etmek ve Korumak," Barbara Pusch ve Tomas Wilkoszewski (ed.), *Türkiye'ye Uluslararası Göç-Toplumsal Koşullar-Bireysel Yaşamlar*, İstanbul: Kitap Yayınevi, s. 17-40 içinde.
- İçduygu, Ahmet ve Kemal Kirişçi (2009, ed.), *Land of Diverse Migrations. Challenges of Emigration and Immigration in Turkey*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- İçduygu, Ahmet, İbrahim Sirkeci ve İsmail Aydıngün (1998), *Türkiye'de İçgöç*, İstanbul: Tarih Vakfı.
- Kaiser, Bianca (2003), "Lifeworlds of EU Immigrants in Turkey," Emrehan Zeybekoğlu ve Bo Johansson (ed.), *Migration and Labour in Europe: Views from Turkey and Sweden*, Marmara Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Araştırma ve Uygulama Merkezi (MURCIR) ve İsveç Ulusal Çalışma Yaşamı Enstitüsü (NIWL), İstanbul: Şefik, s. 269-89 içinde.
- Kaiser, Bianca (2004), "German Migrants in Turkey: The 'Other Side of the Turkish-German Transnational Space'," Thomas Faist ve Eyüp Özveren (ed.), *Transnational Social Spaces. Agents, Networks and Institutions*, Aldershot&Burlington, Ashgate içinde s. 110.
- Kaiser, Bianca (2010), "Avrupa Birliği Uyum Sürecinde Türkiye'nin Yabancılar Mevzuatı ve AB Vatandaşı Göçmenlerin Yaşamları Üzerindeki Etkileri," Barbara Pusch ve Tomas Wilkoszewski (ed.), *Türkiye'ye Uluslararası Göç - Toplumsal Koşullar - Bireysel Yaşamlar*, İstanbul: Kitap Yayınevi, s. 57-72 içinde.
- Kaya, Ayhan ve Şahin Bahar (2007, ed.), *Kökler ve Yollar-Türkiye'de Göç Süreçleri*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kirişçi, Kemal (2008), "Migration and Turkey: The Dynamics of State, Society and Politics", Reşat Kasaba (ed.), *History of Turkey; Turkey in the Modern World* (c. 4), Cambridge: Cambridge University Press, s. 175-198 içinde. [*Türkiye Tarihi 1839-2010; Modern Dünyada Türkiye* (c. 4), Reşat Kasaba (ed.), İstanbul: Kitap Yayınevi, s. 171-196 içinde].
- Köksal, Mehmet (2003), *Yabancıların Çalışma İzni Hakkında Kanun*, İstanbul: Eurojuris Yay.
- Nohl, Arnd-Michael (2009), "Kültürel Sermayenin Göçü: Yurdunda Yüksek Öğrenim Görmüş Göçmenlerin Yabancı İş Piyasalarındaki Olanak ve Sınırlılıkları," *Eğitim, Bilim Toplum*, c. 6, No. 23, s. 38-49.

- Özbay, Ferhunde ve Yücel Banu (2002), "Türkiye'de Göç Hareketleri, Devlet politikaları ve Demografik Yapı," *Nüfus ve Kalkınma - Göç, Eğitim, Yaşam Kalitesi*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü Yayını.
- Özbek, Yasemin (2010), "Almanya'dan Türkiye'ye Ulasasını Göç." Barbara Pusch ve Tomas Wilkoszewski (ed.), *Türkiye'ye Uluslararası Göç - Toplumsal Koşullar - Bireysel Yaşamlar*, İstanbul: Kitap Yayınevi, s. 159-170 içinde.
- Pusch, Barbara (2003), "Deutsche und österreichische Wissenschaftlerinnen und Wissenschaftler in der Türkei," *Zeitschrift für Türkeistudien*: 1-2, s. 53-66.
- Pusch, Barbara (2010), "İstene ve İstemenyen Konuklar: Türkiye'deki Yabancıların İş Hukuku Karşısındaki Durumu," Barbara Pusch ve Tomas Wilkoszewski (ed.), *Türkiye'ye Uluslararası Göç - Toplumsal Koşullar - Bireysel Yaşamlar*, İstanbul: Kitap Yayınevi, s. 75-88 içinde.
- Pusch, Barbara ve Tomas Wilkoszewski (2010, ed.), *Türkiye'ye Uluslararası Göç - Toplumsal Koşullar - Bireysel Yaşamlar*, İstanbul: Kitap Yayınevi.

GÖÇ, KÜLTÜREL SERMAYE VE İŞGÜCÜ PİYASASINA STATÜ GEÇİŞLERİ

Uluslararası rekabet alanında güçlü olabilmek için yürütülen göç politikasında yüksek vasıflı göçmenler çekici bir hedef kitledir; ancak bu kişiler göç ettikleri ülkelerde çoğu zaman olumsuz sosyal koşullar altında yaşamakta ve mesleki kariyerlerini sürdürme çabası içindeyken büyük engellerle karşılaşmaktadır. Bu durum, siyasal gündemle sosyal uygulama arasında bariz bir çelişkinin varlığına işaret eder.

Yüksek vasıflı göçmenleri ülkeye çekme çabası bir taraftan, küreselleşen ekonominin zorlukları karşısında modern ekonomileri hazırlıklı kılmanın ciddi bir bileşeni olarak görülmektedir. Bu durum günümüz politikasında ve politika tartışmalarında önemli bir rol oynamaktadır. Yüksek eğitimli göçmenler modern bilgi toplumlarının başarısının ve sürekliliğinin temel öğelerinden biridir. Avrupa ülkeleri, yabancı işgücü çalıştırma konusunda geleneksel olarak hayli kısıtlayıcı davranmışsa da günümüzde bu konuya büyük önem atfetmektedir; şimdilerde dünyanın dört bir yanındaki ülkelerin “en iyi beyinler” diye tanımlanan en parlak zekâlarını kendilerine çekmek için yarıştıkları görülmektedir (Shachar 2006). Buna bağlı olarak, küreselleşmiş bir işgücü piyasası yönünde bir hareketlilik kendini göstermektedir. Yüksek vasıflı göçmenler, becerilerin aktarılabilirliği ve uluslararası alanda hareket kabiliyeti sayesinde, bu küresel pazarda peşinden koşulan birer “mal” haline gelmiştir.

Öte yandan, göçmenlerin işgücü piyasasına entegrasyonunun politik bir hedef olarak ortaya konmasına karşın, uygulamada başarı sağlanması çoğu kez güç olmuştur. En son veriler göçmenlerin ekonomik performansı ve mesleki başarılarıyla yerel halkınkiler arasında büyük bir fark olduğunu göstermektedir. Büchel ve Frick tarafından yürütülen bir sosyo-ekonomik araştırma, göçmenlerin ekonomik performansının Avrupa’daki çeşitli ülkelerde son derece değişken olduğunu ve bunun da o ülkeye özgü

işgücü piyasasını denetleyen kurumsal düzenlemeleri yansıttığını ortaya koymuştur (2005). Avrupa'daki bu değişkenliğin yanı sıra, eğitim sisteminde ve işgücü piyasasında göçmenlerin yerli halkla eşit tutulmaması kıtanın tamamında gözlenen sosyal bir gerçekliktir ve ikinci kuşak da sık sık bundan payını almaktadır (Kogan 2007, Marti vd. 2007). Göçmenler arasındaki yüksek işsizlik oranları ve düşük gelir düzeyleri, sosyal dışlanmanın işgücü piyasasındaki göstergeleridir.

Bu derleme kitap, göç geçmişli olan yüksek vasıflılarla ilgilidir; özellikle dikkatlerin odağına alınacak kişiler, bir ülkeye belli amaçlarla çağırılmış olmayan, politik girişimlerin ve programların ulaşmadığı bir ortamda kalan, “unutulan” kişilerdir. Bakış açısı böyle genişletildiğinde, yüksek vasıflı göçe yönelik idari politikaların arzulanan grupları aşan daha geniş bir kitleyi kapsamakta olduğu anlaşılmaktadır. Göçmenleri davet ettikten sonra entegrasyonlarına olanak tanımak da önemlidir. Entegrasyon sadece dil kursları düzenlemekle halledilecek bir sorun değildir. Göç alan ülkenin işgücü piyasasındaki başarıyı engelleyen bariyerlerin birbirinden farklı sosyal nedenleri vardır. Bunlar eğitim sisteminden başlayıp, kamusal tartışma üzerinden sosyal ağlara kadar geniş bir yelpaze oluşturur. Heterojen politika alanlarında bu konular üzerinde çalışılmaktadır. Bu bakımdan yüksek vasıflıların göçü “Biz çağırıyoruz, onlar da geliyor” gibi basit bir bakışla açıklanamaz. Tam tersine: Göç vesilesiyle oluşan çetrefilli yollar göçmenleri işgücü piyasasında birbirinden farklı, vasıflarına az veya çok uygun olan sektörlere götürmektedir. Bu kitap, entegrasyonun içerdiği çeşitli yolları bütün genişliği ve karmaşıklığıyla irdelemektedir.

Yüksek vasıflı göçmenlerin işgücü piyasasına entegrasyonunu konu alan bu araştırmada¹ söz konusu kişiler “insan sermayesi” durumuna indirgenmemekte, aksine, olanaklar ortamında yer alan aktörler olarak kavranmaktadır; ülke içindeki ve dışındaki eğitim sistemleri, işgücü piyasasındaki beklentiler, hukuken kabullenilme ve dışlanma, etnik ayrımcılığın sonuçları

1 2005-2009 yılları arasında Volkswagen Vakfı sponsorluğunda göç ve entegrasyonu destekleme girişimleri çerçevesinde oluşturulan uluslararası araştırma grubu tarafından “Göç Sürecinde Kültürel Sermaye: Emek Piyasasına Statü Geçişinde Eğitim ve İkamet Durumunun Önemi” adı altında Arnd-Michael Nohl, Karin Schittenhelm, Oliver Schmidtke ve Anja Weiß'in işbirliğiyle yönetilen bir çalışma yapılmıştır. Bu kitapta yer alan tüm makaleler araştırma grubunun üyeleri tarafından kaleme alınmıştır.

ve çeşitli ağların sosyal desteği bu kişilerin yaşamına damgasını vurmaktadır. Pierre Bourdieu “kültürel sermaye” konseptinde “insan sermayesinin nesnel olarak mevcut olmadığından, aksine kültürel sermayenin değerinin toplum tarafından belirlendiğinden” söz etmektedir (bkz. Bourdieu 1983). İşte, yüksek vasıflı göçmenlerin işgücü piyasasına girişinin böyle bağlantılarla kavranması bu kitaptaki tüm makalelerin ortak çıkış noktasıdır: Göçmenler bilgi ve becerilerini göç alan ülkenin işgücü piyasasında kültürel sermaye olarak tanınacak ve faydalanılacak şekilde geliştirmeyi ve değerlendirmeyi nasıl başarmaktadır? Bu soru, öğrenim sürecinde bilgi ve beceri edinilmesini ve bu sürecin işgücü piyasasına entegrasyon sırasında da devam ettirilmesini kapsamaktadır. Mevcut bilgi ve becerilerin işgücü piyasasının beklentileriyle uyum halinde olmasının nasıl mümkün kılındığı veya engellendiği de makalelerde araştırılmaktadır. Bu amaçla, Almanya’daki bulgular Büyük Britanya, Kanada ve Türkiye’deki problemlerle karşılaştırılmakta, elde edilen sonuçlardan, ulusal özelliklerin ve birçok ülkeyi kapsayan bakış açılarının anlaşılır hale gelmesi sağlanmaktadır.

1. KÜLTÜREL SERMAYE VE İŞGÜCÜ PİYASASINA STATÜ GEÇİŞLERİ

Ortaöğretim ve üniversitede edinilen bilgi ve becerilerin işgücü piyasasında tanınması ve takdir edilmesi kimi zaman mümkün olduğu gibi, kimi zaman da bu beklenti istendiği biçimde gerçekleşmeyebilir. Birçok insan böyle bir deneyim yaşamıştır. Bu bakımdan, eğitim sisteminin işgücü piyasasına geçiş konusunda toplumbilim alanında yoğun araştırmalar yapılmaktadır. Özellikle özgeçmiş ve yaşam öyküsü araştırmalarında anlamlı bir yeri olan “statü geçişi” konsepti, kişilerin üniversite öğrencisi statüsünden başka bir statüye, örneğin öğrencilikten mühendisliğe geçişini belirgin bir biçimde ortaya koyması bakımından yararlı bulunmuştur (Hoerning 1978; Heinz 1996).

Etnolojiden esinlenen geçmişe ait tanımlamalar, statü geçişlerini çerçevesi kesin hatlarla belirlenmiş bir toplumsal statüden bir sonrakine geçiş olarak kabul etmeye eğilimli olmuştur (van Gennep 2005). Bir mezuniyet diplomasının törenle verilmesi bunun örneklerindendir (Kohli 1985). Oysa çoğullaştırılmış toplumlarda yaşam öyküleri standartlaşmış bir örne-

ge uymaz ve meslek sistemlerine geçişler bütünüyle daha esnekleşmiştir (Blossfeld/Klijzing/Kurz/ Mills 2005). Bireyler meslek yaşamlarında her zaman, önceden belirlenmiş, alternatifleri belli olan bir seyir izlemeyebilir; hangi yola yönelecekleri kesin değildir ve bu durum çoğu kez risklidir. Bu bakımdan, mesleki seyir daha uzun süreli olabilir; dolayısıyla eğitim sisteminden işgücü piyasasına statü geçişlerinde, daha önce edinilmiş bilgi ve becerilere olası işverenler tarafından değer biçilmesi ve söz konusu kişilerce bunların bizzat yeniden biçimlendirilmesi, duruma göre de genişletilmesi, bir geçiş sürecinin unsurları olarak kabul edilmelidir. Bu noktada, analizimizin konusu sadece gerçekte var olan koşullar ve seyirleri değil, bunların anlamlandırılması ve yorumlanmasıdır da.

İlk aşamada, önceden edinilmiş bilgi ve becerilerin ne ölçüde kültürel sermaye olarak değerlendirilebileceği pek de açık değildir. Mevcut rekabet ve işgücü piyasası koşullarında statü geçişi herkesin tecrübe edeceği bir “değişim”in ötesinde, arzulanan bir statüye erişmek için verilen bir mücadeledir ve bu amaca her zaman ulaşamayabilir (karş. Schittenhelm 2005a). Bu geçişin ilk adımlarının atılıp atılamayacağı ve bunların nasıl bir başarıya götüreceği olgusu, ilerleyen zamandaki “kariyer adımları”nın hangi ön koşullar altında atılacağını da belirlemektedir.

İşgücü piyasasına statü geçişinin incelemelerin odak noktasına alınması, göç kökenli insanların diğer yüksek vasıflılardan tamamen “farklı” olmadığını açıkça göstermiştir. Bu kişiler de, tıpkı ülkenin yerli halkı gibi, işgücü piyasasına girişte aşılması gereken bir darboğazın üstesinden gelmeye çalışmakta ve beraberlerinde getirdikleri bilgi ve becerilerin değerlendirilebileceğine güvenememenin yanında diğer huzursuzluklarla mücadele etmektedir. Ancak göç koşulları altında bir işyerinde çalışmaya başlarken, daha önceden, o sırada ve ilerisi için düşünülen bir (yeniden) göç olgusu da devreye girmektedir. “Çokboyutlu yapılanmış statü geçişleri”nden söz edilmesindeki amaç, işgücü piyasasına statü geçişinin sadece öğrencilikten çalışma yaşamına geçmek değil, göç olgusunun seyri içinde bir ulus devletten bir başka ulus devlete geçmek olarak anlaşılması gerektiğini vurgulamaktır (Schittenhelm 2005a). Statü geçişinin bu ikinci boyutu da artık “standartların dışında”dır, yani geçiş dönemi büyük bir zaman dilimine yayılabilir ve

örneğin sembolik dışlanma yüzünden statünün dayandığı zemin çürütülürse, göçmenlerin çocuklarını da kapsayabilir. Araştırma bulguları, statü geçişinde günümüze dek yaşam öyküsü araştırmalarında sadece yerli halktan kişilerle bağlantılı olarak tartışmaya alınan üçüncü bir boyutun varlığını da doğrulamıştır (Krüger 2001): Eş ve aileyle bağlantılı yaşam biçimi de işgücü piyasasına statü geçişini etkileyebilir (karş. Pusch 2008a; Thomsen 2009). Sözü edilen bu statü geçişlerini birbirinden ayrı tutarak incelemek sakıncalı olacağından, bu kitapta bunların birbiriyle bağlantılı olduğu, birbiriyle kesiştiği ve birbirini değişime uğrattığı durumlar dikkate alınacaktır.

Statü geçişleri süreçler halinde gerçekleştiğinden, belli kesitler üzerinde yapılacak karşılaştırmalı analizlerin, tarihsel oluşumları saptayan geriye dönük bir bakış açısıyla yeniden kurgulanarak tamamlanması gerekir. İşgücü piyasasına statü geçişinin tek tek vakaları aşan evrelerinin ve engellerinin yeniden kurgulanmasıyla, bakışları işgücü piyasasına entegrasyonun tipik örneklerine yöneltmek mümkün olmaktadır. Çok sayıda hayat hikâyesinin yapboz misali bir araya getirilmesiyle, işgücü piyasasındaki olanaklar ve engeller hakkında çapraşık bir genel tablo oluşmaktadır. Bu vesileyle statü geçişi sırasında “statü durumlarının yeniden ve başka biçimde dağılımı” dikkati çekmektedir; kariyerde atılımlar ya da vasıf yitirilmesi bunun örneklerindendir (karş. Schittenhelm 2005a). Öğrenim ve çalışma dönemleri esnasındaki geçişler yeniden bir statü dağılımı süreci anlamına gelir ve bu, söz konusu kurumların mezunları seçip ayırma işlemlerini de kapsar (Bourdieu 1982).

İşgücü piyasasına statü geçişi sırasında bilgi ve becerinin değerinin toplumda –yeniden– tartışma konusu olduğu, Pierre Bourdieu’nün kültürel sermaye konseptinin ana meselesidir. Kültürel sermaye, sosyalizasyon, öğrenim ve eğitim süreçlerinde –aile ve okul ortamının içinde ve dışında– ediliyor; fakat sosyalizasyon ve eğitimin her şekli kültürel sermayeye denk düşmez. Aslında bilgi ve becerinin değeri, bir öğrenciye yönelik beklentilerde ya da iş başvurusunda bulunan kişinin mülakat sırasında nasıl davranması gerektiğinin belirlenmesi sürecinde olduğu gibi, uzun süren ve devam eden pazarlıklarla saptanır. Bu pazarlık süreçlerinin sonuçları, bilgi ve becerinin ortaöğretim ya da yükseköğretim kuruluşları tarafından belgelendirilmesiyle

kesinleşir ve böylece “kurumsallaştırılmış (resmen onaylanmış) kültürel sermaye”den söz edilir. Bundan ayrı olarak “bedenselleşmiş kültürel sermaye” de vardır ki, uzun vadeli sosyalizasyon, öğrenim ve eğitim süreçlerinin kişinin bedenine geçtiğine, içine işlediğine (*habitus*) işaret etmektedir.²

Gerek bedenselleşmiş kültürel sermaye, gerekse kurumsallaşmış kültürel sermaye, eğitimle değiştirilemeyecek ölçüde kesinlik kazanmıştır. Göçmen kökenli öğrencilere, ilkokulda çok başarılı olmalarına karşın, öğretmenleri tarafından liseye gitmelerinin önerilmemesi bunu göstermektedir. Aynı şekilde yüksek öğrenimini başka bir ülkede tamamlamış olan göçmenler de diplomalarının işgücü piyasasında tanınması için büyük bir mücadele vermektedir. Ülkenin orta halli ailelerinden gelen çocukların “normal biyografilerinde” ve çoğunluğa mensup kişilerin mesleğe girişinde “toplumsal yaşamın simyası” öylesine sağlamlaşmıştır ki, bilgi ve becerinin değeri hakkında az çok açık bir kanıya sahip olmak mümkündür (Bourdieu 1983: 190). Oysa göçmenler ve çocukları için durum başkadır; onların uzun süreli sosyalizasyon ve eğitim süreçlerinde edindiği birikimler yeniden denetlemeye tabi tutulur. “Yabancıların” bilgi ve becerilerini ölçerken kullanılan kriterler de her zaman çok açık ve anlaşılır değildir. Yüksek vasıflılar kurumsallaşmış, resmen onaylanmış ve bedenselleşmiş kültürel sermayelerine değer biçilmesi ve belki de yeniden ve farklı bir değer biçilmesi durumuyla, göç etmek üzere seçtikleri hedef ülkeye geçişleri sırasında karşılaşır. Bu bakımdan öğrenimini anavatanında tamamlamış olanlar için, göçmen kökenli oluşları işgücü piyasasına girerken, yani yaşamlarının daha sonraki bir evresinde önemli bir etken haline gelir (karş. Gutiérrez Rodríguez 1999; Friedberg 2000; Chiswick/Miller 2009).³ Göç alan ülkenin dilinin kullanımı da bu bağlamda önem taşır ve göçmenlerin dille ilgili *habitus* durumları da göç edecek ülkenin seçiminde etkili bir rol oynayabilir. (karş. Henkelmann 2007, 2009). Bundan farklı olarak bu etkinin önemi “ikinci kuşak,” yani göçmenlerin çocukları için, okula başlamadan önce kendini gösterir. Çocuklar okula girerken eğitim sisteminin beklentileri, öğretim yöntemi ve okulda geçerli

2 Bourdieu bunun dışında “nesnelleştirilmiş kültürel sermaye”den de söz eder; kitaplar, resimler bunun örnekleridir. Fakat bu kitapta bu kavramın bir rolü yoktur (Bourdieu 1983).

3 Göç alan ülkenin dilinin kullanımı da bu bağlamda önem taşımaktadır ve göçmenlerin dille ilgili “habitus” durumları da göç ülkesinin seçiminde rol oynayabilir (karş. Henkelmann 2007 ve 2009).

olan davranışlar açısından farklı biçimlerde hazırlanmıştır. “İyi ailelerden” gelen çocuklar her zaman iyi bilgi ve becerilerle donatılmış çocuklar olmak zorunda değildir. Bunlar okulda geçerli olan ve takdir gören, kültürel düzey bakımından özgün bir eğitim üslubuna zaten aileleri tarafından alıştırılmıştır. Göçmen kökenli olan yüksek vasıflıların Almanya’da eğitim ve meslek yolunda ilerlediğine günümüze dek nadiren rastlanmıştır, ayrıca –eğitim biyografilerinden farklı olarak– işgücü piyasasına giriş konusu da şimdiye dek pek dikkate değer bulunmamıştır (Nohl 2001: 212-228; Badawia 2002; Hummerich 2002; Ofner 2003; Pott 2002).⁴

Almanya’da göç geçmişi olanların vasıflı işgücü piyasasına geçişi çoğu kez bir mesleki eğitim almalarından sonra gerçekleşir ve burada hem okulla mesleki eğitim arasındaki ilk eşik (Granato 2003; Seibert 2005; Diehl/Friedrich/Hall 2009) hem de daha sonraki mesleğe giriş dikkate alınmaktadır (Konietzka/Seibert 2003; Seibert/Solga 2005).

Bu bakımdan, göç örneğinde kültürel sermaye kavramının ne anlamda geçerli olduğu belirginlik kazanmaktadır: Eğitim, bilgi ve beceri başlı başına birer kültürel sermaye unsuru değildir; bu vasıflar toplumsal, tarihi ve aynı zamanda biyografik değişimlere tabi olan ve bir yanda işgücü piyasasının beklentileri, diğer yanda eğitim sistemi tarafından kazandırılmış ve kazandırılmakta olan yetiler arasındaki bağlantıyı gösterir. Eğitim sistemi ve işgücü piyasası ulusal özelliklere sahip olursa, bu bağlantının yapısında çeşitli ulus devletlerin beklentilerinin de etkisi görülür (Weiß 2005, 2006). Bilgi ve beceri ancak bu bağlantılarla işgücü piyasasında üretken kılınabilir ve kültürel sermaye haline gelebilir.

2. ARAŞTIRMANIN AMPİRİK TASARIMI: STATÜ GRUPLARI, ANLATIMSAL MÜLAKATLAR VE BELGELEME YÖNTEMİ

İşgücü piyasasına statü geçişinin çokboyutlu bir yapı arz ettiği, “yüksek vasıflı göçmenler” ifadesinden anlaşılmaktadır. Burada bir yanda yüksek vasıflı kişiler, yani bilgi ve beceri sahibi insanlar söz konusudur ve bu

4 Almanya’da göç geçmişi olanlar çoğu kez bir mesleki eğitimden sonra vasıflı işgücü piyasasına geçer ve burada hem okul ile mesleki eğitim arasındaki ilk eşik (Granato 2003; Seibert 2005; Diehl/Friedrich/Hall 2009), hem de daha sonraki mesleğe giriş dikkate alınmaktadır (Konietzka/Seibert 2003; Seibert/Solga 2005).

nedenle de bu insanların işgücü piyasasında takdir edilip edilmeyeceği sorusu özel bir anlam kazanmaktadır. Diğer yandan da bu kişiler göçmendir. Ne yazık ki sosyoloji, göçün sonuçlarını “başka ulustan,” başka kökenlerden ve kültürlerden gelmiş olmaya atfetmeye eğilimlidir (Diefenbach/Weiß 2006; Schittenhelm 2005b, 2007) ve bu durum, yüksek vasıflı göçmenlerin sürekli göçmen statüsüne indirgenmesi tehlikesini de beraberinde getirmektedir (Wimmer/Glick Schiller 2003; Wimmer 2007). Oysa bunun yerine göçmen olmayan yüksek vasıflılar hakkında elde edilmiş ve ampirik olarak iyi belgelenmiş sosyolojik bulgulara dayanan bilgilerin göçmenlere ne şekilde aktarılabilirliği veya tüm yüksek vasıflılar için geçerli olabilecek şekilde nasıl tekrar ele alınıp yeniden şekillendirilebileceği araştırılrsa daha yararlı olurdu.

Bilgi, beceri, kültür ve göçe bağlı unsurlar arasındaki sıkı bağlantıyı basitçe bir ön koşul saymadan ya da bunu göz ardı da etmeden işgücü piyasasına statü geçişinin çokboyutluluğunu ampirik olarak araştırmak nasıl mümkün olabilir? Bunu yapabilmek için, eğitim ve ülkede kalış sıfatları bakımından sistematik bir çeşitlilik gösteren grupları birbirinden ayırmak gerekir. Bu esasa göre, işgücü piyasasında bilgi ve becerinin değerlendirilmesindeki çeşitli ön koşullara ışık tutabilen ve kuramsal açıdan önemli olan, ülkede kalma sıfatıyla öğrenim durumu arasındaki bağlantıları (kültürel sermayenin düzeyi, türü ve kazanıldığı yer ayırt edilerek) araştırdık (bkz. Şekil 1). Bu incelemeler sırasında etnik ve kültürel olarak tanımlanan aidiyetlerin işgücü piyasasına girişte etkili olacağıni peşinen kabul etmekten kaçındık.

Şekil 1. Göçmenlerin statü gruplarının karşıtlık bakımından incelenmesi

Öğrenim durumu / Ülkede kalma sıfatı	Yüksek (akademik)	Orta (mesleki)
İşgücü piyasasına hukuken eşit haklarla giriş	Ülke dışında eğitim görmüş yüksek vasıflı yabancılar	Ülkede eğitim yüksek vasıflı yerliler
İşgücü piyasasına hukuken kısıtlı haklarla giriş	İşgücü piyasasına dezavantajlarla giren, ülke dışında eğitilmiş yüksek vasıflı yabancılar	Ülkede eğitim mesleki vasıflı yerliler

Ampirik analizimizin ağırlık noktasını, kendisine işgücü piyasasında yerli halkla eşit hakların tanınmasını sağlayacak bir sıfatla o ülkede kalan yüksek vasıflı kişiler oluşturmaktadır. Burada son öğrenim unvanını göçten sonra edinmiş, ülkede öğrenim görmüş yüksek vasıflı göçmenler ile⁵ ülke dışında öğrenim görmüş, son öğrenim unvanını göçten önce edinmiş yüksek vasıflı göçmenler arasında sistematik bir ayırım yapılmaktadır. Bu kişilerin statü geçişlerindeki seçeneklerini, stratejilerini ve durumlarının üstesinden gelme biçimlerini karşılaştırarak araştırmak için, öğrenim durumu veya ülkede kalma sıfatı bakımından karşıt konumdaki statü gruplarını temsil eden kişileri de araştırmamız kapsamına aldık; yani karşılaştıracağımız gruplarda ülkede çırağ olarak eğitilmiş meslek sahipleri de bulunmaktadır. Aynı zamanda ülkede kalma sıfatları nedeniyle, işgücü piyasasında vasıflarından düşük işlerle değerlendirilen ve bu yüzden işgücü piyasasına girebilmek için hukuki engelleri aşmak zorunda olan ülke dışında öğrenim görmüş akademik vasıflı yabancıları da incelemeye aldık.

Tüm bu gruplarda doğa bilimleri, teknik, yönetim, finans ve sağlık konusundaki vasıflanma üzerinde yoğunlaştık, çünkü ilke olarak bu türden vasıflanmaların ülke sınırları dışına taşınabilirliğini varsaymaktayız. Gerek göç, gerekse işgücü piyasasına statü geçişi çoğunlukla genç yaşlarda gerçekleştiğinden, araştırmamızın ağırlık noktasında 35-40 yaşlarındakiler bulunmaktadır. Varılan ülkedeki uzun süreli seyirleri anlayabilmek için, en az beş yıldır ülkede yaşamakta olan göçmenleri sorguladık.⁶

Bu geniş örneklemede biyografik anlatımsal mülakatlar gerçekleştirildi ve görüşme sırasında kişiye işgücü piyasasına statü geçişine odaklanan sorular yöneltildi (karş. Schütze 1983). Anlatımsal mülakatlarda, doğaçlama olarak anlatılan yaşantılar sayesinde, olayların ve davranışların seyrinin aktörlerin bakış açısına nasıl yansındığı saptanabildi. Görüşülen

5 Bu tanımlama, Almanya'da yüksek okulda okuma hakkını kazanmış olanları kasteden tanımlamadan farklıdır; çünkü bizim araştırmamız için son eğitim unvanı, yani akademik ya da mesleki öğrenimin tamamlandığını gösteren diploma önemlidir.

6 Bunun sakıncası, kısa aralıklarla sık sık ülke değiştiren yüksek vasıflıların, yani transit göçmenlerin bir kısmının (Pries 1997; Levitt/DeWind/Vertovec 2003) ve organizasyonlara dayalı olarak sürekli yer değiştiren *expatriat*'ların (Özel sektörde uluslararası bir şirkette çalışan ve şirketi tarafından 1-3 yıllığına yurtdışına gönderilen kişiler) (Kreutzer/Roth 2006; Nowicka 2006), araştırmanın inceleme alanına hemen hemen hiç girmemiş olmasıdır.

kişiler bu yolla anlatmaya teşvik edilince, düşüncelerin denetiminden geçmemiş fakat yapacağımız analiz için büyük önem taşıyan olay ve davranışlar da gün yüzüne çıktı.

Bu veriler, Karl Mannheim'la (1964) bağlantılı olarak Ralf Bohnsack (2008) tarafından geliştirilen ve günümüzde anlatımsal mülakatlarla birleştirilerek kullanılan belgesel yöntemle değerlendirildi (Nohl 2009a). Bu yöntemle kişilerin sadece dışa dönük, görünen, güncel yaşama ait kuramsal bilgileri değil, eylemleriyle sıkı bir ilişki halinde olan içsel bilgileri de yeniden kurgulanabilmektedir. Örneğin görüşme yapılan kişiler, dışarıya karşı ayrımcılıkla karşılaşmadıklarını ısrarla öne sürdükleri halde, meslek yaşantılarından söz ederken, kökenlerinden dolayı önyargılı davranışlarla karşılaştıklarını dile getirmiştir ve sıkça gözlenen bir durum da, bu gibi muamelelerin ustaca üstesinden gelmeleridir: Böyle durumlarda doğrudan tepki göstermeyip “nazıkçe görmezlikten gelmek” tavrını benimsemektedirler. Bu kişilerin yaşamlarında ayrımcılığın bir sorun teşkil etmediğini dışarıya karşı vurgulamaları, ayrımcılıkla karşılaştıklarından emin olmadıkları durumlarda yeğledikleri bir eylem pratiği olarak da açıklanabilir. İçsel olarak bilinenlerin yeniden kurgulanmasındaki amaç, dışarıya yapılan açıklamaların güvenilirliğini sarsmak ve örneğin görüşülen kişilerin kendi kendini aldatmakta olduğunu öne sürmek değildir. Araştırmacılar da söyleşi yaptıkları kişilerin ayrımcılık yaşayıp yaşamadığı konusunda kesin bir karara varamaz. Gene de kendiliğinden, içten geldiği gibi anlatılan, yaşantılarla belgelenen bilgiler ve eylem pratikleri açıkça yapılan iddialara kıyasla çok daha anlam yüklüdür ve çoğu kez, bazı saptamaların anlamları, başlı başına bir iddia olarak ileri sürülmeyip de bir olay bağlamında anlatıldıklarında daha iyi kavranabilmektedir. İşte, anlatılan olaylarla sarmalanmış olan içsel bilgilerin değeri –elbette ki ayrımcılığın dışındaki– örneğin aile kurmanın göç olgusu bağlamındaki önemi veya iş ararken sosyal ağların kullanılması gibi konular için de geçerlidir.

Karşılaştırmalı analizler, anlatımsal mülakatların içine yerleşmiş olan örtük bilgilere ulaşmayı kolaylaştırmaktadır. Tek tek mülakatların benzer durumları yaşamış olan insanlarla yapılan mülakatlar bağlamında incelenmesiyle, karşıt örnek olarak sadece araştırmacıların bilgi birikimi ve

deneyimlerinden yola çıkılıp yorumlara varılması önlenmiş olur. Biz de bu bağlamda –işlenen konuyu oluşturan kişiler için sırasında doğal olan, fakat araştırma grubundaki “yerleşikler” için zaman zaman olağanüstü sayılan– göç geçmişli yüksek vasıflıların deneyimlerini gözler önüne sermek için ciddi bir uğraş verdik (karş. Nohl 2007).

Birbirinden farklı vakalar arasında yapılan karşılaştırmalar da, statü geçişlerinin yapısal boyutlarını saptamaya ve gerektiğinde tiplerle belirtmeye yaramaktadır (karş. Nohl 2009a). Karşılaştırmalı analize her bir statü grubundaki farklı vakaların analiziyle başladık. Her bir statü grubu için vaka karşıtlığı biçiminde açık bir tablo ya da tiplene oluşur oluşmaz, dikkatimizi tek tek statü gruplarını aşan önemdeki yapısal boyutlara yönelttik. Bununla ilgili karşılaştırmalı vaka analizleri yaptık ve mümkün olduğunda tipler ve tiplendirmeler oluşturduk. Bunlara kitaptaki makalelerde rastlanacaktır.⁷

Vakaların karşılaştırılmasında ve tiplendirmelerde, dört statü grubunun kesin. çizgilerle birbirinden ayırt edilmesine dayalı çıkış noktamızın belli bazı yaşam seyirleriyle kesildiği görülecektir. Örneğin bazı göçmenlerin statü geçişinin başlangıcında hukuken kısıtlanmış olma durumu vardır. Talihleri yardım ederse, bu kişiler bir süre sonra ikamet durumlarını düzeltebilir ve belki de bir öğrenim unvanı edinebilirler. Böyle durumlarda yaşam süreçlerinde bizim birbirinden ayırt ettiğimiz üç farklı statü grubunun içinden geçtikleri de olur. Buna uygun olarak, kitapta tek tek konuları farklı kesitlerden inceleyen makalelerin yanında seyirleri tipler halinde inceleyen makaleler de vardır. Kısmen de birkaç tipi birleştirmek ve bunların şekillenme koşullarını daha ayrıntılı biçimde irdelemek mümkün olmuştur.⁸

7 Bu kitaptaki makalelerde vaka karşılaştırmalarının ve tiplendirmelerin büyük bir kısmının çok sayıda mülakata dayanıyor olmasına karşın, tek tek vakalarla temsil edilmiş olması okurları şaşırtmamalı. Bu tamamen teknik nedenlerden ileri gelmektedir. Makalelerden birkaçı ayrıntılı araştırma raporuna dayanmaktadır ve bunların tümü araştırma grubunun internet sayfasında www.culturalcapital.net yayınlanmaktadır. Tiplerin oluşturulması hakkındaki ayrıntılı bilgi buradan edinilebilir.

8 Birçok tiplene aralarındaki bağlantı bakımından yeniden kurgulandığında, sosyogenetik tip oluşturulmasından söz edilebilir (karş. Bohnsack 2008). Bunun daha da genişletilmesiyle mezososyal ve makrososyal düzlemdeki tiplendirmeler arasında bağlantı kurulur (karş. Nohl 2009b). Buna karşılık vaka karşılaştırmaları ve tek tek tiplendirmelerin amacı, tip oluşturma anlamında, göçmenlerin yönelim ve deneyim bakımından teşkil ettikleri örnekleri tekil vakadan soyutlayabilecek biçimde yeniden kurgulamaktır.

Dikkatimizin yöneldiği nokta göçmenlerin biyografik yaşam deneyimlerindeki yapısal ortak noktalar olmakla beraber, bu bireysel ve kolektif yaşam deneyimleri arasında, statü geçişlerinin mezososyal ve makrososyal çerçevesini doğrudan doğruya inceleme alanına alan veriler ve kurumsal analizlerle bağlantı kurmak da aynı oranda önemlidir; çünkü mezososyal ve makrososyal çevre koşulları yaşam seyrini içsel olarak etkilese de, mülakat yaptığımız kişiler bunu açıkça ifade edemeyebilir, ama bunlar gene de kısmen önemli olabilir. Üstelik de bu koşullar kısmi olarak söyleşi yapılan kişilerin bireysel ve kolektif bir durumun üstesinden gelme pratikleri tarafından değişikliğe uğrattılıp yeniden biçimlendirilir. Araştırma alanımızın önemli aktörleri olan eksperler, bizi merkezi kurumlarla tanıştırmakla tamamlayıcı bilgiler edinmemizi sağladı. Onlarla yaptığımız görüşmeler, göç olgusunun politika yoluyla düzenlenmesine ışık tutan yasa metni, yönerge, politik program gibi belgelerin analizi konusundaki eksiklerimizi tamamladı.⁹ Resmi makamlar tarafından yapılan istatistik ve araştırmaların konumuzla ilgili verilerinin ikincil analizleri de daha sonra tarafımızdan yapıldı.

İşgücü piyasasına statü geçişi, mezososyal ve makrososyal bağlamların damgasını taşımaktadır. Eğer bakışlar bir tek –ve çoğunlukla ulusal içerikli– bağlama yöneltirirse, aranan yanıtlardan ziyade yeni sorularla karşılaşılabilir. Bizim analizimizin ağırlık noktasını Almanya’daki mezososyal ve makrososyal bağlamlar oluşturmaktadır. Almanya’ya ait özelliklerin statü geçişlerini nasıl etkilediğini anlayabilmek için, Büyük Britanya, Kanada ve Türkiye’yle tezat oluşturan durumları irdeleyen bir analiz yaptık. Bu şekilde, göçmenlerin ulusal özelliklerinin mesleki hedeflerine ulaşmak için izledikleri yolları ne bakımdan ve ne şekilde etkilediği sorusunu yanıtlamaya çalışacağız.

3. GÖÇMENLERİN ÇAĞRILMASINDA VE ENTEGRASYONUNDA ULUSAL BAĞLAMLAR: ALMANYA, KANADA, BÜYÜK BRİTANYA VE TÜRKİYE

Göçmenler işgücü piyasasına geçişleri esnasında aynı zamanda bir ulus devletten bir başka ulus devlete geçişi de yaşar. Göçmen kökenli olanlarda ise bu çifte geçiş örtük olarak yaşanır. Bu durumda eğitim sistemi,

9 Araştırma sürecinde ayrıca bazı ara bulgular üzerinde, özellikle bu proje için kurulan ve politikaya, göçmenlerin bizzat kurduğu organizasyonlara ve eğitimle ve işgücü piyasasıyla ilgili hükümetten bağımsız organizasyonlara ait eksperlerden oluşturulan bir danışma heyetiyle tartıştık.

işgücü piyasası ve kamusal tartışma üzerinde devletin etkileri önemli rol oynar. Ülke dışında edinilmiş diplomaların tanınması, bu alandaki resmi düzenlemeler ve birçok başka etkenin yanı sıra, işverenlerin ulusal eğitim sistemi ve kültürel standartlar tarafından belirlenen beklentilerine de bağlıdır. Sınırları çerçeveyi oluşturan devletlerinkine denk olabilen, ama böyle olması da gerekmeyen iletişim ortamlarında, dışlama veya içine alma gibi sosyokültürel pratikler gelişir ve bunlar işgücü piyasasına girişi resmen ve hukuken eşit saymanın dışında şekillenir. Hukuki ve kurumsal çerçevelerle belirlenmiş koşullara spesifik ulusal ağırlıklı göç ve entegrasyon politikaları da kendi damgalarını vurmuştur ve bunlar öncelikle göç ve işgücü piyasası politikasını, ayrıca eğitim ve ülkede kalma sıfatlarıyla ilgili yasa ve hükümleri kapsar. Zaman içinde böyle düzenlemeler göçün belli bazı türlerini destekler ya da engeller. Çeşitli ülkelerde yaşamakta olan göçmen kökenli kişiler dışında başka göçmen grupları vardır ve bunların bir kısmı birbirinden çok farklı koşullar altında ülkeye gelip bir meslek icra etme yolunu izlemiştir.

Bu alandaki etkilerin tam anlamıyla nasıl şekillendiği, yaşam öykülerinden anlaşılabilir ve yeniden kurgulanabilir; ama çoğu kez devletin etkileri karmaşık bir bütün halinde birleşebilir. Böyle bir durumda, işgücü piyasasına geçiş için önemli olmakla beraber, ulusal bağlamın özelliği başka bağlamlarla karşıtlık oluşturmamasından anlaşılır. Almanya'daki makrososyal, sosyokültürel ve kurumsal koşulların işgücü piyasasına statü geçişinde nasıl bir önem arz ettiğini ampirik olarak ortaya çıkarmak için, Almanya'yı, ondan belirgin bir biçimde farklı olan Kanada, Büyük Britanya ve Türkiye'yle karşılaştırdık.

Almanya'nın işgücü piyasasına statü geçişinin gerçekleştiği sosyokültürel ve kurumsal koşullar Türkiye, Kanada ve Büyük Britanya'dakinden bazı bakımlardan büyük ölçüde farklı olmasına karşın, bizim yaptığımız araştırma ülkeleri sadece ülke olarak karşılaştırmayı amaçlamamaktadır. Ulus devlete ait sınırların doğal olarak geçerli kabul edildiği ve "araştırma birimini belirlediği" metodolojik bir milliyetçiliğin uçurumlarına düşmemek için, bir yandan bu memlekete göç eden yüksek vasıflıların kendi içlerinde heterojen olduklarını göz önünde bulundurduk, diğer yandan da bu ülkelerdeki işgücü piyasasından dışlanma konusunda mevcut ülke aşırı

örnekleri dikkate aldık (Wimmer/Glick Schiller 2003: 578; karş. Schmidtke/Özçürümez 2008). Başka bir deyişle, Almanya ve Kanada'ya birbirinden çok farklı yüksek vasıfların göç ettiğini ve bu kişilerin bu ölkelerde birbirinden farklı kurumsal yönetimlere uymak zorunda kaldığını hesaba kattık. Aynı vasıflara sahip olduklarını varsayığımız iki kadından birinin, Almanya'ya belki bir Alman vatandaşının eşi olarak, diğerinin de Kanada'ya bir kimyager olarak göç etmesi daha kolaydır, ama hangisinin bir kimyager olarak işe alınmasının gerçekten mümkün olacağı pek de kesin değildir. İşgücü piyasasına statü geçişinin “başarısında” meslek dalının veya meslek için tipik olan giriş yollarının etkili olması da mümkündür ve bu durum ölkearını bağlamda saptanmaktadır. Çokyönlü karşılaştırma olanağını sağlamak için “tüm ölkeyi” inceleme konusu yapmayıp, karşılaştırmalı analizimizin odak noktasına sadece daha önceden kuramsal olarak belirlediğimiz göçmenlerin statü gruplarını aldık ve karşılaştırma yapacağımız ölkeleri seçerken, belli statü gruplarının işgücü piyasasına giriş koşullarının Almanya'dakinden büyük ölçüde farklılık gösteriyor olmasına da dikkat ettik.

Seçmiş olduğumuz dört ulusal bağlam genel bir bakışla incelendiğinde, devletlerin, ölkeye belli bir amaca yönelik olarak göçmen davet edip, bunların entegrasyonunun sağlanması ve kültürel sermayelerinin değerlendirilmesindeki katkıları bakımından birbirinden farklı olduğu görölür. Göç politikasının müdahalesi en başta göçmenlerin çağrılmasında ve ölkeye getirilmesindeki yöntemlere ve ölçütlere yöneliktir. İkincisi, ölkeye yeni gelen kişilere, özellikle de işgücü piyasasına giriş göz önünde bulundurularak sunulan hukuki statü bakımından farklar vardır. Üçüncüsü, göçmenlerin işgücü piyasasına girmeye çabalarken başvurabilecekleri uyum sağlamaya yönelik yardımlar da birbirinden çok farklıdır. Bu dört ayrı bağlamda, ulusal ekonomiye ait ve işgücü piyasasına özgü gereksinimlere (Kanada) göre ince hesaplarla düzenlenmiş olan seçme yönteminden başlayıp, bireysel göç başvurularının düzen altına alınması için hazırlanmış bir yasa temelinin bulunmamasına kadar uzanan geniş bir sorunlar yelpazesi mevcuttur (Whitaker 1991); nitekim son olarak sözü edilen sorunlar kısa zaman öncesine kadar Almanya için geçerli olmuştur (Dickel 2002) ve hali-hazırda da Türkiye için karakteristiktir (Aksu 2006; Köksal 2003).

Kanada örneği, devlet tarafından yüksek ölçüde düzenlenmiş olan bir göç yönetimini temsil etmektedir. 1960'lı yılların sonunda Kanada devleti sosyoekonomik duruma “entegrasyon yetisi”nin bulunduğu tahmin edilen göçmenleri ülkeye davet etmeye ve bir seçime tabi tutmaya karar vermiştir. O dönemde, kullanım olanakları göz önünde bulundurularak, maliyet-kazanç dengesini koruma ilkesi göç ve entegrasyon politikasının düzenlenmesinde ölçüt oluşturmıştır. Kanada'nın göç politikası ülkenin demografik, ekonomik, kültürel ve sosyal gelişiminin planlanması için yönlendirilmiş bir göçün büyük önem taşıdığı görüşünden yola çıkarak, göçmenlerin büyük bir kısmının bir puanlama sistemine göre seçilmesini uygun görmüştür. Kanada toplumu da bizzat, ilkesel olarak kültür farklılıklarını hoşgörüyü karşılamak ve insanlara olanak eşitliği tanımak suretiyle çokkültürlü bir beraberliğin yükümlülüğünü üstlenmiştir. Bu durumda Kanada, uluslararası tartışmalar-da, sosyoekonomik alandaki sonuçları ileri derecede başarılı, açık, dürüst bir göç politikasının temsilcisi olarak görünmektedir (Li 2004; Schmidtke 2007).

Kanada'ya göç yararcılık üzerinden düzenlendiğinden, Kanada devleti ekonomik bakımdan olabildiğince etkili ve meritokrat bir yaklaşımla, ülkeye yeni gelenlerin sosyal ve mesleki entegrasyonunu “iskân programı” diye adlandırılan girişimlerle desteklemeye çalışmaktadır. Göç olgusu “ulusal ekonominin kaynağı” (Reitz 2001, 2005) ve ekonomi, işgücü piyasası, refah devleti politikasının temel unsuru olarak kabul edilmektedir (Green/Green 1999; Pendakur 2000). 1960'ların sonlarından bu yana, göç yasaları ve işçi alma uygulamaları değişen sosyal ve ekonomik gereksinimlere yanıt verecek biçimde düzenlenmekteydi; nitekim son on yılda puanlama sistemi spesifik meslek gruplarından ziyade genel konulardaki vasıflara göre düzenlenmiştir. Göçmenlerin çağrılmasında ve düşük vasıflı işlerde, örneğin tarlalarda ve petrol bölgelerinde kısa süreyle çalıştırılacak göçmen grubunun ülkeye alınmasında, kullanacakları yöntemleri biçimlendirmeleri konusunda eyaletlere daha büyük serbestlik tanınmıştır.

Göç yönetiminin sonucu olarak Kanada'ya bilgi ve eğitim düzeyi yüksek olan, hatta ortalamada Kanada doğumlu halkın düzeyini aşan göçmenler gelmiştir. Belli süreler için gelen göçmen gruplarının sayısının giderek artmakta olduğu bir yana bırakılırsa, bu ülkedeki göçmenler büyük

ölçüde hukuki güvenceye sahiptir; özellikle işgücü piyasasına girişlerinde hukuken eşit durumda olmaktan yararlanmaktadırlar. Ayrıca ülkenin büyük yerleşim merkezlerinde sıklıkla rastlanan iskân endüstrisi, ülkeye yeni gelenlere çok çeşitli –ama bazıları ödeme yükümlülüğü getiren– uyum sağlama yardımları sunmaktadır. Bunlar arasında dil kursları ve işgücü piyasasına girişi sağlamayı hedefleyen eğitim olanakları da bulunmaktadır.

Her ne kadar Kanada'nın göç yönetimi olağanüstü kazanımlar getiriyse de, son on yılda ülkede göç ve entegrasyon politikasının, karşısına çıkan büyük sorunlarla baş etmek durumunda kaldığı gözden kaçmamaktadır. Göçmenlerin gereksinime yönelik seçilmesi ve Kanada politikasının amaçladığı biçimde ortama sorunsuzca uyum sağlamaları ile özellikle işgücü piyasasına girişteki güçlüklerde kendini gösteren toplumsal gerçeklik arasında bir bağdaşmazlık gözlenmektedir. Bu bağdaşmazlık giderek artmakta ve haklılığı giderek daha zor kabul edilmektedir, çünkü ilk bakışta insana çelişkili görünmektedir: Kanada, ülkesine göç edecek kişileri öğrenim durumlarını ve çalışma deneyimlerini göz önünde bulundurarak özenle seçmektedir, ama bu yeni gelenlere vasıflarına denk mesleki konumlar sunmayı başarmak için bu özen yetmemektedir (Reitz 2005, 2007; Worsick 2004). Bu kitaptaki makaleler, söz konusu çelişkili gelişmeyi açıklayabilecek nedenleri çeşitli bakış açılarından irdelemektedir. Bu araştırma sırasında özellikle önceden edindikleri üniversite diplomasıyla gelen göçmenler dikkate alınmıştır, ama göçmenlerin ikinci kuşağından olup üniversite diplomalarını Kanada'da alanlar da incelemeye dahil edilmiştir.

Kanada adım adım “beyaz göçmen toplumu” içerikli tarihsel konumundan uzaklaşırken, Büyük Britanya'daki göç olgusu hâlâ ülkenin geçmişindeki sömürgeciliğin damgasını taşımaktadır (Coleman 1995; Birsl vd. 2003). Eski sömürgelerden gelen göçmenler, Britanya vatandaşı olabilmek bakımından ayrıcalıklı bir durumdan faydalanmaktadır ve dolayısıyla çoğu kez işgücü piyasasına girişte kendilerini Büyük Britanya doğumlu kişilerle hukuken eşit görmektedirler. Büyük Britanya, Almanya'ya kıyasla daha kapsayıcı bir vatandaşlığa kabul politikası izlemektedir, yani ikinci ve üçüncü kuşaktan olanlar kural olarak Büyük Britanya vatandaşı sayılmaktadır. Ulusal ve sosyal kökenlerin ve eğitim kaynaklarının Avrupa'dakinden çok daha heterojen olma-

sı burada göçmenlerin işgücü piyasasına katılımına çok büyük farklılıklar biçiminde yansımaktadır (Heath/Mc Mahon 2000); fakat sosyal durumları müsaait olmayan gruplarda göç alan ülkede yetişmiş olan ikinci kuşak da, eğitim almak yoluyla işgücü piyasasındaki olanaklarını etkili bir biçimde düzeltmeyi başaramamıştır (Berthoud 1999; Bradley/Taylor 2004). Buna bir tepki olarak Britanya hükümeti son on yılları aşan bir programla ırkçılığa savaş açmış ve işgücü piyasası konusunda destek sağlamıştır. Normatif olarak Britanya'daki göç politikasının belirleyici vasfı, göçmenlere fırsat eşitliği tanıma yükümlülüğünü üstlenmek ve göçmenlerin işgücü piyasasında bir yer edinmesini destekleyen “Yeni Çalışma Programı”na yönelmektir. Bu arada şuna da dikkati çekmek gerekir ki, Büyük Britanya, Almanya'ya kıyasla o kadar kesin biçimlendirilmiş çerçeve koşullarıyla yapılandırılmış değildir ve bu nedenle –ülkelerarası karşılaştırmaya dayanan bir tahmine göre– göçmenlerin statü geçişi Almanya'dakinden belirgin biçimde farklı olan ortam koşullarında gerçekleşmektedir (Ashton/Sung 1991). Ulusal eğitim sisteminin çerçeve koşulları da Almanya'ya kıyasla tamamen farklıdır. Almanya ile Britanya arasında yapılan karşılaştırmada, ikinci kuşak göçmenlerde göç alan ülkenin okullarındaki sosyalizasyon ve bunun üzerinden sürdürülen eğitim ve meslek süreci sonucu oluşturulan kültürel sermaye merkez noktasında bulunduğundan, eğitim sistemleri arasındaki farklılıklar da –gerek göçmen çocukları bakımından, gerekse genel olarak– bu ulusaşın bakış açısında önem taşımaktadır.

Britanya'daki kamusal tartışmanın belirgin özelliği, bu ülkenin diğer Avrupa ülkelerine kıyasla, göçmen çağırırken belli kriterler gözetene ve ekonomideki verilere göre seçimini yapan eleyici Kanada modeline en çok yaklaşan ülke olmasıdır. Tarihte göçün öncelikle sömürgelerin oluşturduğu mirasa dayanan bir mantıkla yürütüldüğü Büyük Britanya'nın göçmen politikası son on yılda yüksek vasıflı göçmenleri açıkça hedef grup olarak keşfetmiş ve özellikle 2002 yılında düzenlenen “Yüksek Vasıflı Göçmen Programı”yla [*Highly Skilled Migrant Programme*] bu göçmenler ülkeye davet edilmiştir. Söz konusu program Kanada'daki puanlama sisteminin en önemli unsurlarını devralmakla beraber, Büyük Britanya'da büyük politik tartışma konusu olmuş ve –en azından uygulamadaki önemi bakımından– nispeten az sayıdaki yüksek vasıflılar için kullanılmak üzere

sınırlandırılmıştır. Bunun yanı sıra son yirmi yılda AB ülkeleri dahilinde gerçekleşen iç göç vesilesiyle giderek artış gösteren gruplar Büyük Britanya'ya gelmiştir. Almanya'daki gibi oldukça fazla sayıda orta ve yüksek vasıflı kişi, işgücü olarak davet edilmeksizin ülkeye göç etmiştir.

Almanya'da da son yıllarda yönelim değişmiştir ve iyi eğitim görmüş göçmenlerin ülkeye davet edilmesine çalışılmaktadır. Bu on yılın başındaki Yeşil Kart girişimi ve 2005 yılında çıkan yeni Göç Yasası'yla, 1974 yılında düzenlenen, Almanya'daki aktif göç politikasını durdurma kararına karşı çıkmıştır. Sayısal olarak çok düşük düzeyde de olsa, yeni yasa yüksek vasıflılara ülkede sürekli kalma hakkı tanımakta ve aile bireylerinin getirilmesine de izin vermektedir. Bu reformlar 2000 yılında çıkarılan ve vatandaşlığa kabul edilmeyi çok kolaylaştıran yeni Vatandaşlık Yasası'yla tamamlanmıştır (karş. Green 2004).

Almanya her ne kadar otuz yıldan bu yana aktif bir göç politikası gütmese de yoğun göç hareketlerinin hedefi haline gelmiştir. Özellikle aile birleşimi, eskiden Almanya'ya ait olan Doğu Avrupa'daki topraklara yerleştirilmiş olup şimdi anavatana dönen soydaşlar, mülteciler ya da sığınmacılar nedeniyle, başka bir ülkede doğmuş olup Almanya'da yaşayanların nüfus içindeki payı Alman Federal İstatistik Dairesi'nin [Statistisches Bundesamt] bildirdiğine göre 2007'de %12,8'e kadar yükselmiştir; göç geçmişi olan nüfusun¹⁰ oranı ise %18,7 dolaylarındadır ("Statistisches Bundesamt" 2009: 32). Yeni gelenlerin büyük bölümü ülkeye giriş yapmadan önce bir yüksek okulu bitirmiş ve yüksek vasıflı konumlarda çalışmıştır.¹¹ Bu kitaptaki makalelerden anlaşılacağı üzere, göçmenlerin birçoğu, Alman işgücü piyasasında vasıflarına denk olan bir işe girmek konusunda büyük engellerle karşılaşmaktadır. Yüksek vasıflıların işgücü piyasasına girmesi meselesinde, devletin bu grup göçmenleri eğitim ve deneyim kriterlerine göre seçmemiş olması büyük bir önem taşımaktadır. Göçmenler, kendilerine tanınan hukuki statü uyarınca,

10 Bu konuyla ilgili verilerin dayandığı çalışmaya göre şu kişiler söz konusudur: "1949'dan sonra Federal Almanya'nın bugünkü topraklarına göç edenler ve Almanya'da doğan yabancıların tümü ve Almanya'da Alman olarak doğup ebeveynlerinden biri Almanya'ya göç etmiş olan veya Almanya'da yabancı olarak doğmuş olanlar" (Statistisches Bundesamt 2009, s. 6).

11 Bizim önerimizle yapılan 2005 yılına ait Mikrozensus çalışması değerlendirmesine göre, Almanya'daki 31-45 yaş arası akademik eğitimlilerin %7,84'ü yabancı bir ülkede yüksek öğrenimini tamamlamıştır (karş. Statistisches Bundesamt 2008, kendi hesaplamalarımız).

ekonomi mühendisi ya da hekim olarak değil de eş veya eskiden Almanya'ya ait olan Doğu Avrupa'daki topraklara yerleşip yeniden anavatanına dönen soydaşlar olarak algılandıklarından, kültürel sermayeleri doğrudan hesaba katılmamaktadır. Sosyal bilimlerde de şimdiye dek bu grup göçmenlerin işgücü piyasasına entegrasyonu çok az ilgilendirilmiştir (karş. istisna olarak Konietzka/Kreyenfeld 2001; Hadeed 2004; Englmann/Müller 2007; Kogan 2007; Heß/Sauer 2007); üstelik devlet bu göçmenlerin mesleki entegrasyon sağlayabilmeleri için bilgi ve becerilerini geliştirmelerinin desteklenmesine çok az katkıda bulunmuştur (karş. Srur 2009). Almanya'nın ekonomi alanındaki rekabet yetisini yabancı ülkelere getirdiği yüksek vasıflı işgücüyle artırabileceği konusundaki kamusal algılama ve politik tartışmada bu gruptan hemen hemen hiç söz edilmemektedir.

Bunun yanı sıra, uluslararası bakış açısına göre, Almanya'da yerleşmiş göçmen kökenli insanlar arasında sosyal hareketliliği çok düşük düzeyde olanların bulunması, bu insanların anavatanlarının özelliklerinden kaynaklanan sosyal eşitsizliğin ve dışlanmanın giderek görece sabitleşmesine neden olmaktadır. Gene de işçi göçmenlerin çocuklarından bazıları, tüm istatistiksel olasılık hesaplarının aksine, işgücü piyasasında yüksek vasıflılara uygun bir yer bulmayı başarmıştır. Kitabımızın birkaç makalesi bu kişilerden oluşan gruplara yoğunlaşmaktadır.

Almanya'da göçmenlerin işgücü piyasasına entegrasyon koşullarını etkileyen başka bir olgu da, on yıllardan beri ülkede aktif bir göç politikasının olmayışıdır. Almanya'da yaşayan göçmenlerin ülkede kalma sıfatları büyük bir çeşitlilik göstermektedir. Her ne kadar oturma hakkı, oturma izni, sınırlı ya da sınırsız olarak ülkede kalma olanağı gibi çeşitli tanımlamalar 2005 yılında çıkan Göç Yasası'nda, ülkede kalma ve ülkede yerleşme izni biçiminde özetlenmişse de, ayrıntılar gözden geçirildiğinde işgücü piyasasına giriş hakkıyla ilgili birbirinden farklı koşulları dikkate almak gerekmektedir. Bunun dışında Alman işgücü piyasasına giriş, meslek hukukuna dayanan çok sayıda hükümle düzen altına alınmıştır ve bu hükümler göçmenler için aşılması zor engeller oluşturmaktadır. Bu kitaptaki makalelerden anlaşılacağı üzere, bu hukuki koşullar Almanya için merkezi bir önem taşımaktadır.

Karşılaştırmalarımızı gerçekleştirmek için seçtiğimiz ülkelerden biri olan Türkiye göç hareketleri için daha çok bir çıkış veya transit ülkesi sayılmakla beraber, 1990 yılından bu yana eski Doğu Bloku ülkelerinden buraya doğru bir göç hareketi gözlenmektedir (karş. İçduygu 2003; Erder/Kaşka 2003). Turist vizesiyle ülkeye girenlerin sayısı 150.000-1.000.000 kişi olarak tahmin edilmektedir. Bu insanlar çoğu kez vizelerinin geçerlilik süresini aşmakta ve çalışma izinleri olmadan bir işte çalışmaktadır. Bu konumlarıyla yasa dışı göçmen sınıfından sayılmakta, fakat haklarında yapılabilecek kovuşturmadan da pek fazla korkmamaktadırlar (Moser-Weithmann 2006); yasadışı durumuna düşmüş oldukları ancak ülkeden çıkışları sırasında saptanmaktadır (İçduygu 2003). Geçtiğimiz yıllarda devletin –AB’ye girme olasılığını da göz önünde bulundurarak– göç olgusunu hukuken daha esaslı bir düzene sokmayı denemesine karşın Türkiye, özellikle Doğu Avrupa’nın sınırlarının açılmasından sonra illegal göçün baskın olduğu ve ülkeye yeni gelenlerin işgücü piyasasında yer alabilmek için gayriresmi uygulamalara başvurmak zorunda kaldığı bir ülke olarak tanımlanabilir. Hukuken ileri derecede dışlanmış olan göçmenlerden bir kısmı küçük çapta sınıraşırı ticaret işleriyle uğraşmakta yapmakta veya fuhuş sektöründe bedenini pazarlamaktayken, bir kısmı da ailelerin yanında ev işi yardımcılığı yapmakta ya da inşaat işlerinde çalışmaktadır (İçduygu 2003; Erder/Kaşka 2003).

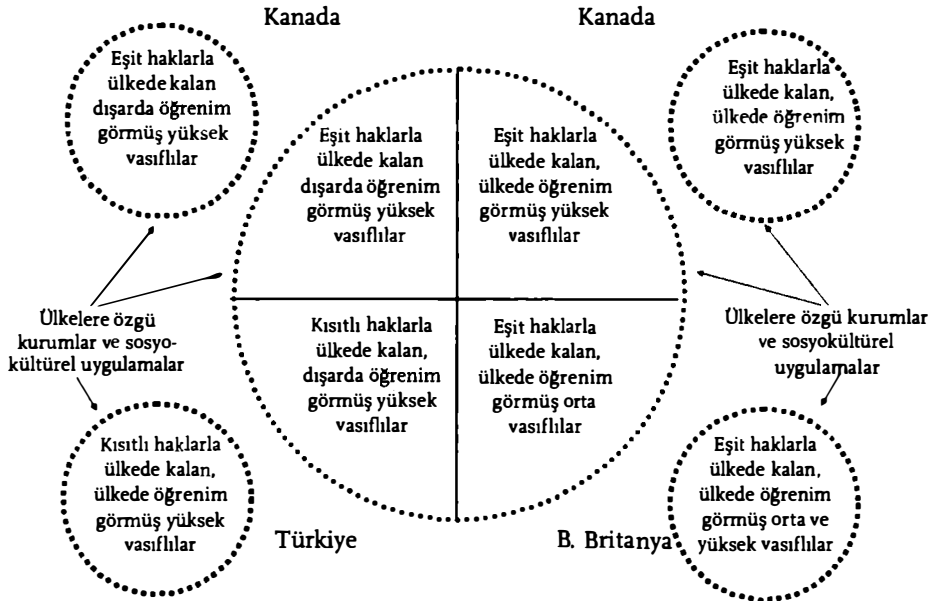
Yasal olarak Türkiye’de yaşayan yabancılar arasında da, yakın zamanlara ait tahminlere göre, çalışma iznine sahip olanların oranı sadece %13 kadardır. Bu durumda bu kesim de ya para kazanmaktan yoksun olacak ya da kayıt dışı işlerde çalışacaktır ki bu sonuncusu daha büyük bir olasılıktır. Türkiye’de işgücü piyasasının yüksek vasıflı sektörlerinde de böyle bir çalışma mümkün olmaktadır. 6 Mart 2003 tarihli Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanun’un ilanından önce, yabancılar için yasaya dayalı bir çalışma hakkı yoktu. Günümüzde artık Türkiye vatandaşlarının nikâhlı eşleri çalışma izni alma hakkını elde etmiştir (karş. Aksu 2004; Köksal 2003). Oysa tüm diğer göçmenler –AB ülkelerinden olanlar da dahil– yerli halka kıyasla işgücü piyasasına düşük düzeyde girebilmektedir. Göçmenlerin büyük bir kısmı yüksek akademik unvanlara sahip kişilerdir. Bu gruptakiler, ülkede kalma sıfatlarının kısıtlı ya da eksik olmasına

karşın, kültürel sermayelerinin tanınması için büyük çaba sarf etmekte ve bu uğurda çoğu kez işgücü piyasasındaki gayriresmi uygulamalara ve ağ oluşumlarına muhtaç olmaktadır.

Göç olgusu konusu Türkiye’de politika ve bilim için ancak son yıllarda ilgi odağı olmuştur. Uluslararası Göç Örgütü tarafından bu konuya yönelik olarak teşvik edilen ve öncelikle ülkede kalma hakları (İçduygu 2003; Erder/Kaşka 2003) ve yasa dışı çalışma biçimleri sorunlarına eğilen ilk ampirik araştırmalardan sonra bu konuda birçok çalışma yayımlanmıştır (karş. Brewer/Yükseker 2006; Danış vd. 2006; Kaşka 2006; Lordoğlu 2008); bunların dışında araştırma grubumuzun çalışmaları çerçevesinde yayımlanan yazılar da vardır (karş. Pusch 2008b ve 2009). Sıkı denetimlerin eksikliği ve gayriresmi olarak gerçekleşen işgücü piyasası entegrasyonu nedeniyle, ama aynı zamanda özellikle ülke dışında eğitim görmüş olup işgücü piyasasına düşük düzeyde giren yüksek vasıflılara yönelik Avrupa Birliği’ne uygun göç yasaları çıkarması bakımından Türkiye’nin Almanya’yla karşılaştırıldığında ilginç bir karşıtlık gösterdiği bu çalışmalarla da açıkça ortaya çıkmaktadır.

Bu araştırma için toplam 206 adet anlatımsal mülakat düzenlenmiş, bunların 121’i Almanya’da, 42’si Kanada’da, 20’si Türkiye’de ve 23’ü Büyük Britanya’da gerçekleştirilmiştir. Görüşme yaptığımız kişilerin 116’sı eğitimlerini ülke dışında, 90’ı ülkede tamamlamıştır. Almanya ve Türkiye’de toplam olarak ülke dışında okumuş 45 kişinin işgücü piyasasına statü geçişi zorunlu olarak hukuken düşük koşullar altında gerçekleşmiştir.

Rekonstrüktif araştırmalar için çok yüksek olan bu vaka sayısı bize her bir statü grubunu ve her bir ülkeyi çok yönlü olarak incelemenin dışında, çeşitli statü grupları hakkında ülke dışı karşılaştırmalar yapma olanağı da sağlamıştır. İşgücü piyasası entegrasyonuna ilişkin ülkelere özgü bağlamlar arasındaki karşıtlıkları, (örneğin eğitim sistemlerinin veya entegrasyon hukukunun özgünlükleri açısından) incelediğimiz statü grupları ve bunların meslek dalları, aile durumları, göç motivasyonları gibi nedenlerden kaynaklanan çeşitlilikleriyle ilişkilendirirken, ülkelerarası basit bir karşılaştırmamızın tuzaklarına düşmemeye özen gösterdik (karş. bu konudaki eleştiri: Matthes 1992).

4. AYRIM BAŞLIKLARINA GENEL BİR BAKIŞ

Bu kitapta A'dan C'ye kadar olan ayrımların içerdiği makalelerin konusu, girişte sözü edilen statü gruplarıdır. Araştırmalar ülke dahilinde eğitim görmüş orta ve yüksek vasıflı kişiler (Ayrım A), ülke dışında diplomalarını edinmiş yüksek vasıflı kişiler olup işgücü piyasasına girişte huku-ki bakımdan eşit sayılanlar (Ayrım B) ve ülke dışında eğitim görmüş yüksek vasıflı kişiler olup düşük düzeyde muamele görenler (Ayrım C) üzerinde yapılmıştır. İlk ayrımlarda Almanya'daki durum odak noktasını oluşturmakta, fakat karşılaştırılan ülkelerdeki statü gruplarına ilişkin analizlere de yer verilmektedir. Yüksek vasıflı göçmenlerin işgücü piyasasına entegrasyonları sırasında karşılaştıkları engellerin içerik açısından birbirine uygun olanları için D ve F ayrımlarında içerik bakımından da gruplandırmalar yapılmaktadır. Burada yer alan makaleler vasıflandırma (Ayrım D), ayırım-

cılık (Ayrım E) ve sosyal sermaye (Ayrım F) konularını ele almaktadır. Ülkeaşırı analizler kitabın bütün ayrımlarında bulunmaktadır, ama farklı bir biçimde düzenlenmişlerdir. Araştırma, kurumsal bağlamlar arasında doğrudan doğruya yapılan karşılaştırmalardan başlayıp tiplendirmeye göre metin içine yerleştirilmiş vaka gruplarını da dikkate alarak, sık sık inceleme konusu olan, ülkeaşırı tiplendirmenin yeniden yapılandırılmasında belli kurumsal bağlamlarda öncelikle bazı tiplere rastlanmasının nedenlerine kadar uzanan geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır.

AYRIM A: İKİNCİ KUŞAK GÖÇMENLER EĞİTİM VE MESLEK BAŞARISINA GÖTÜREN ENGEBELİ YOL

İlgililere sunulan ve birçok makalenin derlenmesinden oluşan bu kitapta, işgücü piyasasına giren yüksek vasıflı göçmenler dışında, eğitim süreçlerinde başarı gösteren ikinci kuşak da incelemeye alınmıştır. Bunların tamamı değilse de çoğu, 1960'lı yıllarda ülkeye göç eden işçilerin çocuklarıdır. Karin Schittenhelm'in makalesi göçmenlerin akademik eğitim almış olan ikinci kuşağının eğitim ve meslek alanındaki sosyalizasyonu konusunu işlemektedir. Bu mesele incelenirken, eğitim ve meslek süreçlerindeki statü geçişleri ve akademik mesleklere doğrudan ya da dolaylı olarak götürülen yollar özel olarak dikkate alınmıştır. Doğrudan hedefe giden yol, yani yüksek eğitim kariyerine erken yaşta adım atma yolu, sosyal çevrenin dışında bırakılma ve yalnızlık tehlikesini beraberinde getirmekle birlikte, dolaylı yollar –bazı gecikmelere neden olmakla beraber– göç geçmişli olan yaşlılarla daha uzun süreli bir beraberlik sağlamaktadır. Daha sonraki mesleğe giriş meselesi, göç alan ülkedeki sosyalizasyon uygulamalarıyla ilgili deneyimler ve işgücü piyasasındaki rastlantısal yapılaşmalar göz önünde bulundurularak makalede analize tabi tutulmuştur.

Regina Soremski, ikinci kuşağın izlediği eğitim ve meslek yolunda göçmen ailesinin nasıl bir etkisi ve önemi olduğunu, özellikle de aile çevresinde verilen eğitim yönelimi meselesini araştırmıştır. Göçmen ailelerinde kültürel sermayenin tipik iletilme biçimlerini saptayıp bunları kız ve erkek evlatların, göç alan ülkenin eğitimsel sosyalizasyonu bağlamında tartışan Soremski'ye göre, özellikle göçmen ailesinin çocuklarına verdiği

yönelimin, onların göç alan ülkedeki eğitim sürecinde sosyalizasyonla ilgili yaşantılarıyla bağdaşması ya da öyle bir izlenim vermesi ve böylece onların eğitim ve meslek süreçlerini desteklemesi bakımından büyük önemi vardır.

AYRIM B: YABANCI ÜLKEDE ALINAN DİPLOMA YLA İŞGÜCÜ PİYASASINA GİRİŞ YEŞİL KART ÖTESİNDEKİ KARMAŞIK YOLLAR

Ayrım B, diplomasını yabancı bir ülkede almış olan göçmenleri konu edinmektedir. Çoğunlukla orta sınıfa mensup olan bu grup, doğal olarak daha ileri aşamadaki bir okulu ve üniversiteyi bitirmek amacındadır; ama yaşam öykülerinin bu doğal seyri, birbirinden farklı motivasyonlardan kaynaklanan göç nedeniyle sekteye uğramaktadır. Bu araştırmada, göçmenler göç ettikleri ülkeye yerleşirken ve bu ülkenin işgücü piyasasında kendilerine uygun bir yer bulurken gerçekleşen statü geçişinin evreleri sadece eğitim sisteminde ve işgücü piyasasındaki geçişler değil, göç olgusunun evreleri olarak da izlenebilecek şekilde gösterilmiştir. Arnd-Michael Nohl, Ulrike Selma Ofner ve Sarah Thomsen araştırmalarını Almanya’da, yerli halkla hukuken eşit sayılmalarına rağmen işgücü piyasasında onlara kıyasla oldukça düşük düzeyde değerlendirilmekten yakınan göçmenlere yoğunlaştırmıştır. Yazarlar bu bağlamda, biyografik deneyimlerin çokboyutlu bir örneği üzerinden bu grubun işgücü piyasasına entegrasyonunda rol oynayan etkenler olan, mevcut bilgi ve becerilerin kullanılma olanakları, göçe dayalı yönelimler ve statü geçişindeki aşamaların karmaşıklığına ışık tutmaktadır. Söz konusu makale, bu gruptaki göçmenlerin çoğunun, doğrudan doğruya eğitim durumlarının değerlendirilmesini hedeflemeyip biyografik yönelimlerine uymuş olmalarından dolayı kültürel sermayelerini değerlendirebildiğini göstermektedir.

Almanya’daki durumun özgünlüğünü daha yakından görebilmek için, uluslar arasında yapılan karşılaştırma çok bilgilendirici olmuştur. Barbara Pusch yüksek vasıflı göçmenlerin Türkiye’deki işgücü piyasasında karşılaştığı engelleri gözler önüne sermekte ve kişilerin resmi ve gayriresmi dışlanmadan kaçınabilmek için ne kadar esnek davranması gerektiğini göstermektedir. Mirko Kovacev’in makalesi, Kanada’daki durumu örneklerle yapılan mülakatlardan hareketle analiz ederek bu karşılaştırmalı

bakış açısını daha da genişletmektedir. Eğitimli yabancıların bu klasik göç ülkesinde karşılaştığı sorunlar Almanya'dakilerle şaşılacak kadar büyük benzerlikler göstermektedir. Yvonne Henkelmann, Kanada ile Almanya arasındaki karşılaştırmayı, akademik vasıflı göçmenlerin çok dil bilmesinin önemine ilişkin araştırmasıyla daha da ileriye götürmüştür. Yapılan bu karşılaştırmadan, Almanya'da göçmenler bağlamında tek dili hedefleyen dil politikasının ne gibi sonuçları beraberinde getirdiği ve çeşitli dil repertuarlarının işgücü piyasasında değerlendirilmesi açısından sahip olduğu potansiyel açıkça ortaya çıkmaktadır. Dış ülkelerde eğitim görmüş akademik vasıflı kişilerin işgücü piyasasında yer almaları konusunda dil öğrenimi politikasının aldığı önlemler ve dil bilgisinin değerlendirilmesi birbiriyle sıkı bir bağlantı halinde etkili olmaktadır.

AYRIM C: ZORLAŞTIRILMIŞ KOŞULLAR ALTINDA İŞGÜCÜ PİYASASINA GİRİŞ: YÜKSEK VASIFLI MÜLTECİLERİN VE YASADIŞI SAYILAN KİŞİLERİN DURUMU

Eğitim sürecindeki son unvanını dış ülkelere birinde kazanmış olan birinin Almanya'ya göç ettiğinde işgücü piyasasına hukuken daha düşük düzeydeki koşullarda girmesi oldukça sık rastlanan bir durumdur. Eğer söz konusu kişinin Almanya'da oturma hakkı belli bir meslekte veya belli bir işyerinde çalışıyor olmasına bağlıysa bu sakınca işgücü piyasasına girişi fazla etkilemez. Bu durumun tam karşılığı olan uç nokta ise, yasal bir oturma sıfatı olmaksızın Almanya'da çalışanlardır. Bu kişiler gölge ekonomisinin aşağı düzeydeki iş olanaklarını kullanarak geçimlerini sağlamak zorundadır. Anja Weiß'ın çalışması, hukuki dışlanma ve bunun işgücü piyasasına giriş üzerindeki etkileri konusunda bir tiplere sunmaktadır. Yabancı uyruklu üniversite öğrencilerinde ve meslek hukuku yönünden kısıtlamaya tabi olan mesleklerde, yabancılar hukukuyla ilgili sınırlamalar sadece doğrudan işgücü piyasasına girişi etkilemekle kalmayıp birçok kuruluşun bir arada etkin olması yüzünden anlaşılması zor ve kendi içinde karşıtlıklar barındıran dışlama etkileri de yaratır. Kayıt dışı durumuna düşürülmüş göçmenlerden farklı olarak, sığınma hakkı talebinde bulunanlara ve ülkede kalmalarına göz yumulanlara ufak çapta da olsa sosyal yardımlarda bulunulması ve fiilen çalışma yasağının büyük yaptırımları beraberinde getirmesi, bu kişilerin

yasal ve kayıt dışı işgücü piyasasından tamamen uzak durmasına neden olmaktadır. Niki von Hausen, bu koşullar altında işgücü piyasasında yüksek düzeylere ulaşan veya düzeyini koruyan statü geçişlerine hemen hemen hiç rastlanmadığını göstermiş ve işgücü piyasası entegrasyonunda izlenen yolun seyri konusunda oluşturduğu tiplerede, vasıf düzeyi yükselen seyirler, vasfı altındaki düzeyde kalıp bunu koruyan seyirler, vasıf düzeyinin altındaki durumun sakıncalı bir biçimde korunduğu, hatta vasıf düzeyinin giderek alçaldığı seyirler ve sürekli dışlanan vakaları birbirinden ayırmıştır. Eğer söz konusu kişiler ülkeye gelişlerinden kısa bir süre sonra daha iyi bir hukuki statüye geçebilirlerse, hukuki dışlanma sonuçsuz kalabilir, ama uzun süre hukuki dışlanmayla karşı karşıya kalırlarsa yaşamlarında sakıncalı durumlar oluşur; örneğin bu kişilerin düzey kaybına neden olan yollar izlediği gözlenir ve bu durumda işgücü piyasasının dışında kalmaları tüm yaşam biçimlerini etkiler. Bu gibi olaylar bazen yabancı üniversite öğrencilerinin başına gelebilir ve bazı sorunlar yüzünden öğrenim sürelerinin uzaması nedeniyle bu öğrencilerin statüleri düzelecek yerde kötüleşir.

AYRIM D: VASFINDAN ÖDÜN VERMEK VE Ek EĞİTİM ALMAK SEÇENEKLERİ ARASINDA: ÜLKE DIŞINDA EĞİTİM GÖRMÜŞ GÖÇMENLERİN KARŞILAŞTIRMALI BİR BAKIŞ AÇISIYLA İNCELENMESİ

Yabancı bir ülkede eğitimini tamamlamış olan göçmenlerin büyük bir kısmı, kendilerini kabul eden ülkenin işgücü piyasasına yerlilerle eşit hukuki koşullarla girme olanaklarına sahip olsalar dahi, hemen vasıflı bir konuma gelemeyizler. Bu kişiler işgücü piyasasına statü geçişi sırasında olanaklarını yeniden ölçüp biçmek ya da daha iyi duruma getirmek, geliştirmek zorundadır. Bunu yaparken tamamlanan her geliştirici ek öğrenim devresi işgücü piyasasına bir artı değer olarak yansımayaabilir. Tam tersine, devlet tarafından desteklenen kurslara devam etmeleri yüzünden vasıflarını yitiren göçmenler de vardır ya da –Kanada’da olduğu gibi– hiç de faydalı olmayan bir kursa katılmak uğruna aşırı derecede borca girenlere de rastlanmaktadır. Arnd-Michael Nohl, yabancı ülkede eğitim görmüş olan göçmenlerin yükseköğretim diplomalarının tanınması için harcadıkları büyük gayretleri makalesinde gözler önüne sermektedir. Bu göçmenler

mesleki vasıf tipine göre, bilgi ve becerilerini geliştirecekleri çeşitli ek eğitim olanaklarından faydalanırken, işgücü piyasasının gereksinimlerine ve devletin koyduğu düzenlemelere uyum sağlayabilecekleri bir seçim yapmaya dikkat etmek zorundadır. Nadya Srur'un makalesi aynı probleme başka bir yönden, kurumsal açıdan ışık tutmaktadır. Srur, eksperlerle yapılan mülakatlara ve yazılı belgelere dayanarak "göçmen hekimlerin mesleki entegrasyonlarını destekleme" etkinliklerinin analizinde –bildirisinin başlığından ve alt başlığından da anlaşılacağı üzere– "doğru uygulama" [*good practice*] girişimlerini ve gerek Almanya'da gerekse Büyük Britanya'da "yeni entegrasyon stratejilerinin geliştirilmesini" saptamaktadır. Gerçek şudur ki, bilgi ve beceriyi geliştirmek için alınan her eğitim her zaman ilerleme sağlamamakta ve dış ülkede eğitim görmüş her göçmen de, bilgi ve becerisini geliştirerek işgücü piyasasında daha iyi bir konum elde edememektedir. Dış ülkelerden gelmiş olan bazı akademisyenler, işgücü piyasasında kendilerine uygun nitelikte bir konum ararken, çalışma haklarının olmayışı veya çok sınırlı oluşu ya da eğitimlerini dış ülkede tamamlamış olduklarına dair belgelerini meşru zeminde kabul ettiremeyişleri yüzünden engellerle karşılaşır. Niki von Hausen, yüksek vasıflı göçmenlerin, spesifik olmayan vasıflara ait işgücü piyasasında buldukları bir işte saplanıp kalmaları meselesi üzerine bir araştırma yapmıştır. Entegrasyon süreçlerinin çeşitli nedenlerden ötürü fazla gecikmesi durumunda bu kişilerin mesleki vasıflarını zaman aşımı nedeniyle hemen hemen tüm değerini kaybeder.

AYRIM E: AYRIMCILIK: HUKUKİ VE SEMBOLİK DIŞLANMAYA DAYALI KÜLTÜREL SERMAYE KAYBI

Göçmenlerin memleketlerindeki veya göç ettikleri ülkedeki okullarda ve yüksek okullarda edindikleri bilgi ve beceriler, işgücü piyasasına doğrudan kabul edilmelerini sağlayacak objektif bir değere sahip değildir. İşverenlerin göçmenleri işe almaya niyetlenmesi için, her şeyden evvel devletin yüksek vasıflı göçmenlere işgücü piyasasında yer verip vermeyeceği ve bu süreçte hangi ölçütleri öne çıkaracağı konusunda bir karara varılmış olması gerekir. Bu konuda "göç sebepleri"nin merkezi bir önem kazanmasıyla beraber, bu sebepler bakış açısına göre de çok farklı bir anlam yüklenir. Göçmenlerin

bizzat kendileri çoğu kez göç etme konusunda birden fazla yönelime sahiptir ve bunlar da göç süreci içinde değişebilir. Ulus devletler de göç olgusunu kontrol edebilmek amacıyla motivasyonları inceler. Saptamalara göre, göçün meşru ve gayrimeşru nedenleri vardır, fakat yabancılar hukukunun kurumsallaştırmasına uygun hale gelmeleri için, bu yönelimleri basite indirgemek ve düzenlemek gerekir. Anja Weiß, Ulrike Selma Ofner ve Barbara Pusch, göçmenlerin göç olgusuyla ilgili yönelimlerinin yabancılar hukukunun etkisi altında nasıl kurumsallaştırıldığı ve şekil değişikliğine uğradığı meselesini incelemiştir. Almanya ve Türkiye'deki hukuki dışlamaların karşılaştırmalı analizi, kuramsal bakış açısından olası gibi görülen durumların varlığını doğrulamıştır. Türkiye ile Almanya arasında göç tarihi ve yabancılar hukuku bakımından büyük farklar olmasına karşın, benzerlikler de saptanmıştır. Bunu ulus devletlerin sadece az sayıda göç çeşidini efektif olarak kurumsallaştırması ve kontrol edebilmesiyle açıklamak mümkündür.

İşgücü piyasasına girebilmek için hukuk kapsamına alınmış olmak hemen hemen vazgeçilmez bir çerçeve koşuludur. Sembolik dışlanmanın etkileriyle baş etmek daha kolay olsa bile, bu durum da kişinin olanaklarını daraltır. Steffen Neumann makalesinde Bourdieu'nün sembolik sermaye konsepti ile Axel Honneth'in kişinin takdir edilip edilmediğinin çeşitli biçimlerde kendini göstermesi konusunu birleştirmeyi önermektedir. Eğitimlerini dış ülkede tamamlamış olan kişilerin Almanya ve Kanada'da benimsenmeme, takdir edilmeme, aşağılanma ve ayrımcılıkla karşılaşma gibi olaylar yaşamalarını, bu durumların hukuki esaslara ya da sosyal değerlendirmeye dayanmasına göre birbirinden ayırmak mümkündür. Ulrike Selma Ofner, dış ülkelerde eğitim görmüş yabancıların Almanya, Türkiye ve Kanada'da sembolik dışlanma durumuyla ilgili sorunlarını birbiriyle karşılaştırmış ve bu araştırma sırasında özellikle şu sorulara yanıt aramıştır: Kültürel sermaye etnik dışlanma nedeniyle değer kaybına uğrar mı? Yoksa üstün bilgi ve beceri, sonunda genel olarak kendini kabul ettirmeyi başarır mı? Sembolik dışlanmayla karşılaşanların bunu algılama ve bu durumun üstesinden gelme biçimleri konusunda Ofner tarafından ortaya konmuş olan tiplleştirme, sembolik dışlanmanın algılanması ile göçmenlerin bu engelin üstesinden gelmekteki başarıları arasındaki sıkı bağlantıyı açıkça gözler önüne sermiştir.

Başka bir deyişle, arzuladığı meslekte veya yaşam biçiminde kendine çizdiği yolda öyle veya böyle ilerlemeyi başaran kişi, sembolik dışlanmaya göreceli bir önem vermeye veya zamana bağlı geçici bir sorun olarak bakmaya eğilimlidir. Eğer sembolik dışlanma başka dışlanmalarla bir arada veya onların nedeni olarak kendini gösterirse, bunun üstesinden gelmek için örneğin umudunu bir sonraki kuşağa bağlamak gibi çareler aranması, durumu daha da zorlaştırır. Görüşülen kişiler farklı cephelerden maruz kaldıkları dışlanmalar yüzünden bazen hemen hemen çıkar yolu olmayan bir duruma gelmiştir.

Jennifer Bagelmann, Kanada’da, eğitimlerini ülke dışında yapmış olan kişilerde rastlanan sembolik dışlanma ile bunun tartışılması arasında paradoksal bir ilişki gözlemlemiştir. Kanada’da çokkültürlülüğün doğal bir durum olarak kabul edilmesi göçmenlerin sembolik dışlanmayla karşılaşmadığı anlamına gelmez. Aslında bu durum yabancı bir ülkede eğitim görmüş bir Britanyalı göçmenin durumuyla karşılaştırıldığında varılan sonuç şudur: Kanada’da yabancılara açık olduğu söylenen ortam ve göçmenlere tanınan haklar, aslında sadece burada sembolik dışlanma hakkında açıkça konuşulabiliyor olmasından ibarettir.

AYRIM F: SOSYAL SERMAYENİN DEĞERLENDİRİLMESİ: AİLELER, AĞLAR VE BUNLARIN İŞGÜCÜ PİYASASINA ENTEGRASYONDAKİ ÖNEMİ

Bundan önceki ayırmada üzerinde durulan göç olgusundaki hukuki ve etnik ayrımcılığa dayalı dışlama mekanizmalarının karşısında, durumu benimseme, sahiplenme mekanizmaları da mevcuttur. Bazı göçmenler ailelerinin, ağların ve organizasyonların yardımıyla işgücü piyasasında vasıflı bir konuma gelmeyi başarır. Böyle durumlarda sosyal sermaye, bilgi ve becerinin kültürel sermayeye dönüşmesine yardımcı olmuştur.

Oliver Schmidtke, etnik temellere dayanan ağların bir yandan işgücü piyasasında sorunlu bir “niş” oluşmasına yol açarken diğer yandan da mesleki kariyere ve düzene uygun işgücü piyasasına geçişte ne oranda destek olduğunu incelemekte, sosyal ağlar üzerinden işgücü piyasasına girişin gerçekleştiği tipik vakaları tanıtırken, aynı zamanda işgücü piyasasına girişte hangi problemlerle karşılaşıldığını veya başarı vaat eden durumlarda hangi etkenlerin önem taşıdığını göstermektedir. İşgücü piyasasına

etnik kökenli “niş ekonomileri” üzerinden geçiş yapmanın tek seçenek mi olduğunu, bunun dışında kültürel sermayenin değerlendirilebileceği başka seçeneklerin de mevcut olup olmadığını araştırmak büyük önem taşımaktadır. Sarah Thomsen, Almanya ve Türkiye’de eğitim belgelerini ülke dışında almış olan kişilerin işgücü piyasasına girişlerinde sosyal sermayelerinin önemini tartışmakta ve oluşturduğu tiplerde çeşitli sosyal ilişkileri dikkate almakta, bu çerçevede öncelikle işgücü piyasasına girişte mesleki ilişkilerin türlerine ve yapılarına göre taşıdıkları önemi incelerken, işgücü piyasasına girişte önemli etkisi olan meslek dışı ilişkilerle de ilgilenmektedir. Bunlar da sosyal sermaye sayılmakla beraber, aile içi ve göçmenler topluluğu içi ilişkiler gibi, getirisi sınırlı olan ilişkilerdir.

Kathrin Klein, Hindistan’dan gelip Almanya ve Büyük Britanya’da yaşamakta olan akademisyenlerin öğrenim biyografilerindeki sosyal sermayeyle meşgul olmuştur. Bu araştırmaları sırasında daha ziyade kişilerin aile ve akraba ilişkileri, okuldaki ve komşulardaki yaşlılarıyla olan ilişkiler üzerinde duran Klein, ülkeye giriş analizinde, sosyal sermayenin yerel bağlamda nasıl önem kazanabildiğini incelemiş, bu sırada birçok etken dışında kişinin yaşamakta olduğu bölgedeki sosyal çevreyi ve ulusal eğitim sistemini de dikkate almıştır. Barbara Pusch, Türkiye, Almanya ve Kanada’yı esas alan ülkeye giriş analizinde, aileye veya eşe bağlı yaşam biçimlerinin işgücü piyasasına girişi nasıl etkilediğini konu edinmiştir. Pusch’un üzerinde araştırma yaptığı tipler arasında, işgücü piyasasına girişte ailenin ve nikâhlı eşin taşıdığı önem ve göç edilen ülkede kalma motivasyonu bakımından farklar vardır. Söz konusu tiplerin birinde, kişinin göç etmesine ve gittiği ülkede kalmasına neden olan eş, göç alan ülkenin işgücü piyasasına statü geçişinde etkili olmuştur; bir başka tipin özelliği ise tüm ailenin yaşam koşullarını düzeltme amacıdır. Karin Schittenhelm ve Eleni Hatzidimitriadou, Almanya ve Büyük Britanya’daki ikinci kuşak göçmenlerin sosyal alan koordinatları ve mesleki yönelimleri konusunda meşgul olmuştur. Kuramsal bir bakış açısıyla hareketliliğin –sosyal, yerel, ulusaşırı olmak üzere– çeşitli biçimleri üzerinde duran bu makale, içerdiği ampirik analiz sayesinde, işgücü piyasasına girişte ortam bakımından uygun olan seçeneklerin iş seçiminde etkili olduğunu ortaya koymuş ve bu biçimdeki olanakları, belli bir hareketlilik ve yer değiştirmeye ulaşabili-

lenlerden ayırmıştır. Araştırmacıların vardığı ampirik sonuçlardan anlaşıldığına göre, ortam içerisindeki hareketlilik, sosyal hareketlilikle aynı ölçüde ele gitmemektedir. Eğer ulusasını hareketlilik söz konusuysa, göçmenlerin mesleki yönelimlerinde, amaca yönelik rasyonellik düşünceleri dışında, ulusasını dayanişma derneklerine aidiyet de önemli bir rol oynamaktadır.

Özet olarak denebilir ki, yüksek vasıflı kişilerin göçü konusuna geniş bir yelpazeden bakmanın önemi büyüktür: Yüksek vasıflı göçmenlerin işgücü piyasasına entegrasyonunu belirleyen etkenler sadece öğrenim durumları, göç süreçlerindeki hukuki ve sosyal dışlanmalar ve işgücü piyasasındaki olanaklar değildir; ailelerin ve hayat arkadaşlarının yaşam biçimi de bu süreçte önem taşımaktadır. Özetle: Yüksek vasıflıların göçü olgusunda bizzat göçmenlerin ve aynı zamanda onları kabul eden toplumun başarısı veya başarısızlığı, birbirinden farklı birçok unsurun bir arada etkili olmasına bağlıdır.

5. TEŞEKKÜR

Niteliksel sosyal araştırmalarda geniş çaplı incelemeler henüz çok sık yapılmamaktadır. Bu bakımdan, uluslararası araştırma grubumuza gösterdikleri güvenden dolayı Volkswagen Vakfı'na ve uzmanlarına teşekkür borçluyuz. Vakfın araştırmalarımız için belirlediği 2005-2009 arasındaki zaman dilimi süresince, elde ettiğimiz sonuçları "Göç ve Entegrasyon" konusundaki tüm toplantılarda diğer araştırma projelerinin katılımcıları ve konunun uzmanlarıyla tartışabilme olanağı bulmamız da şimdiye dek alışıl gelmiş yöntemlerin çok ilerisinde ve bizim çalışmalarımız için çok değerli bir destek olmuştur.

Yaptığımız araştırmaya çok sayıda deneyimli bilim insanının yanında, yetişmekte olan genç bilimcilerin de katkısı olmuştur. Bu kitapta her birinin birer makalesi yer almadığından, aşağıdaki satırlarda araştırma grubunun tüm katılımcılarına, üzerinde çalıştıkları proje ayrımlarına katkıları için teşekkürlerimizi sunarız.

Arnd-Michael Nohl tarafından yönetilen ve Almanya'daki işgücü piyasasına girişte eşit haklara sahip olan, dış ülkelerde öğrenim görmüş yüksek vasıflı yabancıları konu alan araştırma, Freie Universität Berlin ve

Hamburg'daki Helmut Schmidt-Universität'te yürütülmüştür. Dr. Ulrike Selma Ofner, yardımcı araştırmacı olarak anlatımsal mülakatların büyük bir kısmını üstlenmiş ve karşılaştırmalı vaka analizleri yaparak bu kitap-taki makalelerinde yer alan tiplerini oluşturmuştur. Çalışma başladığı dönemde Ofner'in öğrencisi olan Sarah Thomsen, anlatımsal mülakatların yorumlanmasını üstlenmiş ve işlenen konuyla ilgili diploma tezini bitir-dikten sonra da aynı projede bilimsel katılımcı olarak çalışmıştır. Gene aynı proje çerçevesinde diploma tezini yazan Yvonne Henkelmann, 2006 yazından itibaren Helmut Schmidt-Universität'te bu araştırma grubuna katılmıştır. Eğitimlerini ülke dışında görmüş olan yüksek vasıflı yaban-cıların bilgilerini geliştirme olanakları üzerine bir doktora tezi yazmakta olan Nadya Srur birçok uzmanla çeşitli mülakatlar yürütmüştür. Angela Pohlmann, birkaç mülakatın transkripsiyonunu yapmanın yanı sıra, bizim görüşme yaptığımız göçmenlerin entegrasyon süreçlerine dair hukuki raporlar hazırlamıştır. Steffi Schmidt, Marcus Riemann, Meike Prediger ve Stephan Schubert çok sayıda mülakatın transkripsiyonunu yapmıştır. Doktora tezlerini eğitim, işgücü piyasasındaki başarı ve göç arasındaki bağ-lantı üzerine yazmakta olan Anelia Kirilova ve Silva Demirci, projeye ilgili çalışmalara eleştirel ve yaratıcı fikirleriyle katılmıştır.

Münih'teki Ludwig Maximilian Universität ve Universität Duisburg-Essen'deki araştırma grubunu yöneten Anja Weiß, dış ülkelerde öğrenim görmüş olan ve işgücü piyasasına girerken hukuki dışlanma yüzünden kısıt-lanan yüksek vasıflı yabancılar üzerinde bir araştırma yapmıştır. Barbara Pusch (İstanbul) ile gerçekleştirilen yoğun işbirliği sayesinde tüm araş-tırma boyunca, öğrenimlerini ülke dışında tamamlamış olup Almanya'da ve Türkiye'de hukuken eşit muamele görmeyen yüksek vasıflı yabancılar arasında karşılaştırmalar yapmak mümkün olmuştur. Anja Weiß, daha önce "Yüksek Vasıflı Göçmenler-Sosyal Durumların Ulusötesileşmesi" başlıklı Alman Araştırma Cemiyeti [Deutsche Forschungsgemeinschaft/ DFG] projesini yürütmüştür. Bu proje kapsamındaki ampirik çalışmalar, konsept ve yöntem bakımından burada sunulan görüşmelerin tasarımında yararlı olmuştur. Öğrenimlerini ülke dışında yapmış olan ve vasıf düze-yinin altında muamele gören yabancılarla yapılan Almanca mülakatları

yürüten Anja Weiß, hukuki dışlama konusundaki tiplerini de gerçekleştirmiştir. Niki von Hausen, başlangıçta işyerleriyle yapılan anlaşmalar üzerinde çalışmaktayken, daha sonra proje çalışmalarına katılarak, statü geçişi konusunda ve ayrıca bu meseleye ilişkin ülkeler arası karşılaştırma- da önemli tiplerini geliştirmiştir. Anja Brosius, Alma Mici ve Marina Mayer adındaki öğrenciler de proje çalışmalarına yardım etmiş, Flore Biehl, Susanne Becker, Anja Brosius ve Marina Mayer ilginç diploma tezleriyle araştırmaya katkıda bulunmuştur. Dominik Baldin ve Tatjana Baraulina önemli tartışmaları içeren makaleleriyle bulguları değerlendiren grubun çalışmalarını zenginleştirmiştir. Çok sayıda mülakat yapmamızı mümkün kılan yoğun çalışmaları için Tania Pastrana'ya büyük teşekkür boyluyoruz.

Dr. Barbara Pusch, öğrenimlerini dış ülkede yapmış olan ve işgücü piyasasına girişte düzeylerinin altında bir değerlendirmeye tabi tutulan yüksek vasıflı yabancıları konu edinmiş olan İstanbul grubunun göçmenlerle ve konunun uzmanlarıyla yaptığı mülakatları yönetmiş ve tiplerini oluşturulabilecek şekilde geliştirmiştir. Kendisine bu çalışmada stajyerler Selma Kirsch, Umut Sacac ve Julia Struz yardım etmiştir.

Oliver Schmidtke yönetimindeki Kanada ekibi University of Victoria'da yerleşmiş ve Vancouver, Victoria ve Toronto'nun geniş çevresindeki mülakatları üstlenmiştir. Anlatımsal mülakatların çoğunu Beatrice Marry ve Jennifer Bagelman yürütürken, Mirco Kovacev de konunun uzmanlarıyla görüşmeler yapmıştır. Mülakatların değerlendirilmesinde ekibin tümü bir arada çalışmıştır. Sylvia Nicholles ve Can Mutlu adlı öğrenciler transkripsiyon işini üstlenmiş ve değerlendirmeler esnasında yardımcı olmuştur. Victoria'daki araştırma grubu, Karin Schittenhelm ve Ulrike Ofner'in birkaç ay orada kalıp bilgilerini ve zamanlarını cömertçe bu çalışmaya adanmalarından çok yararlanmış. Steffen Neumann, Siegen ekibinin çalışmalarına bilimsel uzman olarak destek verdikten sonra Kanada ekibine katılmış. Projenin internet sitesinden sorumlu olan Jay Neil'e de ayrıca teşekkür ederiz.

Universität Siegen'de Karin Schittenhelm'in yönetimindeki proje ekibi, ülke içinde öğrenim görmüş kişilerle ilgilenmiştir. Araştırma sırasında akademik ve mesleki eğitim görmüş kişiler karşılaştırmalı analize dahil

edilmiştir. Bu ekibin görevlerinden biri de, Almanya ve Britanya'daki ikinci kuşak göçmenlere odaklanmış ulusaşırı karşılaştırmalar yapmak olmuştur. Steffen Neumann ve Regina Soremski mülakatların ve karşılaştırmalı vaka analizlerinin gerçekleştirilmesine yardım etmiş, bunun yanında tiplerin oluşturulmasına ve teoriler bağlamındaki analizlere katkıda bulunmuşlardır. Öğrenci sıfatıyla araştırma ekibine yardım eden Kathrin Klein bir yandan verilerin oluşturulmasında ve değerlendirilmesinde çalışırken, diğer yandan yüksek lisans tezi çerçevesinde Almanya ve Büyük Britanya'daki ağ oluşumlarının ulusaşırı analiziyle araştırmalara katkıda bulunmuştur. Yine öğrencilerden Stefan Kohlbach ülkede öğrenim görüp mesleki eğitimlerini tamamlamış olan kişilerin biyografileriyle meşgul olmuş ve bu çalışmaları sırasında araştırma konusuna tüm ilgisini adayarak, kendi diploma tezi çerçevesinde gerçekleştirdiği vaka analizleriyle birtakım bulgulara ulaşılmasına katkıda bulunmuş, çalışmaların kapsadığı alanda mülakatların yürütülmesine ve verilerin analizine katılan Hülya Akkaş da her şeyden çok verilerin arşivlenmesinde yardımcı olmuştur. Thorsten Hummerich, Mikrozensus verileriyle ilgili çalışmalarda önemli yardımlarda bulunmuş, ayrıca niteliksel verilerin oluşturulmasına ve değerlendirilmesine katılmıştır. Mülakatların yürütülmesindeki ve vaka analizlerindeki yardımları için Anja Frindt ve Antje Winkler'e teşekkür borçluyuz. Doktora tezlerinde ya da çalışma projelerinde vasıflı eğitim ve göç araştırmalarıyla benzer konulara eğilen Kirstin Bromberg, Birgit Jagusch ve Uschi Sorg, verilerin değerlendirilmesi aşamasındaki tartışmalarda uzun süre bizimle beraber olmuştur.

Büyük Britanya'da, önce Canterbury'deki University of Kent'te, daha sonra da Londra'daki Kingston University ve St. George's University'de görevli olan Eleni Hadzidimitriadou, aynı konularda bizimle eşgüdümlü olarak çalışmış ve göçmenlerin ikinci kuşağının eğitim ve meslek süreçlerinin analizine katılmış, ayrıca Kathrin Klein'a da, öğrenim ve araştırma yapma amacıyla gittiği Büyük Britanya'da bulunduğu sürece yardımcı olmuş ve göçmen araştırmalarında ülkeaşırı analiz sorunları üzerine yapılan birçok tartışmaya katılmıştır. Hadzidimitriadou'nun yönettiği araştırma ekibinde bulunan Gülfem Çakır ve Albert Barnes ise niteliksel mülakatların gerçekleştirilmesi ve değerlendirilmesiyle meşgul olmuştur.

Üzerinde çalıştığımız projenin önce tasarımını hazırlayan, daha sonra da ara sonuçları eleştirel bakış açısıyla yorumlayan danışmanlarımıza özellikle teşekkür borçluyuz. Politik ekspertiz için Dr. Max Stadler (Federal Alman Parlamentosu Üyesi), Cem Özdemir (Yeşiller Partisi Eşbaşkanı) ve raportörü Veysel Özcan'a teşekkür ederiz. Yabancı ülkelerde eğitim görmüş olan kişilerin diplomalarının tanınması ve vasıflarının geliştirilmesiyle ilgilenen Dagmar Maur (Otto Benecke Vakfı), Dr. Peter Oberschelp (Zentralstelle für ausländisches Bildungswesen bei der Kultusministerkonferenz/Kültür Bakanları Konferansı'nda Yabancı Eğitim Merkez Dairesi) ve Dr. Edwin Semke (Bildungszentrum der bayerischen Wirtschaft, Münih/Bavyera Ekonomisi Eğitim Merkezi), katkı ve destekleriyle bizlere çok yararlı olmuştur. İşverenlerin sorunlarını bize ileten Aysegül Özkan'a (Arbeitsgemeinschaft türkischer Unternehmer und Existenzgründer e.V. Hamburg/Türk İşadamları ve Girişimcileri Derneği), Patrick Wilhelm'i'ye (Siemens AG) ve Carola Feller'e (Verband Deutscher Maschinen und Anlagebau VDMA) ve adı geçen kuruluşlara da teşekkür ederiz. Aysegül Özkan, Alişan Genç ve Hilmi Kaya Turan (Türkischer Bund in Berlin-Brandenburg/Berlin-Brandenburg Türkiye Toplumu), akademik vasıflı göçmenlerin kendi aralarında kurduğu organizasyonların temsilciliğini de üstlendi. 2008 yılı sonbaharında Evangelische Akademie Loccum'da düzenlenen bir konferans sırasında projemizin danışmanları dışında politika ve toplum uzmanlarıyla elde ettiğimiz sonuçları ve eylemlerimizle ilgili önerileri tartışma fırsatını bulduk. Bize bu olanağın tanınmış olmasından ötürü özellikle Dr. Lidwina Meyer'e teşekkür ederiz. Son olarak da Meike Prediger'e, hazırladığımız yazıları dikkat ve özenle okuyup düzelttiği için teşekkür borçluyuz.

Yabancılarla kendi yaşamı hakkında konuşmak aslında insanı rahatsız edebilir. Buna rağmen yaşantılarını, deneyimlerini, bazen saatler süren anlatımsal görüşmelerde bizimle paylaşmaya hazır olan 206 kişinin her birine minnettarız. Onlar bu araştırmaya katılmayı kabul etmeseydi böyle bir çalışma yapmamız mümkün olmayacaktı. Bu çalışmadan elde ettiğimiz sonuçların, sorularımızı yönelttiğimiz kişilerin yaşamlarına olumlu katkılarda bulunmasını umarız.

- Aksu, Mustafa (2006), "Das neue Arbeitserlaubnisrecht für Ausländer," *Zeitschrift für Türkeistudien* 19, 1, s. 60-73.
- Ashton, David N. ve Jonny Sung (1991), "Labour Markets and the Life Course Patterns of Young Adults in Great Britain," W. R. Heinz (ed.), *The Life Course and Social Change: Comparative Perspectives*, Weinheim, s. 23-42 içinde.
- Badawia, Tarek (2002), *Der dritte Stuhl*, Frankfurt a.M.
- Bernstein, Basil (1970), *Soziale Struktur, Sozialisation und Sprachverhalten*, Amsterdam.
- Berthoud, Richard (1999), *Young Caribbean Men and the Labour Market, A Comparison with other Ethnic Groups*, York.
- Birsl, Ursula, Renate Bitzan, Carlota Solé, Sònia Parella, Amado Alarcón, Juliane Schmidt ve Stephen French (2003), *Migration und Interkulturalität in Großbritannien, Deutschland und Spanien, Fallstudien aus der Arbeitswelt*, Wiesbaden.
- Blossfeld, Hans-Peter, Erik Klijzing, Karin Kurz ve Melinda Mills (2005, ed.), *Globalization, Uncertainty and Youth in Society*, Londra/New York.
- Bohnsack, Ralf (2008), *Rekonstruktive Sozialforschung*, Farmington Hills: Opladen.
- Bourdieu, Pierre (1982), "Les rites d'institutions," agy. (ed.), *Ce que parler veut dire, l'économie des échanges linguistiques*, Paris, s. 121-134 içinde.
- Bourdieu, Pierre ve Jean-Claude Passeron (1973), *Grundlagen einer Theorie der symbolischen Gewalt*, Frankfurt a.M.
- Bourdieu, Pierre (1983), "Ökonomisches Kapital, kulturelles Kapital, soziales Kapital," Reinhard Kreckel, (ed.), *Soziale Ungleichheiten. Soziale Welt, Özel Sayı 2*, Göttingen, s. 183-198 içinde.
- Bourdieu, Pierre (2004), "Der Doppelcharakter von Kompetenz," agy., *Der Staatsadel*, Konstanz, s. 143-152 içinde.
- Bourdieu, Pierre ve Luc Boltanski (1981), "Zum Verhältnis von Bildung und Beschäftigung," Pierre Bourdieu, Monique de Saint Martin ve Pascale Maldidier, *Über die Reproduktion sozialer Macht*, Frankfurt a.M., s. 89-116 içinde.
- Bradley, Steve ve Jim Taylor (2004), "Ethnicity, educational attainment and the transition from school", *The Manchester School* 72, 3, s. 317-346.
- Brewer, Kelly ve Deniz Yükeker (2006), "A Survey on African Migrants and Asylum Seekers in Istanbul." Mirekoç araştırma raporu, İstanbul, URL: http://www.z-upload.fr/fichiers/606/2005_2006_kelly_brewer_deniz-yukseker.pdf. [Erişim tarihi: 30.6.09]
- Chiswick, Barry R. ve Paul W. Miller (2009), "The International Transferability of Immigrants' Human Capital," *Economics of Education Review* 28, s. 162-169.
- Coleman, David (1995), "Immigration Policy in Great Britain," Friedrich Heckmann ve W. Bosswick (ed.), *Migration Policies: A Comparative Perspective*, Stuttgart, s. 113-136 içinde.
- Danış, Didem, Cherie Taraghi ve Jean-François Pérouse (2006), "Integration in Limbo, Iraqi, Afghan, Maghrebi and Iranian Migrants in Istanbul," Mirekoç Araştırma Raporu, İstanbul.
- Dickel, Doris (2002), *Einwanderungs- und Asylpolitik der Vereinigten Staaten von Amerika, Frankreichs und der Bundesrepublik Deutschland*, Opladen.

- Diefenbach, Heike ve Anja Weiß (2006), *Menschen mit Migrationshintergrund, Datenerfassung für die Integrationsberichterstattung*, Eyalet başkenti Münih İstatistik Dairesi ve Kültürlerarası İşler Bölümü için rapor/Sosyal Hizmetler Bölümü, Münih.
- Diefenbach, Heike (2007), *Kinder und Jugendliche aus Migrantenfamilien im deutschen Bildungssystem, Erklärungen und empirische Befunde*, Wiesbaden.
- Diehl, Claudia, Michael Friedrich ve Anja Hall (2009), "Jugendliche ausländischer Herkunft beim Übergang in die Berufsausbildung: Vom Wollen, Können und Dürfen," *Zeitschrift für Soziologie* 38, s. 48-67.
- Englmann, Bettina ve Martina Müller (2007), *Brain Waste – Die Anerkennung von ausländischen Qualifikationen in Deutschland*, Augsburg.
- Erder, Sema ve Sermin Kaşka (2003), *Irregular Migration and Trafficking in Women: The Case of Turkey*, International Organization for Migration.
- Friedberg, Rachel M. (2000), "You Can't Take It With You? Immigrant Assimilation and the Portability of Human Capital," *Journal of Labor Economics* 18, 2, s. 221-251.
- Granato, Mona (2003), "Jugendliche mit Migrationshintergrund in der beruflichen Bildung," *WSI Mitteilungen* 8, 3, s. 474-483.
- Gutiérrez Rodríguez, Encarnación (1999), *Intellektuelle Migrantinnen – Subjektivitäten im Zeitalter von Globalisierung. Eine postkoloniale dekonstruktive Analyse von Biographien im Spannungsverhältnis von Ethnisierung und Vergeschlechtlichung*, Opladen.
- Green, Alan G. ve David A.Green (1999), "The Economic Goals of Canada's Immigration Policy. Past and Present," *Canadian Public Policy* 25, 4, s. 425-451.
- Green, Simon (2004), *The Politics of Exclusion: Institutions and Immigration Policy in Contemporary Germany*, Manchester University Press.
- Hadeed, Anwar (2004), *Sehr gut ausgebildet und doch arbeitslos. Zur Lage höher qualifizierter Flüchtlinge in Niedersachsen*, Oldenburg.
- Heath, Anthony. F. ve Darren McMahon (2000), "Ethnic Differences in the Labour Market: The Role of Education and Social Class Origins," Çalışma Raporu No. 2000-01, Sosyoloji Bölümü, University of Oxford. URL: <http://www.crest.ox.ac.uk/papers/p69.pdf> [Erişim tarihi: 01.07.2009]
- Heinz, Walter R. (1991), "Status Passages, Social Risks and the Life Course: A Conceptual Framework," Walter R. Heinz (ed.): *Theoretical Advances in Life Course Research*. Weinheim, s. 9-22 içinde.
- Heinz, Walter R. (1995), *Arbeit, Beruf und Lebenslauf. Eine Einführung in die berufliche Sozialisation*, Weinheim/Münih.
- Heinz, Walter R. (1996), "Status Passages as Micro-Macro-Linkages in Life Course Research," Ansgar Weymann ve Walter R. Heinz (ed.), *Society and Biography, Interrelationship between Social Structure, Institutions and the Life Course*, Weinheim, s. 51-65 içinde.
- Henkelmann, Yvonne (2007), *Ärzte in der Fremde – Karrieren und Sprachkenntnisse von Medizinerinnen in Deutschland und Kanada*, Berlin.
- Henkelmann, Yvonne (2009), "Sprache als differenzierendes Moment der Arbeitsmarktintegration – Eine vergleichende Untersuchung zu hochqualifizierten Migrantinnen in Deutschland und Quebec," Tez projesi, Helmut-Schmidt-Universität. Hamburg.

- Heß, Barbara ve Lenore Sauer (2007), "Zuwanderung und Aufenthalt von hoch Qualifizierten und hochrangig Beschäftigten aus Drittstaaten – Die Situation in Deutschland," Avrupa Göç Ağ'ının araştırması. URL: <http://emn.sarenet.es/Downloads/download.do;jsessionid=447AD4D7C2D8A07B5ABE0BEA6902B5E0?fileID=504>. [Erişim tarihi: 30.6.09]
- Hoerning, Erika M. (1978), "Zweiter Bildungsweg – eine Statuspassage?" Kohli, Martin (ed.), *Soziologie des Lebenslaufs*, Darmstadt/Neuwied, S. 251-266 içinde.
- Hunmrich, Merle (2002), *Migration und Bildungserfolg*, Opladen.
- İçduygu, Ahmet (2003), "Irregular Migration in Turkey," Uluslararası Göç Örgütü, Göç Araştırmaları Dizisi No. 12, Cenevre
- Kaşka, Sermin (2006), "Yeni Uluslararası Göç Hareketleri ve Türkiye'deki Moldovalı Kadın Hizmetçileri," Filiz Kırıl, Barbara Pusch, Claus Schöning ve Arus Yumul (ed.), *Cultural Changes in the Turkic World*, Würzburg, s. 71-89 içinde.
- Kogan, Irena (2007), *Working Through Barriers, Host Country Institutions and Immigrant Labour Market Performance in Europe*, Dordrecht.
- Kohli, Martin (1985), "Die Institutionalisierung des Lebenslaufs. Historische Befunde und theoretische Argumente," *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* 37, s. 1-29.
- Köksal, Mehmet (2003), *Yabancıların Çalışma İzni Hakkında Kanun (Türkçe, İngilizce ve Almanca)*, İstanbul.
- Konietzka, Dirk ve Holger Seibert (2003), "Deutsche und Ausländer an der, zweiten Schwelle", *Zeitschrift für Pädagogik* 49, s. 567-590.
- Konietzka, Dirk ve Michaela Kreyenfeld (2001), "Die Verwertbarkeit ausländischer Ausbildungsabschlüsse, Das Beispiel der Aussiedler auf dem deutschen Arbeitsmarkt," *Zeitschrift für Soziologie*, Yıl. 30, Sayı: 4, s. 267-282.
- Kreutzer, Florian ve Silke Roth (2006, ed.), *Transnationale Karrieren, Biografien, Lebensführung und Mobilität*, Wiesbaden.
- Krüger, Helga (2001), "Statusmanagement und Institutionenregimes. Zum Umgang mit der Kategorie Geschlecht in der Lebenslaufforschung," Anja Weiß, Cornelia Koppetsch, Albert Scharenberg ve Oliver Schmidtke (ed.), *Klasse und Klassifikation. Die symbolische Dimension sozialer Ungleichheit*, Opladen, s. 207-220 içinde.
- Levitt, Peggy, Josh DeWind ve Stephen Vertovec (2003), "International Perspectives on Transnational Migration: An Introduction," *International Migration Review* 37, 3, s. 565-575.
- Li, Peter (2004), *Destination Canada. Immigration Debates and Issues*, Oxford.
- Lordoğlu, Kuvvet (2008), "Ausländische Arbeitnehmer als Bestandteil der türkischen Arbeitswelt," Barbara Pusch ve Tomas Wilkoszewski (ed.), *Facetten internationaler Migration in die Türkei, Gesellschaftliche Rahmenbedingungen und persönliche Lebenswelten*, Würzburg, s. 69-86 içinde
- Mannheim, Karl (1964), "Beiträge zur Theorie der Weltanschauungsinterpretation," *agy., Wissenssoziologie*, Neuwied, s. 91-154 içinde.
- Matthes, Joachim (1992), "The Operation Called ,Vergleichen', Joachim Matthes (ed.), *Zwischen den Kulturen? Die Sozialwissenschaften vor dem Problem des Kulturvergleichs*, Soziale Welt, Özel Sayı 8 , Göttingen, s. 75-99 içinde.
- Moser-Weithmann, Brigitte (2006), "Alltagsleben von deutschen Entsandten in Istanbul und ihre Beziehungen zur türkischen Bevölkerung," *Zeitschrift für Türkeistudien* 19, 1.s. 32-44.

- Nohl, Arnd-Michael (2001), *Migration und Differenzierung, Junge Einheimische und Migranten im rekonstruktiven Milieuvvergleich*, Opladen.
- Nohl, Arnd-Michael (2007), "Komparative Analyse als qualitative Forschungsstrategie," Jürgen Straub, Arne Weidemann ve Doris Weidemann (ed.), *Handbuch Interkulturelle Kommunikation und Kompetenz*, Stuttgart, s. 391-403 içinde.
- Nohl, Arnd-Michael (2009a), *Interview und dokumentarische Methode, Anleitungen für die Forschungspraxis*, Wiesbaden.
- Nohl, Arnd-Michael (2009b), "Der Mehrebenenvergleich als Weg zum kontextuierten Ländervergleich – Methodologische Überlegungen anhand eines internationalen Projektes zur Migrationsforschung," Sabine Hornberg, İnci Dirim, Gregor Lang-Wojtasik ve Paul Mecheril (ed.), *Beschreiben – Verstehen – Interpretieren. Stand und Perspektiven International und Interkulturell Vergleichender Erziehungswissenschaft in Deutschland*, Münster/New York, s. 304-319 içinde.
- Nowicka, Magdalena (2006), *Transnational Professionals and Their Cosmopolitan Universes*, Frankfurt a.M.
- Ofner, Ulrike Selma (2003), *Akademikerinnen türkischer Herkunft, Narrative Interviews mit Töchtern aus zugewanderten Familien*, Berlin.
- Pendakur, Ravi (2000), *Immigrants and the labour force*, Montreal/Kingston.
- Pott, Andreas (2002), *Ethnizität und Raum im Aufstiegsprozess. Eine Untersuchung zum Bildungsaufstieg in der zweiten türkischen Migrantengeneration*, Opladen.
- Pries, Ludger (1997, ed.), *Transnationale Migration*, Baden-Baden.
- Pusch, Barbara (2008a), "Internationaler Vergleich: Die Überlappung familiärer Orientierungen mit der Arbeitsmarktintegration in Deutschland, Kanada und der Türkei." Göç Sirasında Kültürel Sermaye Araştırma Raporu No. 7. URL: http://www.culturalcapital.net/images/stories/publications/Barbara_Internationaler_Vergleich_Geschlecht_working_paper.pdf. [Erişim tarihi: 30.6.09]
- Pusch, Barbara (2008b), "Gefragte und ungefragte Gäste: Zur arbeitsrechtlichen Situation von Ausländern in der Türkei," Barbara Pusch ve Tomas Wilkoszewski (ed.), *Facetten internationaler Migration in die Türkei. Gesellschaftliche Rahmenbedingungen und persönliche Lebenswelten*, Würzburg, s. 55-67 içinde.
- Pusch, Barbara (2009), "Irreguläre Migration in die Türkei," Pusch, Barbara ve Uğur Tekin (ed.), *Türkei und Migration: Migrationsbewegungen im Rahmen der Eingliederung in die Europäische Union*, Würzburg içinde (basımda).
- Reitz, Jeffrey (2005), "Tapping Immigrants' Skills: New Directions for Canadian Immigration Policy in the Knowledge Economy," *Law and Business Review of the Americas* 11, 3/4, s. 409-32.
- Reitz, Jeffrey (2007), "Immigrant Employment Success in Canada, Part II: Understanding the Decline," *Journal of International Migration and Integration* 8, 1, s. 37-62.
- Schittenhelm, Karin (2005a), *Soziale Lagen im Übergang. Jugendliche Migrantinnen und Einheimische zwischen Schule und Berufsausbildung*, Wiesbaden.
- Schittenhelm, Karin (2005b), "Primäre und sekundäre Effekte kultureller Praktiken. Der Ausbildungseinstieg junger Migrantinnen im interkulturellen Vergleich," *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* 57, 4, s. 691-713.
- Schittenhelm, Karin (2007), "Concepts and Methods in Migration Research," Konferans Tebliği. URL: <http://www.cultural-capital.net/reader/Concepts-and-Methods.pdf>. [Erişim tarihi: 30.6. 2009]

- Schmidtke, Oliver (2007), "Errungenschaften und Herausforderungen der kanadischen Immigrations- und Integrationspolitik: ein Beispiel für Deutschland?" Dietrich Thränhardt (ed.), *Entwicklung und Migration. Jahrbuch Migration – Yearbook Migration 2006/2007*, Münster, s. 128-152 içinde.
- Schmidtke, Oliver ve Saima Özçürüm (2008, ed.), *Of States, Rights, and Social Closure: Governing Migration and Citizenship*, New York.
- Schütze, Fritz (1983), "Biographieforschung und narratives Interview," *Neue Praxis* 13 (3), s. 283-293.
- Seibert, Holger/Solga, Heike (2005), "Gleiche Chancen dank einer abgeschlossenen Ausbildung?" *Zeitschrift für Soziologie* 35, s. 144-160.
- Seibert, Holger (2005), *Integration durch Ausbildung? Berufliche Platzierung ausländischer Ausbildungsabsolventen der Geburtsjahrgänge 1960 bis 1971*, Berlin.
- Srur, Nadya (2009), *Strategies for Labor Market Integration of Highly Qualified Migrants –Case Studies of European Immigration Countries*, Doktora projesi, Universität Bremen.
- Statistisches Bundesamt (2008), *Mikrozensus: Bevölkerung und Erwerbstätigkeit. Wiesbaden*, (Özel değerlendirme).
- Statistisches Bundesamt (2009), *Bevölkerung und Erwerbstätigkeit. Bevölkerung mit Migrationshintergrund – Mikrozensus 2007 sonuçları – Özel Dizi 1 Seri 2.2*, Wiesbaden.
- Thomsen, Sarah (2009), *Akademiker aus dem Ausland – Biographische Rekonstruktionen zur Statuspassage in den Arbeitsmarkt*, Berlin.
- Van Gennep, Arnold (2005), *Übergangsriten*, Frankfurt a.M. (1909 tarihli Fransızca aslının Almanca'sının 3. Basımı).
- Weiß, Anja (2005), "The Transnationalization of Social Inequality. Conceptualizing Social Positions on a World Scale," *Current Sociology* 53, 4, s. 707-728.
- Weiß, Anja (2006), "The Racism of Globalization," Donaldo Macedo ve Panayota Gounari (ed.), *The Globalization of Racism*, Boulder/Londra, s. 128-147 içinde.
- Westerhoff, Horst-Dieter (2007), "Die Greencard. Zur Wirtschaftspolitik der rot-grünen Bundesregierung," Duisburg-Essen Üniversitesi İktisat Bölümü tartışmalara katkılar, Essen Kampüsü, Nr. 161, April 2007. URL: <http://www.wiwi.uni-due.de/fileadmin/fileupload/WIWI/pdf/161.pdf>. [Erişim tarihi: 30.06.09]
- Whitaker, Reginald (1987), *Double Standard: The Secret History of Canadian Immigration*, Toronto.
- Wimmer, Andreas (2007), "How (Not) to Think About Ethnicity in Immigrant Societies. A Boundary Making Perspective," Karin Schittenhelm (ed.), *Concepts and Methods in Migration Research*, Konferans Tebliği, Berlin, s. 7-38. URL: <http://www.cultural-capital.net/reader/Concepts-and-Methods.pdf>. [Erişim tarihi: 30.6. 2009]
- Wimmer, Andreas ve Nina Glick Schiller (2003), "Methodological Nationalism, the Social Sciences, and the Study of Migration: Theorizing Society and Politics in a Global Era," *International Migration Review* 37, 3, s. 576-610.
- Worsick, Christopher (2004), "Adaptation and inequality: children of immigrants in Canadian schools," *Canadian Journal of Economics*, c. 37 no. 1, s. 53-77.

A: İkinci Kuşak Göçmenler
Eğitim ve Meslek Başarısına Götüren Engeli Yol

İKİNCİ KUŞAĞIN AKADEMİK KARİYERİNDE STATÜ GEÇİŞLERİ

Giriş

A lmanya'daki ikinci kuşak göçmenlerin eğitim ve iş dünyasına girişinde diğer ülkelerdekine kıyasla daha büyük olumsuzlukların söz konusu olduğu görülmektedir.¹ Örneğin Büyük Britanya'da göçmenlerin çocuklarının büyük bir kısmı üniversiteye devam ettiği halde, Almanya'dakiler okulun ilk ve orta bölümlerini bitirmekle yetinmektedir (Shiner/Modood 2002); üstelik de yerli halktan gençlere göre daha büyük oranda öğrenci, öğrenimini tamamlamadan okuldan ayrılmaktadır (Diefenbach 2007; yazarlar grubu: Bildungsberichterstattung 2008). İkinci kuşak mensuplarından temel eğitimini tamamladıktan sonra bir mesleki eğitim görenlerin veya akademik öğrenim yolunu seçenlerin sayısının çok az olduğu da dikkati çekmektedir.

2005 yılına ait Mikrozensus² verilerine göre,³ göç geçmişli olan olan 36-45 yaşları arasındaki yetişkinlerden okul diplomasına sahip olanların sadece %11'i bir meslek okulunu bitirmiş veya üniversite öğrenimini tamamlamıştır; oysa yerlilerde bu oran %17, yani belirgin biçimde çok daha yüksektir (karş. Tablo 1).⁴ Göçmen çocuklarından okulu bitirmeyenlerin sayısı da yerlilere kıyasla çok yüksek olduğundan toplam sayılar büyük bir olasılıkla daha da olumsuz ve elverişsiz bir tablo çecektir (bkz. Diefenbach 2007). Mesleki eği-

1 Burada ikinci kuşak, daha doğrusu ikinci kuşak göçmenler söylemiyle, ülkeye kendi kararlarıyla değil ailenin göç etmesi nedeniyle gelmiş olanlar veya o ülkede doğanlar kastedilmektedir. "Göç Sürecinde Kültürel Sermaye" çalışmasında elde edilen bulgulara göre, bu çerçevedeki göçmenler Almanya'da belli bir eğitim düzeyine ulaşmıştır ve oturma iznine sahiptir. Bu nedenle işgücü piyasasına girme konusunda yasa karşısında yerlilerle eşit haklara sahiptirler. Araştırmanın kuramsal temelleri ve yöntemleri hakkında bilgi edinmek için kitabın "Giriş" bölümüne bakınız.

2 Alman hane bazlı emek gücü anketi: Federal Almanya İstatistik Dairesi tarafından 1957'den bu yana her yıl nisan ayında yapılan ve %'lik örneklemi esas alan anket temelli bir saha araştırmasıdır. İstihdam ve ekonominin yanı sıra barınma ve sağlık gibi farklı konu ve değişkenleri kapsar -ed.n.

3 2005 yılına ait Mikrozensus çalışmasında ilk kez göç geçmişli olanlar farklı bir grup olarak dikkate alınmıştır (karş. Hoffmayer-Zlotnik 2007). Bu çalışma için yapılan veri değerlendirmesinde, Almanya'da doğmuş ya da 15 yaşından önce bu ülkeye gelmiş kişiler ele alınmıştır.

4 Konuyla ilgili çizelgeler makalenin ekinde bulunmaktadır. Mikrozensus verileri üzerinde yapılan çalışmalara katkılarından dolayı Thorsten Hummerich'e teşekkür ederim.

time (Granato 2003; Seibert 2005) ve işgücü piyasasına girişte (Seibert /Solga 2005; Kalter 2006) karşılaşılan olumsuzlukların nasıl ve neden ortaya çıktığı, toplumbilim araştırmalarında sık sık üstünde durulan bir konudur. Son zamanlarda ikinci kuşak göçmenlerin akademik kariyerleri inceleme konusu olmuşsa da yüksek vasıflı kişilerin işgücü piyasasına geçişleri şimdiye kadar çok az dikkate alınmıştır (Badawia 2002; Hummrich 2002; Ofner 2003).

İstatistiksel verilere göre, vasıflı işgücü piyasasına girmeyi başaranlardan göçmen kökenli yüksek okul mezunlarının sayısının –bir akademik unvana sahip olmalarına rağmen–yerlilerdekine kıyasla çok daha düşük olduğu gözlenmektedir. Nitekim 2005 yılına ait bir Mikrozensus araştırması üzerinde yapılan özel değerlendirmeye göre de (karş. Tablo 2), yüksek okul mezunu yerlilerden bir işte çalışan, yani kazanç sağlayanların ve süresiz bir iş ilişkisine girmiş olanların sayısı, göçmen kökenli, ülkede yetişmiş akademisyenlere kıyasla çok daha yüksektir. Ayrıca yerli halktan kişiler çoğunlukla mühendis, işletmeci ve farklı meslek dallarına mensup uzmanlar olarak yüksek vasıflı işler yapmaktadır. Göçmen kökenli olan yüksek vasıflı kişilerin çalıştırıldığı basit veya vasıflı hizmet sektörlerinde yerlilerin çalıştığına nadiren rastlanır.⁵

Yüksek vasıflı eğitime girişte ve bunun devamında akademik unvanların değerlendirilmesindeki eşitsizliklerin nasıl meydana geldiği henüz yeterince bilinmemektedir. İlgililere sunulan bu çalışmada ortaya atılan soru, akademik eğitimlerini tamamlayarak işgücü piyasasına geçmeyi başarmış olan ikinci kuşak göçmenlerin her iki alandaki statü geçişinin nasıl gerçekleştiği meselesidir. Bu soru, akademik unvan elde etmenin ötesinde, bu unvanın işgücü piyasasında nasıl değerlendirildiği meselesini de kapsamaktadır. Yapılan analiz, göçmen kökenli olan ve Almanya'daki bir yüksek okulda sağlık, matematik, doğa bilimleri ya da ekonomi bilimleri konularında öğrenimlerini tamamlamış olan akademisyenlerle düzenlenen anlatımsal mülakatlara dayandırılmaktadır. İkinci bölümde analiz hakkın-

5 Mesleklerin sınıflandırılmasındaki amaç, para kazanılabilecek bir işte çalışmanın dışında, sahip olunan vasfa uygun değerde bir işe girme olanağını araştırmaktır. Elbette ki buradaki sınıflandırma kaba çizgilerle yapılmıştır ve her alanda ince farklılıkların dikkate alınması mümkün olmamıştır. Mikrozensus verilerine dayanarak bunu yapmak zaten mümkün değildir. Göçmen kökenli yetişkinlerde vaka sayısının az olması nedeniyle daha hassas bir sınıflandırma yapılamamaktadır. Mesleklerin sınıflandırılması konusunda bkz. Blossfeld (1987) ve bunun Mikrozensus'ta kullanılması hakkında bkz. Schimpl-Neumanns (2003).

da verilen kısa bir açıklamadan sonra, üçüncü ve dördüncü bölümlerde biyografik süreçte bilgi ve eğitim kazanma ve bunları değerlendirme konusunda elde edilen ampirik bulgular tartışılacaktır.

2. ÖĞRENİM VE MESLEK UYGULAMASI SÜRECİNDE STATÜ DEĞİŞİMİNİN BOYUTLARI

Yaşam sürecinde statü durumlarının dağılımının yeniden ve değişik biçimde düzenlenmesinde ve birinden diğerine her geçişteki koşulların analizinde “statü geçişi” kavramını kullanmaktayım. Bu kavram daha önce yaşam öyküsü araştırmalarında mikrososyal ve makrososyal bakış açılarının birbiriyle entegrasyonunun sağlanmasında da kullanılmıştır (Heinz 1996). Niteliksel araştırma bakış açısıyla, bir statü geçişi fiilen gerçekleşen olaylardan oluşan ve ilgili kişilerin yorumlarını ve yönelimlerini de içeren sosyal bir süreç olarak analiz konusu olmaktadır. Burada birbirini takip eden, iç içe geçen statü değişimi süreçleri üzerinde durulduğundan, çokboyutlu statü geçişlerinden söz edilmektedir (karş. Schittenhelm 2005).

Göçmen kökenli kişilerin eğitimleri ve yaşam öyküleri üzerine şimdiye kadar yapılan araştırmalarda dikkate alınan geçişler şunlardır:

- Birincisi, üç basamaktan oluşan Alman okul sistemindeki okulların birinden diğerine geçişin ardından, genel bilgileri kazandıran okuldan mezun olduktan sonra üçüncü eğitim basamağı olan meslek eğitime veya yüksek okula geçiş ve işgücü piyasasına geçiş gündeme gelir.
- İkinci olarak, göçmen kökenli kişilerin kendi yaşam öykülerinde olduğu gibi, ailelerinde de bir toplumdan bir diğerine geçişleri söz konusudur. Bu da genelde statü değişikliklerine yol açar. İkinci kuşakta bu değişiklik aile çerçevesi içinde gerçekleşir.
- Bu iki geçişin yanında, kişilerin aileleriyle bağlarının durumuna göre, kuşaklar arası bir statü değişikliği de görülebilir. Bu durum eğitim ve öğrenim bakımından daha yüksek bir düzeye gelen kişinin yaşam sürecinin bir aşamasında kendini gösterir.

- Araştırmalar sırasında başka bir boyut daha ortaya çıkmıştır. Bu boyut şimdiye kadar yapılmış olan yaşam öyküsü araştırmalarında bilinmekteyse de, göçmen kökenli kişiler için daha başka anlamlar da taşıyabilir: Aile kurmak veya bir kişiyle beraber yaşamaya karar vermek ve buna bağlı olarak yeni bir statüye geçmek de kişiye birtakım sorunlar yükler ve bunlar işgücü piyasasına geçiş dönemine yakın bir zamana denk gelir.
- Yabancı bir ülkeden gelen yüksek vasıflı kişilerin özel yaşamlarına ait bazı ayrıntılar, ülkede yaşama hakkı, göçmenlik ve ülkede kalma motivasyonu bakımından bazı sorunları da beraberinde getirirken, ikinci kuşak göçmenler için daha çok iş hayatı ile özel yaşamın uyum halinde olmasını sağlama meselesi önem taşımaktadır (Thomsen 2009).

Göç olgusundan kaynaklanan ve farklı ulusal-toplumsal koşullar altında yaşamaktan kaynaklanan statü değişiklikleri, ikinci kuşağın yukarıda sözü edilen tüm geçiş süreçlerinde de etkisini gösterebilir. Şöyle ki: Çocuk yaşta ülkeye gelen bireylerin ya da ailelerin göç süreçlerindeki statü değişiklikleri, eğitim ve meslek sürecindeki geçişlerde de statü değişikliklerini beraberinde getirir. Bu araştırma çerçevesinde incelenen ikinci kuşağın statü değişikliği ve geçişleri sırasında karşılaştığı engeller, yasal bariyerlerden ileri gelmeseler de, sembolik boyutlar halinde iletilmek suretiyle etkilerini gösterir. Demek ki burada toplumsal sınırlamalar söz konusudur. Bunlar sosyal etkileşimlerde, örneğin öğrencilerin sosyal aidiyetlerine göre farklı sınıflara ayrıldığı okullarda ya da öğretmenler ve işverenlerle kurulan ilişkilerde, kendini belli eder. Bu durum, eğitim ve meslek hayatındaki geçişlerin mutlaka göçmen kökenli olma damgasını taşıyarak gerçekleştiği anlamına gelmemektedir. Tıpkı yerli halkta olduğu gibi, göçmenlerin ikinci kuşağında da kişinin mensup olduğu sınıf ya da cinsiyet de önemli bir rol oynamaktadır. Bu bakımdan da göçmenlikten kaynaklanan etkiler, toplumla kaynaşma biçimlerindeki diğer etkilerle birlikte kendini göstermektedir.

Burada ana hatları çizilen statü geçişlerinin ve geçiş süreçlerinin oluşturduğu ağırlık noktasının yanı sıra, başka bir soruyla karşılaşmak-

tayız: Niteliksel araştırma yöntemi temeline dayanarak eğitim ve meslek süreçlerinin seyrini yeniden kurguladığımızda, potansiyel engeller eşliğinde gerçekleşen geçiş süreçlerine nerelerde rastlanmaktadır? Başka bir deyişle, ikinci kuşak göçmenlerin şimdiye kadar akademik kariyere hemen hemen hiç ulaşamamalarının sebepleri nelerdir? Burada düşündürücü olan husus, söz konusu grubun akademik kariyer edinmemesinin ne yasal engeller ne de yabancı bir ülkede edinilmiş eğitim unvanının kabul edilmemesi gibi nedenlerle açıklanabilecek olmasıdır.⁶ Makalenin devamında, akademik kariyer olanaklarının neden kısıtlı olduğuna dair soruya tek bir sebep göstererek cevap verilemeyeceği savunulmaktadır. Artık bu türden açıklamalar, bugüne dek eğitim ve meslek süreciyle ilgili olarak sözü edilen boyutlara uygun değildir. Zaten bu açıklamalar ancak ikinci kuşağın homojen bir yapı arz ettiğinin öngörülmesi durumunda geçerli olabilir. Bunun yerine bu araştırma farklı etkenleri bir arada değerlendirmeye esasına dayanmaktadır ve eğitim süresi boyunca karşılaşılan statü geçişleri, her seferindeki çerçeve koşulları ve uzun bir sürede birikmiş olan ya da telafi edici faktörlerin tekil etkileri göz önünde bulundurularak ele alınmaktadır.

3. OKULDAKİ SOSYALİZASYON: MEVCUT OKUL TÜRLERİNE ERKEN DÖNEMDE YERLEŞTİRİLEN ÖĞRENCİLERİN SONRADAN FARKLI YOLLARDAN LİSE BİTİRMESİ

“Göç Sürecinde Kültürel Sermaye” konusu üzerinde çalışan araştırma grubunun incelemelerinde “ülke içinde eğitim görenler” diye adlandırılanlar, ikinci kuşak göçmenlerin, en son eğitim belgelerini edindikleri yerden dolayı, göç ettikleri ülkenin işgücü piyasasına biçimsel olarak eşit koşullarda alınmaları nedeniyle ayrı bir konumdadır; çünkü bulundukları ülkede geçerli olan bir belgeye sahiptirler, yani göç ettikleri ülkedeki eğitim ve sosyalizasyon süreci, onlar işgücü piyasasına geçmeden önce gerçekleşmiştir. Bu kişiler için Almanya’da tamamladıkları eğitim süreçlerinde sosyal dışlanma riski bulunduğu gibi, sonradan vasıflanma olanağı da mevcuttur.

6 Bu bakımdan ikinci kuşak bu kitabın diğer bölümlerinde üzerinde durulan statü gruplarından farklıdır.

Ele aldığımız örneklerle⁷ tanıtacağımız akademik mesleklere götüren eğitim yolları şu şekilde sıralanmıştır:⁸

İlköğretim basamağından sonra *Gymnasium*'a geçip doğrudan *Abitur*'a götüren düzenli yol: Buradaki seçenekler, liseden sonra doğrudan üniversiteye geçmek veya üniversiteden önce ara vererek meslek eğitimi görmektir. Lise bitirme sınavına götüren dolaylı yollar: Bu eğitim sürecinde, yolunu değiştirip *Realschule* adı verilen basamaktan sonra üniversiteden evvel *Aufbaugymnasium* denen ve eğitim düzeyini lise ayarına getiren eğitim yoluna girmek ya da mesleki eğitimden sonra lise bitirme sınavını vermek ve üniversite öğrenimine başlamak gibi iki seçenek söz konusudur.

İzlenen yollar sadece kurumsal çerçeve koşulları bakımından birbirinden ayrılmakla kalmayıp, daha sonra göstereceğim gibi, göçmen kökenli öğrenciler için özgün biyografik deneyimleri de beraberinde getirir. Her şeyden evvel Alman okul sisteminde, erken dönemlerde öğrencilerin seçilip farklı okullara yerleştirilmesiyle gerçekleşen statü geçişi nedeniyle de, izlenen yollar kesin hatlarla birbirinden ayrılır.⁹

İkinci basamağa geçiş: Gerek okul hayatında, gerekse göçmenlikte yaşanan iki türlü geçiş evresi birbirlerine yakın zaman dilimleri içinde gerçekleşirse, ana baba ve öğrencilerin yeni bir yönelim kazanmak, konu hakkında bilgi edinmek için yetecek kadar zamanları olmayabilir. Gerçi kültür seviyesi düşük ailelerden gelen yerli gençler için de üç basamaklı okul sisteminin bazı sakıncaları vardır, ama daha çocukluk çağında ana babayla birlik-

7 Bu araştırmada eğitimlerini Almanya'da tamamlamış olan 56 kişiyle mülakat yapılmıştır, bunlardan 30'u bir akademik unvana sahiptir, 26 kişi ise meslek eğitimi görmüştür. Bu makalede ele alınan ikinci kuşak göçmenlerin dışında, karşılaştırma amacıyla, kendi memleketlerinde liseden mezun olup üniversite için Almanya'ya gelenleri temsil eden vakalar da örnek olarak tanıtılmaktadır.

8 Almanya'da ortaöğretim üç –bazı eyaletlerde dört– değişik okul seviyesinde verilmektedir. Öğrenciler, öğretmenin tavsiyesiyle ya da iradesiyle dört –bazı eyaletlerde altı– yıllık ilköğretimden sonra bunlardan birine yönlendirilir. *Hauptschule* 9. ya da 10. sınıfa, *Realschule* 10. sınıfa, lise ise 12. ya da 13. sınıfa kadar devam eder. Bu okul türleri arasındaki geçiş zor olmakla birlikte mümkündür. *Gesamtschule* ise bu üç okul türünü kendi bünyesinde birleştirir ve geçişleri bu şekilde kolaylaştırır. Almanya'da sadece *Gymnasium*'lara devam eden öğrenciler üniversiteye girme şansına sahiptir. *Hauptschule* ve *Realschule*'ye devam etmekte olan, ancak üniversiteye gitmek isteyen öğrencilerin önce *Gymnasium*'a geçebilmesi gerekir; yani üniversiteye girişte *Gymnasium* mezuniyeti aranmaktadır. Arnd-Michael Nohl, *Kültürlerarası Pedagoji* (s. 4-5).

9 Büyük Britanya'da seçilen vakalarla yapılan kıyaslamalardan anlaşıldığına göre, orada da okul türünü değiştirmek mümkündür, fakat çerçeve koşulları farklıdır. Bu konuda bkz. bu kitapta Kathrin Klein'in makalesi.

te bir ülkeye göç etmiş olanlar bu ülkenin dilini de öğrenmek zorundadır ve üstelik yeni geldikleri ülkenin bilgi iletişim biçimleri ile memleketlerindeki durum arasındaki farkların üstesinden gelme sorunuyla savaşılmaktadır. Bu gençler, gelecekleri için büyük önem taşıyan ikinci basamağa geçişteki seçim ayırma süreci (*Selektionsprozess*) nedeniyle çok zorlanır.

Yaptığımız araştırmalara göre, göçün başlangıç evresinde çocukların *Hauptschule*'ye alınmalarında veya sonradan daha düşük bir basamağa indirilmelerinde dil bilgilerinin eksikliği etkili olmuştur. Çocuğun yerleştirildiği okula göre, daha ilerdeki öğrenim ve meslek edinme sürecinin yöneleceği yol erken bir dönemde belirlenmiş olur ve bunun etkileri uzun vadede kendini gösterir. Oysa dili bilmemek, göç olgusunun erken dönemlerinde geçici bir sorun teşkil etmektedir. Ayrıca göç edilen ülkenin eğitim sistemi hakkında bilgilenme durumu da zamanla değişebilir. Yapılan mülakatlardan anlaşıldığı üzere, statü geçişinin gerçekleştiği bir dönemde, çocuğun *Hauptschule*'ye yerleştirilmesi, bu olayın ileriye yönelik etkileri göz önünde bulundurulduğunda, pek de isabetli olmamaktadır. Bugünden geriye doğru gidip bazı olayların gelişmesini gözden geçirdiğimizde anlarız ki, örneğin bir bilişim teknolojisi uzmanı, bir zamanlar *Hauptschule*'ye devam etme önerisine uymuş olsaydı tamamen yanlış bir adım atmış olacaktı. Oysa söz konusu kişi, mülakat sırasında, o dönemdeki okul değişikliğinin gerek kendisi, gerekse ailesi tarafından bir sorun olarak algılanmadığını açıklamıştır.

Göç ve eğitim süreçlerinde geçiş evreleri arasındaki zaman aralıkları dışında, ana baba kuşağının yüksek bir eğitim seviyesine sahip olmasının da, çocuğu bir ileri basamağa götüren okul geçişinde olumlu bir etki yaptığı anlaşılmıştır.¹⁰ Böyle durumlarda gençlerin yüksek öğrenim görmek amacıyla izleyecekleri yola girmeleri için, ailelerinden bağımsız, kendi başlarına bir statü değişikliğini gerçekleştirmelerine gerek kalmamaktadır. Buna karşılık ikinci kuşaktan olanlar ailelerine kıyasla daha yüksek bir kültür basamağına erişmeyi başarırlarsa, toplumsal ilişkilerinde uyumsuzluklar baş gösterebilir ve aileden kopmaları, izledikleri eğitim yoluna gölge düşürebilir.

¹⁰ Örneğin bazen öğrencinin ebeveyni, tavsiye edilen okul yerine daha yüksek basamaklara giden yolu açan bir okulun seçilmesi için çaba harcar.

Eğitimin üçüncü basamağına geçişler ve evreleri: Eğitimin üçüncü basamağına geçişte, daha önce de sözü edilen birbirinden farklı yollar izlenirken kurumsal çerçeve koşullarının yanı sıra sosyal koşullar da etkili olur (karş. Schittenhelm 2007). Okuldaki sosyalizasyon ve beraberinde getirdiği seçip ayırma süreçleri, işgücü piyasasına girişten önceki dönemi belli bir düzen altına almakta ve göçmen kökenli öğrencilerin pek azına lise bitirme sınavını başarma olanağı tanımaktadır. Burada incelenen vakalarda kişilerin izlediği yollar, göç olgusunun beraberinde getirdiği koşullar altında gelecekteki gelişmeyi potansiyel olarak etkileme açısından iki belirgin özellik gösterir.

Birincisi, bu araştırma sırasında mülakat yapılan belli bir yaş grubunda, lise bitirme sınavına girmek üzere kurala uygun olarak belirlenen yolda ilerlerken, sosyal yalnızlığa düşme durumu gözlemlenmektedir.¹¹ Bu durum sosyal ilişkiler ve sosyal eğitim süreçleri üzerinde etkilerini gösterir ve kesin olarak değilse bile, büyük bir olasılıkla kısıtlanmışlık durumuna yol açabilir. Buna karşılık bazı kişilerin bu gibi durumların üstesinden gelmelerini sağlayabilecek güç kaynaklarını geliştirdiği de düşünülebilir. Fakat sosyal azınlık durumunda olmaktan kaynaklanan yaşantılar, potansiyel olarak dışlanmış kişi olma bilincini yaratabilir ve bu da yerli öğrenciler karşısında bir göçmen ailesine mensup “yeni gelen” durumundaki öğrenci için, lise bitirme sınavına doğrudan götüren yolun başarıyla aşılmasını tehlikeye sokar. Bu durum sadece işçi göçmenlerin çocuklarında görülmemektedir ve ailenin belli bir etnik kökenden gelmesine de bağlı değildir (Schittenhelm 2007). Buna karşılık üniversite ortamının entegrasyonu kolaylaştırdığı saptanmıştır. Nitekim araştırma için seçilen eğitim aşamalarında yabancı ülkelerden gelen çok sayıdaki üniversite öğrencisinin arasında ikinci kuşağa mensup olanlara eskisinden daha sık rastlanmaktadır.

İkinci olarak, göçmen kökenli kız veya erkek öğrenciler dolaylı yollardan akademik mesleklere girdiklerinde, yani önce *Hauptschule* veya *Realschule*’ye devam edip sonradan *Abitur*’u vermeleri durumunda, daha önceki eğitim dönemlerinde uzun süre çok sayıda göçmen çocuğunun

¹¹ Burada şuna dikkati çekmek gerekir: Mülakat yapılan kişiler o dönemde artık işgücü piyasasına geçmiş bulunmaktadır ve ortalama 35-45 yaşları arasındadır. Bu sebeple lise yıllarına dair deneyimleri on yılı aşkın bir süreye aittir. Özellikle göçmen oranının yüksek olduğu kent ortamında bu koşullar günümüze gelene dek değişmiş olabilir.

bulunduğu sınıflarda eğitim görmüş olurlar. Eğer ana babaları işçi olarak ülkeye göç etmişse ve kültür seviyeleri düşükse, bu çocuklar yaşamlarının ilerleyen dönemlerinde, mensup oldukları ailenin eğitim düzeyindeki ortamdan da bir kopuş yaşar.¹² Bu öğrenciler üniversitede okuyacakları bölüme karar vermeden önce başka eğitim dallarını, özellikle mesleki eğitim olanaklarını da gözden geçirmiştir. Dolaylı yollara başvurulduğunda potansiyel zaman kaybını da dikkate almak gerekir. Bu sebeple akademik eğitimin tamamlanması için geçecek olan zaman daha da uzayabilir ve mesleğe giriş zorlaşabilir.

Özetle şunu belirtmek isterim ki, bu çalışmada akademik mesleğe doğru ilerleyiş sırasında gerçekleşen statü geçişleri gösterilirken, tipik okul sosyalizasyonları ve bunların kurumsal ve sosyal çerçevelerini çizen koşulların yanında ikinci kuşağın ana babaları da dikkate alınmıştır. Tek tek gençlerin veya genç erişkinlerin bu koşullar çerçevesindeki yönelimleri ve bu yönelimlerinin üstesinden gelmek için başvurdukları çareler tamamen heterojendir. Bunun yanı sıra, olası ayrıcalıklı durumlar ve bunların çeşitlilikleri bu çalışmanın çerçevesi içinde ayrıntılı olarak gösterilememektedir.¹³

4 MESLEĞE GİRİŞ: İŞLETME VE BİLİŞİM TEKNOLOJİSİ SEKTÖRÜNE AİT MESLEKLERDE EVRELER VE SÜREÇLER

Bundan sonra işgücü piyasasına geçiş nasıl gerçekleşir? İkinci kuşağın üniversiteye girişini sağlayan yolun dışında dolaylı yoldan giderek akademik formasyona sahip olan kişilerin bu yolculuğunda okul sosyalizasyonu ile ilgili yukarıda saydığımız koşullar bir rol oynar mı? Yoksa mesleğe girişi etkileyen faktörlerde asıl söz konusu olan, her seferinde farklılık gösteren çerçeve koşullarını belirleyen fırsatlar ve evreler midir? Başka bir deyişle: Biyografik süreklilikler ve okuldaki sosyalizasyondan kaynaklanıp ilerde ortaya çıkan sonuçlar kendini ne şekilde belli eder? Ya da yüksek vasıflı işgücü piyasasına geçişte, geçmişteki fırsat eşitsizliğini telafi eden veya buna karşı çıkan etkenler de var mıdır?

12 Alman okul sisteminde ilke olarak sunulan bu yoldan yüksek okula giriş olanağından nadiren faydalanılır. Üniversiteye başlayan kız ve erkek öğrencilerin %2,2 si üniversiteye giriş hakkını ikinci yoldan elde etmiştir (Yazarlar grubu: *Bildungsberichterstattung* 2008: 176).

13 Okuldaki sosyalizasyonun başka sonuçları ve bunlar hakkındaki çeşitli bakış açıları dışında cinsiyetle ilgili olanlar hakkında bkz. Schittenhelm (2007, 2009).

Burada söz konusu soruları bütün kapsamıyla incelemek mümkün olmadığından, meslek seçimine götüren üç çeşit yol üzerinde durulacaktır. Bu yollar tek tek vakalara özgü olmayıp çok sayıda vakada saptanmıştır ve göçmen kökenli kişiler bağlamındaki etkilerin analizi bakımından büyük önem taşımaktadır. Bu şu anlama gelir: Söz konusu etkiler, geçişler sırasında ya önceden mevcut olan etkenleri daha da kuvvetlendirmek suretiyle belirgin olarak ortaya çıkar ve mesleğe geçişte kısıtlamalara neden olur ya da geçiş sırasında var olan güncel koşulların önceden yaşanan olumsuzlukları telafi edici etkisi bunları etkisiz hale getirir. Sunduğum bu çalışma, işletmecilerin ya da bilişim teknolojisi uzmanlarının mesleklerini uygulamalarıyla ilgilidir. Görüleceği üzere, bu insanlar serbest ekonominin çeşitli bölümlerinde faaliyet göstermektedir.

(1) *Kişinin, işgücü piyasasının kendi ülkesiyle ilgili bölümlerinde uzmanlaşması:* Yüksek vasıflı işgücü piyasasına geçişin belli bir şekli, kişinin mensup olduğu ülkeyle bağlantılı olan faaliyet alanlarında mesleğini icra etmesi biçiminde göze çarpmaktadır. Bundan kastedilen, işgücü piyasasının göç alan ülkeye gelen göçmenlerden dolayı ortaya çıkan bölümlerinde mesleğini uygulama durumudur. Mensup olduğu ülkedeki işyerleriyle veya müşterilerle ilgili organizasyonlarda yönetici veya danışman olarak hizmet vermek bunun bir örneğidir. Bu durumda söz konusu akademisyenler mesleğe geçişte bir yandan unvanlarını ve meslek dalına ait bilgilerini, diğer yandan da bir göçmen ailesinden gelmelerinden dolayı sahip oldukları bilgileri, örneğin memleketlerinin koşullarını tanımasını ve dilini konuşabilmeleri gibi ayrıcalıkları, değerlendirir.

Böyle bir uzmanlık gerektiren işgücü piyasasına geçişte, bu durumların ötesinde, zaman boyutunu da dikkate almak gerekir; yani bu çeşit bir uzmanlık hangi evreler ve zaman akışlarıyla bağlantılıdır? Elimizdeki bulgulara göre bu iş, üniversite öğreniminden hemen sonraki evreye denk gelebilir ve yüksek öğrenim mezunlarına mesleklerini icra etme yolunda ilk adımı atma olanağını sağlar. Bu da daha sonraki işgücü piyasasına giriş için bir temel oluşturur. Örneğin Türkiye'den göç etmiş bir işçi ailesinin oğlu olan Ali Kaplan, üniversitede ekonomi öğrenimi görmüş olduğunu ve bugün girişimcilik danışmanı olarak çalıştığını

anlatmış ve kültürlerarası iletişim konusunda bir danışmanlık şirketi kurmaktan söz etmiştir:

Üniversite öğrencisi olduğum günlerde politikayla da çok meşgul oldum ve bu sayede pek çok insan tanıdım. Ülke içinde yolculuk yaptım, çok şeyler gördüm ve üniversiteyi bitirince aklıma şu fikir geldi: Kendi başımıza, bağımsız olarak bir iş kurmayı denesek mi acaba? Bunun üzerine o zamanlar dört kişiyle bir danışmanlık şirketi kurduk...

Amacı “Alman girişimcilerle Almanya’daki Türk müşteriler arasında bağlantı kurmak” olan girişimcilik danışmanlığı şirketinin uzun süre ayakta kalamayacağı, kuruluşunun ikinci yılından sonra belli olmuştur. Bunun üzerine Ali Kaplan başka olanaklar arar ve belediyenin ekonomiyi teşviğe yönelik bir kuruluşunda iş bulur. Yeniden, sorumluluğunu sadece kendisinin üstlendiği bir danışma merkezi kurar. Ama bu kez söz konusu olan, önceki gibi Türk müşteriler ve Alman girişimcilere değil, dış ülkeleri hedef alan girişimcilere yönelik bir danışmanlıktır. Kaplan, bunun dışında kendini maddi bakımdan güvenceye alabilmek için bir de şehir yöneticisi (*citymanager*) pozisyonu oluşturur.

Bu vakada söz konusu kişinin mensup olduğu ülkeyle bağlantılı işgücü piyasasının bir sektöründe çalışması bir ara basamak işlevi görmüş ve onun sadece göçmen kökenli olmasından kaynaklanan bilgilerini değerlendirebilmesini ve genişletmesini sağlamıştır. Mesleğini icra ederken attığı adımlar, öğrenim gördüğü akademik bölüme ait özgün mesleki bilgilerini değerlendirmesine ve mesleğini uygulama alanına geçirmesine, yani bir firma kurmasına, dolayısıyla da bu bilgilerini genişletmesine yol açmıştır. Demek oluyor ki, bu vakada tanıtılan kişinin, mensup olduğu ülkeyle bağlantılı işgücü piyasasına ait bir işte çalışması, geçiş evresinin başlangıcındaki adımı atma olanağını doğurmuştur ve bundan sonra mesleğinde ayakta kalma güvencesini daha da genişleyen çizgilerle sürdürebilmesi için gerekli olan yolu açmıştır.¹⁴

14 Bu konuyla ilgili olarak bkz. Schmidtke, Nohl, Ofner ve Thomsen’in bu kitaptaki makaleleri.

Ampirik bulgulardan anlaşıldığına göre, işgücü piyasasında, mensup olunan ülkeye bağlı sektörlerdeki uzmanlıklara genel bir bakış yöneltildiğinde, bunun her zaman bir başlangıç olmadığı, bazen de o zamana kadar izlenmiş olan akademik meslek yolunun –en azından bir süre için– son noktası olabildiği gözlenmektedir. Bazı vakalarda kişinin işgücü piyasasındaki bu sektörü gözüne kestirmeden önceki dönemde birtakım kısıtlayıcı deneyimler yaşadığı da saptanmıştır. Bu mesele konusunda şimdiye kadar yapılan görüş alışverişlerinde bu tarzdaki bir meslek icrası “etnik niş pazarı” olarak adlandırılmıştır.¹⁵ Elimizdeki sonuçlar, daha önce de üzerinde durduğumuz bir bulguyla kesişmektedir. İşgücü piyasasının bazı nişlerine geçişler, erken dönemde yüksek öğrenim kariyeri çerçevesinde tek başına bırakılma ve yalnızlığa düşme gibi durumlar yaşayanlarda gözlemlenmiştir. Etnik nişlere geçiş durumuna Almanya’da hekimlik mesleğini icra eden ve ülke dışında eğitim görmüş yüksek vasıflı göçmen Türklerde de rastlanmaktadır (bkz. Nohl/Schittenhelm 2009). Burada rastlantısal oluşumlar söz konusudur. Kişinin mensup olduğu ülkeye özgü kültürel sermayesinin değerlendirilebileceği spesifik bir piyasanın bulunması bu olanağı yaratır. Ülke içinde eğitim görmüş yüksek vasıflı göçmenlerin geçmişlerindeki sosyalizasyona bağlı şartlar ve böyle rastlantısal oluşumlar, adeta birbiri üstüne eklenip birikerek aynı yöne doğru etki gösterir. Kişinin yüksek öğrenim kariyeri, kültürel sermayesini değerlendirmesinde azınlık konumunda olmasından ötürü belli kısıtlamaların etkisi altında kalabilir. Göçmen çocukları okulun ileri kademelerinde etnik kökenlerinden ötürü azınlık grubundan sayılırken, işgücü piyasasına göçmen işçilerin uzmanları olarak yerleştirilir ve bazen de bu yüzden daha iyi olanaklara kavuşmaları engellenmiş olur. Belli bir konuda uzmanlaşmış olmak, kültürel sermayeyi işgücü piyasasında iyi bir şekilde değerlendirme olanaklarını ne kadar genişletir ya da kısıtlar? Elimizdeki bulgulara göre, bu durum uzmanlaşmanın mesleğe giriş evreleri içinde nasıl bir yer aldığına ve bundan doğacak sonuçların mesleğin uzun süre icra edileceği bir işe yerleşmekte nasıl bir etki gösterdiğine bağlıdır.

(2) *Meslekle bağlantılı sosyal sermaye sayesinde doğrudan geçişler.* Mesleğe geçişin bir diğer şekli de öğrenim döneminin tamamlanmasından

15 Bu kitapta Schmidtke’nin makalesi bu konuyu işlemektedir.

hemen sonra doğrudan meslek icrasına başlamaktır. Bu durum, yüksek okulda sağlanan profesyonel ilişkiler sayesinde gerçekleşir. Mesleğe bu şekilde girişte mevcut koşulların etkili bir destek olduğu, tüm benzer vakalarda da saptanmıştır. Burada eğitim kuruluğu tarafından “meslekle bağlantılı sosyal sermayenin kurumsallaştırılarak iletilmesi” durumundan söz edilebilir. Zira öğrenim ve eğitim sürecinde potansiyel işverenlerle temas kurulmuş, örneğin bir üniversite öğrencisi bir işyerinde staj yaparken ya da bir firmada diploma veya doktora tezini yazarken, ilerdeki işvereniyle tanışmıştır. Bu konuda, Türk kökenli bir bilişimci olan Yasemin Kemal şu bilgiyi vermektedir:

Diploma tezimde o firmada dağıtımı yapılan ürünlerin işlevsel alanlarının açılımı ve genişletilmesi konusundaki düşüncelerimi betimlemiştim. Dediğim gibi, o sırada bu ürünlere büyük ölçüde talep olduğundan, bana o firmada kalmaya ve çalışmaya istekli olup olmadığını sordular. Ben de “Elbette isterim”, diye cevap verdim, çünkü bu benim için çok iyi olur, çünkü birçok yere başvurup iş aramama gerek kalmaz. Ne de olsa buradaki insanları tanıyorum ve çalışma koşullarına alıştım. Bu da benim işime gelir ve elbette ki bu firmanın da işine gelir.

İşe alınan kişinin daha önce bu firmada çalışmış ve firmaya özgü bilgileri edinmiş olması, öte yandan işverenin de potansiyel işgücünü daha evvel tanıyarak çalışma tarzını bütün ayrıntılarıyla gözlemleme fırsatını bulması, sonunda bir iş ilişkisinin doğmasına yol açmıştır. Böylece bir işe yerleşme sorunu, birçok yerde iş arama stratejilerine başvurulmaksızın, sadece ilerde kendi işvereni olacak firmayla temas kurularak çözüme ulaşmıştır. Sosyal sermayenin bu tarzda aktarımı mesleğin ne olduğuna ya da eğitim kuruluşuna da bağlıdır ve bundan ötürü de göçmen olma durumundan bağımsızdır. Şimdiye kadar açıklamış olduğumuz, okulla ilgili sosyalizasyon koşulları bağlamında öğrenimden mesleğe böyle bir geçiş yapma, iki bakımdan telafi edici bir etkiye sahiptir: Zaman açısından gecikmeler varsa kısmen telafi edilmiş olur ve ayrıca resmi olmayan

sosyal ağlarla sarmalanmış olmak, iş arama evrelerinde genelde çok güçlü bir etkisi olan sosyal ortam kadar önemli bir rol oynamaz. Yüksek öğrenimini bilişimci sıfatıyla tamamlamış olan Yasemin Kemal'in dolaylı yoldan lise bitirme sınavını vermiş olması, hemen bir iş bulup yüksek vasıflı bir konumda mesleğini uygulamasına engel teşkil etmemiştir. Kemal, Türkiye'den göç eden bir işçi ailesine mensup olduğu için önce *Hauptschule*'ye girmiş, sonra *Realschule*'yi bitirmiş, daha sonra da *Aufbaugymnasium* adı verilen lise bölümünü başarıyla tamamlamıştır. Başlangıçta karşılaştığı zorluklar ve geri plana itilme deneyimlerine karşın, öğrenim döneminin bitiminde meslek hayatına girişi çok uygun koşullar altında gerçekleşmiştir.

(3) *Eğitim unvanının değerini erken önlem yoluyla yükseltmek*: Öğrenim döneminden meslek hayatına geçişin başka bir çeşidi de kişinin henüz bir işe yerleşmeden önce, yani işgücü piyasasına statü geçişi esnasında, adım adım daha yüksek vasıflar edinmesidir. Bu gelişmeye, akademik öğrenimini tamamladıktan sonra yüksek vasıflı işgücü piyasasında daha iyi bir yere gelmek için bilinçli olarak ek vasıflar edinip unvanının değerini artırmak isteyen kişilerde rastlanmaktadır. Türk kökenli bir ekonomist olan Kamer Ecevit, üniversite öğreniminden sonra İngiltere'de bir yüksek okula devam ederek bir unvan daha edinmiş ve ancak bundan sonra Almanya'da işe girmiştir; yönetici pozisyonunda işe alındığı çokuluslu şirkette mesleğini icra etmeyi amaçlamakta ve Türkiye'yle ticaret ilişkileri konusunda uzmanlaşmaktan da bilinçli olarak kaçınmaktadır. Yukarda sözü edilen uzmanlaşmanın aksine, mensup olduğu ülkeyle ilgili işgücü piyasasına saplanıp kalmayı açıkça reddeder ve ayrıcalıklı başarılarla Alman işgücü piyasasında yükselme amacını güder.

Bundan sonra iki yıl boyunca bir X öğrenimini tamamladım, daha sonra da iki yılı aşkın bir süre yöneticilik mesleği sektörünü içeren MBA öğrenimine devam ettim. Kendime hafta sonu, tatil ve buna benzer şeyler için boş zaman hakkı tanımadım, çünkü yaptığım bu çalışmanın geleceğe yatırım olduğunu biliyordum. Alman piyasasının ortalamasının üstüne çıkmak zorunda olduğum kanısındaydım. Artık

bir tek üniversiteyi bitirmek, bir tek standart diplomaya veya standart bir formasyona sahip olmak, gerek Almanya’da gerekse Avrupa’da ve tüm dünya pazarlarında kendini kabul ettirmek için yeterli değil.

Bu vakayı temsil eden kişi, yüksek okulda kazanmış olduğu diplomayı meslek alanında kullanılır kılmayı, yani önceden geliştirdiği önlemlerle güvenceye almayı amaçlamıştır. Bu nedenle de daha meslek hayatına geçişi sırasında bilinçli olarak kültürel sermayesini biriktirmiş ve genişletmiştir; aynı zamanda sadece Alman işgücü piyasasını hedeflememe yönelimine uygun bir davranış göstererek, bakışlarını birçok ülkeyi içine alan, daha geniş çaptaki bir işgücü piyasasına yönelmiştir.

İşlediğimiz konuya ilişkin araştırmaları sonuçlandırırken şunu da hatırlatmak gerekir: Yüksek vasıflıların işgücü piyasasına geçişleri bazen özel hayatlarında da birtakım geçişlerin olduğu bir döneme denk gelmektedir. Elimizdeki bulgularda, mesleğe giriş evresi aynı zamanda bir aile kurma girişimiyle birlikte ilerlemiş ve bu olay, çocuğunu tek başına yetiştirenler, her biri para kazanan çiftler, meslekteki ve aile içindeki görevlerin “cinsiyete göre” paylaşıldığı aileler gibi çeşitli gruplar çerçevesinde gerçekleşmiştir. Aile kurma girişiminin yüksek okuldan mezun olduktan sonraki iş arama ve yönelim evresine rastlamasının iş bulmayı bazen güçleştirdiği, bazen de çabuklaştırdığı görülür. Analık ve babalık görevlerine katılımda bir öncelik durumu veya eşitlik olduğu hallerde, meslek hayatına giren kişinin işgücü piyasasındaki yeri zaman veya mekân bakımından sınırlanmış olur. Bu duruma, çocuklarını kendi başına yetiştiren veya bu görevi büyük oranda üstlenen kişilerde rastlanır. Evlenecek olan kişi ailenin geçimini sağlamakla sorumluydu ve aynı zamanda çocukların yetiştirilmesini de kısmen veya tamamen üstlenmişse, bir iş bulmak daha da aciliyet kazanabilir.

Böylece meslek icrasıyla ilgili sınırlama veya beklentiler burada sözü edilen geçiş süreçlerinde kendini göstermektedir. Örneğin ilk iki geçiş sürecinde gözlenen şudur: Kişiler mesleklerini icra edecekleri bir işe yerleşirken aynı zamanda aile de kurmuş ve gerek aile meselelerinde gerekse çocuk yetiştirmede sorumluluğu ya eşit oranda paylaşmışlar ya da eşlerden biri bu sorumluluğu büyük oranda üstlenmiştir. Sözü edilen son geçiş evre-

si için, elimizdeki örnek vakalarda sadece çocuksuz olan ya da aile içinde meslek icrası ön planda olan kişiler söz konusudur. Her ne kadar iş yaşamı ile özel yaşamın birbirine bağlı olarak yürütülmesinin geçici bir süre devam edeceği görüşü mevcutsa da,¹⁶ ikinci kuşak göçmenlerin, öğrenim ve meslek edinme konusunda burada aktardığımız potansiyel olumsuzlukları dolaylı yollardan ilerleyerek veya kendini özellikle bir amaca adayıp ek olarak akademik vasıflar edinmek suretiyle telafi edebildiği ve özel yaşamlarındaki serbest etkinlik alanlarını amaca yönelik kullanabildiği kesindir.

5. SONUÇ

Göçmen kökenli çocukların erken yaşta eğitim sisteminin ikinci basamağındaki üç tip okuldan birine yerleştirilmesinin önemli riskler taşıdığı anlaşılmıştır. Mülakat yapılan kişiler *Abitur* sınavına çeşitli yollardan ulaştıklarını ve bunu başarabilmek için birçok zorlukla karşılaştıklarını anlatmıştır. Amaca doğrudan ulaşmak sosyal yalnızlık durumunu beraberinde getirmekteyken, dolaylı yollardan ilerlemek diğer göçmen çocuklarıyla, özellikle söz konusu kişi bir işçi ailesine mensupsa diğer işçi çocuklarıyla ve mensup olduğu ailenin eğitim ortamıyla daha uzun süre bağlantı içinde olmak anlamına gelmektedir. Ayrıca dolaylı yollar zaman bakımından bir gecikmeye neden olmakta, bu da kişinin gerek kariyer olanaklarını, gerekse özel yaşamıyla ilgili hareket serbestisini kısıtlamaktadır.

Erken yaşlardaki sosyalizasyon, işgücü piyasasına geçişte kısıtlamaların daha da artmasını beraberinde getirebileceği gibi, güçlükleri telafi edici bir etki de yaratabilir. Önceden karşılaşılan olumsuzlukları, örneğin *Abitur* sınavına ve üniversiteye dolaylı yollardan girmek zorunda kalmak gibi güçlükleri telafi edebilen kişilerin işgücü piyasasına girişte başarılı olduğu da görülmektedir. Üniversiteyi başarıyla bitirenler arasında öyle kişiler vardır ki, yerli üniversite mezunlarındakinden farklı olmayan koşullar altında önemli yerlerde işgücü piyasasına girmişlerdir. Örneğin yüksek okul üzerinden bağlantı kurulan işyerleri, mühendislik ve ekonomi bölümü mezunlarının iş bulmasına yardımcı olmuştur. Bundan farklı olarak

¹⁶ Bu çalışma için seçilen vakalarda okuldaki ve meslekteki sosyalizasyon sorunu ön planda olduğundan, aileyle bağlantılı yaşam tasarımlarının sunduğu serbest hareket alanlarının çeşitliliklerine yer verilememiştir.

bu kişilerin, mensup oldukları ülkeyle bağlantılı işgücü piyasalarında, göçten dolayı kurulmuş işyerlerinde, örneğin diğer göçmenlere hizmet veren sektörlerde iş buldukları da görülmektedir. Bunun dışında göçmen kökenli olan yüksek vasıflı kişilerde dikkati çeken başka bir husus da, kültürel sermayelerinin değer kaybına uğramasına veya bu bağlamdaki önyargılara tepki olarak, daha yüksek değerlendirilmelerini sağlayacak stratejilere başvurmalarıdır. Göçmen ailesine mensup olup öğrenimlerini Almanya'da tamamlamış olanlarda saptanan ortak nokta, dışlanma ve ayrımcılıkla karşılaşma potansiyeli taşıdıkları ve yüksek öğrenim yapanların da sosyal yaşamlarında yalnızlığa düştüğüdür. Bu konuda da birbirinden farklı yaşantılar ve durumun üstesinden gelme biçimleri saptanmışsa da, göç yoluyla gelip yerleştikleri ülkedeki sosyalizasyon uygulamasından kaynaklanan ortak deneyimler bu kişileri benzer vasıflara sahip yerlilerden ve öğrenimini ülke dışında tamamlayıp gelmiş olanlardan ayırmaktadır.

Mesleki entegrasyonda ön koşul, bir mesleğin temel unsurlarından olan meslek uygulaması konusunda özel bilgilere sahip olmak, mensup olunan ülkedeki uygulama biçimlerini tanımak ve bu esaslara göre davranmaktır. Göçmenlikten gelme uzmanların bir meslek dalındaki en önemli görevlerde çalışması da çok doğal ve yerinde bir durum olmalıdır. Örneğin sağlık sisteminde göçmenlerin tedavisine ilişkin bilgiler meslekle ilgili bilgilere dahil olmalı ve bir göçmen ailesine mensup hekimler sağlık hizmetlerindeki önemli mevkiilerde faaliyet gösterebilmelidir. Elimizdeki bilgilere göre, bu biçimdeki bir katılıma henüz gerçekleşmiş gözüyle bakılamamaktadır. Her ne kadar öğrenim ve meslek konusunda izlenen yolların başarıya götürmeleri varsa da, sorunların üstesinden gelme biçimlerinin ve izlenen yolların çeşitliliğine rağmen, gerek öğrenim sırasında, gerekse işgücü piyasasına geçişte kendine uygun bir yer edinme olanaklarının kısıtlı oluşu gözden kaçmamaktadır.

Tablo 1. Genel bilgi veren okullardan mezun 36-45 yaş arası yetişkinlerin üçüncü basamak eğitimi

	Göçmen kökenliler (bin üzerinden)		Yerliler (bin üzerinden)	
Toplam	292	% 100	11395	% 100
Çıraklık eğitimi	146	% 50	6908	% 61
Ustalık, teknikerlik	19	% 7	1275	% 11
Mes. yük. ok./Üniv.	32	% 11	2080	% 17
Meslek diploması olmayanlar	86	% 29	1054	% 9
Diğer*	9	% 3	235	% 2

* Mesleğe hazırlık/staj döneminde, meslek öğrenimi görmekte olanlar, belirsizler.

Kaynak: Mikrozensus 2005, Statistisches Bundesamt Wiesbaden, 2008, özel değerlendirme. (Yüzde hesaplamaları bize aittir.)

Tablo 2. Meslek yüksek okulu veya üniversite bitirmiş olan 31-45 yaş arası nüfus

	Göçmen kökenliler (bin üzerinden)		Yerliler (bin üzerinden)	
Toplam	52		2695	
İşgücü piyasasına katılım boyutu				
Toplam meslek sahibi	46	% 88,5	2457	% 91,2
Bunlardan zamanla sınırlı olmayanlar	31	% 67,4	1840	% 74,9
Bunlardan zamanla sınırlı olanlar	<5		196	% 8,0
Kendi işinde/yardımcı çal.	10	% 21,7	420	% 17,1
Çalışma statüsü				
Vasıflı meslekler/Hizmet sek.	12	% 26,1	585	% 23,8
Tekniker, mühendis,	16	% 34,8	922	% 37,5
Yarı profesyoneller				
Profesyoneller/Yöneticiler	15	% 32,6	836	% 34,0
Diğerleri*	<5		115	% 4,7

* Basit meslekler, tarımla ilgili meslekler, bir meslek grubuna girmeyenler.

Kaynak: Mikrozensus 2005. Sayılar: Statistisches Bundesamt, Wiesbaden 2008, özel değerlendirme. (Yüzde hesaplamaları bize aittir.)

- Arbeitsgruppe Bildungsberichterstattung (2008), *Bildung in Deutschland 2008. Ein indikatorengestützter Bericht mit einer Analyse zu Übergängen im Anschluss an den Sekundärbereich I*, Bielefeld.
- Badawia, Tarek (2002), *Der dritte Stuhl*, Frankfurt a.M.
- Blossfeld, Hans-Peter (1987), "Labor Market Entry and the Sexual Segregation of Careers in the Federal Republik of Germany," *American Journal of Sociology* 93, 1, s. 98-118.
- Diefenbach, Heike (2007), *Kinder und Jugendliche aus Migrantenfamilien im deutschen Bildungssystem. Erklärungen und empirische Befunde*, Wiesbaden.
- Granato, Mona (2003), "Jugendliche mit Migrationshintergrund in der beruflichen Bildung". *WSI Mitteilungen* 8, 3, s. 474-483.
- Heinz, Walter R. (1996), "Status Passages as Micro-Macro-Linkages in Life Course Research," Ansgar Weymann ve Heinz R. Walter (ed.), *Society and Biography. Interrelationship Between Social Structure, Institutions and the Life Course*. Weinheim, s. 51-65 içinde.
- Hoffmeyer-Zlotnik, Jürgen H.P. (2007), "Harmonization of Demographic and Socio-Economic Variables in Cross-National Comparison," Karin Schittenhelm (ed.), *Concepts and Methods in Migration Research*, içinde. URL: <http://www.cultural-capital.net/reader/Concepts-and-Methods.pdf>. [Erişim tarihi: 24.6.2009]
- Hummrich, Merle (2002), *Migration und Bildungserfolg*, Opladen.
- Kalter, Frank (2006), "Auf der Suche nach einer Erklärung für die spezifischen Arbeitsmarktnachteile von Jugendlichen türkischer Herkunft," *Zeitschrift für Soziologie* 35, s. 144-160.
- Nohl, Arnd-Michael ve Karin Schittenhelm (2009), "Die prekäre Verwertung von kulturellem Kapital in der Migration. Bildungserfolge und Berufseinstieg bei Bildungs- und ausländern," Inci Dirim ve Paul Mecheril (ed.), *Migration und Bildung*, Münster, s. 103-124 içinde.
- Ofner, Ulrike Selma (2003), *Akademikerinnen türkischer Herkunft. Narrative Interviews mit Töchtern aus zugewanderten Familien*, Berlin.
- Schimpl-Neimanns, Bernhard (2003), "Mikrodaten-Tools. Umsetzung der Berufsklassifikation von Blossfeld auf die Mikrozensus von 1973-1998," *ZUMA-Methodenbericht 2003/10*, Mannheim.
- Schittenhelm, Karin (2005), *Soziale Lagen im Übergang. Junge Migrantinnen und Einheimische zwischen Schule und Berufsausbildung*, Wiesbaden.
- Schittenhelm, Karin (2007), "Kulturelle Vielfalt und soziale Ungleichheiten. Bildungs- und Berufsbiographien von Akademikerinnen mit Migrationshintergrund," Reinhard Johler ve dig. (ed.), *Europa und seine "Fremden". Die Gestaltung kultureller Vielfalt als Herausforderung*, Bielefeld, s. 91-107 içinde.
- Schittenhelm, Karin (2009), "Social Risks in Successful Educational Careers. Young Female Immigrants in the German Education System," *International Journal for Migration, Health and Social Care* içinde. (Yayına hazırlanmakta)
- Seibert, Holger (2005), *Integration durch Ausbildung? Berufliche Platzierung ausländischer Ausbildungsabsolventen der Geburtsjahrgänge 1960 bis 1971*, Berlin.
- Seibert, Holger ve Heike Solga (2005), "Gleiche Chancen dank einer abgeschlossenen Ausbildung? Zum Signalwert von Ausbildungsabschlüssen bei ausländischen und deutschen jungen Erwachsenen," *Zeitschrift für Soziologie* 34, s. 364-382.

- Shiner, Michael ve Tariq Modood (2002), "Help or Hindrance? Higher Education and the Route to Ethnic Equality," *British Journal of Sociology of Education* 23, 2, S. 209-232.
- Statistisches Bundesamt (ed.) (2005), *Mikrozensus 2005. Bevölkerung und Erwerbstätigkeit. Sonderauswertung*, Wiesbaden.
- Thomsen, Sarah (2009), *Akademiker aus dem Ausland. Biographische Rekonstruktionen zur Statuspassage in den Arbeitsmarkt*, Berlin.

GÖÇMEN AİLESİNİN KÜLTÜREL SERMAYESİ: AKADEMİK VASIFLI GÖÇMENLERİN İKİNCİ KUŞAĞININ EĞİTİM YÖNELİMLERİ

Eğitim konusunda yapılmış ampirik araştırmalardan elde edilen sonuçlar, ailenin ekonomik durumu, ana babanın eğitim konusundaki beklentileri ve okul başarısı arasında hiç tartışmasız sıkı bir bağlantı olduğu izlenimini uyandırmaktadır (karş. Merkens/Wessel 2002; Helsper/Humrich 2005). Oysa göçmen kökenli öğrenciler analize dahil edildiğinde bu tahminin ancak belli koşullarda doğru olduğu ortaya çıkmaktadır. İstatistik veriler böyle bir bağlantıyı doğrulamadığı gibi, gelir düzeyinin yükselmesiyle daha ileri bir eğitim seviyesine ulaşabilme olasılığının arttığını da kanıtlamamıştır (karş. Gogolin 2002: 276; Nauck; Diefenbach; Petri 1998: 711 d.). Ana babaların eğitime ilişkin beklentileri konusunda da benzer bulgular elde edilmiştir. Göçmen ailelerinde bu beklentinin çok yüksek olduğu ampirik olarak kanıtlanabilmekteyse de (karş. Wilpert 1980; Steinbach/Nauck 2005), Almanya'da göçmen kökenli öğrencilerin çoğunun *Hauptschule*'ye gittiği bilinmektedir (karş. Diefenbach 2008: 78 d.). Gerçi 80'li yılların başından bu yana *Realschule*'yi bitirip *Abitur* sınavını verenlerin sayısında bir artış olmuştur, ama bu çocuklar sık sık sınıflarını tekrarlamak zorunda kaldıklarından (karş. Penzel vd. 2008: 18) ya da orta-öğretimdeyken birkaç kez okul değiştirdiklerinden, yerli öğrencilere kıyasla okulu daha geç bitirmişlerdir (karş. Schulze/Soja 2003: 202). Bu durumlar göz önünde bulundurulduğunda, göçmen ailesinin kendinden sonraki kuşağın okul başarısı üzerindeki etkisi sınırlı gibi görünmektedir. Demek ki, eğitim düzeyini yükseltecek olan eğitim kurumlarına girişte hangi etkenlerin rol oynadığı sorusuna yanıt aramak gerekmektedir.

Bu mesele farklılıkları saptayan bir bakış açısından irdelendiğinde "eğitim sistemindeki bu çarpık durum"un (Auernheimer 2003) en başta

kurumsal seçim mekanizmalarından (bkz. Gomolla/Radtke 2002), sonra da okul sisteminden, yani öğrencilerin niteliklerine göre sınıflandırılıp, uygun oldukları varsayılan farklı yapılarıdaki okullara yerleştirilmelerinden ve buna dayalı olarak da bir sosyal gruba dahil edilmelerinden ileri geldiği anlaşılmıştır (karş. Auernheimer 2003: 11 d). Öte yandan Bourdieu'nün (1983) saptamalarına dayanan araştırmalarda, göçmenlik durumundan ötürü ailelerin kültürel, sosyal ve ekonomik sermayelerinin yeterince kullanılamamasına ya da değer kaybına uğramasına işaret edilmektedir (karş. Diefenbach/Nauck 1997). Meseleyi göç alan ülkenin eğitim ve işgücü piyasası koşullarına atfeden açıklamalarda çoğu kez, ikinci kuşağın öğrenim dönemindeki başarısında aile çevresinin katkısının sadece ana babanın moral desteğiyle sınırlı kaldığı ve bu yüzden öğrencilerin sahip olduğu yetkinliklere giderek daha çok gerek duyulduğu kanaatinin uyandığı açıklanmaktadır (karş. Boos-Nünning/Karakaşoğlu 2005). Daha sonra yapılan araştırmalar ise –örneğin Raiser'in araştırması (2007)– ailede yaşanan sosyalizasyon deneyimlerine atıf yapmaktadır. Ailenin sosyal ortamından kaynaklanan yönelimlerinin de çocuğun okul başarısını etkileyebileceği meselesi odak noktasına oturmaktadır.

“Göç Sürecinde Kültürel Sermaye” çalışmaları kapsamında, göçmenlerin ikinci kuşağına mensup olan akademik vasıflı kişilerin yaşam öyküleri, işgücü piyasasına girişlerine ışık tutması bakımından incelenmiştir.¹ Bu sırada öğrenim biyografisiyle sıkı bir bağlantısı olan yönelimler yeniden inşa edilirken, bir yandan ana baba tarafından genç kuşağı aktarılan eğitim yönelimleri, diğer yandan da okul yaşamı sırasında karşılaşılan olayların etkisi kendini göstermiştir. Bu sonuçlar araştırma için seçilmiş olan akademik vasıflı üç göçmenle yapılan görüşmelerden elde edilmiştir. Görüşülen kişilerin eğitim konusundaki yönelimleri, ana babanın göç nedeniyle kayba uğramış olan statülerini telafi amacıyla çocuklarına iyi bir eğitim verme stratejisini seçmelerine bağlı olarak tipleştirme bakımından benzerlik gösterse de, mensup oldukları ailenin sosyal yapı kriterleri bakımından aralarında farklar

1 Bu projenin araştırma tasarımı, soru yönelme tarzı ve yöntemi hakkında bu kitabın giriş bölümünde bilgi verilmiştir.

vardır² ve bunlar da ana babanın eğitim düzeyleriyle ilgilidir. Karşılaştırma yapılırken şu soru akla gelmektedir: Göçmen ailelerinde, bir yandan eğitim yönelimini aktarmada, diğer yandan da okuldaki seçip ayırma işlemlerini etkilemede ailenin sosyokültürel arka planı nasıl bir rol oynar? Aktarmadan kasıt, ana babanın göç nedeniyle uğradıkları statü kaybına ilişkin deneyimlerini kendilerinden sonraki kuşağın eğitim seviyesini yükseltme yönelimine dönüştürmesidir. Bu yönelimlerin gerçekleştirilebilmesi için de gene okuldaki seçme-ayırma işlemlerinde –özellikle ilkokuldan liseye geçişte– ailenin müdahalesi ve verdiği destek büyük önem taşımaktadır.

Bu çalışmanın ilk aşamasında aile ile öğrenim başarısı arasındaki bağlantı eğitim teorisi bakımından ele alınacak ve göç sosyolojisi bakış açısıyla incelenecektir (Bölüm 1). Böylece bu bağlantı öğrenim alanındaki başarılarla ait kuramsal ampirik bulgularla karşılaştırılabilecek (Bölüm 2) ve daha sonra da göçmen ailesinde eğitim düzeyinin önemi tartışılabilir (Bölüm 3).

ÖĞRENİM BAŞARISINDA AİLENİN ROLÜ

Öğrenim başarısında ailenin nasıl bir rol oynadığı sorusuna verilebilecek yanıt iki esasa dayandırılabilir. Birincisi, öğrenim sürecinde ailenin sosyal durumundan evvel eğitimden ne beklediği önemlidir (karş. Merrens/Wessel 2002). Bu da ailenin eğitime verdiği değer sadece ait olduğu sosyal ortama değil kendi seviyesine de bağlı olduğu anlamına gelir (karş. Grundmann vd. 2008). Bunun dışında aile bireylerinin kültürel sermayelerini doğrudan doğruya çocuklarına aktardığı da iddia edilemez; zira ancak çocuklarının eğitim sürecinde belli yollarda ilerleyebilmek için gerekli olan vasıfları belirten unvanları edinmeleri konusunda bazı kültürel uygulamalarla, onların eğitim olanaklarını ve bu alandaki başarılarını ya sınırlar ya da geliştirebilirler.

2 Sunulan makalenin ampirik bölümü, göçmenlerin ikinci kuşağına ait akademik vasıflı kişilerin eğitim biyografilerinin sistemli olarak karşılaştırmalı analizden geçirilmesine dayanmaktadır. Analizin sonucunda eğitim yönelimlerinin tiplendirilmesi ortaya çıkmıştır. Bu tiplendirme, statüyü korumak, ana baba kuşağının göç nedeniyle uğradıkları statü kaybını telafi etmek ve statüyü daha yüksek bir düzeye taşımak amacıyla güden yönelimleri içermektedir. Makalede sunulan vakalar arasındaki karşılaştırma, göçe dayanan statü kaybının telafisi için seçilen eğitim yolunun spesifik yönelim çerçevesinin toplumsal oluşturma ortamındaki ortak noktaları ve farkları belirtmektedir. Bundan amaçlanan, üzerinde araştırma yapılan aileler arasındaki sosyokültürel farkların eğitimdeki başarı üzerindeki etkisinin önemini tartışmaktır.

Eğer eğitim yönelimlerinin –Bourdieu’ye (1982) göre– aile ile okul arasındaki etkileşim sonucu oluştuğunu varsayarsak (karş. age: 47), ailenin etkisi yanında, statüyü belirleyen kurumun ve kültürün resmi temsilcisi olarak okulun da etkisi dikkate alınmalıdır. Burada Bourdieu’ye gönderme yapılarak *Allokationseffekt* sözcüğüyle ifade edilen ve Türkçeye “tahsis etkisi” diye çevrilebilecek olan birçok faktörün bir arada etki alanına girmesi durumu söz konusudur ve “bunun da içermekte olduğu statü belirleme yetkisiyle birlikte okul, kültürü hayata geçirmenin özgün şekillerini sembolik olarak kabul ettirmektedir” (Bourdieu 1982: 53). Kramer’a göre (2002), okul ile aile arasında bir uyum oluşturulmasındaki temel ilke, ailede edinilmiş olan habitüel yönelimlerin ve pratiklerin okulda kabul görmesi ve kişinin o ortamda barınabilmesini sağlaması (age: 223), kabul görmezse de başka bir şekle dönüştürülebilmesidir. Bu çeşit bir uyum sağlama biçimi, “yükselmeye yönelik uyum ilişkisi” diye tanımlanabilir (karş. Kramer 2002: 312). Bunun kendine özgü bir karakteristiğe sahip oluşu tartışılan konu bakımından önem taşımaktadır, çünkü buradaki uyum sağlama olayı aleni karşıtlık ve zıtlıklar üzerine kurulmakta, bunları birbirine uygun ve uyumlu kılma amacını gütmektedir. [...] Yükselme ve yabancılaşma durumları arasında sosyal hareketlilikten ve okulun sembolik gücünden ileri gelen çift yönlülük kendini hissettirir.” (age: 312 d). Okulun belli bir düzen oluşturmaya yönelik etkisi kendini bazı durumlarda belli eder: Örneğin sorunlu ortamlardan gelen (işçi ailelerine mensup olan veya tek ebeveyn tarafından yetiştirilen) çocukların liseye devam edebilmek için öğretmenlerinden onay alabilmeleri, ancak diğerlerine kıyasla daha üstün bir başarı göstermeleriyile mümkündür (karş. Merkens/Wessel 2002). Bu uygulama, öğretmenin onayının –her ne kadar öğrencinin aldığı notlarla ve başarısıyla sıkı sıkıya bağlantılıysa da– daha çok yüksek statülü grupların lehine işlediğinin, yani onların kayırılması şeklinde kendini belli ettiğinin göstergesidir (karş. Gomolla/Radke 2002).

Ailenin sosyal durumu ve ana babanın eğitimden beklentileri ile çocuğun okul başarısı arasındaki bağlantıyı doğrudan göçmen ailesine atfetmek mümkün değildir. Göç kabul eden ülkedeki sosyal statü ile ailenin geçmişi ve ana babanın öğrenim durumu, dolayısıyla çocuklara

aktarılan statü arasında farklılıklar ortaya çıkabilir. Bundan dolayı, okuldaki kariyer, göç alan ülkedeki sosyal durumdan çok, çocuklara aktarılmış olan kültürel ve sosyal sermaye tarafından belirlenir. Çocukların eğitim düzeyini yükseltebilmesini sağlayan güvenilir etkenler, ana babanın eğitim düzeyinin oluşturduğu arka planın dışında, özellikle aile içi iletişimde Almancanın kullanılması ve yerli Almanlarla sosyal ilişkilerin kurulmasıdır (Baumert/Schümer 2001: 379; Steinbach/Nauck 2005: 121). Her iki gösterge gene ana babanın mensup olduğu kültürel ortamla ilgilidir. Aile ile okulun birbirine uyum sağlama durumu göz önünde bulundurulduğunda şu soru akla gelmektedir: Göçmen ailesinin hangi habitüel yönelimleri okul ortamında takdir görmekte ve dolayısıyla çocuğun öğrenim başarısını etkilemektedir? Öte yandan okul bağlamında sermaye oluşturabilecek bilgileri kazanmayı ve bunları değerlendirmeyi amaç edinmek de söz konusudur. Buna göre, ailenin ilgi odağında, çocuğun okuldaki seçip ayırma engellerini aşmasını ve ilerde daha yüksek bir eğitim düzeyine ulaşabileceği okullara girmesini sağlayacak stratejileri araştırmak konusu da bulunmalıdır.

Bu konudaki ilk bulguyu ortaya koymuş olan Lafranchi (1993), Güney İtalya'dan gelmiş olan göçmen ailelerinin ilişki yapısının göç sonrasındaki değişim sürecini ve bu ailelerin okullarla kurduğu aktif iletişimi, çocukların eğitim başarılarını sağlayan kaynak olarak tanımlamıştır. Aynı şekilde ikinci kuşağın eğitim düzeyinin yükselmesi, kuşaklar arası bakış açısından gözlemlendiğinde hem "ana babanın tasarlamış olduğu göç projesine bağlılık" olarak yorumlanmakta (Juhasz/May 2003: 330), hem de toplumsal bir değişim sürecinin devamı sayılarak tartışılmaktadır (karş. Hummrich 2002: 9 d). Göçmen aileleriyle gerçekleştirilen görüşmelere dayanarak yapılan istatistiklerle kanıtlandığına göre, yönelimde birliktelik, yani ana baba ve çocukların değer biçme ve yönelim bakımından uyum içinde olması ve bunun ikinci kuşağın çevresindeki kültürü benimsemesini sağlayan etken olması (Wilpert 1980; Steinbach/Nauck 2005) Apitzsch'e göre (1990) mutlaka ortak olarak saptanan normların devralınmasını da beraberinde getirmez, tam tersine, bunların yarattığı bir tepki olarak tartışılmasına da yol açabilir ve bu da mutlaka aileden kopuş anlamına gelmez

(age: 144). Bu durumda, eğitimdeki başarı “çift perspektif” edinmeye (Gültekin 2003) ve aile ile okul arasındaki uyumsuzlukları entelektüel zeminde çözümlemek anlamında çift pozisyonlu bir stratejiye dayanmaktadır (karş. Nohl 2001a: 301).

Bu gelişmeler sırasında, halihazırda mensup olunan ortama aidiyetin zayıflamasından çok, hedeflenen ortamla kurulacak aidiyet ilişkisi konusundaki eksiklik ve bu ortam tarafından takdir ve kabul edilmeme durumu hesaba katılmalıdır (karş. Juhasz/Mey 2003: 107). Hummrich, okuldaki ayrımcılık deneyimleri için gösterdiği örneklerle, göçmenlerin okuldan bağımsızlaşabildiğini ve aynı zamanda aile ortamı ile okul ortamı arasındaki karşıtlıkların üstesinden gelebildiklerini kanıtlamıştır: Gerçi kendilerine sunulan eğitim olanaklarından faydalanırlarsa da, kendilerinin ve ailelerinin çağdaşlık bakımından açıkları olduğunu ve bu nedenle de okul başarısına ilişkin beklentileri karşılamakta güçlük çekeceklerini ileri süren öğretim mensuplarıyla ilişki kurmaktan kaçınırlar. “Böylece kendilerine ulaşılması konusundaki olanakları kısıtlamakta ve ailelerine bağlılıklarını korumaktadırlar.” (Hummrich 2002: 320).

Arka planda var olan bu durumdan dolayı, göçmen ailesi eğitim araştırması çerçevesinde ayrıcalıklı bir vaka sayılmaz. Göç kabul eden ülke bağlamında ailenin toplumsal statüsü ve ana babanın eğitimden beklentileri, çocuklarının öğrenim sürecinde önemli bir yer tutmakla beraber, onların yönelimine karar verme konusunda en büyük etken değildir. Göçmen çocuklarının Alman okul sisteminde hep alt kademeye yerleştirilmesini sadece sosyokültürel etkenlerle açıklamak, ailede bir eksiklik olduğu görüşüne yol açar. Niteliksel araştırmaların gösterdiğine göre, göçmen ailesinin kültür alanında neler yaptığı çok daha önemli bir etkidir. Gerek okulla doğrudan doğruya iletişim kurmak yoluyla, gerekse dolaylı olarak çocuklara aktarılan yönelimlerle olumlu sonuçlar elde edilmektedir ve böyle bir tutum, çocukların ortama uyum sağlamasını veya okulda daha başarılı olmasını etkileyebilir. Bundan sonraki analizin konusu, kuşaklar arasındaki ilişkide öne çıkan yönelimlerin okul yaşamında önem taşıyıp taşımadığı ve okul ile aile arasındaki uyumsuzlukların kaynağı olan karşıtlıkların devreye girmesinin nasıl bir etkisinin olduğu meselesidir.

2. "GÖÇ NEDENİYLE YİTİRİLEN STATÜYÜ TELAFİ AMACIYLA" EĞİTİM DÜZEYİNİ YÜKSELTME YÖNELİMLERİ

Kültür pratiklerinin okul başarısındaki önemini daha yakından inceleyebilmek için seçtiğimiz vakalarda, okul yaşantılarını anlatırken ana baba kuşağının göç nedeniyle statü kaybına uğramasından yakınanları öne aldık. Bu vakalarda sözü edilen ana babaların mesleki vasıf düzeyleri birbirinden farklıdır. (Meslekte vasıflı/eğitimsiz kişiler karşısında akademik vasıflı kişiler söz konusudur.) Yapılan analizin odağında şu soru bulunmaktadır: Ana babanın durumu çocukların eğitim yönelimini nasıl etkiler? Ana baba, çocukların göç edilen ülkeye kültürel bakımdan uyum sağlamasına ne oranda katkıda bulunabilir? Eğitim yöneliminin gerçeğe dönüştürülmesinde ana baba çeşitli kaynakları devreye sokar mı?

2.1 Kurumsal olarak belirlenmiş olan statünün üstesinden gelmek için eğitime yönelmek

Aşağıda örnek gösterilen her iki vakada göçmen ailesinin göç nedeniyle uğradığı statü kaybını telafi etme çabasındaki amaç, işgücü piyasasında ekonomik nedenlerle doğru yere gelmemiş olmaktan kaynaklanan sorunların ve dolayısıyla göç edilen ülkenin sosyal ortamında ana babanın içine düştüğü durumun üstesinden gelmektir.³ Göçmenlerin öğrenim durumuyla belirlenmiş kültürel sermayesi, göç nedeniyle değer kaybına uğramış olabilir. Aşağıda ana babanın anavatandaki mesleki durumuyla yapılan karşılaştırma bunu göstermektedir.

2.1.1 *Varılan ülkede göç olgusuna dayalı sosyal durumun düzeyini yükseltme yönelimi*

Ecehan Çelik⁴ ve Ali Kaplan henüz çok küçük yaşta aile birleşmesi nedeniyle Türkiye'den Almanya'ya gelmiştir. Ecehan Çelik'in ailesi kent kökenlidir ve baba 1964 yılında memleketindeki işsizlik yüzünden göç

3 Burada söz konusu olan durum, tarihsel koşullardan ötürü doğru yere gelmemiş olmak veya 1950'li yıllardan itibaren endüstri sektöründe yaşanan eğitimsiz işgücü eksikliğinden kaynaklanan sorunlardır.

4 Göçmenlerin ikinci kuşağına ait bu vakada, diğer vakalarda olduğu gibi isimler değiştirilmiştir.

etmeye karar vermiştir. Kaplan ailesi ise 1976 yılında bir Anadolu köyünden Almanya'ya gelmiştir.⁵

Her iki baba, göç nedeniyle mesleğiyle ilgili ortamdan uzaklaşmıştır: Ecehan Çelik'in babası, Türkiye'de terzilik zanaatını öğrenmiş ve uygulamış olmakla beraber, Almanya'ya gelince maden işçisi olarak çalışmak zorunda kalmıştır. Ali Kaplan'ın babası ise ailesinin çiftliğinden ayrılıp bir dökümhanede kalfa olarak çalışmaya başlamış, sonra bu meslekte giderek ilerlemiş ve işletme müdürü konumuna gelmeyi başarmıştır.

Ecehan Çelik'in annesi, Ali Kaplan'ın babası gibi, konumunu yükseltme yönelimi göstermiştir. Göçten önce terzilik öğrenimi görmüşken, göçten sonra ilk olarak bir iplik fabrikasında tam gün çalışmaya başlamış, ardından bir balon fabrikasında işe alınmış ve Almancayı süratle öğrenmesi sayesinde büro işlerinde istihdam edilmiştir. Ali Kaplan'ın annesi ise ev kadını olarak kalmıştır.

Ecehan Çelik de Ali Kaplan da, ailelerinin bir hedefe ulaşmak için sarf ettiği çabayı örnek almıştır. Bu yönelimin onlara aktarılmasında cinsiyet farkı rol oynamamıştır; sadece, göçten sonra daha yüksek bir konuma gelme çabası gösteren aile bireylerini örnek almışlardır. Her iki vakada da bu örnek aktarımı şöyle belgelenmiştir:

Ecehan Çelik: Ben Türkiye'den geldim ve burada bir fabrikada çalışıyorum. Ama çocuklarım ilerde daha iyi bir durumda olmalılar ve bu sebeple onların *Abitur* sınavını verebilmeleri ve daha sonra da üniversiteye gidebilmeleri için elimden gelen her şeyi yapıyorum. Bu, annemin de hedefiydi.

Ali Kaplan: O [babası] şimdi işletme müdürüdür, ama başlangıçta yardımcı işçiydi ve bu da besbelli onu çok sarsmıştı. Öyle ki, hemen hemen her gün bize, yani çocuklarına, "Siz benim gibi ya da bizim gibi bir duruma düşmemelisiniz" der dururdu.

Bir sonraki kuşağın bakış açısından gözlemlendiğinde, ana babanın göçe dayalı sosyal konumu başlangıçta çok düşük düzeydeki bir mes-

5 Çelik ailesinin göç öyküsü başka bir vesileyle de daha ayrıntılı olarak tartışılmıştır (bkz. Soremsky 2008).

lek statüsüyle belirlenmiştir. Ana baba, kendi bakış açısını çocuklarına aktarırken sürekli bu statüyü daha yüksek bir düzeye ulaştırma gayesini de dile getirmektedir. Bu durumda ya sosyal düzeyini eğitim yoluyla yükseltmenin hazırlığını yapmak ya da bir sosyal pozisyonu açıkça görünür bir hedef haline getirmek gerekir. Ana babanın göç ettiği ülkedeki mesleki statüsü, ikinci kuşağın bakış açısından, bu statünün yükseltilmesi için ölçüt olabilecek bir norm teşkil etmektedir. Ecehan Çelik örneğinde eğitim yönelimine somut bir hedef gösterilmektedir ve bu hedef, üniversiteyi bitirmektir. Oysa Ali Kaplan'ın babası öğüt verirken belli bir hedeften söz etmemektedir. Bundan sonraki bölümde statüyü yükseltme yöneliminin okul bağlamında nasıl gerçeğe dönüştürüldüğü ve bu gelişmede özellikle ana babanın nasıl bir rol oynadığı ortaya konacaktır. Bu amaçla, araştırma konusu olan her iki kişinin öğrenim sürecinde izlediği yolun ana hatları çizilecektir.

2.1.2 Sosyal ayrışmadan kaynaklanan engelleri yıkarak yüksek öğrenim yolunu açmak

Ecehan Çelik ve Ali Kaplan ilkokula gitmeden önce çocuk yuvasına verilmiştir. Her ikisi de daha küçük yaştaki bu kurumsal entegrasyon girişimlerini Almancayı öğrenmek bakımından çok yararlı bulmaktadır. Ana baba da çocuklarının öğrenim dönemlerinde başarılı olmaları için bu olanaktan yararlanmanın gerekli olduğu kanısındadır. Nitekim Ali Kaplan bu konuda şu açıklamayı yapmıştır:

İlkokulda üç Türk çocuğu vardı. Ben okula gittiğim ilk gün rastgele bir yere oturdum ve bir süre sonra ikinci Türk çocuğu babasıyla birlikte geldi. Babası ona "İşte orda bir Türk çocuğu daha var, onun yanına otur" dedi [...] Aslında bu benim umrumda değildi, ama sonra eve gittiğimde annem babam buna karşı çıktı; öğretmene gidip [...] beni bu oğlanın yanına oturtmamasını söylememi sık sık sıkı tembih ettiler, çünkü aramızda hep Türkçe konuşacağımızı ve bundan ötürü Almancayı öğrenmeyeceğimizi, dersleri de gerektiği gibi izleyemeyeceğimizi ileri sürdüler.

Ana baba bu davranışla sahne gerisinden çocuklarını yönetirken aynı zamanda çocuklarının okuldaki gelişimini desteklemeye hazır olduklarını okul ortamında açıkça göstermiştir. Çocuklarının okulda kaydedeceği gelişme Almancayı öğrenmeye bağlı olduğundan, aile içi kaynakların kısıtlı olmasını telafi edecek önlemlerin alınması gerekmektedir. Ali Kaplan'ın anne babası oğullarının Almancayı çabuk öğrenebilmesini sağlamak için, sınıfta aynı etnik kökenden gelen çocukların birbirine yakın yerlere oturtulmalarına karşı çıkmış, bu şekilde onun Türkçe bilmeyen çocuklarla konuşmak zorunda kalmasını sağlamış ve aynı zamanda sosyal dışlanmaya karşı önlem almışlardır. Ecehan Çelik de geçmişi anımsayarak, sosyal dışlanmanın toplumsal ortamda var olmasına karşın okulda ya da sınıfta bir rol oynamadığını ileri sürmüştür:

Diğer öğrencilerle ilişkiler bakımından her şey normaldi. Sınıf gezilerine de katıldık ve bunun dışında da birlikte birçok şey yaptık; yani tamamen normal bir çocukluk dönemi yaşadık, tıpkı başka çocuklar gibi. Çocukken bunları başka türlü duyumsardık, yani şimdi annemin babamın duyumsadığından farklı bir biçimde; ama şimdi geçmişe şöyle bir göz atacak olduğumda şunu fark ediyorum ki, biz daima kiraların çok yüksek olmadığı yerlerde otururduk, yani diğer göçmenlerin de oturduğu yerlerde.

İlkokuldan sonra daha yüksek okullara geçince bu görünüm değişebilir ve öğrencilerin başarı ortalamasına göre tasnif edilmesi etkisini gösterir. Bu konuda sosyal eşitsizliklerin sadece ana babadan ileri gelmeyip kurum tarafından da üretildiğini Gomola ve Radtke (2002) da kanıtlamıştır. Bunun için de öğrencilerin daha yüksek vasıflı öğrenim basamaklarına geçişleri sırasında kendilerine yapılan önerileri kanıt olarak göstermişlerdir. Alman eğitim sisteminde *Abitur* sınavından geçip doğrudan üniversiteye girebilmek konusunda bilgi sahibi olmamak da işin içine karışınca, Çelik ailesinde yaşananlara benzer durumlar doğar. Nitekim Ecehan Çelik ilkokulu bitirdiğinde *Hauptschule*'ye alınmıştır; oysa ilkokuldaki ders başarısı *Gymnasium*'a girmesi için yeterlidir. Anne baba, aile ve okul dışındaki çevrelerle sosyal ilişkiler

kurmaya başlayınca, çocukların sosyal sermayesi de dolaylı olarak genişlemiş ve bu suretle düzeylerini yükseltmelerine yarayacak bilgilere ulaşabilmelerini mümkün kılmıştır. Nitekim Ecehan Çelik öğrencilerin derslerine yardım eden bir gözetmene gittiğinde, kendisinden yaşça büyük bir öğrenciden *Hauptschule* diplomasıyla üniversiteye giremeyeceğini öğrenmiştir. Bu bilgiyi annesine iletince, annesi onunla birlikte okul müdürüne gidip liseye geçmesini sağlamıştır. Okul değişikliğinin gerçekleşmesinde öğrencinin Almanca bilgisi ve diğer derslerdeki başarı seviyesinin okulun seçici ideallerine ve ölçütlerine uygun olması en önemli etkidir.

Müdür dedi ki “Gerçi kızınız test sınavını kaçırdı, ama notlarından anladığım kadarıyla dersleri fena değil; sadece imlaya biraz daha çalışması gerek.” Annem de “Peki” dedi. O da dedi ki, “Bakalım, şimdi ona iki kelime soracağım.” Bugün bile çok iyi hatırlıyorum. Bana, “At (*Pferd*) nasıl yazılır, söyle bakalım” dedi ve ben de harflerini tek tek söyledim. Bunun üzerine dedi ki “Gördün mü, demek biliyormuşsun. Tamam, sınavı geçtin.”

2.1.3 Okul ortamına uygun davranmak yoluyla amaca ulaşma yönelimi

Ecehan Çelik ile Ali Kaplan arasında kıyaslama yapıldığında şu sonuca varılmaktadır: Doğrudan doğruya hedefe götüren yolu izleyerek bir okula girmek, göç dolayısıyla kayba uğrayan statüyü varılan ülke bağlamında telafi etmek amacıyla düzeyini yükseltmek yönelimine dayanır. Bu amacı gerçekleştirebilmek için hem kültürel hem de sosyal kaynaklara ihtiyaç vardır ve bunların birincisi Alman dilini bilmektir, ikincisi de ana babanın verdiği destektir. Eğer ana babalar çocuklarının bilgi alanını genişletebilirse, üstelik de çocuklarının öğrenim başarılarıyla ilgilendiklerini gösterip okulun güvenini kazanırlarsa, çocuklarının eğitim düzeyini en kısa ve düzgün yoldan yükseltmeleri mümkün olabilir. Ailenin de okulda öğretilenleri ve dil öğrenimini ilgiyle izleyen kültürel pratikleri, okul yaşantısına katılma bakımından okulla arasında uyumlu bir ilişki oluşturur (Kramer 2002). Ali Kaplan durumu şöyle anlatmıştır: “Başlangıçta sınıfta yazılı sınav yapıldığında, sınav kâğıdımı [evde] göstermek zorundaydım ve bunun

gibi şeyler işte... Ama sanırım sekizinci, dokuzuncu ve onuncu sınıfta artık buna gerek kalmadı." Buna karşılık Ecehan Çelik'in kültürel gelişimi başka bir yolla, çocukları aynı okulda okuyan ve bu yüzden benzer sorunlarla karşılaşan bir aileyle ilişki kurmak yoluyla sağlanmıştır: "Altıncı sınıftayken, imla dersinde pek başarılı değildim. Bunun üzerine sınıf arkadaşlarımdan birinin annesi beni bu konuda çalıştırmayı önerdi." Böylece Ecehan Çelik, okuldaki normatif ve sosyal koşullara yönelme yoluyla ortama uyum sağlamayı başarmıştır.

2.2 Sosyoekonomik statü kaybını telafi amacıyla eğitim

Bir zamanlar göçmen olarak ülkeye gelmiş olan işçilerin çocuklarının eğitim alanındaki başarılarına örnek vermek için tanıttığımız bu iki vakadan anlaşılacağı üzere, statü düzeyinin yükseltilmesinde aile ve okul her zaman ayrı cephelerde savaşan birer hasımmış gibi davranmaz; ama gene de daha yüksek seviyelere götüren bir okula geçişte kurumsal ayrımcılık devreye girebilir. Göç nedeniyle statü kaybına uğramış olmaktan dolayı eğitim düzeyini yükseltme yönelimine akademik vasıflı göçmenlerde de rastlanmaktadır. Bu bakımdan daha yüksek bir eğitim düzeyine götüren okullara geçişte kişinin mensup olduğu ortama özgü farkların etkili olup olmayacağı sorusu akla gelmektedir. Bu soruyu, ülkesinden kaçıp iltica etmek zorunda kalan bir aileyi örnek alarak inceleyeceğiz.

2.2.1 Anavatandaki durum göz önünde bulundurularak göç olgusuna dayalı sosyal düzeyi yükseltme yönelimi

Maria Ionescu, bir araştırma gezisi sırasında Avusturya üzerinden Almanya'ya kaçmış olan babasıyla birleşmek üzere annesiyle birlikte Romanya'dan Almanya'ya göç etmiştir. O dönemde Maria henüz bebektir ve annesiyle babası da öğrenimlerini henüz tamamlamamıştır. Ailenin geçmişine dair verilen bilgilere göre, bir önceki kuşakta da göç deneyimi yaşanmıştır: Ionescu çiftinin büyükbaba ve büyükannesi de Romanya sınırları içerisinde göç etmiştir. Babanın babası Almanca öğrenmek amacıyla Transilvanya'da Alman lisesine girmiştir. Ana baba kuşağında da sosyal düzeyi eğitim yoluyla yükseltme gayreti devam etmiş ve 1974 yılında üni-

versite öğrenimi sırasında Almanya'ya göç etme kararının alınması noktasına varmıştır.

Daha önce tanıtılan vakalarda olduğu gibi, bu aile de göç sürecinde ekonomik ve sembolik sermaye bakımından statü kaybına uğramıştır. Ionescu ailesi bu durumla daha memleketlerindeyken karşılaşmıştır. Bunun nedenlerinden biri, annenin Komünist Parti'yle sıkı ilişkisi olan bir aileden gelmesidir: “Bu yüzden [...] ülke dışına çıkarsak aileye hain damgası vurulacaktı ve annem [...] aileye ait mal varlığının yarısını [...] rüşvet olarak dağıtmak zorunda kaldı; ancak bu sayede ülkeden çıkış vizesi alabildi.” Böylece baba Almanya'da öğrenimine devam ederken, anne okumaktan vazgeçmiş ve ömür boyu ev kadını olarak kalmaya mecbur olmuştur.

Bu örnekte göç nedeniyle üst düzeydeki mevcut konum feda edilmiş ve bu da ailenin göç ettiği ülkedeki sosyoekonomik durumunu etkilemiştir. Bir sonraki kuşak, ailenin geçmişinde var olan bu durumu göz önünde bulundurarak, eğitim yönelimini göç ettiği ülkedeki sosyal durumla doğrudan bağlantı kurmak suretiyle yeniden biçimlendirmiştir.

Annem bizim iyi bir eğitim görmemizi istiyordu, çünkü hep şöyle derdi: “Bizim paramız yok ve eğer biz size hayat yolculuğunuz için yanınıza faydalı bir şey vermek niyetindeyse, bu ancak iyi bir okul eğitimi olabilir.” Ve bu yüzden annem, okulda başarılı olmamız için bize çok baskı yaptı; çünkü bize verebileceği en iyi “sermaye” buydu.

Bu sözler yükselme yöneliminin aile tarafından çocuklara aktarıldığını göstermektedir. Sosyoekonomik statü kaybının telafi edilmesi için eğitime yönelmenin en önemli unsuru olarak da okulun kazandırdığı vasıflar üzerinde durulduğu anlaşılmaktadır. Bundan sonraki bölümde bu yönelimin okul sisteminde nasıl uygulama alanına geçirildiği açıklanacaktır.

2.2.2 “Aşağıya doğru” inişi sınırlandırma yoluyla eğitimde yükselme

Maria Ionescu ilkökul dönemi sırasında birkaç kez okul ve sınıf değiştirmiştir. Ionescu ailesi, babanın mesleği yüzünden Federal Almanya dahilinde bir eyaletten bir diğerine ve büyük kentten küçük bir kente taşın-

mak zorunda kalmıştır. Maria burada yuvaya ve ilkokulun birinci sınıfına devam etmiş, tekrar başka bir küçük kente taşındıklarında da yeni bir okula kaydedilmiştir. Bu değişiklik, eğitim sistemi ve konuşulan dil bakımından bir fark olmasa da, yeni okulundaki sosyal ortama uyum sağlama zorunluluğu nedeniyle derslerindeki başarıyı etkilemiştir. Aşağıda anlatılanlar bunu kanıtlamaktadır:

Sadece yabancı öğrencilerden ibaret bir sınıf oluşturulmuştu ve burada doğru dürüst ders yapılmıyordu, çünkü öğrenciler zaten Almanca bilmiyordu. Ben önce bu sınıfa girdim, sonra annem başka bir sınıfa verilmem için directti, ama o sınıfta bile çocuklar benim daha önce öğrenmiş olduklarımdan yarım veya üç çeyrek ders yılı kadar gerideydi. [...] Bunun üzerine annem durumumu gözden geçirdi ve gördü ki, ben bir yıl geçmiş olmasına rağmen bir yıl evvel öğrendiklerimden daha az şey biliyorum. O da ileride liseye girebilmem için beni başka bir okula, başka bir ilkokula kaydettirmeye karar verdi. Ama bulunduğumuz şehirde bu ancak başka bir yere taşınmamızla mümkün olabilirdi, çünkü gideceğim okul oturduğumuz mahalleye göre belirlenmekteydi. Okul değiştirmek için eğitim müdürlüğüne bir dilekçe vermek gerekiyordu ve o zaman da, “Neden okul değişikliği istiyorsunuz? Bulduğunuz mahallenin çocuklarının o okula gitmesi gerekir” diye bir yanıt alacaktık. Bu yüzden annemle babam benim başka bir ilkokula gidebilmem için o mahalleden taşındı.

Anneye göre, okuldaki başarı düzeyinin düşüklüğü ile sosyal koşullar arasında bir bağlantı vardır. Öncelikle, bir mahallede göçmenlerin oturması ve iyi Almanca bilmemeleri bir sakınca oluşturmaktadır. Ayrıca okulun kendisi de çocuğun eğitimindeki geriliğe neden olmaktadır, çünkü eğitim hizmeti, hitap ettiği topluluğa göre ayarlanmıştır. Bu sebeple, daha yüksek eğitim olanaklarına kavuşabilmek için, geriletici yöne doğru bir sınır koymak gerekmektedir. Açıkça belli oluyor ki, öğrenim başarısı için yararlı olduğu sanılan kültürel etken, yani öğrencinin sınıfın bilgi ve başarı seviyesine uygun bir çalışma içinde olması, liseye geçebilme şansını azaltma tehlikesi

yaratmaktadır. Bu vakada eğitim alanında daha yüksek bir seviyeye ulaşabilme ölçütünü bizzat anne koymuş ve davranışlarını buna göre ayarlamıştır. Sonunda Maria Ionescu liseye geçmeyi başardıysa da, sosyal bakımdan farklılıklar devam etmiştir. Sınıfta sosyal dışlanmaya dayalı olarak yaşadığı olaylar ailenin sosyoekonomik durumuna ve yabancılık statüsüne bağlanmaktadır.

Çok az paramız vardı, üstelik de dışarıdan gelmiştik. Ayrıca annem hep derdi ki, “Önce doğru dürüst bir başarı kazanmalısınız, başka türlü hedefe varamazsınız.” Ben de bunun böyle olduğunu sınıftaki bazı arkadaşlarımda gördüm. Bunlardan biri Yugoslavyalı, biri Çek, belki biri de Türk olduğu halde her biri herhangi bir biçimde bu sınıfa girebilmeyi denemiş ve bazıları *cool* olmakla bunu başarmıştı, ben ise çalışarak başardım.

2.2.3 Aile bağlamında yönelim yoluyla ortama uyum sağlama

Sunulan örnekte görüldüğü gibi, yüksek düzeydeki eğitim kurumlarına ulaşabilmek için, ailenin eğitim düzeyinden ve kültürel donanımından bağımsız olarak, göç alan ülkenin düzeyiyle bağdaşabilecek bir kültürel sermaye kazanarak bazı sosyal sınırları aşabilmek gerekmektedir. Doğrudan ilköğretim basamağından liseye geçme yönelimini sağlayan etken ise, bundan önceki Çelik ailesi vakasında olduğu gibi, okul ortamına yakınlık değil, bizzat ailenin kendisidir. Aile, çocuklarının kişisel başarısının daha ileri düzeylere taşınmasını güvenceye almak amacıyla, daha ilkokul döneminde sınıftaki öğrencilerden ve onların eğitim alanındaki başarı düzeyinden soyutlanmasını sağlamıştır; ama lisede bu strateji tersine dönmek zorundadır. Bu aşamada hedeflenen ortamda sosyal bakımdan da takdir edilmek için başarılı olmak gerekmektedir. Aile, çocuklarının liseye girebilmesi için gereken yönelimi doğrudan doğruya iletmekle kalmamış, kurumsal gereklilikleri de yerine getirmiştir. Ionescu ailesi, kültürel koşulların ötesinde sosyal ortam koşullarını da sağlayabilmek için, lisenin bulunduğu mahalleye taşınmıştır. Ayrıca ana babanın kültürel yönelimlerini benimsemek ikinci kuşağın yaşamına anlam katmış, Maria Ionescu öğrenmenin verdiği zevki keşfetmiştir: “Ne de olsa başarı hoşta gidiyor.”

3 SONUÇ

Genç kuşağın eğitiminde ailenin büyük bir etkisi olduğunu kuramsal olarak kabul edersek de, göçmen ailesinin vardığı ülke bağlamındaki sosyal durumu ve eğitimden beklentileri, çocuklarının okul başarısının dayandığı nedenleri açıklamak için yeterli değildir. Okul başarısını belirleyen etken, daha çok kültürel sermayenin iletilmesidir ve bunda da özellikle eğitim yönelimi önemli bir rol oynamaktadır. Ne var ki, eğitim yöneliminin iletilmesi ve yaşama geçirilmesinde, bulunulan ortama ve sosyal yapıya özgü farklılıklar söz konusu olur.

Ailenin sosyal statüsünün eğitim yönelimiyle bağlantılı olduğu vakalarda görülmüştür ki, göç sebebiyle uğranan statü kaybını telafi etme amacı, ana babanın eğitim düzeyinden ve kenetlenmiş oldukları ortamdan bağımsız, ortak bir yönelim çerçevesi oluşturmaktadır. Genel olarak göç etmiş olmaktan ileri gelen deneyimler ve özel olarak da statü kaybı, eğitim yöneliminde egemen etkenlerdir. Elbette ki bu yönelimin iletilmesinde ortama özgü farklar da ağırlık kazanmaktadır. Eğitim yönelimi, bir yandan göç alan ülke bağlamında mesleki statünün yükseltilmesini hedeflemekteyken, diğer yandan da sosyoekonomik düzeyi daha yüksek bir ortama girebilmek ve burada takdir edilmek amacını da güdebilir. Bu durumda, daha önce anavatanda var olan sosyal statü, referans ve kıyaslama ölçütünü oluşturur.

Eğitim yönelimini uygulama alanına geçirmek de buna benzer bir durumdur. Ana babanın eğitim vasıflarından bağımsız olarak kurumsal seçme-ayırma mekanizmaları da etkilerini gösterebilir; fakat göçmen ailesinin desteği ve yardımı açısından olaya bakıldığında, bu konuda da ortama özgü farklar saptanabilir. Aile, eğitim ve dil olanaklarını dolaylı olarak etkilemekle çocuğun hem sosyal anlamda dışlanmasına karşı koyabilir, hem de okulun sosyal ortamına ve eğitim düzeyine uyum sağlamasını destekleyebilir. Buna karşın eğitim düzeyini yükseltme çabaları ailenin kendi ölçütlerine ve bizzat koyduğu hedeflere de yönelebilir. Bu durumda aile, okula bağımlı kalmayabilir, yani halihazırdaki okul ve sınıfın koşullarını çocuğunun liseye girebilmesi için yeterli görmeyebilir. Öte yandan, başka bir okula kaydettirilmesi durumunda çocuğun diğer öğrenciler tarafından kabul görmemesi olasılığı da vardır ve bu duruma uyum sağlamak için

hem aile içinde, hem de okulda özel bir çaba göstermesi gerekir, ama diğer öğrencilerle ilişki kurmaktan vazgeçmeyi de göze almak koşuluyla.

Ortama uyum sağlama koşulları belli süreçler halindedir ve okul yaşamı boyunca değişebilir (bkz. Kramer 2002). Göçmen ailesinin çocuklarında da bu durum saptanmıştır. Okul değişikliğinde, özellikle ilköğretim okulundan liseye geçişte yeni ortama uyum sağlamak gerekir. Özellikle öğrencinin dil yeterliliği ve ders başarısı okul tarafından resmen kabul edilmezse, karşılıklı görüşmeler, pazarlıklar yoluyla öğrencinin okula alınmasını sağlamak gerekebilir ve bu noktada ailenin desteğine ihtiyaç vardır.⁶ Göç nedeniyle kayba uğrayan statüyü telafi etme amaçlı yönelimin ağır bastığı vakalarda iki yönlü bir telafi mekanizmasının rol oynadığını göz önünde bulundurmak gerekir: Bir yanda ailenin maruz kaldığı sermaye kaybı, öte yanda göçmenlik statüsü, okul bağlamındaki sosyal konumda önemli bir rol oynamaktadır.

Özet olarak şu sonuca varılabilir: Yapılan analizler, göç nedeniyle uğranan statü kaybının her iki kuşakta da –işgücü piyasası ve okul bağlamında– yaşam öyküsü bakımından önemli olduğunu ve ikinci kuşağın eğitim alanında gösterdiği başarının, “sosyal biçim değiştirme süreçlerinin devamı” olarak adlandırılabileceğini göstermiştir (Hummrich 2002). Eğitim yönetimlerinin belgelenmesinden anlaşıldığına göre, bu gelişme aileden kopmadan, hatta aileyle aynı yönelimi benimseyerek, kısmen de okulla araya bir mesafe koyarak gerçekleşir (karş. Steinbach/Nauck 2005). Apitzsch (2003), Delacroix’ya (2001) atıf yaparak şunu vurgular: Aile bireyleri arasında toplumsal cinsiyet farkından doğan fikir ayrılıkları da kendini gösterebilir. Bu durum özellikle genç erkeklerin ana babalarıyla sürekli konuşmalar yapmalarını, dolayısıyla da ana baba kuşağının göçmenlikle ilgili oluşturduğu kavramlar karşısındaki eleştirel tutumlarını ve görüşlerini aktarmalarını engellediğinde ortaya çıkar (karş. Delacroix 2000: 182 dd).⁷ Göçmen sosyolojisinde

6 Varılan bu sonuç, Nohl (2001a) tarafından yapılan saptamaları doğrulamaktadır. Görünen odur ki, okul başarısı gösteren gençlerin eğitimde kariyer yapmalarının ön koşulu, okul ile aile arasındaki ilişkidir. Sadece okul başarısı değil, etnik ayrımcılık yaşantıları da buna dahildir (bkz. age: s. 309)

7 Bu fonksiyonu “Peergroup” denen akran grubu da üstlenebilir. Nohl’un (2001b) Türk kökenli başarılı öğrencilerle ilgili saptamalarına göre, “Peers” temsilcileriyle yapılan mülakatlarda (bkz. age: s. 11 d.) kişinin mensup olduğu aile ile kamu kuruluşları arasında entelektüel olarak, göçmen yerleştirilmesi konusunda tipik olan katman farklılıkları ayırt edilmektedir ve bu sorunların ergenlik çağının sonunda, çeşitli etkinlik alanlarında biyografik olarak halledilmesi gerekmektedir.

eğitim konusu hakkında yaptığım araştırmalara dayanarak vardığım sonuca göre, savım şudur: Görünen odur ki, göçmen ailelerinde eğitime verilen ağırlığın sağladığı başarı, her şeyden evvel ailenin çocuklarına bu konudaki yönelim önerilerini ne ölçüde iletebildiğine ve bu yönelimin okulda yaşanan deneyimlerle nasıl bağdaştırılabildiğine bağlıdır.

KAYNAKÇA

- Apitzsch, Ursula (1990), *Migration und Biographie. Zur Konstitution des Interkulturellen in den Bildungsgängen junger Erwachsener der 2. Migrantengeneration. Habilitationsschrift*, Bremen.
- Apitzsch, Ursula (2003), "Zur Dialektik der Familienbeziehungen und zu Gender-Differenzen innerhalb der Zweiten Generation," *Psychosozial* 26, 3, 93, s. 67-80.
- Auernheimer, Georg (2003), "Einleitung," Georg Auernheimer (ed.), *Schief lagen im Bildungssystem. Die Benachteiligung der Migrantenkinder*, Opladen, s. 7-19 içinde.
- Baumert, Jürgen ve Gundel Schümer (2001), "Familiäre Lebensverhältnisse, Bildungsbeteiligung und Kompetenzerwerb," agy. ve diğ. (ed.), *PISA 2000. Basiskompetenzen von Schülerinnen und Schülern im internationalen Vergleich*. Opladen, s. 323-407 içinde.
- Boos-Nünning, Ursula ve Yasemin Karakaşoğlu (2005), *Viele Welten leben. Zur Lebenssituation von Mädchen und jungen Frauen mit Migrationshintergrund*, Münster.
- Bourdieu, Pierre (1982), *Die feinen Unterschiede. Kritik der gesellschaftlichen Urteilskraft*, Frankfurt a.M.
- Bourdieu, Pierre (1983), "Ökonomisches Kapital, kulturelles Kapital, soziales Kapital," Reinhard Kreckel (ed.), *Soziale Ungleichheiten. Soziale Welt, Özel Sayı 2*. Göttingen, s. 183-198 içinde.
- Delcroix, Catherine (2000), "The Transmission of Life Stories from Ethnic Minority Fathers to Their Children. A Personal Resource to Promote Social Integration," Sarah Arber ve Claudine Attias-Donfut (ed.), *The Myth of Generational Conflict. The Family and State in Ageing Societies*, London/New York, s. 174-189 içinde.
- Delcroix, Catherine (2001), *Ombres et lumières de la famille Nour. "Comment certains résistent à la précarité ?"*, Paris.
- Diefenbach, Heike ve Bernhard Nauck (1997), "Bildungsverhalten als 'strategische Praxis'. Ein Modell zur Erklärung der Reproduktion von Humankapital in Migrantenfamilien," Ludger Pries (ed.), *Transnationale Migration. Soziale Welt, Özel Sayı 12*, Baden-Baden, s. 277-291 içinde.
- Diefenbach, Heike (2008)2, *Kinder und Jugendliche aus Migrantenfamilien im deutschen Bildungssystem. Erklärungen und empirische Befunde*. Wiesbaden.
- Gogolin, Ingrid (2002), "Interkulturelle Bildungsforschung," Rudolf Tippelt (ed.), *Handbuch Bildungsforschung*, Opladen, s. 263-279 içinde.
- Gomolla, Mechthild ve Frank-Olaf Radtke (2002), *Institutionelle Diskriminierung. Die Herstellung ethnischer Differenz in der Schule*, Opladen.

- Grundmann, Matthias, Uwe H. Bittlingmayer, Daniel Dravenau, Olaf Groh-Samberg, (2008)3, "Bildung als Privileg und Fluch. Zum Zusammenhang zwischen lebensweltlichen und institutionalisierten Bildungsprozessen," Rolf Becker ve Wolfgang Lauterbach (ed.), *Bildung als Privileg. Erklärungen und Befunde zu den Ursachen der Bildungsungleichheit*, Wiesbaden, s. 47-74 içinde.
- Gültekin, Nevâl (2003), *Bildung, Autonomie, Tradition und Migration. Doppelperspektivität biographischer Prozesse junger Frauen aus der Türkei*, Opladen.
- Helsper, Werner ve Merle Hummrich, (2005), "Erfolg und Scheitern in der Schulkarriere. Ausmaß, Erklärungen, biografische Auswirkungen und Reformvorschläge," Helsper, Werner, Merle Hummrich, Cathleen Grunert, Helga Theunert ve Ingrid Gogolin (ed), *Kompetenzerwerb von Kindern und Jugendlichen im Schulalter*, München, s. 95-173 içinde.
- Hummrich, Merle (2002), *Bildungserfolg und Migration. Biographien junger Frauen in der Einwanderungsgesellschaft*, Opladen.
- Juhász, Anne ve Eva Mey (2003), *Die zweite Generation. Etablierte oder Außenseiter? Biographien von Jugendlichen ausländischer Herkunft*, Wiesbaden.
- Kramer, Rolf-Torsten (2002), *Schulkultur und Schülerbiographien. Das "schulbiographische Passungsverhältnis". Rekonstruktionen zur Schulkultur II*, Opladen.
- Lanfranchi, Andrea (1993), *Immigranten und Schule. Transformationsprozesse in traditionellen Familienwelten als Voraussetzung für schulisches Überleben von Immigrantenkindern*, Opladen.
- Merkens, Hans ve Anne Wessel (2002), *Zur Genese von Bildungsentscheidungen. Eine empirische Studie in Berlin und Brandenburg*, Baltmannsweiler.
- Nauck, Bernhard, Heike Diefenbach ve Kornelia Petri (1998), "Intergenerationale Transmission von kulturellem Kapital unter Migrationsbedingungen. Zum Bildungserfolg von Kindern und Jugendlichen aus Migrantenfamilien in Deutschland," *Zeitschrift für Pädagogik* 44, 5, s. 701-722.
- Nohl, Arnd-Michael (2001a), "Bildung und Migration. Empirische Rekonstruktionen zu bildungserfolgreichen Jugendlichen aus türkischen Einwanderungsfamilien," Frank Gesemann (ed.), *Migration und Integration in Berlin. Wissenschaftliche Analysen und politische Perspektiven*, Opladen, s. 293-312 içinde.
- Nohl, Arnd-Michael (2001b), *Migration und Differenzverfahren. Junge Einheimische und Migranten im rekonstruktiven Milieuvvergleich*, Opladen.
- Prenzel, Manfred, Cordula Artelt, Jürgen Baumert, Werner Blum, Marcus Hamann, Eckhard Klieme ve Reinhard Pekrun (2008), "PISA 2006 in Deutschland. Die Kompetenzen der Jugendlichen im dritten Ländervergleich. Zusammenfassung," URL: http://pisa.ipn.uni-kiel.de/Zusfsg_PISA2006_national.pdf. [Erişim tarihi: 13.6.09]
- Raiser, Ulrich (2007), *Erfolgreiche Migranten im deutschen Bildungssystem – es gibt sie doch*, Münster u.a.
- Schulze, Erika ve Eva-Maria Soja (2003), "Verschlungene Bildungspfade. Über die Bildungskarrieren von Jugendlichen mit Migrationshintergrund," Georg Auernheimer (ed.), *Schieflagen im Bildungssystem. Die Benachteiligung der Migrantenkinder*. Opladen, s. 197-210 içinde.
- Soremski, Regina (2008), "Soziale Mobilitätsorientierung in Familien türkischer Herkunft. Zur Wertetransmission aus der Perspektive der zweiten Generation," Uwe Hunger, Can M. Aybek, Andreas

- Ette ve Ines Michalowski (ed.), *Migrations- und Integrationsprozesse in Europa. Vergemeinschaftung oder nationalstaatliche Lösungswege?* Wiesbaden, s. 235-252 içinde.
- Steinbach, Anja ve Bernhard Nauck, (2005), "Intergenerationale Transmission in Migrantenfamilien," Urs Fuhrer ve Haci-Halil Uslucan (ed.), *Familie, Akkulturation und Erziehung. Migration zwischen Eigen- und Fremdkultur*, Stuttgart, s. 111-125 içinde.
- Wilpert, Czarina (1980), *Die Zukunft der zweiten Generation. Erwartungen und Verhaltensmöglichkeiten ausländischer Kinder*, Königstein/Ts.

**B: YABANCI ÜLKEDE ALINAN DİPLOMAYLA İŞGÜCÜ PİYASASINA GİRİŞ
YEŞİL KART ÖTESİNDEKİ KARMAŞIK YOLLAR**

ALMANYA DIŞINDA EĞİTİM GÖRMÜŞ YÜKSEK VASIFLI GÖÇMENLERİN DURUMU RESMEN EŞİT HAKLARA SAHİP OLARAK İŞGÜCÜ PİYASASINA GİRİŞ

1 Giriş

“**A** lmanya’da yüksek vasıflı göçmenlere sadece müstesna durumlarda rastlanır.” Bu yaklaşım toplumun ortak düşüncesini yansıtmaktadır. Almanya’da 2000 yılında başlatılan Yeşil Kart uygulaması ve ardından yüksek vasıflı göçmenleri ülkeye çekmek için politik düzlemde harcanan çabalar, ülkede yaşayan göçmen işçi ailelerinin çocuklarının bilgi düzeyinin düşüklüğü konusundaki tartışmaları daha da artırmıştır. Oysa “misafir işçi”lerin çocuklarının pek çoğu, tahminlerin aksine, tüm engelleri aşarak akademik ve mesleki kariyer yapmayı başarmıştır.¹ Ayrıca üniversiteyi farklı ülkelerde bitirmiş olan birçok kişi de çeşitli yollardan Almanya’ya girebilmiştir.

Gerçekte Almanya dışında öğrenim görmüş olan yüksek vasıflı göçmenlerin durumuna Almanya’da bilim dünyası hiç ilgi göstermemiştir (bkz. istisnalar hk. Hadeed 2004; Hefe/Menz 2006; Englmann/Müller 2007; Hess/Sauer 2007). Ancak kısa bir süredir bu konuda yapılan nüfus istatistikleri sayesinde, yüksek vasıflı, eğitilmiş göçmenlerin ülkeye gelişleri ve içinde bulundukları durum ampirik ölçülerle gözler önüne serilebilmektedir.

Mikrozensus verileri üzerinden yapılan bir değerlendirmeden varılan sonuçlara göre, dış ülkelerde eğitim görmüş yüksek vasıflı yabancıların oranları ve durumları hakkında ana hatlarıyla şöyle bir tablo çizilebilmektedir:² İnceleme amacıyla seçilen, ekonomik aktiviteleri en yüksek olan 31-45 yaş arasındaki kişilerden oluşan gruptakilerin aktardıkları

1 Bu konuda bkz. Ofner (2003) ve Schittenhelm ile Soremski’nin bu kitaptaki makaleleri.

2 Giderlerini Universität Siegen’in karşıladığı bu özel değerlendirme Karin Schittenhelm tarafından önerilmiş ve gerek organizasyon, gerekse içerik bakımından hazırlanmıştır.

rından, Almanya'da çalışanların %7,84'ünün yüksek vasıflı olduğu saptanmaktadır ki, bu hiç de azımsanacak bir oran değildir.

Tablo 1. Almanya içinde ve dışında öğrenim görmüş yüksek vasıflı kişilerin kazanç amacıyla bir işte çalışmaları

Bildirilen tüm sayılar bin üzerindendir	Ülkede eğitim görmüş yüksek vasıflı yerliler	Ülke dışında görmüş yüksek vasıflı göçmenler	Almanya'da eğitim görmüş yüksek göçmenler ³
(Toplam	2.695 (%100)	253 (%100)	130 (%100)
Bir işte çalışmayanlar	76 (%2,82) [kadın: 35(%3,05)]	37 (%14,62) [kadın: 17 (%13,49)]	9 (%6,92)
Bir işe başvurmamış olanlar ⁴	162 (%6,01) [kadın: 139 (%12,12)]	51 (%20,15) [kadın: 41 (%32,53)]	10 (%7,69)
Bir işte çalışanlar	2.457 (%91,16)	165 (%65,21)	110 (%84,61)
İş süresi belirlenmemiş olanlar	1.840 (%74,88)	105 (% 63,63)	69 (% 62,72)
Tam zamanlı çalışanlar	2.045 (%83,23)	124 (%75,15)	88 (%80)

Kaynak: Federal İstatistik Dairesi, 2008. (Hesaplamalar tarafımızdan yapılmıştır.)

Yabancı bir ülkede diplomalarını almış olarak Almanya'ya gelen yüksek vasıflı göçmenlerin pek çoğu –özellikle kadınlar– işsizdir veya iş aramamaktadır (%34,77). Bu durum sadece göçmenlerin gittikleri ülkeye “yerleşme biçimi”yle izah edilemez, akademik eğitimin alındığı ve belli de ilk mesleki deneyimlerin edinildiği yer de önemlidir.⁵ Durumun böyle olduğu, yukarıda sözü edilen kişiler ile Almanya'da yüksek okulu bitirmiş veya bir Alman üniversitesinden mezun olup aynı düzeye erişmiş olan Almanlardan daha olumsuz şartlarla işgücü piyasasına giren göçmenler arasında kıyaslama yapıldığında ortaya çıkmaktadır. Gerek tam zaman-

3 Bunların yanı sıra diplomasını nereden aldığı belli olmayan 149.000 kişi vardır.

4 “Bir işte çalışmayan” kişiler, bir iş bulma bürosuna iş için başvurup kayıtlı olanlardır. “Bir işe başvurmamış olanlar” ise, iş bulma bürosunda kaydı olmayanlardır (örneğin ev kadınları ve ev işinden sorumlu erkekler).

5 Metnin aslında *Migrationslagerung* olarak geçen kavram (Nohl 1996) “göçmenlerin göç ettikleri ülkedeki yerleşme biçimi” şeklinde çevrilmiştir. Bundan kastedilen, göçmenlerin ve çocuklarının göç ettikleri toplumdaki deneyimleridir –ç.n.

lı, gerekse süresi belirsiz işlerde çalışanlar incelendiğinde, diplomalarını yabancı bir ülkede almış göçmenlerin, eğitimi Almanya’da yapmış yüksek vasıflı yerlilerin oldukça gerisinde kaldığı görülür. Öğrenimini yurtdışında yapan yüksek vasıflı göçmenlerin mesleklerine ve çalıştıkları işyerlerine de bir göz atıldığında, sadece kaba hatlarıyla çizilen bu tablo daha vahim bir görünüm sunar.

Çalışanların oluşturduğu grupların her birinde birbirinden farklı oranlarda tekniker, mühendis, yarı profesyonel, profesyonel, yönetici bulunması, ülke içinde ve ülke dışında öğrenimini tamamlamış kişilerin öğrenim gördüğü meslek dallarındaki farklarla ilgilidir. Yüksek okulu Almanya dışında bitirmiş göçmenlerin %20,6’sı “basit meslekler”de çalışırken, yüksek öğrenimini Almanya’da yapmış olan yerlilerin sadece %3,09’unun bu tür işlerde çalışması, bu grubun işgücü piyasasında marjinalleşmiş durumda olduğunu gösterir. Bu durum –her ne kadar böylesine göze batan bir karşıtlıkta olmasa bile– akademik olmayan “vasıflı işlerde ve hizmet alanlarında” da görülür.

Tablo 2. Ülke dışında ve ülke içinde eğitim görmüş yüksek vasıflı kişilerin çalışma alanları

Çalışanların iş alanları	Ülkede eğitim görmüş yüksek vasıflı yerliler	Ülke dışında eğitim görmüş yüksek vasıflı göçmenler
Toplam	2.695 (%100)	253 (%100)
Basit meslekler	76 (%3,9)	34 (%20,6)
Akademik diplomasız vasıflı meslekler/hizmetler	585 (%23,8)	50 (%30,3)
Tekniker, mühendis, yarı profesyoneller	922 (%37,52)	44 (%26,66)
Profesyoneller	476 (%19)	20 (%12,12)
Yöneticiler	408 (%16,6)	13 (%7,87)
Diğerleri	238 (%8,83)	92 (%36,36)

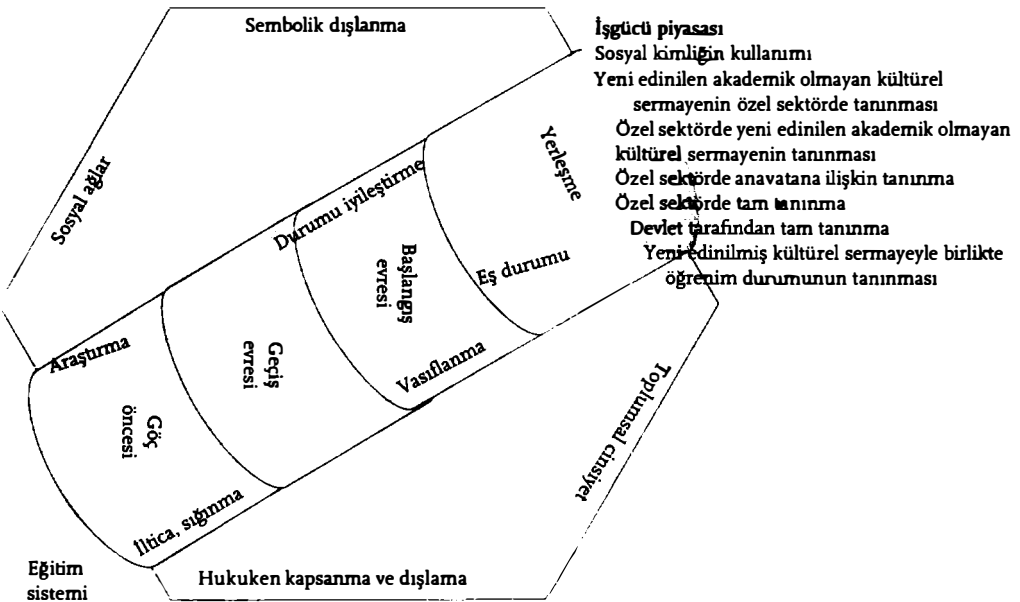
Kaynak: Statistisches Bundesamt 2008. (Hesaplamalar tarafımızdan yapılmıştır.)

Bu sayıların arkasında –ister 13.000 yöneticinin işgücü piyasasına girmeyi başarması, ister 34.000 yabancı akademisyenin basit mesleklerde çalışmasıyla ilgili olsun– birçok karmaşık hayat hikâyesi saklıdır ve bunların her birinin işgücü piyasasına girişinde çeşitli etkenler bir araya gelmektedir. Sunduğumuz bu makalede, mevcut araştırma istatistikleri yoluyla çözümlenemeyen bu çokkatmanlı bağlantıları 45 anlatımsal mülakat üzerinden irdelemeye çalışacağız. Mülakat yaptığımız kişiler, eğitimini bir başka ülkede tamamlayıp Almanya'ya gelmiş ve işgücü piyasasına giriş konusunda yerli halkla aynı haklara sahip olan yüksek vasıflı yabancılardır.

Anlatımsal mülakatların belgeleyici yorumlama yöntemine dayanan sonuçlarına göre, bu çokboyutlu statü geçişlerinin –bu deyiimi Schittenhelm'den (2005) alarak kullanıyoruz– üç boyutunu yeniden inşa edip bir tiplleştirme oluşturduk (bkz. Bohnsack 2008; Nohl 2009). Kazanılmış bilgi ve becerilerin göç sürecinde değerlendirilme olanakları, göçle birlikte oluşan biyografik yönelimler ve gerek Almanya ortamına gerekse işgücü piyasasına statü geçişinde birtakım evreler halinde kendini belli eden göç sürecinin zaman ve mekân bakımından yapısı. Bu üç boyutun irdelenmesi, göçmenlerin işgücü piyasasına girişinde önemli rol oynayan ortak deneyimlerin geniş ufkunun ve çerçeve koşullarının saptanması için yeterli değildir. Özellikle şu noktaya işaret etmek gerekir: İşgücü piyasasına girişlerini incelemiş olduğumuz, yabancı ülkede öğrenim görmüş yüksek vasıflı göçmenler –yüksek öğrenimini ülkede görmüş yerlilere kıyasla hukuken daha gerilerde kalan vasıflı göçmenlerden farklı olarak– hukuken geniş ölçüde kabul görmektedir. (Mülakatlarda da bu durum geri planda daima mevcuttur.) Bunun dışında diğer deneyimlerin iki boyutu için de tipler oluşturduk. Bunlardan biri sosyal sermaye ve sosyal ağlarla, diğeri sembolik dışlanmayla ilgilidir. (bkz. Tablo 1)⁶

Söz konusu üç boyutun –yani edinilmiş olan bilgi ve becerinin kullanılma olanakları, göç olgusuna bağlı yönelimler ve statü geçişinin evreleri– birbiriyle ilişkilendirilmesiyle, aralarındaki çapraz bağlantılar bir

6 Bkz. bu kitapta hukuki dışlanma hakkında Weiß ve Hausen'in, sosyal ağlar hakkında Thomsen'in, simgesel dışlanma hakkında Ofner'in makalesi.

düzen dahilinde ortaya çıkar ve bunlardan sosyogenetik tipler oluşturmak mümkün olur. Bu tiplerin oluşturulmasındaki hareket noktası şu sorudur: Görüşülen göçmenler bilgi ve becerilerini kültürel sermaye olarak nasıl kullanabilmiştir? Bu çalışmamızda önce göçe bağlı biyografik yönelimlerin deneyimlerle ve statü geçişinin evreleriyle ilgili iki boyutunu ortaya koyacağız (Bölüm 2). Daha sonra yaşanan deneyimlerin üçüncü boyutuyla sosyogenetik bağlantıları inceleyeceğiz. Üçüncü boyut bir yandan bilgi ve beceri, diğer yandan işgücü piyasasının beklentileri ve rastlantısal yapısı arasındaki bağlantıya dayanmaktadır (Bölüm 3).

2 GÖÇE BAĞLI BİYOGRAFİK YÖNELİMLERİN VE STATÜ GEÇİŞİ EVRELERİNİN DÖNÜŞÜMLÜ OLARAK ETKİLEŞİMİ

Almanya dışındaki ülkelerde öğrenim görmüş yüksek vasıflı kişilerin sadece küçük bir bölümü, bilgi ve becerilerini daha uygun koşullarda değerlendirmek amacıyla “klasik emek göçmeni” olarak Almanya’ya gelmektedir.⁷ Bu durumda dikkati, işe girme meselesinin ötesinde göç motivasyonlarına yöneltmek gerekir. Yabancı akademisyenleri Almanya’ya gitmeye sevk eden biyografik yönelimlerin nedenlerinin ve motivasyonlarının nasıl oluştuğu –bağımlı oldukları makrostrüktürel ve mezostrüktürel çerçeve koşullarıyla birlikte– irdelenmelidir.

Toplamış olduğumuz ampirik veri malzemesinden geliştirdiğimiz tiplere göre, ortaya beş tip biyografik yönelim çıkmaktadır: hayat arkadaşına/eşe göre yönelim, durumunu iyileştirme amaçlı yönelim,⁸ vasıflanma amaçlı yönelim, sığınma amaçlı yönelim, başka ülkeleri tanıma merakını içeren araştırma amaçlı yönelim. Bir insanın memleketini terk edip seçtiği ülkede yaşamak istemesi, bu yönelimlerin herhangi birinden ileri geliyor olabilir veya başka motivasyonlarla da birleşebilir. Ayrıca başlangıçtaki göç motivasyonları zamanla geçerliliğini kaybedebilir ve göç edilen ülkede sürekli

7 İstatistiklere göre, Almanya’ya göç edenlerden işçi göçmenlerin oranı (sadece) yaklaşık %5’tir. Buna karşılık Kanada’da bu oran %23’tür (OECD 2008: 36).

8 “Durumunu iyileştirme yönelimi”, sosyoekonomik durumun iyileştirilmesine dair umutları kapsayan bir sözdür. Yapılan görüşmelerde, daha yüksek bir yaşam düzeyi, sosyal güvence gibi beklentiler dışında daha cazip meslek dallarıyla ilişkilenecek ve yüksek gelir elde etmek gibi beklentilerden söz edilmştir.

yerleşme niyetini doğuran yeni nedenler de ortaya çıkabilir. Bu değişiklikler bazı başka –özellikle de hukuki nedenlere bağlı– durumlarla bir araya geleerek “çokboyutlu statü geçişi” evrelerinde (Schittenhelm 2005) kendini belli eder.

Statü geçişinin seyri, işgücü piyasasına girişin zaman ve mekân açısından sunduğu olanaklara göre değişebilir ve göç motivasyonu varılan ülkede yerleşme motivasyonuna dönüşebildiği gibi, tamamen farklı yeni yerleşme motivasyonları da oluşabilir. Bu gelişmeleri kronolojik olarak takip edip, göçmen tarafından izlenen yolu çizmek mümkündür. Anlatımsal mülakatların analizinden anlaşıldığı üzere, statü geçişinin göçe ve mesleğe özgü boyutlarının yanında, hayat arkadaşı veya aileyle ilgili durumların etkileşimini de göz önünde bulundurmak gerekir.⁹ Bu karşılıklı bağımlılıklar aşağıda ana hatlarıyla belirtilecektir.

(1) *Göç öncesi*: Göç öncesi ifadesiyle kastedilen, göç motivasyonunun oluşma evresidir. Mülakat yaptığımız kişiler bu evrede, göçten önce memleketlerinde, mesleklerinde geldikleri yer veya ortaklarıyla kurdukları birliktelik açısından beklentilerinin gerçekleşmediğinin bilincine varmış durumdadır. Bu evre, ortaya çıkan diğer göç motivasyonlarına göre farklı bölümler halinde de incelenebilir.

Örneğin görüşülen bazı kişilerde, vasıf edinme motivasyonu daha göç öncesinde mevcut olabilir. Bu kişiler yurtdışında bir vasıflanma evresi geçirir ve bu da ilerde devamlı olarak bir yere yerleşmeleri halinde bilgi ve becerilerinin değerlendirilmesi açısından faydalı olur.¹⁰ Bazı kimseler tüm aile fertleriyle birlikte Almanya’da daha iyi yaşam ve çalışma şartları arama girişiminde bulunmaya kalkışır, bazıları ülkelerini savaş yüzünden ansızın terk etmek zorunda kalır, bazıları ise kendini yabancı ülkeleri ve insanları tanıma merakına kaptırır. Elimizdeki veri malzemesinde araştırma amaçlı yönelim daima, en azından meslek konusunda yabancı ülkelerde bazı deneyimler kazanma isteğiyle eşleşerek bir motivasyon oluşturmuştur ve

9 Yüksek vasıflı göçmenlerin çokboyutlu statü geçişiyle ilgili ayrıntılar için bkz. Thomsen 2009.

10 Vasıf kazanma amacıyla yapılan göçün kendine özgü dinamizmi ya da göç ile bu beklenti arasındaki etkileşim çok isabetli olarak şu formülle ifade edilmiştir: “Öğrenmek için göç etmek ve göç etmeyi öğrenmek.” (Li vd. 1996).

diğer yönelimler, örneğin hayat arkadaşıyla/eşle ilgili yönelim, durumunu iyileştirme çabası, vasıflanma motivasyonu ve ülkesinden kaçma yönelimi kadar ağır basan bir etkiye sahip değildir. Başka etkenlerden doğan yönelimler kişide tek başına da mevcut olabilir ve onu göçe teşvik edebilir.

(2) *Geçiş*: Geçiş evresi, kişinin kendi memleketinden göç ettiği zamandan, Almanya’da geçici bir dönem için veya uzun süre kalma kararının verildiği, oturulacak yeri serbestçe seçmek ve çalışma iznini almak gibi temel hakların güvenceye alındığı zamana kadarki geçiş devresini kapsar.

Mülakat yaptığımız kişilerin göç öykülerinden anlaşıldığına göre, geçiş evreleri arasındaki farklılıklar bu evrenin süresinden ve kişinin bu evrede kalışının kendi özgür isteğine bağlı olup olmamasından kaynaklanmaktadır. Örneğin araştırma yapma merakı, kişinin geçiş evresini kendi özgür isteğiyle uzatmasına neden olabilir. (Bu kişiler geçiş evresinde henüz bu ülkeye göç etmeye niyetli değildir.) Buna karşılık ülkelerinden kaçmak zorunda kaldıkları için göç etmiş olanlarda bu evre hukuki dışlanma yüzünden uzun sürebilir. Ülkelerini politik nedenlerden veya silahlı çatışmalardan kaçmak zorunda oldukları için terk etmiş olan bu insanlar, sığınma başvurusu işlemleri ya da bu başvurunun reddedilmesi nedeniyle hukuki bakımdan çok kısıtlanmış bir statüde –örneğin ülkede kalışlarına göz yumulması şeklinde– çoğu kez yıllarca Almanya’da yaşar. Böyle vakalarda “yoksunluk koşulları altında geçiş evresi” (*deprivative Transition*) söz konusudur (Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Thomsen 2009: 121-126).

(3) *Başlangıç*: Hukuki bakış açısına göre, başlangıç evresi, sorgulanan kişilerin aktif olarak Almanya’da bir düzen kurması ve bir işte çalışabilme olanağını elde etmesi için geçen zamanı kapsar. Bu evrenin süresi göçle ilgili biyografik yönelimlere bağlıdır, çünkü ülkede kalma –ya da belki memlekete geri dönme– motivasyonu bu evrede henüz oluşuyordur ve sonunda ülkede kalma ya da geri dönme kararıyla ilgili güçlü bir biyografik yönelim ve buna ilişkin uygulamalar şeklinde ortaya çıkar.

Başlangıç evresinin bazı alt başlıkları altında toplayabileceğimiz tipler, ülkede kalma motivasyonunu oluşturan etkenlere göre sınıflandırılabilir. Örneğin bir hayat arkadaşıyla/eşle ilgili yönelimler, başlangıçtaki

fırar veya vasıf kazanma amacı gibi motivasyonların yerine geçebilir ve bir çocuğun doğması nedeniyle daha da güçlenir.

(4) *Bir yere veya işe yerleşme:* Bir yere veya işe yerleşme evresi, Almanya'da kalma yöneliminin kendini belli ettiği noktada başlar. Bir yere yerleşme, genel olarak –her zaman tatminkâr olmasa bile– işgücü piyasasına girme ve hemen her zaman bir eş bulma ya da bir aile kurma yönelimi sonucunda gerçekleşir. Birçok vakada her iki boyutta da bir sağlama sağlanabilir, ama tek tek bazı vakalarda durumunu iyileştirme yönelimi ve eş ya da aile yönelimi öylesine ağır basar ki, kişi işgücü piyasasına girmeksizin de oraya yerleşmiş sayılabilir; fakat göç kabul eden ülkede sürekli olarak memnun edici bir yerleşme ancak mesleki bakımdan kabul görülmenin sağlanabildiği hallerde gerçekleşir. Durumunu iyileştirme yönelimiyle davrananların tümünün sosyoekonomik durumu umut ettikleri ölçüde iyileşmese de, bu grupta dahi Almanya'da kalış durumu daha bir kesinlik kazanır, çünkü bu sürece güçlendirici başka motivasyonlar da eklenmiş olur.

Bundan sonraki bölümde statü geçişinin dört evresinde yer alan göçle bağlantılı biyografik yönelimlerin, bilgi ve becerinin değerlendirilip kullanılmasındaki etkileri araştırılacaktır.

3. GÖÇ OLGUSUYLA BAĞLANTILI YÖNELİMLER VE STATÜ GEÇİŞİ EVRELERİ BAĞLAMINDA BİLGİ VE BECERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Yaşanan deneyimlerle ilgili tek tek unsurların etkileşimi hakkındaki soruları yanıtlayabilmek için, “kültürel sermaye” diye adlandırdığımız bilgi ve becerinin değerlendirilmesinde –şimdilik– ulaşılan son noktalardan hareket ettik (Bourdieu 1983).¹¹ Öğrenimini dışarıda yapmış olan yüksek vasıflıların bu son noktaya gelinceye kadar izlediği yolda, deneyimlerinin nasıl ve hangi karşılıklı bağlantılarla etkilerini gösterdiğini yeniden inşa ederek fark edilir hale getirdik. Bizi ilgilendiren, tipik boyutların vakalara özgü bağlantıları değil, düzenli olarak görülen vaka aşırı bağlantıdır.

Önce, sosyal kimliğin oluşturulmasının esasını teşkil ettiği varsayılan kültürel sermaye ile ilgili deneyim boyutları arasındaki tipik bağlantıları

¹¹ Kültürel sermaye kavramıyla ilgili olarak bkz. bu kitabın giriş bölümü ve Nohl'un makalesi.

yeniden inşa ettik (3.1). Ardından, göçmenlerin vardıkları ülkede akademik olmayan bilgi ve becerileri edinmek için katlanmak zorunda oldukları güçlükleri ve düzeylerinin altında bir muameleye tabi tutulmayı nasıl göze aldıkları sorusuna yanıt aradık (3.2). Üç göçmenin biyografik yönelimleri ile bilgi ve becerilerini değerlendirme konusunda başlangıçta sınırlı olan imkânlar arasında güçlükle sağlanabilen denge meselesi üzerinde durduk (3.3). Bunun dışında meslek hukuku bakımından –örneğin hekimlerde– uygulanan işlemleri ve düzenli bağlantıları tartıştık (3.4). Sonunda kişilerin eğitim ve bilgilerini geliştirmek için kullandıkları bir bekleme devresinin önem ve anlamını belirttik (3.5) ve kültürel sermayeleri ulusaşırı olan bazı göçmenlerin statü geçişini ve biyografik yönelimini inceledik (3.6).

3.1 Sosyal kimliğe dayalı kültürel sermaye: İltica sebebi, uzun süreli ama geçici olan yoksunluk durumu ve sembolik dışlanma

Göçmenlerin bilgi ve becerilerini işgücü piyasasında değerlendirme çabalarının hüsrana sona ermesini belgeleyen tipik bir örnek, sahip oldukları yüksek okul diploması sayesinde değil de, sosyal kimlikleri vasıflı sayıldığı için işe alınan kişilerin durumudur. Bu sosyal kimlik, bu insanlara toplum tarafından sahip oldukları “ayırıcı özelliklerden dolayı”, yani belli bir gruba ait oldukları kesin kabul edildiğinden –Bosnalıların durumunda olduğu gibi– atfedilir (Goffmann 1975: 9 d). Verdiğimiz örneklerdeki kişiler tipik olarak “iltica” sebebiyle Almanya’ya gelmiştir ve burada kalmalarına göz yumulmaktadır, ama bundan öte bir hakka sahip değildirler; sürekli kalma veya hiç değilse uzatılabilir bir oturma izni alamadıkları için geçicilik evresindedirler. Bu evrenin uzun sürmesi, bunun siyasi bakımdan arzulanan bir durum olduğu izlenimini uyandırmaktadır. Yugoslavya’daki iç savaştan kaçıp gelmiş olan bir kadın, ilk aşamada “çalışma izni alamadığından”,¹² ama “kaçak olarak çalışmaya” da razı olmadığından söz etmekte, daha sonra da entegrasyon sorumlusu bir görevliyle yaptığı bir konuşmayı şöyle aktarmaktadır:

¹² Gerek bu alıntı gerekse diğerleri –kaynak belirtilmedikçe– yapılan mülakatlardan alınmıştır. Bu söyleşinin metne dökülmüş bu bölümü ve tüm diğerleri buraya basitleştirilip anonimleştirilerek alınmıştır.

Ve ben ona [entegrasyon görevlisine] sordum, çünkü anlamıyordum. Birkaç kez ona ev meselesini sordum; ev benim yaşadığım yurttan (*Heim*) üç dört kat daha ucuzdu. Sosyal Hizmetler Müdürlüğü (*Sozialamt*) yurt için kişi başına günde 19,50 mark ödüyordu ve bu da ayda yaklaşık 2800 mark ediyordu. Oysa ben 800 mark'a o zamanlar Harburg'da üç odalı bir daire bulabilirdim. Sosyal büroya bunun için başvurduğumda isteğim hep reddedildi. O zamanlar Bayan Maier'e de bunu sordum, o da buna biraz sıkıldı, çünkü herkesin önünde sormuştum, etrafta birçok kişi vardı ve o, böyle uluorta değil de sadece bana cevap vermeye razı oldu. Sonra da dedi ki "Bu, politikacıların kararıdır." Meğer onlar çok para ödemeye razılar, biz kendiliğimizden Bosna'ya dönmeye karar verelim diye. Evet, işte bu çok ağırımaya gitti; çünkü ben ülkemi isteyerek terk etmedim, oysa şimdi, geldiğim bu ülkede kendi isteğimle buradan gitmemi istiyorlardı. Bu benim için çok zordu.

Bayan Orsolic ülkede kalmasına göz yumulan bir mülteci'dir ve yasal olarak bir işte çalışma hakkına sahip değildir. Devletin ev kirasından çok daha yüksek bir bedel ödediği bir yurttan yaşamak zorundadır. Ülkede kalmasına göz yumulmaktaysa da, kendisi bunun ne kadar süreceğinden emin olamadığı için, içinde bulunduğu uzun geçiş dönemi Almanya'daki yaşamının hazırlık dönemi sayılamaz; tam tersine, entegrasyon görevlisinden öğrendiğine göre devlet bile mültecileri belirsizlik içinde bırakmaktadır. Bayan Orsolic, zorunlu olarak mülteci durumuna düştüğünden, bu ülkede kabul görmediğini hissetmektedir ve Almanya'yı bir an önce terk etmesinin istendiğinin kendisine doğrudan veya dolaylı yollarla bildirilmesinden ötürü büyük bir eziklik duymaktadır.

Bayan Pasic de Bayan Orsolic'e benzer bir durumdadır. Onun ülkesinden Almanya'ya kaçış sebebi, burada en kısa zamanda işgücü piyasasına girebilmesini sağlayacak bir oturma konumu elde etmesini sağlamıştır. Bu iki kadının memleketlerinden kaçış sebepleri, gerek yurttan kalmaya katlanmalarını, gerekse daha ilerdeki bir tarihte –yasallaşması sonrasında– işgücü piyasasında akademik düzeylerinin çok altındaki bir

işte çalışmaya razı olmalarını anlayışla karşılamayı mümkün kılmaktadır. Onların sebepleri kesinlikle öznel değildir. Bu duruma ancak bu motivasyonun oluşmasına neden olan –savaş gibi– toplumsal koşullar göz önünde bulundurulduğunda anlayış gösterilebilir.

Bu göçmen kadınların uzun yıllar süren geçici yoksunluk evresindeki deneyimlerinden biri, “toplumsal cinsiyetleri” ya da etnik aidiyetleri nedeniyle işgücü piyasasında kendilerine bir yer edinmeleridir. Hem Bayan Orsolich hem Bayan Pasic, ülkelerinden kaçmış olan başka kadınların, yasak olmasına karşın temizlik işlerinde çalıştıklarını bilmekteyse de kendileri kaçak çalışmayı kabul etmemektedir. Nihayet Bayan Pasic, düzeyinin altında bir iş olmasına rağmen, bir lokantada hizmet etmek üzere garson olarak çalışma izni alabilmiştir. Kaçak olarak ülkeye gelen göçmen kadınların, daha geçiş evresindeyken bu tarz alt kademe hizmet alanındaki bir işe girmesi –ki bu da “kadına uygun” bir iş olarak kabul edilmektedir– her şeyden evvel sosyal kimliğe dayalı (etnik aidiyet ve cinsiyetle ilgili) kültürel sermayenin değerlendirilmesi demektir.

Kültürel sermaye sadece cinsiyete değil, etnik aidiyete dayanan bir kimliğe de atfedilmektedir. Bayan Orsolich –kuşkusuz, akademik bir vasfa sahip olduğu için– yurt yöneticisi tarafından yurttan barınmakta olan kişilere tercümanlık ve danışmanlık yapmakla görevlendirilmek suretiyle, bilgisini değerlendirme fırsatını bulur. Anlattığına göre, “başlangıçta ülkelerinden kaçmış olanlara [...] tercümanlık yapmış ve tavsiye almak isteyenlere yol göstererek çok yardımcı” olmuştur.

Hukuki dışlanma ve bununla bağlantılı olan uzun süreli yoksunlukla yüklü geçiş evresi sona erince, Bayan Orsolich belediyenin çevirmenlik hizmetleri için düzenlediği bir kursa katılmış, ama aldığı bu eğitim “nadiren” işine yaramıştır. İş ve İşçi Bulma Kurumu, kendi mesleği olan ve Bosna’da yıllarca uygulayıp deneyim kazandığı işletme ekonomistliği dalında bilgilerini geliştirmesine izin vermediği gibi, sahip olduğu akademik unvanı da tanımamaktadır.

Bayan Pasic belediyede tercüman olarak çalışmaktadır. Kendisine bu işiyle bağlantılı olarak “aile yardımcılığı” görevi de teklif edilmiştir. Bizim mülakat yaptığımız kişiler arasındaki kadınlar daha çok bakım ve

eğitimle ilgili işlerde çalışma izni alabilmiştir ve bu gibi işlerde vasıflı olup olmadıklarına bakılmaması da rastlantı sayılamaz. Bayan Pasic, yaşadığı olayları anlatırken, teklif edilen işler için gerekli vasıflara sahip olmadığını vurgulamasına karşın, “Gençlik Dairesi”nin kendisini “aile yardımcısı” olarak görevlendirmekte bir sakınca görmediğini belirtmiştir.

İki yıl önce Wilhelmsburg kentinin gençlik dairesine gittim ve sık sık bir aile için tercümanlık yaptım. Problemlı bir çocukları vardı ve dediler ki, “Bizim bu çocuk için bir yardımcıya ihtıyacımız var.” Ama ben “Bu işi sadece pedagoglar yapar ve ben pedagog değilim” dedim. Fakat bu insanlar benimle gençlik dairesinde tanıştıkları için ve bu daire gerektiğinde sosyal hizmetliler falan bulduğundan, bana dediler ki, “Siz bunu yaparsınız, siz bunu başararsınız.” Ve ben de iki yıldır bu işi yapıyorum, Wilhelmsburg gençlik dairesinde aile yardımcısı olarak çalışıyorum.

Bayan Pasic gençlik dairesinin karşısına sadece belediyenin tercümanı olarak çıkmış olmasına karşın, bu dairedeki görevliler onun kendisine teklif edilen iş için gerekli vasıflara sahip olmadığını söyleyip “Bu işi sadece pedagoglar yapar” demesini dikkate almadan, bir ailenin sorunlarını üstlenebileceğine inanmış ve “Siz bunu yaparsınız, siz bunu başararsınız” karşılığını vermiştir.

Ülkelerinden kaçarak gelmiş olan bu insanlar, yani mülteciler, burada yoksunluk çektikleri geçiş evresinin uzun sürmesi yüzünden, memleketlerinde edindikleri bilgi ve becerileri işgücü piyasasında değerlendirememelerinin ve daha sonra da artık kullanamamalarının bir sonucu olarak Alman toplumunun içinde bir yer edinememiştir. Bizim örneklemimizdeki diğer göçmenlerin nispeten kısa zamanda aştığı başlangıç evresinin tipik sorunları, özellikle göçe bağlı olarak yöneliminde kararsız kalma durumu Bayan Orsolic ve Bayan Pasic’te hukuki dışlanma yüzünden devam etmiştir. Bu iki kadın sadece kendilerinden sonraki kuşak, yani çocukları için ailelerinin yerleşik düzene geçmesini sağlayabilecek yönelimler geliştirmiştir.

Farklı deneyimlerin birbiri üstüne binmesinde teorik bakımdan ilgi çekici olan husus, spesifik olarak göçle ilgili bir yönelimin, yani kişinin ülkesinden kaçış sebebinin, hukuken dışlanmaya sebep olması ve başlangıçta varılan ülkede kalmaya olanak tanınsa da, kalış süresinin uzatılması- nın hangi sebeple olursa olsun yasaklanmasıdır. Bu durum uzun süren bir geçiş evresinde kalmaya, yani mesleki vasıflarından yoksun bırakılmaya yol açar ve sonunda işgücü piyasasında ancak etnik ve cinsel aidiyete dayanan kültürel sermayenin değerlendirildiği, sağlamlıktan yoksun bir yer edinmeye götürür. Mülteciler hukuki dışlanmadan ötürü akademik unvanlarını kullanamadığından, söz konusu kadın mültecilerin toplumsal kimliklerini kullanmaktan başka çaresi yoktur ve ancak bu şekilde, iyi rastlantılar sonucu, işgücü piyasasında görece uygun koşullarda çalışma olanağı bulabilirler.

3.2 Bir sosyal refah devleti tarafından hukuken kabullenilme ve işgücü piyasasından bağımsız olarak o ülkede kalma sebebi bağlamında akademik düzeyde olmayan ek bilgi ve becerinin edinilmesi

3.1 şıkında olduğu gibi, ülkede kalmasına göz yumulan mültecilerin tersine, hukuken geniş anlamda kabul görmüş bazı göçmenlerin işgücü piyasasına girişi çok zor gerçekleştiği gibi, göçmenlerin beraberinde getirdiği kültürel sermaye de kayba uğrar. Bu kişiler ancak Almanya'da yeniden bilgi ve beceri edinmek suretiyle –örneğin otomobil mekanikçisi veya bilişim teknolojisi uzmanı olarak– işgücü piyasasında bir yer bulmayı başarır. Bu göçmenler acaba hangi koşullar altında yeni ve akademik olmayan bilgi ve becerileri edinmeye razı olmuştur?

En başta dikkati çeken husus şudur: Hayat hikâyelerinden bilgi ve becerilerini bu tarzda değerlendirdikleri anlaşılan, Almanya dışında eğitim görmüş olan tüm göçmenler, çok kısa bir geçiş evresini geride bıraktıktan sonra kendilerine sağlam bir pozisyon ve hukuki güvence sağlayan bir ülkede kalma olanağına kavuşmaktadır. Başlangıç evresinin ilk aşaması ile hukuki kabullenme sıkı sıkıya birbiriyle kenetlenmektedir. Vaktiyle yerleşmiş oldukları Kuzeydoğu Avrupa'daki toprakları terk edip yeniden Almanya'ya döndükleri resmen tanınan soydaşların (*Aussiedlerinnen*) hukuken kabul görmesi öylesine kolay ve çabuk gerçekleşir ki, bu kişiler daha

başlangıç evresinde Alman vatandaşlığıyla “donatılır”. Diğer vakalarda ise Almanya’da yaşayan bir eşle evli olmak da hukuken kabul edilmek için bir neden oluşturur ve eğer bir de çocuk dünyaya gelirse, Almanya’da kalma yönelimi için yeni bir sebep doğar.

Bilgi ve becerinin bu biçimde değerlendirildiğini yeniden kurgulama yoluyla ortaya çıkardığımız tüm vakalarda, Almanya dışında edinilmiş diplomaların işgücü piyasasında değerlendirilmesine yönelik çabaların büyük güçlüklerle karşılaştığı saptanmıştır. Bunun nedeni diplomanın ya devlet tarafından tanınmaması ya da özel sektör alanında bir değer taşımamasıdır. Bu başlangıç evresinde göç kararı motivasyonunun tekrar gözden geçirilmesinin çeşitli –ama işlev bakımından birbirine eşit– nedenleri vardır.

Vaktiyle Rusya topraklarına yerleşmiş olup geri gelen Alman kökenli göçmenlerin ayrıldıkları ülkeye dönmeleri olasılığı, muhtemelen orada karşılaştıkları koşullar nedeniyle çok düşüktür. Böyle hallerde yalnızca para kazanma değil, durumunu iyileştirme yönelimi de etkisini gösterir. Durumunu iyileştirme yönelimi, eş ve aileyle bir arada olma yönelimi tarafından da desteklenir ve bunun sonucunda göç kararının yeniden gözden geçirilmesi ancak aile birliği çerçevesinde mümkün olabilir. Diğer göçmenlerde de aile yönelimi önemli bir rol oynamaktadır. Ama burada örneğin işinden memnun olma ve kendine rahat bir yaşam sağlama ya da çocukların bakımı ve yetişmesiyle ilgilenmeye önem verme gibi başka etkenler de devreye girer.

Bu iki vakada Almanya’da kalma motivasyonunu sağlayan, yönelimlerin işgücü piyasası dışında gelişmesi ve söz konusu göçmenlerin daha işgücü piyasasına alınmadan yerleşim evresine girmesi, Almanya dışındaki bir ülkede edindikleri eğitim unvanından daha düşük düzeyde olan, yeni edindikleri akademik olmayan bilgi ve becerileri benimsemelerini kolaylaştırıcı, hatta teşvik edici koşullardır. Şunu da kabul etmek gerekir ki, söz konusu göçmenlerin daha yerleşme evresinin başındayken, akademik olmayan bilgi ve becerileri edinmeleri, toplumsal refah sağlamayı amaçlayan bu devletin aldığı önlemler sayesinde mümkün olmuştur; zira bu kişiler henüz başlangıç evresindeyken, uzun süre bir işte çalışma olanağı bulmuş veya eski vatanlarını terk etmiş soydaşlar olarak hukuken özel bir sahiplenme

muamelesine tabi tutulmuştur. Söyleşi yaptığımız tüm kişilerde bu “refah devletinin, insanları hukuken sahiplenme durumu”, onların akademik olmayan bilgilenme girişimlerini destekleyerek işgücü piyasasına alınmalarını sağlamak şekline dönüşmüş olarak kendini göstermektedir.

3.3 Belirsiz dengeler: Bir yanda biyografik yönelimler, diğer yanda bilgi ve becerinin değerlendirilmesinde anavatana bağlı olarak sınırlandırılmak

İlginç bir ayrıntı olarak önce şunu bildirelim ki, bu bölümde tanıtılan vakaların tümü kadındır. Nasıl oluyor da yüksek vasıflı göçmen kadınlar Almanya dışındaki bir ülkede edindikleri diplomayı göçten sonra –öncelikle– sadece vatanlarıyla bağlantılı olarak kullanabiliyor ve böylece kültürel sermayelerini ancak kısıtlı ölçüde artırabiliyorlar? Bayan Donato, Bayan Guzman Berg ve Bayan Piwarski’nin yaşam öykülerine bakacak olursak görürüz ki, bu göçmen kadınlar Almanya dışında edindikleri diplomalarını işgücü piyasasında değerlendirme arzusu ile biyografik yönelimleri arasında –belirsiz de olsa– bir denge kurma çabası içindedir.

Bayan Donato, kendini çok iyi hissettiği ve aynı zamanda bir hayat arkadaşı bulduğu Berlin’de yaşayabilmek için büyük sıkıntılara katlanmıştı. Başlangıçta, bir avukat yazıhanesinde para almadan geçirdiği staj dönemini tamamlayabilmek için “afiş” asmak gibi çok basit işler yapmaya bile razı olmuştur; daha sonra Fransa’da yaptığı hukuk öğreniminin –Fransa hukukuna göre– ikinci aşamasını tamamlamak için avukatlık stajı yapabileceği bir yer bulabilmiştir.

Bayan Donato’nun Almanya’da Fransa hukukuna uygun bir “avukat” olabilmek için birtakım riskleri göze alması sadece biyografik yönelimleriyle ilgili değildir; avukat olan annesinin Korsika’daki yazıhanesinde çalışabilme olanağı da onun bu gayretini desteklemektedir.

Benzer durumdaki Bayan Guzman Berg’in Alman işgücü piyasasına girmesi, büyük bir olasılıkla vatanı olan Brezilya’da vergi hukuku avukatı olarak bir kariyere başlamış olması nedeniyle kolaylaşmıştır. Bayan Guzman Berg, Hamburg’a göç edişinin ilk döneminde erkek arkadaşıyla birlikte yaşayabilmek için mesleki vasıf edinme amacını askıya almıştır. Latin Amerika vergi sistemi konusunda danışmanlık yapacağı bir işyerinde

çalışmayı kabul etmiş ve böylece memleketiyle ilgili bilgi ve becerilerini o yöreyle sınırlandırılmış olarak değerlendirmiştir.

Tıpkı Bayan Guzman Berg gibi, Bayan Piwarski de bir hayat arkadaşı yönelimiyle işgücü piyasasında birçok riskler göze almıştır. Bayan Piwarski, firması adına Slovakya’da çalışma izni sonra ermiş olan erkek arkadaşının arkasından Berlin’e gidebilmek için orada bir danışmanlık firması kurmaya karar vermiştir, çünkü orada bir işyerine bağlı çalışma olanağını bulamaya-
cağı görüşündedir: “Ben de kendi kendime dedim ki, ben kendim bir firma kurabileceksem neden işyerlerine başvuru mektupları yazayım?”

Bayan Piwarski, Alman piyasasına girmek isteyen Slovakya firmalarına danışmanlık hizmeti vermek niyetiyle firmasını kurmuşsa da, bu stratejinin pek başarılı olmaması üzerine, vereceği hizmeti ters yöne çevirip Alman firmalarına Slovakya pazarında danışmanlık yapmaya başlamış ve yaptığı işte çok daha başarılı olmuştur.

Bayan Piwarski’nin kendi firmasını kurma girişimi sadece Alman işgücü piyasasında iş bulma olanaklarının çok düşük olduğunu önceden tahmin etmiş olmasından ileri gelmemektedir; bu girişimin temelinde Alman arkadaşından bağımsız olarak Almanya’da hukuken kabul görme isteği bulunmaktadır.

Önemli bir nokta da, ben kocamla evlenmek istemiyordum, yani (hafifçe güler) aslında onunla seve seve evlenirdim de, yani o zamanlar... Biz şimdi zaten evliyiz, ama ben burada oturma izni alabilmek için, yani onunla bu amaç yüzünden evlenmeyi reddediyordum ve ben de düşündüm ki, burada kalabilmem için normal olarak böyle bir yöntem de işe yarayabilir.

Göçmen kadınların kendilerine eş olarak seçtikleri kişiyle beraber olma isteğinden kaynaklanan yönelimlerine rağmen, aile birleşimini ve evlenme sebebini öne sürerek vize almaktansa kendi girişimleriyle Alman devletin egemen olduğu bir alana girmeyi yeğlemeleri, bilgi ve becerilerini bu biçimde kullanmaları, gösterdiğimiz örnekler arasında üç vakada rastlanan ortak özelliklerdir ve bu özelliklere başka hiçbir tipte rastlanmamaktadır.

İncelediğimiz vakalarda bazı kadınların Almanya tarafından hukuken kabul edilmeyi kendi girişimleri yoluyla başarmak istemeleri şunu belgelemektedir:

Bu kişiler kendi kültürel sermayelerini kullanma olanaklarının kısıtlılığının bilincinde olarak, sadece eşlerinin yanında bulunabilmek sebebiyle değil, en başta biyografik yönelimlerini gerçekleştirmek amacıyla davranmakta ve bu belirsiz ve zor dengeyi kurmaya cesaret etmektedir.

Nitekim bu üç kadın bir süre sonra kültürel sermayelerinin değerlendirilmesine daha geniş olanaklar açarak bu zor ve belirsiz dengeyi geride bırakıp Almanya'da kalışlarına kalıcı dayanaklar sağlamaya çalışmıştır. Bayan Guzman-Berg'in erkek arkadaşıyla bir arada olma yönelimi bir aile kurmasıyla sonuçlanmıştır; ama o bununla yetinmeyerek Avrupa hukukunu öğrenmek için başvuruda bulunmuş ve bu eğitimini de tamamlamış, aldığı diplomayı avukatlık mesleğinde değerlendirmiyse de işgücü piyasasına girme olanakları bu sayede artmıştır. Bayan Donato, kendi lehine olan Avrupa Birliği hukukuna dayanarak, Fransa'da geçerli olan "avukat" unvanını Almanya'da da kullanabilmektedir. Bayan Piwarski ise, daha önce de anlatıldığı gibi, girişim stratejisini değiştirerek kendine iyi kazanç getiren bir müşteri grubu oluşturmuştur. Bu şekilde her üç kadın da başlangıçta zor ve belirsiz bir zeminde yalpalanan biyografik yönelimleri ile işgücü piyasasına girme olanakları arasında ki dengeyi, her iki yöne doğru kendini ayarlamak suretiyle sağlamlaştırmıştır.

3.4 Meslek yasasının uygulanması ve geniş kapsamlı hukuki tanınmaya yol açabilen göçün itici güçleri

Bundan önceki bölümün tersine, aşağıda tartışılacak olan farklı deneyim boyutları arasındaki ilişkide, göçle ilgili biyografik yönelimler ile hukuken kabul edilme ve işgücü piyasasına alınma arasında sıkı ve sağlam bir bağlantı vardır.

Söz konusu vakalarda ya daha önceden, yani göç sırasında veya daha sonraki geçiş evresinde bir biyografik yönelim ya da iltica sebebi mevcuttur ve bu da göçmenlerin Almanya'da hukuken tanınmalarının hem süratle, hem de geniş kapsamlı olarak gerçekleşmesini mümkün kılmaktadır. Söyleşi yaptığımız göçmenlerden bazıları ya bir Almanla ya da bir süre sonra Alman vatan-daşlığına kabul edilecek olan biriyle evlenmiş ve bu durum Almanya'da otur-

ma olanağına sahip olarak hemen işgücü piyasasında Almanlarla aynı düzeye gelmelerini sağlamıştır. Bir Almanla evli olmaları dolayısıyla, bu ülkedeki başlangıç evresinde, ülke dışında almış oldukları hekimlik diploması da devlet tarafından kabul edilmiştir ve böylece mesleklerini icra etme edebilmişlerdir.¹³

Bu durumda, daha statü geçişinin başlangıç evresinde özel bir hukuki kabul şeklinin baskın gelmesiyle bilgi ve becerinin değerlendirilmesi sağlanmıştır ve bu da gene göçle ilgili biyografik yönelimle –yani ülkesinden kaçmak zorunda kalan bir mülteci olmak veya bir Almanın eşi olmak durumuyla– sıkı sıkıya bağlantılıdır. Bu durumda meslek hukuku yoluyla meslek biyografisine uygun işleme tabi tutulmanın koşulu, özel olarak hukuk kapsamı içine alınma şeklinin öne çıkmasıdır.

Bu biçimdeki güçlü biyografik yönelimler –ister durumunu iyileştirme, ister iltica veya eşiyle birlikte olma sebebiyle olsun– kişileri daha başlangıç evresinin ilk aşamasında göç edilen ülkeye sıkıca bağlar ve aynı zamanda bu kişilerin başlangıçta düzeylerinin altındaki bir işte, örneğin asistan hekim –ya da dış hekimi– olarak çalışmayı kabul edip geçici bir süre için kültürel sermayelerinin hak ettiğinden daha düşük bir değerlendirmeye tabi tutulmasına katlanmalarını sağlar.

Meslek hukukuna ait bir uygulama asistan hekim veya dış hekimi düzeyine indirgenmeye katlanmayı kolaylaştırmaktadır, çünkü bu uygulamaya göre, asistanlık devresinin bitiminde kültürel sermayenin tam anlamıyla değerlendirileceği önceden bellidir. Demek ki geniş kapsamlı hukuki kabul üzerinde ısrar ederek başlangıçta işgücü piyasasına girişi yokuşa süren meslek hukuku, *Karenzzeit* adı verilen bekleme süresini kurumsallaştırmakla tıp mensuplarına bu zamanı boşa harcamayıp –eğer gerekirse– bilgi ve becerilerini Alman işgücü piyasasının beklentilerine uygun duruma getirebilme olanağını sağlamaktadır.¹⁴

13 Göç sebeplerinin hukuki alanda geniş kapsamlı bir kabulle karşılanmasının her zaman doğal bir süreç şeklinde işlemediği, bazı ters aksi gelişen vakalarda gösterilecektir. Bu vakalarda mülteciler ya da mültecilerin eşleri çalışma izni veya mesleklerini icra etme olanağını elde etmekte güçlük yaşamıştır. Bu konuda bkz. Weiß'ın bu kitaptaki makalesi.

14 Bu noktada şunu belirtmek gerekir ki, işgücü piyasasında yerli hekimler ile göçmen hekimlere farklı muamele edilmektedir ve bundan ötürü hastalar da göçmenler ve yerliler olarak farklı gruplar oluşturmaktadır. Bu durum işgücü piyasasına giriş için spesifik bir örnektir. Bilgi ve becerinin kurumsal olarak yeniden değerlendirilmesi ile göçe bağlı niş ekonomisinin bir araya gelmesi durumu, bu kitapta Nohl tarafından hazırlanmış olan makalede ayrıntılı olarak incelenmiştir.

3.5 Hayat arkadaşı/eşle birlikte olma yönelimi ve/veya vasfını geliştirme yönelimiyle bağlantılı olarak akademik bilgi ve becerinin, “Karenzzeit” içinde mükemmelleştirilmesi

Araştırmalarımız, yalnızca sağlık teşkilatına ait meslek hukukunda değil, tıpla ilgili araştırmalarda ve ekonomi alanında da dış ülkelerde öğrenim görmüş yüksek vasıflı kişilerin, diplomalarının kısmen yetersiz bulunması yüzünden yeni bilgi ve beceriler edinmek zorunda kaldığını göstermektedir.

Hekimler (dış hekimleri) söz konusu olduğunda (3.4) göçle ilgili yönelimlerin bu şekildeki düzey kaybını kabullenmeyi kolaylaştıran önemli bir koşul oluşturabildiğini görmüştük.

Devlet tarafından çok sıkı kurallara bağlanmış olan sağlık teşkilatında meslek hukuku aracılığıyla yeni bilgi ve becerilerin edinilmesi için bir bekleme süresi (*Karenzzeit*) organize edilmişse de, özel sektörde kültürel sermayenin tam olarak tanınmasını sağlamak için bekleme süresinin böyle organize biçimde eğitim faaliyetleriyle değerlendirilme olanağına rastlanmamaktadır. O halde nasıl olur da söz konusu kişiler eğitim unvanlarının (diplomalarının) değersiz bulunmasına –ki aslında bu da yeni bilgi ve beceri edinmek için bir bahanedir– ve üstelik de kültürel sermaye olarak değerlendirileceğinden emin olmadıkları yeni bilgi ve beceriler edinmeye zorlanmaya katlanır?

Bu tip vakalara örnek olarak seçtiğimiz göçmenlerin yaşam öykülerinden anlaşıldığı kadarıyla, göç olgusuna eşlik eden farklı biyografik yönelimler birbiriyle kesişmektedir. Bazılarının memleketlerinden ayrılışları yaşamlarının erken bir dönemine rastlamaktadır ve o dönemde henüz kendi ülkelerinde yerleşik düzene geçmemişlerdir. Göç olgusundan önce oluşmuş –vasıf edinme ya da bir eşe bağlanma yönelimi gibi– anlamlı bir biyografik yönelimin yerini başlangıç evresinde başka bir yönelim almış değildir, sadece ikincisi birincisine eklenerek onu daha da güçlendirmiştir. Vasıf edinme yöneliminin var olması –ki bu da daha öğrenilecek birçok bilginin bulunduğu ve henüz öğrenim döneminin “tamamlanmamış” olduğu inancına dayanmaktadır– bu göçmenlerin bilgi ve becerilerini artırmak üzere bir işletmede veya bir üniversitede uzunca bir süre daha kalmaya katlanmalarını kolaylaştırmaktadır.

3.6 Başlangıç evresinden önce bilgi ve becerinin geliştirilmesi ve ulusaşırı kariyerlerin eş ve aile yönelimleri nedeniyle belli bir yere bağlanması

Sosyogenetik tipleri oluşturma çalışmasının sonunda, yaşanan deneyimlerin değişik boyutları arasındaki bağlantı üzerinde duracağız. Bu bağlantı ülke dışında edinilen bilgi ve becerilerin sorun çıkmaksızın kullanılabilmesi özelliğine sahiptir. Özel sektörde, ülke dışında edindikleri bilgi ve becerileri tam anlamıyla tanınan ve göçten sonra kültürel sermayelerini hiçbir biçimde artırmak zorunda kalmayan kişilerin hayat hikâyelerini gözden geçirdiğimizde iki husus dikkatimizi çekmektedir: Birincisi, yabancı bir ülkede eğitim görmüş olan ve ekonomi alanında faaliyet gösteren bazı göçmenlerin, bilgi ve becerilerini daha göçten önce veya geçiş evresindeyken geliştirmiş olduğu anlaşılmaktadır. Bunda kısmen de kendilerini kabul etmiş olan ülkeyle bağlantıları etkili olmuştur.

İkinci olarak, şu soru akli kurcalamaktadır: Almanya dışında öğrenim görmüş olan ve öğrenim durumu ulusaşırı tanınan bir kişi, coğrafi olarak sınırlı bulunan Alman işgücü piyasasında kalmayı neden tercih etmektedir?

Bu soruya verilebilecek birinci yanıt şudur: Göçten hemen sonra yüksek düzeyde bir işe yerleşebilme imkânı bulan yönetici vasfındaki kişilerde dikkati çeken husus, göçten önce uzun bir ön hazırlık veya alışma dönemi yaşamış ve bu süre içinde gerek mensup oldukları aileyle ilişkileri gerekse eşleri dolayısıyla Almanya'yla bağlantı kurmuş, bazen de öğrenimlerini geliştirmek için memleketleri dışında, hatta kısmen de Almanya'da bulunmuş olmalarıdır. Bu kişiler söz konusu dönemde, öğrenim gördükleri alandaki bilgi ve becerilerini, duruma göre de Almanca konuşma yetilerini geliştirmek ve gerektiğinde Almanya'daki beklentilere uygun hale getirmek olanağını bulmuştur.

Bizim örneklerimizde göç öncesinde veya geçiş evresinde Almanya'yla ilişkileri sayesinde kültürel sermayelerini bu şekilde geliştirenler arasında doğa bilimleriyle uğraşan kişilerin bulunmayışı ilgi çekicidir. Burada çeşitli işgücü piyasalarının beklentileri arasındaki farklılıklar kendini göstermektedir. Bir yönetici olarak çok iyi Almanca bilmek önemlidir, zira bir göçmenin dediği gibi, söylenen sözlerin “etkili” olması gerekmektedir. Buna

karşın fen bilimleri ile ilgili uluslararası işgücü piyasasında sadece İngilizce bilmek yeterlidir. Ayrıca burada bilgi ve beceri de uluslararası kıstaslara göre değerlendirilmektedir; örneğin kişiye diplomasını veren üniversitenin en iyi üniversiteler sıralandırımasındaki yeri ya da bilimsel bildirilerini yayımlandığı derginin diğer bilimsel yayınlar arasındaki konumu, derecesi, bu bakımdan bir ölçüt sayılır.

Yukarıdaki sorunun yanıtına ilişkin ikinci nokta şudur: Bilgi ve becerileri ulusaşırı geçerliliğe sahip olan, yani akademik unvanlarını Almanya dışında da kullanabilen kişileri Almanya'da kalmaya yönlendiren en önemli biyografik itici güç, başlangıç evresinden yerleşme evresine geçiş süresi içinde gelişmeye başlar. Bu kişiler statü geçişinin bu evresinde hayatlarını paylaşacakları kişiyi bulur ve bir süre sonra da aile kurarlar. İşte onları Almanya'da ve Alman işgücü piyasasının sınırları içinde tutan bu eş ve aile yönelimidir.

4 SONUÇ

Ulusaşırı kültürel sermayeye sahip kişilerde, incelediğimiz statü geçişinde önemli bir husus ortaya çıkmakta ve bizim örneklerimizdeki birçok vakada bu hususa rastlanmaktadır: Göçmenlerin bilgi ve becerilerini değerlendirmeleri, bizzat kendileri için de her zaman biyografik yönelimlerinin ana noktasını teşkil etmeyebilir. Oysa göç araştırmalarının –ve bu çalışmanın temelini oluşturan projenin– hedef noktası, öğrenim durumunun değerlendirilmesi konusudur. Bazen de göçmenlerin Almanya'nın işgücü piyasasında bilgi ve becerilerini kullanmayı başarmalarını sağlayan, özellikle de eşle birlikte olmak, durumunu iyileştirmek gibi başka biyografik yönelimler nedeniyle göçe teşvik edilmeleri ve yeni kurdukları ailenin geçimini sağlama amacını taşımalarıdır.

- Bohnsack, Ralf (2008), *Rekonstruktive Sozialforschung*, Opladen/Farmington Hills.
- Bourdieu, Pierre (1983), "Ökonomisches Kapital, soziales Kapital, kulturelles Kapital," Reinhard Kreckel (ed.), *Soziale Ungleichheiten. Soziale Welt, Özel Sayı 2*. Göttingen, s. 183-198 içinde.
- Englmann, Bettina ve Martina Müller (2007), *Brain Waste. Die Anerkennung von ausländischen Qualifikationen in Deutschland*, Augsburg.
- Goffman, Erving (1975), *Stigma. Über Techniken der Bewältigung beschädigter Identität*, Frankfurt a.M.
- Hadeed, Anwar (2004), *Sehr gut ausgebildet und doch arbeitslos. Zur Lage höher qualifizierter Flüchtlinge in Niedersachsen*, Oldenburg.
- Hausen, Niki von (2008), "Teufelskreis im Ankunftsland: Zur Verstetigung hoch qualifizierter Zuwanderer im Arbeitsmarkt für unspezifische Qualifikationen," Göç Sirasında Kültürel Sermaye Araştırma Raporu No. 6. URL: http://www.cultural-capital.net/images/stories/publications/working_paper6.pdf [Erişim tarihi: 9.6.09]
- Hefe, Natalia ve Margarete Menz (2006), "Wer integriert die Hochqualifizierten? Ergebnisse einer Expertise zur beruflichen Integration russischsprachiger AkademikerInnen in den deutschen Arbeitsmarkt," *Migration und Soziale Arbeit* 28, 3/4, s. 302-309.
- Heß, Barbara ve Leonore Sauer (2007), "Migration von hoch Qualifizierten und hochrangig Beschäftigten aus Drittstaaten nach Deutschland," *Working Paper 9 der Forschungsgruppe des Bundesamtes*, http://www.bamf.de/cln_101/nn_435340/SharedDocs/Anlagen/DE/Migration/Downloads/EMN/EMNselbst/small-scale-3-highly-qualified,templateId=raw,property=publicationFile.pdf/small-scale-3-highly-qualified.pdf, [Ulaşım tarihi : 9.6.09]
- Li, F. Lin .N., Allan M. Findlay, A. John Jowett ve Ronald Skeldon (1996), "Migrating to Learn and Learning to Migrate: A Study of the Experiences and Intentions of International Student Migrants," *International Journal of Population Geography* 2, s. 51-67.
- Nohl, Arnd-Michael (1996), *Jugend in der Migration*, Baltmannsweiler.
- Nohl, Arnd-Michael (2009), *Interview und dokumentarische Methode*, Wiesbaden.
- OECD (2008), *International Migration Outlook – Annual Report 2008 Edition*, Paris: OECD.
- Ofner, Ulrike Selma (2003), *Akademikerinnen türkischer Herkunft. Narrative Interviews mit Frauen aus zugewanderten Familien*, Berlin.
- Schittenhelm, Karin (2005), *Soziale Lagen im Übergang. Junge Migrantinnen und Einheimische zwischen Schule und Berufsausbildung*, Wiesbaden.
- Statistisches Bundesamt (2008), *Sonderauswertung Mikrozensus: Bevölkerung und Erwerbstätigkeit*, Wiesbaden.
- Thomsen, Sarah (2009), *Akademiker aus dem Ausland. Biographische Rekonstruktionen zur Statuspassage in den Arbeitsmarkt*, Berlin.

YABANCI ÜLKELERDE EDİNİLMİŞ BİLGİ VE BECERİLERİN TÜRKİYE İŞGÜCÜ PİYASASINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Türk “misafir işçiler”in 1960’lı yıllarda Almanya’ya çalışmaya davet edilmesinden bu yana Avrupa, Türkiye’yi birinci derecede göç veren ülke olarak tanımlamaktadır. Bu arada Türkiye’nin Osmanlı İmparatorluğu döneminden itibaren daima göç alan bir ülke olduğu gerçeği, kamusal ve bilimsel tartışmalarda göz ardı edilmektedir. Aşağıdaki makaleyi bu boşluğu doldurmaya katkıda bulunmak amacıyla yazdım. Kendime koyduğum bu hedef doğrultusunda, çalışmamın birinci ve ikinci bölümünde Türkiye’ye yönelik göç ve göçmenlerin Türkiye işgücü piyasasında yer alması konusuna genel bir bakış yöneltiyorum. Daha sonraki ana bölümde “Göç Sürecinde Kültürel Sermaye” başlığı altında yürütülen uluslararası araştırma projesi çerçevesinde, yüksek vasıflı göçmenlerin kültürel sermayelerini Türkiye’de değerlendirme olanakları konusundaki deneysel araştırmanın bulgu sonuçlarını sunmaktayım.

1 TÜRKİYE’YE GÖÇ

19. yüzyıl başlarında Osmanlı İmparatorluğu’nun nüfusu çok azalmıştır. Bunun beraberinde getirdiği birçok sakıncanın yanında, geniş verimli toprakların işlenememesi de büyük zarara neden olmuş, devlet bu sorunu çözüme kavuşturmak için ülkeye göçmenlerin gelmesini desteklemiştir. Osmanlı eyaletlerinde milliyetçilik fikrinin uyanmasıyla beraber yeni bir eğilim de doğmuş ve özellikle Balkanlar’daki Osmanlı uyruklu Türkler ve Müslümanlar çeşitli nedenlerle “anavatan” a göç etmeye başlamıştır. Tahminlere göre, 1870-1920 arasında yaklaşık 1,5 milyon insan Trakya ve Anadolu’ya göç etmiştir (Karpas 1985).

Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra da göç aynı nedenle devam etmiştir. 2510 sayılı İskân Kanunu’yla, Türk kökenli ve Türk kültürüne mensup insanlara Türkiye’de ikamet etme olanağı tanınmış ve bu kişiler

“serbest” veya “iskânlı göçmenler” sıfatıyla ülkeye yerleşmiştir. Bu iki göçmen grubu arasındaki fark şudur: “Serbest göçmenler” kendi özel olanaklarıyla Türkiye’ye gelmişken, “iskânlı göçmenler” devlet tarafından desteklenmiştir.¹ Türkiye’ye göç etme hakkı tanınan gruba kimlerin dahil edileceği konusundaki karar “Vekiller Heyeti”ne ait olmuş ve genelde bu yasadaki Türkçe konuşan ve Müslüman olan topluluklar yararlanmıştır. 1923-1945 yılları arasında yaklaşık olarak 840 göçmen Türkiye’ye gelmişken,² 1945-1980 yılları arasında bu sayı giderek azalmıştır (Kirişçi 1995).

1980’li yıllardan bu yana göç konusu Türkiye’de tekrar önemli bir yer işgal etmeye başlamış, bu tarihten itibaren ülkeye göç sayısal olarak artmakla kalmayıp, göçmenlerin statüsü ve profili de çok değişmiştir. Balkanlar’dan gelen “klasik” göçmenlerin, yani Türk kökenli ve Müslüman göçmenlerin yanında başka ülkelere mensup insanlar için de Türkiye cazip bir ülke olmaya başlamıştır. Bu insanlar, yani resmi yabancı olarak kayıtlı olanlar, yasadışı işçiler, sığınma talebinde bulunanlar, mülteciler veya Türkiye’den başka ülkelere geçiş yapma niyetindeki “transit göçmenler” olarak Türkiye’de yaşamaktadır (İçduygu 1996, 2003; Kaiser 2003; Danış 2006). Türkiye’ye göç genellikle kayıt dışı gerçekleşmekte olduğundan, elde kesin bir sayısal veri bulunmamaktadır (Pusch 2009).

2 TÜRKİYE’DE YABANCI GÖÇMENLERİN İŞGÜCÜ PİYASASINA ENTEGRASYONU

Cumhuriyetin ilk yıllarında “serbest” ve “iskânlı” göçmenler yasal durumları nedeniyle Türkiye’nin işgücü piyasasına adeta otomatik olarak yasal giriş yapmış olmasına ve “anavatana” dönen “kardeşler” olarak kabul edilmelerine karşın, 1980’li yıllardan itibaren Türkiye’ye gelen göçmenler tamamen farklı bir gerçekle karşılaşmıştır (Pusch 2008). Bu grup genel

1 “Serbest göçmenler” göçün ve Türkiye’de yeni bir yaşam kurmanın maddi yükünü kendileri üstleniyordu. Memleketlerindeyken göç için vize başvurusunda bulunmak zorundaydılar ve bu belgeyi aldıklarında Türkiye’de serbestçe yerleşebilmektedirler. Diğer gruptakilere ise toprak, hayvan ve tarım araç gereçlerini genelde devlet vermekteydi ve bunlar kendilerine tahsis edilen bölgelere yerleşmek zorundaydılar. Bu konudaki kaynakçada Türk göç tarihinin söz konusu dönemi yeterince ayrıntılı olarak tartışılmamıştır. Bilinen bir şey varsa, gerek serbest gerekse iskânlı göçmenlerin göç sürecinde Türk vatandaşlığına kabul edildikleridir.

2 En kalabalık topluluk mübadele döneminde Türkiye’ye gelmiştir (Kirişçi 1995).

olarak Türkiye’de “yabancı” sıfatıyla yaşamaktadır. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği’nin dağılmasından itibaren artış gösteren düzensiz göç hareketi sonucu Türkiye’ye giderek daha çok insan gelmeye başlamıştır. Bu insanlar özellikle tekstil, eğlence, inşaat ve ev hizmetleri sektöründeki çeşitli işlerde kayıt dışı olarak kısa veya uzun süre çalışmaktadır. Bu tarihten itibaren Türkiye’de yabancı işgücünden söz edilmektedir.

Her ne kadar son zamanlarda verilen çalışma izni belgelerinde bir artış oluyorsa ve yabancıların kayıt dışı olarak çalışmalarını kısıtlamak için çeşitli önlemler alındıysa da, Türkiye’de yasal olarak yerleşip çalışan yabancıların sayısı hâlâ oldukça düşüktür. Resmi istatistiklere göre, ülkede oturma izni olan yabancıların sadece %13’ü aynı zamanda çalışma iznine de sahiptir (Erder/Kaşka 2003) ve çalışanların sadece % 0,2’si, Türkiye vatan-daşı değildir (Lordoğlu 2008); ne var ki bu düşük oran sadece Türkiye’de vasıflı, itibarlı işlerde resmi izin belgeleriyle çalışmakta ve yaşamakta olan yabancıları kapsamaktadır (Lordoğlu 2008).

Resmi veriler Türkiye’de yaşayan yabancıların büyük bir çoğunluğunu yansıtmaz, çünkü bunlar düzensiz ve kayıt dışı çalışan ve normalde yoksulluk içinde olup, Türk toplumunun dışında kalan kişilerdir. Düzensiz çalışan bu yabancıların sayısı kesin olarak bilinmemekle birlikte, tahminlere göre 150.000-2.000.000 kişiyi bulmaktadır (İçduygu 2004 ve Narlı 2005).

Türkiye’de düzensiz olarak çalışan yabancılar üç grupta toplanabilir:

Birinci grup, eski Doğu Bloku ülkelerinden para kazanmak için Türkiye’ye gelenlerden oluşmaktadır. Bu gruptakiler daha çok inşaat, tarım, tekstil ve eğlence sektöründe çalışmaktadır (İçduygu 2004); bunun dışında, maddi durumları yeterli olan orta halli ailelerin evlerinde de geniş iş olanaklarına sahiptirler (Kaşka 2007; Alkalın 2008). Düzensiz işlerde çalışan diğer yabancılar kıyasla bu işlerde daha çok kadınlar çalışmaktadır. Bu kadınlar genelde turist vizesiyle Türkiye’ye yasal giriş yapmaktadır; ancak vizelerinin müddeti dolunca, eğer kayıt dışı veya düzensiz bir işe girmişlerse, Türkiye’de kalma ve çalışma statüleri yasal zeminini kaybeder (Erder 2003).

Türkiye’de düzensiz işlerde çalışan yabancıların oluşturduğu ikinci grup, sığınma talebinde bulunanlar ve mültecilerdir. Siyasi veya ekonomik nedenlerle vatanlarını terk etmiş kişilerden oluşan bu grubun mensupları

daha çok Yakındoğu ülkelerinden ve Afrika'dan gelmiştir. Bu insanlar Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin sığınma hakkı formaliteleri süresince yeterli destek almadıklarından, geçimlerini sağlayabilmek için ister istemez Türkiye'nin işgücü piyasasına başvurmak zorunda kalır. Eğer resmen sığınma hakkı talebinde bulunmuşlarsa, çalışma izni için de başvurabilirler; fakat genel olarak çalışma izni alamamaktadırlar, çünkü bir yabancı'nın çalışma izni alabilmesi için, söz konusu işin Türk vatan-daşı olan bir kişi tarafından yapılamaması gerekmektedir (Özgür 2010). Türkiye'de işsizlik oranı çok yüksek olduğundan, yabancılar sadece çok özel vasıflar gerektiren işler için çalışma izni alabilmekte, bu sebeple de sığınma talebinde bulunanlar ve mülteciler düzensiz işgücü piyasasına yönelmektedir. Düşük ücret, sosyal güvenceden yoksunluk ve düzensiz, kötü çalışma koşulları bu insanların gündelik çalışma yaşantılarına damgasını vurmuştur (İçduygu 2004; Yüksek/Brewer 2006).

Türkiye'de düzensiz çalışanların oluşturduğu üçüncü grup, transit göçmenlerdir. Bu gruptan olanlar çoğu kez yasadışı yollarla Türkiye'ye girer ve burayı Batı ülkelerine geçmek için basamak olarak kullanır. Batı'nın endüstri toplumlarına giriş politik önlemler nedeniyle zorlaştığından, bu kişiler Türkiye'de tasarladıklarından daha uzun zaman geçirmek durumunda kalabilir. Bu süre içinde de geçimlerini sağlamak ve hedef ülkeye yolculuk parasını kazanabilmek için –ki çoğu kez bunu da yasadışı yollardan ve/veya kaçakçıların yardımına başvurarak gerçekleştirebileceklerdir– Türkiye'nin düzensiz işgücü piyasasından faydalanmaya çalışırlar (İçduygu 2004).

3 ARAŞTIRMA SONUÇLARI: YÜKSEK VASIFLI GÖÇMENLER BİLGİ VE BECERİLERİNİ TÜRKİYE İŞGÜCÜ PİYASASINDA NASIL DEĞERLENDİREBİLİR

“Göç Sürecinde Kültürel Sermaye” projesi çerçevesinde, yüksek vasıflı göçmenlerin Türk işgücü piyasasına nasıl girip de bilgi ve becerilerini kullandığı incelenmiştir.³ Türkiye'nin işgücü piyasasında yukarıda

3 Bu vesileyle şunu da belirtmek gerekir ki, bu sorun Türkiye için ilk kez bu projede araştırılmıştır. Her ne kadar “yabancı işgücü” konusu yavaş yavaş Türkiye'de bilimsel tartışma alanına girmekteseyse de, şimdiye dek yüksek vasıflı göçmenlerin durumuyla ilgili bir araştırma yapılmamıştır.

sözü edilen kategorilerin her birinde yüksek vasıflı göçmenlere rastlanmaktadır; bunlar meşru göçmenler, düzensiz işlerde çalışan göçmenler, mülteciler, sığınma hakkı talebinde bulunanlar ve transit göçmenlerdir. Ben, 2006-2007 yılları arasında ampirik bir araştırma çerçevesi içinde çeşitli ülkelerden gelmiş olan 20 yüksek vasıflı göçmenle biyografik mülakatlar yaptım.⁴

Üzerinde araştırma yapılan topluluk genelde çok heterojen olarak nitelendirilebilir. Bu grupta Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği nezdinde sığınma izni için başvurmuş olan ve bu bekleme süresi içinde geçimini çöp toplayıp satmakla sağlayan Kongolu bir ekonomistten, Türkiye'deki özel üniversitelerden birinde kariyer yapmakta olan yabancı akademisyenlere varana kadar her çeşit göçmen yer almıştır. Cinsiyet bakımından sayı hemen hemen eşit olmakla beraber (11 erkek ve 9 kadın), yaş ve ülkede kalış süresi çok farklıdır. Örneğin görüşme yaptığımız kişilerin en genci 23 yaşında bir kadın, en yaşlısı 56 yaşında bir erkektir. Türkiye'de kalış süreleri ise 2 ay ile 18 yıl arasında değişmektedir. Türkiye'de oturma durumları⁵ yerlilerinkine göre daha kısıtlı koşullara bağlıdır, ama bu koşullar arasında da büyük farklar vardır. Bu kişilerden birkaçı oturma ve çalışma iznine sahipken, birçoğu ülkede düzensiz göçmen konumundadır; yani süresi geçmiş turist vizesiyle ülkede kalmak ve çalışma izni olmaksızın bir işte çalışmak gibi koşullar altında yaşamaktadırlar. Bu gibi özellikler ve farklılıklar işgücü piyasasına girişte de önemli birer etken olduğundan, verilerin değerlendirilmesi sırasında dikkate alınmıştır.⁶

Yapılan görüşmelerden anlaşıldığına göre, Türkiye'ye gelen yüksek vasıflı göçmenlerin işgücü piyasasına katılımında, mesleki eğitim, ülkede oturma durumu ve ülkeye geliş nedenleri gibi etkenler önemli bir rol oynamaktadır. Verilerin analizi, yüksek vasıflı göçmenlerin kültürel sermayeleriyle Türkiye işgücü piyasasına katılımının beş farklı tipleştirme biçimiyle

4 Mülakatlar 45 dakika ile 3 saat arasında değişen sürelerde gerçekleştirildi ve görüşülen kişilerin konuştuğu dile göre Almanca, İngilizce veya Türkçe yapıldı. Mülakatların üçünde tercüman kullanıldı.

5 Burada şunu vurgulamak gerekir ki, Türkiye'de yasa koyucu, yabancılara yerlilerle eşit oturma ve çalışma hakları tanımamaktadır. Yabancıların Türkiye'deki hukuki durumlarının analizi hakkında bkz. Pusch 2008.

6 Görüşmeler belgeleme yöntemiyle değerlendirilmiştir. Bu konuda bkz. Nohl 2008 ve bu kitabın giriş bölümü.

birbirinden ayırt edilebildiğini göstermektedir. Bu farklı vaka tipleri aşağıda özetlenecek ve örneklerle açıklanacaktır.

3.1 Türk üniversitelerinde kurumsallaşmış ve bedenselleşmiş kültürel sermayenin kabul görmesi

Yüksek vasıflı göçmenler, kurumsallaşmış ve bedenselleşmiş kültürel sermayelerini Türk üniversitelerinde iyi değerlendirebilmektedir. Birçok özel üniversitede ve devlet üniversitesinde öğretim dili İngilizce olduğundan, bir Türk üniversitesinde ders verebilmek için Türkçe öğrenmek gerekmemektedir. Bu nedenle, Türkiye'ye ilişkin deneyimi olmayan ve Türkçe bilmeyen kişiler için de doğrudan üniversitelerden birinde iş bulmak mümkündür.

Üzerinde araştırma yaptığım grupta bulunan ve bir Türk üniversitesinde iş bulan yabancı akademisyenlerin çoğu daha önce yabancı bir ülkede bulunmuştur; dolayısıyla kurumsallaşmış ve bedenselleşmiş sermayeleri, hem öğrenimleri hem de yaşam biçimlerinden dolayı uluslararası nitelik kazanmıştır. Buna rağmen, bu kategoriye giren akademisyenlerin çoğunun Türkiye'ye gelmesi "sadece" mesleki nedenlere dayanmamaktadır; bu insanlar çoğu kez yurtdışında tanıştıkları bir Türkü hayat arkadaşı olarak seçtikleri için Türkiye'ye gelmiştir ve bu duruma göre, akademik çevreye girişleri sadece mesleki amaçlara değil, ülkeyle kurdukları kişisel bağlara da dayanmaktadır. Görüşme yaptığım kişiler Türk kökenli eşleriyle ilişkileri devam ettiği sürece Türkiye'den ayrılmayı düşünmemektedir. Bu da, yabancıların Türk işgücü piyasasında bir yer edinmesinin kişisel yaşam planlarından ayrı düşünülemeyeceğini gösterir. Öte yandan bu eğilim Türkiye'nin göç alan bir ülke olarak yabancı akademisyenler için ancak meslek ile özel yaşamın bir arada yürütülebilmesi koşuluyla cazip olduğunun da göstergesidir. Bu da Türkiye'nin, mesleklerinde ilerlemeyi amaçlayan yüksek vasıflı yabancılar için tercih edilen bir göç ülkesi sayılamayacağı anlamına gelmektedir.

Bay Nem'in yaşam öyküsü tüm bu durumlar için tipik bir örnektir. Macaristan kökenli olan Bay Nem, ülkesindeki siyasal değişim yıllarında bilişim üzerine öğrenim görmekteyken, devam ettiği üniversitenin süratle

başka üniversitelerle işbirliği ve öğrenci değişimini programına alması nedeniyle, henüz öğrenciyken yurtdışına adım atma olanağı bulmuştur; böylece daha o zamandan, kurumsallaşmış olan kültürel sermayesi sorun çıkmadan tanınmıştır. Demek ki belli teknik bilimler ve doğa bilimlerinin bazı alanlarında Sovyet eğitim sistemi ile Batı ülkeleri arasında eğitim bakımından büyük farklar buşunmamaktadır.⁷

Bay Nem'in yurtdışındaki öğrenimi sırasında bulunduğu ülkelere göz atıldığında, yaşam biçiminin geniş bir ulusasıırı nitelik kazandığı anlaşılmaktadır. Bay Nem, öğrenim için bir süre Londra'da kaldıktan sonra memleketine dönüp öğrenimini tamamlamıştır. Bunu takiben yüksek lisans aşaması için yeniden Londra'ya gitmiştir. Ardından gene memleketindeki üniversiteye dönmüş, fakat burada uzun süre kalmamıştır. Bilimsel alanda çalışacağı bir işi olmasına rağmen yine İngiltere'ye, bu kez Glasgow'a gitmeye karar vermiştir. Doktora öğrenimi esnasında uluslararası uygulamalar kapsamında Çin, ABD ve Singapur'a gitmiş, hatta bu dönemde kısa bir süre için kendisine Hong-Kong üniversitesi tarafından yapılan iş teklifini kabul etmiştir. Doktor unvanını aldıktan sonra, öğrenimi sırasında çeşitli ülkelerde bulunma olanağını kendisine sağlamış olan mesleki ve uluslararası ilişkileri sayesinde Kore'ye gitmiş, bulunduğu tüm ülkelerde kurumsallaşmış kültürel sermayesi kabul görmüştür. Hatta bu ülkelerde yaşadığı günlerde uluslararası deneyimler edinmesi ve uygulama biçimlerini görmesi sayesinde kültürel sermayesinin niteliğini daha da artırmış, özel bir bedenselleşmiş sermaye edinmesine de gerek kalmamıştır. Sahip olduğu bedenselleşmiş sermaye, yani iyi İngilizce bilmesi, akademik alanda iyi ilişkilerinin var olması ve akademik kuralları tanınması, uluslararası alanda faaliyet göstermesi için yeterli olmuştur. Kültürel sermayesini böyle geniş bir alanda kullanabilmesi, Bay Nem'in ulusasıırı bir sermayeye sahip olmasının yanında meslek alanının da ulusasıırı nitelikler taşıdığını göstermektedir. Bu ulusasıırlıktan dolayı birkaç ülkenin ulusal işgücü piyasası kendisine açık olduğu gibi, tüm dünya da

⁷ Bu bağlamda şunu da belirtmeliyim ki, araştırmamı yaptığım grupta bulunan Bay Sak adındaki Özbekistanlı ekonomist, çok iyi ilişkileri olmasına karşın Türkiye'nin akademik camiasında yer almayı başaramamıştır. Bunun en önemli nedenlerinden biri de, alanıyla ilgili bilgi sermayesinin ulusasıırı olmayıp, sadece Sovyet karakterini taşımasıdır.

adeta potansiyel bir işveren durumundadır. Kendini kabul ettirmek, tanınmaya çalışmak gibi sorunları yoktur; elbette ki o, bunu belirtirken, sadece kendi vasıflarına uygun olan ve ilgi duyduğu işyerlerinden söz etmektedir. Aşağıda Bay Nem’le yapılan mülakattan alınan bir bölüm, onun önünde açık duran, kısıtlanmamış bir işgücü piyasasının geniş ufuklarını gözler önüne sermektedir.

Ben hiçbir zaman bir iş bulmakta özel bir güçlkle karşılaşmadım. Bana daima iş teklif edilmiştir. Öyle bir çevreden geliyorum ki, yani demek istiyorum ki, benim yetiştiğim çevrede işsizlik nedir bilinmez. Ve nedense ben de hâlâ böyle bir durum tanımıyorum, çünkü iş bulmam hep çok kolay oldu. Vatanımda bir yıl kaldığım zaman, bana memleketin en iyi üniversitelerinden iş teklifleri gelirdi. Şirketlerden de beraber çalışma önerileri alırdım, ama böyle bir işe girmek bana hiç cazip gelmedi. Kısacası, evimde, çalışmadan yaşadığım zamanlarda bile kendimi işsiz hissetmedim.

Bay Nem, Türkiye’ye gelişini aslında önceden plalanmış değildir; çok hareketli bir öğrenim ve iş hayatına giriş dönemi geçirdikten sonra uzunca bir süre çalışmaya ara vermek istemiş ve bu zamanı da yolculuk yaparak değerlendirmeye karar vermiştir. Sırt çantasını omuzlayarak dünyayı dolaşmaya çıktığında, yolda tanıştığı bir bayanla arkadaş olmuş ve bir süre sonra da onunla birlikte yaşamaya karar vererek Türkiye’ye yerleşmiştir.

...Ve Laos’ta bu Türk kıızıyla karşılaştım: Adı Ayşe. Birbirimizle ilişkimizi sürdürdük. “Ben Hindistan’dan uçakla memleketime dönmek istiyorum” dedi. Ben de zaten bu geziyi bitirmek niyetindeydim. O da bana Türkiye’ye uçmamı teklif etti. Moskova üzerinden Türkiye’ye geldim ve yaklaşık üç ay üç hafta burada kaldım. Aramızdaki ilişkiyi bitirdiğimizde memleketime döndüm. Daha sonra o beni ziyarete geldi, sonra ben bazı görüşmeler için geri döndüm ve bir iş buldum. Şimdi de burada yaşıyorum. İşte hikâ-yem bundan ibaret.

Burada ilginç olan durum, Türkiye’de Bay Nem’in sadece kurumsallaşmış kültürel sermayesinin değil, bedenselleşmiş sosyal sermayesinin de kabul görmüş olmasıdır. Dil engeli, farklı âdetler, sosyal yetkinlik eksikliği gibi konular onun için bir sorun teşkil etmemektedir. Bay Nem için belli bir uzmanlık dalına özgü kurumsallaşmış sermayesinin yabancı bir ülkede kabul görüp değerlendirilmesi ve yapılandırılması çok doğaldır; bir ülkede mesleki entegrasyon için belli bir uzmanlık dalına özgü olmayan bilgiler edinmek, örneğin o ülkenin dilini öğrenmek gerektiği fikri ise kendisine tamamen yabancıdır. Bu durum, Türkçe bilmeden, doçentlik sınavına İngilizce bilgisiyle girmeye niyetlenmesinden anlaşılmaktadır. Bunda başarılı olup olmayacağını zaman gösterecektir, çünkü benzer bir vakaya şimdiye kadar rastlanmamıştır. Bay Nem eğer bu niyetini gerçekleştiremezse başka bir ülkede şansını deneyeceğini söylemektedir, çünkü bayan arkadaşıyla ilişkisi zaten sona ermiştir ve Türkiye’nin akademik kariyer yapmasına uygun bir ülke olduğu kanaatinde değildir.

3.2 Türkiye’de özel sektörde kurumsallaşmış ve bedenselleşmiş kültürel sermayenin tanınması

Yüksek vasıflı göçmenler Türkiye’deki özel sektörde, kurumsallaşmış ve bedenselleşmiş kültürel sermayelerini değerlendirebildikleri geniş bir alan bulur; fakat üniversite ortamından farklı olarak özel sektörün bazı alanlarında mesleki entegrasyon için Türkçeyi öğrenmek temel koşuldur. Dilin ne kadar iyi bilinmesi gerektiği ise yapılan işe ve bulunulan konuma göre değişir. Genel olarak, yabancı firmalar tarafından Türkiye’ye gönderilen yönetici durumundaki çalışanların Türkçe öğrenmesi gerekmemektedir. Bu ek vasıf daha çok yerel Türk işgücü piyasasında kaliteli bir iş arayan yüksek vasıflı göçmenler için önemlidir. Örneğin bir Alman biyoloğun ilaç endüstrisinde iş bulabilmek için Türkçeyi çok iyi öğrenmesi zorunlu olmuştur; çünkü ülkedeki ilk iş arama girişimi dil bilmemesinden dolayı başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Türkçe kurslarına devam ettikten sonra yeniden iş aramaya başlamışsa da, işe girmesi kolay olmamıştır; zira dili iyi bilmemenin dışında, Türk piyasasına ait deneyiminin de bulunmaması, mesleğinin Türk toplumuyla yakın ilişkide olmasını gerektirmesi nedeniyle, bir eksiklik olarak kendini göstermiştir:

Türkiye’de böyle bir meslek yok; çünkü Türkiye’deki eczacılık firmalarında, yerel eczacılık firmalarında bu temel araştırmalar yapılmıyor ve uluslararası temel bilgiler de Türkiye’de yok. Tüm büyük devletlerde bu var, ama tabii ABD’de, İngiltere’de Almanya’da, Fransa’da, Japonya’da... İtalya’da var mı bilmiyorum, belki de bazen var veya yok, ama işte durum böyle. Türkiye’de böyle bir iş yok. Böylece ben de... Yani dil bakımından bir engelim vardı besbelli. Türkçem pek de kötü olmamakla beraber, gene da anadilim bakımından sorunum vardı. Üstelik mesleğimden farklı bir işte çalışmak durumundaydım; onlara göre ben bu işte acemi sayılıyordum. Gerçi eczacılık hakkında bilgim vardı, ama beni yerleştirdikleri işte, yani firmalarında bana verebilecekleri işte acemi sayılırdım, en azından başka bir daldan oraya atlamıştım. Elbette ki bu koşullarda beni bu işe almaları mümkün değildi. İşte böyle...

Öte yandan, özel sektöre ait bütün işlerde Türkçeyi öğrenmek ve mesleğini değiştirmek gerekli değildir. Bir Türk holdinginde programcı olarak işe alınan bir bilgisayar mühendisi buna örnek gösterilebilir. Bu kişinin mesleğini icra etmesi için ne Türkçe bilmesi ne de Türkiye’ye özgü bilgilere sahip olması gerekmiştir. İşinde bulunduğu dil İngilizcedir ve somut olarak yaptığı faaliyet, Türkiye ve/veya Türk işgücü piyasasına özgü bilgiler de gerektirmemektedir. Bu durumdan anlaşılıyor ki, Türkiye’nin işgücü piyasasına girmek için ek vasıflar edinme gereği tamamen iş sektörüne bağlıdır.

3.3 Türkiye’de özel sektörde bedenselleşmiş kültürel sermayenin tanınması/ kabul görmesi

Türkiye’de yüksek vasıflı göçmenlerden oluşan bir başka grup da özel sektörde sadece bedenselleşmiş kültürel sermayesini kullanabilmektedir. Bu gruba dahil olan kişiler geçimlerini meslekleri veya diplomalarıyla hiç ilgisi olmayan ya da çok az ilgisi olan faaliyetlerle sağlamakta, hobi olarak yaptıkları işleri ya da mensup oldukları ülkeye özgü bilgileri ve/veya anadillerini işgücü piyasasında değerlendirmektedir. Mesleki faaliyetleri spesifik bilgilere dayandığı için, vasıfsız işlerde çalışmamakla beraber, kül-

türel sermayelerinin Türk işgücü piyasasında vasıf kaybına uğradığı inkâr edilemez. Özellikle SSCB'nin dağılmasından sonra Türkiye ekonomisi bu bölgeye büyük ilgi göstermeye başlamış, eski Doğu Bloku ülkeleri ve Orta Asya'dan yüksek vasıflı göçmenler Türkiye'ye gelip vatanlarına özgü bilgilerini buradaki özel sektörde değerlendirme olanağı bulmuştur. Mensup olunan topluma özgü bilgilerin göç edilen ülkede değerlendirilebilmesi için en önemli koşul, göç alan ülkede, göç veren ülkenin ekonomisine ve o ülkeye özgü bilgi ve becerilere ilgi duyulmasıdır.

Özbekistanlı Bayan Saidova bu bakımdan ilginç bir vakadır. Bayan Saidova memleketinde tıp tahsili yapmış ve hekim olarak çalışmış, ancak Türkiye'ye göç etmesiyle, yasalar gereği mesleğini icra etme hakkını yitirmiştir.⁸ Bir dil kursunu tamamlamasına ve bir tıp merkezinde staj yapmasına rağmen, Türk yasaları uyarınca Türkiye'de mesleğini icra etmesi mümkün olmamıştır. Kendi ifadesine göre, bunu yapabilmesi için özel bir sınavdan geçmesi ve Türk vatandaşlığına kabul edilmesi gerekmektedir. Sınava girme düşüncesine kısa bir süre sıcak baktıysa da sonradan bu niyetinden vazgeçmiştir. Buna sebep, bir çocuk doğurmuş olması ve uzmanlık sınavını Türkçe vermekten korkmasıdır. Dahası, 34 yaşına gelmiş bir kadın olarak hâlâ öğrenime devam etmeye karşı direnç duymakta ve Türk vatandaşlığına geçmek istememektedir. Bayan Saidova, sınava girmekten vazgeçme kararından sonra, ek sınavlar vermek ve vasıflar edinmek zorunda olmadan yapabileceği bir iş aramaya başlamıştır. Bu vesileyle Türkiye'de tekstil sektöründe iş olanaklarının fazla olduğunu ve Rusça bilen çalışanlara büyük ihtiyaç duyulduğunu saptamıştır. Dikiş dikmekten çok hoşlandığı ve öğrenimini tamamladıktan sonra bu hobisini bir süre meslek olarak da uyguladığı için, tekstil konusunda epey deneyimlidir. Böylece Türkiye'de işsiz kalmaktan korkmasına gerek olmadığını anlamış ve her ne kadar mesleğini icra etmesine olanak yoksa da, bedenselleşmiş kültürel sermayesini kullanabilmesi nedeniyle artık kendisi için işsizliğin bir sorun olmaktan çıktığına inanmıştır.

Geçen yıl iş ararken farkına vardım ki, belki artık Rusya'yla ilişki-

8 Türkiye'de yabancıların hekim olarak çalışmasına izin verilmemektedir. Her ne kadar bu yasağın kaldırılmasına dair bir yasa taslağı hazırlanmışsa da, henüz tartışma aşamasındadır. Sendikalar ve başka meslek grupları temsilcileri yabancı hekimlerin Türkiye'de çalışmasına karşı cephe almaktadır (Bu konuda bkz. Pusch 2008, n. 18)

lerin iyi olmasından dolayı, birçok Rus işadamları burada Rusça bilen insanlar arıyor bütün sektörlerde, her düzeyde. Ben bu yaz [memleket] dönmüştüm. Geri geldiğimde hemen iş buldum. Örneğin *Hürriyet* gazetesine bakıyordum. *Hürriyet* gazetesinde hemen bir iş buldum. Orada birçok ilan var. Rus çalışanlar aranıyor. Hemen bir iş buldum ve çalışmaya başladım.

Yaptığı iş için yüksek öğrenim görmüş olması gerekmiyorsa da, Bayan Saidova'nın bazı önemli vasıfları vardır. Dil bilmesi, tekstil üretimi hakkındaki bilgisi ve genel olarak da çalışkan ve becerikli olması, işvereni tarafından takdir edilmektedir. Bütün bunlara rağmen, hekim olarak mesleğini icra edemeyip başka bir mesleğe yönelmiş olması nedeniyle Türkiye'de bir vasıf kaybına uğramıştır.

3.4 Kurumsallaşmış ve bedenselleşmiş kültürel sermayenin serbest çalışma yoluyla değerlendirilmesi

Yüksek vasıflı göçmenlerin bir kısmı da kurumsallaşmış ve bedenselleşmiş kültürel sermayelerini serbest çalışma alanında değerlendirerek Türk işgücü piyasasına katılmaktadır. Her ne kadar benim örneklemdeki serbest çalışanların meslek alanları birbirinden çok farklıysa da, bu son gruptakilerin genel olarak Türkiye işgücü piyasasında daha çok olumsuz deneyimler yaşadığı söylenebilir; ama Türkiye'de uzun süre kalmak niyetinde olduklarından, gene de cesaretlerini toplayıp serbest çalışmaya karar vermişlerdir. Ukraynalı bilgisayar mühendisi İvanov buna örnek gösterilebilir. Bay İvanov, daha önce de sözünü ettiğim gibi, Türkiye'deki bir holding tarafından programcı olarak işe alınmıştır. Bu firmada altı yıl çalıştıktan sonra, maaşı artırılmadığından ve yaptığı iş sözleşmesindeki bir ek madde gereğince rakip firmalardan birine geçemediğinden, serbest çalışmaya karar vermiştir.

Göçmenler 2003 yılına kadar genelde kendi adlarına değil, güvendikleri bir Türkün adına firma kurmuştur; çünkü yabancıların Türkiye'de iş kurabilmek için 50.000 dolar değerinde bir kuruluş sermayesi gösterebilmesi gerekmekteydi ve bu kadar parayı kimse kolay kolay temin edemi-

yordu.⁹ Eğer firma resmen Türk vatandaşı olan biri tarafından kurulursa, bu düzenlemeye uymak gerekmiyordu. Bu yüzden göçmenler “kendi” firmalarının resmi sahibi olarak görünmemektedir. Bundan kaynaklanan birçok ilgi çekici durum saptanmıştır. Örneğin üç arkadaşıyla birlikte bir Türk dostunun adına firma kurmuş olan Uygur kökenli çanta tüccarı, kendine ait bu firmada çalışan işçi olarak bile kayıtlı değildir. Çalışma izni için başvuruda bulunup sosyal sigortaya dahil edilmek çok karmaşık bir iş olduğu için, Türk vatandaşı olan eşini firmada çalışıyor göstermiştir. Böylece aslında kendine ait olan sosyal sigorta da eşi üzerinden yürütülmektedir. Eşi ile nikâhlı olması dolayısıyla Türkiye’de oturma hakkını elde etmiştir. Gerçekte firmayı kuran ve işleten kendisidir, eşi ise ev kadınıdır. Kendi adını vererek firmanın resmen kurulmasına olanak sağlayan kişi, firma sahibi olarak kazançtan belli bir oranda pay almaktadır.

3.5 Kültürel sermayenin göçmenlerin ve mültecilerin kendi girişimleriyle değerlendirilmesi

Yüksek vasıflı göçmenlerin kültürel sermayelerini değerlendirmeleri için başka bir olanak da göç ve mülteci projelerinde çalışmaktır; fakat Türkiye’de bu girişimler genelde kurumsallaşmamış ve kayıt dışı olduğundan, çoğunlukla ya gönüllülerle ya da çok küçük ödemeler karşılığında çalışanlarla yürütülmektedir. Bu alanda faaliyet gösteren kişilerle yapılan mülakatların analizinden, bu çalışmalarda maneviyatın maddiyattan önde geldiği anlaşılmaktadır. Bu duruma örnek gösterilebilecek İranlı bir kadın hekim, bu girişimlerin birinde mesleki bilgileriyle hizmet vermekte ve tıbbi önlemlerin alınabilmesi için muayeneler yapıp basit tedaviler uygulamaktadır; yaptığı hizmetler karşılığında düzenli bir ödeme almadığı halde bu işi çok önemsemektedir, çünkü bu sayede, tıp alanında bir etkinlik gösterme olanağını bulması dışında, sosyal ilişkiler de kurabilmektedir. Bunun ötesinde yaptığı çalışmanın kendisine de yaradığını, başkalarına yardım edebilmekle ve faydalı olmakla kendi dertlerini biraz olsun untabildiğini ileri sürmektedir.

9 Doğrudan yatırım yapan yabancı girişimcilerle ilgili 4875 sayılı ve 2003 tarihli Doğrudan Yabancı Yatırımcılar Kanunu’yla yabancı ve Türk yatırımcılar eşit duruma getirilmiştir.

4 SONUÇ

Yukarıda gösterilen örneklerden, Türkiye işgücü piyasasında yüksek vasıflı göçmenlerin kültürel sermayelerinin en azından bir kısmını değerlendirebilmeleri için çeşitli olanaklar bulunduğu anlaşılmaktadır. Ama gene de yüksek vasıflı göçmenlerin tümünün geçimini vasıflı ya da göreceli olarak vasıflı faaliyetlerle kazanmasının mümkün olduğu söylenemez; büyük bir kısmı Türk işgücü piyasasında sadece fiziksel gücünü kullanabilmektedir. Türkmenistanlı bir bilgisayar mühendisinin durumu buna örnek gösterilebilir; bu kadın bir fabrikada yardımcı işçi olarak ileri derecede ağır yaşam ve iş koşulları altında çalışmaktadır. El arabasıyla sokak sokak dolaşıp topladığı çöpleri –özellikle kâğıt, madeni atık, kutu ve cam– geri dönüşüm yaptırılmak üzere toptancıya satmakta olan Kongolu bir ekonomist de bu durum için bir örnektir. Bu gibi işlerin dışında göçmen kadınlar Türkiye işgücü piyasasında fiziksel güçlerinin yanı sıra kadın olmalarının beraberinde getirdiği bazı vasıfları da değerlendirerek, ev işlerinde, çocukların veya yaşlı insanların bakımında çalışmakta ve kadına yönelik sosyalizasyon sürecinde edinmiş oldukları bedenselleşmiş kültürel sermayelerinin bu bölümlerini kayıt dışı ev işleri sektöründe devreye sokmaktadır. Bazıları da hayat kadını ya da striptiz dansçısı olarak bedenini Türkiye'nin eğlence ortamlarına ve gece hayatına sermaye olarak sunmaktadır.

Sonuç olarak şunu belirtmek gerekir: Türkiye'de yüksek vasıflı göçmenler, vasıfsız küçük işlerde olduğu gibi, gayet itibarlı konumlarda da çalışmaktadır. Bir göçmenin Türkiye'de sahip olduğu vasa uygun bir iş bulup bulamayacağı, kuşkusuz her şeyden evvel talihin kendisine yardımcı olmasına ve bunun dışında birçok değişik etkene bağlıdır. İşgücü piyasasına dahil olabilmek için söz konusu işle ilgili eğitim görmüş olmanın yanı sıra, spesifik vasıflara sahip kişilere duyulan gereksinimin ve her şeyden evvel ülkeye girişteki hukuki statünün önemi büyüktür.¹⁰ Birçok göçmende aranmakta olan bir özellik de, mesleklerinde esneklik göstermeleridir, çünkü bu kişiler çoğu kez tam olarak kendi meslek dala-

10 Konuyla ilgili olarak bkz. bu kitapta Anja Weiß, Ulrike Ofner ve Barbara Pusch tarafından yazılan makale.

rında iş bulamaz ve sık sık değişik konulara yönelmeleri gerekir. Serbest çalışma alanına adım atmak da birçok kişi için Türkiye’de çalışmanın bir yolu olabilir. Bu yola başvuranlar daha çok, bu ülkede uzun süre yaşamak isteyenlerdir. Günümüzde artık yabancı yatırımcılar için 50.000 dolarlık bir başlangıç sermayesi gerekmediğinden, bundan sonra belki de daha çok sayıda yabancı bu yolu seçecektir. Yüksek vasıflı yabancılar için çok cazip olanaklar bulunmasına karşın, Türkiye’de birçok yabancının, hatta yüksek vasıflı kişinin çok kötü koşullar altında yaşadığını ve çalıştığını göz ardı etmemek gerekir. Bu insanlar mesleki vasıflarını yitirmiş olmanın dışında özellikle içinde bulundukları insanlık dışı yaşam koşullarının altında ezilmektedir.

KAYNAKÇA

- Akalın, Ayşe (2008), “Die dort oben-die da unten: Die Beschäftigung von Migrantinnen als Haushaltsbedienstete in Istanbul gated communities,” Pusch, Barbara ve Tomas Wilkoszewski (ed.), *Facetten internationaler Migration in die Türkei. Gesellschaftliche Rahmenbedingungen und persönliche Lebenswelten*, Würzburg, s. 87-107 içinde.
- Bourdieu, Pierre, *Pratik Nedenler: Eylem Kuramı Üzerine*, İstanbul, 2006.
- Bourdieu, Pierre ve Loic J. D.Wacquant (2003, ed.), *Düşünsel bir antropoloji için cevaplar*, İstanbul.
- Bourdieu, Pierre (1986), “The Forms of Capital,” John G. Richardson (ed.), *Handbook for Theory and Research for the Sociology of Education*, New York, s. 241-258 içinde.
- Brewer, Kelly ve Deniz Yüksek (2009), “A Survey on African Migrants and Asylum Seekers in Istanbul,” İçduygu, Ahmet ve Kemal Kirişçi (ed.), *Land of Diverse Migrations. Challenges of Emigration and Immigration in Turkey*, İstanbul, s. 637-724 içinde.
- Danış, Didem (2006), “Integration in Limbo. Iraqi, Afghan, Maghrebi and Iranian Migrants in Istanbul,” URL: http://home.ku.edu.tr/~mirekoc/reports/2005_2006_didem_danis.pdf. [Erişim tarihi: 18.6.09]
- Erder, Sema ve Sermin Kaşka (2003), *Irregular Migration and Trafficking in Women: The Case of Turkey*, Cenevre.
- Erder, Sema (2003), “Global Flows of Huddles: The Case of Turkey,” Emrehan Zeybekoğlu ve Bo Johansson (ed.), *Migration and Labour in Europe: Views from Turkey and Sweden*, Marmara Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Araştırma ve Uygulama Merkezi (MURCIR) ve İsveç Ulusal Çalışma Yaşamı Enstitüsü (NIWL), İstanbul, s. 156-169 içinde.
- İçduygu, Ahmet (2003), *Irregular Migration in Turkey*, Geneva.
- İçduygu, Ahmet (1996), *Transit Migration in Turkey*, Geneva.

- İçduygu, Ahmet (2004), *Türkiye'de Kaçak Göç*, İstanbul Ticaret Odası Yay. 65, İstanbul.
- Kaiser, Bianca (2003), "Lifeworlds of EU Immigrants in Turkey," Emrehan Zeybekoğlu ve Bo Johansson (ed.), *Migration and Labour in Europe: Views from Turkey and Sweden*, Marmara Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Araştırma ve Uygulama Merkezi (MURCIR) ve İsveç Ulusal Çalışma Yaşamı Enstitüsü (NIWL), İstanbul, s. 269-89 içinde.
- Karpat, Kemal H. (1985), "Population moments in the Ottoman State in the Nineteenth Century," ağı., *Ottoman Population 1830-1914. Demographic and Social Characteristics*, London içinde.
- Kaşka, Sermin (2006), "Yeni Uluslararası Göç Hareketleri ve Türkiye'deki Moldovalı Kadın Hizmetçileri," Filiz Kırıl, Barbara Pusch, Claus Schönig ve Arus Yumul (ed.), *Cultural Changes in the Turkish World*, Würzburg, s.71-89 içinde.
- Kirişçi, Kemal (2008), "Migration and Turkey: Dynamics of State, Society and Politics," Reşat Kasaba (ed.), *Turkey in the Modern World* (Vol. 4), Cambridge, s. 175-198 içinde.
- Kirişçi, Kemal (1995), "Post second World War Immigration from Balkan Countries to Turkey," *New perspectives on Turkey* 12, s. 61-77.
- Lordoğlu, Kuvvet (2008), "Ausländische Arbeitnehmer als Bestandteil der türkischen Arbeitswelt," Barbara Pusch ve Thomas Wilkoszewski (ed.), *Facetten internationaler Migration in die Türkei. Gesellschaftliche Rahmenbedingungen und persönliche Lebenswelten*, Würzburg, s. 69-86 içinde.
- Narlı, Nilüfer (2005), "Türkiye'de 2 milyon yabancı kaçak var," URL: <http://www.cnnturk.com/2005/turkiye/08/26/turkiyede.2.milyon.yabanci.kacak.var/120886.0/>. [Ulaşım tarihi: 21.6.09]
- Nohl, Arnd-Michael (2008), *Interview und dokumentarische Methode*, Wiesbaden.
- Özgür, Nurcan (2009), "Praxis der Asylverfahren in der Türkei: Flüchtlingsleben in Konya," Barbara Pusch ve Uğur Tekin (ed.), *Türkei und Migration: Migrationsbewegungen im Rahmen der Eingliederung in die Europäische Union*, Köln: Institut d'Orient içinde (basılıyor).
- Pusch, Barbara (2008), "Gefragte und ungefragte Gäste: Zur arbeitsrechtlichen Situation von Ausländern in der Türkei," Barbara Pusch ve Thomas Wilkoszewski (ed.), *Facetten internationaler Migration in die Türkei. Gesellschaftliche Rahmenbedingungen und persönliche Lebenswelten*, Würzburg, s. 55-67 içinde.
- Pusch, Barbara (2009), "Irreguläre Migration in die Türkei," Barbara Pusch ve Uğur Tekin (ed.), *Türkei und Migration: Migrationsbewegungen im Rahmen der Eingliederung in die Europäische Union* (basılmakta).

KANADA İŞGÜCÜ PİYASASINDA KURUMSALLAŞMIŞ VE BEDENSELLEŞMİŞ KÜLTÜREL SERMAYE HAKKINDA EKSPERLERİN GÖRÜŞLERİ

Yüksek vasıflı göçmenlerin entegrasyonundaki başarı, kültürel sermayelerinin tanınmasına ve kabul edilmesine bağlıdır. Pierre Bourdieu'ye göre, gerek kişilerin öğrenim durumlarını belirten belgeler, gerekse bu belgelere sahip olan kişilere belli bir statü atfedilmektedir (Bourdieu 1984). Yüksek vasıflı göçmenlerin kültürel sermayeleri, gerektiği gibi tanınmazsa değer kaybına uğrar. Bourdieu kültürel sermayeyi hem kurumsallaşmış hem de bedenselleşmiş şekliyle incelemektedir. Kültürel sermayenin bedenselleşmiş şeklinin içine, dil bilmek dahil olmak üzere sosyal yetenek ve beceriler de girer. Bunların da ayrıca kültürel sermayenin kurumsallaşmış şekillerinin, yani göçmenlerin yurtdışında edindiği diplomaların, eğitim unvanlarının ve deneyimlerin tanınması ve kabullenilmesi üzerinde etkisi olur. Bu çalışmada, kültürel sermayenin tanınmasının Kanada işgücü piyasasındaki kurumsallaşmış çerçeve koşulları tarafından nasıl desteklediği veya engellendiği araştırılmaktadır.

Gözlerimizi Kanada'ya çevirdiğimizde, yüksek vasıflı göçmenlerin işgücü piyasasına entegrasyonu konusunda şaşırtıcı manzaralara tanık oluyoruz. Kanada genelde göç alan bir ülke olarak bilinmektedir, ama gene de kısa zamandır göç almakta olan ülkelere, örneğin Almanya'da karşılaşılanlara benzer güçlükleri hâlâ bünyesinde barındırmaktadır. Kanada'ya göç ile Almanya'ya göç arasında tarih ve seyrir açısından farklar vardır. Kanada uzun süredir ekonomik gerekçeleri olan yüksek vasıflı göçmenler için cazip bir ülke durumundaysa da, yüksek vasıflı göçmenlerin kurumsallaşmış kültürel sermayesini çoğu zaman dikkate almamakta ve bu yüzden de bundan tam anlamıyla yararlanamamaktadır (Örneğin bkz. Li 1996, 2003; Reitz 2001). Araştırmalara göre, göçmenlerin vasıflarından ve

yeteneklerinden yeterince faydalanılmaması hem göçmenlerin gelirlerinin yükselememesine, hem de Kanada ekonomisinin zarara uğramasına yol açmaktadır. Jeffrey Reitz'in saptamasına göre, "...yabancıların kazanmış olduğu ve yeterince kullanmadıkları beceriler aslında Kanada'ya aktarılabilirse, Kanada bağlamında üretime katkıda bulunmaları bakımından değer taşır." (Reitz 2005: 3). Başka bir deyişle, burada söz konusu olanlar "aktarılabılır vasıflar"dır ve göçmenlerin şimdiye kadar icra ettikleri mesleklerinde veya tamamen başka iş alanlarında kullanılmaları mümkün olduğu halde, bu uygulamaya gidilmemektedir. Reitz, Kanada'da çalışan işçilerle ilgili sayımların verilerini inceleyerek şu sonuca varmıştır: Aslında aktarılabılır durumda olup kullanılmayan vasıfların toplam değerleri 1,6 milyar Kanada dolarını bulmaktadır (Reitz 2005: 3).

Kurumsallaşmış ve bedenselleşmiş kültürel sermayenin değerlendirilmesi ve tanınması, kurumsal çerçeve koşullarına sıkı sıkıya bağlıdır. Bu koşullar Kanada'da yüksek vasıflı göçmenlerin entegrasyonunu hedef alan çabalarından oluşmaktadır. Buna rağmen kurumsallaşmış çerçeve koşulları çoğu kez ayrımcılığa neden olan bir etki yaratır ve bu yüzden göçmenlerin Kanada'nın işgücü piyasasına başarılı bir biçimde entegrasyonunu engellerler.

Bu makaledeki en önemli bulgular ve argümanlar, eksperlerle yürütülen, kısmen yapay olarak düzenlenmiş açık görüşmelere dayandırılmaktadır. Söz konusu eksperler her gün göçmenlerle ilgilenen kamu hizmeti çalışanları veya çok sayıda konuyla ilgili grupları temsil eden organizasyonlar (yüksek okullar ve meslek okulları, işverenler, iş ve meslekle ilgili kuruluşlar) için çalışmaktadır. Görüşmeler iki buçuk yıllık bir zaman içinde Kanada'nın Victoria, Vancouver, Toronto ve Windsor/Ontario kentlerinde gerçekleştirilmiştir.¹

Klasik bir göç alan ülke olan ve yüksek vasıflı göçmenleri kırk yıldır ülkesine kabul etmekle büyük deneyimler kazanmış olması gereken Kanada'da bu gibi sorunların yaşanmasının oldukça şaşırtıcı olduğunun altını çizebilmek için, Kanada'daki olayların analizi, Almanya ve Büyük Britanya'da gerçekleştirilen görüşmelerden yapılan alıntılarla zenginleştirilmiştir.

1 Görüşmenin başlangıcında eksperlere, organizasyon tarafından kendilerine verilen görevi tarif etmeleri rica edilmiştir. Bundan sonra özellikle vasıflı göçmenlerin Kanada'nın işgücü piyasasına girme teşebbüsleri sırasında karşılaştıkları kurumsal engellere dair sorular sorulmuştur.

Bu görüşmelerde de Kanada'dakilere benzer güçlüklerden söz edilmiştir.

1 KÜLTÜREL SERMAYENİN KURUMSAL LABİRİNTE GİRMESİ

Bu araştırma için eksperlerle yapılan görüşmelerin değerlendirilmesinden çıkan sonuçlara göre, bundan otuz yılı aşkın bir zaman önce Frank Parkin (1979) ve Pierre Bourdieu (1984) tarafından ileri sürülen argümanlar halâ geçerlidir. Parkin, "toplumsal kapanma" kuramında, birtakım grupların dışarıdakilerin kaynaklara ulaşmasına engel olması ve bu kaynak kapılarının onlara kapanması süreçlerinde kültürel varlıkların önemli bir unsur oluşturduğuna işaret eder. Günümüzde de öğrenimle ilgili belgelerin değeri üzerine yapılan araştırmalarda bu tür belgeler ile beceriler arasında sıkı bir bağlantı bulunduğu belirtilmektedir. "[...] bir kişinin mesleğinde yetkin veya verimli olmak için ihtiyaç duyduğu bilgi söz konusu olduğunda, referanslarının payı bu noktada ya çok azdır ya da neredeyse yoktur denebilir. Referanslar daha çok belli bir kulübe katılmayı mümkün kılan ve hayli ihtiyari bir 'kültürel bir geçer akçe'dir. [...] İşverenler bu geçer akçeye değer verdiği ve referansların belli birtakım becerilerin varlığını adeta onayladığı için, referans sistemi işgücü arzını kısıtlar." (Weeden 2002: 62). Bu makaleden anlaşılacağı üzere, esasında kültürel belgelerin başlıca işlevi, bir kişinin belli bir meslek mensubu sayılıp sayılmayacağını veya bir meslek derneğinin üyesi olup olamayacağını belirlemektir.

Sadece yasalarla düzenlenmiş olan meslekler üzerinde durulacak olursa görülür ki, Kanada'da diploma ve sertifikaların tanınması söz konusu olduğunda, hemen hemen çoğu kez yerli olanlar tercih edilmektedir. Bu durum Parkin, Bourdieu ve Weeden'in saptamaları çerçevesinde açıklanabilir. Yapılan araştırmalardan biri, Ontario eyaletinde uygulanan mesleki gözetim sisteminin yerlilerin tercih edilmesine neden olduğunu göstermiştir. Girard ve Bauder şu saptamada bulunur: "Ontario'nun mesleki düzenleme sisteminde var olan ayırma işlemleri, kurumsallaşmış kültürel sermayeyle bağlantılı bir anlam içermektedir ... Bunlar mühendislik mesleğine Kanada'da doğmuş ve eğitim görmüş adayların yerine göçmenlerin girmesini engellemeye yaramaktadır. (Yerli kökenli ve eğitilmiş olmanın) belgelenmesi, Kanada'da eğitim görmüş ayrıcalıklı bir grubun oluşturulmasını

kolaylaştırmaktadır.” (Girard/Bauder 2007: 36). Bu açıklama Kanada’da yasalarla düzenlenmiş tüm meslekler için geçerlidir, çünkü meslek dernekleri ve mesleğin uygulanmasına izin veren resmi daireler çoğu kez bir çeşit bekçi görevi yapar ve yüksek vasıflı göçmenlerin varış ülkesindeki işgücü piyasasında kendilerine uygun bir sektöre entegrasyonlarını gerçekleştirip başka bir ülkede edinmiş oldukları kültürel sermayelerini etkili olarak değerlendirmelerini güçleştirirler (Basran/Zong 1998).

Mülakat yapılan eksperlerden en az biri, bir hekimler derneğinden söz etmiştir. Bu derneğin amacı, “meslekte açık kapı bulundurmamak, bariyerlerin yüksek ve geçilmez olmasını sağlamak ve bu suretle göçmenlerin başarılı olmalarını önlemektir” (Windsor Women Working for Immigrant Women 2007). Gerçekten de göçmenler kendilerine uygun bir yere gelmek konusunda çoğu kez başarılı olamamakta ve aleyhlerine verilen kararlara karşı hukuki önlemler alamamakta, vasıflarının ve mesleki deneyimlerinin layıkıyla değerlendirilmemesi sonucu, bunları yeterince kullanamayacakları işlerde çalıştırılmaktadır. Meslek derneklerinin, göçmenlerin eğitim düzeyini kanıtlayan belgelerin tanınmasına ilişkin olanakları kısıtlaması, bu belgelere değer vermedikleri anlamına gelmektedir. Ayrıca resmi dairelerin kendi vatandaşlarını kayıncı, kendilerine dönük tutumları da göçmenlerin diploma ve sertifikalarının değerlendirilmesinde etkili olmaktadır. Görüştüğümüz eksperlerden birinin ifadesiyle, “Göçmenler bir sınava girdiklerinde, kendilerine çoğu kez sınavı başaramadıkları bildirilir. Ne gibi yanlışlar yaptıklarını ve daha başarılı olabilmek için hangi yolları izlemeleri gerektiğini öğrenmeleri mümkün değildir. Bu konuda tamamen öznel, yani sadece kendinden olana değer veren, davranışlar egemendir.” Aynı ekspere göre, “eğitimin tamamlandığını kanıtlayan belgelerin değerlendirilmesinde kullanılan yöntem, %70-%80 özneldir.” (Windsor Women Working for Immigrant Women 2007). İşte bu yöntemin öznel olması nedeniyle göçmenler, özellikle de vasıflı olanlar, entegrasyon aşamasında büyük güçlükler çekmektedir.

Çalışma izni işlemlerinin çoğu kez öznel olduğu izlenimini vermesi dışında, vasıflı göçmenler kendilerini resmi daireler, meslek kuruluşları ve işverenlerden oluşan birçok kurumdan ibaret, labirent gibi bir sistem yapısının içinde bulur (Mata 1999). Bu durum, tüm meslek kuruluşlarının

ve izin belgesi veren dairelerin çeşitli vilayetlere göre farklı düzenlenmiş olması nedeniyle daha da çapraşıklıdır. Her meslek kuruluşunun kendine özgü bir kurallar sistemi vardır ve bu da merkezi hükümetin göç ve izin politikasından tamamen bağımsızdır, üstelik de her mesleğe özgü standartlar ortaya konmuştur (TRIEC). Göçmenlerin daha Kanada'ya gelir gelmez başvurmak zorunda kaldığı vilayetlere ve merkezi devlete ait resmi dairelerin sayısı, içinden geçmeleri gereken labirentin boyutlarını anlamak için yeterlidir: 13 vilayette ve bölgede 400'den fazla heyet ve büro mevcuttur. Ayrıca Kanada'da 15 mesleğe ait izin belgelerinin verilmesi hakkında yasal düzenlemeler vardır (Harper 2006).

Kanadalı eksperlerin sakıncalı bulduğu bazı durumlar, 2006 yılında ülkenin başbakanı Stephen Harper'ın yaptığı bir konuşmada da dile getirilmiştir. Başbakan Harper, konuyla ilgili çeşitli grupları bir araya getirme çabasını desteklemiş, ayrıca Kanada'da diplomaların tanınmasında yetkili kurumların şekillendirdiği sistemin çok karmaşık olduğunu da açıklamıştır. Bu konuşmada, Kanada'nın klasik bir göç alan ülke statüsünde olmasına karşın, ekonomiye göçmen almak ve yüksek vasıflı göçmenlerin entegrasyonu gibi konularda deneyimli olmayan diğer sanayi ülkelerindekiyle benzer, hatta aynı sorunlarla karşı karşıya bulunduğu doğrulanmaktadır.

Ekonomik yönelimli göçmenler Kanada'ya göç için başvurduklarında öğrenim durumları, mesleki deneyimleri ve bildikleri diller gibi çeşitli kategorilere göre değerlendirilirler. Tamamladıkları her öğrenim dalı için 25 puan, mesleki deneyimleri için 21 puan alırlar (Citizenship and Immigration Canada 2002). Fakat Kanada'ya göç etmek için, adayların mesleki vasıflarının dolaylı olarak tanınması anlamına gelen puanları almış olmalarına karşın, ülke dışında aldıkları diplomaların tanınıp kabul edilmesi meslek derneklerinin ve yetkili devlet dairelerinin değerlendirmesine bağlıdır. Burada sorun şudur: Aslında puanlama sistemi bir önyargıya dayanmaktadır. Ülkeye göç eden insanlar ne kadar geniş bilgiye sahip olurlarsa, işgücü piyasasının güncel gereksinimlerini de okadar kadar iyi karşılayabilecekleri ve değişik mesleki koşullara da daha kolay uyum sağlayabilecekleri sanılmaktadır (bkz. Alboim/Finnie/Meng 2005: 16). Fakat bu genel değerlendirme sistemi ve göçmenlerin o güne kadarki öğrenimlerine ve mesleki deneyimlerine göre

verilen puanlar, Kanada’da kişilerin öğrenim durumlarını belirten diplomalarının tanınması konusundaki kurumsal gerçeklere uymamaktadır. Puan sisteminin diplomalara ve mesleki deneyime biçtiği değer, işgücü piyasası entegrasyonu için büyük bir anlam taşımamaktadır, hatta sıfıra eşit olduğu söylenebilir. Kanada’daki kurumların oluşturduğu labirent neredeyse Almanya’daki gibidir; burada da diplomaların tanınması tek tek eyaletlerin yetkisindedir (bkz. örneğin Engelmann/Müller 2007 ve bu kitapta Weiß). Kişilerin bu labirentten çıkabilmesine yardım etmek amacıyla sunulan hizmetlerin bazı zayıf taraflarının olması durumu daha da zorlaştırmaktadır.

1.1 Bilgilenme ve yardım arayışı

Kanadalı eksperlerden biri, yüksek vasıflı göçmenler için gereksinimlerine uygun bir yardımcı tayin edilmesi meselesini ortaya atmıştır. Bu ekspere göre, göçmenler iş ararken ihtiyaç duydukları yardımı görmemektedir. Bunun nedeni, iş bulan aracılardan mesleki eğitim gerektirmeyen işler üzerinde durmasıdır. “Çoğu kez iş bulan araçlar, insanları alışveriş merkezlerinde, turizm veya hizmet sektörlerinde, başlangıç aşamasındaki işlere yerleştirilir” (Intercultural Association 2006). Demek ki aracı hizmetleri veren kuruluşlar ile yüksek vasıflı göçmenlerin ihtiyaçları arasında bir uyumsuzluk mevcuttur. Bu izlenimi doğrulayan başka bir Kanadalı ekspere göre, mevcut gereksinimler ile sunulan destek arasındaki boşluk, parasal donanım eksikliğinden kaynaklanmaktadır, çünkü merkezi hükümet para desteğini kesmiştir (British Columbia Internationally Trained Professionals Network 2006).

Göçmenlere yardım konusundaki eksiklik sadece Kanada’ya özgü bir sorun değildir. Bir entegrasyon projesi için çalışan Alman uzmanların açıklamasına göre, Almanya’da da yüksek vasıflı göçmenleri bilgilendirme hizmetleri ya hiç bulunmamaktadır ya da sadece çok kısıtlıdır. Bu yüzden göçmenler çoğu kez bilgilerini ve vasıflarını geliştirebilecekleri kuruluşların varlığından haberdar olamamakta, bu da büyük bir sorun teşkil etmektedir. Bayan Müller’in açıklamasına göre, Otto Benecke Vakfı hekimlerin vasıflarını geliştirmeleri için bir program yürütmekteyse de, “buna ilgi duyabilecek olan hekimler bu programdan haberdar oluncaya kadar, yani

onlara bundan söz edilinceye kadar çok uzun bir zaman geçmektedir. Ve bazen bu kişiler, Almanya'ya gelişlerinden yıllar sonra bir rastlantı eseri olarak, Otto Benecke Vakfı'nın hekimler için ek vasıf kazanma olanağı sunduğunu öğrenmektedirler." (Tür an Tür e. V., Deutschland).

Yüksek vasıflı göçmenlerin vardıkları ülkede mevcut olan uyum sağlama programları hakkında bilgilendirilmemeleri, mesleklerini icra olanağından yoksun kalmalarını da beraberinde getirmektedir. Demek ki yüksek vasıflı göçmenlere ilişkin beklentilerden biri de Alman hukuk sistemini incelemeleri ve bu konuda bilgi sahibi olmalarıdır.

1.2 İşverenlerin bakış açısı

Yüksek vasıflı göçmenlerin kültürel sermayelerini değerlendirmeleri en başta meslek derneklerine ve çalışma izni veren resmi dairelere bağlıysa da, işgücü piyasasında vasıfların fiili olarak tanınmasında en önemli rolü işverenler oynamaktadır. Ne var ki Kanadalı işverenler arasında "kültürel alanda kendini üstün görme" ve başkasını "küçümseme duygusu" çok yaygındır. Yapılan araştırmaların en az birinde, mühendislik mesleğiyle ilgili şu saptamaya rastlanmaktadır: "Kanadalı işverenler, işletmelerinde mühendise ihtiyaç olduğu zaman, kendilerinden olan kişileri işe almak istemektedir. Bunun nedeni, mühendislik mesleğiyle ilgili işgücü piyasasında bu meslekte sosyal ve kültürel bakımdan homojen bir yapıyı koruma amacının egemen olmasıdır." (karş. Girard/Bauder 2007: 44). Birçok Kanadalı işveren, yabancı ülkelerde verilen diplomalar ve belgeler hakkında yeterince bilgi sahibi olmadığından, öğrenimini yerli eğitim sistemine bağlı bir kuruluştaki yapmış ve deneyimini yerli işgücü piyasasında edinmiş olan birini işe almayı yeğler. Kanadalı işverenler yurtdışından alınan belgelerin nasıl yorumlanacağını bilmediklerini kendileri de itiraf etmektedir. Üstelik belgelenen vasıfların Kanada'da öğrenim görüp mesleki deneyim edinmiş olan kişilerinkilerle kıyaslandığında nasıl değerlendirilmesi gerektiği hakkında fikir sahibi olmadıklarını da söylemektedirler.²

Eksperler Kanadalı işverenlerin kendileri hakkında verdikleri bu hükümü doğrulamakta, hatta bir adım daha ileri giderek, Kanadalı işverenlerin kültürel uyum ve dil bilgisi söz konusu olduğunda Avrupa kökenli

2 İşyeri arama konusunda "Kanada'da edinilmiş iş deneyimi"nin ne kadar büyük bir önem taşıdığı hakkında bkz. bu kitapta Nohl'un makalesi.

göçmeleri tercih ettiklerini açıklamaktadır. Bu eksperlerden en az biri, işverenleri kültürlerarası meseleler hakkında bilgilendiren ve göçmenlerin entegrasyonu ile ilgili sorumluluklar yüklenmeleri gerektiği konusunda bilinçlendiren programların düzenlenmesini istemiştir. Görünen odur ki, birçok işveren daha çok Avrupalı göçmenlerin sosyal beceri ve yetenekleri hakkında bilgi sahibidir, Asya kökenli göçmenlere ait önemli özellik ve becerilere ise tamamen yabancıdırlar (Camosun College 2007). Elbette ki alışlagelmiş sosyal becerilerin işgücü piyasasında öncelik oluşturduğu yeni bir düşünce değildir.

Vaktiyle Bourdieu de, bedenselleşmiş kültürel sermayenin öğrenim durumunu resmen gösteren belgeler kadar önem taşıdığını vurgulamıştır.

2. BEDENSELLEŞMİŞ KÜLTÜREL SERMAYE: DİL BİLMEK VE İLETİŞİM KURMAK

Bedenselleşmiş kültürel sermayenin belki de en önemli unsuru, dil bilmektir.³ İlginç olan, Kanada'ya gelen ekonomik yönelimli göçmenlerin çoğunun, yüksek vasıflılar da dahil olmak üzere, bildikleri diller hakkında yapılan istatistiklerden anlaşıldığı kadarıyla Kanada'da kullanılan resmi dilleri bilmeleridir. Örneğin 2000 yılında Kanada'ya gelen vasıflı göçmenlerin yaklaşık %70'i İngilizce bilmektedir. Bunun ötesinde %5'i biraz Fransızca, %10'u her iki dili bilmektedir veya en azından bu dillere ilişkin biraz bilgisi vardır. İki yıl sonra bu yüzde oranları değişmiştir: Biraz İngilizce bilen göçmenlerin oranı %62'ye düşmüş, buna karşılık Fransızca bilen göçmenlerin oranı %6,5, iki dili bilenlerinki %15 olmuştur. Ne var ki 2000 ve 2002 yıllarında gelen göçmenlerin %15'inin İngilizce ve Fransızca bilmediği dikkat çekmektedir. Aradan geçen yıllarda Kanada'daki resmi dillerden hiçbirini bilmeyen göçmenlerin oranı %18'e yükselmiştir (Citizenship and Immigration Canada 2003).

Kanada'ya gelen ekonomik yönelimli ve /veya yüksek vasıflı göçmenlerin çoğunun resmi dillerden birini ya da her ikisini biraz bilmesine ve bu dillerde iletişim kurma olanağına sahip olmalarına rağmen, Kanada'daki sisteme göre öğrenim belgelerinin tanınmasında ve değerlendirilmesinde çoğu kez karşılaşılan kurumsal sorunlar ile dil yetisi arasında sıkı bir bağlantı

3 Karş. Bu kitapta Henkelmann'ın makalesi.

olduğu anlaşılmıştır. Gerçi Kanada hükümeti yeni gelen göçmenlere LINK adı verilen bir dil kursu programı sunmakta, hizmet görevlileri de ikinci dil olarak İngilizce kursları düzenlemektedir, ama bu kurslar çok genel konulara ilişkindir ve tek tek mesleklerle göre düzenlenmiş dil kursları mevcut değildir. Victoria, Vancouver, Toronto ve Windsor/Ontario'daki eksperler, kursların yüksek vasıflı göçmenlerin gereksinim duyduğu dil eğitimini vermekte yetersiz olduğu konusunda görüş birliğine varmıştır. Bazı dil okullarının müfredatına konan dersler, Kanada'nın işgücü piyasasına girebilmeyi sağlayan temel bilgileri verecek yerde, sadece Kanada kültürünü ve toplumunu tanıtmaktadır. Oysa işverenlerin çoğu için, iş talebinde bulunan kişilerin orada geçerli olan dili yeterince iyi bilmesi çok önemlidir. Nitekim eksperlerden biri, işverenlerin işe aldıkları kimselerin iyi dil bilmesi üzerinde önemle durduğunu belirtmekte ve şöyle demektedir:

...Hatta işe yeni başlayanların görevlendirildikleri basit işlerde bile... Ben onlara diyorum ki: "Onların yaptığı işte bu gerçekten de bu kadar önemli mi?" Örneğin bazen ben ilgilendiğim kişilerden biriyle konuştuktan sonra, onu, kendini tanıtmaya için bir işverene gönderiyorum. Biz işverenin beklentilerini karşılayacak birini seçmeye gayret eder, böyle birini bulunca kendini tanıtmaya için işverene göndeririz. Bunun üzerine işveren beni telefonla arayıp diyor ki: "İyi, güzel, ama dilimizi iyi bilmiyor." Ben de ona diyorum ki, "Ama ben onunla oturup konuştum, sohbet ettim." Bunun üzerine işveren, "Bize çok iyi konuşan biri lazım" diye cevap veriyor. (MOSAIC 20006)

Başka bir deyişle, işe alınan kişinin dili bilmesiyle ilgili beklentiler mesleğe özgü ifadeleri bilmesinden ibaret değildir; gündelik yaşamda insanlarla iletişim kurabilmesine de yetecek kadar dil bilmesi gerekmektedir.

Öte yandan, dil konusunda büyük beklentileri olan ve bu sorunla ilgili önlemlerinde bazı değişiklikler yapılması gereken tek ülke Kanada değildir. Almanya'da da, her ne kadar ekonominin belli sektörlerine göçmenlerin entegrasyonu başarılı bir biçimde gerçekleştirildiyse de, –en azından geriye dönüp bakıldığında– Almanca bilgisinin eksikliğinin işgücü piyasasına ve

topluma entegrasyonda olumsuz bir etki yapmakta olduğu gör÷lmektedir (Martin 2004: 232). Nitekim iki Alman uzman şu saptamada bulunmuştur:

şu ara gündemde olan tek şey, göçmenler için ilk danışmanlık hizmetlerinin çoğu kez gayet kötü olması ve bu hizmetlerin prensipte sadece Almanca kursuna devam eden kişilere hitap etmesidir. Sisteme göre, entegrasyon kursları adı verilen kurslarda sadece Almanca öğretilmektedir ve bunlar başka bir işe yaramamaktadır. Aslında daha anlamlı bir entegrasyonun başlangıç aşamasında prensip olarak kısaca bir *profiling* yapmak ve söz konusu kişinin kim olduğu, neler yapabildiği, beraberinde neler getirdiği ve hangi yöne doğru ilerlemesi gerektiğini saptamak gerekir. Elbette ki bundan sonra bir dil kursu çok önemlidir, ama bize göre, ayrıntılı bir yetkinlik tespiti de buna dahil olmalıdır (Tür an Tür e.V., Deutschland).

Gör÷l÷yor ki, Alman uzmanlar da Kanadalı eksperler gibi, ÷lkelelerinde sunulan kurslar ile yüksek vasıflı göçmenlerin işgücü piyasasına girebilmek için gerçekten sahip olmaları gereken dil yetisi arasında bir boşluk bulunduğunu vurgulamaktadır.

3 KURUMSALLAşMIş K÷LT÷REL SERMAYENİN TANINMASI İÇİN GİRİşİMLER

Son yıllarda Kanada'da merkezi hükümet, eyalet, yönetimler ve hizmet veren kurumlar diplomaların tanınmasıyla ilgili uygulamalardaki bazı sorunlarla ilgilenmeye başlamış ve günümüzdeki kurumsal çerçeve düzeninde bazı yanlışların bulunduğunu saptamıştır. Bu makalenin son kısmında, yakın zamanlarda yüksek vasıflı göçmenlerin gelecekte Kanada'nın işgücü piyasasına entegrasyon olanaklarını düzeltmek için başlatılan bazı girişimlerden söz edilecektir.

Yukarıda belirtildiği gibi, 2006 yılında Kanada merkezi hükümeti kurumsal çerçeve koşullarının iyileştirilmesi için yürüt÷len tartışmaya katılmış ve Başbakan Stephen Harper, bir konuşması sırasında Kanada'da diplomaların tanınmasında ortaya çıkan sorunları gündeme getirerek, bu konuyla ilgilenecek bir federal büronun kurulacağını bildirmiştir. Bu açık-

lama Kanadalı eksperler tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Başbakan Stephen Harper şöyle konuşmuştur:

Kanada en iyi ve en parlak olanları ülkemize çekmekte diğer dünya ülkeleriyle yarışmaktadır. Bu nedenle yeni hükümetimiz yabancı diplomaların tanınması ve kabul edilmesiyle ilgilenecek bir resmi dairenin kurulması için ilk bütçede bir fon ayırmıştır. Yeni bir ülkede yeni bir yaşam kurmanın ne kadar zor olduğunu çok iyi anlıyoruz. Göçmenler çoğu kez bir bürokrasi ağı ve alışık olmadıkları karmaşık işlemlerle karşılaşmaktadır. Kanada'da on üç farklı mesleki kararname, on beş yasal olarak düzenlenmiş meslek, dört yüzden fazla düzenleyici dernek bulunmaktadır. Bu durumda göçmenlerin bu zorlukların üstesinden gelmesi için, onları sevecenlikle kucaklayan ve yardım elini uzatan kuruluşlara gereksinim olduğu açıktır. Bu resmi daire, işte bu görevi bütün ilgililerle (eyaletler, meslek ve lisans dernekleri, işverenler ve göçmenlerle) ortak bir çalışma halinde yerine getirecektir. Bununla, yeni gelenlerin bilgi ve becerilerinin, deneyimlerinin ve diplomalarının tanınmasını, takdir edilmesini ve değerlendirilmesini güvenceye almak amaçlanmaktadır (Harper 2006).

Öğrenim durumunun tanınmasını bir merkezden denetleyen devlet dairesinin kurulması, yukarıda anlatılan sorunların çözülmesinde ve diplomaların tanınmasında yeni bir yöntemin getirilmesi için atılan en önemli adımdır. Bu dairenin başlıca işlevi Kanada'nın çeşitli bölgeleri, resmi daireleri ve meslek dernekleri arasında bir köprü oluşturmaktır. Bu amaç 2006 yılında açıklanmakla birlikte, görünen odur ki, konuya ilişkin çabalar –merkezi hükümetin bütçesinde 2006 yılında 18 milyon Kanada doları ayrılmış olmasına karşın– 2007 yılında kesintiye uğramıştır. Bu tasarruğun gerçekleşmesi büyük bir olasılıkla, eyaletler arasındaki politik tartışmalardan dolayı gecikmiştir (Barrera 2007). Görüşülen eksperler gene de diplomaların tanınması yöntemlerine biraz açıklık getirilmesi fikrine çok sıcak bakmaktadır (örneğin bkz. TRIEC 2006; Windsor Women Working for Immigrant Women 2007).

Merkezi hükümet, tüm ülkeyi kapsayan böyle bir resmi devlet dairesinin kurulmasının planlandığını açıkladıktan kısa bir süre sonra, kendinden evvelki liberal hükümet tarafından kurulmuş olan Yabancılar İçin Diploma Denklik Tanıma Programı [Foreign Credential Recognition Program/FCR] için, “vasıflı göçmenlerin Kanada işgücü piyasasına entegrasyonunu iyileştirmek amacıyla” ek olarak bir miktar para daha ayırmıştır. Entegrasyonu desteklemek bakımından önemli olan bu program için altı yıl süresince 68 milyon Kanada doları tutarında bir bütçe ayrılması hedeflenmiştir (bkz. Human Resources and Skills Development Canada 2007a). Bu program, İnsan Kaynakları ve Becerilerini Geliştirme Bakanlığı’nın gözetimi altındadır ve merkezi hükümete ülke dışında edinilmiş olan diplomaların tanınması için “ülke kapsamındaki yöntemlerin geliştirilmesinde eyaletleri ve bölgeleri destekleme ve stratejik olarak yönlendirme olanağını sağlamaktadır” (Human Resources and Skills Development Canada 2007b). Gene de Kanada’da böyle yeni bir merkezi dairenin kurulmasının, öğrenim durumunun tanınmasında yeni bir hiyerarşi yarattığı sonucuna varılabilir.

FCR’yle amaçlanan, “ülke dışında öğrenim görmüş olan çalışanların entegrasyonunu kolaylaştırmak”tır. Bunun için bir para kaynağı hazır bulundurulmaktadır ve eyaletler, bölgeler, çalışma izni veren daireler, mesleki ve akademik eğitim kuruluşları, esnaf odaları ve işverenlerle işbirliği yapılacak, yabancı ülkelerde edinilmiş olan vasıfların tanınmasını ve değerlendirilmesini kolaylaştıran projeler gerçekleştirilecektir.”

FCR’nin amaçlarından biri de, “diplomaların değerlendirilmesi ve tanınmasındaki süreçlerin Kanada’nın tüm eyaletlerinde ve bölgelerinde birbirine uygun olmalarını güvenceye almaktır”. Bunun anlamı şudur: “Bir diploma, eyaletlerin birinde tanınırsa, tüm Kanada’da tanınmış sayılacaktır” (Government of Canada 2007). Bu amaçların niyetlenene uygun gerçekleşmesi, şimdiye kadar geçerli olan kurumsal çerçeve koşullarından bir sapma olacağı anlamına gelmektedir, çünkü söz konusu kurumlar, alacakları önlemleri birbiriyle işbirliği halinde geliştirmek zorunda kalacaktır. Hükümet, “yasal olarak düzenlenmiş ve düzenlenmemiş olan mesleklerle ilgili ülke dışında edinilen diplomaların değerlendirilmesi ve tanınması

yöntemlerini iyileştirmek için” ek olarak 5 milyon Kanada doları tahsis etmiştir (Government of Canada 2007).

Yabancı ülkelerde alınmış diplomaların tanınmasındaki sorunlar üzerinde çalışan tek yapı Kanada merkezi hükümeti değildir. 2006 yılında Ontario eyaleti de Kanunla Düzenlenmiş Mesleklere Adil Erişim Yasası [Fair Access to Regulated Professions Act] başlıklı bir karar çıkararak, ilk kez Ontario eyaletinde göçmenlere, herhangi bir mesleki organizasyonun veya çalışma izni belgesi veren dairenin kararına itiraz etme olanağı tanınmıştır. Yasaya göre, “yasal olarak düzenlenmiş bir meslek sınıfı, vasıfların değerlendirilmesini kendi üstlendiğinde, bunu şeffaflık içinde, objektif, tarafsız ve adalete uygun olarak yapmalıdır. Ve eğer vasıfların değerlendirilmesinde üçüncü mercinin katılımına gereksinim duyulursa, bu üçüncü mercinin de değerlendirmesini şeffaf, objektif, tarafsız ve adalete uygun olarak yapması güvence altına alınmalıdır” (Government of Ontario 2006). Böylece göçmenlerin kültürel sermayeleri hakkında hüküm verme ve değerlendirme yapılmasında ilk kez şeffaflık ve tarafsızlık ilkeleri önem kazanmıştır. Yasanın ilanından öncesinde, Kanada’nın sisteminde bu ilkerin eksikliği kendini hissettirmiştir.

Bu yasaya ayrıca burada anlatılan sorunların çözülmesinde yararlı olabilecek yenilikçi bir adım daha eklenmiş ve Yurtdışında Eğitim Görmüş Kişiler İçin Erişim Merkezi [Access Centre for Internationally Trained Individuals] adı altında bir kuruluş hayata geçirilmiştir. “Ülke dışında öğrenim ve eğitim görmüş olan kişilere ve yasal olarak düzenlenmiş bir meslek dalına ya olası ya da kesin kayıt yaptırabilmek için başvuruda bulunmak isteyenlere, bu kayıt için gerekli koşullar ve başvuru yöntemleri hakkında bilgi ve destek sunmak”la yükümlü olan bu kuruluşun ayrıca “ülke dışında öğrenim görmüş olan kişilerle muhatap olan bakanlıklara, devlet dairelerine, belediye dairelerine ve okullara, okullarla ilgili dairelere, kolejlere, üniversitelere, meslek derneklerine, işverenlere ve yasal olarak düzenlenmiş meslek mensuplarına bilgi vermek ve kayıt işlemlerinde adil davranma konusunda çıkacak sorunlar hakkında onları bilgilendirmek ve eğitmekte yardımcı olmakla” görevlendirilmesine karar verilmiştir (Government of Ontario 2006). Sözü edilen yasayla Ontario eyaletinde

yüksek vasıflı göçmenlerin kurumsallaşmış kültürel sermayesine değer biçecek olan kurumsal yapı zaman içinde yeniden düzenlenmektedir.

Kanada'nın hizmet veren kuruluşları ve diğer resmi daireler de bu konularda faaliyete başlamıştır. Hayata geçirilen bu girişimler ve programlar sadece belli bir yöreye özgüdür ve yüksek vasıflı göçmenlere bir ek eğitim alma, başka bir meslek dalında bir diploma sahibi olma olanağını sunmaktadır.

Victoria/British Columbia'dan bir eksper, yerel bir kolejde uygulanmakta olan ve doğrudan o yörenin gereksinimlerini karşılamayı hedefleyen bir programa işaret etmiştir. Bu program, göçmenlerin gördüğü öğrenimdeki farklılıkları dikkate alarak ve yörelere göre değişen belli mesleklere olan gereksinim doğrultusunda hareket etmektedir. Örneğin Victoria'da mühendisler ve hekimler iş bulmakta zorluk çekmektedir, çünkü kentin işgücü piyasası Vancouver ve Toronto gibi büyük merkezlerdekinden farklı bir biçimde "belli mesleklere" yoğunlaşmıştır. İşgücü piyasası sadece yerel ve merkezi hükümetin birkaç büyük ekonomi sektörüne, turizm ve eğitim kurumlarına dayanmaktadır. Bu durumda göçmenler, daha dar bir çerçevesi olan ve sadece belli alanlara yoğunlaşan işgücü piyasasına uyum sağlamak ve mesleki entegrasyonlarını başarılı bir biçimde gerçekleştirebilmek için, etkinlik alanlarını değiştirmek gereği duyacaktır. Sözü edilen program bu göçmenlere dil bilgilerini tazeleme ve geliştirme olanağını sağladığı gibi, mesleki deneyim kazandıran bir staj yapma fırsatı da vermektedir. Bu mesleki deneyim bazı yüksek vasıflı göçmenlere aksan da dahil olmak üzere dil engellerini aşma ve kendi seçtikleri meslek dalında işgücü piyasasına girme imkânını da sunmaktadır (Camosun College 2007).

Buna benzer, yörenin gereksinimlerini karşılamaya yönelik bir program da Ontario eyaletine bağlı Windsor ve Essex şehirlerindeki YMCA şubeleri tarafından başlatılmıştır; söz konusu dil eğitimi programı, yüksek vasıflı göçmenlere (burada mühendisler söz konusudur) kendi meslek dallarıyla ilgili terimleri öğretmeyi amaçlamaktadır. Kanada'nın bu bölgesinde otomobil üretimiyle ilgili meslekler çoğunluktadır. YMCA'nın çalışma ve eğitimle ilgili bölümleri, bu konulara yönelik özel kursların yetersizliğini telafi etmeye çalışmaktadır. Böylece yüksek vasıflı göçmenler, kurumsal-

laşmış ve bedenselleşmiş sermayelerini daha iyi kullanabilme olanağına kavuşabilecektir (YMCA 2007).

Toronto Bölgesi Göçmen İstihdamı Konseyi [Toronto Region Immigrant Employment Council/TRIEC] adlı kuruluş daha büyük bir projede çeşitli aktörlerin işbirliği halinde çalışmaları için Toronto'nun geniş çevresindeki tüm paydaşları bir araya toplamıştır. Burada amaçlanan, yerel bakış açısı doğrultusunda, işverenlerin çalışanları arasına göçmenleri de alabilmelerini kolaylaştırmak için hizmet kuruluşlarını biçimlendirmek, önlemler almak ve çözümler üretip geliştirmektir. İlk olarak "Meslek Köprüsü" [Career Bridge] başlıklı staj programı hayata geçirilmiştir. Bu program 140 işverenin yanında 385 staj yeri sunmaktadır ve oldukça iyi bir başarı kaydetmiştir, çünkü programa katılan yüksek vasıflı göçmenlerin %80'i hemen arkasından ya staj yaptıkları işyerinden ya da başka bir yerden iş teklifi almıştır. Göçmenler, ülke dışında edindikleri vasıflarına uygun bir iş ararken, işverene sundukları özgeçmişte bu stajın sağladığı deneyimlerden söz etmelerinin çok yararlı olduğunu belirtmektedirler (TRIEC 2006).

İşveren tarafını temsil eden birçok destek kuruluşu ve ilgili grubu bir araya getirmeyi deneyen TRIEC, yüksek vasıflı göçmenlerin kurumsallaşmış kültürel sermayelerinin tanınması ve işgücü piyasasına entegrasyonu bakımından gayet başarılı olmuştur. BC Internationallly Trained Professionals Network adlı kuruluşa mensup olan Patric Coady ise başka bir noktadan devreye girmiş ve British Columbia hükümeti tarafından desteklenerek, "entegrasyon girişimleri konusunda bir pilot proje"nin uygulamasına başlamış, bu doğrultuda önce yüksek vasıflı göçmenlerle görüşmeler düzenleyip nelere gereksinim duyduklarını sormuş ve onların çıkarlarını koruyacak bir temsilciye gereksinimleri olduğunu öğrenmiştir; bundan çıkardığı sonuca göre de, örneğin ülke dışında öğrenimlerini tamamlamış olan mühendis ve hekimlerin "kendi çıkarlarını kendileri temsil etmeye başlamaları ve sendikalaşmaları ya da başka bir biçimde organize edilmeleri gerektiğini" saptamıştır. "Onlar kendilerine ait bir dernek kurmalılar, kendi adlarına bir tek sesle konuşmalılar ve kendi sorunlarını etkileyici bir biçimde savunmalılar. Böylece hem ulusal düzlemde hem de bulundukları

bölgenin düzleminde kendilerini ilgilendiren politik sorunlar hakkında fikir beyan etmelidir”: Patrik Coady’ye göre, bu tarzda bir çıkar temsilciliği, ülke dışında mesleki eğitim görmüş kişilerin gereksinimlerini karşılamak bakımından, göçmenlere hitap eden diğer kuruluşlardan çok daha yararlı olacaktır (BC Internationally Trained Professionals Network 2006).

Bu proje, Ontario’nun daha önce çizmiş olduğu yolu izlemekte, yani benzer derneklerin kurulup eyalet içinde etkin hale getirilmesi fikrini savunmaktadır. Ontario’da bu derneklerin hükümet politikasında söz hakkı bulunmaktadır; fakat daha önce de sözü edilen Kanunla Düzenlenmiş Mesleklere Adil Erişim Yasası’nın çıkarılmasında etkileri olup olmadıkları ya da ne oranda etkili oldukları açık değildir. Bunun dışında Policy Roundtable on Mobilizing Professions and Trades (PROMPT) gibi “yuvarlak masalar” da düzenlenmiştir. Patrick Coady bu konuda şunları söylemiştir: “[PROMPT] ülke dışında eğitim görmüş meslek sahiplerinden oluşan otuzdan fazla grubun katıldığı bir yuvarlak masadır. Bu kuruluş öylesine güç kazandı ki, Ontario hükümeti ülke dışında eğitim görmüş meslek sahipleriyle ilgili sonuçları olabilecek girişimlerin hiçbirine onlara danışmadan el atamıyor.” Bunların çok önemli gelişmeler olduğunu düşünen Coady, British Columbia’da benzer adımları atmayı amaçlamaktadır. Burada kurulmuş olup yirmi dört profesyonel grup için yuvarlak masalar düzenleyen Capacity BC, “belli bazı meslek sınıflarına ve kültür çevrelerine” mensup kişileri temsil eden grupları bir araya getirmektedir; Society for Internationally Trained Engineers, Phillipine Nurses Support Group ve Society of Punjabi Engineers and Technologists of BC de üyeler arasındadır. Bu grupların temel amacı, “aynı ipe tutunmak ve tek sesle konuşmak”tır. Aslında yuvarlak masalar, entegrasyon programları dışında da bazı meselelerle ilgilenmektedir ve British Columbia’nın ekonomisiyle ilgili entegrasyon süreçlerinin sorunlarına ve sonuçlarına dikkati çeken politik görüşler de açıklamaktadırlar. Coady, ulusal düzlemde işbirliği yapmaya da başlamıştır, öyle ki, “British Columbia, Alberta, Ontario ve Nova Scotia’daki yuvarlak masalar, ülke dışında öğrenim ve eğitim gören meslek sahiplerini temsil eden bir tek yuvarlak masa halinde birleşecektir” (BC Internationally Trained Professionals Network 2006).

Benzer çalışmaların yapıldığı Büyük Britanya'da da University of East London gibi kuruluşlar, kurumsallaşmış ve bedenselleşmiş kültürel sermayenin tanınmasında çıkan sorunlarla ilgilenecek girişimler geliştirmeye başlamıştır. Bir eksper bunu şöyle açıklamaktadır:

Birçok üniversitenin (örneğin University of East London) karşılaştığı durum şudur: Etnik azınlık grubuna mensup kişiler birtakım vasıflar ve belgelere sahip olmakla birlikte, mesleğe alınmaları için gereken becerileri yoktur. İşte bu da güven eksikliği, anlama eksikliği, kendini göstermedeki yetersizlik, iletişim zorlukları gibi çok yaygın bazı kültürel etkenlerle bir arada bulunmaktadır. University of East London bu konularda oldukça iyidir. (İkbal Wahaab, Büyük Britanya)

Yeni programların ve girişimlerin hayata geçirildiği tek devletin Kanada olmadığı apaçık ortadadır. Bu arada belki şunu da belirtmek gerekir ki, hizmet veren kurumlar ve hükümetlerin yanı sıra eğitim kurumları da, öğrenimlerini ülke dışında tamamlamış olan yüksek vasıflı göçmenlere işgücü piyasasına girişi sağlamak konusunda öncülük görevi üstlenmiştir. Kurumların oluşturduğu labirentten çıkabilmek için, eğitim kuruluşlarının –özellikle Kanada'da– önemli bir rol üstlenmesi gerektiği, eksperler tarafından gelecekte alınacak önlemler bakımından vurgulanmaktadır (örneğin bkz. TRIEC 2006).⁴

4 SONUÇ

Birtakım kurumların hayata geçirilmesi, yüksek vasıflı göçmenlerin kurumsallaşmış ve bedenselleşmiş kültürel sermayelerinin değerlendirilmesini önemli oranda etkilediği gibi, bu değerlerin saptanmasında da yararlı olmaktadır. Kanada, klasik bir göç alan ülke olmak ve uzun zamandır yüksek vasıflı göçmenler için bir hedef ülke sayılmak “geleneğini” sürdürmekle beraber, entegrasyon sorunları bakımından istisna teşkil etmemektedir. Çok sayıda bölge ve eyalette kanunla düzenlenmiş mesleklere ait eğitim belgelerinin tanınması ve kabul edilmesiyle yetkilendirilmiş resmi daireler, kuruluşlar, organizasyonlar mevcuttur. Bu “labirent”, yüksek vasıflı göçmenlerin

4 Bkz. bu kitapta Srur'un makalesi.

kültürel sermayelerinin tanınmasını engellemektedir. Bu yüzden sorunlar daha da büyümekte ve işverenler, göçmenlerin ülke dışında tamamladıkları öğrenimlerini ve mesleki deneyimlerini belgeleyen diplomaları doğru değerlendirememektedir. Üstelik göçmenler, bulundukları yörede ne gibi bir yardım alabileceklerine ve nasıl bir yardıma ihtiyaçları olduğuna dair kendilerini bilgilendirecek bir merciye de gereksinim duymaktadır. Bütün bu sorunlar diplomaların tanınması yöntemlerinin çekirdeğini oluşturmaktadır.

Tüm Kanada'da –ve aynı şekilde Almanya'da– göçmenlerin karışısına çıkan çeşitli kurumların oluşturduğu labirent, gerek politikacılar gerekse eksperler tarafından bir problem olarak tanımlanmıştır. 2006 yılından itibaren Kanada merkezi hükümeti ve bazı eyaletlerin yönetimleri, bu sorunların çözülmesine yarayabilecek birtakım önlemler almıştır. Bunu izleyen yıllarda hizmet görevlileri ve eksperler kendilerine şu hedefi koymuştur: Konuyla ilgili tüm kuruluşları (meslek derneklerini, eğitim kurumlarını, işverenleri, yönetimleri, hatta sorunun merkez noktası olan yüksek vasıflı göçmenleri), bir araya toplayıp elbirliğiyle yenilikçi girişimler ve programlar denemek. Bazı hizmet kuruluşları da buna katılmış ve örneğin yukarıda sözü edilen dil kurslarını geliştirip uygulama alanına koymuşlardır. Bu makalede sözü edilen kurumsal sorunların büyük bir kısmı hâlâ mevcutsa da, yeni girişimler ve programlar başarılı olabilecek çözümlere ışık tutmaktadır. Söz konusu programlara kişisel olarak kendilerini adanmış olan eksperlerin görüşleri dikkate alınacak olursa, yüksek vasıflı göçmenlerin entegrasyonunda ilk başarılar kaydedilebilecektir.

KAYNAKÇA

- Alboim, Naomi, Ross Finnie ve Ronald Meng (2005), "The Discounting of Immigrants' Skills in Canada: Evidence and Policy Recommendations," *IRPP Choices* 11, 2, s. 1-26.
- Barrera, Jorge (2007), "Tangled in Red Tape," *Calgary Sun*, 19. February 2007. URL: <http://www.triec.ca/news/story/141>. [Erişim tarihi: 24.6.09]
- Basran, Gurcham S. ve Li Zong (1998), "Devaluation of Foreign Credentials as Perceived by Visible Minority Professional Immigrants," *Canadian Ethnic Studies* 30, 3, s. 6-21.
- Bourdieu, Pierre (1984), *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*, Cambridge.
- Citizenship and Immigration Canada (2002), "News Release: Canada's New Immigration and Refugee Protection Regulations Finalized," Kanada Hükümeti, Ottawa.

- Citizenship and Immigration Canada (2003), "Facts and Figure 2002 Immigration Overview – Skilled Workers by Language Ability (Principal Applicants)," Government of Canada. Ottawa.
- Englmann, Bettina ve Martina Müller (2007), *Brain Waste. Die Anerkennung von ausländischen Qualifikationen in Deutschland*, Augsburg, Tanja Gerschewski, Felix König ve Dilek Tunay'ın işbirliği ile.
- Girard, Erik R. ve Harald Bauder (2007), "Assimilation and Exclusion of Foreign Trained Engineers in Canada: Inside a Professional Regulatory Organization," *Antipode* 39, 1, s. 35-53.
- Government of Canada (2007), "Backgrounder – Foreign Credential Recognition Program," URL: <http://www.credentials.gc.ca/media/backgrounders/2007-05-24a.asp>. [Erişim tarihi: 24.6.09]
- Government of Ontario (2006), "Fair Access to Regulated Professions Act," URL: http://www.elaws.gov.on.ca/html/statutes/english/elaws_statutes_o6f3r_e.htm. [Erişim tarihi: 24.6.09]
- Harper, Stephen (2006), "Promoting Opportunity for New Canadians. Speech Given in Mississauga," URL: <http://pm.gc.ca/eng/media.asp?id=1159>. [Erişim tarihi: 24.6.09]
- Human Resources and Skills Development Canada (2007a), "Formative Evaluation of the Foreign Credential Recognition Program," URL: http://www.hrsdc.gc.ca/eng/publications_resources/evaluation/2007/sp_ah_687_02_07/page05.shtml. [Erişim tarihi: 24.6.09]
- Human Resources and Skills Development Canada (2007b), "Overview – Foreign Credential Recognition," URL: <http://www.hrsdc.gc.ca/eng/ws/programs/fcr/overview.shtml>. [Erişim tarihi: 24.6.09]
- Li, Peter S. (1996), *Making of Post-War Canada*, Toronto.
- Li, Peter S. (2003), *Destination Canada: Immigration Debates and Issues*, Toronto.
- Martin, Philip L. (2004)2, "Germany: Managing Migration in Twenty-First Germany," Wayne, A Cornelius., Takeyuki Tsuda, Philip L. Martin ve James F. Hollifield (ed.), *Controlling Immigration: A Global Perspective*, Stanford, s. 221-253 içinde.
- Mata, Fernando (1999), "The Non-Accreditation of Immigrant Professionals in Canada: Societal Dimensions of the Problem," Konferansa sunulan tebliğ "Shaping the Future: Qualifications Recognition in the 21st Century", Toronto, Ontario.
- Parkin, Frank (1979), *Marxism and Class Theory: A Bourgeois Critique*, London.
- Reitz, Jeffrey (2001), "Immigrant Skill Utilization in the Canadian Labour Market: Implications of Human Capital Research," *Journal of International Migration and Integration* 2, 3, s. 347-378.
- Reitz, Jeffrey (2004), "Canada: Immigration and Nation-Building in the Transition to a Knowledge Economy". Wayne, A Cornelius., Takeyuki Tsuda, Philip L. Martin ve James F. Hollifield (ed.), *Controlling Immigration: A Global Perspective*, Stanford, s. 97-133 içinde.
- Reitz, Jeffrey (2005), "Tapping Immigrants' Skills," *IRPP Choices* 11, 1, s. 1-18.
- Weeden, Kim A. (2002), "Why Do Some Occupations Pay More than Others? Social Closure and Earnings Inequality in the United States," *American Journal of Sociology* 108, 1, s. 55-101.

ÇOKDİLLİLİK YARARLIDIR! ALMANYA'DA VE KANADA'DA AKADEMİK VASIFLI GÖÇMENLERİN RESMEN KABUL EDİLMİŞ OLAN BİRKAÇ DİLİ KONUŞABİLMESİ

Birkaç dil öğrenmeye değer! Almanya'daki güncel göç ve entegrasyon politikası tartışmalarında bu savı abartılı, hatta saçma bulanlar olabilir; çünkü entegrasyon politikasının önkoşulu olan "Ülkenin dilini bilmek, entegrasyonun anahtarıdır" ilkesi, dili konuşabilmek ile topluma katılmak arasında sıkı bir bağlantı bulunduğuna işaret etmektedir (bkz. BAMF 2005, 2007). Dolayısıyla bilinmesi gereken en önemli dil olan Almanca, aynı zamanda resmi dil olarak tanımlanmıştır ve bu durum da tek dil bilmeyi teşvik etmektedir. Almanya'nın bu dil politikası, diğer dilleri değersizleştirerek birkaç yabancı dil öğrenmenin yararlarını adeta reddetmektedir. 2008 yılının sonunda Alman Hristiyan Demokratik Birlik Partisi'nin Almanca bilmeyi zorunlu kılan maddenin anayasaya alınması konusunda direktmiş olması' bu eğilimi güçlendirmekte ve yukarıdaki sava karşı çıkmaktadır. Bu yasa maddesi bir yandan Almancanın Almanya'da yaşayan tüm insanlar için bir hak olarak tanımlanması, diğer yandan ise herkes tarafından kullanılması gereken yasal ve baskın dil durumuna getirilmesinin amaçlanması şeklinde yorumlanabilir. O halde söz konusu savı değiştirip şöyle bir soru haline getirmek gerekir: Dile dayalı yapılanmalarda birkaç dil bilmenin yararı var mıdır?

Bu soru Kanada gibi iki dilin geçerli olduğu ülkeler için anlamsızdır, çünkü bu ülkenin dil politikasının programı çokdilli, daha doğrusu ikidilli olma temeli üzerine kuruludur. Kanada'da her vesileyle, resmi diller olan İngilizce veya Fransızcadan birinin mutlaka bilinmesi gerektiği ileri sürülmektedir. Bu nedenle hükümet 2007 yılında göçmenler için bir ulusal

1 Karş. [HTTP://WWW.tagesschau.de/inland/cduparteitag122.html](http://WWW.tagesschau.de/inland/cduparteitag122.html). (Erişim tarihi: 12.12.2008)

dil programı düzenlemiştir.² Bu program “Dil anahtardır” ilkesine dayanarak Fransızca ve İngilizce dil kursları sunmaktadır.³ Demek ki burada da ülkede konuşulan dillere önem verilmektedir.

Bu makalede, göç olgusu bağlamında, göç alan ülkede konuşulmakta olan dil veya dilleri esas kabul eden dil politikasının beraberinde getirdiği sonuçlar ortaya konacaktır: Ülkenin resmi dilinin veya dillerinin böyle öne çıkarılması göçmenlerin konumlandırılmasını kolaylaştırmakta mıdır? Yoksa bu yüzden göçmenlerin mevcut potansiyellerini kullanmaları engellenmekte ve göçmenler zarara mı uğramaktadır? Her şeyin ülkede konuşulan dillere göre ayarlanmış olmasına rağmen, çokdilli toplumlarda pratikte başka dillerin de kullanılması, bu dilleri konuşanlara fayda sağlar mı? Hangi dillerin hangi bağlamlarda kullanılması önemlidir ve kabul görür? Birkaç dilin kullanılması imkânını kim teşvik etmektedir ve bunun uygulanması kime yarar sağlayabilir?

Bu makalede bu sorunlar üzerinde durulacak ve işgücü piyasasında konumlandırılma bakımından dil bilmenin önemi ve nasıl değerlendirildiği incelenecektir. İlk aşamada Almanya ve Kanada’da bir dil politikası uygulanmasının etkileri teorik bir yaklaşımla ele alınacaktır. İkinci aşamada Almanya ve Kanada’ya gelen, ülke dışında öğrenim görmüş akademik vasıflı göçmenler⁴ örneği üzerinden, dil politikası gereği alınan önlemler ile işgücü piyasasında dilin kullanımı arasındaki sıkı bağlantı gösterilecektir. Bu iki etkenin birbirine bağımlılığı, konuşmanın meşruluğu konusu odak noktasına alınmak suretiyle incelenecektir.

1 GÖÇ OLGUSUNDA “KONUŞMAK” NE DEMEKTİR? ALMANYA VE KANADA’NIN DİL POLİTİKASI ÖRNEĞİNDE KONUŞMANIN MEŞRULUĞU

Göçmen akademisyenlerin işgücü piyasasında konumlandırılmasında ve meşru dili konuşan sözcü olarak tanınmalarında dilin önemi

2 Language Instruction for Newcomers to Canada (LINC).

3 Karş. Kanada Yurttaşlık ve Göçmenlik Bakanlığı’nın internet sayfası (www.cic.gc.ca).

4 Bu metin, ampirik olarak “Göç Sürecinde Kültürel Sermaye” projesi ve yazarın “Göç , dil ve kültürel sermaye: Almanya ve Kanada’da yüksek vasıflı göçmenlerin dil bilmeleri ve işgücü piyasasına girme seçenekleri bağlamında karşılaştırmalı bir araştırma” başlıklı doktora projesi çerçevesinde yapılan görüşmelere dayanılarak hazırlanmıştır.

hakkındaki düşünceler, Pierre Bourdieu'nün dil sosyolojisi konusundaki önermesine dayandırılarak yürütülmüştür (karş. çeşitli çalışmalar dışında 1990, 1992).⁵ Bu önerme aşağıda açıklanacak ve bu suretle dil politikasının etkilene mekanizmaları üzerinden, göç alan ülkenin işgücü piyasasında sözcülerin meşruluk kazanmasına değinilecektir.

Bourdieu'ye göre, iletişim ilişkileri aynı zamanda “sembolik olarak konuşan kişiler ile temsil ettikleri gruplar arasındaki güç ilişkilerini de güncellemektedir” (Bourdieu 1990: 11). Bu demektir ki, her konuşma eylemi konuşanlar arasında bir ilişki kurar ve bunu günceller. Konuşan bir kişinin (sözcünün) dinlenmesi, sadece konuşulan dile teknik anlamdaki hâkimiyetine, örneğin o dilin gramer yapısını bilmesine bağlı değildir; “dinlenebilir cümleler kurabilme yetisi” de bu noktada çok önemlidir (*age*: 32, H.i.O.). Konuşana kulak verme ve konuşanı meşrulaştırma süreçleri bir arada gerçekleşir, bunların her biri diğerinin koşulunu oluşturur. Konuşma yetisinin tanınmasında ise çeşitli etkenler rol oynamaktadır. Resmi bir konuşmada orada geçerli olan dile mümkün olduğu kadar yakın bir anlam-tım biçimi kullanmakta yarar vardır.

Bourdieu, meşru dil konseptini tek dilin konuşulduğu bir ülke olan Fransa bağlamında geliştirmiştir. Fransa'da ülkenin dili olan Fransızca egemen sınıf tarafından kabul ettirilmiştir, fakat burada meşru dil, genel olarak Fransızca diye tanımlanan dil değil, bu dilin belli bir türüdür. Bu, tüm resmi mercilerde geçerli olan dil piyasasının baskın dilidir ve dilediği üretime egemendir; yani tüm dile ilişkin ürünler için tek ölçüttür. Bu durumda dil piyasasında –ki “spesifik yaptırımlar ve sansür uygulamalarından oluşan bir sistem” olarak kabul edilir– dile ilişkin çeşitli ürünler ya birbirinden farklı getiriler sağlar ya da hiçbir getiri sağlamaz (*age*: 12).

Dil şekillerinin hiyerarşisi de rastgele değildir, aksine toplumdaki hiyerarşik düzene uygundur (karş. *age*: 31). Bourdieu'ye göre, bu şu anlama gelir: Yönetici sınıf aynı zamanda dil piyasasına da egemendir ve “belli bazı

5 Kültürel sermaye kuramı, bu araştırma için büyük önem taşıyorsa da, bu makalede ayrıntılı olarak açıklanmamaktadır. Ama şunu da vurgulamak gerekir ki, “kültürel sermaye” kavramının, bilgi ve becerinin sadece gerçekten kullanılması koşuluyla bir sermaye oluşturduğu bakış açısından yorumlanması gerekir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. bu kitapta Nohl ve Weiß'in (2002) makalesi.

aktörlere giriş hakkı tanır”, böylece konuşanların meşruluğu hakkında karar verir (Bourdieu 1991: 71, H.i.O.). Resmen tanınmış olan tek dilin meşru şekline en yakın şekilde konuşanlar da bu ayrıcalıklı durumlarından yararlanır.

Önemli oranda göç alan bir ülkede, meşru olan resmi dili konuşanların dışında yeni dil toplulukları da oluşur ve bu topluluklar göç alan ülkelerin resmi dillerinden farklı dilleri kullanır. Bu noktada akla şu sorular gelir: Böyle çokdilli toplumlar da konuşmanın meşruluğu hakkında nasıl karar verilir ve bu meşruluk nasıl sağlanır? Dil piyasasında ülkenin kendi dili/dilleri mi baskındır? Çokdillilik yeni dil piyasaları mı doğurur? Bu soruları yanıtlayabilmek için Almanya ve Kanada’nın göç ve entegrasyon politikalarının içerdiği dil politikasını incelemek gerekir. Bundan sonra başka diller konuşanların meşrulaştırılma süreci deneysel olarak analiz edilecektir.

Birkaç dili konuşabilme yetisinin kullanılması bağlamında örnek olarak Almanya ve Kanada’nın seçilmesinin nedeni, bu iki ülkenin gerek konuşulan dil bakımından yapılarının, gerekse göç politikalarının farklı oluşudur. Almanya tek dilli bir ülke olarak resmi dairelerde sadece Almanca’nın kullanılmasını kabul etmektedir, Kanada ise iki dili resmen kabul etmiş bir ülkedir.⁶ Ayrıca her iki ülkede geçerli olan diller uluslararası alanda değişik biçimlerde değerlendirilmektedir: İngilizce ve Fransızca uluslararası diller diye tanımlanmakta olup dünya üzerinde çok yaygındır; birçok ülkede hem yerel dil hem de “kültür dili” kabul edilir ve dolayısıyla okullarda yabancı dil dersi olarak tercih edilirler.⁷ Buna karşın Almanca, az sayıda ülkede yerel dil ve kültür dili olarak kullanılmaktadır ve bu nedenle çok yaygın değildir. Resmi diller arasındaki bu farklar, insanların göç edebilecekleri ülkeyi seçmesi ve aynı göçlerin ayarlanması bakımından da etkili olur. Bu sebeple Federal Almanya Cumhuriyeti için, Almancayı yerel dil ve/veya kültür dili olarak öğrenmiş olan göçmenler kazanma olanağı sınırlıdır.

6 Kanada’da İngilizce ve Fransızca resmi dil kabul edilmiştir. Bu iki dil tüm devlet dairelerinde aynı derecede meşru sayılmakta ve bu nedenle de aynı oranda yarar sağlamaktadır. Fakat uygulamada, farklı eyaletlerde iki dilden biri diğerine baskın gelmektedir.

7 Yerel dil olarak tanımlanan dil, insanların yakın çevrelerinde işiterek ve görerek öğrendikleri; “kültür dili”, eğitim kuruluşlarında iletişim dili olarak kullanılan; yabancı dil ise yerel dil ve kültür dilinin dışında öğrenilen dildir.

Oysa Kanada, olanaklarını değerlendirip göçmenleri kendi amacı doğrultusunda seçebilmekte ve puanlama sistemini bir ayarlayıcı araç olarak kullanmaktadır. Böylece, göç etmek için başvuranların yaşı, eğitim düzeyi ve aile bağları yanında dil bilgisi de puanlarla değerlendirilmektedir. Örneğin Fransızca konuşulan bir eyalet olan Quebec'te dil bilgisi için 22 puan (Fransızca 16, İngilizce 6 puan) belirlenmişken, eğitim düzeyi için en fazla 13 puan konmuştur (bkz.: MİCC 2008).⁸ Dil bilgisinin bu biçimde değerlendirilmesi, göçmenlerin seçiminde kullanılan stratejide resmi dillerin bilinmesine verilen önemi göstermektedir. Dil konusu üzerinde böyle yoğun bir biçimde durulması, göçmenlerin ülkeye geldikten sonra daha kolay konumlandırılabilmesi kanısından ileri gelmektedir. Bu duruma göre, "cümle kurabilecek kadar dil yetisine sahip olan" ve şimdiye kadarki dil piyasasında muhatap bulabilenler Kanada'nın dil piyasasına da resmen kabul edilecektir; demek ki Kanada devleti bu dili konuşanlara puan sistemiyle bir itimat avansı sunmuş, bir çeşit kredi vermiş olmaktadır (Bourdieu 1990: 34).⁹ Resmen göç başvurusunda bulunanların dil bildiklerini beyan etmeleri, ülkeye kabul edilmeleri için yararlı olmaktadır.¹⁰ Ancak devletin sunduğu bu kredinin göçten sonra da dilin uygulama alanında, yani somut dil piyasasında kabul edilip edilmeyeceği bu makalenin ikinci bölümünde incelenecektir.

Kanada göç olgusunu düzenleme çalışmalarında puan sistemini kullanarak ülkenin resmi dillerinin dünya üzerindeki yaygınlığını kendi yararına kullanırken, Almanya başka bir politika uygulamaktadır. Bunun nedeni sadece göçün düzenlenmesinde dil olanaklarının sınırlı olması değil, göç politikasının kendine özgü yapısıdır. Ancak 2001 yılında göç politikası değiştirildiğinde, ülkeye yeniden göçmen çekme girişiminde –bu göçmenler sadece ufak, seçkin bir topluluktan ibaret olsa da– dikkatler gene politik ve kamusal alana çevrilmiştir. Yeni göç yasası hâlâ "Göçün Yönetimi ve Sınırlandırılması Yasası" başlığını taşımaktadır ve bununla güdülen amaç açıkça belirtilmiştir. Bu yasa yatırımcılara, öğrencilere ve

8 Ulusal düzlemde dil bilgisi için en fazla 24 puan ve eğitim düzeyi için en fazla 25 puan saptanmıştır. Bkz. ww.cic.ca. (Erişim tarihi: 11.12.2008)

9 Kredi kavramıyla ilgili olarak karşı. bu kitapta Nohl'un makalesi.

10 Şunu da belirtmek gerekir ki, dil bilgisi konusundaki puanlar düşük olsa veya sıfır olsa bile, başka konularda yüksek puan alarak, gerekli asgari puanı tutturmak mümkündür.

yüksek vasıflı kişilere belli ön koşullarla ülkeye göç etme olanağını tanımaktadır (bkz. "Bundesgesetzblatt" 2004, par. 19-par. 21). Göçün sınırlandırılmasına yönelik girişimlerin başarılabilmesinde dile de bir rol düşmektedir; şöyle ki, yüksek vasıflılara ancak Almanca bilmeleri koşuluyla ülkede oturma izni verilmektedir (bkz. aynı yerde par. 9).

Kanada'nın göç sisteminde dil bilmekle olumlu puan toplamak mümkünken, Almanya'da dilin bilinmemesi olumsuz bir sonuç doğurmaktadır, çünkü oturma izninin verilmesi ve kalış izninin uzatılması için Almancayı iyi konuşabilmek ön koşuldur (karş. aynı yerde par. 7, par. 9).¹¹

Kanada ile Almanya'nın entegrasyon politikaları resmi dile verilen önem bakımından karşılaştırılacak olursa, yukarıda belirtilen farkların yanında bazı ortak noktalar da ortaya çıkmaktadır. İki ülkedeki ortak tutum, ülkede konumlandırılma bakımından resmi dilin ya da dillerin bilinmesine büyük önem verilmesi ve göçün düzenlenmesinde dilin bir araç olarak kullanılmasıdır. Egemen politik sınıf tarafından ortaya konan yasal kesinlik, dil piyasasını ve buna bağlı olarak dile ilişkin ürünlerdeki hiyerarşiyi korumaya çalışmaktadır. Tek dil konuşulan Fransa'da –Bourdieu'nün saptamasına göre– dil piyasasının güvenceye alınmasını ve dış etkilere karşı kapatılmasını amaçlayan mekanizmalar, besbelli ki göç alan toplumlarda da –hatta özellikle bu toplumlarda– önemle üzerinde durulan konulardır. Bu ülkelerde dil piyasası sadece ülkede konuşulan dilin çeşitli şekillerine karşı değil, özellikle ülkenin dilinden/dillerinden farklı olan dillere karşı da koruma altına alınmaktadır.

Dil konusunda alınan önlemler, göçmenlerin daha ülkeye gelmeden evvel göç alan ülkede egemen ve kalıcı olan dil kurallarını açıkça anlamasını sağlamaktadır. Resmi dillerin öğrenilmesi daha göçün bu aşamasında hukuken onaylanıp tanınmakta ve varılan ülkede yarar sağlamayı vaat etmektedir. Göçmenlerin resmi diller dışında bildikleri diğer diller ise dikkate alınmamakta ve resmen tanınmamaktadır.

¹¹ 2005 yılından bu yana Federal Almanya Cumhuriyeti göçmenler için şart koştuğu Almanca bilgisinin edinilmesi için entegrasyona yönelik bir dil kursu sunmaktadır. Bu kursun amacı, katılanlara Avrupa'nın referans çerçevesine göre B1 düzeyinde dil bilgisi kazandırmaktır. Kursu bitirenler gündelik yaşamda Almanca konuşarak iletişim kurmayı başarabilmektedir. Göçmenlerin entegrasyonunu desteklemek için düzenlenen bu kursun aslında devletten gelen bir öneri değil, göçmenler için bir yükümlülük olduğu, bu önerinin kabul edilmemesi halinde uygulanan yaptırımlardan anlaşılmaktadır (Ayrıntılar için bkz. Henkelmann 2008).

2 AKADEMİK UNVANA SAHİP GÖÇMENLERİN KÜLTÜREL SERMAYELERİ VE KONUŞMANIN MEŞRULUĞU

Bu bölümde, akademik vasıflı göçmenlerle yapılan anlatımsal mülakatların yorumlanmasına dayanarak, yukarıda sözünü etmiş olduğum dil politikasına ilişkin mekanizmaların Almanya ve Kanada'ya göç etmiş olan akademisyenlerin konumlanmasını nasıl etkilediği üzerinde duracağım. Ayrıca devletin düzenlemelerine rağmen başka dillerin bilinmesinin işgücü piyasasında yarar sağlayıp sağlamadığını da inceleyeceğim. Bu amaca yönelik olarak dil politikası, bilinen diller ve bunların işgücü piyasasında akademisyen göçmenler tarafından uygulama alanına getirilmesinin bir-biriyle kaynaştığı üç tipi tanıtacağım.¹² Bu tiplerden açıkça anlaşılmaktadır ki, konuşma, işgücü piyasasında konumlanmanın farklı dönemlerinde hep yeniden bir meşrulaşma sürecine tabidir, çünkü bir dönemde meşru sayılan durum, başka bir konumda da meşru olmayı kendiliğinden beraberinde getirmese bile konumlanma üzerinde etkisini gösterir.

2.1 Eğitim unvanlarının tanınması ile dil yetisi arasındaki bağlantı

Açıklamalarıma başlarken tanıtacağım ilk tip, daha işgücü piyasasına somut olarak girmeden önce dilin önemli bir faktör olarak kendini belli ettiği durumu temsil etmektedir. İşgücü piyasasında konumlanmak bazı hallerde öğrenim durumunun resmen tanınmasına bağlıdır. Yönetmelikteki derecelendirmeye göre, bazı diplomalar resmen tanınmayabilir, bazılarının—bürokratik bir işlemde sonra—varılan ülkedeki eğitim durumlarıyla denklikleri tasdik edilebilir, bazen de mesleki bilgilerin “sınanmasına” gerek duyulur.¹³ Öğrenim durumunun (diplomaların) tanınmasına ilişkin kuralların devlet tarafından düzenlenmesi durumunda, bunun dilin meşruluğu üzerinde de etkisi görülür. Burada, Almanya'ya gelmiş bir hekim olan Bayan Semanova ve Quebec'te yaşayan bir mühendis olan Bayan Aknin vakalarını örnek göstererek “öğrenim durumunun tanınmasında dil ölçütü”nün nasıl bir rol oynadığını açıklayacağım.

¹² Bu tipler, 16 anlatımsal mülakata ait belgelerin yorumlanmasına dayanarak oluşturulmuştur (Schütze 1983; Bohnsack 2008; Nohl 2008).

¹³ Bu konuyla ilgili olarak karış. bu kitapta Nohl, Henkelmann (2008), Engelmann/Müller (2007).

Bayan Aknin, Cezayir'deki siyasal sorunların yarattığı durumdan kaçmak için ailesiyle birlikte Kanada'ya yerleşme başvurusunda bulunmuştur. Ülkesinde agronomi öğrenimi gördükten sonra, ek olarak Fransa'da yöresel hidroloji bölümünü bitirmiştir ve yıllardır mühendis sıfatıyla çalışmaktadır. Göç için başvurduğu sırada bildiği diller, anadili ve kültür dili olarak Arapça ve Fransızca, yabancı dil olarak da İngilizcedir.

Kanada'ya varır varmaz, yaklaşık yirmi yıldır deneyim kazandığı mesleğinde çalışmak isteyen Bayan Aknin, agronomluk Kanada'da belli bir düzenlemeye tabi olduğu için, unvanına ve yıllar boyu edinmiş olduğu mesleki deneyimine rağmen işgücü piyasasına giremez; ancak agronomların meslek odasına üye olması koşuluyla buna olanak tanınacaktır. Öte yandan, üye olabilmesi için de unvanının tanınması gerekmektedir.

Bakınız, siz agronomsunuz, ama agronomluk yapamazsınız, önce üye olmanız gerekir. Ben de, "Tamam, üye olacağım" dedim ve Quebec'teki agronomların meslek odasına başvurdum. Bu bana en az 400-600 dolara mal oldu: Başvurumun incelenmesi, diplomanın denkliğinin onaylanması. Üstelik bir sınava da girdim; sözlü sınavı da başardım ve meslek odasına üye oldum.

Demek ki, Bayan Aknin'in Kanada'ya beraberinde getirmiş olduğu unvanın tanınması için iki aşamalı bir denklik sınavından geçmesi gerekmektedir. Önce diplomanın denkliği resmen saptanacak, sonra da bu diploma ile belgelenen bilgi denetlenecektir. Bu sınavda sözlü sorularla mesleki bilgisi sınanan Bayan Aknin, ek olarak mesleğine ait özel ayrıntıları, örneğin Québec'teki uygulama biçimlerine dair bilgilerini de anlatmak zorunda kalmış ve sınavda Québec'in resmi dili olan Fransızca kullanıldığından, işgücü piyasasında mesleğine uygun bir konuma getirilmesine ilişkin hazırlıkların birinci aşaması olan dil bilgisinin denetlenmesi başarılmıştır. Eğer Bayan Aknin bu dili konuşmıyor olsaydı, kabul edilmesi olanaksızdı. Böylece, Kanada'nın puanlama sisteminin doğru olduğu bu vakayla kanıtlanmıştır. Göç politikasının ülkedeki resmi dillere yönelik olması gerek meslek odası gerekse Bayan Aknin açısından olumlu sonuç vermiş, aynı

zamanda Fransızca, Bayan Aknin'in Québec toplumunda konumlanıp sağlam bir yer edinmesine aracı olmuştur. Bayan Aknin, memleketinde geçerli olan ve ayrıca eğitimi sırasında geliştirdiği Fransızca bilgisi sayesinde tanınma işlemlerinin dille ilgili kısmında başarı sağlamıştır, çünkü mesleki bilgilerini Fransızca olarak aktarmış ve unvanının da tanınmasıyla, sınavın çerçevesi içinde meşru dili konuşan sözcü olarak kabul edilmiştir.¹⁴

Rusya'dan Almanya'ya göç etmiş bir hekim olan Bayan Semanova ise böyle bir avantaj yaşamamıştır. Bayan Semanova, memleketinde yabancı dil olarak İngilizce öğrenmiş ve Almanya'ya göç etmeden evvel de Almanca dersleri almaya başlamıştır. Almanya'ya varır varmaz Almanca bilgisini geliştirip daha yüksek bir düzeye getirmeye çalışmıştır. Amacı, kendisine bu ülkede iyi bir mesleki gelecek sağlamaktır. Hekim olarak çalışabilmesi için diplomasının resmen tanınması ve mesleki bilgilerinin bir sınavla denetlenmesi gerekmektedir. Bu sınav mesleki bilgilerin Almanya'dakilerle denkliğini denetlemek için uygulanmaktadır.¹⁵ Bayan Semanova'nın sınavı, Almanca yürütülen bir mesleki sohbet biçiminde uygulanmıştır. Bayan Semanova Almanca öğrenmemiş olsaydı bu denklik sınavına girmesi kabul edilmezdi. Québec'te göç talebinde bulunanlara uygulanan puan sistemi sayesinde, ülkede geçerli olan Fransızcaya hâkim olanların göçü onaylanırken, Almanya'da entegrasyon konusunda izlenen dil politikası bu kadar kesin değildir. Gerçi ülkede kalma izni alabilmek veya mevcut iznin süresini uzatabilmek için Almanca bilmek koşulu öne sürülmekteyse de, Avrupa referans çerçevesi içinde şart koşulan ve entegrasyon kurslarında öğretilen B1 aşamasındaki dil bilgileri, sınavı başarabilmek için yeterli değildir.

...Sonra 2002 yılında Almanya'ya taşındım ve hemen Berlin'e gittim. Burada iki yoğun dil kursuna devam ettim: Biri yabancı dil olarak Almanca kursu, diğeri de tıp konusunda mesleki terimler

14 Mesleğin ve unvanın tanınması amacıyla yapılan sınavda anadilin kullanılmasının önemi Bay Duani vakasında görülmektedir. Hekim olan Bay Duani denklik sınavında yabancı dil olarak öğrendiği İngilizceyi tercih etmiş, fakat sınavı başaramamıştır. İkinci seferde sınavda memleketinde konuşulan dil olan Fransızca'yı kullanmış ve sınavı geçmiştir. Bu konuya ait ayrıntılar için bkz. Henkelmann (2007, 2008)

15 Hekimlerde mesleki denklik sınavının Almanya ve Kanada'da uygulanması hakkında bkz. Henkelmann (2008) ve bu kitapta Nohl.

hakkında, yani Otto Benecke Vakfı tarafından düzenlenen bir kurs. Ve bütün bunları takdirname alarak başardım... Ben 2002'de geldim ve 2002'den beri bu denklik sınavı var ve benim o sınava da girmem gerekiyor. Ben bir staj da yaptım, burada, Uniklinikum Berlin Charité'de, sekiz ay boyunca, ondan sonra da sınava girdim.

Bayan Semanova ancak iki kurs bitirdikten sonra mesleki bilgilerini kanıtlamak için sınava girmeye cesaret edebilmiştir. Bu kurslardan biri tamamen mesleki terimler üzerinedir. Ayrıca Bayan Semanova sınavdan önce Berlin'deki bir klinikte hekimlik stajı da yapmıştır. Almanca'yı sadece teknik yetkinlik edinmek için değil, uygulamada da kullanabilme ve duruma göre değerlendirme yetisini kazanması, sınavı başarabilmesi için çok yararlı olmuştur; çünkü diplomasının resmen tanınması, mesleki bilgiyle birlikte meslekle ilgili konuları sözle ifade yetisine bağlıdır. Böylece sınavın başarılması, aynı zamanda dili bilmeyi de meşrulaştırmıştır.¹⁶

Almanca'nın baskın olduğu denklik sınavı entegrasyon kurslarının fonksiyonunu da meşrulaştırmaktadır, çünkü dili bilmeden bu sınav başılamaz. Öte yandan B1 seviyesindeki dil bilgisinin yeterli olduğunu telkin eden bu entegrasyon konseptinin düzeyi, unvanının tanınmasını böyle bir sınavla sağlamak zorunda olan akademisyenler için yeterli değildir. Aslında mesleki bilgilerini kanıtlamak için yeterli olabilecek düzeydeki dil bilgisi ancak kişinin hem nakit hem vakitten fedakârlık etmesiyle edinilebilir ki, bu da göçmenlere sunulan entegrasyon kurslarının kapasitesini aşmaktadır. Bu zaman zarfında göçmenlerin işgücü piyasasında konumlanmasına olanak yoktur ve bu da hem toplumun hem de kişinin zararlı çıkmasına neden olmaktadır.

Buraya kadar tanıttığımız tipleme, Almanya ve Kanada'nın göç ve entegrasyon politikası gereğince, ülkede konuşulan dille ilgili birtakım girişimlerin ülkede konumlanmak için gereken dilin öğrenilmesini sağlamayı amaçladığı izlenimini uyandırmaktadır; zira hekimlerin (diğer hekimlerinin) denklik sınavını başarabilmek için ülkede konuşulan dili bilmesi bir zorunluluktur. Olaya tersinden bakıldığında ise bu sınav dil bilmenin

¹⁶ Burada unutmamalıdır ki, bir kişinin stajyer olarak kabul edilmesi, aynı zamanda stajyer olarak sözcülüğünün meşrulaştırılmış olduğu anlamına gelmektedir.

neden gerekli olduğu sorusunun yanıtı olarak da yorumlanabilir ve entegrasyon politikasının dil konusu üzerinde önemle durmasının gerekliliğini gösterir. Denklik sınavı, entegrasyon politikasıyla el ele yürüyerek, ÷lkede geçerli olan dillerin meşruluğunu sağlamlaştırmaktadır; çünkü bu sınavda sadece mesleki bilgiler değil –biraz farklı ölçüdele de olsa– dil yetisi de denetlenmektedir.

Sınavlar bu bakımdan örtük bir dil politikasının aracı sayılabilir ve bu yöntem bazen göç ve entegrasyon politikasına yönelik somut önlemlerden daha da etkili olabilir, çünkü dil yetisi ile işgücü piyasasına giriş arasındaki sıkı bağlantı, göçmenlerin ÷lkedeki yaşamlarını sürdürme olanaklarıyla da ilgilidir. Sınav, puan sistemi ve entegrasyon kursu hep aynı amaca yöneliktir: ÷lkede geçerli olan dilin meşruluğunu sağlayan dil yapılarını korumak ve bunların devamlılığını sağlamak. Bu girişimler birbirini güçlendirir ve kamusal tartışmada birbirini meşrulaştırmak için kullanılır.

Göç ve entegrasyon politikalarının bir gereği olarak akademik unvanların tanınması için ÷lkenin dilini iyi bilme zorunluluğunun ne kadar gerekli olduğu, ilerleyen dönemde mesleğin uygulanması sırasında kendini göstermektedir; çünkü o aşamaya kadar meşru dilin bilinmesinden sağlanan yarar, mesleğin uygulanması sırasında da önemini koruyacaktır. Nitekim Bayan Aknin de, mesleğinin ve akademik unvanının tanınmasından sonra, Fransızca konuşulan iş alanlarında konumlanmaya çalışmıştır. Bayan Semanova da, akademik unvanının tanınmasından sonra hastanede çalışmaktadır ve meşru dile en yakın olan dil bilgisini kullanmaktadır.

Tüm akademik vasıflı göçmenler bu biçimde davranır ve memleketlerinin dilini ve öğrenimleri sırasında kullandıkları dilleri kullanmaktan kaçınırsa, politik araçlar hedeflerine ulaşmış, hatta hedefi aşmış olur; çünkü meşru diller öylesine savunulmuş olur ki, göçmenler birkaç dil bilse dahi sadece ÷lkenin dili veya dilleri ön plana geçer. Böylece birkaç dilin kullanılması önlenecek ya da sadece belli durumlarda kullanılmak üzere sınırlandırılacaktır. Fakat akademik vasıflı göçmenler arasında öyle tipler vardır ki, bunlarda dil politikası, dil repertuarı ve bunun yaşam içinde kullanılması birbiriyle kaynaşmış ve işgücü piyasasında meşru dillerin dışındaki diller de önem kazanmıştır.

2.2 Meslek uygulamasında çokdillilik

Bay Sakr, “meslek uygulamasında çokdillilik” olarak tanımladığımız, işgücü piyasasında dil repertuarını değerlendirme durumunu temsil eden bir vakadır ve ikinci tiplmeye girer.

Bay Sakr, Lübnan’dan gelmiş bir mimardır ve öğrendiği ilk dil memleketinde konuşulan Arapçadır. Eğitim döneminde Fransızca öğrenmişse de, İngilizceyle de ilgilenmiştir. Ailesiyle birlikte gittiği diğer Arap ülkelerinde mimar olarak çalışırken daha çok Arapça ve İngilizceyi kullanmıştır. Daha sonra Québec’e iltica edince, mesleğine uygun bir konuma gelebilmek için mesleki bilgilerinin denetlenmesini gerektiren tanınma işlemlerinden geçmiştir. Bundan sonra da kıdemsiz mühendis olarak çalışabilme iznini alabilmesi için bir çeşit staj yapması istendiğinde, mesleğini uygulamak amacıyla girdiği bu yolun son noktasına gelmiştir. Yeniden bir eğitim gördükten ve pedagoji alanında çalıştıktan sonra emlakçılık yapmaya karar vermiş ve bu işi öğrenmeye başlamış, fakat sonunda emlakçılık yapmaktan vazgeçip kredi muamelesi işine girmiştir. Çalışırken devamlı yeniden bir şeyler öğrenmek çabası içinde eğitim veren kuruluşlara başvurduğundan, işvereni onun bu meslekteki yetisinden ziyade, sahip olduğu bilgi düzeyine ve o güne kadar çeşitli alanlarda kanıtlamış olduğu öğrenme yetisine güvenmiş olmalıdır. Eğitim konusundaki teklifler Fransızca yapıldığından, ülkenin meşru dillerinden olan bu dili bilmek önde gelen koşuldur. Böylece dil repertuarının bu bölümü de meşrulaşmış olmakta ve bu da bir işe alınabilmek için sermaye teşkil etmektedir. Bu konumlanmada başka dillerin bilinmesi önemli değilse de, mesleğin uygulanması, mesleğe girişten farklı koşullarda gerçekleşmektedir:

Müşterilerle konuşurken en çok hangi dili kullanıyorsunuz?

Bazen İngilizce, bazen Fransızca; Arapça hiç kullanılmıyor. Lübnanlılarla da... İngilizce konuşuyorum. Hayır, Arapça nadiren kullanılıyor.

Yani yaklaşık yüzde elli elli İngilizce ve Fransızca denebilir mi?

Hayır, aslında %20’den fazla İngilizce ve %5 Arapça. İsterseniz öyle diyelim.

Mesleğin uygulanmasında Fransızca önde gelmekle beraber, gündelik meslek hayatında başka diller de devreye girmektedir, çünkü müşterilerle konuşurken, müşterinin bildiği dil ön plana geçmektedir. Burada dik-kati çeken husus, Bay Sakr'ın Kanada'da geçerli olan iki meşru dile öncelik tanınması ve kendi memleketinin dilini kullanmayı tercih etmemesidir; fakat mülakatı yürüten kişi tarafından başka dil kullanıp kullanmadığını söylemesi için zorlandığında, Arapçayı epey sık kullandığını itiraf etmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla Bay Sakr müşterilerine olabildiğince iyi hizmet vere-bilmek için, kullandığı dili müşterilerine göre seçmekte, ama ülkede geçerli olan meşru dillere öncelik hakkı tanıdıktan sonra, ancak gerektiği durumda Arapçayı kullanmaktadır. Bu durumda muhatabı olduğu kişi, onun kendi kullandığı dili konuşmasını meşrulaştırmaktadır. Bay Sakr kendini profes-yonelliği açısından değerlendirirken besbelli çokdilliliği de dikkate almakta ve müşteriyle iletişimde duruma göre müşterinin dil yetisine uygun davranmaktadır.

Somut olarak bir işte çalışma durumunda, ülkenin resmi dili çok-dilliliğin çerçevesini oluşturmaktadır. İş ve işçi bulma kurumunda meşru dilin Fransızca olduğu ve tüm çalışanların Fransızcaya hâkim olması gerek-tiği anlatılmaktadır, nitekim Bay Sakr da Fransızca konuşma kuralını kabul etmiştir. Fakat bu kural, kuruluşa üye olanların –yani ona bağlı olarak çalı-şanların– güncel uygulamada başka dil konuştukları zaman durumlarının sarsılmamasını sağlayacak şekilde düzenlenmiştir.¹⁷ Danışmanlık uygu-lamalarında, iletişim durumunun hedefi ve danışmanlığın başarısı, dil konusundaki kuralları bozmama ilkesinden daha ağır basmaktadır. Burada çok dil bilmek iki yönden kazançlı olmaktadır. Bir yandan, Bay Sakr, Fran-sızcanın baskın olduğu Québec eyaletinin dil politikasını temsil eden ve organizasyonun yapı taşlarından biri olan dili kullanma kuralının dışına çıkmakla tüm dil repertuarını değerlendirme olanağına kavuşmuştur, öte yandan da birkaç dil bilmesi, müşterilerin de işine yaramaktadır, çünkü onlar alıştıkları dilde işlerini yürütmekten memnun olmaktadır.

Bu bakımdan göç olgusu çok dil bilenler için yeni bir işgücü piya-sası yaratmaktadır ve bu kişiler piyasada kendi ürünleri olan çeşitli dilleri

17 Üyelik, organizasyon ve ortam hakkında bkz. Nohl (2007).

değerlendirebilmektedir. Ülkeye göç edenlerin başka diller konuşmasından dolayı, bu kişilerin memleketlerinin dilini bilen sözcülere ihtiyaç doğmakta ve bu ihtiyaç, göç olgusunun meydana getirdiği çokdillilik sayesinde yerine getirilmektedir.

2.3 Meslek güvencesi sağlamak açısından çok dil bilmenin yararı

Almanya'da da göç nedeniyle oluşmuş ve göç olgusuyla beslenen bir piyasa mevcuttur. Diğer tiplerden farklı olarak bu piyasada ülkede konuşulan dil geri plana itilmektedir, çünkü bu üçüncü tiplere, yani "meslek güvencesi olarak çok dil bilme"nin gerekli olduğu örnek olarak gösterilen tüm vakalarda, meslek uygulamasını güvenceye almak için Almancanın dışında dört ayrı dilin konuşulması devreye sokulmaktadır. Örneğin serbest hekim olarak çalışan Bay Kalumbo ve Bay Lono, birçok dil bilmeleri ve göç olgusuna dair deneyim sahibi olmaları sayesinde Almanya'da göçmen kökenli hastaları muayenelerine çekebilmektedir.¹⁸ Bu hekimler mesleklerini uygularken mümkün olduğu kadar hastalarının konuştuğu dili kullanmakta ve bu nedenle de tedavi esnasında dil repertuarlarının hemen hemen her bölümüne başvurmaktadırlar. Böylece mesleki bilgilerinin yanı sıra, dil bilmeleri nedeniyle de hastalar tarafından tercih edilmekte, birer sözcü olarak tanınmaktadırlar. Bu vakalarda meslek uygulaması sırasında Almanca, yukarıda sözü edilen tiplerden farklı olarak, içinde çokdilliliğin de geçerli olduğu çerçeveyi oluşturmaktan çıkmış, sadece diğer dillerin yanında yer alan bir dil durumuna gelmiştir. Almancaya daha çok resmi dairelerle ve sağlık sigortası kuruluşlarıyla yapılan konuşmalarda ihtiyaç duyulmaktadır. Bu kuruluşlarda devletin etkisi egemen olduğundan, dil politikasına uygun ve geçerli olan dil kalıplarının sağlamlığını korumaya yönelik davranmak gerekmektedir. Bu da Bourdieu'nün, dilin *kullanıldığı* durumun resmiliği oranında dilin uygulanmasındaki meşruiyetin getirisinin de arttığı yönündeki görüşünü doğrulamaktadır. Ayrıca dilin kullanımında, devletin koyduğu düzenlemelerden bağımsız davranmanın mümkün olduğu da görülmektedir.

¹⁸ Bay Kalumbo ve Bay Lono 1970'li yıllarda Almanya'ya gelmiştir. Mesleki denklik sınavı 2002 yılında yürürlüğe girdiğinden, bu sınava girmek zorunda kalmamışlardır. Ayrıntılar hakkında bkz. Henkelmann (2007, 2008).

Bu tiplmeye örnek olarak gösterilen hekimler, kendilerine ait bir muayenehaneyi serbestçe yürüttüklerinden, hem mesleklerini uygulamakta, hem de konuştukları dillere önem kazandırmaktadır. Farklı ülkelerden gelen hastalar için hekimin birkaç dil bilmesi büyük bir kolaylık ve rahatlık sağladığından, çok dil bilmek hekimlik mesleğinin uygulanması dışında kazanç sağlayan bir faktör oluşturmaktadır. Bu durumda yukarıda sözü edilen tipte olduğu gibi, çok dil bilmek, önem sırasında meşru dili bilmekten sonra gelen bir konuma indirgenmemektedir. Tam tersine, çok dil bilmek, dil kullanımında baskın bir unsurdur.

Bay Sakr, Bay Kalumbo ve Bay Lono'nun çeşitli biçimlerde değerlendirdikleri zengin dil yetileri, farklı durumlarda önemli olmakta ve zaman bakımından sınırlandırılmış bir meşruiyet kazanmaktadır. Böylece, bir ülkede sadece o ülkenin dilinin ya da dillerinin meşru sayılması kuralı bir yana itilmektedir. Her ne kadar devletin düzenlemeleri sürmekte ve belli bir alanda etkisini korumaktaysa da, dil kullanımını somut olarak bir düzen altına almak mümkün olmamaktadır. Hatta toplumsal ortamda çeşitli dillerin kullanılması bir dil piyasasının oluşmasına yol açmakta ve başka diller belli bazı iletişim durumlarında resmi dile tercih edilmektedir. Birçok durumda repertuarlarında birkaç dil bulunan sözcülerin farklı dillere ait bilgileri kabul görüp tanınmış ve bu kişiler çok yönden meşru (*multi-legitim*) sözcü durumuna gelmiştir. Bu bakış açısına göre, çok yönden meşru konuşma, zengin bir dil repertuarına sahip olan kişinin birçok dilin geçerli olduğu bir piyasaya hitap edebilmesi ve bundan yarar sağlaması anlamına gelmektedir. Bu durumda meşrulaştırmayı egemen sınıf gerçekleştirmemekte, çok dil bilmenin gerekli olduğu alanlardaki ihtiyaç durumu bu alana kimin girebileceğini belirlemektedir. "Meşru dil piyasasının" baskın olması mantığı, meşruluğun başka dildeki ürünlere de yayılmasıyla, artık eski yerini koruyamaz olmuştur.

3 ÇOKDİLLİLİK YARARLIDIR! ÇOĞULCU TOPLUMLARIN ÜRÜNÜ VE HEDEFİ OLARAK, ÇOK DİL KONUŞULMASININ MEŞRULUĞU

Bu makalede Almanya ve Kanada örnekleri üzerinden, göç olgusunun yaygın olduğu toplumlarda ülke dilinin (Almanca ya da Fransızca ve İngilizce) politik yapılarla sağlamlaştırmaya çalışıldığı gösterilmek-

tedir. Bu amacın gerçekleştirilebilmesi için, göç olgusu çerçevesinde dille ilgili ödüllendirme ve yaptırımların uygulanmasına olanak veren sistemler geliştirilmiştir. Örneğin ülkenin resmi dillerini bilen kişilerin göçmen olarak gelmesinin kabul edilmesi prensibi benimsenmiştir. Ülkede konuşulan dilin baskınlığı, işgücü piyasasına girebilmek için bu dili bilme zorunluluğunu öne sürmek yoluyla da sağlamlaştırmaktadır. Gösterilen örneklerden de anlaşılıyor ki, ülkenin dili kullanılarak başarılması gereken denklik sınavları da dilin toplum yapısındaki yerini sağlamlaştırmaktadır; çünkü işgücü piyasasında kendi mesleklerine uygun bir konuma gelmek isteyen göçmenler, ülkede geçerli olan dili kullanmak ve dil yetilerini daha yüksek bir düzeye getirmek zorunda kalmaktadır. Yapılan analizler, böyle bir yönelimin, dilin meşruluğunu sağlamlaştırdığı gibi, göç ve entegrasyon politikası bakımından öne sürülecek koşulları da karşılıklı bir bağımlılık içinde ürettiğini ve onayladığını göstermektedir. Tanınma ve kabul edilme işlemleri sırasında dili başarılı bir biçimde kullanabilmiş olan akademisyenler, daha sonra işgücü piyasasında konumlandırılırken de bu yetilerine güvenmektedir.

Makalenin ikinci bölümünde, bu politikanın, göçmenlerin bildikleri birkaç başka dili de kullanmalarını engelleyemediği üzerinde durulmuştur; çünkü göç olgusu toplumdaki dil yapısını değiştirmektedir. Dil politikasına bağlı uygulamalar ülkede birkaç dilin kullanımını ortadan kaldıramamaktadır, çünkü bu konuda bedenle kaynaşmış olan bedenselleşmiş sermaye söz konusudur ve bu da dışarıdan müdahalenin etkisinde kalmamaktadır. Böylece birçok dilin konuşulduğu bir ülkede dil piyasasında da yeni oluşumlar gözlenmektedir ve bu durum kazanç sağladığı gibi, çok yönden meşru sayılan bir konuşma olanağı da yaratmaktadır.

Dil politikasının mekanizmaları dil kullanımını etkilemekte olduğundan, eşit haklar tanınmış bir “çokdillilik” geçerli olmuyorsa da, bazı hallerde birkaç dil bilmenin yararı da inkâr edilememektedir. Giderek yaygınlaşan küreselleşme, göç hareketlerinin artması ve dolayısıyla çeşitli dillerin kullanılması göz önünde bulundurulursa, tek dil kullanımını, daha doğrusu ülkede yaygın olan dilin kullanımını zorla uygulama alanına geçirmek isteyenler, tek dilin geçerliliği konusunda devletin yaptığı düzenleme-

ler ile uygulamadaki dil kullanımı arasındaki uçurumun giderek büyüyeceğini dikkate almalıdır. Bunun sonucunda, tek dilin geçerli olması büyük bir olasılıkla toplumdaki konumlanmayı da etkileyecektir; çünkü ilerde birkaç dilin tek bir dilden daha büyük yarar sağladığı piyasalar üretilirse, tek dil bilenler bu işten zararlı çıkacaktır. Bu nedenle, göç alan ülkelerin dil politikası gerçekte var olan çokdilliliğe uyum sağlamalı ve piyasaları katı kurallarla kısıtlamaktan vazgeçilmelidir. Hatta bunun tam tersine, bütün vatandaşların piyasaya girebilmesi sağlanmalı ve her ortamda, gerek “yerli” diye tanımlananların gerekse göçmenlerin ortamında çokdillilik teşvik edilmeli, “Çokdillilik yararlıdır” ilkesi toplum ve dil politikası bağlamında benimsenmelidir.

KAYNAKÇA

- BAMF, Bundesamt für Migration und Flüchtlinge (2005), *Teilstatistik Integration*, Nürnberg.
- BAMF, Bundesamt für Migration und Flüchtlinge (2007), *Minas – Atlas über Migration, Integration und Asyl*, Nürnberg.
- Bohnsack, Ralf (2008), *Rekonstruktive Sozialforschung. Einführung in qualitative Methoden*, Opladen.
- Bourdieu, Pierre (1990), *Was heißt Sprechen? Die Ökonomie des sprachlichen Tausches*, Wien.
- Bourdieu, Pierre (1991), *Die Intellektuellen und die Macht*, Hamburg.
- Bourdieu, Pierre (1992), “Ökonomisches Kapital – Kulturelles Kapital – Soziales Kapital,” *Die verborgenen Mechanismen der Macht. Schriften zu Kultur und Politik*, Hamburg, s. 49-79 içinde.
- Bundesgesetzblatt (2004), Gesetz zur Steuerung und Begrenzung der Zuwanderung und zur Regelung und des Aufenthalts und der Integration von Unionsbürgern und Ausländern (Zuwanderungsgesetz). Yıl 2004 Teil I Nr. 41, Bonn 5. Ağustos 2004.
- Englmann, Bettina ve Martina Müller (2007), *Brain Waste. Die Anerkennung von ausländischen Qualifikationen in Deutschland*, Augsburg.
- Gombos, Georg (2007), *Mit Babylon leben lernen: Aspekte einer interkulturellen Mehrsprachigkeit*, Klagenfurt.
- Henkelmann, Yvonne (2007), *Ärzte in der Fremde. Karrieren und Sprachkenntnisse von eingewanderten Medizinern in Deutschland und Kanada*, Berlin.
- Henkelmann, Yvonne (2008), “Sprechen Sie Bambara? Sprachenpolitik und deren Einfluss auf die Verwertung des Sprachvermögens akademisch qualifizierter Migrant/inn/en,” *Bildungseliten, Migration, Mehrsprachigkeit*, OBST 75, s. 125-144.
- MICC, Ministère de l’immigration et communautés culturelles Québec (2008), “Règlement sur la pondération applicable à la sélection des ressortissants étrangers. Loi sur l’immigration au Québec,” 7.11.2008, Québec.

- Nohl, Arnd-Michael (2007), "Kulturelle Vielfalt als Herausforderung für pädagogische Organisationen," *Zeitschrift für Erziehungswissenschaft*, 10. Yıl 1, s. 61-74.
- Nohl, Arnd-Michael (2008), *Interview und dokumentarische Methode*, Wiesbaden.
- Schütze, Fritz (1983), *Biographieforschung und narratives Interview*, Neuwied.
- Weiß, Anja (2002), "Raumrelationen als zentraler Aspekt weltweiter Ungleichheiten," *Mittelweg* 36, 11, 2, s. 76-91.

**C: ZORLAŞTIRILMIŞ KOŞULLAR ALTINDA İŞGÜCÜ PİYASASINA GİRİŞ:
YÜKSEK VASIFLI MÜLTECİLERİN VE YASADIŞI SAYILAN KİŞİLERİN DURUMU**

HUKUKİ DIŞLANMA DENEYİMİ YÜKSEK VASIFLI GÖÇMENLER VE YABANCILAR HUKUKU

Almanya'nın yabancılar hukuku çok karmaşıktır ve üstelik birkaç yılda bir yeniden düzenlenmektedir. Yabancılar hukukuna ait önemli bir maddenin bulunmadığı sanılan yasalarda da bazen yüksek vasıflı göçmenlerle ilgili hükümlere rastlanmaktadır. Örneğin 1 Ocak 1999 tarihinde yürürlüğe girmiş olan Psikoterapi Uzmanları Yasası, mesleğin sadece Almanlar, AB vatandaşları ve vatansız denem yabancılar tarafından tam olarak uygulanabileceğine dair bir sınırlama koymuştur. Yasada ayrıca, yabancılar hukukuna tabi diğer statü gruplarıyla ilgili birçok özel düzenleme sıralanmaktadır. Yabancılar hukukunun karmaşıklığı nedeniyle, göçmenlerin hukukten dışlanması konusuyla meşgul olan araştırmalarda büyük çelişkilerle karşılaşmaktadır. Hukukten dışlananlar için bu durum, kaçınılmaması hemen hemen mümkün olmayan sonuçları beraberinde getiren "acı bir gerçek"tir. Bundan dolayı hukuk kurumlarının bir analizden geçirilmesi faydalı olacaktır. Hukukun çapraşıklığından dolayı, bu analizin çok farklı sonuçlar vermesi olasıdır. Öte yandan çoğu kez hukuk kurumlarının ortaya koyduğu kurallar hakkında bilgilenmedikleri için, söz konusu kişilerin bu kurallara göre davranması da beklenemez; daha çok, kendileriyle benzer bir durumda kalmış insanların deneyimlerini örnek alırlar. Hukukten dışlanmış olmanın işgücü piyasasına statü geçişini nasıl etkilediği meselesine ilgi duyanlar hukukten dışlanmaya dayalı deneyimleri yeniden kurgulayıp gözler önüne sermelidir, çünkü ancak bu şekilde gerçek bir hukuki dışlanmadaki davranış seçeneklerini saptamak mümkün olur.

"Göç Sürecinde Kültürel Sermaye" konusunu inceleyen uluslararası araştırma grubunun çalışmaları çerçevesinde, Almanya'da yabancı üniversitelerden diploma almış ve işgücü piyasasına geçişlerinde uzun süre hukukten dışlanmış olan 25 kişiyle görüşmeler yapılmıştır. Görüşülenlerin

yaşları 26 ile 51 arasında değişmektedir. İçlerinden sekizi doğa bilimleri ve teknoloji bölümlerinden mezundur, yedisi tıp ve psikoloji, dördü ekonomi, beşi pedagoji, dördü ise soyut bilimler okumuştur.¹ Belgeleme yöntemi, anlatımsal mülakatlardan hareket ederek yaşantıları ve eylem pratiklerini yeniden kurgulama olanağını sağlamaktadır. Böylece bu deneyimleri doğuran koşulların dikkate alındığı sosyogenetik tipleştirmelemler oluşturmak mümkün olmaktadır (Bohnsack 2003; Nohl 2006).

Kuramsal bakış açısına göre, üzerinde çalışılan projede iki ayrı grup ayırt edilmektedir (Nohl/Schittenhelm/Schmidtke/Weiß 2006). Bunlardan biri, eğitimlerini yabancı bir ülkede tamamlamış olup, ülkede oturma durumu bakımından yerli kişilerle hukuken eşit statüye sahip olan göçmenler grubudur, diğeri ise hukuken dışlanmış göçmenlerin oluşturduğu gruptur; fakat bu ayırım statü geçişinin zamansal olarak nasıl gerçekleştiğinin analizini yapabilmek için uygun değildir, çünkü hukuken dışlanmış olan birçok göçmen, ülkede oturma durumunu daha ilk yıllarda kesinleştirebilmişken, kendilerine “eşitlik tanınan” kişilerin birçoğu başlangıçta uzun süre hukuken dışlanmış durumda kalmıştır. Bu sebeple, önümüzdeki makalede hukuken dışlanma, bu durumun yaşandığı belli zaman dilimine göre yeniden yapılandırılacaktır.² Bir kişi çeşitli zamanlarda hukuki dışlanmanın farklı tipleriyle karşılaşmış olabilir.³ Bu tipler, yüksek vasıflı göçmenlerin yaşadığı belli bir durumu ve bu durumun işgücü piyasasına girişi nasıl etkilediğini gösteren özgün deneyimlerdir.

1 Bu sayıda sorulan sorulara verilen yanıtlar birkaç kez tekrarlanmıştır. Araştırmanın tasarlanış biçimine göre, bu incelemede daha çok ulusaşırı aktarılabilir vasıflar üzerinde durulması gerekiyordu ve bu nedenle pedagoji ve “soyut bilimler” araştırmanın dışında bırakılmıştır. Mülakat yapılanlar arasında ellerinde belgeleri bulunmadan Almanya’da yaşayan kişilere ulaşmak zor olduğundan ve hukuken dışlanmış olan kişilerde diploma içeriğinin ayrıntıları işgücü piyasası açısından önem taşımadığından, bu kısıtlamaya her zaman riayet edilmemiştir.

2 Bu araştırma Almanya’da beş yıldan daha uzun bir süre yaşamış olanları da ele almıştır. Yabancılar hukuku sık sık bekleme müddetleri öngördüğünden, “transit göçmen”ler daha farklı bir hukuki dışlanmaya maruzdur. Niki von Hausen, incelemeye aldığı bu durumdaki birkaç vakayı “ülkede kalış sürelerinin kesintili olması nedeniyle ülkede kalma haklarının sağlanlaştırılmasında zorluklarla karşılaşanlar (ulus aşırı yaşam süreçleri)” biçiminde tanımlamıştır. (yayımlanmamış metin).

3 Hukuki dışlanmanın genel olarak işgücü piyasasına entegrasyonda ve kültürel sermayenin yapılandırılmasında ne gibi sonuçlar doğurduğu Niki von Hausen’in bu kitaptaki iki makalesinde ve Anja Brosius (2008) ile Flore Biehlin’in (2008) makalelerinde incelenmiştir.

I YASAL OLARAK İŞGÜCÜ PİYASASINA GİREMEYEN VE SOSYAL GÜVENCESİ OLMAYAN YÜKSEK VASIFLI GÖÇMENLER ("YASADIŞI DURUMUNA DÜŞENLER")

Almanya'da yaşayan fakat yasal olarak işgücü piyasasına girme olanağına sahip olmayan kişilerin ülkede oturma durumları çok çeşitlidir. Örneğin "turistler" ülkede kalma hakkına sahip olmakla beraber, bir işe girerlerse, İkamet Yasası'na göre "yasadışı" duruma düşerler. Mülakat yapılan kişiler için hukuken dışlanmış olmanın sakıncaları, iş alanlarına girme olanaklarının kısıtlanmış olması ve sağlık hizmetlerinden tam anlamıyla faydalanamayışlarıdır. Dahası, tutuklanma tehlikesiyle de karşı karşıyadırlar. Nitekim görüşme yaptığımız kişilerden ikisi böyle bir olay yaşamıştır ve bunun ruh sağlığını ileri derecede örseleyici bir durum olduğunu açıklamaktadırlar. Örneğin Bay Davoyan'ın⁴ öğrenim gördüğü fakülteyi değiştirmesi Yabancılar Dairesi tarafından kabul edilmemiştir. Üniversitenin öğrenci işlerindeki hukuk danışmanlığının bu değişikliğin yasal olduğunu öne sürmesine karşın, Bay Davoyan, Almanya'da oturma hakkını kaybetmiş ve kısa bir süre kayıt dışı olarak ülkede kaldıktan sonra yakalanıp, sınır dışı edilmek üzere tutuklanmıştır. Bundan iki ay sonra da açlık grevi ilan etmiştir.

On yedinci günde, sadece açlık grevi ilan etmem yüzünden beni hücreye koydular. Mart ayının 1'iydi ve dışarısı -16 dereceydi. Hücre ısıtılmamıştı ve benim üstümde sadece ipek pijamam vardı... Yirminci günde kendimi çok fena hissettim ve grevden vazgeçtim, çünkü X cezaevinde birçok kişinin intihar ettiğini duymuştum. Burada pek çok kişi ölüyor, burası devlet içinde devlet. Hiçbir gazeteciye içeri almıyorlar ve kimse durumu bilmiyor. İşte, ben de düşündüm ki, ölmektense memlekete gitmek daha iyidir. Yirminci gün de böyle oldu.

Bay Davoyan, sosyalist rejimin egemen olduğu ülkelerden biri olan memleketinde devrim olayları sırasında sivil direnişe katılma deneyimi yaşamıştır. Vizesinin iptalini ve uzun süre tutuklu kalmasını haksız bir muamele olarak gördüğünden, sivil direniş yöntemlerinden biri olan

4 Kovuşturma baskısının artmasını önlemek amacıyla bu bölümle ilgili vaka örneğinin adı ve kısmen de ülkesi, mesleği ve diğer bazı ayrıntılar değiştirilmiştir; fakat meslek gruplarının ve memleketlerin aslına yakın olmasına dikkat edilmiştir.

açlık grevine başvurmuş, ama amacına ulaşmadan bundan vazgeçmiştir. Yasadışı duruma düşen göçmenlerin anlattıklarına bakılırsa, hapis cezası, hukuk kurallarının dikkate alınmadığı ve insanın varoluşunun şiddetli bir tehdit altında olduğu bir uygulamadır.

Bay Davoyan için, tutuklanmanın bir başka olumsuz etkisi daha olmuştur. Memleketine döndüğünde hiç kimse onun bir hukuk devleti olan Almanya'da sadece Yabancılar Yasası'na uygun davranmadığı için tutuklandığına inanmayacaktır; birçok sabikalının AB ülkelerinde faaliyet-te bulunduğu bilindiğinden Bay Davoyan'a kendi memleketinde bir suçlu gözüyle bakılacağı kesindir. Bu görüşmenin yapıldığı sırada Bay Davoyan öğrencilik statüsünü yeniden kazanmış olmasına rağmen, suçlu damgası yemiş olması nedeniyle memleketine dönememektedir.

Böyle bir durumu göz önünde bulundurarak, yasal yoldan işgücü piyasasına girememiş olan yüksek vasıflı göçmenlerin sık sık bu yasayı ihlal etmesine şaşmamak gerekir. Öte yandan da bu kişiler "gerçek suçlular"dan uzak durmaya, onlarla bir tutulmamaya büyük özen gösterir. Ev işlerinde çalışan Bayan Kotek'in de tutuklandıktan bir süre sonra işverenleri tarafından aklanması ve defalarca teselli edilmesi gerekmiştir:

Ben tamamen şok etkisi altındaydım [...] ve onlar dedi ki: "Sen çalışmaya devam edebilirsin, sen suç işlemiş bir kadın değilsin. Sadece çöpleri dışarı götürürken evden çok uzaklaşma ve bunun gibi işler yapma." Ben her kapı çalınışında paranoya yaşıyordum. "Eyvah polis geldi, polis geldi, İsa Mesih, beni koru!" "Hayır Zosia, bu gelen postacıdır, onu tanıyoruz." Ben kapıyı açmaya bile çekiniyorum, sürekli biri beni tanıyacak diye korkuyorum. Sanki dünyaca bilinen bir suçluymuşum ve herkes yüzümü tanıyormuş gibi...

Bayan Zosia'yı yatıştırmak için işverenleri en önemli noktaya işaret etmiştir: O bir suçlu değildir. İşverenleri bu şekilde örtük olarak, kendilerinin de bir suç işlemediğini açıklamış olmakta ve herhangi bir kovuştur-maya uğramamak için bazı stratejiler geliştirmektedir: Örneğin Zosia'ya çöpleri dışarıya götürmemesini tembih etmektedirler.

Hukuken işgücü piyasasına girememelerine rağmen bir işe yerleşmiş olan kişilerin iş ilişkileri şaşılacak derecede sağlamdır ve araçlar bu işleri temin ederken çoğu kez gayet açık davranır. Ama bir işe bu tarzda girenlerin başlangıçta seçim yapma olanağı yoktur ve –birçok kişi için aşağılayıcı bir durum olmasına rağmen, temizlik işlerinde çalışmak gibi– bazı olumsuz koşulları kabul etmek zorundadırlar. Bazen de işverenler kısmen suç sayılabilecek uygulamalarda da bulunur. Örneğin Bayan Fernando hasta bakımı hizmeti veren bir kuruluştadır çalışmaktadır. Hekim olduğundan, tıbbi bilgileri yetersiz olan diğer çalışanları hasta bakımı konusunda eğitmeyi teklif eder, fakat işveren kuruluşun yöneticisi bunu kabul etmez. O da çalışma iznini alır almaz işyerinden ayrılır.

Mülakatlar sırasında, bu tiplere dahil gruptaki kişilerin ancak darda kaldıkları zaman hukuk normlarının dışına çıktıkları saptanmıştır.⁵ Bu kişiler hayatta kalma mücadelesi yüzünden kayıt dışı işgücü piyasasında bir iş bulmak ve kabul etmek zorunda kalmıştır. Almanya’da kalabilenler işgücü piyasasına entegrasyonlarını oldukça iyi bir biçimde gerçekleştirmiştir, fakat vasıflı işlere girebilme veya aşağılanmışlık duygusu yaratan, yasaya aykırı görevleri reddedebilme olanağına sahip değildir.

2 YASAL OLARAK İŞGÜCÜ PİYASASINA GİREMİYEN VE SOSYAL GÜVENCESİ EN AZ OLAN YÜKSEK VASIFLI GÖÇMENLER (MARJİNAL DURUMA DÜŞENLER)

“Yasadışı durumuna düşenler” tiplmesine mensup olan yüksek vasıflılar, ceza infazının örseleyici etkilerinden kaçınmak için bütün olanakları kullanırken, yasal olarak işgücü piyasasına giremeyen ve sosyal güvenceleri en düşük düzeyde olan yüksek vasıflılar –ki bunlara Martinello’nun ifadesiyle *Margizen* (*marginal citizens*), yani marjinal duruma düşenler de diyebiliriz– hukuk sistemine büyük ölçüde dahil edilmiştir (1994). Sığınma hakkı için başvuruda bulunmuş olanlar ve diğer bazı kişiler, örneğin öğrenim dönemleri sırasında “ülkede kalmalarına göz yumulanlar”, Yabancılar Dairesi’yle sürekli çatışmak zorunda kalır: Sürekli birtakım ayrıntılar ve formalitelerle mücadele ederler, çünkü bunlar ülkede kalabilmek veya sınır dışı edilmek seçenekleri arasında kalanlar için çok önemlidir.

5 Elbette ki gerçek suç işleyenler de vardır, ama bu araştırmaya dahil edilmemişlerdir.

Itana adlı hekim, memleketi Etiyopya'da baskı altında tutulan Oromo adlı azınlık topluluğundandır. Sığınma hakkı işlemleri için atılan ilk adım, federal devletin Göçmenler ve Mülteciler Dairesi tarafından görüşmeye çağırılmasıdır.

Olaylar şöyle gelişti: Benimle yapılacak konuşma belli bir dilde olacaktı. Ben bir Oromoyum, anadilim Oromo dili ya da buna böyle diyorlar. Etiyopya'da resmi dil, yani çoğunluğun konuştuğu dil ve Almanya'da bulunanların da çoğunun bildiği dil ise Amhar dilidir. Oromo halkının siyasi gücü yoktur, daima baskı görmüştür ve bu arada nerdeyse dili de yasaklanmıştır... Ben yetkili makamlara –yani nasıl derler, kabul etme yetkisi olan yere– bildirdim ki, ben bir Oromoyum ve en iyi Oromo dili konuşabilirim. Yabancı dil olarak Amhar dili de öğrendim ve İngilizce de, ama politik nedenlerden ötürü Amhar dilinde derdimi anlatmak istemem, çünkü tercüman Amhar halkından ise, belki tarafsız davranmaz ve benim politik görüşüme karşı olabilir. Bu nedenle federal makamın yetkililerinden, bana Oromo dili bilen bir tercüman bulmalarını rica ettim. Bu çok iyi olurdu ve buna çok sevinirdim. Ama eğer olmazsa ben meselemi İngilizce anlatmak isterim... Bana bu hakkı tanımadılar ve beni dinlemeden sığınma talebimin gerekçesini haklı bulmayıp reddettiler. Böyle olunca Almanya'da kalabilme olanağını kaybetme durumuna düştüm ve hemen bir avukat tutmak zorunda kaldım. Bu avukat, yetkili mahkemeye acil olarak başvurdu ve bana bu hak tanındı, acil başvurum kabul edildi. Federal daire burada yanlış davrandı... Ve bugüne kadar da hep böyle yapıyorlar. Benim görüşüme göre, evet. Onlar kendilerince bir değerlendirme yapıyorlar ya da gerçekten olanları ve delilleri doğru kabul etmiyorlar ve böylece de mültecilere eziyet ediliyor ve sığınma hakkı için ileri sürülen nedenler uygun bulunmayıp geri çevriliyor.

Bu tiplermeye mensup olanlarla yapılan görüşmelerin büyük bir kısmı benzer hikâyelerden oluşmaktadır. Mülakat yapılan kişi çoğu kez

isteklerini tamamen meşru bulmaktadır ve bunların Yabancılar Dairesi ya da Bay Itana'nın durumunda olduğu gibi Federal Göçmenler ve Mülteciler Dairesi tarafından geri çevrilmesi, mülteciler tarafından anlaşılmaz bir durum olarak nitelendirilmektedir. Örneğin bu vakada resmi dairenin, mülakatta Bay Itana'nın sakıncalı bulduğu bir dilin, yani memleketinde çoğunluğun konuştuğu dilin kullanılmasında neden ısrar ettiğini anlamak mümkün değildir. Oysa konuşmaların İngilizce yapılmasını sağlamak en az aynı derecede kolay ya da belki daha da kolay olacaktır. Bay Itana'nın bundan çıkardığı sonuca göre, devlet dairesi gerçeklerle ilgilenmemekte, sadece mültecilere eziyet etmek istemektedir. Mültecilerin bu çıkarımları da tipiktir, ama görüşme sırasında bunu açıklamaktan kaçınırlar.

Bu anlatılanlarda kurumsal arka plan gayet açık olarak görülmektedir: Yabancılar hukukunda bazı bölümler kendi içinde problemlidir veya yönetim uygulaması sırasında içeriklerinin gerçekleştirilmesi zordur. 1993 yılında çıkarılan ve "sığınma tavizi" diye adlandırılan karar buna örnek gösterilebilir. Bu karara göre, anayasa uyarınca politik sığınma hakkının tanınması sınırlandırılmıştır ve güvenceli AB dışı ülkelerden giriş yapıp sığınma talebinde bulunanlar, sığınma hakkı taleplerinin geçerli olup olmadığı denetlenmeden geri gönderilmektedir. Almanya'ya sınırları olan tüm devletler güvenceli AB dışı ülkeler konumundadır. Bundan ve başka birtakım değişikliklerden ötürü (havaalanlarında itiraz haklarının kısıtlanması vb.) sığınma taleplerinin –çok düşük orandaki kabullere karşın– sayıca giderek azaldığı saptanmıştır.⁶ Bu durum sığınma talebinde bulunanlar için şu anlama gelmektedir: Günümüz koşullarında, eğer işlemler fazlaca gecikip sınır dışı edilmeyi engelleyecek durumlar ortaya çıkarsa, örneğin bazı belgeler kaybolursa, kişiler büyük bir olasılıkla ülkede kalma hakkını elde edebilmektedir. Bu işlemlerle ilgili dairedekiler bunu bilmekteyse de çoğu kez ellerinde kesin bir dayanak bulunmamaktadır, çünkü meşru istekler ile stratejik olarak "meşrulaştırılmış" talepler

6 1992 yılında sığınma talebinde bulunanların sayısı 438.191 başvuruyla doruk noktasına erişmiştir (BAMF 2008: 9). 1995'te 127.937 ve 2008'de 22.085 adet ön başvuru yapılmıştır (BAMF 2009:1). İzin verilme oranı, kişisel politik nedenlere dayanan sığınma hakkı talebi konusunda yapılan kısıtlamalardan dolayı sürekli olarak düşük seviyede kalmıştır. Örneğin 2008'de sığınma talepleri hakkında 20.817 karar alınmış ve bunların %1,1'i olumlu sonuçlanmıştır, %33,9'u başka çeşit bir mülteci koruması (küçük sığınma) elde etmiş ve duruma göre %2,7 oranındaki talep sahiplerine sınır dışı edilme engeli durumu tanınmıştır (BAMF 2009: 6).

arasındaki sınır çok kaygandır. Bay Melaku vakası buna örnek gösterilebilir: Bay Melaku gerekli belgeleri temin edememekten yakınmaktadır ve bunun nedeni de, memleketindeki mercilerin kendisinden üç tanık göstermesini istemesi, onun ise sürgünde olduğu için tanıkları temin etmesinin mümkün olmamasıdır. Diğer bir mülteci ise, kendisine ait belgeleri tekrar elde etmeye niyetli olmadığını açıkça söylemektedir. Resmi dairelerin bu konularda vereceği kararlarla ilgili yetkiye büyük bir esneklik tanındığından, formaliteler bir kedi fare oyununa dönüşür.⁷ Bu benzetme tam yerindedir, çünkü sığınma hakkı talep edenler, yabancılarla ilgilenen resmi daireleri ikna edebilmek için sürekli yeni kaçamak yollar icat eder ve bu yolların aslında sığınma talebini haklı çıkaracak olan koşullarla –siyasi kovuşturmaya uğramak gibi– çok az ilgisi vardır.

Bu gruba giren kişiler de, yasadışı sayılanlar gibi kendi dürüstlüklerini vurgular, çünkü burada önemli olan sadece hukuki bir ilişkiye girebilmek değil, sembolik olarak dürüst bir insan olduğunu ve sığınma talebinin kabul edilmesini hak ettiğini belirgin bir biçimde göstermektir. Bu kişilerin işgücü piyasasına giriş olanakları büyük ölçüde kısıtlanmıştır ve dolayısıyla işgücü piyasasına yasal yollarla girmeleri söz konusu olamaz.⁸ Bu nedenle, çoğu zaman çalışmaları için tek çare kayıt dışı işlerdir. Ama bu da gene hukukun ihlali demektir ve bu durumdaki kişilerin ülkede kalma iznini alabilme umudu bu yüzden boşa çıkabilir. Mülakat yaptığımız kişilerden bu gruba girenler, yasadışı duruma düşenlerden farklı olarak sosyal hizmetlerden az da olsa yararlanmaktadır. Bu sebeple kayıt dışı işlere girmekten vazgeçmeyi tercih ederler ve kayıt dışı sektörde çalışanlar da durumunu açıklamaktan kaçınır.

Yasadışı duruma düşmüş olanlar başlangıçta Almanya'da fiziksel olarak yaşamlarını sürdürmek için savaşıırken, diğer yanda Almanya'da yaşamakta olmalarına karşın bir işte çalışmalarına izin verilmeyen kişile-

7 Buradaki örnek, sığınma hakkı konusu için gösterilmişse de, yabancılarla ilgili başka düzenlemeler yüzünden hukuken ileri derecede dışlanmış olan kişiler için de geçerlidir. Yabancılar hukukuna ait düzenlemelerin çoğu takdire bağlı kararlardır ve yabancıların hukuki olanakları değerlendirme imkânları Almanlara kıyasla çok düşüktür (Schiffauer 2006: 137).

8 Mültecilerin çoğu, idari yönergelere uyma yükümlülüklerinden ötürü işsizlerin çok sayıda olduğu yerlere bağlı durumdadır. Ancak çalışacak kimsenin bulunmadığı bir işe alınabilmektedirler ve bu da uzun bekleme süreleri sonunda belli olmaktadır.

rin ruh ve beden sağlığı sorunları daha büyük bir önem kazanmaktadır. Zorunlu olarak uzun süre işsiz kalmak, başlangıçta çok gcl olan vasıflılık motivasyonuna zarar verir. Uzun süre sonra, yerli halktan olanlarla hukuki bakımdan eşit düzeye gelmiş olsalar bile, vasıflı bir işte çalışma olanağını bulmaları çok ender bir durumdur (Cyrus/Vogel 2003).

Mülakat yaptığımız birçok kişi bu tehlikeyi bertaraf etmek amacıyla gönüllü hizmetlerde çalışmaktadır. Bay Ahmad bu duruma örnek gösterilebilir. Daha önce üzerinde çalışmış olduğum bir projede incelediğim Yeşil Kart sahibi iletişim teknolojisi uzmanlarından vasıfları, yaşam öyküsü ve kişiliği bakımından hiçbir farkı olmayan bu kişi, sığınma hakkı talebinde bulunan biri olarak, mlteciiler için bilgisayar kursları amayı teklif etmiştir (Weiß 2005). Böylece hem sosyal desteğe kavuşmuş, hem de yakın mesafeler arasında işleyen kamu taşıtlarında süresiz olarak kullanabileceği bir kart elde edebilmiştir. Gönüllü hizmetlerde bulunmak isteyenlere açık olan kamu kuruluşları da bu sayede mesleki bilgilere sahip yetkin bir ğretmen kazanmıştır. Fakat bu örnekten de açıkça anlaşılmaktadır ki, hukuki dışlama olayı, bu durumla karşılaşan kişilerde, “kendine yardım” etmek için çalışma isteği ön planda olduğunda bile, vasfı indirgeyici ve ücret karşılığı olmayan işlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır.

3 ÜNİVERSİTE ğRENCİLERİNE UYGULANAN ZAMAN SINIRLAMALARI

Yabancı ülkelerden gelen niversite öğrencilerine hukuki dışlanma konusunda sorular yöneltildiğinde, yzeyssel olarak çok değişik deneyimler ortaya çıkmaktadır. Üniversite ğrencilerinin durumundaki tipik özellikler, onların hukuki dışlanmaya kişisel bakış açıları değil, yaşadıklarının temelini oluşturan kurumsal yapıdır. Ekonomi mühendisi Bayan Hernandez, Yabancılar Dairesi’nde yaşadıklarını şöyle anlatmaktadır:

Orada çeşitli bölümler vardır; normal öğrenciler bölümü ya da ekonomi öğrencileri için olan bölüm. Ben normal öğrenciler bölümünde değildim, ekonomi öğrencileri veya her ne ise, yani yüksek lisans, doktora veya pratisyenlik gibi konularla ilgili blmdeydim. Başka bölümler sığınmacı gibileri içindi, böyle ayrı ayrı çeşitli bölümler var.

Ama hep bilindiği gibi, orada çalışanlar makine değildir, insandır, öyle değil mi? Ve her insanın başka karakteri var, türlü ruh halleri var... Ve durum buna bağlı. Ben hep, her zaman aynı adamla karşılaştım, adamı kişisel olarak çok sevecen buldum, bana çok profesyonelce davrandı ve öyle de devam etti. Ama günün birinde ya izinliydi ya da başka bir sebepten ötürü yerinde değildi, onun yerine bir kadın geldi ve o bana çok çok kaba davrandı... Elbette ki iyi davranan birine rastlarsan her şey de çok iyi olur, işler normal gider, yani doğru yoldan... Ama birçok kişi senin durumundan yararlanmaya çalışır ve karşısındaki insana baskı yapmaya kalkışır. Evet, evet, genelde bu böyledir ve ben başka kişilerden de duydum ki, çoğu kez kaba davranıyorlar veya bunun gibi şeyler oluyor. Onların ya dünyadan haberleri yok, ya da öyle sanıyorum, onlar çok iyi biliyorlar ki “Hayır, olmaz” derlerse bu yeterlidir ve sen fırt diye çekip gitmelisin, hiçbir sorun yokmuş gibi...

Bayan Hernandez’in bu anlattıklarına göre, resmi makamlar sığınmacılar ile üniversiteliler arasında bir ayrım yapmaktadır ve üniversiteliler grubunda da bazı sınıflandırmalar söz konusudur. Diğer mülakatlardan çıkarılan sonuçlar da, hukuki dışlamanın kişinin öğrenim gördüğü bölümün konumuna ve öğrencinin etkisi altında bulunduğu baskıya göre değiştiğini gösterir. Ayrıca kişisel etken de bu meselede önemli bir rol oynamaktadır. Resmi dairededeki memur bazen “iyi”dir ve “sevecen” davranır, işini iyi bildiği izlenimini uyandırır, başkaları ise tamamen farklıdır. İlk bakışta insana özgü bir davranış gibi görünen durumun arka planında kurumsal koşullar da vardır ki, kişinin kendi deneyimlerini anlatmasından sonra toplu olarak yaşananların saptanmasına geçerken bu durum belli olur. Resmi dairelerde çalışanlar denetime tabi olmayan güçlerinin bilincindedir: “Hayır dediler mi, fırt diye çekip gitmek zorundasın, hiçbir sorun yokmuş gibi” sözünden bu anlam çıkmaktadır ve kaba davranışların nedenlerinden biri de bu olabilir.

Bu tiplmeye mensup olanların yaşantılarındaki ortak nokta, kişilerin hukuki dışlanma hakkında önceden bilgi sahibi olmaması ve belli konulara karşı aşırı bir hassasiyetin ve tepkinin mevcut oluşudur. Üniversite

öğrencilerinin çoğu, hukuki sorunlarla çok yakından ilgilenmemekte ve aralarında başarılı olanlar, öğrenimlerini hiçbir sorun çıkmadan sürdürmektedir.⁹ Oysa hukuken dışlananlar, herhangi bir zamanda ansızın –ve çoğu kez iş isten geçtikten sonra– bir hata yapmış olduklarının farkına varırlar. Örneğin Bayan Hernandez, memleketine döneceği zaman bunu resmi makamlara bildirmeyi ihmal etmiştir. Bu yüzden doktora sınavı için yeniden Almanya'ya geldiğinde, kendisine dili öğrenmesi için iki yıl değil de sadece altı aylık bir zaman tanınmış, dolayısıyla sınavını başaramamış ve sonunda marjinaler grubuna katılmıştır. Hakkında, resmi dairelere yanılma amacıyla yanlış bilgi verdiğine dair bir belge düzenlenmiş ve kendisine geçici olarak bir “geçici ikamet izni” (*Fiktionsbescheinigung*) verilmiştir. Bu belgeyle ancak “Au-pair” adıyla tanımlanan ev hizmetlerinde çalışması mümkün olduğundan, böyle bir işi kabul etmek zorunda kalır.

Bay Sottomayor da doktora sınavı için Almanya'ya gelmiştir. Öğrenim gördüğü bilim dalıyla ilgili bölüm, kendisine yeniden bir diploma sınavı vermesi gerektiğini bildirmiş, ama üç yıl geçtikten sonra sınavlarla ilgili daire, boş yere öğrenime katıldığını, hemen doktora sınavına girmesinin mümkün olduğunu söylemiştir. Bu arada Bay Sottomayor başka sorunlarla karşılaşmış ve dolayısıyla öğrenim süresi fazlasıyla uzamış, sonunda yasadışı duruma düşmüştür. Buna karşılık Bay Davoyan hiç vakit yitirmeden bilgilendirme yollarını aramıştır, fakat öğrenci işlerine bağlı hukuk danışmanlığının durumu değerlendirme biçimi ile yabancılar dairesinin bakış açısı arasında bir çelişki vardır. Bay Davoyan, öğrenim gördüğü bölümü üç yarıylda değil de üç yarıyıl ve bir tatil yarıyılından sonra değiştirmeye kalkıştığı için neredeyse sınır dışı edilecek duruma gelmiştir.

Bu tiplere dahilindeki mülakatlarda saptanan ortak nokta, hukuken kısıtlanmış ve hukuken dışlanmış olanlara hitap eden belli bir işgücü piyasasının var olmasıdır. Üniversite öğrencileri, eğer Avrupa Birliği

9 “Göç Sürecinde Kültürel Sermaye” araştırmasında mülakat yapılan kişiler arasında akademik öğrenimlerinin son aşamasını Almanya’da tamamlamış olanlar da vardır. Bu statü grubunda bulunan kişilerden bazıları ilk yüksek öğrenim dönemlerini Almanya’da başarıyla bitirmiştir. Bu makalede öncelikle incelenen kişiler ise akademik öğrenimlerinin son aşamasını Almanya dışında bitirmiş olup halen Almanya’da öğrenim amacıyla bulunmaktadır. Dolayısıyla işgücü piyasasına girişleri hukuki bakımdan düşük düzeyde olanlar, tanımlama bakımından “ikinci kez üniversiteye girenler” grubuna dahil edilmektedir ve çoğu kez yaşça da “ilk kez üniversiteye girenler”den biraz daha büyüktürler.

ülkelerinden gelmiyorlarsa, yılda sadece doksan gün çalışabilmektedir. Aslında resmi daireler açısından bu bir sorun teşkil etmemelidir, çünkü öğrenciler Almanya’da kalmak üzere geldiklerinde, yeterli maddi olanaklara sahip olduklarını kanıtlamak zorundadır; fakat bu kurala çok sıkı uyulmamaktadır, çünkü aslında yabancı öğrencilerin tümü bu durumda değildir. Ailelerinden yeterli destek alan ve bunun dışında da para kazanan üniversite öğrencilerinden başka, kendi başının çaresine bakmak ve üstelik ailesine yardım etmek zorunda olan öğrenciler de vardır. Bazı yüksek vasıflı kişiler ise, üniversiteye devam etmek amacıyla olmadıkları halde, sadece göstermelik bir öğrencilik vasfıyla ülkede birkaç yıl kalma izni almış olabilir ve bu da kayıt dışı işlerde çalışmalarını kolaylaştırır.

Geçimini kendi sağlamak zorunda olan kişiler, işgücü piyasasına girişteki zaman kısıtlamaları yüzünden rahat davranma olanağına sahip değildir. Gerçi üniversiteye devam eden öğrencilere uygun olan ve kayıt dışı işgücü piyasasındaki işlerden biraz daha üstün vasıflı alanlarda iş bulup çalışabilirler, ama doksan günlük bir çalışmayla ihtiyaçlarını karşılamıyorlarsa, bu “açıklarını” kayıt dışı işlerde ve göreceli olarak daha kötü şartlarda çalışmakla “kapatabilirler”.¹⁰ Bunun dışında daha önceden de bilinen, hukuk alanındaki tutarsızlık da söz konusudur ve Bay Davoyan bunun sistemden kaynaklandığı kanısındadır:

Bay Davoyan: Örneğin [X yabancılar dairesinde] herkes bilmektedir ki, bizler zaman zaman kayıt dışı işlerde, yani gizli olarak çalışırız, öyle değil mi?

Kız arkadaşı: İşte burada böyle bir durum koz olarak kullanılıyor. Dairede görevli memurun o gün keyfi yerinde değilse der ki: “Haa, dur bakalım, sen maddi desteğini nasıl temin ettiğine dair doğru bildirimde bulundun mu? Bunu kontrol edeceğiz.” Ve bu işlem aylarca sürer.

Bay Davoyan: Sovyetler zamanındaki yaşam koşullarında hiç kimse aldığı maaşla geçinemiyordu, hiç kimse. Örneğin bir öğretmen

¹⁰ Öğrencilerle ilgili piyasada, özellikle marjinal işlere özenen yabancı öğrencilere geçici bir geçim kaynağı sağlayan işler vardır; örneğin üniversiteliler lokantasında aşçılık bunlardan biridir. Bu işte artan yemekleri eve götürme olanağı da vardır.

menseniz, anladınız mı, özel ders vermeniz yasaktı, bu yüzden özel ders verenler bunu açıkça söyleyemezdi. Devlet bununla neyi amaçlıyordu? Neyi? Herkesin vicdan azabı çekmesini. İşte burada da durum böyle. Bütün yabancı öğrencilerin eziklik duymasını ve kolayca denetlenip yönetilmelerini istiyorlar. Birisi sesini yükseltmeye, iddialarda bulunmaya, hakkını aramaya kalkışırsa, hemen kapana kısılr, çünkü hiçbirimiz...

Kız arkadaşı: Hiçbiri tamamen temiz değildir.

Bay Davoyan: Örneğin bazılarının eline 300 euro geçer, gerçekten. Ama hiç kimse 700 euro almaz. Bu çok nadir bir olaydır.

Bay Davoyan kız arkadaşıyla birlikte yabancı üniversite öğrencilerinin hukuki durumlarındaki çelişkileri anlatırken, Sovyetler Birliği'nde devletin uyguladığı keyfi kontrol ve yönetim sistemi nedeniyle yaşanan sıkıntılarla kıyaslama yapmaktadır. Eğer ilgili makamlarda karşılaşılan davranış biçimlerinin belli bir hedefi tetiklediğinden kuşkulanılmayıp, bu kuruluşların birlikte hareket ediş biçimleri bir analize tabi tutularak açıklanırsa, yabancı öğrencilerde eğitim sistemi, yabancılar hukuku ve öğrencilere uygun işgücü piyasası arasındaki karşılıklı etkileşimden doğan sorunların artacağı sonucuna varılacaktır. Tıpkı yerli öğrencilerde olduğu gibi, geçim kaygısı yabancı öğrencilerde de öğrenimin aksamasına yol açabilir. Doksan günlük çalışma izni alabilmeleri ve onun dışında kayıt dışı işlerde çalışmak zorunda kalmaları nedeniyle bu tehlike daha da artmaktadır. Öğrenim aksadığında, ülkede kalma izni de tehlikeye girmektedir.

Bizim incelemeye aldığımız üniversiteliler birçok farklı nedenden ötürü hukuken dışlanmıştır. Bazen kuralları yerine getirmekteki gecikme veya ihmaller bardağı taşıran damla olmuştur. Bazıları yanlış bilgilendirme yüzünden müşkül duruma düşmüş, bazıları ise işyerinde fazla çalıştırıldıklarından veya az para aldıklarından öğrenimlerini aksatmıştır. Bunun tersine" aileleri tarafından maddi destek alan ve işgücü piyasasında çok aranan meslek dallarında öğrenim görenlerin başarılı olduğu dikkati çek-

11 Bu karşılığı Niki von Hausen incelemiştir.

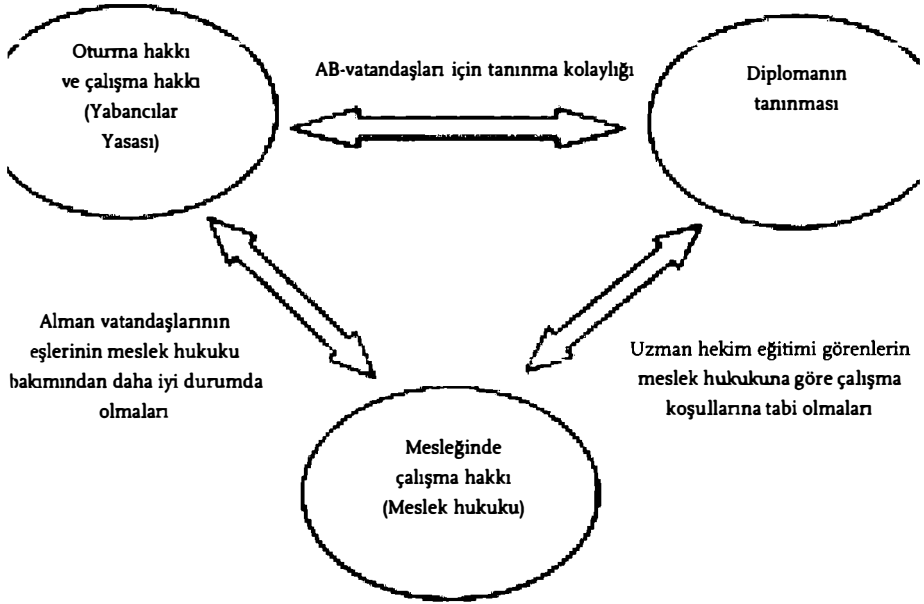
mektedir.¹² Bu öğrenciler kendi dallarıyla ilgili öğrenci işleri bulur ve bu sayede gerek öğrenim gördükleri alanla ilgili, gerekse yabancılar hukuku konusunda kendilerini bilgilendirebilecek bazı ilişkiler kurabilirler. Böylece başarılı olmak, insanın yoluna çıkan ve tökezlemesine neden olabilecek bir sürü taşı ayıklayıp atmak gibi, kendi durumunu sağlamlaştırmaya yönelik bir çaba harcamak anlamına gelirken, sonuç olarak hukuki dışlanma belli sınırlar içinde kalmaktadır. Hukuki dışlanma durumu, başarılı olanların da, olmayanların da, bilgilendirilmişlerin de, ihmalkârların da başına gelebilir ve birkaç olumsuzluğun bir araya gelip birbirini güçlendirdiği bir anda göçmenin tepesine inerek ülkede kalabilme imkânını tehlikeye sokar.

4 MESLEK HUKUKU AÇISINDAN SINIRLANDIRMALAR

Yüksek vasıflıların, örneğin meslek hukuku gereğince çalışmaları sınırlandırılmış olan hekimlerin hukuki durumları da buna benzer karmaşıklıklar gösterir; hatta Almanya'nın genel işgücü piyasasına giriş açısından şimdiye kadar incelediğimiz kişilere kıyasla, hukuki bakımdan yerlilerle eşit sayılanlarda bile bu böyledir. Mesleki sınırlandırmaya tabi olan kişilerde en az üç kurumun birlikte etkileşimi görülmektedir (Bkz. Şekil 1): Birinci koşul, bütün yüksek vasıflı yabancılarda olduğu gibi, öğrenim belgelerinin denkliğinin kabul edilmesidir. İkinci olarak, Almanya'da çalışabilmeyi mümkün kılan bir ikamet konumuna sahip olmaları gereklidir. Buna ek olarak üçüncü koşul, mesleğini uygulama hakkıdır. Oysa çalışma ruhsatı (*Approbation*) alma ve mesleğine uygun işlerde serbestçe çalışma hakkı sadece Almanlara, vatansızlara ve AB vatandaşlarına tanınmaktadır; bunun haricinde, örneğin çok ihtiyaç duyulan meslek sahiplerine belli bir süre için ve belli şartlara bağlı iş ilişkisi kurmak üzere verilen çalışma izni gibi özel düzenlemeler vardır.

İkinci özellik, iki kurumsal sistemin etkileşimiyle ilgilidir. Örneğin bir Alman vatandaşıyla evli olan yabancılar meslek hukukunda (BAO par. 10,3) daha olumlu koşullara tabi tutulur, çünkü Alman anayasasında evliliği ve aileyi koruyan kurallara öncelik hakkı tanınmakta ve dolayısıyla evli çiftin her bireyine ailenin geçimine katkıda bulunma olanağının sağlanması

¹² Öğrencilerin bilimsel kuruluşlarda çalışması zamanla sınırlandırılmamıştır. Böyle bir iş bulanlar daha iyi bir konumdur.

amaçlanmaktadır.¹³ Öğrenim durumunun (diplomanın) tanınması da gene hukuki ortama tabidir. AB vatandaşları için ve eskiden Almanya'ya ait olan Kuzeydoğu Avrupa'daki topraklara yerleştirilmiş olup sonradan tekrar Almanya'ya dönen soydaşlar için ileri sürülen koşullar, AB dışında kalan ülkelerin vatandaşlarına uygulanan koşullara kıyasla daha olumludur. Uzman hekim unvanını tanıma yetkisi, dördüncü grubu oluşturan kuruluşlara, eyaletlerdeki hekim odalarına aittir, fakat bu kuruluşlar nadiren

¹³ Bu açıklama Anja Brosius ile Oberbayern hükümetinde görevli Bay Zumklei arasında 20.12.06 tarihinde gerçekleştirilen telefon görüşmesi sırasında yapılmıştır. Örneğin Almanların eşleri dört yıldan fazla bir süre için sürekli yeni baştan çalışma izni talebinde bulunabilir, oysa diğer yabancılar en fazla dört yıllık bir çalışma iznine sahip olabilmektedir.

“uzman hekim” unvanını tanıyıp onaylar. Bu nedenle, yabancı hekimlerin çoğu Almanya’da uzmanlık öğrenimini yeniden tamamlamak zorunda kalır, ama bunu başarabilmeleri çok güçtür, çünkü bir süre muayenehanelerde ve hastanelerde çalışmaları gerekmektedir. Bu konuda da gene mesleki sınırlandırmalara dayalı engellerle karşılaşır.

Yukarıdaki şekil, meseleyi ana hatlarıyla ve basitleştirerek göstermektedir. Eyaletlerde meslek hukukuna ait düzenlemeler birbirinden farklıdır ve bunlar uyarınca uygulanan hukuki dışlama birtakım sınırlandırmalardan ibarettir. Ayrıca sistemin tam olarak anlaşılabilmesi de olumsuz bir unsurdur. Hukuki dışlamaya uğrayan kişiler önce birçok kurumla temas kurmak zorunda kalır ve bir resmi daireden diğerine gönderilirler. Şansları varsa, sonunda kendi sorunlarıyla ilgili hukuki olanaklar hakkında az çok fikir sahibi olabilirler. Bundan sonra da hukuki durumları hakkında potansiyel işverenleri bilgilendirmenin güçlüğüyle karşılaşır. Dr. Mendez’le yapılan görüşme bu durum için bir örnektir.

Başlangıçta sanırım binlerce iş başvurusunda bulundum. Ama insanlar isteksizdi, hukuki paragraflar, yani paragraf 10’a göre izin meselesi çok açık değildi. Onlar diyorlardı ki, “Bu iş bize göre çok karmaşık.” Sanki neden hekim olarak çalışmanıza sadece bir yıl izin veriyorlar? Sonra nasıl oluyor da... Ve hep “Çalışma izniniz var mı?” diye soruyorlardı. Oysa benim baştan beri çalışma iznim vardı, bu bir sorun değildi. Bütün mesele benim mesleğimi uygulama iznimdeydi, çünkü Almanya’da mesleğimi uygulama yetkim yoktu, çünkü ben uzmanlık unvanımı başka bir ülkede kazanmıştım. Evet. İşte bu yüzden işler karışık. Hayır, mesele şöyle. birkaç yazı var, bir dakika... Onlara açıklayabilmek için çok uğraştım, birçok yere telefon ettim, ama meslektaşlarım benim durumumu anlamak için fazla gayret göstermedi.

Dr. Mendez, görüşmeyi yürüten bayana meselenin ne olduğunu anlatmaya çalışır, ama görüşme sırasında o da işverenler gibi sorunun ne olduğunu anlayamaz. Hukuki durumu ancak tamamlayıcı bazı açıkla-

malardan sonra belli olur ve sonunda Romanya’da aldığı diploma tanınır. Almanya’da çalışma izni alabilmiştir, ama sadece federal devletin hekimler için düzenlediği yönergenin onuncu paragrafına göre bir hekim olarak mesleğini icra etmesine izin verilmiştir; bu da demektir ki sadece bir yıl bağımlı olarak hekimlik yapabilecektir. Bir Alman vatandaşıyla evli olduğundan bu izin büyük olasılıkla uzatılacaktır. Ama potansiyel işverenler Dr. Mendez’e sadece belli bir süre için iş verilebilmesini, yabancılar hukukuna dair bilgileri doğrultusunda değerlendirmekte ve genel olarak çalışma yasağı şeklinde yorumlamaktadır.

Bu güçlüklerle rağmen birçok hekim mesleğini icra etme olanağına kavuşmayı başarmaktadır (bkz. bu kitapta Nohl’un makalesi). Bunlar Almanya’ya gelişlerinin ilk yıllarında çalışma izni alabilmiş kişilerdir, yani genel işgücü piyasasından dışlanmış gruptan değildirler. Başarılı hekimler, aile bireylerinin maddi ve manevi desteği ya da yüksek bir dayanma gücü gibi, kendilerine yardımcı olan başka kaynaklara da sahiptir. Sadece hekimlik vasıfları –uzmanlıkları değil– tanınıyorsa da bu hekimler seçkin bir grubun üyeleridir. Görüşme yapılan kişilerden biri, bir AB vatandaşıyla evli olmasına karşın, gördüğü öğrenimin tanınmasından vazgeçmiş ve bunun yerine ş ve işçi bulma kurumunun para desteği sağladığı bir hastabakıcılık kursuna devam etmeyi tercih etmiştir. Meslek hukuku da işgücü piyasasına girme konusunda ek bir engel oluşturmaktadır; çünkü düzenlemelerin karmaşıklığı, ülkenin koşullarına uyum sağlamak için harcanan zaman ve para, işgücü piyasasına entegrasyonu zorlaştırmaktadır.

5 BELLİ BİR MESLEĞİ UYGULAMAKLA SINIRLI OLANLAR (“UZMANLAR”)

Beşinci tiplmeye dahil yüksek vasıflılar, meslekleri için özel düzenlemelerin bulunması nedeniyle vize alabilen kişilerdir. Mülakat yapılanlar grubuna gazeteciler ile herhangi bir bilim dalında veya uluslararası bir kuruluşta çalışanlar da dahildir. Bu kişilerin işgücü piyasasına girişinde herhangi bir sorun çıkmaz; aslında onlar da görüştüğümüz diğer meslek sahiplerinin izlediği yollarla iş arar.¹⁴ Örneğin ekonomi sektörüne geçiş

14 Yazar, bu tiplmeyle ilgili incelemede, kendisinin yönetmiş olduğu DFG projesinde “Yüksek Vasıflı Göçmenler: Sosyal Durumların Ulustaşınılığı” konulu çalışma sırasında elde ettiği bulgulardan da faydalanmıştır.

yapmak yerine bilimsel çalışmalar sürdürmek gibi başka olanaklara da sahiptirler. Ülkede kalma sürelerinin sınırlı olması nedeniyle, işverenlerin kendilerine fazla yatırım yapmayacağını da hesaba katarlar. Ülkede oturma haklarına pek güvenilmemesi sürekli var olan bir durumdur ve bu da örneğin aile kurmak veya mülk edinmek gibi girişimleri olumsuz etkilemektedir. Ama genel olarak bu grup hukuk kapsamına alınmamış olmayı bir sorun olarak değil, sadece sıkıcı bir durum olarak algılamaktadır.

Hukuk dışı olma sorunuyla karşı karşıya kalan diğer tiplerle kıyaslandığında hukuken ayrıcalıklı durumda sayılabilecek bu kişiler de Yabancılar Yasası'nın ve Yabancılar Dairesi'nin keyfi davranışlarından söz eder, ama bu keyfilik çoğu kez onların lehine işler.

Evet, işsiz olduğumdan yeniden Yabancılar Dairesi'ne gittim. Ülkede kalma iznimi uzattırmam gerekiyordu. Oradaki tip öylesine ukalaydı ki, ben vaktinden biraz evvel geldim diye bir sürü laf etti. İki üç hafta sonra gelmeliymişim, şimdi iznimi uzatamazmış, uzatırsa sadece üç ay uzatabilirmiş ve iznim bu günden itibaren geçerli olurmuş, dırdırdırdır, ama sonra birden dedi ki: "Okey, sana iki yıl için izin veriyorum." Ohoo! Ben de gerçekten hemen paramı ödeyip eve dönmek istedim (gülerek), n'olur n'olmaz, fikrini değiştiriverir diye. Böylece işim oldu, çok komik doğrusu, buna çok sevindim.

Bayan Mazati, İsrail'den gelmiştir ve internet sayfaları hazırlamaktadır. Almanya ile İsrail arasındaki iki taraflı anlaşmalar, konuyla ilgili işlemleri yapan memurun başvuruda bulunan kişiye kolaylık göstermesine olanak tanıyorsa da, işsizliğine rağmen ülkede kalma süresinin çok uzatılmış olması dikkatini çeker. Bunu pek doğal bulmaz, tam tersine yadırgar ve "hemen harcı ödeyip evine dönmek" ister, çünkü yetkili memurun fikrini değiştirmesinden korkmaktadır.

Bazı kararların hangi nedenlere dayanarak verildiğini anlamak mümkün değildir ve bir statüye dahil olmanın kriterleri de belirsizdir. Resmi dairelerin verdiği kararlar devletler arasında imzalanmış iki taraflı anlaşmaların, göçmenlerin çalıştıkları mesleğin veya organizasyonun özel

bir statüsünün ve kişilerin birikmiş parasının var olup olmadığına dayanılmaktadır. Mesleki başarı veya yapılan işler hiç dikkate alınmamaktadır. Böylece bu kategoriye mensup yüksek vasıflılarda da, kendileriyle ilgili işlemlerde bir belirsizliğin bulunduğu ve keyfi davranıldığı izlenimi devam etmektedir.

6 SONUÇ

Burada gündeme getirdiğimiz beş tiplmeyi, maruz kaldıkları hukuki dışlanmanın gösterdiği etkiye göre iki ayrı grupta toplayabiliriz. Meslek hukuku açısından dışlanmış olan göçmenlerde ve yabancı üniversite öğrencilerinde, çeşitli kurumların kendi aralarındaki karmaşık ilişkilerden ileri gelen hukuki dışlanma işgücü piyasasına entegrasyonu olumsuz etkilemekte ve bu sorunu kişiler de ilgili kurumlar da tam olarak anlayıp çözmemektedir. Kişiler kariyerlerinin başlangıcında hukuki sorunlar hakkında bilgilenecek zorunda olduklarının farkında değildir ve konu hakkında bilgi edinmek için yoğun çaba harcamalarına rağmen, her zaman doğru bilgilendirilip yönlendirilmemektedirler. Duruma göre, örneğin ülkeyi terk ettiğini bildirmemek gibi basit bir yanlış bile bazen çok kötü sonuçlara neden olmaktadır. İşgücü piyasasına statü geçişinin seyri ve sonucu birtakım koşullara bağlı olup sınırlıdır. Bazı vakalarda sonuç alamamaya neden olan koşulları açıklamak mümkünse de, her vakada durum farklıdır.

İleri derecede hukuk dışı olan kişilerin dahil olduğu tiplmelerde, hukuken dışlanma adeta bir küçük savaşa dönüşebilir. Göçmenler hukuka aykırı davranışlardan sakınsa ve özellikle polisle çatışmaya girmekten uzak durmaya çalışsa da, Almanya'da yaşayan bir yabancı için yabancılar yasasını ihlal etmeden yaşayabilmek hemen hemen mümkün değildir. Buna mukabil resmi dairelerin, kendilerine tanınmış olan karar verme esnekliğini kullanış biçimleri de bazen izah edilemez.¹⁵ Ulus devletin kenar bölgelerindeki

¹⁵ Bizim incelemiş olduğumuz vakalarla ilgili Angela Puhlmann'ın yapmış olduğu hukuki analizden anlaşıldığına göre, bazı olumsuz kararlar vermiş olan görevliler kendilerine tanınan karar verme esnekliğinin dışına çıkmış ve dolayısıyla hukuka aykırı davranmışlardır. Ayrıca görüşülen kişilerin kendi hukuki durumlarını tam olarak anlamadıkları ve bazen gerçekten yasal olan kararları, keyfi kararlar olarak algıladıkları ortaya çıkmıştır. (Örneğin iki taraflı anlaşmalar yapılmış olan devletlerden gelen yabancıların ayrıcalıklı muameleye tabi tutulmalarını yanlış yorumlamaktadırlar.)

hudut kontrollerinde birtakım kurnazlıklar devreye girer ve burada verilen savaş bazen akıl almaz hallere bürünür. Genel olarak hukuki dışlanma konusundaki tartışmaların hemen hemen hepsi, bu tür durumların keyfi davranışlardan ve kuralların anlaşılammamasından kaynaklandığı izlenimini uyandırmaktadır. İleri derecede dışlanmış olan kişiler ve yabancı uzmanlar bu konuda aynı fikirdedir (bkz. bölüm 5), hatta kendi lehlerine olan kararları bile keyfi saymaktadırlar.

Burada oluşturulan tiplendirmeler ile diğer araştırma çalışmaları arasında bağlantı kurulacak olursa, içerik açısından ve ampirik açıdan büyük boşlukların var olduğu görülür. Yapılan araştırma, bu boşlukların doldurulmasına yönelik olarak atılmış ilk adımdır. Hukuki dışlanmayla karşılaşma konusundaki analizler içerik bakımından daha çok düşük vasıflı kişiler (Kohlhagen 2006) ve/veya ileri derecede dışlanmış olan devletlerin vatandaşları üzerinde yoğunlaşmıştır (Fleischer 2007). Oysa buradaki analizin ayrıcalığı, sadece doğa bilimleri, ekonomi ve tıp alanındaki yüksek vasıflıları, yani Alman göçmen politikasının 2001 yılından itibaren özellikle önem verdiği kişileri ele almış olmasıdır.

Almanya’da hukuki dışlanma koşulları altında yaşayan yüksek vasıflıların sayısını ampirik olarak saptamak zordur. İleri derecede hukuki dışlanma vakalarının sayısı ise ya hiç bilinmemektedir ya da hukuken dışlanmış olanlar arasındaki yüksek vasıflı kişilerin sayısı belirsizdir. Burada tanıtılan tiplendirmeler tam olarak belli bir hukuki konuma yerleştirilemiyorsa da, Almanya’ya yüksek vasıflı olarak giriş yapan, yüksek vasıflı kişilerin sayısı, ileri derecede hukuken dışlanmış olanlara kıyasla daha azdır.

2006 yılında yüksek vasıflılardan sadece 445 kişiye yerleşme izni verilmiştir ve özellikle yüksek vasıflı meslekler için 17.163 kabul belgesi çıkarılmıştır.¹⁶ Burada söz konusu olan “yabancı uzmanlar” hâlâ hukuken dışlanmakla beraber hukuken dışlanmanın çok hafif bir derecesine maruz kalanlardır. Buna mukabil 2006 yılında AB devletleri dışındaki ülkelerden

¹⁶ Bkz. “Arbeitsgenehmigungen und Zustimmungen”, Bundesagentur für Arbeit, 2006 ve 2007. 2007 yılında kabuller “par. 19 AufenthG” uyanınca verileri koruma hukuku gereğince gösterilmemiştir. Bundan ötürü sayının daha düşük olması mümkündür. 17.163 sayısı, paragraf 27 no. 1- no. 3’e göre hesaplanmıştır ve buradaki maddelerin içeriği hemen hemen sadece yüksek okul mezunları için geçerli olabilir.

gelen, eğitimlerini ülke dışında görmüş yaklaşık 90.000 yabancı, Alman üniversitelerine kayıt yaptırmıştır.¹⁷ Federal Hekimler Odası'nın bildirdiğine göre, Almanya'da 20.000 yabancı hekim yaşamaktadır ve meslek hukuku gereğince mesleğin bu kişilere kapalı olması farklı nedenlere dayanmaktadır.

İleri derecede hukuki dışlanmaya maruz kalmış olan gruptaki yüksek okul mezunlarının oranı ancak tahmini olarak saptanabilir. Almanya dışında doğmuş 25-65 yaş arası grubun %13'ü yüksek okul mezunudur (Konsortium Bildungsberichterstattung 2006, s. 293). Yüksek okul mezunlarının %10 olarak tahmin edilmesi, bizim bu alanda bilfiil araştırma yaparak edindiğimiz bilgiye ve resmi değeri olmayan bir araştırmaya göre (Isoplan 2004) gerçeklerden pek de uzak sayılmamaktadır. 31 Aralık 2007 tarihi itibarıyla söz konusu olan 150.655 kişinin bir kısmı, kalmalarına göz yumulan kişiler grubundandır, bir kısmı da henüz sığınma muamelelerini tamamlamamış olan kişilerdir;¹⁸ böylece bu tiplmeye dahil olan, hukuken dışlanmış 15.000 yüksek vasıflı kişinin Almanya'da yaşamakta olması muhtemeldir. Almanya'da yasal olarak işgücü piyasasına giremeden yaşayanların sayısı 650.000, bir milyon ya da bir buçuk milyon olarak tahmin edilmektedir (Cyrus 2004; Schönwaelder/Vogel/Sciortino 2004). O halde yasadışı iş ilişkilerinde 150.000 yüksek vasıflı kişinin çalışmakta olduğu düşünülebilir.

Yüksek vasıflıların işgücü piyasasına girişinde hukuki dışlanmanın etkisi çok belirgindir. Özellikle yasal olarak çalışma hakkından tamamen yoksun kişiler için işgücü piyasasına girmenin yasa dışı yollarını bulmak hemen hemen olanaksızdır. Yüksek vasıflılar kayıt dışı işlere ancak dolaylı yollardan girebilir ve bundan ötürü de kısa sürede değer kaybederler.

Marjinal duruma düşen (yasal olarak işgücü piyasasına giremeyen ve sosyal güvencesi en az olan) yüksek vasıflı göçmenlerin zorunlu olarak

17 Alman Akademik Değişim Servisi'ne (DAAD) bağlı "Dünyaya Açık Bilim" (Wissenschaft Weltoffen) araştırmasına ve Yüksek Okul Bilişim Merkezi (HIS) kayıtlarına göre 2006-2007 kış yarıyılında yabancı ülkede eğitim görmüş 188.436 öğrenci Alman üniversitelerinde okumaktadır. Bunlardan 89.759'u Avrupa ülkelerinden gelmemektedir, yani en azından bunlar muhtemelen güvenceli olmayan bir konumdadır.

18 Federal hükümetin Ulla Jepke, Sevim Dağdelen, Jan Korte adındaki milletvekillerinin ve Die Linke (Sol) fraksiyonunun "küçük soru"suna yanıtı. "Drucksache" 16/8057.

işten uzak kalması da uzun vadede iş bulma olanaklarını yıkıcı biçimde etkiler. Bir yandan yüksek vasıflı kişileri işe alma politikası ile diğer yandan uygulamada çok sayıda diploma ve sertifikanın değersiz bulunması ve boşa harcanması arasındaki çelişki, Meseberg kararı gibi birtakım reform hareketlerini doğurmuştur.¹⁹ Bu araştırmaya dayanarak bazı konulara kuşkuyla yaklaşmak gerekmektedir, çünkü işgücü piyasasına girişin engellenmesinin nedenlerinden biri de hukuki dışlamanın karmaşıklığıdır. Günümüzdeki reform çabaları açısından bunun anlamı, zaten düzgün çalışmaktan yoksun olan kurumsal sistemin çarkları arasına birtakım ayrıcalıklı vakaları kum taneleri gibi serpiştirmeye benzer, yani yürütmeyi daha da zorlaştırır. Yaptığımız araştırmanın sonuçlarına göre, bu yolla yüksek vasıflı göçmenlerin işgücü piyasasına girişinin düzgün bir raya oturtulabileceği kuşkuludur.

KAYNAKÇA

- Biehl, Flore (2008), "Staatsbürgerschaft und die rechtliche Exklusion hochqualifizierter MigrantInnen in Deutschland," Göç Sırasında Kültürel Sermaye Araştırma Raporu No. 8, URL: http://www.cultural-capital.net/images/stories/publications/working_paper_no8_biehl.pdf. [Erişim tarihi: 9.6.2009]
- Bohnsack, Ralf (2003), *Rekonstruktive Sozialforschung. Einführung in qualitative Methoden*, Opladen.
- Brosius, Anja (2008), "Handlungspraktikenhochqualifizierter MigrantInnen beimArbeitsmarktzugang," Göç Sırasında Kültürel Sermaye Araştırma Raporu No. 4. URL: http://www.culturalcapital.net/images/stories/publications/working_paper_3.pdf. [Erişim tarihi: 9.6.2009]
- Bundesamt für Migration und Flüchtlinge (BAMF) (2008), "Asyl in Zahlen 2007," URL: http://www.bamf.de/clin_092/nn_442496/SharedDocs/Anlagen/DE/DasBAMF/Publikationen/broschuere-asyl-in-zahlen-2007.templateId=raw.property=publicationFile.pdf/broschuere-asyl-in-zahlen-2007.pdf. [Erişim tarihi: 29.6.2009]
- Bundesamt für Migration und Flüchtlinge (BAMF) (2009), "Aktuelle Zahlen zu Asyl," URL: http://www.bamf.de/clin_092/nn_442496/SharedDocs/Anlagen/DE/DasBAMF/Downloads/Statistik/statistik-anlage-teil-4-aktuelle-zahlen-zu-asyl.templateId=raw.property=publicationFile.pdf/statistik-anlage-teil-4-aktuelle-zahlen-zu-asyl.pdf. [Erişim tarihi: 29.6.2009]
- Cyrus, Norbert (2004), *Aufenthaltsrechtliche Illegalität in Deutschland. Sozialstrukturbildung –*
- 19 23-24 Ağustos 2007 tarihli Meseberg kararı, ülkede kalmasına göz yumulan yüksek okul mezunlarına belli koşullarla güvenceli bir oturum hakkı verilmesini öngörmektedir. Zaman yetersizliği nedeniyle bu kararın etkilerini ampirik olarak gözlemlemek mümkün olmamıştır.

- Wechselwirkungen – Politische Optionen*, Göç ve Uyum Uzman Konseyi (Nürnberg). Berlin.
- Cyrus, Norbert ve Dita Vogel (2003), "Arbeitsgenehmigungsverfahren in Deutschland. Wahrnehmung und Reaktionen bosnischer Zuwanderer," (yayınlanmamış manuskript).
- Fleischer, Annett (2007), "Illegalisierung, Legalisierung und Familienbildungsprozesse: Am Beispiel Kärntner MigrantInnen in Deutschland," MPIDR Çalışma Raporu 2007-011. URL: <http://www.demogr.mpg.de/papers/working/wp-2007-011.pdf>. [Erişim tarihi: 12.6.09]
- Isoplan (2004), *Die Beschäftigungssituation von Flüchtlingen und Asylbewerber/innen im Saarland 2003/2004. Versuch einer Typologisierung auf der Grundlage von Bildungsbiografien*, Saarbrücken.
- Kohlhagen, Dominik (2006), "‘Illegale’ Migration und Rechtskultur – Beobachtungen aus einer Feldforschung unter Afrikanern in Deutschland," *Zeitschrift für Rechtssoziologie* 27, 2, s. 239 – 250.
- Konsortium Bildungsberichterstattung (2006), *Bildung in Deutschland. Ein indikatorengeprüfter Bericht mit einer Analyse zu Bildung und Migration*, Berlin.
- Martiniello, Marco (1994), "Citizenship of the European Union: a critical view," Rainer Bauböck (ed.), *From aliens to citizens*, Aldershot, s. 29-47 içinde.
- Nohl, Arnd-Michael (2001), "Komparative Analyse. Forschungspraxis und Methodologie dokumentarischer Interpretation," Ralf Bohnsack, Iris Nentwig-Gesemann ve Arnd-Michael Nohl (ed.), *Die dokumentarische Methode und ihre Forschungspraxis. Grundlagen qualitativer Sozialforschung*, Opladen, s.253-273 içinde.
- Nohl, Arnd-Michael (2006), *Interview und dokumentarische Methode. Anleitungen für die Forschungspraxis*, Wiesbaden.
- Nohl, Arnd-Michael, Karin Schittenhelm, Oliver Schmidtke ve Anja Weiß (2006), "Kulturelles Kapital in der Migration. Ein Mehrebenenansatz zur empirisch-rekonstruktiven Analyse der Arbeitsmarktintegration hochqualifizierter MigrantInnen," *Forum Qualitative Sozialforschung* 7, 3, Art. 14. URL: <http://www.qualitative-research.net/fqs-texte/3-06/06-3-14-d.htm>. [Erişim tarihi: 11.6.09]
- Schiffauer, Werner (2006), "Verwaltete Sicherheit. Präventionspolitik und Integration," Michael Bommes ve Werner Schiffauer (ed.), *Migrationsreport 2006. Fakten – Analysen – Perspektiven*. Frankfurt a.M., s. 113-163 içinde.
- Schönwälder, Karen ve Dita Vogel, Giuseppe Sciortino (2004), *Migration und Illegalität in Deutschland* (AKI-Araştırma Raporu 1), Berlin.
- Weiß, Anja (2005), "The Transnationalization of Social Inequality. Conceptualizing Social Positions on a World Scale," *Current Sociology* 53, 4, S. 707-728.
- Weiß, Anja (2006), "Hoch qualifizierte MigrantInnen. Der Kern einer transnationalen Mittelklasse?" Florian Kreutzer ve Silke Roth (ed.), *Transnationale Karrieren. Biografien, Lebensführung und Mobilität*, Wiesbaden, s. 283-300 içinde.

ÜLKE DIŞINDA ÖĞRENİM GÖRMÜŞ YÜKSEK VASIFLI GÖÇMENLERİN ALMAN İŞGÜCÜ PİYASASINDA VASIFLARININ ALTINDA BİR İŞE GİRMELERİ DURUMUNDA STATÜ GEÇİŞİNİN SEYRİ

1 Giriş

Bir göçmenin çalışmıyor olması genellikle kişisel nedenlere atfedilir, örneğin söz konusu göçmen entegrasyona niyetli olmamakla suçlanır. Oysa bu tür değerlendirmeler yapılırken, başka bir ülkeye statü geçişinin seyrinin kişisel etkenler ile çerçeve koşulları arasındaki etkileşime bağlı olduğu göz önünde bulundurulmalıdır (Berger/Hradil 1990; Glaser Strauss 1971; Levy 1991; Schütze 1981; Schittenhelm 2005). Göçmenlerin ülkede kalabilmeleri, çalışma izni alabilmeleri, göç alan ülkedeki güncel durum, destekleyici ağ oluşumlarının ve yardım kuruluşlarının bulunup bulunmaması, işgücü piyasasına entegrasyonu büyük ölçüde etkiler.

Bu araştırma çerçevesinde mülakat yapılan, AB dışındaki ülkelere gelmiş göçmenlerin ortak yanları, yüksek mesleki vasıflara sahip olmaları ve Alman işgücü piyasasında kendilerine bir yer edinmek için yoğun bir çaba harcamalarıdır (Hess/Sauer 2007). Tipleştirmelerden anlaşılacağı üzere, söz konusu kişiler göç ettikleri ülkede kültürel sermayelerini değerlendirebilmek için birbirinden çok farklı yollar izlemiştir (Bourdieu 1983, 1987).

Bu analizin amacı, işgücü piyasasına statü geçişinin uzun zaman alan seyrini etkileyen faktörleri saptayabilmek için, öğrenimini Almanya dışında görmüş olan yüksek vasıflı kişilerin işgücü piyasasına düzeylerinin altındaki işlere girerken –veya giremezken– izledikleri tipik yolları çizmektir. Yapılan çalışma, “Göç Olgusunda Kültürel Sermaye” projesi çerçeve-

sinde yürütülen ve belgeleme yöntemiyle değerlendirilen (Bohnsack 2003; Bohnsack vd. 2001; Nohl 2006) on üç biyografik-anlatımsal mülakata dayanmaktadır (Schütze 1983). Yöntem bakımından, bu süreci tam anlamıyla inceleyebilmek için mülakatlar en az beş yıldır Almanya'da yaşayan kişilerle yapılmıştır. Bu kişilerin bazıları, araştırma sürmekteyken ülkede kalabilme hakkını olabildiğince kesinleştirmiş ve işgücü piyasasına yerli kişilerle eşit düzeyde girebilme olanağını elde edebilmiştir. Bu da önemli bir gelişme sayıldığından, bu vakalar da seçilen örneklerin arasından çıkarılmamıştır.

2 İŞGÜCÜ PİYASASINA STATÜ GEÇİŞİ SEYRİNİN ÇEŞİTLİ TİPLERİ

Statü geçişini analiz edebilmek için öğrenim dönemlerini ve para getiren bir işte çalışma sürecini araştırmak gerekir (Born/Krüger 2001; Hein 1991, 1995, 2000; Hagestad 1991; Levy 1991; Mayer 1990). Göçmen olarak bir ülkeye gelen kişilerin statü geçişleri, vardıkları ülkede kendilerine yeniden bir pozisyon kurma çabası biçiminde gerçekleşir (Nohl/Ofner/Thomsen 2007; Schittenhelm 2007; Nohl/Schittenhelm 2008). İşgücü piyasasına entegrasyon sürecinde, kültürel sermayenin kullanılması ve yapısının geliştirilmesi, sosyal entegrasyon ve vatandaşlık haklarını elde etme bakımından hukuki entegrasyon gibi birçok boyutun önem kazandığı kuşkusuzdur (Nohl vd. 2006).¹

Tipler üzerinden bir ayrıma gitmek elbette ki sorunsuz bir yöntem değildir, çünkü bu şekilde her tip tek bir esasa dayandırılmaktadır. İçinde yaşanan ulus devletin, hatta eyaletin değişmesi bile bir yön değişimine neden olabilir ve bu durumda mevcut seyrin yeniden değerlendirilmesi gerekir. Nitekim bu durum bazı vakalarda görülmektedir. Gene de seyirlerin tipik özelliklerini belirleyen bağlantıları ortaya çıkartmak ve anlaşılır hale getirmek için en uygun yol, bazı seçimler yapmaktır. Araştırma sırasında ayırt edilen tipler arasında, statülerini yükseltenler, işgücü piyasasına vasfının altında bir konumda girip sağlam bir yer edinenler veya sağlamlığı kesin olmayanlar ve vasfının altındaki bir düzeye düşenler, sürekli olarak işgücü piyasasının dışında kalanlar göze çarpmaktadır.

1 Göçmenlerin iş piyasasına girişlerinde mensup oldukları ulusa ve cinsiyetlerine özgü farklılıklar Bender ve Seifert, ayrıca Granato tarafından araştırılmıştır (Bender/Seifert 1996; Granato 2004).

Tip 1: Yükselen seyir

Birinci tip dahilindeki göçmenler, uzun vadede klasik meslek sürecine yeniden girmeyi başarmıştır ve bir süre ara vermiş olsalar da, sonunda vasıflarının gerçek düzeyine yeniden ulaşmışlardır. Gene de işgücü piyasasına entegrasyon her zaman yükselen bir eğri şeklinde seyretmez; tam tersine, ulus devletin oluşturduğu çerçevenin değişmesi mesleki kariyerde bir düşüşü de beraberinde getirir. Sonunda ülkede oturma hakkının sağlanmasıyla birlikte seyirde de bir dönüm noktasının oluştuğunu Bayan Damerc örneğinde görmek mümkündür.²

Bayan Damerc tıp öğrenimini tamamlamış olarak Kuzey Irak'tan gelmiştir. Beş yıllık bir kadın hastalıkları uzmanlığı öğrenimi gördükten ve Bağdat'ta sınav sonrası eğitiminden geçtikten sonra, bir yerel hastanede başhekim olarak görev yapmış ve kentte açtığı muayenehanede de çalışmaya başlamıştır. İç savaş sırasında bir hekim arkadaşının öldürülmesi ülkeden göç etmeye karar vermesine neden olmuştur. Hekimlik kendisi için öylesine doğal bir "görev" haline gelmiştir ki, yaşamının tehlikede olmasına rağmen, işini yapmaktan vazgeçmeyi aklından bile geçirmemektedir. Böyle bir karar vermektense ülkesini terk etmeye bile hazırdır.

Bayan Damerc'in Almanya'ya göç etmesi kişisel durumunda büyük bir değişikliğe neden olmuştur. İlk altı yedi ayı ailesiyle birlikte, sığınma talebinde bulunanlara ayrılmış bir yurttan geçirmiştir. Bir yanda ülkede kalma hakkına ilişkin durumunun henüz açıklığa kavuşmamış olması ve ailevi koşulları (üçüncü çocuğuna hamiledir), diğer yanda varılan ülkeye uyum sağlama sorunları işgücü piyasasına entegrasyonunu geri plana itmiş ve böylece mesleki açıdan bir boşluk dönemi oluşmuş,³ dolayısıyla Almanya'da geçirdiği ilk aylarda mesleki kariyerinde bir çeşit düşüş meydana gelmiştir.

Bayan Damerc için, kendisine çok doğal gelen mesleki faaliyetini bırakıp ev kadını rolüne bürünmenin ne kadar zor olduğu, görüşmeler sırasında sürekli belirgin biçimde kendini göstermiştir. Yaşamı "hep çalışmak-

2 Hekimler gazetesinde iki kez eleman ilan verilir ve başvuruda bulunan olmazsa, AB dışı devletlerden birine mensup olan Bayan Damerc işgücü piyasasına girişte ikinci tercih olabilme hakkına sahiptir ve işe alınabilmektedir.

3 Yüksek vasıflı göçmenlerin işgücü piyasasında bir yer edinmesinde sosyal sermayenin önemi hakkında bkz. bu kitapta Thomsen'in makalesi.

tan ibaret" olduğundan, şimdi "eve kapanmak, yemek pişirmek, ortalık temizlemek" imkânsız görünmektedir. Bayan Damerc, Almanya'ya geldikten bir yıl sonra unvanının tanınması için çaba harcamaya başlamıştır (Wittgen 2004; Englmann/Müller 2007). Tıbbi mesleklerin düzeyiyle ilgili düzenlemelerin yeterince anlaşılır olmamasından dolayı resmi dairelerin birinden diğerine gönderilip durmuş, ama sonunda tıp öğrenimini resmen tasdik eden bir belge elde etmeyi başarmıştır. İşgücü piyasasına girişin seyrinde Tip 1 için karakteristik olan dönüm noktası, bu örnekte paragraf 10 uyarınca mesleği icra etme izninin verilmesidir. Bayan Damerc paragraf 51'le sınırlandırılmış olarak tanınan sığınma hakkına dayanarak işgücü piyasasına girebilmiştir. (Bu evrede üç yıldır Almanya'da yaşamaktadır.) Fakat bu kez de ayrımcılık yapılması ve mesleki düzeyinin dikkate alınmaması yüzünden başka engellerle karşılaşmıştır.

Evet, yaklaşık on üç ay geçtikten sonra mesleğim tanındı, sonra da dediler ki, S. eyaleti hükümetine başvurmalıyımışım. Ben de oraya gittim ve Bay ... ismi neydi anımsayamıyorum, Bay X ile konuştum. Evet oraya gittim ve dedim ki, "Ben Irak'ta şu şu işleri yaptım" ve şimdi de hekim olduğum tanındı, ama kadın hastalıkları uzmanı olarak değil; çünkü bana dediklerine göre, eğer kadın hastalıkları uzmanı olarak tanınmamı istiyorsam, başka işlemler de yaptırmam gerekirmiş. Sonra da bana "Hayır, olmaz" dediler. Almanya'da hekim olarak çalışamazmışım, olsa olsa temizlikçi olabilirmişim, hekim olamazmışım.

Bayan Damerc resmi makamlar tarafından böyle açıkça aşağılanmasına ve ancak vasfının çok altındaki işlerde çalışabileceğinin bildirilmesine karşın, mesleğini uygulamaktan ve kariyerinden vazgeçmez. Bu tipteki göçmenler için karakteristik olduğu biçimde, geleceğe yönelik olarak konumunu tamamen yitirmeye karşı direnir ve tanıdığı birçok başka kadının yaptığı temizlik işlerinde çalışmaya razı gelmez. Sonunda sosyal ilişkileri sayesinde bu zor durumun üstesinden gelmeyi başarır. Almanya'daki bir tanıdığıнын resmi dairelerle temaslarında yardım etmesi sayesinde bu alan-

daki bir küçük boşluktan haberdar olur. Hekim olarak çalışabilmesi için şöyle bir imkân vardır: Almanya'da bilinmeyen bir dili konuşabilmesinden yararlanıp birçok göçmenin başvurduğu hekim muayenahanelerinden birinde iş bulabilecektir. Nitekim, yazılı başvurularından o güne kadar bir netice alamamış olmasına tepkiyle başka bir strateji geliştirir ve bunda başarılı olur: Muayenehanelere bizzat gidip yardım teklif eder. Sonunda da bir iş bulur. Gerçi uzmanlık vasfı tasdik edilmemiş olduğundan yeniden uzmanlık eğitimi görmesi gerekmektedir, fakat gene de kültürel sermayesinin büyük bir bölümünü mesleği alanında değerlendirme imkânı bulmuştur.

Bayan Damerc bundan sonra, gecikmeli de olsa, bir hekimin meslek hayatında izlediği klasik yola yeniden girmiştir. Kariyerindeki bu “geri adım”, bulunduğu ülkede geçerli olan bir eğitim unvanı kazanmasıyla sonuçlanmış ve o da bu sayede işgücü piyasasında bir yer edinmeyi başarmıştır. Bundan sonrası birçok başka engele karşın yükselerek seyredecektir.

Bayan Damerc gibi, mesleki vasfını kaybetmemek amacı taşıyanların, gelirin az olduğu dönemleri atlatabilecek ve geçimlerini sağlayabilecek kadar sağlam parasal kaynaklara sahip olması gerekmektedir. Bayan Damerc bunu ailesinin, dostlarının ve bir yardım kuruluşunun desteği sayesinde başarır. Buna karşılık günlük geçimini kendi başına sağlamak zorunda olanlar, vasıflarının altındaki işleri yapmak durumuna düşer. Tip 2 bunun için bir örnektir.

Tip 2: VASFİN ALTINDAKİ DÜZEYDE SAĞLAM SEYİR

Bu bölümde tanıtacağım tipe mensup kişilerin özelliği, ülkede yıllarca yasa dışı yaşamış olmalarına karşın, işgücü piyasasına entegrasyonu başarmış ve sağlam bir yer edinmiş olmalarıdır. Tip 1’den farklı olarak, Tip 2’ye mensup olanlar, ülkede oturma hakkını sağlamlaştırdıktan ve işgücü piyasasına serbestçe girişi sağladıktan sonra da vasıflarının altında bir işte çalışmaya devam etmiştir. Tip 1’de kariyere yönelim gayet belirginken, Tip 2’de daha çok işgücü piyasasında “mesleği uygulama” yönelimi ön plandadır. Bayan Fernando bu duruma örnek gösterilebilir.

Peru kökenli Bayan Fernando, bir burs alarak Çek Cumhuriyeti’nde tıp öğrenimi görmüş, öğrenimini tamamladıktan sonra da Almanya’ya gel-

miş ve hemen işgücü piyasasında bir yer edinmeyi başarmıştır. Önceleri, çalışma izni olmamasına rağmen evlerde hasta bakımı hizmeti vermiş, üç yıl boyunca ülkede kayıt dışı olarak kalmış ve sürekli bu alanda çalışmıştır, sonra biriyle tanışıp evlenerek ülkede oturma hakkına kavuşmuştur. Artık işgücü piyasasına serbestçe girebilmesine rağmen, maddi koşullar yüzünden vafına uygun bir işte çalışmaya karar verememiştir, çünkü pratisyen hekim olarak kazanabileceği parayla Almanya'daki bir büyük kentte geçimini sağlayamayacağı kanaatindedir. Her ne kadar evliliği sayesinde ülkede oturma hakkı kesinlik kazanmışsa da, bu durum kendisine maddi destek sağlamamaktadır. Tip 1 için verilen örnekteki hekim kadının mesleğinden kopmamak için aylarca katlandığı en düşük maddi olanaklarla yaşamayı da göze alamamaktadır. Bu koşullar altında geçmişteki imkânlarını kullanarak hem geçimini sağlamayı güvence altına almasına, hem de bilgi sermayesini artırmasına alan açacak bir karar verir: Çalışma Dairesi tarafından sunulan para desteğinden faydalanarak bir hastabakıcı kursuna yazılır. Böylece işgücü piyasasına entegrasyonun uzun vadeli seyri üzerinde önemli etkisi olan bir yolu izlemiş olur. Bayan Fernando bu tip için karakteristik olan davranışı gösterir ve esas vasfından daha düşük düzeydeki bir iş alanına geçiş yapar.

Tip 1'den farklı olarak Tip 2'de, işgücü piyasasına entegrasyon konusundaki stratejik düşüncelerde meslekte kariyer yapma motivasyonu değil, iş ile özel yaşam arasında uyum sağlama motivasyonu ön plandadır. Amaç her iki boyut arasında denge kurmaktır: Bayan Fernando hastabakıcılık eğitimi görmeyi seçmekle, kendine özgü kişisel ve sosyal gereksinimleri için yeterli olabilecek özgür ortamı sağlamak istemiştir. Bu amaçla, vasf düzeyini korumayı geri plana itmiştir.

Şimdiki durumumda hoşlandığım şeyleri yapabiliyorum, öyle değil mi? Biliyorum ki, ben günde sekiz saat işimin başında olduktan sonra çıkıp giderek kafamdakileri atabilirim, değil mi ama? Sanırım hekimler böyle bir şey yapamaz, çünkü öyle vakalar var ki... Ben bile eve geldiğimde, kendi kendime "Bu kadına yarın ne yapmalıyız?" falan filan diye düşünüyorum. Bundan kopabilmek çok çok zor, biliyor musun, "Benim işim burada bitti" diyebilmek. Yani bilgi-

sayarını kapatmaya benzemiyor bu. Olmuyor işte. Anlıyor musun? Kafanda hep o düşünce, “Ya hasta ölürse ne yaparım?” diye yahut “Acaba onun için ne yapılabilir?” diye. Biliyor musun, bu işte sekiz saat çalışabilirim ve evet, ben her şeyle ilgileniyorum, her şeyin en iyisini yapmaya gayret ediyorum. Ondan sonra da bilgimi artırmak istersem, onu da yapabilirim. Evet, işte benim için iyi olan, boş zamanımın da olması, başka şeyler de yapabilmek, sadece hastaneye gitmek değil...

Bayan Fernando vasıflarından daha düşük düzeyde olan işinin “çekici tarafını” da belirtmektedir. Açıklamaları, bir mesleğin, örneğin hekimlik mesleğinin sağladığı statüye toplum tarafından değer verilmesine karşılık, bu mesleğin gerçek günlük hayattaki uygulamasında da çekici olup olmadığına ilişkin analitik bir ayrımı belirgin bir biçimde ortaya koyar. Gerçi, mülakat yapılan kişilerde statülerini yitirmiş olmanın hüsrانından kaynaklanan bazı etkiler görülse de, bu kişiler psikolojik olarak bunun üstesinden gelebilmek için olayı “bilinçaltına iter” (Bayan Kotek). Gene de bu tipten olanlar için özel yaşam ile meslek yaşamını bir arada yürütebilme amacı, mesleğe ilişkin gelecek planlarında da önemini korur. Meslek icrası bakımından bu biçimdeki bir yönelim, sadece göçmenlerin iş yaşamına özgü değildir. İşte bu yüzden de bu türden bir seyrin göçmenlere özgü olan faktörlere mi atfedilmesi gerektiğini, yoksa göçmenlerde gözlenen bu davranış yöneliminin mevcut kısıtlamaların üstesinden gelebilmek için ince hesaplara dayanan bir strateji mi olduğunu saptamak zordur.

Olaya genel olarak bakıldığında, Tip 2’ye mensup göçmenlerin ülkeye gelişlerinin başlangıcında uzun süren yasadışılık döneminden sonra işgücü piyasasına entegrasyonu başardığı, ama aslında sahip oldukları vasıf düzeyinin altında olan bir işte çalıştıkları görülür. Bu kişiler ülkede kalma hakkını sağlamlaştırmak amacıyla sosyal ilişkilerden faydalanır. Tip 2 bu bakımdan, sağlam ve devamlı bir ikamet hakkına sahip olamayan Tip 3’ten belirgin bir biçimde farklıdır.

Tip 3: Vasıf düzeyinin altındaki işte çalışmanın sağlam temellere dayanmaması

Tip 3'e mensup olanlar için karakteristik durum, gerek ülkede kalma hakkını elde etmede, gerekse işgücü piyasasına entegrasyonun seyrinde başlangıçtan beri kesintilerin olmasıdır. Bu kişiler yıllar boyu durumlarını hep yeniden sağlamlaştırır, ama sonunda bu süreçte kritik bir evreye girilir. Bu durum için gösterilebilecek örnek vakalar arasında yabancı kökenli üniversite öğrencileri vardır ki, bu öğrencilerin ülkede kalabilmek için, yeni edindikleri kültürel sermayelerini başarılı bir biçimde geliştirdiklerini kanıtlamaları gerekmektedir. Diğer yanda da, kendileri hakkında nasıl bir işlemin uygun görüleceğine yıllar boyu karar verilmemiş olan bazı mülteciler bulunur. Her iki grubun amacı, Tip 1'de olduğu gibi, işgücü piyasasında belli bir mesleği icra etmek değil, sadece herhangi bir işte çalışarak geçimini sağlamaktır. Geçim parası ya herkese açık olan işgücü piyasası üzerinden ya da bazı yardım hizmetleri sayesinde sağlanır (Sengenberger 1979, 1987; Piore 1983). Sağlam temellere dayanmayan bu çeşit seyirler için örnek vaka olarak Bay Ashot gösterilebilir.

Bay Ashot, Ermenistan'dan gelmiştir. Tarih ve sinema dramaturjisi diplomaları vardır. Sekiz yıldır Almanya'da yaşamaktadır. Ekonomik ve entelektüel nedenlerle göç etmiştir. Hem ailesine maddi destek sağlamak, hem de ezoterik teoloji okumak için Almanya'da çalışmak istemektedir. Öğrencilere yönelik işgücü piyasasına entegrasyonu –vasfına göre düşük düzeydeyse de– başlangıçta sağlam görünmektedir, fakat dört yarı yıl sonra fakültesini değiştirmeye kalkınca, ülkede kalma hakkı bakımından sorunlarla karşılaşır. Bay Ashot, ezoterik teoloji konusunda öğrenim görme arzusunu Alman üniversitelerinde gerçekleştiremeyeceğini anlayınca tarih öğrenimine yönelmiştir. Böylece Ermenistan'ın işgücü piyasasında daha iyi olanaklar bulacağını ve önceki öğreniminin de tanınmasıyla kısa sürede öğrenimini tamamlayacağını ümit etmektedir; hatta Ermenistan'da bir gazete kendisine iş teklifinde bile bulunmuştur. Fakat fakülteyi değiştirmiş olması, ülkede kalma hakkını hiç beklenmedik bir biçimde tehlikeye sokmuştur.

Üç yarıyıl sonra yasal olarak fakültemi değiştirebileceğimi biliyordum. Ben de bunu yaptım, yani on sekiz aydan sonra. Ama bu res-

men on sekiz ay değil yirmi dört ay sayılmaktaydı, çünkü bacağımı kırdığım için bir yarıyıl boyunca izinliydim, ama serbest yarıyıl değil-di bu... Ben de öğrenci avukatına başvurdum –bedavaydı– ve avukat izinli olduğum yarıyılın sayılmaması gerektiğini doğruladı. Demek ki sadece üç yarıyıl okumuş sayılmalıyım. Ben fakülteyi bundan sonra değiştirdim. Ben o zaman X’te kayıtlıyım. Bölge amirliği da-iresinde müddetimin uzatılmasını kabul etmediler.

Bay Ashot yabancılar dairesiyle uzun süren bir hukuk savaşına girer. Sonunda davayı kaybeder ve ülkede kalma süresinin uzatılması reddedilir. Böylece öğrenci vizesi geçerliliğini kaybeder. Ülkeyi terk etmesi için kendisi-ne iki hafta zaman tanınır, fakat buna rağmen kalır ve yasadışı duruma düşer (Bade 2001; Sinn vd. 2005). Durumu giderek daha vahimleşir ve sonunda sı-nırdışı edilmek üzere tutuklanır. Ülkede kalma hakkının yeniden sağlama-lanması ancak sosyal ağların yoğun desteği sayesinde mümkün olur. Serbest bırakılır ve Almanya’da yaşamaya devam etmesine göz yumulur.

Bay Ashot’un bundan sonraki durumu sürekli hukuk mücadelesi-nin ve hapiste geçirdiği günlerin etkisi altındadır. Yeniden bir öğrenci vi-zesi alabilmesi için, resmi makamlara başarılı bir öğrenci olduğuna dair bir belge sunması gerekmektedir. Serbest bırakılması yarıyılın devam ettiği döneme rastladığından, bu tarihten sonraki ders başarısını ancak aradaki zamanı atlayarak belgeleyebilmektedir. Ayrıca yaşı da (42 yaşına gelmiştir) üniversitede okumaya ciddi bir ilgi duymadığı şüphesini uyandırmaktadır. Alman öğrenciler için öğrenim zamanının uzaması sadece öğrenimlerin-de bir gecikme olarak algılanırken, yabancı öğrenciler için durum farklıdır: Böyle bir gecikme, ülkede kalma hakları açısından sorunlara yol açmakta-dır. Bay Ashot’un ülkede kalması artık durumuna göz yumulması anlamına gelmektedir ve bu durum aydan aya uzatılmaktadır. Üstelik öğrenci vizesi olmadığı için işgücü piyasasına yasal olarak girememektedir. Bu yüzden tüm birikimlerini geçimini sağlamak için harcamaktadır ve öğrenimini ba-şarıyla tamamlaması da artık olanaksız görünmektedir.

Bu olay Bay Ashot’un Almanya’da kalabilmesini zorlaştırmakta ve ayrıca umduğu gibi Ermenistan’a döndüğünde oradaki işgücü piyasasına

girebilmesini de olumsuz biçimde etkilemektedir; çünkü Almanya gibi demokrat bir ülkede tutuklanmış olmak –hiçbir suç işlenmemiş olsa bile– başka bir ülkede kuşkuyla karşılanır ve suçsuzluk iddiası inandırıcı olmaz.

Ermenistan’da, birisinin demokratik bir ülkede tutuklanıp hapse atıldığını duyarlarsa [...] hemen o insana suçlu damgasını vururlar. Zaten Ermenistan’da herkes pek iyi biliyor ki, birçok kişi Avrupa’ya hırsızlık falan için gidiyor. Ve herkes şöyle inanmaya alışmış: Bir insan neden hapse atılır? Çünkü hırsızlık yapmıştır. Fakülte değiştirdiği için hapse atılır mı insan? Bu çok gülünç! Buna kimse inanmaz.

Sağlamlıkları sallantıda olan vakalar –ister yabancı öğrenci olsun, ister mülteci–durumlarını kesinleştirmek için, yıllar boyunca yaptıkları girişimlerden sonra kritik bir evreye girer. Artık ülkede kalma haklarını elde etmek için bütün olanaklar sonuna kadar kullanılmış ve tükenme noktasına gelmiştir. Bazı kişiler turist vizesi alarak veya başka bir ülke üzerinden öğrenim dönemlerini tamamlamaya çalışırlarken, bazıları da “zor durumlara özgü” düzenlemeler veya yasa değişikliği yoluyla ülkede kalma iznini bir kez daha uzatabilmeyi veya tam anlamıyla sağlamlaştırmayı denemektedir. Uygulamada bunun başarılması gün geçtikçe daha da imkânsızlaşmaktadır.

Tip 4: İnişe yönelik seyir

Tip 4’teki kişiler kültürel sermayelerini vardıkları ülkede değerlendirmeyi ve işgücü piyasasında vasıflarına uygun bir pozisyon edinmeyi başaramayanlardır. Bunun sonucu olarak, ülkede oturma hakkını sağlamlaştırmış olmalarına karşın, anavatanlarına geri dönmeleri gerekir.

Bayan Hernandez,⁴ Tip 1 grubuna giren vakalar gibi, mesleki kariyerine ve işini başarmaya yönelimli olduğu izlenimini vermektedir. Güney Amerika’daki memleketinde ekonomi mühendisliği öğrenimini tamamladıktan sonra, mesleğinde kariyer yapma yolunda bazı başarılar da kaydedebilmiştir. Uluslararası yüksek lisans eğitimi için bir burs alınca, beş yıllık

4 Bu tipe örnek olarak bir tek vaka mevcutsa da, söz konusu vaka AB dışı ülkelerden gelmiş olan ve vasıflarına dayanarak başka bir ülkede yer edinmeye çalışan çok sayıda yüksek vasıflı göçmenin temsilcisi olarak görülebilir.

bir mesleki deneyimden sonra Almanya'ya gelmiştir. Kültürel sermayesini yeni bilgilerle geliştirmek için yaptığı bu yatırımın sonucunda, memleketine geri döndüğünde işgücü piyasasında daha üstün bir yer edineceğini ummaktadır; fakat Almanya'da kaldığı sürede geleceğe yönelik düşünceleri değişir. Edinmiş olduğu vasıflarla Almanya'nın işgücü piyasasında daha iyi olanaklara kavuşacağı kanısına varır. Bu kez amacı, Almanya'da uzun süre çalışabilmektir. Ama Tip 2'den farklı biçimde, yasadışı olarak ülkede kalmayı hesaba katmamaktadır. Meslek dalında uzman biri olarak, işgücü piyasasında vasıfları düzeyinde bir iş bulmayı ve dolayısıyla da ülkede kalabilme iznini alabilmeyi ümit etmektedir. Nitekim kendi alanındaki bir iş teklifi de bunun mümkün olacağı kanısını uyandırmaktadır. Fakat hiç beklemediği bir anda genel durumdaki değişiklik işlerini aksatır, yaşamının akışını da etkiler: Telekomünikasyon sektöründeki bir krizden dolayı, kendisine iş teklifinde bulunan firma kapanır. Bayan Hernandez, bir işyerinde çalıştığını belgeleyemediği için Almanya'da kalabilme imkanını yitirmek tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır; çünkü Alman kökenli yüksek vasıflılar gibi, başka bir iş aramak için yeterli zamanı yoktur. Gene de niyetinden vazgeçmez. Daha önce, bir alternatif olarak doktora sınavına hazırlık derslerine başvurarak, Almanya'da kalabilmeyi ve kariyerini sürdürmeyi güvence altına alabilmiştir; fakat bu kararla birlikte Almanya'da oturma hakkıyla ilgili meseleler de zamanla artarak statü geçişi sürecini etkilemeye başlamıştır. Tüm yabancı öğrenciler gibi Bayan Hernandez de sadece sınırlı bir süre yasal olarak çalışabilmektedir ve tıpkı Tip 3'te anlatılan vakalarda olduğu gibi, yeni bir kültürel sermayeyi başarılı biçimde edinme koşuluyla sağlamlık kazanan ülkede kalma olanağı sarsılmıştır. Bu durumda geçimini sağlayabilmek için düzeyinin altında işlerde çalışması zorunlu olmuştur. Başlangıçta dil öğrenimi gören öğrencilerden biri olarak bir öğrenci yurdunda yaşar, sonra ev hizmetlerinde yardımcı sıfatıyla çalışmak üzere bir ailenin yanına taşınır. Bundan sonra barınması ve para kazanması, yanında yaşadığı ailenin iyi niyetine bağlıdır. Artık içinde bulunduğu durumda, geçimini sağlayabilmek için, cinsiyete göre iş sağlayan (çocuk bakımı gibi) işgücü piyasasında sosyal yetkinliğini değerlendirmek zorundadır.

Bayan Hernandez hamile kaldıktan sonra, Almanya'da yaşama hakkını sağlamlaştırmış olmasına karşın, ülkede kalmaya devam edeceğinden emin değildir.

Yani ben burada kalabileceğimi biliyorum, ama iş bulamazsam artık burada yapamam. Yalnızken ucu ucuna idare ettim, ama kızım... Ben dünyaya bir çocuk getirip onu açlıktan öldürecek kadar sorumsuz değilim. Yani şimdi mutlaka iyi bir iş bulmalıyım ki, kızım burada geçinebileyim. Başka türlü kalmam mümkün değil. O zaman uçağa binip gideceğim. Brezilya'ya gidersem, bu öğrenimimle ve Almanca, İngilizce bilgimle... Orada kimse bana Almancamın mükemmel yahut da kötü olduğunu söylemez. Brezilya'da Almanca'yı benim kadar bilen çok kişi yoktur. Orda durum tersinedir, yani Brezilya'ya gitmem benim için daha iyi olacaktır. Orada oturma iznine falan gereksinimim de yok ve ailem de bana yardımcı olacaktır.

Bir çocuk annesi olarak Bayan Hernandez, güncel işgücü piyasasının yapısına göre vafsinin altındaki düzeyde bir işe alınırken yüksek vasıflı bir işte çalışma olanağını bulabileceğine inanmamaktadır. Oysa kendi memleketinde halen mesleki bağlantıları mevcuttur ve annelik görevleriyle mesleki faaliyetlerini bir arada yürütebilme olanaklarını sağlayabilecek sosyal ağlara sahiptir. Bu durumda Almanya'da oturma hakkı sağlamlaştırmış olmasına rağmen, işgücü piyasası entegrasyonunu başarılı bir biçimde yürütebilme perspektifini yitirmesi yüzünden, ülkeyi terk etmeyi düşünmektedir. Bayan Hernandez, ayrılmış olduğu ülkesine geri dönmekle, ulusasını işgücü piyasasına girme stratejisine yönelmektedir. (Oysa bu yol, ülkesini terk etmek zorunda kalmış olan mülteciylerin çoğuna açık değildir.) Böylece Bayan Hernandez, Tip 2'ye mensup olan kişilerden farklı olarak, statüsünün daimi kaybına direnmesini sağlayan önlemler almaktadır.

Tip 5: Sürekli dışlanma

Tip 5 şimdiye dek tanıtılan vakalardan çok önemli bir noktada ayrılmaktadır. Bu tipte gerçek anlamda işgücü piyasasına entegrasyon süre-

cinden söz edilemez, hatta işgücü piyasasına giriş ve kültürel sermayenin geliştirilmesi ya da değerlendirilmesi büyük ölçüde engellenmiştir. Bu tip için gösterilebilecek örnek vaka Bay Nuhu'dur.

Nijerya'da doğup büyüyen Bay Nuhu jeoloji öğrenimi görmüş, üniversitedeki en başarılı üç öğrenciden biri olduğundan, okulu bitirir bitirmez Maden Arama ve Enerji Bakanlığı'nda jeolog olarak işe alınmıştır. Nijerya'da siyasi durum giderek gerginleşince, -ülkede azınlıktaki bir siyasi gruptan olması nedeniyle- sık sık aşağılanmış ve tehdit edilmiş, kurtuluş yolunu Almanya'ya kaçmakta bulup sığınma hakkı için başvurmuştur. Almanya'da kalışını kişisel gelişimini sağlamak için de değerlendirmek niyetindedir. Bir dil sınavı verir ve üniversiteye yazılmak ister, fakat üniversite yönetimi kaydını yapmayı reddeder, çünkü henüz sığınmacı olarak kabul edilme işlemleri tamamlanmamıştır. Bay Nuhu buna rağmen boş durmamak ve çalışma hayatını kesintiye uğratmamak için, işgücü piyasasına girmeye gayret eder. Bir pizzacıda bulaşıkçı olarak çalışmaya talip olur, fakat çalışma dairesi, çalışma izni isteğini reddeder. Bay Nuhu bu kararı kabul etmez ve mahkemeye başvurur; bir işte çalışabilme hakkı için mücadele etmeye kararlıdır. Mahkemede yıllarca sürer ve sonunda dava düşer.

Bu durumda Bay Nuhu için Almanya'da kalmaya devam etmek, geleceğe yönelik hiçbir gelişme vaat etmez hale gelmiştir. Sonunda, beş yıl Almanya'da kaldıktan sonra, bir bayan avukat işgücü piyasasında düzeyinin altındaki bir işe girmesine izin verilmesini sağlar. Fakat düzeyinin altındaki bir işe alınması ve çok uzak bir yerde yaşıyor olması, işgücü piyasasına girmesinde hemen hemen aşılamayacak kadar büyük birer engeldir.

Mülakat yapılan bazı kişiler, böyle bir durumda büyük kente taşınabilmek için sosyal ilişkilerini kullanmaktadır. Örneğin Etiyopya'dan kaçıp gelen Bay Melaku, işgücü piyasasına girebilmeyi kolaylaştırmak için bir nişanlılık bahanesi öne sürmüştür.

Orada bir köy vardı ve hiçbir iş yoktu. Evimde kalıyordum, sanki hapisteymiş gibi. Sonra bir oyun oynamaya karar verdim. Beyaz Rusya'dan bir kadınla tanıştığımı, onunla nişanlandığımı söyledim. O, Almanya'da yaşıyordu ve ben onunla beraber yaşamak istediği-

mi falan filan söyledim. Bu hikâye işe yaradı ve bu kente (kent adı) geldim. Tam bilmiyorum, belki haziran veya temmuzdan beri burada-
dayım. Bu biraz daha iyi, çünkü büyük bir kent, burada yasal işler-
de biraz çalışabiliyorum ve ekonomik açıdan da benim için daha iyi
oluyor.

Bay Melaku büyük kentte bir iş bulup yıllar boyu işgücü piyasasında
sağlam bir yer edinebilmiştir. Oysa Bay Nuhu, Almanya’da geçirdiği on yıl
boyunca bunu başaramamıştır. Bu durumun nedenleri araştırıldığında, bu
tipteki seyir için belirgin olan birçok önemli özellik saptanmaktadır: Ülkede
kalabilmeyi güvenceye alabilmek amacıyla bir evlilik yapmayı reddetmek,
çalışma izni olmaksızın işgücü piyasasına girme olanaklarını sağlamayı ka-
bul etmemek ve başka bir ülkeye yasadışı girmekten kaçınmak. Bay Nuhu
birçok tanıdığıının ve dostunun ona, bu yollara başvurmalarının doğal oldu-
ğunu ve bunların hiç de yabana atılmaması gerektiğini söylemesine karşın,
doğru yoldan gitmeye inanmış bir kişi olarak bunu reddetmiştir.

Sadece siz değil, birçok tanıdığım ve dostum bana diyor ki, “Sen
on yıldan beri buradasın, neden evlenmiyorsun?” Herkes bir yolu-
nu bulup evleniyor. İkinci teklifleri de şu: “Neden başka bir ülkeye
gitmiyorsun?” Ama bu yol da yasadışı. Ben kesin olarak bu iki yolu
kabul edemem, çünkü dediğim gibi...

Bay Nuhu’daki gibi, kendisine önerilen davranış stratejilerini kararlı
bir tavırla reddetme ve kendine ahlaki sınırlar koyma davranışı Tip 3 (Bay
Ashot) ve Tip 4’te (Bayan Hernandez) de görülmektedir. Bu vakalar insan
haklarını kendi davranış biçimlerini yönlendiren bir ilke olarak kabul etmiş
ve her koşul altında bunları yerine getirmeyi benimsemiştir, hatta ülkede
oturma hakkından ve işgücü piyasasına girebilmekten sürekli yoksun bı-
rakılmak pahasına olsa bile. Bay Ashot ve Bayan Hernandez sonunda bir eş
bulmuş olmalarına karşın Tip 1 ve Tip 2 grubuna giren bazı vakalar gibi,
ülkede kalabilme hakkını elde etmek veya ülkede yaşama statüsünü iyileş-
tirmek amacıyla bir evlilik ilişkisine girmek istememektedirler. Ayrıca bu

gruplardan olanlar, düzeylerinin altındaki bir işte çalışmanın sakıncalarını çoğu kez yasadışı işleri kabul etmekle bertaraf etmektedir. Bu tür olanakların kullanılmasının işgücü piyasasına entegrasyon seyrini nasıl etkilediği, seyirlerin tümünün karşılaştırılması sonucunda ortaya çıkmaktadır. Tip 1 ve Tip 2'de giderek yükselen, en azından sağlıkla kazanan bir seyir saptanmaktadır. Tip 3 ve Tip 4'te seyir sağlıkla bakımından güvenceli değildir, hatta inişe geçmeye eğilimlidir. Bay Nuhu'nun durumuna gelince, onun ülkede kalma hakkı onaylanmamaktadır. Dokuz yılını Almanya'da geçirdikten sonra sığınma talebi kesin olarak reddedilmiş, bu kararın temyizi de bir sonuç vermemiştir. Artık resmen ülkeyi terk etmek zorundadır.

3 SONUÇ

Bu tiplerin saptanmasındaki amaç, öğrenimini Almanya dışındaki bir ülkede tamamlamış olan yüksek vasıflı göçmenlerin işgücü piyasasına entegrasyonunun seyrini etkileyen ve tek tek vakaların ötesinde birçok kişiyi de ilgilendiren ortak faktörlerin araştırılmasıdır. Yapılan analiz sonucunda beş tipte karar kılınmış ve her birinde ortak olan karakteristik öğeler ortaya konmuştur: Yükselen seyirler, kişilerin işgücü piyasasına sağlam olarak ama vasıflarının altında entegrasyonuyla sonuçlanan seyirler, sağlamlığı kesin olmayan seyirler, giderek düşüşe yönelen seyirler ve sonunda işgücü piyasasına girme olanağını tümüyle yitirmiş olanlar.

Almanya'ya varıştan sonraki ilk dönemde ülkede kalma hakkının tanıdığı statü ve buna bağlı olarak işgücü piyasasına girişin sınırlandırılmış olması, işgücü piyasasına girebilme seyrini açıkça belirleyen bir gösterge değildir. Görüşülen kişilerin vasıfları da –ki tümü akademik bir unvana sahiptir– bu seyrin nasıl olacağını belirlememektedir. Göçmenlerin Alman işgücü piyasasında bir yer edinmesinin birçok etkenin karmaşık bir biçimde etkileşimine bağlı olduğu görülmektedir. Kişisel davranış stratejileri ve sosyal entegrasyon boyutuna bağlı bazı kaynakların değerlendirilebilmesi birtakım bağlamlı sınırlandırmaları dengeleyici bir etki göstermektedir ve işgücü piyasasına entegrasyonu tipik bir biçimde değiştirmektedir: Parasal ve sosyal bakımdan kaynakları yetersiz olanlar ve gerek ülkede kalma haklarını güvenceye almak ve iyileştirmekte, gerekse işgücü piyasasına en-

tegrasyon konusundaki davranış stratejilerinde kendilerine ahlaki sınırlar koymuş olan kişiler, bütün iyi niyetlerine karşın amaçlarına ulaşma çabalarında koşullara yenik düşmeye mahkûmdur.

Tip 1, ülkede kalma hakkının süratle sağlamlaştırılması sayesinde mesleğini yeniden yapabilme ve mesleki faaliyetleri dolayısıyla yeni kültürel sermaye edinme olanağına kavuşmuştur. Düşük ücret veya ücretsiz çalışmalar her şeyden evvel mesleki kuruluşların kendilerini dışarıya karşı kapatma mekanizmalarından kaynaklanmaktadır; fakat kişinin işini benimsemesiyle ve niş ekonomisine özgü stratejilerle bu durumun üstesinden gelinebilmektedir. Tip 2'dekiler yeni kültürel sermaye edinmeyi başarmıştır, fakat özel yaşam ile mesleki faaliyetleri bağdaştırma isteği nedeniyle, esas mesleğin uygulama alanına yakın olmakla beraber, işgücü piyasasına sağlam bir giriş yapabilmeleri ancak vasfının altındaki bir işi kabul etmeleriyle mümkün olmuştur. Tip 3'te seyri belirleyen etken, ülkede kalma hakkının kesin olmayışıdır. Gene de ülkede kalabilme durumu kuşkuolu olan vakalar sosyal entegrasyon boyutunun sağladığı kaynaklardan faydalanarak durumlarını sürekli yeniden sağlamlaştırabilmektedir. Buna rağmen Tip 3, sonunda kritik bir evreye girer ve bundan sonraki seyir bu evreye bağlıdır. Tip 1 ve Tip 2'den farklı olarak Tip 4 faaliyet düzeyinde bir düşüşü göze almaya razı değildir. Bunun yerine ulus devlet çerçevesini yeniden değiştirme olanağını değerlendirerek faaliyet düzeyini korumayı veya daha da yükseltmeyi işgücü piyasasına giriş stratejisi olarak kullanmayı yeğler. Tip 5'teki seyir diğerlerinin tamamen tersidir: Kişinin işgücü piyasasına giriş ve ülkede kalma hakkını elde etmesi, resmi kuruluşlar tarafından sürekli reddedilmektedir. Söz konusu kişi politik bakımdan takibata uğramakta olduğunu ispatlayamadığından, sığınma hakkını da elde edemez, diğer tiplerin yaptığı gibi, ülkede kalma hakkını ve işgücü piyasasına girişi sağlayan olanakları da kullanmamaktadır. Ahlak ilkelerinin ve değer ölçülerinin çok derinlere işlemiş olan kökleri, Tip 5'in yasadışı olarak işgücü piyasasına girmesine veya tamamen faydacı temellere dayanan bir evlilik yapmasına engel olmaktadır. Böylece Tip 1-3'te görüldüğü gibi, sosyal entegrasyon boyutundan faydalanarak olumsuz durumları telafi etmesi de mümkün olmamaktadır.

Belli bazı tiplerin durumunda, ülkede kalma hakkı, işgücü piyasasına giriş ve meslek hukuku alanındaki kısıtlamaların etkileri çok belirgin olarak görülmekteyse de, ülkede kalma hakkı sağlamlaşmış ve işgücü piyasasına girişleri kısıtlanmamış olan Tip 2 grubunda, işgücü piyasasına girişin seyrinde göçmenlere özgü faktörlerin etkisi çok zor saptanabilmektedir. Özellikle bu tür vakalarda statü geçişinin seyrini kişisel yönelimlerle yorumlamak yeterli değildir. Yüksek vasıflı göçmenleri faaliyet düzeylerini düşürmeye sevk eden mevcut çerçeve koşullarının anlam ve önemini saptamak için daha derin analizler gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Bade, Klaus J. (2001), *Integration und Illegalität in Deutschland*. Institut für Migrationsforschung und Interkulturelle Studien, Osnabrück.
- Berger, Peter A. ve Stefan Hradil (1990, ed.), *Lebenslagen, Lebensläufe, Lebensstile Soziale Welt, Sonderband 7* (Özel Cilt), Göttingen.
- Bender, Stefan ve Wolfgang Seifert, (1996), "Zuwanderer auf dem Arbeitsmarkt: Nationalitäten- und geschlechtsspezifische Unterschiede," *Zeitschrift für Soziologie* 25, 6, s. 473-49.
- Biehl, Flore (2008), "Staatsbürgerschaft und die rechtliche Exklusion hochqualifizierter MigrantInnen in Deutschland," Göç Sırasında Kültürel Sermaye Araştırma Raporu No. 8. URL: www.culturalcapital.net/images/stories/publications/working_paper_no8_biehl.pdf. [Erişim tarihi: 23.6.2009]
- Bohnsack, Ralf (2003), *Rekonstruktive Sozialforschung – Einführung in Methodologie und Praxis qualitativer Forschung*, Opladen.
- Bohnsack, Ralf, Iris Nentwig-Gesemann ve Arnd-Michael Nohl (2001, ed.), *Die dokumentarische Methode und ihre Forschungspraxis. Grundlagen qualitativer Sozialforschung*, Opladen.
- Born, Claudia ve Helga Krüger (2001), "Das Lebenslaufregime der Verflechtung: Orte, Ebenen und Thematisierungen," Claudia Born ve Helga Krüger (ed.), *Individualisierung und Verflechtung. Geschlecht und Generation im deutschen Lebenslaufregime*, Weinheim/München, s. 11-26 içinde.
- Bourdieu, Pierre (1983), "Ökonomisches Kapital, kulturelles Kapital, soziales Kapital," Kreckel, Reinhard (ed.), *Soziale Ungleichheiten. Soziale Welt, Özel Sayı 2*. Göttingen, s. 183-198 içinde.
- Bourdieu, Pierre (1987), *Sozialer Sinn. Kritik der theoretischen Vernunft*, Frankfurt a.M.
- Brosius, Anja (2008), "Handlungspraktiken hochqualifizierter MigrantInnen im Arbeitsmarktzugang," Göç Sırasında Kültürel Sermaye Araştırma Raporu No. 3. URL: http://www.culturalcapital.net/images/stories/publications/working_paper_3.pdf. [Erişim tarihi: 24.6.2009]
- Englmann, Bettina, Martina Müller ve diğ. (2007), "Brain Waste. Die Anerkennung von ausländischen

- Qualifikationen in Deutschland," URL: <http://www.berufliche-erkennung.de/brain%20waste.pdf>. [Erişim tarihi: 23.6.2009]
- Glaser, Barney G. ve Anselm L. Strauss (1971), *Status Passage*, London.
- Granato, Nadia (2004), *Ethnische Ungleichheit auf dem deutschen Arbeitsmarkt*, Opladen.
- Hadeed, Anwar (2004), *Sehr gut ausgebildet und doch arbeitslos. Zur Lage höher qualifizierter Flüchtlinge in Niedersachsen*, Oldenburg.
- Hagestad, Gunhild O. (1991), "Trends and Dilemmas in Life Course Research: An international Perspective," Walter R. Heinz (ed.), *Theoretical Advances in Life Course Research*, Weinheim, s. 23-57 içinde.
- Heinz, Walter R. (1991), "Status Passages, Social Risks and the Life Course: A Conceptual Framework," agy. (ed.), *Theoretical Advances in Life Course Research*, Weinheim, s. 9-22.
- Heinz, Walter R. (1995), *Arbeit, Beruf und Lebenslauf: Eine Einführung in die berufliche Sozialisation*, Weinheim.
- Heinz, Walter R. (2000, ed.), "Übergänge. Individualisierung, Flexibilisierung und Institutionalisierung des Lebensverlaufs," *Zeitschrift für Erziehungswissenschaft*, 3. Ek dergi, Weinheim.
- Heß, Barbara ve Lenore Sauer (2007), "Migration von hoch Qualifizierten und hochrangig Beschäftigten aus Drittstaaten nach Deutschland," Working Paper 9 des Bundesamtes für Migration und Flüchtlinge (BAMF), URL: http://www.bamf.de/dln_092/nn_441880/DE/Migration/Forschung/Ergebnisse/WorkingPapers/working-papers-node.html?__nnn=true. [Erişim tarihi: 23.6.09]
- Hollstein, Betina (2007), "Sozialkapital und Statuspassagen – Die Rolle von institutionellen Gatekeepern bei der Aktivierung von Netzwerkressourcen," Jörg Lüdicke ve Martin Diewald (ed.), *Soziale Netzwerke und soziale Ungleichheit. Zur Rolle von Sozialkapital in modernen Gesellschaften*, Wiesbaden, s. 53-83 içinde.
- Levy, Rene (1991), "Status Passages as Critical Life Course Transitions," Walter R Heinz (ed.), *Theoretical Advances in Life Course Research*, Weinheim, s. 87-114 içinde.
- Mayer, Karl U. (1990), "Lebensverläufe und sozialer Wandel," *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, Özel Sayı 31, Opladen.
- Nohl, Arnd-Michael (2006), *Interview und dokumentarische Methode. Anleitungen für die Forschungspraxis*, Wiesbaden.
- Nohl, Arnd-Michael, Karin Schittenhelm, Oliver Schmidtko ve Anja Weiß, (2006), "Kulturelles Kapital in der Migration – ein Mehrebenenansatz zur empirisch-rekonstruktiven Analyse der Arbeitsmarktintegration hochqualifizierter MigrantInnen," *Forum Qualitative Sozialforschung* 7, 3. Art. 14 içinde. URL: <http://www.qualitative-research.net/fqs-texte/3-06/06-3-14-d.htm>. [Erişim tarihi: 23.6.2009]
- Nohl, Arnd-Michael ve Karin Schittenhelm (2008), "Die prekäre Verwertung von kulturellem Kapital in der Migration. Bildungserfolge und Berufseinstieg bei Bildungsin- und ausländern," İnci Dirim ve Paul Mecheril (ed.), *Migration und Bildung. Soziologische und erziehungswissenschaftliche Schlaglichter*, Münster/NewYork/München/Berlin. (yayınlanmak üzere)
- Nohl, Arnd-Michael, Ulrike Selma Ofner ve Sarah Thomsen (2007), "Statuspassagen von gleichberechtigten hochqualifizierten Bildungsausländer(inne)n in den deutschen Arbeitsmarkt," Göç Sıra-

- sında Kültürel Sermaye Araştırma Raporu No. 3. URL: http://www.culturalcapital.net/images/stories/publications/research_paper_number_3.pdf. [Erişim tarihi: 24.6.2009]
- Organisation for Economic Co-Operation and Development (OECD) (2005), *Die Arbeitsmarktintegration von Zuwanderern in Deutschland*, Paris.
- Piore, Michael J. (1983), "Internationale Arbeitskräftemigration und dualer Arbeitsmarkt," Kreckel, Reinhard (ed.), *Soziale Ungleichheiten. Soziale Welt, Sonderband Özel Sayı 2*. Göttingen, s. 347-367 içinde.
- Pusch, Barbara (2009), "Familienbezogene Lebensführung und Arbeitsmarktintegration," (bu kitapta)
- Schittenhelm, Karin (2005), *Soziale Lagen im Übergang. Junge Migrantinnen und Einheimische zwischen Schule und Berufsausbildung*, Wiesbaden.
- Schittenhelm, Karin (2007), "Kulturelle Vielfalt und soziale Ungleichheiten. Bildungs- und Berufsbiographien von Akademikerinnen mit Migrationshintergrund," Reinhard Johler ve diğ. (ed.), *Europa und seine Fremden. Die Gestaltung kultureller Vielfalt als Herausforderung*, Bielefeld, s. 91-107 içinde.
- Schütze, Fritz (1983), "Biographieforschung und narratives Interview," *Neue Praxis* 3, s. 283-293.
- Schütze, Fritz (1981), "Prozeßstrukturen des Lebenslaufs," Joachim Matthes, Arno Pfeifenger ve Manfred Stosberg (ed.), *Biographie in handlungswissenschaftlicher Perspektive*, Nürnberg, s. 67-156 içinde.
- Sengenberger, Werner (1979), "Zur Dynamik der Arbeitsmarktsegmentierung," Christian Brinkmann ve diğ. (ed.), *Arbeitsmarktsegmentation: Theorie und Therapie im Lichte empirischer Befunde*, (Beiträge zur Arbeitsmarkt- und Berufsforschung 33). Institut für Arbeitsmarkt- und Berufsforschung, Nürnberg.
- Sengenberger, Werner (1987), *Struktur und Funktionsweise von Arbeitsmärkten. Die Bundesrepublik Deutschland im internationalen Vergleich*, Frankfurt a.M./New York.
- Sinn, Annette, Axel Kreienbrink, Hans-Dieter Loeffelholz ve Michael Wolf (2005), *Illegal aufhältige Drittstaatsangehörige in Deutschland. Staatliche Ansätze, Profil und soziale Situation*, Bundesamt für Migration und Flüchtlinge (BAMF). Forschungsbericht 2.
- Thomsen, Sarah (2009), "Die Entstehung von sozialem Kapital aus Netzwerken, Organisationen und Partnerschaften und seine Bedeutung für die Arbeitsmarktpositionierung hochqualifizierter Bildungsausländer/innen," (Bu kitapta).
- Witten, Grazyna (2004), "Die Anerkennung der Qualifikation von Zugewanderten und Zuwandernden," Norbert Cyrus (ed.), *Zwischen dosierter Öffnung und verschärfter Kontrolle. Arbeitsmöglichkeiten für Migrantinnen und Migranten in Deutschland*. Dokumentation der Fachtagung der Friedrich-Ebert-Stiftung in Kooperation mit dem Institut für Bildung und Kommunikation in Migrationsprozessen (IBKM) an der Universität Oldenburg, EU-Forschungsprojekt IAPASIS. Berlin, s. 63-66 içinde.

**D: VASFINDAN ÖDÜN VERME VE EK EĞİTİM ALMA SEÇENEKLERİ ARASINDA:
ÜLKE DIŞINDA EĞİTİM GÖRMÜŞ GÖÇMENLERİN KARŞILAŞTIRMALI BAKIŞ AÇISINDAN İNCELENMESİ**

EĞİTİMİN KÜLTÜREL SERMAYEYE DÖNÜŞMESİ: ALMANYA VE KANADA İŞGÜCÜ PİYASASINDA YABANCI DİPLOMALARIN AKREDİTE EDİLMESİ

İşgücü piyasasında yüksek vasıflı bir işyeri bulabilmek için birinci ön koşul üniversite diplomasıdır. Bir akademik mesleğe girebilmek için ise yüksek okul diploması bile yeterli olmayabilir. En azından iyi ya da kötü bir staj yapabilme hakkını kazandıran lisans dışında (örneğin öğretmenlikte veya hukuk alanındaki mesleklerde), üniversite diplomaları günümüzde işgücü piyasasında yüksek vasıflı bir yer edinebilmek için gerekli koşullardan sadece biridir. Bir yüksek okul mezununun kendine uygun bir iş bulması bazen yıllar sürer (karş. "Autorengruppe Bildungsberichterstattung", 2008: 186 dd; Silver vd. 1999). Buna göre, üniversite mezunlarının elinde bulunan sertifikalar da işgücü piyasasına girebilmek için yeterli değildir. Bu bakımdan yüksek okul mezunu olmak, günümüzde (artık) bir hak kazandırmayıp, sadece bir olasılık için gerekli koşullardan birini sağlamaktadır.

Üniversiteden alınan unvanın işgücü piyasasında hak ettiği değeri görmesi ülkenin yerlileri için bile bir sorun olmaktadır, yüksek okul diplomasını ülke dışında almış olan göçmenler için durum daha zordur. Öğrenimini ülke dışında tamamlamış olan yabancılarda işsizlik oranının yerli halktakine kıyasla daha yüksek oluşu bunu kanıtlamaktadır.' Bu gruptan olan yüksek vasıflı yabancıların, düzeylerinin altındaki işlerde

1 Üniversitt Siegen'den Karin Schittenhelm'in içerik ve organizasyon bakımından düzenlenmesinde katkıda bulunduğu bir Mikrozensus araştırmasının özel değerlendirmesi sonucunda, Almanya'da, ülke dışında öğrenim görmüş lan 31-45 yaşındaki yabancılardan %14,62'sinin para kazanmadığı ve %20,15'inin paralı bir işte çalışmadığı, buna karşılık Almanya'da öğrenim görmüş olanlarda bu oranın %2,82 ya da %6,01 olduğu saptanmıştır (karş. Statistisches Bundesamt 2008, kendi hesaplamalarımıza göre). Bu sayılarla ilgili olarak bkz. bu kitapta Nohl /Ofner/Thomsen'in makalesi.

çalışmakta oldukları saptanmaktadır.² Almanya ve Kanada’da bu makalenin konusunu teşkil eden durumlar hakkında yapılan araştırmalar, göç edilen ülkedeki bir yüksek okuldan alınan diplomaya kıyasla, yabancı bir ülkede alınan yüksek okul diplomasının getirisinin genelde daha düşük olduğunu göstermiştir. Almanya’da yüksek okulu bitiren bir Alman, vasıflı bir meslek sahibine kıyasla %49,2 oranında bir gelir üstünlüğüne sahipken, yabancı ülkedeki bir yüksek okulu bitirmiş olanlarda bu üstünlük %30,2 dir (karş. “Autorengruppe Bildungsberichterstattung” 2008). Kanada’da ise Reitz’e göre ülkede doğmuş olanlar, ek öğrenimlerinin her yılı için gelirlerini %5-7 oranında artırabilmektedir (2001: 362). Bu oran göçmenlerde %2-4’tür.³ Böylece meslek vasfının artmasına bağlı olarak, yerli ve yabancı eğitimliler arasındaki gelir farkı birbirinden belirgin biçimde ayrılmaktadır (karş. Anisef vd. 2003: 516).

Yabancı bir ülkede yüksek okulu bitirmiş kişiler, diplomaları yüksek vasıflı bir işe girmelerini garanti etmediği için, gelebilecekleri konumlar itibariyle de sınırlandırılmıştır. Öğrenimini göç alan ülkede tamamlamış olanlara kıyasla daha sık rastlanan bu durum karşısında bu kişiler nasıl davranır? Göçmenler Almanya ve Kanada’nın işgücü piyasasında iş bulma olanaklarını nasıl iyileştirebilir?

Ampirik alana ilişkin bu gibi soruların gerisinde şöyle bir kuramsal sorun yatmaktadır: Bir kişinin sahip olduğu vasıfların hak ettiği değeri görmesi nasıl sağlanır ve bu değer kültürel sermaye haline nasıl dönüştürülebilir? Bilgi ve beceri kazanmak anlamında öğrenim ve eğitim görmek, besbelli doğrudan doğruya kültürel sermaye edinmiş olmakla eşdeğer sayılmamaktadır. Daha doğrusu bu kuramsal soru şu fikre dayandırılmaktadır: “Kültürel yetilerin –hangi biçimde olurlarsa olsunlar– kültürel sermaye

2 Mikrozensus verilerinin değerlendirilmesinden çıkan sonuca göre, Almanya’da, öğrenimini ülke dışında tamamlamış olan 31-45 yaşlarındaki yabancıların %20,6’sı “basit meslekler”de, %30,3’ü “vasıflı” ama akademik olmayan mesleklerde çalışmaktadır. Buna karşılık bu oran Almanya’da öğrenim görmüş olan yerlilerde %3,09 ya da %23,8 dir (karş. Statistisches Bundesamt 2008).

3 Almanya’daki durumdan farklı olarak, Kanada’da sadece bizzat ülkeye dışarıdan gelmiş olanlar göçmen sayılmaktadır. Sonraki kuşaklar bu sıfatı taşımaz. Reitz –aslında pek kesin olmayan– oranları bildirirken, eğitimlerini dışında yapmış olanlar ile ülke içinde yapmış olanlar arasında bir ayrımı gitmemekte, sadece Kanada dışında doğmuş olup ülkede eğitim görmüş olanların, Kanada’da doğmuş olanlara eğitimlerinin getirisi bakımından daha yakın olduklarına işaret etmektedir.

haline gelebilmesi için gerekli objektif durumlar, ekonomik üretim sistemi ile üreticileri üreten sistem arasında kurulan bağlantılardan oluşur (ki bu da okul ile aile arasındaki ilişkiye dayanmaktadır).” Kendi ülkesinde öğrenim görmüş kişiler için bu “objektif durumlar”, “toplumsal yaşamın simyası”yla (Bourdieu 1983: 190) bir güven ilişkisine dönüşür ve böylece öğrenimle elde edilmiş unvanlara bir çeşit “kredi” tanınır. Öğrenimini ülke dışında tamamlamış olanlar ise bu “kredi”yi, yani daha işe girmeden önce bir çeşit “avans” gibi sunulan bu krediyi, nasıl kazanır? “Çünkü bu krediyi veren grup, [işverenler] bu kişilerin kendilerine en çok maddi ve sembolik garanti’yi” verebileceğine inanır ve güvenirler (Bourdieu 1993: 218; vurgu yazara ait). Bu durumda ülke dışında alınan bir yüksek okul diplomasının Almanya ve Kanada’nın işgücü piyasasında –resmi ve gayriresmi olarak– akredite edilmesi nasıl sağlanabilir?

Öğrenimini ülke dışında tamamlamış olan yabancılarla Almanya ve Kanada’da yapılan anlatımsal mülakatların yorumuna bu sorularla yaklaştım.⁴ Almanya ve Kanada’daki çeşitli vakaların karşılaştırılmasında sadece teorik sorular değil, yöneme ilişkin bazı düşünceler de göz önüne alınmıştır. Rastgele seçilen vakaları karşılaştırmak yerine, daha önce tipleştirmelerde yer almış olan vakaları karşılaştırmayı yeğledim; çünkü ülke-rarası karşılaştırmaların analizine başlamadan önce, anlatımsal mülakatlar, gerçekleştirildikleri ülke bağlamında yorumlanmış ve birbirleriyle karşılaştırılmıştır. Bu sırada öğrenimini dışarda tamamlamış olan yabancıların bilgi ve becerilerini işgücü piyasasında nasıl değerlendirdiklerine dair tipik örnekler saptanmıştır.⁵ Bu tipik örneklerle uyan göçmenler “tipleştirilmiş vaka grupları”na dahil edilip bir araya getirilmiştir. Ülkeasını karşılaştırmalara başlarken, ülkeler arasındaki birçok farklılığa karşın, işgücü piyasasına girişte birbiriyle benzerlikler gösteren vakaları içeren vaka grupları öne alınmıştır (Yöneme ilişkin bkz. Nohl 2009b).

Önce Kanada ve Almanya’da, meslek yasasına göre belli bir yolu izlemek zorunluluğunun bulunduğu saptanan –hekimlik mesleğinde oldu-

4 Bu ampirik araştırma, göçmenlerle yapılan ve belgesel yöntemle yorumlanan (karş. Bohnsack 2007 ve Nohl 2009a) yaklaşık 180 anlatımsal mülakat üzerinde yapılmıştır.

5 Bu konuda bkz. bu kitapta Nohl/Ofner/Thomsen tarafından hazırlanan makale ve daha ayrıntılı olarak Nohl/Ofner/Thomsen (2007).

ğu gibi- vakalar birbirleriyle karşılaştırılmış (Bölüm 1), ardından bilgi ve beceri alanlarını bir yönetim kariyeri sırasında genişleten kişiler ele alınmış (Bölüm 2), son olarak da bilgilerini genişletmek amaçlarına karşın veya bu amaçları yüzünden potansiyel kültürel sermaye kaybına razı olan kişiler üzerinde durulmuştur (Bölüm 3).⁶

1 MESLEK HUKUKU UYGULAMASI ÇERÇEVESİNDE İŞYERİNDEKİ MESLEKİ FAALİYET: HEKİMLERDEN OLUŞAN VAKA GRUBU

Başlangıç olarak, daha çok Almanya'da incelediğimiz, hekimlerden ve diş hekimlerinden oluşan vaka grubunu ele alacağım. Bu grubun Alman işgücü piyasasına girişi yasal olarak düzenlenmiştir. Kanada'daki duruma benzer biçimde, Almanya'da "mesleğin her biçimde uygulanmasını tam olarak onaylama" ile "mesleğini uygulama" izni arasında bir ayrım yapılmaktadır. Mesleğini uygulama iznini alabilmek için sadece yurtdışında öğrenimini tamamlamış olduğuna dair bir belge göstermek yeterlidir, ama gene de bu belge ancak belli bir işyerinin koşullarına bağımlı olarak çalışmak için uygundur.⁷ Kanada'dan farklı olarak Almanya'da, mesleğini uygulama izni çerçevesinde sürekli bir işte çalışmak, sadece ayrıcalıklı durumlarda ve sığınma hakkına sahip ya da bir Alman vatandaşıyla evli olan kişiler için mümkündür.⁸ Öğrenimini yabancı bir ülkede tamamladıktan sonra bilgi birikimiyle birlikte Almanya'ya gelmiş olan eğitimli kişilerin "sosyal kimlikleri" (Goffmann 1975: 9),⁹ bilgi ve becerilerin değerlendirilmesinde gerçekleri tam olarak görebilmeyi engellemektedir ve kapsamlı onay belgesi işlemlerinde bu engel daha da yoğunluk kazanmaktadır.

6 Tipleştirilmiş vaka gruplarının uluslararası karşılaştırmasını, Türkiye'de ve Almanya'da işgücü piyasasına girişte düzeylerinin altındaki bir işe giren kişiler üzerinde de yapmak mümkündür (karş. Nohl 2008). Burada yerin azlığı nedeniyle bu çalışmadan vazgeçilmiştir.

7 Bazı federal eyaletlerde mesleğinde çalışma izninin verilmesi için bir bilgi düzeyi sınavının başarılması şart koşulmaktadır (karş. Englmann/Müller 2007: 51. Kanada'daki hukuki düzenlemeler için bkz. Henkelmann 2007).

8 Öğrenimlerini başka bir ülkede tamamlamış hekimlerin Kanada'daki hukuki durumu hakkında bkz. Boyd Schellenberg (2008).

9 Goffmann'a göre, toplum tarafından yakıştırılan bazı niteliklerle bireylerin kimlikleri belirlenmekte ve "bu kategorilerin her birinin üyeleri için bu nitelikler doğal ve geçerli sayılmaktadır". Bu "sosyal kimlik", önyargılarla değerlendirilen ötekilere karşı özel bir dikkate ve düşünceye gerek görmeden tutum almamıza neden olmaktadır.

İran'dan Almanya'ya gelmiş olan bir mülteci, görüşmemiz sırasında şöyle konuşmuştur:

Alman vatandaşı olmadığım için mesleğimi uygulama izni talebinde bulunamıyordum ve bu senelerce sürdü, sonra sadece bir işyerinde görevli dışhekimi olarak çalışabildim. 2001 yılında Alman tabiyetine geçtikten sonra izin için başvuruda bulundum.¹⁰

Burada Alman vatandaşlığı,¹¹ bir grup insana ayrıcalıklar tanınması-na yarayan, diğerlerinin ise sembolik olarak “güvenilmez kişiler” şeklinde değerlendirilmesine yol açan “etnikleştirilmiş sembolik sermaye” durumundadır (Weiß 2006). Tanınan ayrıcalık ise sadece bir başvuruda bulunabilme hakkından ibarettir. Görüşme sırasında şu açıklama yapılmıştır: “Alman vatandaşlığına geçtikten sonra başka bir problemle karşılaştım: Ben yurtdışında okumuştum ve ülkem bir Avrupa ülkesi değildi. Bu nedenle, uzmanlardan oluşan bir heyetin denetiminden geçmem gerekiyordu.” Başvuruda bulunan kişi yıllardır mesleğini uygulama iznini almış olarak Almanya'da çalışmış olmasına rağmen, AB ülkelerinin dışındaki bir ülkede edinmiş olduğu bilgi ve becerisine güvenilmemektedir. O halde yetkinlikler, Bourdieu'nün ileri sürdüğü gibi, gerçekte “çift karakterli” değildir. Eğitim unvanının “itibar” değerini büyük ölçüde yitirmiştir. Bourdieu'nün “teknik yetkinlikler” diye adlandırdığı bilgi ve becerinin ise –ki bunlar yetkinliğin iki bileşeninden sadece birini oluşturmaktadır– yeniden sınava tabi tutulmasına gerek görülmektedir (2004: 147).

İlginç olan, yapılan görüşmenin alıntısında söz edilen sınavın, böyle bir sınava hazırlanmak için çalışılıp öğrenilmesi mümkün olan standartlaşmış bilgi ve becerilere dayanmıyor olmasıdır. Görüşme yaptığımız kişi, sınav hazırlığı sırasında çok farklı ve genelde konu bakımından birbiriyle ilgisi olmayan kurslara giderek zaman içinde bilgi ve becerilerini geliştirdiğini, ayrıca bu sınavı başarabilmek için dili bilmenin ve “deneyim” kazanmış olmanın büyük bir etkisi olduğunu belirtmiştir. Bilgi düzeyinin

¹⁰ Yaptığımız görüşmelerden alıntılarımız bu sözler diğerleri gibi kısaltılmış ve basitleştirilmiştir. Bağlam ve alıntıların metne dökülmüş bölümleri için bkz. Nohl (2008).

¹¹ Başka bir AB ülkesinin vatandaşı olmak da çalışma ruhsatı başvurusu için yeterlidir.

sınanması konusunda bizzat yaptığımız araştırmalara göre, bu tür sınavlarda bilgi ve beceri düzeyinin ölçülebileceği bir standart mevcut değildir.¹²

2002 yılında gerçekleşen bir yasa değişikliğinden önce, hekimlik diplomasının onaylanabilmesi için kişinin iki sene asistan hekim olarak çalışması ve çalıştığı yerdeki şefinden bir onay belgesi alması gerekmektedir. Bundan da anlaşıldığına göre, yabancı hekimlerin başlangıçta yoksun olduğu “toplumsal itibar”, gene sosyal olarak, yani sosyal ilişkiler çerçevesinde yeniden kazandırılmaktadır.

Aslında çalışma ruhsatı (*Approbation*), öğrenimini Almanya dışında görmüş olan yabancılara tanınan kurumsallaşmış bir kültürel güvenilirlik belgesidir. Kişinin bilgi ve becerisinin gerçekten kültürel sermayeye dönüşüp dönüşmeyeceği, hekimlere yönelik işgücü piyasasında belli olur. Bu kez de gene etnik kökenlere dayanan sembolik itimatsızlık devreye girer ve aksanları veya kulağa yabancı gelen isimleri nedeniyle, yabancı hekimlerin iş başvuruları reddedilir, ama yabancı olduklarından dolayı kabul edilmedikleri de açıkça belirtilmez. Bazı işyerlerinde ise açıkça, sadece Almanya’da sınavdan geçmiş ve “Alman” kökenli olanların işe alınacağı önceden belirtilmektedir. Nitekim Federal Dış Hekimleri Odası’nın resmi yayın organında 16 Temmuz 2008 tarihinde çıkan bir ilanda, “Dr. Werner Münkler”nin, “Almanya’da sınavdan geçmiş bir hazırlık asistanına” ihtiyacı olduğu belirtilmektedir. Burada söz konusu kişinin öğrenim gördüğü ülkeye karşı bir sembolik itimatsızlık söz konusudur. Dış hekimliğine ilişkin haberler sunan derginin aynı sayısındaki başka bir ilanda, Krefeld kentinde hazırlık asistanı olarak “Alman kökenli bir kadın veya erkek dış hekimi” arandığı bildirilmektedir. Öte yandan bizim mülakat yaptığımız hekimlerden çoğunun ilk işyerleri, Rusça veya Türkçe bilen hekimlere gereksinim duyulan muayenehanelerdir. Nitekim yukarıda sözü edilen meslek der-

12 Federal Cumhuriyetin çeşitli eyaletlerinde sınav formaliteleri birbirinden tamamen farklıdır. Bazı eyaletlerde kişi sonsuza dek sınav için başvurabilir, bazılarında ise sınav sadece bir kez tekrarlanır. Tüm ülkede sınava tabi tutulan adayların sonuç ortalamasının yaklaşık olarak eşit olması gerekirken, bilgi düzeyi sınavlarında başarı oranlarının çok farklı olması şaşırtıcıdır. Makalenin yazarına bu bilgileri yazılı olarak vermiş olan eyalet sağlık dairelerinin bildirdiğine göre, örneğin Berlin’de 2006 yılında dış hekimlerine uygulanan sınavda başarı oranı %0-%25 arasındaydı. Buna karşılık aynı yıl Hamburg ve Rheinland-Pfalz eyaletinde bu oran %50-%55 arasında değişiyordu. Hekimlerde ise aynı eyaletlerde başarı ortalamasının daha yüksek oranlarda olduğu saptanmıştır; örneğin Niedersachsen’de zaman zaman %90’ı aşmıştır.

gisinde, “Türkçe veya Rusça bilen” dış hekimlerine ihtiyaç duyulduğunu bildiren ilanlar da vardır.

Görüşme yaptığımız kişilerden birinin biraz küçümseyici bir tavırla ifade ettiği gibi, bir “Rus hekimin muayenehanesinde” çalışmak, her zaman etnik nişe veya “göçmen ekonomisine” (karş. Kontos 2005) isteyerek sığınmak anlamına gelmez; çünkü Almanya dışındaki bir ülkede öğrenim görmüş olan yabancıların Alman hekimlerin faaliyet alanlarında karşılaştığı sembolik itimatsızlığı dengeleyen başka bir durum da, büyük kentlerin göçmen mahallelerindeki rastlantısal oluşumlardır ve bunlardan faydalanmak onların tek seçeneğidir.

Nitekim evlilik dolayısıyla Almanya’ya göç etmiş olan bir hekim, eşinin ailesinden biri tarafından hemen Türk Hekimleri Derneği’ne gönderilmiştir. Az çok Almanca öğrendikten sonra da, sadece AİDS danışma bürosunda bir iş bulmakla kalmayıp, bir süre sonra bir meslektaşından, Türkiye’den ve eski Yugoslavya’dan göçmüş olan hastalara baktığı muayenehanesinde asistan olarak çalışma teklifi almıştır.

Alman olmayan hekimlerin karşılaştığı sembolik itimatsızlık¹³ böyle durumlarda sembolik itimada da dönüşebilir. Bunda hekimin hastalara etnik yakınlığından başka, onlarla göçmenlik ve azınlık statüsünü paylaşıyor olmasının çekiciliği de önemli bir etkidir. Anadilleri dışındaki dilleri (örneğin Fransızca, Rusça) konuşabilen hekimlerin bu bakımdan çok kazançlı olduğunu da unutmamak gerekir (bkz. Henkelmann 2007 ve bu kitaptaki makalesi).

Demek ki, işgücü piyasasına girişin bu tipik örneğinde, bir yanda bilgi ve becerinin kurumsal olarak yeniden güven duyulur hale getirilmesi ile diğer yanda göçmenlikle ilgili bir niş ekonomisi bir araya gelmektedir.¹⁴ Kanada’da ise bilgi ve becerinin bu biçimde kurumsal olarak yeniden güven-

13 (Hayali) etnik aidiyete dayalı simgesel itimatsızlık ve ayrımcılık hakkında bkz. bu kitapta Ofner’in makalesi.

14 Almanya dışında diploma almış hekimlerin işgücü piyasasına girişlerinde bu örneğe uygun olanların oranlarını belirtmek mümkün değilse de, yabancı bir ülkede diploma almış olan hekimlerin genelde gayet başarılı olduğu söylenebilir. Daha önce sözünü ettiğimiz Mikrozensus verilerinin özel değerlendirilmesinden çıkan sonuca göre, konusunda Almanya dışında öğrenim görmüş yabancılardan bir işe girememiş olanların arasında tıp okumuş olanların sayısı (%2,7’den az), Almanya’da eğitim görmüş olup işe girmemiş olanların sayısına (%10,52) kıyasla dikkati çekecek kadar azdır.

nirliğinin, yeterliliğinin tanınması ve niş ekonomisiyle birleşmesi durumuna rastlanmamıştır. Ama Kanada’da eğitim unvanları (diplomalar) kurumsal olarak çok standartlaşmış bir şekilde yeniden akredite edilmektedir, yani tıbbi bilgi ve beceriye peşinen duyulan güven yeniden oluşturulmaktadır.

O halde tıbbi bilgi ve beceriye itimat konusunda Kanada ile Almanya arasında bazı farklar mevcuttur. Ülkeler arasındaki bu fark sadece tıp camiası mensuplarından oluşan vaka grupları bağlamında belirgin olarak göze çarpmaktadır, çünkü bu kişilerin işgücü piyasasına girişi meslek hukuku tarafından ileri ölçüde düzen altına alınmıştır ve mevcut piyasa çok spesifik. Karşıt vaka olarak göç alan ülkenin genel işgücü piyasasına girmeye çalışan ve girmeyi başaran yöneticiler grubu incelendiğinde, ülkeler arasındaki karşılaştırmaların vaka grupları bağlamında yapılmasının durumu daha açık olarak gösterdiği belli olacaktır (bkz. Nohl 2009b).¹⁵

2 YÜKSEK OKUL DİPLOMALARININ SERBEST PİYASADA AKREDİTE EDİLMESİ: YÖNETİCİ VAKALARI GRUBU

Bir yanda hekimlerden ve dış hekimlerinden oluşan grup ile diğer yanda yöneticilerden oluşan grup olmak üzere ülkeyi bir karşılaştırma yapıldığında, bu kişilerin bilgi ve becerilerinin tanınması ve kurumsallaştırılması işlemleri arasında belirgin bir fark görülmektedir. Hekimlerin diplomalarının güvenilirliği devlet kurumları tarafından yeniden onaylanırken, yöneticiler vasıflarının tanınmasını doğrudan doğruya işgücü piyasasında sağlamak zorundadır.

Kanada’da tanınma çabalarının ne kadar büyük güçlüklerle yürütülmekte olduğunu, vaktiyle Güney Afrika’da üç yüzden fazla çalışanın başına getirilmiş olan bir yöneticinin yaşadıklarından öğreniyoruz. Bu göçmen, Kanada’da ancak “düzeyinin çok altında” işler bulabilmiş ve bu işlerde kendisine “en basit şeyleri” bile nasıl yapması gerektiği açıklanmıştır:

Öyle sanıyorum ki, saygı gördüğüm bir konumdan gelmemden kaynaklanan farklı durumlar da bunda biraz etkili olmuştur, ne de

¹⁵ Araştırmamızda, işgücü piyasasına girişlerinin başlangıcında mensup oldukları ülkeyle bağlantılı bilgi ve becerilerini değerlendirdikleri bir konumda olan yöneticilerin işgücü piyasasına girişlerini de yeniden kurguladık (bkz. bu kitapta Nohl/ Ofner/Thomsen makalesi).

olsa 300'ü aşkın kişi benim yönetimim altında çalışmaktaydı ve ben üstün bir konumdaydım. Oysa yapılan mülakatlar sonunda saati 10 dolara basit işler teklif ediyorlardı ve bu işlerde de bana sanki geri zekâlıymışım gibi davranıyorlardı... Sanki onların istediği ölçüde öğrenme yetisine sahip değilmişim gibi, bana en basit şeyleri açıklıyorlardı ve içimden şöyle demek geliyordu: "Bak, ben bunlarını hepsini biliyorum, ben bunu yaparım, tamam!" Oysa onlar gene de diretiyordu, sanki bu işin nasıl yapılması gerektiğini göstermeleri şartmış gibi.

Kanada'da görüşme yaptığımız, başarıya ulaşmış yöneticilerin hepsi başlangıçta bu biçimde yönetici konumundan yardımcı kişi konumuna indirgenmiştir. Örneğin Almanya'dan gelmiş deneyimli bir yönetici önce bir lokantada garson olarak çalışmıştır. Yöneticilerin bilgi ve becerilerinin bu şekilde değersizleştirilmesi adeta bir meydan okuma izlenimini uyandırmaktadır. Bu uygulamayla, vasıf düzeyinin altındaki bir basamağa indirilmiş olan göçmenin "bir işin nasıl yapılması gerektiğini" öğrenmeye hazır hale gelmesi ve -görüşmelerden birinde ifade edildiğine göre- "bir şeyin nasıl işlediğine dair kullanım kılavuzuna uymayı" öğrenmesi istenmektedir.

Yüksek vasıflı göçmenlerin bu şekilde alt kademelere yerleştirilmesi, başka kuruluşlarda da "düşük düzeydeki görevlere atama törenlerini" anımsatmaktadır (Garfinkel 1972). Örneğin orduya ve meslek eğitime yeni katılanlar önce kariyerlerinin üst basamaklarına giden yolun başındaki yere getirilir. Verdiğimiz bu örneklerde de "yeniler", belli bir organizasyonun içinde, geçici olarak düzeylerinin altında bir konuma yerleştirilmektedir. Oysa Kanada'da yabancı ülkelerden gelmiş olan yöneticilerin düzeylerinin altında bir işe yerleştirilme yöntemi, geçici de olsa, bir tek organizasyonun içinde kalmayıp tüm işgücü piyasası ortamında gerçekleşmektedir.

Görüştüğümüz göçmenlerden edindiğimiz izlenime göre, Kanada'da bir göçmen, vasıf düzeyinin altında da olsa kendi uzmanlık dalında bir işe girmeyi başarır, bu işte çalışarak zaman içinde yükselmesi ve göçten evvel bulunduğu konuma gelmesi mümkündür, dolayısıyla da düzeyinin altında bir işte çalışması geçici bir durumdan ibaret kalır. Nite-

kim sözü edilen Güney Afrikalı yönetici de böyle bir kariyer yapabilmıştır: Satış yöneticisi olarak hizmet ettiği bir müşteri, günün birinde kendisine personel yöneticisi olarak yanında çalışmasını önermiştir.

Yöneticiler iş yaşamına ait yerel yöntemleri öğrenerek işlerinde yükselir. Bu yöntemlerin öğrenilmesi de ancak bir iş ilişkisi –daha doğrusu herhangi bir iş ilişkisi– çerçevesinde işlerlik kazanır. Bir işe giremedikleri için bilgilerini artırmak amacıyla yüksek ücretli kurslara devam eden veya vasıflarını bir üst düzeye yükseltmek isteyen birçok göçmen, borca girdiği için sonunda taksi veya kamyon sürücülüğü yapmaya mecbur olmuştur (Bkz. Bölüm 4). Buna karşın başarılı yöneticilerden bir tek kişi bile herhangi bir geliştirme veya bilgilendirme eğitimi gördüğünden söz etmemiştir; çünkü göçmenler bir işe talip olduklarında kendilerine sorulan en önemli soru şudur: “Kanada’daki çalışma deneyiminiz ne durumdadır?” O zaman da, Almanya’dan gelen bir göçmenin belirttiği gibi, “İnsanın burada, Kanada’da, daha önce bazı işlerde çalıştığına dair birkaç referans gösterebilmesi çok faydalı olmaktadır.”

“Referansların” önemine işaret edilmesi, bir yabancıнын bilgi ve becerisine güvenilmesi için yerel iş yöntemlerini öğrenmiş olmasının yeterli olmadığını göstermektedir. “Kanada’daki iş deneyimi”yle birlikte, karşılıklı tanışma ve tanınma ilişkilerinden örülen az çok kurumsallaşmış sağlam ve sürekli bir ağ da oluşturulmalıdır ve kişinin “itimada layık” olduğunu gösteren de budur (Bourdieu 1983: 190d.). Böylece zaman içinde oluşan sosyal sermaye kültürel sermayeyi aşar ve artık bilgi ve beceri yanında, yurtdışında edinilmiş iş deneyimi hiç önemsenmiyormuş gibi bir durum oluşur.¹⁶ Kanada İstatistik Kurumu tarafından yapılan uzun süreli bir araştırmada (2004) ortaya çıkan sonuçlara göre, göçmenlerin olanaklarını olumsuz etkileyen öğelerin en önemlileri, kişinin mesleki deneyimini Kanada’da edinmemiş olması ve bu deneyimin tanınmasındaki çekincedir.¹⁷

Burada bir ülkenin politik düzeni ile ekonomisinin işleyişi arasındaki büyük kopukluk kendini belli etmektedir. Kanada devletinin kendini

¹⁶ Öğrenimlerini dışarıda tamamlamış olan yüksek vasıflı yabancılar için sosyal sermayenin taşıdığı önem ve bunun çeşitli biçimlerde kendini göstermesi hakkında bkz. bu kitapta Thomsen’in makalesi.

¹⁷ Jeffry Reiz de benzer bir saptamada bulunmaktadır: “Yabancıların iş deneyiminin Kanada işgücü piyasasındaki değeri gerçekte sıfırdır” (2001: 365).

resmen “çokkültürlü” bir ülke olarak tanımlamasına ve puan sisteminde göçmen adaylarının mesleki deneyimlerine büyük değer vermesine karşın (karş. Schmidtke 2006), ekonomi sisteminde, göçmenlerin bilgi ve becerilerinin “itimada layık” görülebilmesi için, sosyal ilişkilerin sağladığı güven-
ceye daha büyük önem atfedilmektedir.

Göç politikasının daha sınırlandırıcı olduğu Almanya’da¹⁸ ise, yabancı yöneticilerin kariyerleri Kanada’dakinden farklı seyretmektedir. Elimizdeki ampirik veriler Almanya’nın işgücü piyasasında başarılı olan yöneticilerin sayısı hakkında kesin bir fikir vermemektedir. Bu konuda niceliksel değerlendirmeler mevcut değildir.¹⁹ Gene de sonunda bilgi ve becerilerini kültürel sermaye halinde değerlendirmeyi başarmış olanların izlediği kariyer çizgisini yeniden çizmek mümkündür. Böylece, başarısızlığı doğuran koşullar hakkında bir şeyler öğrenilemese bile, başarılı kariyerlerde etkili olan *modus operandi* [hareket tarzı] konusunda bir fikir edinilebilir.

Almanya’da başarı gösteren yöneticiler için karakteristik olan durum, Kanada’dakinin aksine, işgücü piyasasına oldukça yüksek bir düzeyde girebilmeleridir (karş. benzerlik bakımından Weiß 2005). Bunların arasında daha başlangıçta herhangi bir uyum sağlama çabası göstermeksizin vasıflı bir konuma getirilenlerin bilgi ve becerileri muhtemelen uluslararası olarak tanınmaktadır. İşgücü piyasasına girişteki egemen mantığın nasıl işlediğini göz önüne getirebilmek için, mesleğe girişte problemler yaşayan vakaları incelemek daha ilgi çekici olacaktır.

Örneğin öğrenimini Almanya dışında tamamlamış Portekiz kökenli bir göçmen bayan, önce kendi alanı olan hukuk sistemi içinde bir yer edinmeye çalışmıştır. Bunu gerçekleştiremeyeceğini anlayınca

18 Almanya’da, görüştüğümüz yöneticilerin göçmen olarak geldikleri dönemde henüz yabancı uzmanların işe alınması konusunda bir strateji saptanmamıştı. Federasyonun kırmızı-yeşil hükümetinin ortaya çıkardığı Yeşil Kart sistemi sadece bilişimcilere yönelikti. Tüm yüksek vasıflıların ilgilendiren genel yasalar henüz yürürlükte değildi. Görüştüğümüz yabancı kökenli yöneticilerin Almanya’ya göç etmelerinin amacı, işgücü piyasasında iyi bir yer edinme beklentisinden çok, eşleriyle beraber olmak veya vasıflarını geliştirmektir.

19 Bunun nedeni –istatistik verilerinin kapsamının sınırlı oluşu dışında (örneğin Mikrozensus’taki gibi)– yönetici konumundaki kişilerin mutlaka kendi alanlarında bir yüksek okul mezunu olmaları gerekmediğidir.

kadar geçen zaman içinde ekonomi kuruluşlarında ilk deneyimlerini kazanmış ve –görüşme sırasında belirttiğine göre– “burada, Almanya’da iş konusunda insanların birbirine nasıl davrandığını” öğrenmiştir; aynı zamanda bu meslekte Almancayı çok iyi bilmek gerektiğini de kavramıştır. Nitekim hekim olan eşinin dilbilgisi ve anlam bakımından kendini doğru ifade etmesi yeterliyken, kendisi gibi yönetici konumunda olan birinin gerek sözlü gerekse yazılı iletişimde karşısındakini etkileyebilmek için en üst düzeyde Almanca bilgisine sahip olması gerekmektedir. Görüşme yaptığımız ve bazıları üniversite öğrenimi sırasında Almanca öğrenmiş olan tüm yöneticiler de, işletme ekonomisinde Almanca bilmenin ne kadar önemli olduğunu kısa zamanda fark etmiş ve bu görüşü paylaşmışlardır.

Yabancı yöneticilerin Almanya’da çalıştırıldığı ilk işler iki şekilde birbirinden ayırt edilebilir: Bazı vakalarda Almanya’da az rastlanan spesifik bilgiler değerlendirilmiştir. Örneğin hukuk öğrenimi görmüş olan Brezilyalı bir göçmen bayan, Latin Amerika’nın vergi hukuku uzmanı sıfatıyla danışman olarak işe alınmıştır. Buna karşın bazı göçmenler işe alınırken kendi mesleklerinde henüz acemi oldukları varsayılmıştır. İşgücü piyasasına girişin bu her iki biçimi için bilgi geliştirmeyi sağlayan ek eğitim alma çalışmaları önemli bir rol oynamaktadır.

Yukarıda sözü edilen Portekizli göçmen bayan, başlangıçta bir bankanın “hukuk bölümünün” alt kademesinde görevlendirilmiş ve burada “kendi kendini eğitime” çerçevesi içinde ya da “seminerlere ve çeşitli kurslara” katılarak daha çok “gayriresmi” diye adlandırılabilir bir “bankacılık eğitimi” görmüştür. İş arkadaşlarından biri de böyle bir meslek eğitimi Dresdner Bank’da yöneticilik eğitimi olarak, resmi çerçevede yapmıştır.

Bu vakalarda tipik olan durum, yöneticilerin yeni bilgi ve becerilerini işgücü piyasasına girmeden önce değil de, ancak bir iş ilişkisine girdikten sonra, o işle sıkı bir bağlantı içindeyken edinmiş olmasıdır. Kanada’daki bazı göçmenler, iş bulamayınca ek eğitim almak için parasını bizzat ödedikleri kurslara yazıldıklarını, ama bunun bir yararını görmediklerini anlatmıştır (bkz.: bölüm 4). Oysa bu yöneticiler öğrenim çabalarının işgücü piyasasındaki beklentileri karşılayıp karşılamadığını sürekli denetle-

me olanağına sahiptir.²⁰ Böylece bilgi ve becerinin kültürel sermaye haline getirilmesi için aşılması gereken eşik de biraz daha alçalmaktadır.

Yöneticilik eğitimi programı örneğinde olduğu gibi, işyeri dahilinde sunulan ve uygulanan bilgi ve beceri geliştirme olanakları, edinilmesi gereken bilginin karşılığı olan değerin önceden saptanabilmesi için en iyi imkân gibi görünmektedir. Fakat işyeri dahilinde veya yakınında gerçekleştirilen ek eğitim çalışmaları sayesinde edinilen yetiler sadece o işyerinde “sosyal itibar” sağlar ve bunu daha geniş kapsamlı işgücü piyasalarına aktarabilmenin mümkün olup olmadığı kesin değildir (karş. Bourdieu/Boltanski 1981: 94).

Göçmen bayanlardan biri, işyerindeki ek eğitim çalışmalarına katılmanın dışında, genel olarak kabul gören vergi danışmanı sertifikasını almış ve yüksek lisansını da tamamlamıştır. Bundan sonra işyerini daha kolay değiştirebilmiş olması kuşkusuz bir rastlantı değildir. Eğitim ve ekonomi sistemiyle yükümlülük ilişkisi içinde olan kuruluşlarda bilgi ve beceri edinmek risklidir, çünkü bu bilgi ve becerinin ekonomik sistemde itimat kazandırıp kültürel sermayeye dönüştürülebilmesinin mümkün olup olmayacağı bilinemez. Fakat göçmenlerin yurtiçinde yüksek okulu bitirmiş olan herkesle paylaştığı bu büyük riske karşılık bilgi ve becerinin daha iyi değerlendirilebilmesi de mümkündür; çünkü işyerinden bağımsız olarak kazanılan bir unvan, bu unvanı taşıyanları işyerinden de bağımsız duruma getirir. Bundan böyle öğrenimlerini belgeleyen sertifikaların kendilerine en yüksek kazancı nerede sağlayabileceğini araştırıp bulabilirler.²¹

3 RESMİ EK EĞİTİM VE KÜLTÜREL SERMAYENİN YİTİRİLMESİ

Vasıflı ve vasıflandırıcı bir iş bağlantısının dışında, resmi kurslar yoluyla yapılan ek eğitimin riskleri Kanada’da ortaya çıkardığımız birkaç

20 Bourdieu’nün –kültürel sermayenin özel bir şekli olan dilsel sermayeyle ilgili olarak– ifade ettiğine göre, “beklenen kabul etme koşulları [...] üretim koşullarıyla aynı çerçeveye girer ve piyasanın yaptırımlarının önceden bilinmesi, bilgi ve becerinin üretimini etkiler (1990: 56). Ama bu ancak bilgi ve beceriyi geliştirme girişimleri vasıflı ve aynı zamanda vasıflandırıcı bir çalışmayla bağlantılı olursa gerçekleşebilir. Burada Bourdieu’nün sözünü ettiği “önceden bilme”, “pratik, neredeyse bedenselleşmiş bir duyu” haline gelmiştir (1990: 61).

21 Bilgi geliştirme konusundaki araştırmalarda, burada ana hatlarını çizdiğimiz sorun, işyeriyle ilgili bilgi geliştirmenin ve mesleki bilgi geliştirmenin değerlendirilmesi arasındaki farkların tartışılması şeklinde irdelenmektedir. Bu konuda bkz. Harney (1998).

vakada kendini açıkça göstermektedir (karş. Schmidke 2007: 20). Söz konusu kişilere –o dönemlerde göçmenlere danışmanlık yapan resmi kuruluşlar tarafından– çok yüklü olan masraflarını bizzat karşılamaları koşuluyla kendilerini mesleklerinde geliştirmeleri önerilmiştir.

Kanada işgücü piyasasının tahmini beklentilerini karşılayabilecek uygun işgücünü yetiştirmek amacını güden bu girişim, umulan sonucu vermemiş ve söz konusu göçmenler vasıflarına uygun bir işyeri bulamamıştır. Üstelik ek eğitimin masraflarını kendileri karşılamak ve eğitim süresince geçimlerini –duruma göre de ailelerinin geçimini– sağlamak zorunda olduklarından, bu hayal kırıklığı daha da büyük olmuştur. Sonunda yüksek borçlara girmiş olan göçmenler vasıfsız işlerde çalışmak, örneğin kamyon sürücülüğü yapmak zorunda kalmışlardır.

Ama Almanya gibi bir refah ülkesinde bile, ek eğitim görmek her zaman başarıyla, daha yerinde bir deyişle kültürel sermayenin artırılmasıyla sonuçlanmayabilir. İş ve İşçi Bulma Kurumu, kökenlerinden ötürü Alman sayılan kişilere, –örneğin eskiden Almanya’ya ait olan topraklardan ülkeye gelen soydaşlara– veya daha önceki çalışmaları nedeniyle işsizlik tazminatı alma hakkına sahip olanlara ek eğitim imkânı sağlamaktadır. Aşağıda, Sibiry’a’dan Almanya’ya göçmen olarak gelmiş bir mühendisle yaptığımız görüşmeden bir alıntı sunuyoruz:

İş kurumuna başvurdum bir mühendis olarak ve bir yıl boyunca bekledim. Sonra dedim ki “Beni başka bir basamaktan, mekanikçi olarak falan işe koyun” ve öyle yaptılar. Ben sadece bir iş aradım, bilgimi uygun duruma getirmek için.

Söz konusu kişi kısa bir süre sonra bir ek eğitim veya meslek değiştirme eğitimi alma olanağına kavuşmuştur: “Beş yılı aşkın bir süre mesleklerinden uzak kalmış kişiler bir araya gelip bir grup oluşturduk ve biz, yani ben, diyebilirim ki dokuz ay boyunca en kolay olanı yaptım, yani otomobil mekanikçisi eğitimi aldım.” Sonunda bu eğitimi tamamlayan göçmen, bir mühendis olarak değilse de vasfının altındaki bir işte çalışma olanağı bulmuştur.

Ek eğitim konusunda benzer başka vakalar da örnek gösterilebilir. Nitekim Rusya'dan gelmiş olan bir bilişimci, bir "veri sistemini" öğrenmek için "Federal Cumhuriyet'in hemen hemen tüm vergi danışmanlarının katıldığı" farklı konuda bir ek eğitim alır. Çekoslovakya'da eğitim görmüş olan Ganalı bir fizikçinin yaşadıkları da buna benzemektedir: Yıllar boyu taksi şoförü olarak çalıştıktan sonra , "IT sistemi danışmanı" olabilmek için "bir ek eğitim uygulamasına" katılır.

Bu vakalarda ek eğitime rağmen, hatta ek eğitimle bağlantılı olarak bir potansiyel kültürel sermaye kaybı gerçekleşmiştir. Kişinin Almanya dışındaki bir ülkede edinmiş olduğu ve Almanya'ya beraberinde getirdiği akademik unvanı, vasfından düşük düzeyde bir "vasıflanma" sonucu değerini yitirmiştir. İşgücü piyasasının beklentilerine uyum sağlama çabalarının bu tipik örneğine sadece bir refah devleti olan Almanya'da rastlanmaktadır. Burada gördüğümüz göçmenlerin tümü ya etnik kimlikleri nedeniyle ya da önceleri bir işte çalışmış olup işsizlik tazminatı almaları sebebiyle, İş ve İşçi Bulma Kurumu'nun önerisi ve desteğiyle ek eğitim almıştır. Kurum, bilişim teknolojisi sistemi danışmanlığı veya otomobil tamirciliği gibi akademik olmayan meslek dalları için çok sayıda kurs düzenlemekte, üniversite düzeyindeki kurslar için ise sadece bazı ayrıcalıklı vakalarda parasal destek sağlamaktadır. Bu tarzdaki destek uygulamalarının sonuçları istatistik verilerle saptanabilmiştir. Almanya dışında bir yüksek meslek okulunu veya üniversiteyi bitirmiş olanların %30,3'ü, "vasıflı" olmakla beraber, akademik olmayan işlerde çalışmaktadır (karş. Statistisches Bundesamt 2008; kendi hesaplamalarımız).

4 İŞGÜCÜ PİYASASININ BEKLENTİLERİNE UYUM SAĞLAMA ÖRNEKLERİ

Bu makalede gösterilen örneklerden anlaşıldığına göre, yurtdışındaki bir yüksek okuldan alınan diplomayla iş bulabilmek için çoğu kez –resmi veya gayriresmi– bir ek eğitim almak gerekmektedir. Kişinin ülke dışından getirdiği bilgi ve beceriyi karşılaştığı yeni işgücü piyasasının beklentilerine uygun biçime sokma denemeleri her zaman başarılı sonuç vermeyebilir. Üzerinde inceleme yaptığımız çeşitli örneklerden ortaya çıkarılan sonuçlara göre, yurtdışında öğrenim görmüş olan bazı göçmenlerin bilgi ve bece-

rilerinin işgücü piyasasında kabul gördüğü, bazılarının ise başarısızlığa uğradığı anlaşılmıştır.

Öncelikle, Almanya ve Kanada’da yabancı bir ülkeden gelen hekimlerin ve dış hekimlerinin durumunun meslek hukukunun hükümlerine uyma zorunluluğunun uygulanması bakımından birbirinden farksız olduğu açıkça görülmüştür; fakat Kanada, sınav yöntemlerini ileri derecede standartlaştırmış olduğundan ayrıcalık göstermektedir. İki ülke arasındaki bu fark Almanya’ya özgü bir durumdan ötürü daha da büyüktür: Almanya’da bir yandan bilgi ve becerinin itimada layık olduğunun kurumsal olarak yeniden onaylanması zorunluluğu ile diğer yandan göçe bağlı bir niş ekonomisinin oluşmasının birlikteliği dikkati çekmektedir.

Bu saptamalar ilk bakışta iki ülke arasındaki farktan kaynaklanıyor gibi görünse de, eğer genel işgücü piyasasında –yani göçmen ekonomisinden bağımsız olarak– başarılı olan yöneticilerin vaka grubu da incelemeye alınırsa, iki grup arasında belirgin farklar göze çarpar: Hekimlerden ayrı olarak yöneticiler yurtdışında kazandıkları vasıfların –devletin tanıma yöntemleri dışında– özellikle işgücü piyasasında da tanınması için ayrıca çaba harcamak zorundadır. Bu konuda da gene, yerel çalışma yöntemlerinin öğrenilmesinde ülkeden ülkeye farklar vardır. “Kanada’da edinilmiş iş deneyimi” koşuluna çok büyük önem verilen Kanada’da başarıya ulaşan yöneticiler, başlangıçta vasıfsız işlerde çalışmış ve giderek düşük düzeydeki vasıflı işlere geçip sonra daha yüksek basamaklara atlamıştır. Ancak bu yolla göçten önce memleketlerindeki işgücü piyasasında bulundukları konuma gelmeleri mümkün olmuştur. Buna karşın Almanya’da incelediğimiz yöneticiler daha başlangıçta, çok yüksek kademelerde olmasa bile vasıflı işlerde çalışmakta ve burada işyerinin ya da mesleki ek eğitimin olanaklarını değerlendirerek yükselmektedir. Fakat her ek eğitimin işgücü piyasasında güven yarattığı söylenemez. Kanada’da yaptığımız birçok görüşme, işgücü piyasasının tahmini beklentilerine uyum sağlamak amacıyla büyük harcamalar yaparak bilgi ve becerisini artıranların bu girişimlerinin genellikle boşa gittiğini ve söz konusu kişilerin borç batağına sürüklendiğini göstermiştir. Almanya’da görüştüğümüz, öğrenimini dışarda yapmış kişiler, ek eğitim harcamalarını İş ve İşçi Kurumu üstlendiği için bu bakımdan bir sorun yaşamamıştır. Fakat

refah devletinin parasal desteğiyle sunulan bu eğitimde dışarda öğrenim görmüş göçmenlerin akademik düzeyinin altında olan bilgiler verilmekte olduğundan, söz konusu hizmet bir kültürel sermaye kaybına neden olmaktadır.

Araştırmamızın sonuçlarını şöyle özetleyebiliriz: “Kültürel yetilerin” “kültürel sermaye” haline gelmesi için var olması gereken “nesnel koşullar” (Bourdieu 1993: 226 d). Almanya ve Kanada kıyaslamasında farklılıklar göstermektedir. Hatta bu ülkelerin sınırları dahilinde ve –sınırlarının ötesinde de– işgücü piyasasının beklentilerine uyum sağlama çabaları konusunda birbirinden farklı örneklerle rastlanmaktadır ve bunlardan her biri spesifik özellikleri bakımından, incelemiş olduğumuz vaka gruplarından birine dahil edilebilmektedir.

KAYNAKÇA

- Anisef, Paul, Robert Sweet ve George Frempong (2003). “Labour Market Outcomes of Immigrant and Racial Minority University Graduates in Canada,” *Journal of International Migration and Integration* 4. 4, s. 499-522.
- Autorengruppe Bildungsberichterstattung (2008), *Bildung in Deutschland 2008*, Bielefeld.
- Bohnsack, Ralf (2007), *Rekonstruktive Sozialforschung*, Opladen.
- Bourdieu, Pierre (1983), “Ökonomisches Kapital, kulturelles Kapital, soziales Kapital,” Reinhard Kreckel (ed.), *Soziale Ungleichheiten. Soziale Welt, Özel Sayı 2*. Göttingen, s. 183-198 içinde.
- Bourdieu, Pierre (1990), *Was heißt sprechen? Die Ökonomie des sprachlichen Tauschs*, Wien.
- Bourdieu, Pierre (1993), *Sozialer Sinn*, Frankfurt a.M.
- Bourdieu, Pierre (2004), “Der Doppelcharakter von Kompetenz,” agy., *Der Staatsadel*, Konstanz, s. 143-152 içinde.
- Bourdieu, Pierre ve Luc Boltanski (1981), “Zum Verhältnis von Bildung und Beschäftigung,” Bourdieu, Pierre, Luc Boltanski, Monique de Saint Martin ve Pascale Maldidier, *Über die Reproduktion sozialer Macht*, Frankfurt a.M., s. 89-116 içinde.
- Boyd, Monica ve Grant Schellenberg (2008), *Re-accreditation and the Occupations of Immigrant Doctors and Engineers*, Statistics Canada: Canadian Social Trends Series.
- Englmann, Bettina ve Martina Müller (2007), *Brain Waste. Die Anerkennung von ausländischen Qualifikationen in Deutschland*, Augsburg.
- Garfinkel, Harold (1972), “Conditions of Successful Degradation Ceremonies,” Jerome G. Manis ve Bernard N. Meltzer (ed.), *Symbolic Interaction: a Reader in Social Psychology*, Boston, s. 201-208 içinde.
- Goffman, Erving (1975), *Stigma. Über Techniken der Bewältigung beschädigter Identität*, Frankfurt a.M.
- Harney, Klaus (1998), *Handlungslogik betrieblicher Weiterbildung*, Stuttgart.
- Henkelmann, Yvonne (2007), *Ärzte in der Fremde*, Berlin.

- Kontos, Maria (2005), "Migrantenökonomie – Ausweg aus der Armut," *Migration und soziale Arbeit*, 27. Jil, 3/4, s. 211-218.
- Nohl, Arnd-Michael (2008), "The Adaptation of Knowledge and Skills towards Labour Market Expectations: Transnational Inquiries into Further Education among Migrants with Foreign University Degrees," Göç Sırasında Kültürel Sermaye Araştırma Raporu No. 5. URL: http://www.cultural-capital.net/images/stories/publications/working_papers.pdf. [Erişim tarihi: 24.6.09]
- Nohl, Arnd-Michael (2009a): *Interview und dokumentarische Methode – Anleitungen für die Forschungspraxis*, Wiesbaden.
- Nohl, Arnd-Michael (2009b), "Mehrebenenvergleich und polykontexturale Typenbildung in der Migrationsforschung," Sabine Homberg, Inci Dirim, Gregor Lang-Wojtasik ve Paul Mecheril (ed.), *Beschreiben – Verstehen – Interpretieren. Stand und Perspektiven International und InterkulturellVergleichender Erziehungswissenschaft in Deutschland*, Wiesbaden, s. 304-319 içinde.
- Nohl, Arnd-Michael, Ulrike Selma Ofner ve Sarah Thomsen (2007), "Statuspassagen von gleichberechtigten Bildungsausländern in den deutschen Arbeitsmarkt," Göç Sırasında Kültürel Sermaye Araştırma Raporu No. 3. URL: http://www.cultural-capital.net/images/stories/publications/research_paper_number_3.pdf. [Erişim tarihi: 15.6.09]
- Nohl, Arnd-Michael, Karin Schittenhelm, Oliver Schmidtke ve Anja Weiß (2006), "Cultural Capital during Migration – A Multi-level Approach to the Empirical Analysis of Labor Market Integration amongst Highly Skilled Migrants," *Forum Qualitative Sozialforschung* 7, 3, Art. 14 – Mays 2006. URL: <http://www.qualitative-research.net/fqs-texte/3-06/06-3-14-e.htm>. [Erişim tarihi: 15.6.09]
- Reitz, Jeffrey G. (2001), "Immigrant Skill Utilization in the Canadian Labour Market: Implications of Human Capital Research," *Journal of International Migration and Integration* 2, 3, s. 347-378.
- Schmidtke, Oliver (2006), "Kultur der Einwanderung oder Krise der Integration. Nordamerika und Europa im Vergleich," *Blätter für Deutsche und Internationale Politik* 7, s. 837-844.
- Schmidtke, Oliver (2007), "Cultural Capital in Migration: the Case of Highly Qualified Bildungsausländer in Canada," Victoria. (yayınlanmamış notlar)
- Silver, Irving, Lavall Lavalée ve Bert Pereboom (1999), *Labour Market Transitions of Graduates*. Working Paper der Human Resources Development Canada. Hull.
- Statistics Canada (2004), *Longitudinal Survey of Immigrants to Canada Progress and Challenges of New Immigrants in the Workforce 2003*.
- Statistisches Bundesamt (2008), *Sonderauswertung Mikrozensus: Bevölkerung und Erwerbstätigkeit*, Wiesbaden.
- Weiß, Anja (2005), "The Transnationalization of Social Inequality. Conceptualising Social Positions on a World Scale," Ulrike Schuerckens (ed.), *Current Sociology* 53, 4, s. 707-728.
- Weiß, Anja (2006), "The Racism of Globalization," Donaldo Macedo ve Panayota Gounari (ed.), *The Globalization of Racism*, Boulder, s. 128-147 içinde.

GÖÇMEN HEKİMLER İÇİN MESLEKİ ENTEGRASYON DESTEĞİ, “DOĞRU UYGULAMA” GİRİŞİMLERİ - ALMANYA VE BÜYÜK BRİTANYA’DA GELİŞTİRİLEN YENİ ENTEGRASYON STRATEJİLERİ

1 Giriş

Bilgi, modern toplumun hammaddesidir.” (Tippelt vd. 2003: 7). Bu saptama uyarınca bilgi toplumu, Lizbon stratejisinin açıklanmasıyla birlikte (2000), bilgiye dayanan, rekabete müsait bir Avrupa ekonomi ortamı yaratmak amacıyla yönelik olarak Avrupa Birliği’nde özel bir değerlendirme basamağına yerleşmektedir. Bir toplumun yenilenme potansiyelinden sorumlu olan eğitim politikasına verilen önem de bununla el ele yürümektedir. Uluslararası Çalışma Örgütü’nün açıklamasına göre, “eğitim ve öğretim” ilkesini temel alan politikanın da koşullara uyması ve bireylere gerek yurtiçinde, gerekse yurtdışında çok sık değişen işgücü piyasalarında iş bulma olanaklarını geliştirmek için yardım etmesi gerekmektedir (Kraus 2006: 92). Buna göre, ek eğitim olanaklarına gereksinim vardır ve bu eğitim, meslek dalındaki yetkinliklerin dışında kültürlerarası yetkinlikleri de dikkate almalı ve göz önüne çıkarmalı, böylece daha fazla küreselleşmiş, çoğullaşmış ve göç süreçlerinden etkilenmiş olan işgücü piyasalarında bir toplumun tüm üyelerinin yetkinliklerinden olabildiğince etkin bir biçimde yararlanıp, çeşitli deneyimlerin ve bilgilerin oluşturduğu sentezle kültürel sermaye artırmalıdır.

Bu makale bu bağlamda yüksek vasıflı göçmenler,¹ özellikle AB üyesi olmayan ülkelerden gelen hekimler için uygun ek eğitim girişimlerinin var

1 Burada “yüksek vasıflı göçmenler” ifadesiyle, AB dışındaki ülkelere birinde diplomasını almış olup, işgücü piyasasına göç ettiği ülkenin yerli halkıyla eşit düzeyde giren kişiler kastedilmektedir. Bu gruptaki insanların göç motivasyonları ve göç geçmişleri birbirinden farklıdır. Bu bağlamda “yüksek vasıflı” sıfatına akademik bir unvan kazandıran öğrenim dalları, meslek okulu veya yüksek okul diploması ya da yüksek konumlarda uzun yıllar meslek deneyimi kazanmış olmayı gerektiren meslekler dahil edilmektedir.

olup olmadığını sorgulamaktadır. Avrupa'nın göç alan ülkeleri olan Almanya ile Büyük Britanya arasında yapılan karşılaştırmada, hekimler için meslek gruplarına özgü entegrasyon girişimlerine ve entegrasyon stratejilerine² dair ilk tasarılar incelenmektedir.³ Bu amaçla hekimlerin entegrasyonunu destekleyici "doğru uygulama" (*good-practice*) yaklaşımları araştırılmadan önce, Almanya ve Büyük Britanya'da göç politikası ve entegrasyon politikası bağlamındaki çalışmalar gözden geçirilmiştir. Buna bağlı olarak karşılaştırdığımız ülkelerin her birindeki hekim gruplarına yönelik entegrasyon stratejilerinin günümüzde kaydettiği gelişmeler de tanıtılmıştır (Bölüm 3).

2 POLİTİK ÇERÇEVE KOŞULLARI BAĞLAMINDA YÜKSEK VASIFLI GÖÇMENLERİN MESLEKİ KATILIMLARI VE ENTEGRASYONLARININ DESTEKLENMESİ

Tarihsel gelişim açısından bakıldığında, Almanya ve Büyük Britanya göç tarihi ve entegrasyon politikası bakımından büyük farklılıklar göstermektedir.

İşçi göçünü programlamış olan Almanya, göç ve entegrasyon politikası konusundaki etkinliklerini, 1998 yılı sonunda hükümetteki "kırmızı-yeşil" koalisyon partileri değişikliğine kadar hep göçmenlerin ülkede geçici olarak kalacağı tahminine göre düzenlemişti (karş. Zimmermann vd. 2007). O tarihe kadar entegrasyon politikası genel olarak "duruma göre en faydalı uygulamayı doğaçlama yoluyla bulma" şeklinde açıklanabilecek olan bir yöntemle yürütülmekteydi (Unabhaengige Kommission Zuwanderung 2001: 199). Bu durum ancak 2000'li yılların başında, özellikle 2005'te, Göç Yasası'nın çıkarılması ve bununla hükümet tarafından entegrasyon önerisinin yasal olarak kesinleştirilmesiyle değişmiştir (karş. OECD 2005: 57). Böylece 2007 tarihli Ulusal Entegrasyon Planı'yla ilk kez geniş kapsamlı bir çerçeve oluşturulmuş ve yüksek vasıflı göçmenler de ilk kez açıkça hedef

2 Bu makale benim doktora projemle bağlantılıdır. Konu şudur: "Yüksek vasıflı göçmenlerin işgücü piyasasına entegrasyonu için stratejiler: Avrupa'nın göç alan ülkeleri olan Almanya ve Büyük Britanya arasında karşılaştırmalı analiz." Burada kullandığım ampirik veriler o çalışma sırasında saptanmıştır. Almanya ve İngiltere'de bakanlık uzmanlarıyla, hükümet dışı örgütlerle, "gönüllü sektör"le, vakıflarla ve başka mercilerle, yüksek vasıflı göçmenlerin, özellikle hekimlerin, öğretmenlerin ve mühendislerin mesleki entegrasyon sorunları hakkında toplam 33 mülakat yapılmıştır.

3 Göç ve entegrasyonu aktif olarak yöneten ilk yasa 2005 yılında çıkarılan Göç Yasası'dır. Almanya'daki Eşit Muamele Yasası (2006), Irk Ayrımcılığı Yasası'nın karşılığı olarak görülebilir.

grup olarak tanınarak, özel durumları dikkate alınmıştır. Günümüzde –ilk-bahar 2007 itibariyle– Federal Göçmenler ve Mülteciler Dairesi (BAMF) tüm ülke için geçerli olan entegrasyon programına dayanarak, entegrasyonun güncel duruma en uygun biçimde ve tüm ülkede nasıl gerçekleştirilebileceği konusunda çalışmaktadır.

Büyük Britanya'daki göç sorunlarında sömürgeciliğin güçlü etkisi fark edilmektedir. Esasında sürekli olarak ülkeye göçlerin olacağı peşinen kabul edildiğinden, bu ülkede göçe ilişkin yasalara Almanya'dakinden kırk yıl önce rastlanmaktadır;⁴ ilk Göç Yasası (1962) ve ilk Irk Ayrımcılığı Yasası (1965) bunun örnekleridir. Büyük Britanya'nın göç ve entegrasyon politikası tümüyle çokkültürlülük⁵ ve "fırsat eşitliği" esaslarıyla yönlendirilmiştir (karş. Adams/Lutaaya 2004: 170; Geddes 2003: 30 d, 44 d; Seifert 2000: 81 dd). Büyük Britanya'da 1997 yılında İşçi Partisi lehine bir hükümet değişikliği olmuş ve bununla birlikte, önceleri oldukça sınırlandırılmış olan göç alma politikasından uzaklaşmıştır (karş. Meyers 2004: 75). Yeni gelen göçmenlere ilişkin entegrasyon politikası büyük ölçüde mültecilere yöneliktir ve "yaşamları yeniden inşa etme" stratejisi dahilinde bu kişilerin mesleki entegrasyonu ile ilgili bir çerçeve yapılandırılması mevcuttur. İşgücü piyasasına girişte eşitsizliklerin ortadan kaldırılmasını ve mültecilerin güçlendirilmesini desteklemek üzere özel önlemlerin alınması öngörülmüştür. Özellikle İş ve İşçi Bulma Kurumu (Jobcentre Plus) ile belediye daireleri, bölgesel kalkınma ajansları ve eğitim kuruluşları arasındaki ağlar, geçişlerin yönetimi ve yüksek vasıflı mültecilerin ilgi merkezi haline getirilmesi, meslek gruplarına özgü girişimlerin geliştirilmesi, bu çalışmalar kapsamındadır (karş. DWP 2005).

Almanya'da yüksek vasıflı göçmenlerden oluşan grupta sığınma hakkına sahip olanların ve Yahudi göçmenlerin yanı sıra eskiden Almanya'ya ait Doğu Avrupa'daki topraklara yerleştirilmiş olup sonradan tekrar Almanya'ya göç eden soydaşlar da önemli bir yer tutmaktadır. Almanya'ya

4 Britanya'nın politikası çerçevesinde çokkültürlülük, "fırsat eşitliği"yle birlikte kültürel farklılıkların da korunması esasına dayanmaktadır. Örneğin farklı etnik kimlikleri barındıran bir Britanya'ya gönderme yapan "Commission on the Future of Multi-Ethnic Britain" adlı komisyonun kurumsallaştırılması ya da İşçi Partisi tarafından Büyük Britanya vizyonunun "topluluklar topluluğu" olarak tanımlanması bunu göstermektedir.

5 Almanya'yla ilgili olarak bkz. bu kitapta Nohl /Ofner/Thomsen'in makalesi.

göç etmiş olan yaklaşık 260.000 akademisyenin en büyük bölümü bu kişilerden oluşmaktadır. Çalışıp geçimini sağlayabilecek yaştaki yüksek okul mezunlarının üçte ikisi Yahudi göçmenlerdir (karş. Gruber/Rüssler 2002: 36; Hefe/Menz 2006: 303). Büyük Britanya'ya her yıl yeni gelen yaklaşık 10.000 kişiyle giderek büyüyen mülteciler topluluğunu bir yana bırakırsak, bu ülkede mesleğinde uzmanlaşmış kişilerin eksikliği nedeniyle, AB'ye yeni katılan ülkelerden, öğrenimlerini dışarıda yapmış olan çok sayıda göçmen gelmektedir (karş. Employability Forum 2006: 9 d).

Hareket noktalarının farklılığı, özellikle göç politikasındaki kurumsal etkenler ve işgücü piyasasının düzenlenmesi göz önünde bulundurulduğunda Büyük Britanya'da göçmenlerin mesleklerine göre bir işe yerleştirilmelerinde başlangıç koşullarının daha uygun olacağı tahmin edilmiştir (karş. Kogan 2007: 107 f). Ancak yüksek vasıflı göçmenlerin güncel mesleki durumları gözden geçirildiğinde, vasıflara uygun bir işe girme konusunda belirgin paralellikler ve benzer engeller saptanmaktadır: Nitekim özellikle sağlık hizmetleri konusunda uzman eksikliğinden sık sık yakınılması-na karşın, her iki ülkede işgücü piyasasına katılım olanakları çok sınırlıdır; işsizlik oranlarının yüksekliği, kişilerin vasıflarının altındaki işlerde çalıştırılması ve bu nedenle vasıf düzeyinin indirgenmesi süreçleri bunu belli etmektedir.⁶ Bu sorunları en çok AB dışındaki ülkelerin üniversitelerinin birinden diploma almış olan hekimler yaşamaktadır.

Mesleki entegrasyona götüren yolda, bir yandan kişilerin memleketlerinde aldıkları üniversite diplomalarının kabul görmesi konusunda gerek Almanya gerekse Büyük Britanya'da uygulanmakta olan, açıklıktan ve şeffaflıktan yoksun katı kurallar, diğer yandan işgücü piyasasının ve toplumun kültürlerarası açılımındaki eksiklikler en büyük yapısal engellerdir.⁷ Bunun yanı sıra iş başvurusu işlemlerinde ve işgücü piyasası sisteminde, göç alan ülkede geçerli olan mesleki terminolojinin öğrenilmesi, meslek dalıyla ilgili ve meslek ötesi bilgilerin eksikliği gibi kişisel faktörler de önemli bir rol

⁶ Bu alıntı ve kaynakları belirtilmemiş olan tüm diğer alıntılar uzmanlarla yapmış olduğum görüşmelerden alınmıştır.

⁷ Mesleki yeterlilik için izlenecek yolda iki türlü PLAB sınavı vardır. Birincisi daha çok kuramsaldır, ikincisi ise daha ziyade uygulamaya yöneliktir (karş. General Medical Council 2009). Almanya'daki çalışma ruhsatı veya onayıyla kıyaslanabilir.

oynamaktadır. Bu yapısal engeller ve kişisel etkenler göçmen hekimlerin işgücü piyasasına entegrasyonunu zorlaştırdığından, bu yönde destekleyici önlemlerin alınması gerekmektedir.

Almanya’da meslek gruplarına özgü ek vasıflandırma olanaklarını sağlama bakımından (özellikle hekimler için) birbirinden bağımsız olan ve çoğu kez üçüncü araçlar vasıtasıyla desteklenen önlem ve uygulamaların yanı sıra, Otto Benecke Vakfı özel bir rol oynamaktadır. Bu vakıf, Federal Almanya Eğitim ve Araştırma Bakanlığı’nın (Bundesministerium für Bildung und Forschung/BMBF) desteğiyle yirmi beş yıldır sürdürdüğü akademik programla beraber, tek tek tamamlayıcı ek öğretim olanakları da sunarak yüksek vasıflı göçmenlerin mesleki entegrasyonunu sağlamaktadır (karş. “Bundesministerium für Bildung und Forschung” 2006).

Büyük Britanya’da bununla kıyaslanabilecek bir kuruluş yoktur. Aynı ayrı ve birbirinden bağımsız çok sayıda önlemin oluşturduğu destekleme girişimlerinin karmaşık tablosu karşısında kalan hükümet, 2000’li yılların başlangıcından itibaren, özellikle hükümetten bağımsız bir kuruluş olan İstihdam Forumu [Employability Forum] üzerinden mesleki entegrasyonu destekleme organizasyonları kurmak ve hedef gruplara özgü meşguliyet stratejileri –başlangıçta bakım personeli ve mülteci öğretmenler için– geliştirmeye başlamıştır. Bu kuruluş, “birleştiren aracı işlevini görmek üzere gönüllüler sektörü, işverenler ve hükümetle birlikte çalışarak, iş dünyasında göçmenlerin ve mültecilerin entegrasyonu için çözümler bulmak ve stratejiler geliştirmek” esasına dayanmaktadır (Employability Forum 2006a).

3 ALMANYA VE BÜYÜK BRİTANYA’DA HEKİMLERİN MESLEKİ ENTTEGRASYONLARINI DESTEKLEMeye YÖNELİK GİRİŞİMLER

Hekimlerin entegrasyonunu destekleme çalışmaları kapsamına giren önlemler arasında birbirinden bağımsız iki eğitici kuruluştan söz edilebilir: Nürnberg’de VIA Meslek ve Eğitim Kurumu ve İngiltere’nin Manchester kentindeki Reache Northwest.

Önde gelen entegrasyon konseptlerinin geliştirilmesini açıklamadan önce, hekimlerin işgücü piyasasına entegrasyonu konusunda yürütülecek strateji için ne gibi önlemlerin alınmasının önemli olduğunu ve “doğru uy-

gulama” bakımından hangi ölçütlerin dikkate alınması gerektiğini gözden geçirmekte fayda vardır. Mesleki biyografilerdeki kopukluklar karşısında nasıl davranıldığı, mevcut bilginin nasıl genişletilebileceği, söz konusu ülkenin mesleki terminolojisindeki eksikliklerin nasıl giderilebileceği meseleleri bundan sonraki açıklamalarda önemle üzerinde durulan konulardır.

3.1 Hekimlerin mesleki entegrasyonuna yönelik “doğru uygulama” girişimleri

VIA Meslek ve Eğitim Kurumu, 1995 yılında Nürnberg’de kurulmuştur. İş ve İşçi Bulma Kurumu bu bölgeye göç etmiş olan hekimlerin –ki bunlar daha çok eskiden Almanya’dan göç edip doğudaki topraklara yerleşmiş olan ve şimdi geri dönen Alman soydaşlardır– işsizlik durumuna bir çare üretebilmek amacıyla entegrasyon önlemleri hakkında tekliflerde bulunulmasını ilan etmiş ve VIA’nın konseptini uygun bularak kabul etmiştir. VIA on aylık bir eğitim programıyla bu girişimde yer almakta ve tüm ülkedeki katılımcılarına hizmet vermektedir.⁸

VIA’nın eğitim programının ana konusu “göçmen hekimlerin entegrasyonu”dur; amacı ise şudur: “Sağlam bir mesleki dil bilgisi aktarmak, tıbbi uzmanlık bilgilerini geliştirmek, Almanya’nın sağlık teşkilatı hakkında ayrıntılı bilgi vermek ve hekimlik mesleğinin sürdürülebilmesine yönelik olarak izlenecek yolu gerçeklere uygun biçimde planlamayı sağlamak.” (VIA o. J). Federal devletin hekimlere ilişkin düzenlemesinin onuncu paragrafına göre, iş arayan göçmenler (Alman soydaşlar ve yabancı bir devletin vatandaşı olup ya da sığınmacı olarak ülkede oturma hakkına kesin sahip olanlar, Yahudi göçmenler, AB ülkeleri vatandaşlarının eşleri) eğer yüksek öğrenim diploması almışlarsa, temel bir Almanca bilgisine sahipse ve mesleklerini icra iznini alacakları veya diplomalarının onaylanacağı kesinleşmişse beş ay boyunca tam gün derslere katılarak eğitimin teorik kısmını tamamlayabilirler. Verilen eğitimde şu modüller vardır: “Almanca ve tıp: dil eğitimi ve tıp; dil eğitimi ve Almanya’nın sağlık sistemiyle ilgili temel bilgiler (2 ay); VIA-Kolleg Humanmedizin: klinik için tıp ve iletişim eğitimi” ve ek olarak denklik sınavına ilişkin üç aylık yoğun hazırlık çalışmaları. Programa katılanlar

8 Bu konunun ayrıntıları için bkz. Bourdieu (1983). Göçle ilişkili kültürel sermaye kavramı bu kitabın giriş bölümünde açıklanmaktadır.

bundan sonra beş ay süreyle klinikte uygulamalı çalışma yapmakta ve her iki modül için sertifikalar verilmektedir (karş. VIA o.J.a.). Program sorumlularından biri, bu girişimin özelliğini şöyle açıklamaktadır:

Biz eğitim amacımızı ve klinikteki iletişim yetisinden beklentilerimizi çok yüksek seviyede tutmaktayız. Eğitimimizin temeli bu olduğundan, anahtarları da budur. Yani dışardan bizi fazla ileri gidiyoruz, çok sıkı davranıyoruz diye eleştirebilirler, [...] ama deneyimlerimiz sonucu ve bize geri gelen binlerce başvurudan dolayı tutumumuz katılmıştır. Bu nedenle biz diyoruz ki, hayır, bu kesinlikle böyle olacaktır, bunun alternatifi yoktur. Bu sözcükler ezberlenmelidir, tüm bu sözlü ve yazılı ifade biçimleri bilinmelidir ve aktif hale geçirilebilir. Diğer meselelere daha sonra sıra gelecektir.

Reache Northwest, 2003 yılında Manchester’da Sanford Royal Hospital’ın arazisi üzerinde yaşama geçirilmiş bir eğitim kuruluşudur. Hekim, bakım personeli, dış hekim gibi tıbbi meslek mensubu mültecilerin ve sığınma hakkı talebinde bulunanların eğitim gördüğü ve mesleğe giriş adımını atmaya hazırlandığı bu kuruluşa başvuranların %80’i hekimdir. Yönetimden alınan bilgiye göre, iki günlük bir kurs için 50 kişi başvurunca bu hedef kitleye uygun bir yapıya ne kadar büyük bir ihtiyaç duyulduğu ortaya çıkmış ve Reache Northwest hayata geçirilmiştir. Uzmanlardan biri, yapılan bir görüşmede kuruluşun önce gelen amacını şu şekilde açıklamıştır:

Amacımız öğrencilerimizin potansiyellerini ortaya çıkarmak ve profesyonel rollerinde ulusal sağlık hizmetlerine entegrasyonlarında yardımcı olmaktır. Hiçbir kimsenin “Ah, bu bir mülteci hekimdir” diye düşünmesini istemiyorum. İsterim ki, “Bu gerçekten mesleğini iyi bilen bir hekim” diye düşünsünler. İşte amacımız budur ve onların da [mültecilerin de] amacı budur.

Danışmanlık hizmetlerinin yanı sıra dil sınavına hazırlık mahiyetinde dil kursları Uluslararası İngilizce Test Sistemi [International English

Language Testing System/IELTS] ve Meslek ve Dil Değerlendirme Kurulu [Professional and Linguistic Assessments Board/PLAB] sınavları ya da dış-hekimlerini ilgilendiren International Qualifying Examination [Uluslararası Yeterlilik Sınavı/IQE] için hazırlık olarak mesleki ek eğitim kursları da sunulmaktadır (karş. Hadfield 2006). Bunun dışında staj ve işyeri arama da yardımcı olunmakta ve klinik beceri kazandırma eğitimi verilmektedir. Kuruluşun kütüphanesinden ve bilgisayarlarından faydalanmak da mümkündür.

Bu kuruluşun konumu da katılanların eğitimi ve entegrasyon süreci üzerinde çok olumlu bir etki yaratmaktadır:

Hastane ortamında bulunmak gerçekten çok harika, bunun gerçekten büyük yararı olduğunu düşünüyorum; çünkü öğrenciler öğrenmek amacıyla hastaneye geldiklerinde mesleki rollerine geri dönmüş olma duygusuna kapılıyor. Bu onların morallerini yükseltiyor ve kendilerini gereken ruhsal durumda hissediyorlar.

Her iki kurum mesleki entegrasyon açısından önemli olan çeşitli önlemler sunmaktadır. VIA ile ilgili bir görüşmede açıklandığına göre, “söz konusu kişilere aktarılması gereken bilgiler dil, mesleki terminoloji ve mesleki bilgidir ibaret karışık bir konsepttir ve elbette ki bir uygulama evresiyle birleştirilmelidir. Şöyle ki, önce kuramsal bilgi verilmeli (giriş) ve dil alıştırmaları yapılmalı (bizzat katılım evresi), ancak bundan sonra staj uygulamasına geçilmelidir.” Böyle çeşitli adımların birleşmesinden oluşan bir eğitim tarzı, Reach Northwest için zamanla kendini belli eden somut ihtiyaçlara dayanarak geliştirilmiştir. Yaptığımız görüşmelerde bu durum açıkça gözler önüne serilmektedir:

Öğrenciler zaman içinde bize gerçekten neye gereksinim duyduklarını söylüyordu. Her biri ilerleme gösterdikçe, biz de “Oh, onları bu aşamaya getirebildik” diyorduk, sonra da “Eyyvah, burada küçük bir engel var ve biz onun farkına varmadık, bunu da aşmaları için onlara yardım etmeliyiz” diyorduk. Ve onlar giderek ilerledikçe, birçok

öğrencinin bir CV, yani özgeçmiş yazacak durumda olmadığını ve mülakat yapmadıklarını fark ettik.

Her iki kuruluşun aldığı önlemler sayesinde eriştiği yüksek başarı oranı, bu tarz bir çalışmanın olumlu sonuçlar verdiğini göstermektedir (karş. Hadfield 2006, VIA o.J.b.).

Birtakım kurallara bağlanarak düzen altına alınmış meslekleri icra etme iznini elde edebilmek için gereken sınavlara hazırlık olarak sunulan bu iki mesleki ek eğitim programının her birinde gerek Almanca, gerekse İngilizce mesleki terminolojinin geliştirilmesi çok önemli bir rol oynamaktadır. Görüldüğü kadarıyla, İngiltere’de bu konu üzerinde daha büyük bir önemle durulmaktadır, çünkü göçmen hekimlerin dil sınavında erişmek zorunda olduğu düzey daha da yükseltilmiş ve dolayısıyla entegrasyon için aşılması gereken dil engelinin çitası da daha yükseklerle yerleştirilmiştir.

[Sınav] dört bölümden oluşuyor: okuma, yazma, dinleme ve konuşma. Standardı da oldukça yüksek. Genel Tıp Konseyi’ne kayıt olabilmek ve ileri aşamadaki sınavlara girebilmek için yedi ortalamasını tutturmaları gerekiyor. Bir yerli konuşucu olarak, ki uzman olduğum söylenemez, İngilizceden 8 gibi bir not alacağımı söylemişlerdi bana. Yani epey zor... Ek olarak, İngilizce ile ilgili bir koşul daha uygulamaya koymuşlar... Hizmet yerine eğitimle ilgili görevleri tercih ediyorsanız, sınavın her bölümünden 7,5 almanız gerekiyor.

Temel ön koşul olarak üzerinde en çok durulan dil konusunun yanında, hedef kitle ve meslek grubuna özgü en uygun danışmanlık da önemli bir unsur olarak ön plana çıkmakta ve mesleki entegrasyonun temel taşı olarak kabul edilmektedir:

Bizim göçmenlere bir pusula gibi yön ve yol gösterme işlevini yerine getiren birtakım yetkin ulusal mercilere ihtiyacımız var; çünkü bir kişinin sadece doğru yönelime sahip olmaması bile işini yapmasını engeller veya yanlış yollara sapmasına neden olabilir ve bu hatalar

bir daha düzeltilemez. [...] Bunu önlemek çok kolaydır. Yetkin bir danışmanlık hizmeti çok etkili olabilir. Oysa Hekimler Odası diyor ki: “Biz buna karışmayız, bu bizim yetkimiz dahilinde değil! Öyle değil mi?” Resmi makamlar diyor ki: “Biz sadece tıp mensubu olarak çalışma izninin verilip verilmeyeceğine bakarız. Değil mi?” İnternet üzerinden bilgilere erişmeyi sağlamak yeterli değildir, çünkü biz bir bakışta bütün seçenekleri görmenin mümkün olmadığı bir piyasada kişinin tesadüfen bir şey bulmasını rastlantıya bırakmayı göze alamayız [...] Danışma daima kişisel karşılaşmalarla da ilgilidir. Bunun için de danışmanlara ihtiyaç vardır. Bana göre, danışmanlar başka yerlerde olacaklarına federal bürolarda ve bunların şubelerinde bulunmalıdır, özellikle de göçmenlerle ilgili olarak BAMF’ta.

Sürekli şikâyet konusu olan zaman kayıpları ancak bu şekilde önlenabilir. Bu değerlendirmeler, daha yüksek bir kaliteye ulaşabilmek için sunulmakta olan ek eğitim kurslarının eşgüdümlü olarak hizmet vermesini ve böylece yüksek kalitelerinin güvenceye alınmasını sağlayacak üst konumdaki bir stratejiye ihtiyaç duyulduğunu açıkça göstermektedir.

Burada tanıttığımız her iki entegrasyon girişimi, (yüksek vasıflı) göçmenlerin mesleki entegrasyon programlarının tasarlanmasıyla meşgul olan uzmanlar tarafından “doğru uygulama” girişimleri olarak tanımlanmaktadır. Potansiyel “doğru uygulama” girişimlerinin analizinde sık sık ölçüt olarak transfer yetisi, –istatistik olarak ölçülebilir durumda olan– yüksek değer/ başarı ya da süreklilik, odak noktasını oluşturmaktadır. Özellikle göçmenlikte kültürel sermayenin değerlendirilmesi konusu gibi özel bir ilgi gerektiren diğer göstergeler üzerinde nadiren durulmaktadır: Katılanların faydalanabileceği kaynakların incelenmesine, programların ve önlemlerin tasarlanmasına hedef kitlenin de dahil edilmesi bu çerçevededir.

Katılımcı kaynaklarının ve yetkinliklerinin kabul görmesi, yani bu kişilerin kendi memleketlerindeyken bedenselleşmiş olup kurumsallaşan kültürel sermayelerinin tanındığı veya tasarlamalar sırasında dikkate alındığı, her iki projenin sorumlularıyla yapılan görüşmelerde birçok kez ifade edilmiştir. Ek eğitimin biçimlendirilmesinde, mevcut mesleki bilgilerin de

hesaba katılıp değerlendirilmesi esas alınmıştır: “Özel bir becerisi olanlar ya da ülkesinde doğum uzmanı veya jinekolog olarak çalışmış olanlarla karşılaştığımızda [...] onlara beceri konuları ya da doğum uzmanlığı veya jinekolojiyle ilgili sorular soruyoruz.”

[VIA’da da] öğreterek öğrenme yöntemi tercih edilmektedir. Bu çok önemlidir. İnsanları bulundukları yerden alıp getirmek gerekir; zira büyük bir bilgi hazinesine sahiptirler ve bunu önümüze serebilirler. Öğrenim etkisi şöyle gerçekleşmektedir: Bir kez Almanca bir sunum yapılır; dinleyiciler bu sunumdan mesleki bilgi edinir. Elbette ki sunum uzman doçentlerin verdiği bilginin yerini tutmaz, ama bu yol tek yönlü değildir. [...] Özellikle çokkültürlü ortam ve değişik dillerin konuşulduğu, farklı kültürleri olan ülkelerden gelen insanların bir araya geldiği bu eğitim süreçleri karşılıklı olarak birbirini etkilemekle çok verimli olmaktadır.”

Yapılan diğer mülakatlar sırasında da, her iki entegrasyon girişiminde katılımcıların kaynaklarına büyük bir duyarlılık gösterildiği görülmüştür. Böylece Reache Northwest hedef kitlesinin diğer tıp öğrencileriyle birlikte katıldığı “hastalarla görüşmeye, onları dinlemeye ve danışmanlıklarını üstlenmeye” yönelik uygulamada [Patients-Listening to Advising and Negotiating with them/PLAN] entegrasyon sürecinin çift yönlülüğü ve potansiyellerden karşılıklı faydalanma ilkesi aktif olarak ele alınmış olur:

Tıp öğrencileri bu noktada [...] doktorlarımızın bazılarının kendilerinden daha fazla tıp bilgisine sahip olduğunu görüyor; çünkü bu konuda çalışmış ve deneyim kazanmışlar. Tek eksikleri ise İngilizce bilgisi, İngiliz bir hastayla iletişim kurma yöntemi. Öyleyse tıp öğrencilerimiz doktorlarımıza biraz sokak dili öğretebilir ve [onlar da] öğrencilerimizin İngilizcesini düzeletebilirler.

VIA’da da etkileşim ilkesi temelden itibaren hesaba katılmıştır ve bu ilke, ismin seçiminde de kendini göstermektedir:

Ben de “VIA” kavramını seçtim. Bu birazcık da işin felsefesini içeriyor, değil mi? Yani yolun bir kısmını bir arada yürümek, aramızda rol paylaşımı yapmak. Bu gerçekten de herkese faydalı olan bir eğitim yolu ve öğrenim süreci...

Entegrasyon stratejilerinin, programlarının ve önlemlerinin tasarlanmasına hedef grubu da dahil etmek “doğru uygulama”nın tanımlanmasında ek bir unsur olarak değerlendirilmektedir ve önemi bir görüşme sırasında şöyle vurgulanmıştır:

İşe, peşinen koşullar koymayıp göçmenlerin ihtiyaçlarına odaklanarak başlamak gerek; oysa bunun tam tersi oluyor... Temel motivasyon göçmenlerin ihtiyaçlarını belirlemek ve staj eğitiminin hakkını verebilmek için bu ihtiyaçları yanıtlayabilmek olmalı.

Dilek-öneri kutusu ve geri bildirim formu gibi yöntemlerin yanı sıra katılımcılarla ve stajları sırasındaki danışmanlarıyla birlikte geri bildirim toplantıları düzenlenmektedir. Nürnberg’deki eğitim merkezinde de, katılımcılara sorular sormanın ve dolayısıyla bir yandan işgücü piyasasına, diğer yandan da müşterilere göre yönelmenin güvencesini elde etmenin ne kadar önemli olduğunun bilincine varılmıştır.

Hedef grubun gereksinimlerine süratle cevap verebilmek için önemli olan ön koşul, sağlam fakat kendi içinde esnek bir finansman yapısıdır: “...Değiştirebiliyoruz. O yüzden ben de geçen yıl parayı bir şeye harcadım, bu yıl başka bir şeye harcayabiliyorum. Bir zarfım var ve nasıl harcayacağımı öğrencilerimizin ihtiyaçlarına göre seçebiliyorum.”

Kısa süre içinde güncel gelişmelere ancak bu şekilde ayak uydurulabilir ve böylece görüşmelerden birinde sözü edilen “doğru uygulama” ölçütüne –tam zamanında ve doğru önlemler sunulmak suretiyle– uyum sağlanabilir. Bu örnek, bir girişimin tam anlamıyla etkili olabilmesi için çok sayıda etkenin bir araya gelmesi gerektiğini göstermektedir.

Her iki proje belli bir yerdeki durumun yarattığı bir “tepki” olarak da yorumlanabilir, yani “sıfır noktasından” başlamayıp, mevcut yerel şartlarla bağlantılı olarak oluştukları düşünülebilir. Sadece bölgesel olmayıp ulusal

farklılıklara rağmen, yıllar boyu kaydedilen gelişmeler sırasında belirgin bir biçimde ortaya çıkan ana noktalar arasında içerik bakımından paralellikler açıkça görülmektedir.

Genel bir bakışla her iki girişim de “tek durak ofisleri” [*one-stop shops*] diye adlandırılan kuruluşlara benzetilebilir, zira bunlar bütün önemli adımları bir araya getirmekte, yani ilk danışmadan, meslek dili öğrenimi ve sınav hazırlıklarından başlayıp, pratik alana geçiş evresine veya çalışılacak yer teminine kadar tüm olanakları sunmaktadırlar.

3.2 Hekimlerin entegrasyonu için geniş kapsamlı stratejilerin geliştirilmesi

İngiltere’de –bakım personeli⁹ için daha önce mevcut olan entegrasyon stratejisi dışında– hekimler için geniş kapsamlı bir entegrasyon stratejisinin geliştirilmesiyle, Reache Projesi tüm bu alanı etkileyen önemli teşvikleri hayata geçirmiştir. “Köprüler Kurmak” [Building Bridges] başlıklı “entegre hizmet sağlama modeli”yle tıp meslekleri için, İstihdam Forumu’nun da –fazla yetkiye sahip olmamakla beraber– katıldığı bir konsept oluşturulmuştur (karş. NHS Employers 2007). 2008 yılında bu konudaki ilk önlemlerin gerçekleştirilmesine başlanmıştır. “Köprüler Kurmak” modelinin amacı, daha önceden var olan mesleki entegrasyonu destekleyici “doğru uygulama” girişimlerinin üzerine yapılacak biçimde tasarlanan geniş kapsamlı bir stratejiyle koordinasyon boşluklarını telafi etmek ve eksikleri tamamlamakla önce Londra’da işe başlamaktır.¹⁰

İltica geçmişli olan hekimlerin entegrasyonunu destekleme girişimlerinin bu ayağındaki ana unsurlar şunlardır:

“Hizmet Sağlayıcılar Tarafından Gerçekleştirilen Teşhisler”le, özellikle mültecilere göre ayarlanmış düzenlemeler ve organizasyonlar yoluyla ek eğitimin veya uyum sağlamaya yönelik vasıflandır-

9 2006 yılında İstihdam Forumu tarafından yayımlanan “Mülteci Hemşireler ve Ebeler İçin Rehber”de (A Guide for Refugee Nurses and Midwives) “Kayıt İçin Yol Haritası” (Route Map to Registration) diye adlandırılan, sözüm ona kabul edilme ve iş bulmaya giden yol belirtilmiştir (karş. Employability Forum 2006b).

10 Federal devlet sınırları içinde geçerli olan entegrasyon programı gelişme safhasında olduğundan, halihazırda bu konuda ayrıntılı açıklamalar yapmayı mümkün kılan yazılı çalışmalara veya diğer resmi belgelere ulaşamamaktadır.

manın gerekliliği danışmanlıklar üzerinden saptanır. Bunu takiben “Standart Değerlendirme Aracı” tarafından, kültürel sermaye ve kişisel potansiyele göre mesleki entegrasyona yönelik eylem seçenekleri araştırılır ve bu arada alternatif meslekler de hesaba katılır.

“Dil ve İletişim Becerileri” bu girişimin başka bir yapı taşıdır. Bu strateji bağlamında da dil bilgisini geliştirmenin özel önemi vurgulanmaktadır. (“Dil, kuşkusuz, en büyük engel. IELTS sınavı veya IELTS testi itibarını epey yitirdi. Diğer yandan test de çok güvenilir bir göstergede değil, çünkü gayet yüksek puanlar almalarına rağmen işinde pek de başarılı olmayan doktorlarımız, hemşirelerimiz ve diş hekimlerimiz var, [çünkü] testi nasıl geçeceğinizi öğrenmeniz dili konuşacağınız anlamına gelmiyor; yalnızca testi geçmeyi öğrenmiş oluyorsunuz.”) “Başka Dil Konuşanlar İçin İngilizce” çerçevesinde genel İngilizcenin geliştirilmesinin yanı sıra tıp İngilizcesi kursları da sunulur.

“Yeniden Vasıflandırma ve Mesleki Sicil” başlığı altında yürütölen çalışmaların odak noktasında mesleki bilgilerin geliştirilmesi ve PLAB sınavlarına hazırlık olarak oluşturulan eğitim gruplarına katılım meselesi bulunur. Pratik deneyimler kazanabilmek ve aynı zamanda mesleki bilgiler edinmek için “İşe Alınma Öncesi Destek ve Danışmanlık” olanağı sunulur. Bundan sonraki adım olan “İstihdam Desteği, Danışmanlığı ve Eğitimi” de sistemli olarak iş aramak ve iş başvurusunda bulunmak için alıştırmalar içerir.

Açıklanan bu maddelere paralel olarak, “Oryantasyon ve Kariyer Danışmanlığı” ya da “Alternatif Kariyer Eğitimi” çerçevesinde sürekli olarak danışmanlık hizmetleri sunulacaktır. Bunlara özgün meslek danışmanlığı, kariyer planlaması ve mentoring programları ya da resmi olmayan kanallarla kazanılmış yetkinliklerin tanınmasına yönelik potansiyel analizlerinin yapılmasını sağlayan “İş Öncesi veya Deneysel Öğrenimin Akreditasyonu” da dahildir (karş. NHS Employers 2007: 7 d).

Bütün bu vasıflandırma adımlarına paralel olarak mesleki İngilizce de geliştirilecektir.

Manchester'da Reache Northwest'in Tek Adım Ofisi modelinden farklı olarak, "Köprüler Kurmak" modelinin çeşitli adımları, birbirinden farklı sunucu kuruluşlar tarafından gerçekleştirilmektedir. Söz konusu bölgede çeşitli olanakların bulunduğu, birçok girişimden ibaret geniş bir yelpazenin mevcut olduğu da hesaba katılmaktadır:

Londra Manchester'dan çok farklı. Manchester bekleneni verebiliyor. Londra'nın ise büyüklüğünden dolayı bunu başarabileceğine inanmıyorum. Ayrıca çeşitliliği ve tarihinin de etkisi var; Londra'da yerleşik birçok tedarikçimiz var. Yine [...] aynı yerdeyiz: tek bir merkez, her şeyi yapan bir merkez; pek olası değil bu.

Bu nedenle "Köprüler Kurmak" çerçevesindeki tüm bu adımlar için "doğru uygulama" önlemleri uygun görülmektedir ve bunlar halen çeşitli mercilerden sunulmaktadır. Böylece örneğin London Metropolitan University'ye bağlı Mülteciler Değerlendirme ve Danışmanlık Birimi [Refugee Assessment and Guidance Unit] şimdiye kadar iyi bir danışmanlık hizmeti vermiştir, buna karşılık mesleki dil yetisini geliştirme konusunda Southwark and Barnet Colleges'da iyi tekliflere rastlanmaktadır.

Bu biçimdeki bir organizasyon tek tek adımlar veya teklifler arasındaki geçişlerde çok dikkatli olunması ve geçişlerin yönetilmesi gerekliliğini gösterir. Sunulan açıklamada Case Management'ın¹¹ konuya yaklaşımı şöyle tanımlanmaktadır:

Müşteriler için önemli olan, danışmanlık hizmetini elden geldiğince çabuk almak. Örneğin IELTS planından geçeceklerse, bir sonraki aşamada kime gideceklerini biliyorlar böylece. Bu aşama da onlara bildiriliyor zaten [...] Genel anlamda insanların ne zaman harekete geçeceğini tahmin eder hale geldiğimizi söyleyebilirim. Müşterilerin tıbbi standart yolun yanı sıra alternatif bir yoldan da ulaşabilmeleri için, onlar için gayet önemli olduğunu düşündüğüm, kesintisiz bir danışmanlık ve rehberlik hizmeti almaları-

11 Gecikmiş veya eksik kalmış bir entegrasyon sürecinin tamamlanmasına yönelik politika, Klaus J. Bade'ye göre, aynı haklara sahip olarak toplumsal katılım ve paylaşım olanakları yaratma amacıyla, kesintiye uğramış bir entegrasyon sürecini ileri götürmeye yönelik destekleyici bir girişimdir.

nı sağlamak önemli. Her aşamada önlerinde başka seçenekler de olduğunu bilmek istiyorlar.

“Köprüler Kurmak” adıyla tanımlanan entegrasyon stratejisinde, daha önce önlemler safhasında da (Reache Northwest) saptandığı gibi, ağırlık noktalarının danışmanlık ve dil geliştirme olduğu açıkça bellidir. Buna karşın bu stratejinin tasarım evresine hedef grubun da dahil edilmesi, gerçi Göçmen Sağlık Personeli Danışma Grubu şeklinde planlanmışsa da, (henüz) mümkün olmamıştır.

“Köprüler Kurmak” modelinin güncel durumundan anlaşıldığına göre, mültecilik geçmişi olan dış hekimleri için gerçekleştirilen bir önlemlerle artık uygulama evresi başlamıştır. 2008 yılının Eylül ayında “ileri düzeyde dil desteği” konusunda yeni bir öneri getirilmiştir. Başlangıçta talep edilen ödeneğin sadece yarısı onaylandığından, hekimlerden oluşan grubun –ki tüm müşterilerin %80’ini hekimler oluşturmaktadır– mesleki entegrasyonu henüz güvenceye alınmamıştır. Ama şimdiye kadar gereksinimleri yerine getirme konusunda büyük boşlukların olduğu kaydedilmemiştir, çünkü hekimlerin entegrasyonuna yönelik bu yılki (Nisan 2009) destekleme çalışmaları için projeyi üstlenmiş olanlar, bunun için bir miktar para temin etmiştir.

Almanya’nın entegrasyon politikasındaki gelişmelere bir göz atacak olursak, Federal Göçmenler ve Mülteciler Dairesi’nin geliştirmekte olduğu, tüm ülkeyi kapsayan bir entegrasyon programı çerçevesi dahilinde, olanakları değerlendirip buna benzer bir yönelimle meslek gruplarına özgü geniş kapsamlı bir entegrasyonun tasarlanabileceği akla gelmektedir. Burada da öğretmenler ve mühendislerin yanı sıra hekimler de açıkça hedef grubu olarak dikkate alınmalıdır.

Bu tarz bir programın ağırlık noktası, bir süredir Almanya’da yaşamakta olan göçmen hekimlerin entegrasyonundaki gecikmeyi telafi etmek olmalıdır. Çalışmaların ana konuları, göçmen olarak gelen hekimlere mesleklerinin tanınması ve ek vasıflar edinmeleri için yol göstermek, bu konularla ilgili oldukları halde şimdiye kadar ortak çalışmadan uzak kalmış durumdaki kuruluşların daha açık ve saydam bilgilere sahip olmasını sağlamak, danışmanlıkların yapılarında düzeltmeler yapmak olmalıdır.

Federal Göçmenler ve Mülteciler Dairesi tarafından belirtilen en önemli gereksinimler şunlardır: Mesleğin tanınması (kabul görmesi) ve ek vasıflandırmayla ilgili önde gelen bilgilere ulaşımın sistemli olarak sağlanması ve mümkün olduğunca “tek elden” verilmesi; tanınma (kabul görme) ile ek vasıflandırmanın birleştirilmesi ve ek vasıflandırma için çeşitlendirilebilir teklifler geliştirilmesi; dil bilgisi durumu ile tanınma muamelesinin birbirinden ayrılması, bunun yerine hekimlikte geçerli olan bir dil sertifikası düzenlenmesi. (Federal Göçmenler ve Mülteciler Dairesi böyle bir sertifikayı oluşturmayı planlamaktadır.)

Federal devlet sınırları içinde geçerli olacak entegrasyon programı 2009 yılı baharında yürürlüğe girecektir (karş. BAMF’la yapılan 18.12.2008 tarihli telefon konuşması). Bundan sonra meslek gruplarına özgü stratejinin hekimler için nasıl bir şekil alacağını, halen var olan önlemler ile ulusal program düzlemi arasında İngiltere’deki gibi içerik bakımından paralellikler olup olmayacağını, mevcut önerilerin yerine getirilmesinin nasıl bir seyir izleyeceğini bekleyip göreceğiz.

4 SONUÇ

Almanya ve Büyük Britanya’nın göç tarihi birçok bakımdan birbirinin aksi yönere ilerlemiştir ve buna bağlı olarak göçmenlerin durumu ve entegrasyon politikaları da farklıdır. Yüksek vasıflı göçmenlerin entegrasyonunun göstergesi olan işgücü piyasasında bir yer edinme olgusunda ise böyle bir farklılık görülmediği gibi, iki ülkede göçmenlerin karşılaştığı engeller birbirine çok benzemektedir.

Göçmenlerin işgücü piyasasındaki durumunu iyileştirmek için her iki ülkede iş gruplarına özgü önlemler devreye sokulmaktaysa da, bugüne kadar bunlar her şeye egemen olan sistemleştirilmiş bir entegrasyon konseptinin içine yerleştirilmemiştir. Göçmen olarak gelen hekimlere yönelik olan ve burada açıklanan önlemlerin analizi (VIA, Reache Northwest), geniş kapsamlı ve kendi içinde uyumlu bir entegrasyon desteğinin özel bir önem taşıdığını açıkça gösterdiği gibi, mesleki entegrasyon stratejilerinin tasarlanmasında hesaba katılması gereken önemli noktaları da belirtmektedir. Bunların dikkate alınması, hekimlik mesleğinden sayılan gruba yönelik

geniş kapsamlı bir entegrasyon stratejisi olan “Köprüler Kurmak”ın geliştirilmesinde göze çarpmaktadır. Almanya’da başlangıç olarak bazı öneriler getirilmişse de, henüz meslek gruplarına özgü somut entegrasyon konseptleri geliştirilmemiştir. Buna mukabil İngiltere’de “Köprüler Kurmak” çerçevesinde, hedef gruba yönelik olarak davranmayı ve hedef grubun katılımını sağlamayı esas almanın, bunun yanı sıra dil eğitimine ve danışmaya ağırlık vermenin önemli olduğu saptanmıştır ve bunlar belirgin birer çizgi halinde, mesleki entegrasyona doğru izlenen yolda göze çarpmaktadır.

Yaşam durumlarının ve özellikle de karşılaşılan entegrasyon engellerinin uzmanları olarak hedef grupların da çalışmalara katılması, programların oluşturulmasında ihtiyaçların ve önlemlerin saptanması bakımından çok önemlidir. Yerel koşullara –örneğin kırsal kesim veya büyük kent koşullarına– uyum sağlama da geniş kapsamlı bir entegrasyon stratejisinin yerine getirilmesi için büyük önem taşımaktadır. Çeşitli destekleme yöntemlerinin birbiriyle bağlantısını gerçekleştirmek ve sürecin karmaşıklığına cevap verebilmek için, böyle bir konseptin kendi içinde esnek olması gereklidir.

Genel anlamda entegrasyonun başarılı olabilmesi için entegrasyon sürecinin en önemli etkeni olan iki taraflılık henüz yeterince dikkate alınmamıştır; yani alınan önlemler daha çok göçmenlerin karşısına çıkan kişisel engellerden yola çıkmakta, entegrasyon sürecindeki aktörlerden biri olan ve dolayısıyla entegrasyonu destekleme çalışmalarında hedef kitle sayılması gereken “göç alan toplum”un yapısal engelleri göz ardı edilmektedir. (Örneğin kültürler arası açılım bu konuyla bağlantılıdır.)

Göçmenlerin vasıflarına uygun bir entegrasyonu başarabilmeleri ve kültürel sermayelerinin değerlendirilmesi, hatta genişletilmesi için ek eğitim programlarının ve üstün nitelikli entegrasyon konseptlerinin vazgeçilmez olduğunu, alınan önlemler ve düzenlenen stratejiler açıkça göstermiştir. Buna benzer engellere tepki olarak, başka ülkelerde de benzer önlemlere rastlandığından, en azından entegrasyonu destekleme bazında transfer olanakları düşünülebilir.

Almanya ve İngiltere’de bu stratejilerin ne ölçüde yerine getirilebileceği ve bu konuda ne gibi politik çerçeve koşullarının etkili olacağı ancak zamanla kendini gösterecektir.

KAYNAKÇA

- Adams, Audrey ve Haven Lutaaya (2004), "England," Rita Süßmuth ve Werner Weidenfeld (ed.), *Managing Integration. The European Union's Responsibilities Towards Immigrants*, CD-ROM, Brüksel.
- Bade, Klaus J. (2005), "Nachholende Integrationspolitik. Eingangsstatement zur Podiumsdiskussion, Die neue Integrationspolitik des Zuwanderungsgesetzes – eine Zwischenbilanz," "Gesprächskreis Migration und Integration der Friedrich-Ebert-Stiftung und der Arbeiterwohlfahrt Bundesverband e.V., Berlin, 6 Haziran 2005. URL: <http://www.kjbade.de/bilder/fes.pdf>. [Erişim tarihi: 22.6.2009]
- Bade, Klaus J. ve Hans-Gerog Hiesserich (2007, ed.), *Nachholende Integrationspolitik und Gestaltungsperspektiven der Integrationspraxis*, Göttingen.
- Bourdieu, Pierre (1983), "Ökonomisches Kapital, kulturelles Kapital, soziales Kapital," Reinhard Kreckel (ed.), *Soziale Ungleichheiten*, Göttingen, s. 183-198 içinde.
- Bundesministerium für Bildung und Forschung (2006), *Evaluation des Akademikerprogramms*, Abschlussbericht, Berlin.
- DWP (Department of Work and Pensions) (2005, ed.), *Working to Rebuild Lives. A Refugee Employment Strategy*, Sheffield.
- Employability Forum (2006, ed.), *Rebuilding Lives – Groundwork. Progress Report on Refugee Employment*, Londra.
- Employability Forum (2006a), "About Us – Background," URL: <http://www.employabilityforum.co.uk/about-us/index.htm>. [Erişim tarihi 22.6.2009]
- Employability Forum (2006b, ed.), *A Guide for Refugee Nurses and Midwives*, Londra.
- Englmann, Bettina ve Martina Müller (2007), *Brain Waste. Die Anerkennung von ausländischen Qualifikationen in Deutschland*, Augsburg.
- European Commission, Directorate-General for Justice, Freedom and Security (2004, ed), *Handbook on Integration for Policy-Makers and Practitioners*, Brüksel.
- Geddes, Andrew (2003), *The Politics of Migration and Immigration in Europe*, Londra ve diğ.
- General Medical Council (2009), "Professional and Linguistic Assessments Board," URL: <http://www.gmc-uk.org/doctors/plab/index.asp>. [Erişim tarihi: 22.6.2009]
- Gruber, Sabine ve Harald Rübler (2002), *Hochqualifiziert und arbeitslos. Jüdische Kontingentflüchtlinge in Nordrhein-Westfalen. Problemaspekte ihrer beruflichen Integration. Eine empirische Studie*, Opladen.
- Hadeed, Anwar (2004), *Sehr gut ausgebildet und doch arbeitslos. Zur Lage höher qualifizierter Flüchtlinge in Niedersachsen*, Oldenburg.
- Hadfield, Judith (2006), *Reache Northwest. Refugee and Asylum Seeker Centre for Healthcare Professionals' Education. Project Report*, Mart 2006, Manchester.
- Heckmann, Friedrich (1997), *Integration und Integrationspolitik in Deutschland*, Bamberg.
- Heckmann, Friedrich (2004), "Integrationsweisen europäischer Gesellschaften: Erfolge, nationale Besonderheiten, Konvergenzen," Klaus J. Bade, Michael Bommers ve Rainer Münz (ed.), *Migrationsreport 2004. Fakten – Analysen – Perspektiven*, Frankfurt a.M. içinde.

- Hefe, Natalia ve Margarete Menz (2006), "Wer integriert die Hochqualifizierten? Ergebnisse einer Expertise zur beruflichen Integration russischsprachiger AkademikerInnen in den deutschen Arbeitsmarkt," *Migration und Soziale Arbeit* 3/4, s. 302-309.
- Kogan, Irena (2007), *Working Through Barriers. Host Country Institutions and Immigrant Labour Market Performance in Europe*, Dordrecht.
- Kraus, Katrin (2006), *Vom Beruf zur Employability? Zur Theorie einer Pädagogik des Erwerbs*, Wiesbaden.
- Meyers, Eytan (2004), *International Immigration Policy: A Theoretical and Comparative Analysis*, New York ve diğ.
- Neuffer, Manfred (2002), *Case Management. Soziale Arbeit mit Einzelnen und Familien*, Weinheim ve diğ.
- NHS Employers (ed.) (2007), *Building Bridges. Improving Training and Guidance for Refugee Health Professionals in London. A Consultation Document*, Londra.
- OECD (Organisation für wirtschaftliche Zusammenarbeit und Entwicklung) (2005), *Die Arbeitsmarktintegration von Zuwanderern in Deutschland*, Paris.
- Phillimore, Jenny, Louise Craig, Lisa Goodson ve Sian Sankey (2006), *Employability Initiatives for Refugees in Europe: Looking at, and Learning from, Good Practice. Report for EQUAL and the Home Office*, Birmingham.
- Province of Udine, Social Policy Department (2005), *Transnational Co-operation Agreement "Facets" Final Report*, Udine.
- Remmel-Faßbender, Ruth (2002), "Case Management – eine Methode der Sozialen Arbeit: Erfahrungen und Perspektiven," Peter Löcherbach, Wolfgang Klug, Ruth Remmel-Faßbender ve Wolf-Rainer Wendt (ed.), *Case Management. Fall- und Systemsteuerung in Theorie und Praxis*, Neuwied ve diğ., s. 63-80 içinde.
- Seifert, Wolfgang (2000), *Geschlossene Grenzen – offene Gesellschaft? Migrations- und Integrationsprozesse in westlichen Industrienationen*, Frankfurt a.M. ve diğ.
- Tippelt, Rudolf, Meike Weiland, Sylva Panyr ve Heiner Barz (2003), *Weiterbildung, Lebensstil und soziale Lage in einer Metropole. Studie zu Weiterbildungsverhalten und -interessen der Münchner Bevölkerung*, Bielefeld.
- Unabhängige Kommission Zuwanderung (2001), *Zuwanderung gestalten, Integration fördern*, Bericht der Unabhängigen Kommission "Zuwanderung". Berlin.
- VIA Institut für Bildung und Beruf (o.J.), *Lehrgang Integration immigrierter Ärzte und Ärztinnen*, Faltblatt, Nürnberg.
- VIA Institut für Bildung und Beruf (o.J.a), *Programm zum 22. Lehrgang Integration immigrierter Ärztinnen und Ärzte* (Gesamtdauer: 07. Ekim 2008 - 28. Ağustos 2009).
- Nürnberg VIA Institut für Bildung und Beruf (o.J.b), *Erfolgsbeobachtung zu den Lehrgängen Integration immigrierter Ärztinnen und Ärzte*, Nürnberg.
- Zimmermann, Klaus F., Holger Bonin, René Fahr ve Holger Hintze (2007), *Immigration Policy and the Labor Market. The German Experience and Lessons for Europe*, Berlin ve diğ.

GÖÇ EDİLEN ÜLKEDEKİ KISIRDÖNGÜ: YÜKSEK VASIFLI GÖÇMENLERİN İŞGÜCÜ PİYASASINDA SPESİFİK OLMAYAN VASIFLARDA SAPLANIP KALMASI

1 Giriş

Vasıf düzeyi, bütün ülkelerde olduğu gibi Almanya'da da çok tartışılan bir konudur (karş. BMI 2008). Federal İstatistik Ofisi'nin [Statistisches Bundesamt Deutschland] yaptığı araştırmalara göre, meslek eğitimini tamamlamış veya yüksek okul mezunu olarak Almanya'ya yeni gelen göçmenlerin' oranı %49'dur ve bu, ülkede uzunca bir süredir yaşayan göçmenlerin oranının iki katıdır (Diehl/Grobecker 2008; Hess/Sauer 2007). Uluslararası bağlamda değerlendirildiğinde, Almanya'ya gelen göçmenlerin Kanada veya ABD'ye gelenlere kıyasla daha düşük vasıflı olduğu görülür (OECD 2008: 57 f). Ama bu makalede gösterileceği gibi, geleceğe güvenle bakılabilmesini sağlayan ne vasıf düzeyinin yüksekliği, ne de göç alan ülkenin işgücü piyasasına entegrasyon konusundaki başarısıdır. Yüksek vasıflı göçmenler beraberlerinde getirdikleri kültürel sermayeyi göç alan ülkenin işgücü piyasasında çoğunlukla değerlendiremediklerinden, vasıflarının çok altındaki faaliyet alanlarında saplanıp kalmaktadırlar. Bu durum sadece göçmenlerin kendileri için değil, göç alan ülke için de bir sorundur, çünkü göçmenlerin kültürel sermayelerinin değerlendirilmemesi bir kayıp sayılır.

Aşağıda sunulan analizin amacı,² (yabancı) akademik diplomaya rağmen işgücü piyasasından dışlanan veya spesifik olmayan vasıflara yö-

1 Bu veriler 2000-2003 yılları arasında 20-40 yaşında olup bir yıl öncesine kadar Almanya dışında yaşayanlara yönelik yapılan bir Mikrozensus'tan alınmıştır (Diehl/Grober 2009).

2 Ayrıntılı açıklama v. Hausen'de (2007) bulunmaktadır.

nelik işgücü piyasalarında, yani özel adıyla “herkese açık olan işgücü piyasalarında” buldukları bir işte saplanıp kalan göçmenlerin izlediği süreçleri yeniden inşa etmektir (Doeringer/Piore 1971; Sengenberger 1975, 1978 ve 1987). Bu doğrultuda yirmi anlatımsal mülakat (Schütze 1983) yapılmış ve bunların tümü “Göç Olgusunda Kültürel Sermaye” araştırması çerçevesinde Almanya ve Kanada’da, Karl Mannheim’ın belgesel yöntemine dayanarak değerlendirilmiştir (Bohnsack 1991; Nohl 2006). Başarısızlıkların nedenlerini ortaya çıkarabilmek için ayrıca sekiz vaka daha incelenmiştir; bu kişiler zaman zaman çalışmalarının yasaklanmasına ve/veya düşük vasıflı işlerde çalışmalarına rağmen, uzun vadede işgücü piyasasında kendi vasıfları düzeyinde bir entegrasyon olanağına kavuşmayı başarmıştır.

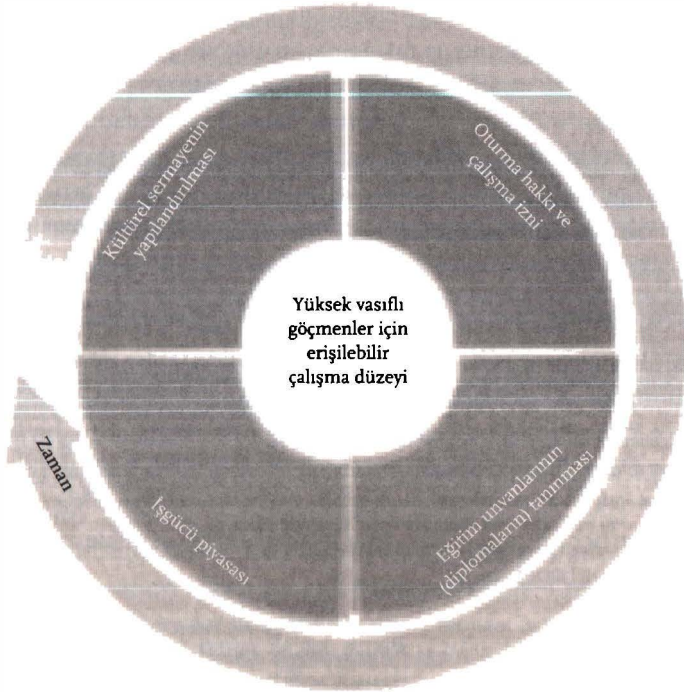
2 GÖÇMENLERİN İSTEDİKLERİ ÇALIŞMA DÜZEYİNE ERİŞMELERİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Göçmenler için vasıflarına uygun düzeyde bir işe girmek çok sayıda ön koşula bağlıdır. Göç edilen ülkenin işgücü piyasasına geçişe giden yolda karşılaşılan birçok engel, erişilmesi mümkün olan çalışma alanının düzeyini etkiler. Söz konusu kişilerin karşılaştığı engeller kurumlarla olan çatışmaların da ötesine uzanır. Göçmenlerin koşullarla ilgili kişisel beklentileri, diğer göçmenlerle paylaştıkları kolektif umutlar ve önceden yaptıkları tahminlere dayanan kanıları yönelimlerini etkiler. Bundan ötürü basit neden-sonuç ilişkileri yerine, daha çok kişisel algılamalardan ve çevreden kaynaklanan unsurların bir araya gelerek göçmenlerin işgücü piyasası entegrasyonuna ve burada bir konum elde etmesine vesile olan “etki alanları” oluşturduğu saptanmaktadır. Göç olgusunun seyri boyunca çeşitli “etki alanları” işgücü piyasası entegrasyonunda baskın durumda olabilir ya da devamında öne çıkabilirler; örneğin ülkede kalabilme durumunun birkaç yıl içinde sağlamlığını yitirmesi halinde durum böyle gelişir.

Tip 1, ülkede oturma ve işgücü piyasasına girme haklarıyla ilgili çerçeve koşullarıyla karşılaşma sırasında ne gibi etkilerin oluştuğunu; Tip 2, diplomaların tanınmadığındaki başarısızlığın sadece bazı koşullarda kurumsal olarak tanınmamakla ilgili olduğunu; Tip 3 ise bazı göçmenlerin ülkede kalma haklarının sağlamlığına ve vasıflarının kısmen kurumsal olarak

Şekil 1. Çalışma düzeyinin etki çemberi:

Dört “etki alanı” ve zaman süreci, yüksek vasıflı göçmenler için ulaşılabilir olan çalışma düzeyini etki altına alarak biçim değişikliğine uğratmaktadır.

tanınmasına karşın, işgücü piyasasıyla ilişkilerinde başarısız olduklarını göstermektedir.

Bu tipte, işgücü piyasasında bir yer edinebilmek için, ülkede oturma hakkına ilişkin çerçeve koşulları büyük önem taşımaktadır. Almanya’da işgücü piyasasına giriş konusundaki sınırlandırmalar göçmenlerin hangi ülkeden geldikleri ve göç motivasyonları açısından ait oldukları gruplara göre değişmektedir. AB üyesi olan ülkelere gelen göçmenler –bazı istisnalar dışında– Alman vatandaşlarıyla eşit tutulur ve bu nedenle onlar için özel bir çalışma izni gereksizdir. AB dışındaki ülkelere gelen göçmenler için ise durum farklıdır: İkamet Yasası’nın 19. paragraf 1. maddesine göre, ancak ülke için ekonomik veya toplumsal bir çıkar söz konusuysa geldiklerinde sı-

nırsız kalma izni alabilir ve dolayısıyla da işgücü piyasasına vasıflarına denk düzeyde girebilirler (Hess/Sauer 2007, S. 12). Almanya'ya mülteci olarak gelen yüksek vasıflılar sığınma hakkı talebinde bulundukları andan itibaren, başvurularında yaptıkları açıklama bu ülkede kalış sıfatlarını değiştirmez, yani “yüksek vasıflılar” kategorisine geçemezler; işlemlerin tamamlanmasına kadar “mülteci” kategorisinde kalmak zorundadırlar. Bu yüzden, yüksek vasıflı olmalarına rağmen işgücü piyasasına girişte bu konudaki sınırlandırmalara tabi tutulurlar. Bu düzenlemeler, getirdikleri kısıtlamalar nedeniyle Alman işgücü piyasası için zararlı oldukları gerekçesiyle giderek daha sık eleştirilip tartışılmaktadır (Hess/Sauer 2007: 9-15, 33).

Tip 1: Ülkede kalma hakkı ve çalışma izni etkisi içinde saplanıp kalmak

Mültecilerin ülkedeki geçirdikleri ilk yılda, sığınma hakkı istekleri kabul edilmedikçe, yasal olarak işgücü piyasasına girmeleri mümkün değildir; sadece kayıt dışı işlerde çalışabilirler. İş hukukuna göre, bu bakımdan ülkede kayıt dışı (kaçak) kalan göçmenlerden farkları yoktur (Bade 2001; Sinn vd. 2005). Tanıtacağımız vakadaki Ali Bey,³ Almanya'da yasadışı olarak yaşayanlar için işgücü piyasasına girişte fazla seçeneklerin bulunmadığını gösteren bir örnektir.

Bu dönemde ne olursa olsun kaçak çalışmam gerekti, çünkü öyle kolay kolay çalışma izni alamayacaktım. Ama kaçak çalışanlara da az para veriyorlar. Üstelik hangi iş olursa olsun razı geleceksin.

Almanya'da sığınma hakkı talebinde bulunanlara, henüz sığınma muameleleri tamamlanmamış olsa da, ülkede kalma yasasının 39. paragrafı uyarınca bir yıldan sonra işgücü piyasasına vasıf düzeylerinin altında bir işe girme hakkı tanınır (Christen 2005: 9). Almanya'da kalmasına göz yumulan kişiler ise bu hakka dört yıl sonra sahip olur. Bu vasıf düzeyinin altında çalışma düzenlemesi işgücü piyasası entegrasyonunu birçok kişi için gene de imkânsız hale getirmektedir, çünkü bu kişiler bir işyeri için eleman arandığına dair birkaç kez ilan verildikten sonra, ancak işgücü piyasasına giriş-

3 Bkz. Weiß'ın bu kitaptaki makalesi.

leri sınırlandırılmamış olanlardan hiçbir talip çıkmadığı takdirde işe alınır. Bu kısıtlı durum da elbette ki iş olanaklarını azaltmaktadır. Bay Mammad bu durumu bilmektedir; ailesiyle birlikte Azerbaycan'dan kaçmak zorunda kalmıştır ve yaklaşık dört yıldır Almanya'da yaşamaktadır. Bu zaman zarfında vasfının altındaki işe girebilme düzenlemesine tabi olarak çalışmaktadır.

Eh, örneğin bir otelde iş buldum, adam bana dedi ki, “Önümüzdeki hafta gelebilir misin?”, ben de dedim ki, “Biz bir kâğıt doldurduk, ben onu bölge yönetim dairesinden aldım.” O dedi ki “Altı hafta beklemelisin”, ama ben de dedim ki, “O zaman bu işi kaybederim, önümüzdeki hafta olması gerek.” O “Bunu yapamam” dedi, “beklemek zorundasın.” Ben de biraz bekledim ve geldim. Bütün bunları yapmak zorundaydım. Çok üzgünüm, o iş gitti, hep aynı durum.

Bu kaç kez başınıza geldi?

Sık sık.

Spesifik olmayan vasıflara ilişkin alanlarda çalışanlar, kolayca birbirlerinin yerini tutabildikleri için değiştirilebilirler ve bundan ötürü böyle işler için süratle adam bulup işe almak mümkündür. Çoğu kez, daha resmi makamlardaki işlemler tamamlanmadan işe bir başkası alınmıştır bile. Böylece yasal bekleme süreleri dışlanma unsuru haline gelir.

İşgücü piyasasına girme hakkını elde edebilen AB dışı ülkelerin vatandaşları için, vasıf düzeyinin altındaki bir işte çalışabilme düzenlemesi iş alanının kesin olarak kapatılmasından farksızdır. Bu kişiler spesifik olmayan vasıflıların iş ortamına girer ve o işlere saplanıp kalırlar.

Bay Melaku pedagoji öğrenimi görmüş olmasına karşın, dokuz yıldır aralıksız olarak “herkese açık işgücü piyasasında” çalışmaktadır. Oturma izni alabilmesi konusundaki belirsizliğin hayatı üzerinde öyle güçlü bir etkisi vardır ki,⁴ elindeki diplomaların tanınması veya kültürel sermayesinin geliştirilmesi tamamen geri plana itilmiştir. Sonunda sığınma talebi kesin olarak reddedilince, çalışma izni de kaldırılır; artık sınır dışı edilmesi

4 Kanada'nın göçmenlere uyguladığı sistemde hukuken ikinci sınıf insan muamelesi gören örneklerle çok eğer rastlandığından, bu tür örnekler araştırmaya dahil edilmemiştir.

olasılığı büyüktür. Bundan böyle devletin yardımıyla geçimini sağlayacaktır. Yıllarca spesifik olmayan işgücü piyasasında saplanıp kalması, ülkede oturma hakkını elde edememesi, dışlanmasının başlıca nedenidir.

Ben onlara dedim ki, “1994’ten 2003’e kadar hiç sorun çıkmadan çalıştım.” Sığınma hakkı muameleleri 2002’de, hayır 2000’de tamamlandı, 2000’den 2003 yılına kadar kaymakamlıktan bana hiçbir şey söylemediler; ülkede kalmama göz yumulduğuna dair bir belge düzenlediler ve ben çalışmaya devam ettim. Ve içimden dedim ki, tamam, ben çoktandır buradayım, çoktan beri burada çalışıyorum, bir suç işlemedim ve düşündüm ki, bana herhangi bir zamanda oturma hakkı tanıyacaklardır; oysa onlar 2003 yılında buna başladılar, bu kadar sene sonra ve bana dokuz on yıl sonra gitmemi söylediler.

Bay Melaku şimdi müşkül durumda olanlara göre özel bir düzenleme yapılmasını ümit etmektedir. Ama mülteciler yıllar sonra kabul görseler veya istisnai durum ya da müşkül durum dolayısıyla yapılan düzenlemeler sonucu oturma izni alabilseler de çoğu zaman geç kalınmıştır, çünkü kişinin yıllar boyu sürekli ve düzenli olarak vafsinin altındaki bir işte çalışmış olması, bundan sonraki süreçte memlekette kalış sıfatını ve dolayısıyla işgücü piyasasına girişini olumsuz etkileyecektir.

Rusya’da pedagoji öğrenimi görmüş olan Afganistan kökenli Bayan Alikosai de Almanya’da beş yıl kaldıktan sonra ülkede kalabilmesini sağlayan bir sığata sahip olunca, başlangıçta mesleki gelişmesi açısından ümide kapılır.

Beni mülteci olarak kabul ettiler. Bizim gibi göçmenler buna “küçük sığınma hakkı” [*klein Asyl*] der. İşte bana bu küçük sığınmayı verdiler. İnanın, çok sevindim. Epey geç olmuştu ama bu bir umuttu. Ben çok iyimserimdir, daima olumlu düşünürüm başıma ne gelirse gelsin. Sonra dedim ki, Tanrı’ya şükürler olsun, artık bir şansım var; ya üniversite öğrenimime devam ederim ya da bir dil kursuna giderim. Ya öyle, ya böyle... Hep arayıp durmalı. Belki de iyi bir iş bulurum, kim bilir...

Oysa Bayan Alikosai için durum bir kısırdöngüye dönüşmüştür. Uzun süre mesleğine ara vermiş olması işgücü piyasasına geri dönüşünü zorlaştırır, bu da gene ülkede kalma hakkının sağlanmasını askıya alınmasına yol açar; çünkü elinde bir işyerinde çalıştığına dair bir belge olmadıkça ülkede kalmasına izin verilmeyecektir: “Ülkede kalmama izin vermiyorlar, çünkü bir işim yok.”

İşgücü piyasasına entegrasyonun başarısız olduğu bu tipik süreçler, ülkede kalma hakkına getirilen sınırlamaların sonuçlarıdır. Bu sınırlamalardan ötürü söz konusu kişiler yıllarca vasıflarının değerine yakın işlerde çalışmaktan mahrum kalır. Bizim incelediğimiz vakalar arasında işgücü piyasasına girişleri sınırlandırılmamış olanlar ya ülkeye geldikten sonra sığınma hakkı işlemlerinin kısa zamanda tamamlanmasıyla olumlu sonuç almış ya da yerli halktan biriyle evlenmişlerdir.

Almanya’da oturma izni alabilmek için bir işe girip düzenli ve devamlı çalışmak mecburiyeti, vasıf düzeyinin altında bir işe saplanıp kalma ya neden olmaktadır. Kanada’da ise durum farklıdır. Kanada’ya göçmen olarak girme iznini alan kişi, coğrafi bölgelere göre düzenlenmiş olan seçim işlemlerinin oluşturduğu engeli aşmış demektir ve bundan sonra da işgücü piyasasına girebilmek için ülkede oturma hakkıyla ilgili kısıtlamalara tabi değildir.⁵ Fakat orada da –ülkede oturma hakkının kesinleşmiş olmasına rağmen– vasfının altındaki bir işe saplanıp kalma durumuna rastlanmaktadır. Aşağıda tanıttığımız Tip 2 buna bir örnektir.

Tip 2: Öğrenim durumunun tanınmasının etki alanı içinde saplanıp kalarak yeni kültürel sermayelerin oluşturulması

Vasfına uygun bir işte çalışma olanağına erişmek için en önemli etken, mevcut akademik unvanın göç alan ülkede kurumsal olarak tanınmasıdır. Almanya’da AB ülkelerinin vatandaşı olmayanlar veya eskiden Almanya’ya ait olan topraklara yerleşmiş olup sonradan tekrar Almanya’ya dönen göçmenler grubuna girmeyenler için, sadece belli bir düzen altına alınmış mesleklerde (özellikle sağlık ve emniyetle ilgili meslekler) tanıma işlemleri öngörülmüştür. Düzen altına alınmamış tüm mesleklerde, olsa

5 Yabancı yüksek okulların diplomalarının denkliği hakkında bkz. bu kitapta Nohl’un makalesi.

olsa resmi olarak eğitim amaçlı akademik tanınma için başvurulabilir (karş. Englmann/Müller 2007: 31 dd).

Resmi gerekçelerden ötürü kurumlar tarafından diplomaları kabul görmeyen kişiler, mesleki vasıflarının düzeyini korumak isterlerse yeni bir kültürel sermaye oluşturmak zorundadırlar. Ülke dahilinde yeni bir akademik unvan edinmek umut vaat eden bir yol olsa bile, yeni bir eğitim sürecinden geçmenin ön koşulu mesleğe özgü dil bilgisine sahip olmaktır. Yüksek vasıflı birçok kişi, ülkeye geldikten sonraki ilk dönemde bu engeli aşamaz. Ayrıca yeni bir öğrenim uzun zamana ve çok paraya mal olur ve yaşamın bazı evrelerinde gerçekleştirilmesi zordur. Aile geçindirmek ve çocuk yetiştirmek zorunda olanlar, böyle bir vasıflanma evresinin sebep olduğu engeller karşısında esnek davranamaz: Örneğin, kimya öğrenimi görüp Türkiye'nin büyük bir ecza fabrikasında birkaç yıl mesleki deneyim edinmiş olan Bayan İdris'in kendi kariyer yönelimi hakkında gayet açık tasavvurları vardır. Evliliği dolayısıyla ülkede oturma hakkına sahip olduğundan, işgücü piyasasına girişte sınırlandırmalara tabi değildir; fakat üniversite, görmüş olduğu öğrenimin sadece bazı bölümlerini tanımakta ve bu yüzden ön lisansını tekrarlaması istenmektedir. Benzer durumdaki birçok kişi gibi Bayan İdris de yeniden üniversite öğrenciliğine adım atmaktan ürkemektedir. Bu yüzden de üniversiteye kaydını yaptırmasına rağmen Almanya'da kimya öğrenimine devam etmez, yıllarca annelik rolüyle yetinir ve eşinin işlettiği lokantada ona yardım eder. Aslında kariyer hedeflerini tamamen aklından çıkarmamıştır, ama yirmi yıl sonra diploması üniversite tarafından tam olarak tanınınca da, yaşadığı zaman kaybını ve bundan dolayı diplomasının uğradığı değer kaybını artık kolay kolay telafi edemeyeceği kanısındadır.

Aslında gelecekte burada çalışmaya devam etmek istiyorum, ama bunun nasıl olacağını bilemiyorum. Mesleğime dönmek istiyorum, ama bu da oldukça zor. Bu arada diplomam tanındı! Ama her şey biraz değişti. Kimyager olarak çalışmam mümkün. Deniyorum, birçok yere yazıyorum, ama hep ret cevabı alıyorum. Uzun süredir çalışmadım; bu biraz zor olacak.

Yaptığımız görüşmenin bu bölümünden açıkça anlaşıldığı üzere Bayan İdris akademik tanınma (ki bunu elde etmiştir) ile mesleki tanınma arasında (iş başvurularına yanıt alamamıştır) bir fark olduğunun bilincinde değildir. Mesleği birtakım hükümlerle düzenlenmiş meslekler grubundan olmadığı için, diplomasının üniversite tarafından tanınması nedeniyle başvuru dilekçeleri olumlu sonuçlar verebilecektir, fakat yıllarca mesleğinde çalışmamış olması başvurularına olumlu yanıt almasına engel olmaktadır. Demek ki mevcut kültürel sermayesini değerlendirme şansı çok düşüktür. Nitekim bu durumdaki kişiler yeniden kültürel sermaye oluşturma sorunuyla karşı karşıya kalmaktadır. Çok zaman kaybetmiş olması, bu kısır döngünün içinden çıkıp vafına uygun bir işte çalışabilmesini giderek daha zorlaştırmakta ve umutsuzluğa düşmesine neden olmaktadır.

Göçmenler yabancı bir ülkeden aldıkları diplomaların üniversite tarafından gecikmeden tanınması ya da kısmen tanınması ve (hukuki düzenlemelerin bulunmaması nedeniyle) işgücü piyasasında başarılı olmaları halinde bile, tanınma muameleleriyle bağlantılı değer kaybı yüzünden diplomalarını küçümseyebilirler. Romanya’da ekonomi öğrenimi görmüş olan Bayan Edes, özel nedenlerle Almanya’ya gelmiştir ve işgücü piyasasına giriş konusunda herhangi bir kısıtlamaya tabi değildir. Gerçi diploması birkaç ay sonra “eski Demokratik Alman Cumhuriyeti (DDR) diploması”yla eşdeğer tutulup tanınır, ama o bunu işgücü piyasasına girebilmesini destekleyebilecek bir araç olarak değerlendirmeyip ev hizmetlerinde çalışmayı yeğler. Diplomasını değerlendirmemesinin nedeni olarak “kendini konumlandırma” duygusunu ileri sürmektedir. Oysa “kendini konumlandırma” bir yana, bir Federal Almanya Cumhuriyeti (BDR) diploması ile bir eski Demokratik Alman Cumhuriyeti diploması arasındaki karşıtlık iki devletin ekonomik sistemlerindeki farklılara dayandığından, ekonomi mezunu birinin bilgilerinde de önemli farkların olacağı kuşkusuzdur.

Onlar dedi ki “Tamam o halde, eski bir DDR diploması da bizimkine eşdeğer sayılmaktadır”, yani bu *Diplom-Ökonom* unvanı demektir. Ama bana öyle geldi ki, “Tamam, bu ikinci sınıf bir diplomadır” demek istedi. İkinci sınıf diploma... Yani ben meseleyi tam olarak

anlamadım. Demek ben şimdi üniversiteyi burada bitirmiş olan biriyle aynı haklara sahibim. Orada böyle bir bölüm var DDR diplomasının BRD diplomasıyla denkleşmesi konusunda. Ama herhalde ben önyargılıydım veya yeterince kendime güvenim yoktu. Bu belge konusunda hep düşünüp duruyordum, kendi kendime inancımın az olduğu belli. İçimde hep şöyle bir duygu vardı: Bir diplomamın olması gerçi iyi, ama bu diploma o kadar da değerli değil, anlıyor musunuz, bu tam olarak bir diploma sayılmaz.

Demek oluyor ki, bir diplomanın tanınma süreci sadece resmi bir işlemden ibaret değildir. Burada söz konusu olan, kurum ile birey arasındaki etkileşim sürecidir ve bu süreçte eğitim unvanının bireysel ve toplumsal değeri de birbirine aktarılır. Kişi eğer eğitimini, resmen ve kısmen tanınmış olmasına rağmen, bizzat “değerli” bulmazsa –Bayan Edes’te olduğu gibi– yıllar boyu vasfının altındaki bir işe saplanıp kalabilir.

Almanya’dan farklı olarak Kanada’da tüm göçmenlerin akademik diplomalarının mesleki alanda da tanınmasına yönelik bir işlem yaptırmaya hakkı vardır; fakat burada göçmenleri ürküten mesele, tanınma işleminin eksikliği değil, karşılarına çıkan bürokratik engellerdir. Burada dışlama mekanizması entegrasyon sürecinin daha ilk başlarında devreye girer ve göçmenlerin yönelimini etkiler. Yapılan analiz, söz konusu kişilerin mesleklerinin tanınması sürecinden bile ürkütüğünü göstermektedir. Hindistan’da pedagoji öğrenimi görmüş olan ve iki yıldır Kanada’da yaşayan Bayan Amargig gibi birçok kişi diplomasının tanınmasını denemekten bile vazgeçmektedir.

Biriyle konuştum ve o dedi ki, “BC öğretmenler kolejine git.” Ora-ya, bilgilendirme bölümüne gittim, bana bir başvuru formu verdiler ve ayrıca bana diplomamın doğrudan üniversite tarafından onlara gönderilmesi gerektiğini söylediler. Bu zor bir şeydi, çünkü bütün belgelerim bende-ydi. Tüm belgelerin asılları bende ve Hindistan’da kimsem yok ki, üniversiteye gidip belgelerimin kopyalarını göndermelerini söylesin.

Evet bunun zor olduğunu işittik, çünkü...

Yaa, gerçekten zor, çünkü bütün ailemiz burada. Kim üniversiteye gidip de kopyaları göndermelerini onlara söyleyecek? Hem zaten biri oraya gidecek olsa ondan bir kanıt isteyeceklerdir, örneğin “Senden bunu yapmanı kim istedi?” diye.

Hayret! Demek ki nerdeyse sizin bizzat gidip üniversiteden belgelerinizin kopyasını istemeniz gerekirmiş gibi bir durum...

Evet, ya da örneğin benim kendi kimliğimi de oraya göndermem gerekiyor.

Kişilerin kuşkuları, aşmaları gereken engeller ve güçlükler nedeniyle tanınma sürecinden ürkmeleri ve çekince duymaları akla yakındır: İşlemlerin uzun sürmesi, bürokratik işleyişle baş etme zorunluluğu ve bazen de bütün bunların maliyeti, üstelik de başarının kesin olmaması yılgınlık yaratmaktadır. Sonunda diplomalar tanınsa da, bu, resmi tanınmanın aynı zamanda işgücü piyasasında da geçerli olacağı anlamına gelmemektedir. Tip 3 buna bir örnek teşkil eder.

Tip 3: “İşgücü piyasası”nın etki alanında saplanıp kalmak

Tanıttığımız üçüncü tip vakalar, ülkede kalmak için bir sığa sahip olup işgücü piyasasına girişleri sınırlandırılmamış ve öğrenim durumu sorunu –kısmen de olsa– halledilmiş kişilerdir. Bu kişilerin bir diplomaya ve kayda değer mesleki deneyimlere sahip olmalarına karşın, göç ettikleri ülkedeki işgücü piyasasının beklentileri karşısında başarısızlığa uğramaları pek de anlaşılır bir durum değildir. Kişilerin kendi görüşlerine göre, iyi olduğunu düşündükleri koşullar onları kendi vasf düzeylerinin altında olan işlerde çalışmaya ya da işgücü piyasasından tamamen dışlanmaya kadar götürmektedir.

Başarılı bir ekonomi mühendisi olan Güney Amerikalı Bayan Hernandez önceleri Almanya’da bilişim teknolojisi dalında kendi vasıflarına uygun bir işte uzman olarak çalışabilmeyi umut etmiştir; ama telekomünikasyon sektöründe yaşanan bir kriz nedeniyle, kendisine teklif edilen işe girebilme olanağını kaybeder. Yüksek vasıflı Alman vatandaşlarından farklı olarak, uygun bir işyeri arayabilecek kadar zamanı yoktur, çünkü bir işte

çalışabilme olasılığı kesinleşmeden ülkede oturma izninden de yoksun kalacaktır. Zaman içinde sürekli vasıf düzeyinden fedakârlık yapmak zorunda kalır. Sonunda cinsiyete özgü işler için oluşmuş işgücü piyasasında sosyal yetkinliğinden faydalanmaya karar verir ve geçimini sağlayabilmek için çocuk bakıcısı olarak çalışmaya razı gelir. Bu örnek vakada, işgücü piyasasındaki yapısal değişimler kişinin çalışma olanaklarında büyük ölçüde düzey düşüklüğüne yol açmıştır.

Kanada'da ise işgücü piyasasında bazı sektörlerin doyuma ulaşmış olmasını göçmenler kendilerine karşı takınılmış sistemli bir tavır gibi algılamaktadır. Kanada'da özellikle yüksek vasıflılara ihtiyaç duyulduğundan, ülkeye giriş yapma iznini alabilen yüksek vasıflı göçmenlerin diplomaları, kurumsal olarak tanınmış olsa da, ülkenin eğitim sistemine uymamakta ve işgücü piyasasında da değerlendirilememektedir (karş. Minister of Industry 2003).

Bay Dhali eşiyle birlikte Pakistan'dan Kanada'ya gelmiştir. Göç etmeye karar vermelerinin nedeni, ülkelerinde mesleki gelişme olanaklarının kısıtlı olmasıdır. Bay Dhali mühendislik dalında bakalorya sınavını vermiş ve sekiz yıl boyunca petrol endüstrisinde mesleki deneyim kazanmış, bu vasıflarından dolayı Kanada'ya göç etme iznini alabilmiştir. Ama gene de mesleğine uygun bir iş bulamamaktadır.

...Ve dediler ki, "Evet, sen vasıflarından dolayı Kanada'ya göç etme niteliğine sahipsin." Onlar benim vasıflarımı kabul etti, öyleyse neden bir işe girmemi engelliyorlar? Onlar, işverenler tarafından neden engellendiğimizi araştırmalı, çünkü ne zaman bir işe başvursak, her şeyden evvel bizi neden işe almadıklarını doğrudan söylemiyorlar. Onların yaptıkları konusunda benim başıma gelenlerden bir deneyimim oldu. Dediler ki, "Tamam Bay Dahli, sizin başvurunuzu saklıyoruz ve sizinle ilişkimizi sürdüreceğiz, eğer bir olanak çıkarsa size bildireceğiz." Üç yıl boyunca beni hiç aramadılar. Bu ne anlama geliyor? *Şaşılacak şey!*

Onlar bizi asla aramaz. Bu demektir ki, "Sen Kanada'ya özgü vasıflara ya da deneyimlere sahip değilsin." Kanada'nın yönetimi ile işverenler

arasında bir sorun var ve ben aralarında nasıl anlaştıklarını, işleri birlikte yürüttüklerini bilemiyorum. Ama hükümet göç etmemiz için onay verdi, öyleyse bir biçimde bize yardım etmeye çalışmalıdır. Onların gerçekten meslek alanlarında insanlara gereksinimi var. Evet, gerçekten öyle.

Bay Sahi de benzer olaylar yaşamıştır. Kendisiyle görüşme yaptığımız tarihte yaklaşık dokuz yıl önce ailesiyle birlikte Kanada'ya yerleşmiştir. Bir kişinin kendi vasfına uygun bir işe girebilmesi için her şeyden evvel Kanada'da meslek deneyimi kazanmış olmasına önem verilmektedir. Bunu belgeleyemeyenler başka türden işlerle yetinmek zorunda kalmakta, bu da vasıflarının düzeyi altındaki işlerde saplanıp kalmalarının başlangıcı olmaktadır.

...Ama başka ülkelerde edinilen eğitim ve deneyimi tanımamalarının nedeni şudur: Bizim onlara vasıflarımızdan ve edindiğimiz deneyimlerden söz etmemiz hiçbir şey ifade etmez. Onlar bize burada ne öğrendiğimizi, burada ne gibi bir deneyim kazandığımızı sorar. Ama herhangi bir yerden buraya gelen bir insan bilgi ve deneyim sahibi olduğunu nasıl gösterebilir? Bilgi ve deneyimlerini gösterebilmesi için önce bir işi olması gerek. Ama ilk soru şu: "Kanada'da deneyiminiz var mı?" Ama deneyimimiz olduğunu nasıl söyleyebiliriz? Elbette ki "Hayır" diyeceğiz. Böylece de işe alınmıyoruz ve bu durum çok yılgınlık yaratıyor. İş bulsak da ücret en düşük düzeyde, biliyor musunuz, çok az ücretle çalışıyoruz. Herkesten çok çalışıp herkesten az kazanıyoruz. Evet, işte böyle. Eğer dibe vurmuşsanız, nereye giderseniz size düzensiz iş verirler, ne olursa olsun daha çok iş, daha çok baskı, daha çok gerginlik ve daha az ödeme...

Kanada'nın işgücü piyasasında üzerinde durulan kültürel sermayenin en önemli unsuru, göçmenlerin memleket dahilinde edindiği deneyimdir ve bu unsur çalışma düzeyini Almanya'da olduğundan daha çok etkilemektedir.

İşgücü piyasasının yabancı ülkelere alınmış diplomalara kapalı oluşu ve işgücü piyasasına entegrasyonda ülke içinde edinilmiş deneyimlere verilen önem nedeniyle Kanada'da özellikle göçmenler için düzenlenmiş

ek bir eğitimden faydalanma ve farklı bir eğitim dalına geçme olanakları sunulmaktadır (Minister of Industry 2003: 10 f). Ne var ki bu türden önlemlerin başarılı olacağı da garantili değildir, çünkü böyle bir eğitim, işe başvuran kişiden istenen “ülke içinde deneyim edinmiş olma koşulu”nun “yerini tam olarak tutmamaktadır.”⁶ Bu girişimler kısmen desteklenmekle beraber, bazen bunlardan yararlanan kişilerin kredi kullanarak para ödemesi gerekmektedir. Oysa bir aile geçindirmekte olan kişiler bu masrafin altından kalkamayacak durumda olabilir.⁷

Almanya’da da, işgücü piyasasına girebilmek için son çare olarak ek eğitim veya farklı bir eğitim dalına geçiş sağlayan girişimlere başvurulmaktadır. Ama özellikle uzun süre yasal olarak işgücü piyasasına giremeyen göçmenlerin, yaşlarının ilerlemiş olmasından ötürü bir ayrımcılıkla karşılaşmaları da bir sorun teşkil edebilir. Bu sakınca Bayan Orsolich’in durumuna benzer vakalarda işgücü piyasasından tamamen kopmaya yol açabilir (karş. Breithaecker/Burkert 2008).

Ben birkaç kez İş ve İşçi Bulma Kurumu’na [*Arbeitsamt*’a] gittim ve başka bir meslek dalına geçebilmek için eğitim görmek istediğimi bildirdim. Bin dereden su getirdiler ama doğru dürüst bir şey bulamadılar. Şimdi de 45 yaşına gelmiş olmamdan ötürü yaşımın geçmiş olduğunu söylediler. Evet, doğrusu çok yazık oldu.

Bu durumda Bayan Orsolich artık kaderine razı olup yaşamını bir ev kadını olarak sürdürmekle yetinecektir.

Vasıf düzeyine yakın bir işte çalışmama süresi ne kadar uzarsa, işgücü piyasası dinamiğinin etkisi de o oranda güçlü olur: Teknolojinin ilerlemesinin birçok faaliyet alanında süratli değişikliklere yol açmasıyla, bir zamanlar edinilen bilgi ve beceriler zaman içinde güncelliğini yitirmekte ya da bir iş dalında doyuma ulaşıldığında artık çalışanlara ihtiyaç duyulmamaktadır. Bu durumda kalanlar sonunda kaderine razı olur, çünkü, örneğin

6 Karş. bu kitapta Nohl ve Kovacev tarafından yazılmış makaleler.

7 Longitudinal Survey of Immigrants to Canada’da (LSIC) görüşülen kişilerin %25’i, vasıf kazandırma uygulamalarının masrafını ödemekte güçlük çektiklerinden söz etmiştir (Minister of Industry 2003, S. 25).

yeni bir kültürel sermaye oluşturmak suretiyle bu çemberin dışına çıkabilmek umudu onlara çok zayıf görünür ve bu yüzden de fazla çaba harcamayı göze alamazlar.

Bayan Goudareva, Rusya'dan gelmiş bir kimya mühendisidir ve Kanada'ya geldiğinde yedi yıllık bir meslek deneyimine sahiptir. Yüksek vasfı sahibi sayılmasından ötürü göçmen olarak kabul edilmiş, fakat işgücü piyasasına adım atabilmek için yeniden bir kimya sınavına girme engelini aşmayı başaramamıştır; çünkü öğrencilik dönemi çok geride kalmıştır, üstelik de yabancı bir dilde sorulan kimya, fizik ve matematik sorularını yanıtlamayı başaramamıştır. Dili tam anlamıyla öğrenip beklenen düzeye ulaştıktan sonra, geçen zaman zarfında da mesleki vasfı öylesine gerilemiştir ki, artık kendi vasfı düzeyinde bir işte çalışmayı gözden çıkarmıştır. Bu kısır döngü böyle dönmeye devam eder ve sonunda yaş faktörü devreye girince işgücü piyasasının kapıları tamamen kapanır (Breithaecker/Burkert 2008):

...Ama daha iyi İngilizce konuşuyor olmanız ve bunu kendinize ayırdığınız sürede öğrenmeniz gene de hiçbir fark yaratmamış gibi görünüyor. Hayır, şimdi bunu kim umursayacak ki? Asıl mesele benim yaşımla ilgili, benim geçkin yaşımla. Mesleğinde çalışmadığın süre ne kadar uzarsa, vasfını da o ölçüde yitirirsin.

Yani sürekli değişikliklerin olması nedeniyle...

Elbette, her şey değişiyor ve kimya da o kadar ilerledi ki, ben artık bir işe yarayamam. Fakat iyi olan bir şey de benim arkamdaki dayanağım: Ben çok çabuk öğrenirim, çünkü bilgim ve deneyimim var. Ama kimse riske girmek istemiyor.

Demek ki bu bir kısır döngü.

Evet öyle.

Çünkü siz birtakım şeylere mecbursunuz.

Buraya gelip de buradan çıkamamak...

Söz konusu göçmenler vasıfları düzeyindeki bir işte çalışmayı giderek gözden çıkarır ve artık bu konudaki tüm beklentilerinden vazgeçerler. Bu durumda kendilerini konumlandırmaları konusunda artık aşılması

mümkün olmayan bir engel söz konusudur. Eski Yugoslavya'da makine mühendisi olan Bayan Pasic'in anlattıkları bunu gösterir.

Ben artık makine mühendisliğinden tamamen koptum; 2003 yılından beri bu meslekte hiçbir şey yapmadım. Bu arada sık sık iş başvurusunda bulundum, ama bir iş bulamadım. Oysa teknik ilerlemeye devam etti. Bu yüzden makine mühendisliğinden beklentilerim çok az. Ben başvuru mektuplarımda hep altı ay veya bir yıl bedava çalışmayı da önerdim, staj yaparmış gibi, hatta bir şeyler öğrenmek için para ödemeye de razı oldum. Fabrikada basit insanlarla da çalışmaya razıydım, ama hep reddedildim. Sonunda benim de hevesim kırıldı; şimdi tercüman olarak çalışıyorum ve burada çok tanındım, beni çok tutuyorlar. Yaptığım işi gayet iyi yapıyorum ve kendimi işime adıyorum.

Bayan Pasic artık asıl vasfından tamamen uzaklaşmış ve belediyede tercümanlık yapmakta karar kılmıştır.⁸ Bundan böyle ön plandaki amacı, başlangıçta olduğu gibi, işinde yüksek bir düzeye gelmek değildir; sadece takdir ve kabul görmek arzusundadır.

3 ÇOĞU KEZ GERİ DÖNÜŞÜ OLMAYAN BİR SÜREÇ OLARAK, İŞGÜCÜ PİYASASINDA SPESİFİK OLMAYAN İŞLERE SAPLANIP KALMAK

Almanya'da yüksek vasıflı göçmenlerin (Tip1) ülkede oturma hakkını elde etmek amacıyla düzeylerinin altındaki işlerde çalışmak zorunda kalmalarının ülkede oturma hakkına konan sınırlamalardan ileri geldiği açıktır. Buna karşılık Kanada ve Almanya'da oturma hakkı kesinleşmiş olan yüksek vasıflı göçmenlerin (Tip 2 ve Tip 3) düzeylerinin altındaki bir işte saplanıp kalmaları şaşırtıcıdır. Bir yandan kurumsal olarak yönetilen

8 Elimizde bulunan verilere göre, işgücü piyasasında kişisel başarısızlıkların nedenlerini yeniden kurgulamak mümkün değildir; fakat iyi bir yere gelmeyi başarabilen göçmenlerle yapılan karşılaştırmadan, işgücü piyasası entegrasyonunu kolaylaştırmada hangi faktörlerin etkili olduğu açıkça anlaşılmaktadır. İşgücü piyasasına vasıflarından düşük bir işle girmelerine karşın mesleki kariyerlerine yeniden dönebilen göçmenlerin (karş. bu kitapta v. Hausen'in makalesi) zengin sosyal ilişkilere sahip olduğu saptanmıştır (Voss 2007; Haug 2007; Hollstein 2007; Ministry of Industry 2003, 2005). Bu ilişkiler işgücü piyasasıyla doğrudan doğruya irtibata geçmeyi sağlamakta veya parasal destek sunmaktadır ve bu suretle gelir düzeyinin çok düşük olduğu evreler atlatılabilmekte, kişi uzun vadede kendi meslek dalında yeni bir konuma gelerek vasfını istediği düzeye getirebilmektedir.

giriş kısıtlamaları, diğer yandan bu çerçeve koşulları dahilinde kişisel yönelimlerin özgürlük alanını kısıtlayan kimi dolaylı tecrübeler –göçmenlerin kendi kendilerini küçümsemeleri gibi– böyle bir durumu yaratmaktadır. Bazı kişiler çerçeve koşulları ve eylem yönelimi nedeniyle, spesifik olmayan vasıflara yönelik işgücü piyasasına girer ve burada saplanıp kalır. Bu durum özellikle diplomaların tanınması meselesinde göze çarpmaktadır. Bu sorunla muhatap olanlar, karşılaşacakları güçlükleri göze alamadıkları için, diplomalarının tanınmasıyla ilgili süreçten ürker ya da bizzat kendileri diplomalarını “değersiz” bulurlar.

Kuşkusuz, vasıf düzeyinin altındaki faaliyet alanlarında saplanıp kalmanın en önemli nedenlerinden biri, mesleki kariyere uzun süre ara vermek zorunda kalmaktan ileri gelen zamansal gecikmelerdir. Göçmenler birçok ön koşulu aynı anda yerine getirmek zorunda bırakılmaktadır. Ülkede oturma hakkını elde etmek, diplomalarının tanınmasını sağlamak ve gerekli olan dil yetisini kazanmak gibi süreçlerin ancak geniş bir zaman diliminde gerçekleştirilmesi mümkündür. Bu beklentiler çoğunlukla söz konusu kişi tarafından aynı zamanda yerine getirilemediği gibi, üstelik kendi etki alanlarının dışında kalmaktadır. Bu yüzden göçmenler kolayca çıkış yolu olmayan bir çemberinin içine sıkışıp kalır: Belli bir etki alanı içindeki bu engelleri aşmaya yönelik her atılım denemesi, zaman bakımından çok yoğun olan dolambaçlı bir yoldan, başka bir etki alanının içine götürmektedir. Geçen bu zaman zarfında daha önce edinilmiş olan vasıflar değerlerini yitirir ve bu nedenle, yeniden kültürel sermaye oluşturma gereksinimi ortaya çıkar. Böylece birbiri arkasından gelen engellerle karşılaşılır ve bir türlü sonuca ulaşılamaz. Tüm bu vakalardaki ortak nokta şudur: Olayların akışından ötürü uğranan birikmiş zaman kaybı ilerleyen yaşla bir araya geldiğinde, göçmenler vasıflarının altındaki düzeyde olan bir işe bağlanır ve bu da sonunda işgücü piyasasında kalıcı bir konumlanma sürecine dönüşür. Böylece artık geri dönüş yolları kapanmış olur.

Kuşkusuz, belli bazı etki alanlarında mevcut potansiyel, süreçleri hızlandırmaya ve bu suretle birtakım işlere saplanıp kalmayı önlemeye müsaittir; fakat en önemli mesele, yerine getirilmesi gereken koşulların birbirine bağımlı olmasıdır. Belki de sürecin tümünün kısaltılması ve zaman

kaybının daha iyi denetim altına alınabilmesi için asıl el atılması gereken manivela budur. Bu mekanizmayı çözümlemekle, belki de göçmenlerin vasıflarına uygun bir faaliyet alanına erişebilme şansı artırılabilir.

4. SONUÇ

Önümüzdeki on yıllarda gerçekleşmesi beklenen demografik değişim sonucu, bir işte çalışabilecek nüfusun toplam nüfusa oranı OECD ülkelerinde ve dolayısıyla da Almanya'da düşmeye devam edecektir (OECD 2009; Grobecker/Krack-Roberg/Sommer 2009; Statistisches Bundesamt 2009).⁹ Bu tahmine göre, ilerleyen zamanda yüksek vasıflı göçmenlere daha çok ihtiyaç duyulacaktır (BMI/BMAS 2008). Almanya'da da politik tartışmalar, bu gelişme göz önünde bulundurularak, göç olgusunu belli bir amaca göre yönetme konusu üzerinde yoğunlaşmaktadır. Almanya'ya yeni gelen göçmenlerin vasıf düzeyleri uzun süredir ülkede yerleşik olanlarınkinden daha yüksek olsa da (Diehl/Grobecker 2009), eskiden beri göç alan ülkelerde, örneğin Avustralya, Kanada ve ABD'de yabancı nüfus Almanya'dakilerden çok daha yüksek vasıflıdır (OECD 2008). Ülkeye yüksek vasıflı göçmenler getirtmek için yürütülen ve giderek artan çabalarda, göçmenleri davet etme politikasının yanı sıra bu kişilerin ülkeye geldikten sonra karşılaşacağı toplumsal koşullar üzerinde daha önemle durmak gerekmektedir; çünkü bu analizin sonuçları incelenecek olursa, Almanya ve Kanada'da göç sistemlerinin farklılıklarına rağmen örnek vakalarda ortak noktalar saptanmaktadır: Öğrenimini başka bir ülkede görmüş olan yüksek vasıflı göçmenler özel vasıflar gerektirmeyen faaliyetlere saplanıp kalmakta ya da işgücü piyasasından tamamen kopmaktadır. Bu yüzden her iki ülke göçmenlerin sahip olduğu potansiyeli büyük ölçüde yitirmektedir. Kanada göçmenlerin ülkeye gelişini vasıflarını kanıtlamaları yoluyla yönettiği halde, ülkede göçmenlerin %60'ı –yüksek vasıflı olmalarına karşın– göç ettikten sonra asıl mesleğini icra etmemekte (Minister of Industry 2003: 30) ve gerçek vasıflarına uygun bir işte çalışmak yerine daha düşük düzeydeki bir işe girme eğilimini göstermektedir (Minister of Industry 2005: 65 d).

9 Sayılar meslek gruplarına, cinsiyete ve göç veren memlekete göre büyük değişiklikler göstermektedir (Minister of Industry 2005: 64f).

OECD verilerine göre, Almanya'da 2005 yılında yüksek eğitim görmüş yabancıların %29'u ya iş aramaktadır ya da işgücü piyasasında aktif değildir. Buna karşılık eşit vasa sahip Almanların sadece %14'ü aynı durumdadır (OECD 2009: 38).

Almanya'nın işgücü piyasasına göç yoluyla daha çok kültürel sermaye kazandırmak için, sadece belli bir hedefe yönelik göç politikası uygulamak ve göçmenlerin vasıf düzeyi ortalamasını yüksek tutmak yeterli değildir. Kanada örneğinde görüldüğü gibi, göçmenlerin hukuken eşit duruma getirilmesi de amaca doğru atılan bir ilk adım olmaktan öteye geçmez. İnsanlar yüksek vasıflarına ve ülkeye gelişlerinin ilk yıllarında koşullara uyum sağlamak için büyük bir gayret göstermiş olmalarına rağmen dışlanma çarklarının dişlileri arasında sıkışıp kalırsa, bunu göç alan ülkenin başarısızlığı olarak yorumlamak gerekir; çünkü bazı göçmenler benzer engellere karşı başarıya ulaşsa da, spesifik olmayan vasıflılığa doğru ve işgücü piyasasında uzun süre saplanıp kalmaya götüren süreçler bireysel ya da ayrıcalıklı vakalar olarak tanımlanamaz. Bunların var oluşu, sosyolojik olarak açıklanabilen ve kısmen ülkeaşırı oldukları saptanabilen tipik sorunların bir araya gelmesi sonucuna bağlanmaktadır.

KAYNAKÇA

- Bade, Klaus J. (2001), *Integration und Illegalität in Deutschland*. Institut für Migrationsforschung und Interkulturelle Studien, Osnabrück.
- Bundesministerium des Inneren (BMI) (2008), "Migration und Integration – Aufenthaltsrecht, Migrations- und Integrationspolitik in Deutschland," URL: http://www.bmi.bund.de/cae/servlet/contentblob/136594/publicationFile/15291/Migration_und_Integration.pdf. [Erişim tarihi: 23.6.2009]
- Bundesministerium für Arbeit und Soziales (BMAS)/Bundesministerium des Inneren (BMI) (2008), "Aktionsprogramm der Bundesregierung. Beitrag der Arbeitsmigration zur Sicherung der Fachkräftebasis in Deutschland." URL: http://www.bmas.de/coremedia/generator/26948/property=pdf/2008_07_16_aktionsprogramm_fachkraefte.pdf. [Erişim tarihi: 23.6.2009]
- Bohnsack, Ralf (1991), *Rekonstruktive Sozialforschung. Einführung in Methodologie und Praxis qualitativer Forschung*, Opladen.
- Bourdieu, Pierre (1983), "Ökonomisches Kapital, kulturelles Kapital, soziales Kapital," Kreckel, Reinhard (ed.), *Soziale Ungleichheiten*, Göttingen, s. 183-198 içinde.

- Breithecker, Renate ve Carola Burkert (2008), "Über 50 Jahre und MigrantIn = arbeitslos? Zur Situation älterer MigrantInnen auf dem deutschen Arbeitsmarkt," *Migration und Soziale Arbeit* 30, 3/4, s. 251-259.
- Christen, Torsten (2005), "Regelungen für den Arbeitsmarktzugang für Drittstaatsangehörige. Bundesarbeitsblatt des Referats Beschäftigung ausländischer Arbeitnehmer," Bundesministerium für Wirtschaft und Arbeit (BMWA).
- Doeringer, Peter/Piore, Michael (1971), *Internal Labour Markets and Manpower Adjustment*, New York.
- Diehl, Claudiane Claire Grobecker (2009), "Neuzuwanderer in Deutschland. Ergebnisse des Mikrozensus 2000 bis 2003." Statistisches Bundesamt. URL: <http://www.destatis.de/jetspeed/portal/cms/Sites/destatis/Internet/DE/Content/Publikationen/Querschnittsveroeffentlichungen/WirtschaftStatistik/Bevoelkerung/NeuzuwandererDeutschland.property-file.pdf>. [Erişim tarihi: 23.6.2009]
- Englmann, Bettina ve Martina Müller (2007), "Brain Waste. Die Anerkennung von ausländischen Qualifikationen in Deutschland." URL: <http://www.berufliche-erkennung.de/brain%20waste.pdf>. [Erişim tarihi: 25.4.2009]
- Grobecker, Claire, Elle Krack-Roberg ve Bettina Sommer (2009), "Bevölkerungsentwicklung 2006," Statistisches Bundesamt. URL: <http://www.destatis.de/jetspeed/portal/cms/Sites/destatis/Internet/DE/Content/Publikationen/Querschnittsveroeffentlichungen/WirtschaftStatistik/Bevoelkerung/Bevoelkentwicklung2006.property-file.pdf>. [Erişim tarihi: 23.6.2009]
- Haug, Sonja (2007), "Soziales Kapital als Ressource im Kontext von Migration und Integration." Jörg Lüdicke ve Martin Diewald (ed.), *Soziale Netzwerke und soziale Ungleichheit. Zur Rolle von Sozialkapital in modernen Gesellschaften*, Wiesbaden, s. 85-111 içinde.
- Hausen, Niki von (2007), "Teufelskreis im Ankunftsland: Zur Verstetigung hochqualifizierter Zuwanderer im Arbeitsmarkt für unspezifische Qualifikationen," Göç Sırasında Kültürel Sermaye Araştırma Raporu No. 6. URL: http://www.cultural-capital.net/images/stories/publications/working_paper6.pdf. [Erişim tarihi: 23.6.2009]
- Heß, Barbara ve Leonore Sauer (2007), "Migration von hoch Qualifizierten und hochrangig Beschäftigten aus Drittstaaten nach Deutschland," Bundesamt für Migration und Flüchtlinge (BAMF), Çalışma Raporu 9. URL: http://www.bamf.de/clin_092/nn_444062/SharedDocs/Anlagen/DE/Migration/Publikationen/Forschung/WorkingPapers/wp9-migration-von-hoch-Qualifizierten.html. [Erişim tarihi: 25.6.09]
- Hollstein, Betina (2007), "Sozialkapital und Statuspassagen – Die Rolle von institutionellen Gatekeepern bei der Aktivierung von Netzwerkressourcen," Jörg Lüdicke ve Martin Diewald (ed.), *Soziale Netzwerke und soziale Ungleichheit. Zur Rolle von Sozialkapital in modernen Gesellschaften*, Wiesbaden, s. 53-83 içinde.
- Nohl, Arnd-Michael (2006), *Interview und dokumentarische Methode. Anleitungen für die Forschungspraxis*, Wiesbaden.
- Nohl, Arnd-Michael, Karin Schittenhelm, Oliver Schmidtke ve Anja Weiß (2006), "Kulturelles Kapital in der Migration – ein Mehrebenenansatz zur empirisch-rekonstruktiven Analyse der Arbeitsmarktintegration hochqualifizierter MigrantInnen," *Forum Qualitative Sozialforschung* 7, 3, Art. 14. URL: <http://www.qualitative-research.net/fqs-texte/3-06/06-3-14-d.htm>. [Erişim tarihi: 23.6.2009]

- Organisation for Economic Co-Operation and Development (OECD) (2008), *International Migration Outlook. Annual Report 2008*, s. 57-60.
- Organisation for Economic Co-Operation and Development (OECD) (2009), "Managing Highly-Skilled Labour Migration: A Comparative Analysis of Migration Policies and Challenges in OECD Countries." OECD Social, Employment and Migration Working Papers No. 79. URL: [http://www.oilis.oecd.org/oilis/2009doc.nsf/LinkTo/NT00000ED2/\\$FILE/JT03261489.PDF](http://www.oilis.oecd.org/oilis/2009doc.nsf/LinkTo/NT00000ED2/$FILE/JT03261489.PDF). [Erişim tarihi: 23.6.2009]
- Sengenberger, Werner (1975), *Arbeitsmarktstruktur. Ansätze zu einem Modell des segmentierten Arbeitsmarktes*, Frankfurt/München.
- Sengenberger, Werner (1978, ed.), *Der gesplittete Arbeitsmarkt. Probleme der Arbeitsmarktsegmentation*, Frankfurt/New York.
- Sengenberger, Werner (1987), *Struktur und Funktionsweise von Arbeitsmärkten. Die Bundesrepublik Deutschland im internationalen Vergleich*, Frankfurt/New York.
- Schütze, Fritz (1983), "Biographieforschung und narratives Interview." *Neue Praxis* 3, s. 283-293.
- Sinn, Annette, Axel Kreienbrink, Hans-Dieter Loeffelholz ve Michael Wolf (2005), "Illegal aufhältige Drittstaatsangehörige in Deutschland. Staatliche Ansätze, Profil und soziale Situation," Bundesamt für Migration und Flüchtlinge (BAMF), Araştırma Raporu 2.
- Statistisches Bundesamt (2009), "Demografischer Wandel in Deutschland. Heft 1. Bevölkerungs- und Haushaltsentwicklung im Bund und in den Ländern. Ausgabe 2007." URL: <https://www.destatis.de/csp/shop/sfg/bpm.html.cms.cBroker.cls?cmspath=struktur,vollanzeige.csp&ID=1021430>. [Erişim tarihi: 23.6.2009]
- Minister of Industry (2003), "Longitudinal Survey of Immigrants to Canada. Progress and Challenges of New Immigrants in the Workforce." Statistics Canada. URL: <http://www.statcan.gc.ca/pub/89-611-x/89-611-x2003001-eng.pdf>. [Erişim tarihi: 23.6.2009]
- Minister of Industry (2005), "Longitudinal Survey of Immigrants to Canada. A Portrait of Early Settlement Experiences." Statistics Canada. URL: <http://dsp-psd.tpsgc.gc.ca/Collection/Statcan/89-614-XIE/89-614-XIE2005001.pdf>. [Erişim tarihi: 23.6.2009]
- Voss, Thomas (2007), "Netzwerke als soziales Kapital im Arbeitsmarkt," Axel Franzen ve Markus Freitag (ed.), *Sozialkapital. Grundlagen und Anwendungen, Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie, Özel Sayı 47*. Wiesbaden, s. 321-342.

E: AYRIMCILIK:
HUKUKİ VE SEMBOLİK DIŞLANMA YOLUYLA KÜLTÜREL SERMAYE KAYBI

GÖÇ SÜRECİNE DAYALI BİYOGRAFİK YÖNELİMLERİN YABANCILAR HUKUKU UYARINCA KURUMSALLAŞTIRILMASI

Bayan Hernandez ekonomi mühendisidir ve henüz 25 yaşında olmasına karşın Brezilya'da bir telekomünikasyon kuruluşunda yönetici konumundadır. Kendisine uluslararası bir yüksek lisans eğitimi için Almanya'ya gitmesi teklif edildiğinde hemen kabul eder. Bunun nedenlerinden biri de mesleğinden dolayı özel yaşamına zaman ayıramayışıdır. Bir yıl boyunca Almanya'da çalışmaya devam ettikten sonra yabancı uzman olarak bir iş arar; fakat o dönemde öğrenim nedeniyle verilen oturma izni yabancı uzman statüsündekiler için geçerli değildir ve Bayan Hernandez'e iş verecek olan firma, bilişim sektörü dalındaki durgunluk nedeniyle ancak staj yapacağı bir yer teklif edebilmektedir. Bayan Hernandez bu gibi işyerlerinde bir yıl vakit geçirerek biriktirmiş olduğu parayı tüketir ve 2003 yılında tekrar memleketi Brezilya'ya döner.

Bayan Hernandez'in göç etme motivasyonunda vasıflanma ve kariyer yapma yönelimi ön planda olmakla beraber, mesleği ile özel yaşamını birbirinden ayırma isteği de buna eklenmektedir. Almanya'ya geldikten kısa bir süre sonra bir Alman vatandaşıyla ilişkiye girmiştir. Görüşmenin yapıldığı tarihte bu ilişki beş yıldır devam etmektedir. Yabancılar hukuku uyarınca bir Alman vatandaşıyla evlenerek hemen işgücü piyasasına girme olanağını elde edebilmekteyse de, Bayan Hernandez böyle bir evliliğe kuşkuyla bakmaktadır. 2004 yılında bir iş teklifi alarak yeniden Almanya'ya giriş yapar, ancak ülkede oturma durumuna ilişkin çok daha kötü koşullara katlanmak zorunda kalır. Buna karşın evlenmeye neden razı olmadığı sorusu giderek daha da dikkat çekici olmaya başlar. Üstelik, bu aşk ilişkisini ve 2006 yılında doğması beklenen çocuğunu Almanya'da oturma hakkı elde etmek için bahane olarak kullanmak istediği suçlamasıyla da karşılaşmıştır. Bu durumda, çocuğu doğar doğmaz Brezilya'ya dönmeye karar verir.

Birçok bakımdan tipik olan bu vaka, her şeyden evvel göç olgusunun birçok motivasyondan ileri gelebileceğini göstermektedir. Bu yönelimlerin sadece bir bölümü için sosyal kurumsallaştırma –örneğin evlilik kurumu– söz konusudur (Berger /Luckmann 1980). Göçmenlerde biyografik motivasyonların kurumsallaşması özel bir önem taşımaktadır, çünkü yabancılar hukukuna göre göç motivasyonları meşru ve gayrimeşru olarak iki gruba ayrılmaktadır. Ama yaşam ortaklığı yöneliminde –ki bu, özel yaşam çerçevesine girer– bunu kurumsallaştırmak çoğu kez bizzat ilgili kişiler tarafından reddedilir. Bayan Hernandez vakası şu bakımdan da tipiktir: Yabancılar hukuku –kurumsallaştırılması mümkün olan– bir tek motivasyon üzerine dikkati yöneltir, oysa insanların çoğu, göç süreci içinde değişikliğe uğrayabilen birçok biyografik meseleyi aynı zaman dilimi içinde dengelemeye çalışmaktadır. Sonuç olarak bu örnek, biyografik yönelimlerle bunların yabancılar hukukuna göre kurumsallaştırılması meseleleri arasındaki etkileşimin karmaşıklığını gözler önüne sermektedir. Motivasyonlar belli sınırlar içinde yabancılar hukukunun beklentilerine uygun bir şekle sokulabileceğinden, genel olarak bazı kuşkulara, örneğin ülkede oturma hakkını elde edebilmek için “bahane olarak” bir motivasyonun ön plana geçirildiği kuşkusuna yol açabilir.

Bu makalede, ülke dışında yüksek öğrenimlerini tamamlamış olarak Almanya’ya göç eden yüksek vasıflıları göçe sevk eden spesifik yönelimler gözler önüne serilecektir. Söz konusu kişiler hukukten dışlanmanın çeşitli türleriyle karşılaşmıştır (karş. bu kitapta Weiß). Bu hukuki dışlanmalar bir yandan motivasyonlarla, diğer yandan da liberal hukuk devletlerindeki düzenleme olanakları ve düzenleme gereksinimiyle bağlantılıdır (Bölüm 2). Almanya ve Türkiye’de hukukten dışlanmış olan tiplerin birbirleriyle karşılaştırılması bu duruma belirginlik kazandıracaktır (Bölüm 3). Aslında karmaşık ve değiştirilebilen motivasyonlarla her iki ülkeye giriş yapan göçmenlerin, bu ülkelerdeki kurumsal sistemlerin birbirinden çok farklı olması nedeniyle, birbirinden farklı deneyimler yaşaması beklenir. Oysa hukukten dışlanmış olan önemli tipler arasında benzerlikler saptanmıştır ve bu da ulus devletlerde motivasyonların kurumsallaştırılması bakımından sağlanan olanakların sınırlı olduğunu göstermektedir. Nitekim ulus devletler istenmeyen göçlerin denetlenmesinde kendi hukuki standartları,

uluslararası hükümler ve sınır denetimlerinin uygulanmasındaki sorunlar nedeniyle kısıtlanmış durumdadır.

1 GÖÇ SÜRECİNE DAYALI BİYOGRAFİK YÖNELİMLER

Göçe bağlı biyografik yönelimlerin karmaşıklığı, yabancılar yasası düzenlemesinin bir “yan etkisi” diye nitelendirilerek basite indirgenmektedir. Bizzat göçmenler de hukuki baskılar altında kaldıklarında ya da neden “bir zamanlar” göç etmeye karar verdiklerini çocuklarına açıkladıklarında bazı meselelerin üstünü örtüp başka motivasyonları öne çıkarır.¹ Bunun sebeplerinden biri de şudur: Örneğin yaşamını paylaşmak istediği kişiyle birlikte olma yönelimi kolayca ve yasalara uygun bir biçimde kurumsallaştırılabilirken, başka ülkeleri tanıma yönelimi göç etmek için yeterli bir neden olarak görülmemekte ve başka açıklamalar gerektirmektedir.² “Göç Sürecinde Kültürel Sermaye” projesiyle³ ilgili araştırmalar sırasında görüşülen kişilerin bazıları, göçle bağlantılı biyografik yönelimleri hakkında nispeten daha açık konuşabilmiştir. Bu kişiler yetişkin insanlar olarak ülkeye girmiş ve ülkenin yerlileriyle eşit bir hukuki statü edinebilmiştir; göçle bağlantılı biyografik yönelimlerini de bütün bileşenleri ve zaman içindeki gelişimiyle⁴ yeniden kurgulayıp gözler önünde canlandırmak mümkündür.

(1) *Hayat arkadaşı/eş yönelimi*: Mülakat yapılan toplam 85 kişi arasındaki örneklerin bir bölümünde bu duruma sıkça rastlanmaktadır. Bu yönelim, göç nedeni olarak ya tek başına ya da başka motivasyonlarla birlikte ortaya çıkar ve ülke sınırları dışında başka bir yerde yaşama isteğine neden olur. Dikkati çeken bir durum şudur: Bayan Hernandez, hayat arkadaşıyla bir arada olma motivasyonu ülkeye girişini kolaylaştırmasına rağmen evlenmeye razı olmayıp önce başka yollarla ülkeye yerleşme hakkını elde etmekte ısrar eden tek kişi değildir. Mülakatlar sırasında, hayat arkadaşıyla bir arada olma yönelimine sahip olan birçok kişinin ülkede yerleşme hakkını elde

1 Karş. Schittenhelm vd.’de (2007) Steffen Neumann tarafından anlatılan göç tipi.

2 Bayan Hernandez de bir yıllık öğrenim için ülke dışına çıkması gerektiğini söyleyerek Brezilyalı işverenini ikna edememiştir. “Başka bir neden daha” olduğunu söylemesi gerekmektedir.

3 Bu makale, son diplomalarını göç etmeden önce almış olan kişilerle Almanya’da yapılan 65 ve Türkiye’de yapılan 20 biyografik mülakata dayanmaktadır.

4 Karş. Yönelimlerin statü geçişi süreciyle birlikte incelenmesi hakkında bu kitapta Nohl/Ofner/Thomsen’in makalesi.

etmek için öncelikle bu yönelimi ileri sürmediği saptanmıştır; çünkü bu kişiler –yabancılar hukukuna göre kabullenilme ile evliliğin birbiriyle ke- netlenmiş olması dikkate alınarak– aşk ilişkilerinin resmileştirilmesinden kaçınmaktadır (en azından kaçınmak istemektedirler).⁵

Hayat arkadaşı/eş yönelimi daha sonra da ortaya çıkabilir ve büyük bir olasılıkla ülkede devamlı kalma nedeni olabilir. Bu da daha önceden var olan, belli sürelerle kalıp gitme (dönüşümlü ikamet) yöneliminin yerini alır. Böyle bir duruma Bayan Hernandez gibi vasıflanma yönelimiyle ülkeye gelip o dönemde hayat arkadaşını bulan kişilerde sıkça rastlanır. Çocuk sahibi olmak da yönelimde değişime yol açabilir. Hukuken yerlilerle eşit düzeyde tutulmayan yüksek vasıflı göçmenlerde stratejik olarak evlenme durumu sık sık söz konusu olmaktadır. Böyle bir durumu ileri sürenler arasında “stra- tejik aşk” suçlamasıyla başvurularının geri çevrilmesinden ötürü kırılganlık duyanlar da çoktur. Öte yandan görüşülen kişilerden bazıları, yasadışı du- rumdan kurtulmaları için bir dostlarının kendilerine evlilik teklif ettiğini anlatmış, bazıları da yabancılar yasasındaki hükümler nedeniyle ilişkilerini daha çabuk resmiyete döktüklerini açıklamıştır.⁶

(2) *Durumunu iyileştirme yönelimi* tipi ifadesini, sosyoekonomik du- rumunu düzeltmeye yönelik çeşitli umutlar besleyen kişiler için kullanmak- tayız. Yaptığımız görüşmelerde, durumunu iyileştirme yönünde daha yük- sek bir yaşam standardına ulaşabilmek, daha iyi bir altyapı, sosyal güvence, daha cazip meslek dalları, daha yüksek ücret gibi beklentiler saptadık.⁷ Düşük ücretler ödenen ülkelere gelmiş olup Almanya’da iyi para getiren iş imkânlarına kavuşabilecek kadar değerli ve ülkeasını geçerliliğe sahip kül- türel sermayeye sahip olan ender vakalar bir yana bırakılırsa, durumunu

5 Bununla ilgili olarak bkz. adaletle bağlantılı yönelimler hakkındaki araştırmada (Biehl, 2008) “me- ritokratik tutum” tipi ve bu kitapta, ailevi nedenlere dayalı yönelimler ve işgücü piyasası entegrasyonu hakkında Pusch’un yazdığı makalede “hayat arkadaşı nedeniyle göç etme ve yabancı ülkede kalma mo- tivasyonu” tipi.

6 Bizim bulgularımız bu bakımdan sadece gerçekten kurulan evlilik bağlarını (Glowsky 2007) dikkate alan ya da stratejik evlilikler üzerinde yoğunlaşan (Fleischer 2007) az sayıda araştırmadan farklıdır. Bu noktada daha iyi olanaklarla bir “uzmanlık statüsü” elde etme durumu söz konusudur ve yüksek vasıflı göçmenler buna daha da eğilimlidir. Aynı zamanda, stratejik evlilikler hakkında yapılan bir araştırmada bu şartlar dahilinde evliliği reddedenlerin dikkate alınmamış olacağı da göz önünde bulundurulmalıdır.

7 “Durumunu iyileştirme” ifadesiyle, görüşülen bazı kişilerin yaşamsal sıkıntılarının üstesinden ge- lebilme çabaları yeterince açık ifade edilmemiş olur. Örneğin bazıları memlekette kalan yaşlı ve zor durumda olan ana babalarına bakmak veya çocuklarına daha iyi bir gelecek hazırlamak amacındadır.

iyileştirme yönelimine hayat arkadaşıyla beraber yaşama gibi başka yönelimlerle birlikte rastlanmaktadır. Durumunu iyileştirme yönelimine cevap verebilecek basit kurumsal çözümler mevcut değildir. Olsa olsa, uluslararası alanda faaliyette bulunan firmalarda çalışan uzmanlar için geçerli olan ayrıcalıklı hükümlerden faydalanılarak ülkede oturma veya çalışma izni alınabilir ya da görüşülen kişi bir “vasıflanma” olanağı veya “öğrenci vizesi” için başvuruda bulunabilir. Büyük bir olasılıkla kültürel sermayesini geliştirmek için bilgisini artırmak ve staj yaparak deneyim kazanmak, gelecekteki kariyer için de faydalı olacaktır. Aynı bir bölüm olarak incelenmesi gerekenler de Almanlar için getirilen örneklerdeki “Spät-Aussiedler” diye adlandırılan, eskiden Almanya’nın işgali altındaki Kuzeydoğu Avrupa topraklarına yerleştirilmiş olup şimdi yeniden Almanya’ya dönen ve hukuken ayrıcalıklı bir işleme tabi tutulan soydaşlardır. Bu kişilerin Almanya’ya göç etmesinin başlıca nedeni, daha yüksek bir yaşam standardına ve sosyal güvenceye kavuşmaktır.

Mülakat yapılan kişilerin hepsinde sosyoekonomik durumunu düzeltme umudu beklendiği oranda gerçekleşmemiştir. Ama örneklemimizde gene de geri dönme eğilimine nadiren rastlanmıştır, çünkü çoğu kez durumunu düzeltme motivasyonunun yerini başka yönelimler almıştır.⁸

Daha ender rastlanan bir durum da, vasıflanma nedeniyle, örneğin doktora yapmak için bir ülkede kalırken ve daha başından beri mesleğinde çalışma olanağı mevcutken, durumunu iyileştirme motivasyonunun oluşmasıdır. Bu durumdaki kişilerde bazen, ülkede kalma arzusunu güçlendiren başka motivasyonlar da ortaya çıkar. Başlangıçta vasfını geliştirmek amacıyla alınan ülkede kalma izninin uzatılması, az sayıdaki vakada iş ilişkisinin uzatılmasıyla mümkün olmuştur. Örneğin bilimsel çalışmalarda bu bakımdan iyi olanaklar mevcuttur, çünkü yabancılar yasası, bilim ve araştırmayı desteklemektedir.

(3) *Vasıflanma yönelimleri* birbirinden farklı amaçlara dayanır. Klasik amaçların başında üniversite öğrenimini yabancı bir ülkede yapma arzusu gelir. Bunun dışında, üniversiteyi bitirmiş olanların burslu olarak doktora

8 Bu araştırmada, yeniden göç edenler dikkate alınmamıştır. Bu yüzden burada seçme-ayırma etkisi söz konusu olabilir.

çalışması, staj yapmak ve uzmanlık eğitimi almak için yabancı ülkeye gitmeleri söz konusudur. Eğer tek neden vasıf kazanmaksa, kültürel sermayenin zenginleştirilmesinden sonra memlekete dönmek isteği de vardır. Bizim örneklemelerimiz ise sadece başlangıçta memlekete dönme arzusuyla yabancı ülkeye gitmiş ve orada karşılırlarına çıkan yeni motivasyonlar nedeniyle –iş ilişkilerinin uzatılması veya evlenme gibi– memlekete dönmekten vazgeçip, yabancı ülkede kalma durumunu sağlamlaştırmış kişilerden oluşmaktadır.

(4) *Ülkesini terk etmek, yani kaçmak zorunda olan* dördüncü tip, bu sebepten ötürü diğer tiplerden tamamen farklıdır. Savaş tehlikesi, politik kovuşturma ya da silahlı çatışmalar yüzünden memleketinden ayrılmak zorunda kalan bir kişi, bu nedenler devam ettiği sürece yönelimini değiştiremeyecektir. Buna aile kurmak, mesleğini uygulayacağı bir alan bulmak gibi başka yönelimler de eklenebilir. Böyle durumların kişinin göç alan ülkede kalmasında olumlu etkileri vardır. Eğer sığınma talebi reddedilirse, ülkede kalma durumunu sağlamlaştırmak, sadece ülkede kalma hakkı olan bir kişiyle evlenmekle mümkündür. Sığınma hakkı talebinde bulunanlar, o zamanın yasalarına göre öğrenci vizesi ya da uzman vizesi alamamaktadır.

(5) *Başka ülkeler görmek ve tanımak yönelimini* temsil eden araştırma (*exploration*) tipi diğerlerine kıyasla daha “lüks” motivasyonlarla hareket etmektedir. Bizim ampirik veri malzemelerimiz içinde bunlar önceden tanıtılan diğer dört tipten daha az önem taşıyan vakalardır. Yapılan görüşmelerin analizinden, yeni ülkeler keşfetme ve serüven yaşama arzusunun yabancı ülkelerde bazı deneyimler kazanmak amacını da içerdiği anlaşılmıştır.

Ülke görmek ve tanımak yönelimiyle yabancı bir ülkeye gidenler, yasal nedenlerden dolayı turist vizesinin bitiminde ülkeyi terk etmek zorundadır; ama eğer yabancılar hukukunun ayrıcalık tanıdığı bir uzman olarak işe alınırsa veya evlenirlerse, ülkede daha uzun süre kalma olanağına sahip olurlar.

Daha ilk bakışta, yüksek vasıflı göçmenlerin biyografik yönelimlerinin sadece bir kısmının kurumsallaştırılabildiği ve kurumsallaştırılması olası gibi görünen motivasyonların tamamının da yabancılar hukukunun göç denetimi esaslarına göre “meşru” sayılmadığı açıkça görülmektedir. Özellikle sık sık gözlemllediğimiz, ülkede kalma niyetine neden olan veya bu niyeti güçlendiren motivasyonun değişmesi durumu, yabancılar huku-

ku uyarınca motivasyonların kurumsallaştırılmasında dikkate alınmamıştır. Örneğin o zamanın hukuk düzenine göre, Bayan Hernandez'in önce ülkeyi terk etmesi ve yabancı uzman olarak Almanya'ya giriş yapabilmek için memleketindeyken vize başvurusunda bulunması gerekmektedir. Ulus devletler göçü denetlerken göçmenlerin yönelim konularıyla ilgilenir ve bunları yasal olan ve yasal olmayan göç nedenleri olarak birbirinden ayırır. Ama aşağıda gösterileceği gibi, aslında yabancılar hukuku tamamen farklı bir mantıkla hareket etmektedir.

2 GÖÇ SÜRECİNİN DEVLETTARAFINDAN DENETLENMESİ MEŞRULAŞTIRILABİLEN VE “MEŞRU OLMAYAN” MOTİVASYONLAR

Ulus devletlerin temel ilkesi göç sürecini denetim altında tutmaktır. Siyasi kararlar bir devletin halkı önünde meşruluk kazanmalı, bunun için de kimlerin bu ülkenin halkından olup kimlerin olmadığı açıklık kazanmalıdır (Bommes 1999). Uluslar hukukunun görünüşte çok yalın olan temel ilkesine göre, her insan bir devletin vatandaşdır ve bu devletin kaderi hakkında herhangi bir biçimde karar verme hakkına sahip olduğu gibi, bu devletin refah düzeyinden pay alma hakkına da sahiptir (Marshall 1950, Habermas 1996). Bu ilke, ulus devletlerin göç olgusunu denetlemesinde çöketkenli, karmaşık ve çelişkili durumlara yol açmaktadır. Bu alanda, yurtdışında doğmuş vatandaşların ve ülkede yaşayan yabancıların statüsü gibi birçok özel sorunun açıklığa kavuşması gerekmektedir (Brubaker 1992). Çoğu kez politik söylemler ile gerçekteki yönetim biçimi arasında büyük uçurumların bulunduğu görülmektedir (Hollifield 2000; Pécoud/De Guchteneire 2007: 5). Kamusal tartışmada ulusal mitlere değer verilirken, göçün düzenlenmesindeki uygulamada ise belli bazı işverenlerin çıkarları gözetilir. Örneğin Alman ailelerin evlerinde hizmet verecek personelin eksikliği (Geissler 2002), Doğu Avrupa'daki halkların çoğuna ülkeye vizesiz giriş hakkı tanınmasıyla giderilmeye çalışılır. Göçün düzenlenmesinde aslında yönetimin amaçlamadığı birtakım sonuçların doğmasına dair pek çok örnek verilebilir ve bu vakaların gerçekte maksatlı mı olduğu, yoksa bile bile razı olunan bazı ödünlerin mi verildiği pek açık değildir.

Politikanın güttüğü amaçların kendi içinde birbiriyle bağdaşık olduğu ve büyük çabalarla gerçekleştirilmeye çalışıldığı kabul edilse bile, bazen hiç

amaçlanmayan ve hesapta olmayan etkiler yaratılır. Örneğin Schengen alanının ardında, –büyük maddi ve politik maliyetlere rağmen– sınırları istenmeyen göçe karşı sağlam engellerle koruma altına alma isteğinin var olduğu düşünülebilir. Ama gene de tahminlere göre, Almanya’da oturma ve çalışma izni bulunmadan yaşayan 1,5 milyon insandan söz edilmektedir (Schönwelder/Vogel/Sciortino 2004). Bu durum, mevcut göç sistemlerini “bir makinenin şalterini indirirmiş gibi” durdurmanın mümkün olmadığını gösterir. Eğer birtakım ilişki ağları kurulmuşsa ve göç motivasyonu güçlüyse, göç denetimleri ne kadar sıkı olursa olsun, sonunda göç olgusu yasa dışı yollara itilir ve denetimden büsbütün çıkar. Ayrıca liberal hukuk devletleri, göç olgusunu denetim altına alma konusunda Cenevre Antlaşması, Schengen Kararları gibi uluslararası düzenlemelere ve hukuk devletlerine özgü yasalara bağımlılıklarından dolayı birtakım sınırlamalarla bağlanmıştır (Hollifield 1992, 2000).

Bu kısa açıklamalardan da görüldüğü üzere, göçmenlerin biyografik yönelimleri devletlerin güttüğü göç politikasının amaçları karşısında hiçbir önem taşımamaktadır; ama gene de bu yönelimler dolaylı olarak başka bir bakımdan önem kazanır, çünkü göç motivasyonlarına göre göçmenler üç ideal tipe ayrılabilir ve bu da ulus devletlere, her birine başka bir biçimde müdahale etme olanağı sağlar.

Evrensel meşruluk kazanmış olan göç, liberal hukuk devletleri tarafından tümüyle engellenemez; olsa olsa ulusal çıkarlar doğrultusunda yönetilebilir. Evrensel olarak meşru sayılan göç türleri, motivasyonlarının karşılığına denk düşen bir kurumsallaşmanın var olduğu ve uluslararası yönetimlerce meşrulaştırılan göçlerdir.

Ulus devletler kendi göç politikaları çerçevesinde “düzenlenebilen göç” hakkında kararlar alabilir. Daha yüksek düzeyde bilgi kazanmak amacıyla olanlar, diplomatlar, ülkesinden sürülmüş olup uluslararası girişimlerin hizmetinde yolculuk yapanlar (*expatriates*) göçmen olarak her yerde kabul edilir. Bu çeşit göçü meşrulaştıran organizasyonlara giriş çok titiz bir seçimle uygulanır. Bu yüzden de göç denetimi daha bu aşamada başlamaktadır. Üzerinde çok tartışılan bir konu da genel işçi göçünün niteliği ve niceliğidir. Ayrıca yanıt aranan sorulardan biri şudur: Tarihi bağlar, örneğin aynı ulustan olan etnik azınlıklara, eski sömürge halkına veya vaktiyle

ülkeden göç etmiş olanlara bir ülkenin vatandaşı olma hakkını ne ölçüde sağlayabilir? Elbette ki “düzenlenebilir” göç tiplerinin düzenlenmesi de hiç hesapta olmayan etkilere yol açabilir.

Kayıt dışı göç kapsamına girenler, ülkelerini terk edip başka bir ülkeye yerleşmek için, göç alan ülke tarafından meşru sayılabilecek bir nedenden ileri süremeyenlerdir. Bu tip göçün tamamen engellenmesi, pratik nedenlerden ötürü mümkün değildir. Küreselleşmiş bir hareketlilik çağında devletler ticaret, turizm ve bilimsel iletişimden vazgeçmek istemediğinden ve vazgeçemediğinden, göçmenlerin meşru olarak sınırları aşması ve önce meşru süreyi aşmak suretiyle ülkede kaldıktan sonra, kayıtsız göçmen haline gelmesiyle daima karşılaşılacaktır. Coğrafi sınırlarda göç bariyerleri yükseltildiği oranda, bu nedenle ölen insanların sayısı artacaktır. İnsanların en temel haklarından birinin bu şekilde sürekli ihlal edilmesiyle gündeme gelen meşrulaştırma sorunları devletlerin hudut denetimi olanaklarını kısıtlamaktadır (Pécoud/De Guchteneire, 2007).

3. HUKUKİ DIŞLANMAYA UĞRAMIŞ TIPLERE İLİŞKİN ÜLKELERARASI KARŞILAŞTIRMALAR

Hukuken dışlanma durumu temelde iki çeşit yapısal mantığa dayanmaktadır. Bir yanda biyolojik yönelimlerine uymaya çalışan insanlar vardır ve sadece bir kısmının kurumsallaştırılabilir olmasından dolayı, ulus devletlerin bu yönelimleri kontrol edebilme seçenekleri sınırlıdır. Diğer yanda ise göç sürecini kontrol altına almak isteyen ulus devletler vardır, ama çoğu kez bunu gerçekleştirebilecek etkili önlemlerden yoksundurlar. Ulus devletlerin göç olgusunu gerçekten denetim altında tutabilmede gereksinim duyduğu hareket serbestliğini saptayabilmek üzere, yabancılar hukuku açısından birbirinin zıddı olan iki ülkeyi karşılaştırmak yararlı olacaktır. Bu araştırma için göç politikasının vardığı sonuçlardan işe başlayacağız; yani en başta göç politikasında “öne sürülen” amaçlardan değil de, göçmenlerin yaşadığı hukuken dışlanma “deneyim”lerini ve bunun işgücü piyasasına entegrasyonu nasıl etkilediğini ele alacağız; çünkü daha önce de belirttiğimiz gibi, göçün denetlenmesinde amaçlarla sonuçlar birbirinden çok farklı olabilir.

Göç sürecinin denetim altına alınması kamusallaştırılması bakımından Türkiye ile Almanya arasında belirgin farklar vardır. Türkiye’de göç hukuku 2003 yılında, AB üyeliği ihtimali göz önünde bulundurularak, daha derinlemesine biçimlendirilmiş ve genişletilmiştir (Pusch 2008a). Buna karşın Almanya’nın yabancılar hukuku son derece karmaşıktır ve sürekli değişmektedir. Türkiye’de çalışma izni verilmiş olan göçmenlerin sayısı çok azdır, ama kayıt dışı çalışanlar da Almanya’daki kadar sıkı kontrol edilmemektedir. Almanya’da kayıt dışı göç ve kaçak çalışma büyük bir kovuşturma baskısı altındadır.

Bu tür farkların nedenleri kısmen son yılların göç tarihine dayanmaktadır. Almanya 1950’li ve 1960’lı yıllarda ülkeye göçmen davet etmiş ve dolayısıyla da bu konuda cazip bir ülke haline gelmiştir. Oysa Türkiye, günümüzde Avrupa’ya göç etmek isteyenler için sadece bir geçiş ülkesi durumundadır. Bazı göçmenler de Avrupa’ya girişin zorlaştırılması nedeniyle Türkiye’de “takılıp kalır.” Bilinçli olarak bu ülkeye yerleşmek üzere gelen yabancıların sayısı –Türk kökenli ve/veya Müslüman göçmenler⁹ hesaba katılmazsa– nispeten azdır.

Burada iki ülke arasında karşılaştırma yapmanın amacı, tarihsel ve kurumsal farkları ayrıntılı olarak gözler önüne sermek değildir. Ülkede oturma durumu ve resmi haklar bakımından birbirinden çok farklı olan bu iki ülkede, hukuken dışlanmaya götüren yollarda benzerlikler bulunması ve bunların işgücü piyasasına entegrasyon konusunda da benzer sonuçlar vermesi mümkündür. Hukuken dışlanma konusu üzerine Anja Weiß tarafından Almanya (karş.: Weiß, bu kitapta), Barbara Pusch tarafından da Türkiye için (karş. Pusch 2008b) ayrı ayrı yapılan araştırmalarda oluşturulan tipleştirmelemlerin karşılaştırılmasından¹⁰ (Nohl 2009), her iki ülkede hukuken

9 Balkanlar’dan ve Orta Asya’dan Türk kökenli ve/veya Müslüman göçmenlerin Türkiye’ye gelişi hakkında bkz. Kirişçi (1995) ve Erder (2003).

10 Hukuken dışlanmayla karşılaştıklarından hiç bahsetmeyen göçmenler, belki de daha sonra vatandaşlığa kabul edildikleri için bunu artık önemsememiş ve anlatmaya gerek görmemişlerdir. Eskiden Almanya’ya ait olan topraklarda yaşamış olup yeniden ülkeye göç eden soydaşlar da hukuken ayrıcalıklı muamele gördüklerinden, bu iki grup tipleştirmeye alınmamıştır. Örnekleme oluşturulurken AB ülkeleri vatandaşlarından, Schengen anlaşması öncesinde Almanya’ya giriş yapanlardan hukuki dışlanmayla muhatap olanlar marjinal bir roledir. Bu gruba dahil olan az sayıda kişi “belli bir meslekle sınırlandırılan tip”le benzer durumdadır (karş. bu kitapta Weiß) ve bu sebeple çok derinlemesine incelenmemişlerdir.

dışlanmanın görüşülen uzmanlarda ve evli eşlerde benzer tipler yarattığı anlaşılmıştır. Buna mukabil meslek hukuku açısından dışlanan kişilere ve mültecilere yönelik davranış biçimi ülkelere özgüdür ve muhtemelen gerek Almanya gerekse Türkiye’de tarihsel sürece dayalı özel denetim şekillerinin geliştirilmesine yol açmaktadır (karş. Tablo).¹¹

3.1 Büyük gereksinim duyulan “aranan” uzmanlar

Her iki ülkede rastlanan tiplerden biri, kültürel sermayeleri bakımından işgücü piyasasında aranan ve bu nedenle de devlet tarafından çalışma ve oturma izni verilen tipler, yani “büyük gereksinim duyulan uzmanlar”dır. Bu tip kapsamına girenler üniversite görevlileri, firmalar tarafından uluslararası alana veya kendi memleketlerine özgü bilgilerinden dolayı uzman olarak işe alınanlar ya da uluslararası görevle gönderilen kişiler ve vasıflarından ötürü –biraz zor da olsa– bir işyeri bulup ülkede kalma hakkını elde etmiş olan üniversite mezunlarıdır. Türkiye’ye özgü “tip” ise, görüştüğümüz kişilerin, firmaların verdiği ilanlara başvurması ya da Türk işverenleri tarafından iş teklifi almaları suretiyle şekillenmiştir. Bu insanlar, biyografik yönelimleri birbirinden farklıysa da, bundan bağımsız olarak kültürel sermayelerinin niteliği nedeniyle Türkiye’nin işgücü piyasasında vasıflarıyla orantılı bir iş bulabilmiştir. İki ülkede de “arzulanan kişiler” olmaları ve bundan ötürü resmi hukuk tarafından kabul görmeleri gene de ülkeye mensup çalışanlarla tamamen denk tutulmalarını sağlamamaktadır, çünkü oturma ve çalışma izinleri sadece belli bir zaman için geçerlidir. Türk hukukuna göre, 2003 yılına kadar, birkaç kez zamanla sınırlandırıl-

11 Araştırmamızın amacı dışında kaldıkları için yeterince üzerinde durulamayan tipleri bu karşılaştırmanın dışında bıraktık. Niki von Hausen, “ulusaşın yaşam süreçleri” olan birkaç vakadan oluşan bir tip ayırt etmiştir. Bu tiptekiler bir yerde sürekli oturmadıkları, aralıklı olarak gelip kaldıkları için, hukuken kesinlik kazanmış bir duruma gelememişlerdir. Biz sadece en az beş yıl bir ülkede kalmış olan kişilerle görüştüğümüzden, bu tip sistemli bir biçimde incelenememiştir. Hukuken ikinci sınıf muamele görenlerden sadece yabancı bir ülkede akademik diploma almış kişileri incelemeye aldık. Almanya’da birçok yabancı akademisyenin ikinci bir öğrenim dönemini tamamlamasından ötürü, burada da öğrenim amacı güden göçmenlerin hukuken denk sayılmaması konusu üzerinde durduk. Türkiye özellikle ilk yüksek okul diplomasını almak için gelen öğrencileri çekmektedir ve bunlar da bizim örneklemimize uygun değildir. Türkiye için verilen örneklemde “kendi ayakları üstünde duranlar” (serbest meslek sahipleri) hukuki dışlanmada, çizgileri açıkça belli olan bir alt tip olarak kendini göstermektedir. Almanya için verilen örnekte ise buna rastlanmamaktadır.

miş oturma izni verildikten sonra bunu uzattırmak kesinlikle¹² mümkün değildi; oysa Almanya'da sıkça rastlanan böyle durumlar hesaba katılmakta ve buna göre davranılmaktadır. Türkiye'de oturma izni başvurusuyla ilgili bürokratik işlemleri genelde işverenler üstleniyorken, Almanya'da işverenlerin sadece, çalışanların yabancılar dairesiyle bir sorun yaşaması durumunda yardım için devreye girdiği dikkati çekmektedir. Türkiye'de 2003 yılına kadar yabancıların ülkede oturma sıfatı daima belli bir işverene bağlıydı. Bu kural halen geçerlidir, çünkü "sınırlı çalışma izinleri" verilmektedir.¹³ Almanya'da bu konuda önemli olan, gereksinim duyulan belli bir mesleğin uygulanmasıdır.

Almanya ve Türkiye'de görüşme yapılan kişilerin anlattıklarına göre, kısıtlamalar, bazı küçük farklılıklara rağmen, birbirine benzeyen etkiler yaratmaktadır. Hukuki dışlanma, sıkıntı veren bir durum olmakla beraber, gündelik yaşamın devam ettirilmesinde büyük kısıtlamalara neden olmaz. Her iki ülkede yabancılar dairesiyle yapılan konuşmalar hakkında söylenenler birbirine benzemektedir ve yine iki ülkede bu tipe dahil olanlarla yapılan mülakatlarda, diplomanın tanınması konusunda sorunlar yaşandığından söz edilmektedir. Dikkati çeken bir nokta da bu tipe dahil olan birçok kişinin, hukuki durumları ve olanakları hakkında yeterince bilgilendirilmemiş olmasıdır. Bundan ötürü de bazı tipler hukuki dışlanmayı yaşamının önemli bir unsuru olarak algılamamakta ve dolayısıyla da önemsememektedir.

3.2 Evli Eşler

Göçmenler arasında ikinci grubu oluşturan evli eşlerle ilgili hukuki işlemlerde ve günlük uygulamalarda Türkiye ile Almanya arasında belirgin farklar görülmektedir; ancak bunlar birbirine ters yönde etki yaptıklarından

12 4817 sayılı Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanun'a göre, Türkiye'de sekiz yıl boyunca yasal olarak kalanlar veya altı yıl yasal olarak çalışanlar için "süresiz oturma izni" çıkarılabilmektedir. Bu izinler "sınırlı çalışma izninden" farklı olarak, belli bir işyerinde çalışmaya veya belli bir faaliyette bulunmaya bağlı değildir. Gerçi bu türden bir çalışma izni söz konusu kişiler için kolaylık sağlamaktaysa da, bu izindeki sınırsızlık zamanla ilgili değildir, "sınırsız" sözü ile kastedilen, izin verilen mesleğin o bölgede ve konjonktürde bu meslekte çalışacak insanlara ihtiyaç olup olmamasına bağlı olmayışıdır (Pusch 2008a).

13 Bu konu için bkz. bu makalede dipnot 12 ve Pusch (2008a).

belli bir ölçüde birbirini yok etmektedir. Almanya'da evli eşlere hemen hemen daima oturma izninin yanında çalışma izni de verilmektedir.¹⁴ Böylece bu kişiler işgücü piyasasına eşit haklarla katılma imkânına da kavuşmuş olmaktadır. Bu sebeple, görüşme yaptığımız bu kişileri araştırmanın Almanya bölümünde hukuken dışlanmış olanlar arasına katmadık. Türkiye'de 2003 yılına kadar yabancılara, eşleri Türk vatandaşı olsa da çalışma izni verilmiyordu. Halihazırda bu gruba verilen oturma izni zaman bakımından sınırlandırılmıştır. Eskisinden farklı olarak AB ülkelerinden gelme eşler çalışma izni için başvurabilmektedir ve bu izin ülkenin ekonomik ve bölgesel gelişmesine bağlı değildir. Böylece bu grup, işgücü piyasasına giriş konusunda diğer yabancı çalışanların çoğuna kıyasla biraz daha ayrıcalıklı bir muameleyle tabi tutulmaktadır.

Türkiye'de eşlerin, hukuk kapsamına girmemesine karşılık, işgücü piyasasında bazı avantajları vardır. Türkiye'de kayıt dışı çalışanlara her iş dalında rastlanmaktayken, Almanya'da kayıt dışı çalışanlar sadece vasıfsız ve/veya az paralı işlerde istihdam edilir. Türkiye'de yakalanma korkusu ve baskısı da Almanya'dakine kıyasla daha azdır. Almanya'da devlet güçleri genel olarak kayıt dışı çalışanlara ve yabancılar hukukunu zedeleyenlere çok sert davranmaktadır; oysa Türkiye'de, hükümlerin 2003 yılından itibaren daha kesinleştirilmiş olmasına rağmen, kayıtsız çalışanlara göz yumulduğuna sıkça rastlanır. Böylece, yapmış olduğumuz araştırmadan anlaşıldığı kadarıyla Türkiye'de evli eşlerin işgücü piyasasına girmesi, ister kayıt dışı olsun ister yarı meşru olsun her türlü yoldan mümkündür. Almanya'da ise evli eşler iş ilişkilerini meşru ve düzgün yollarla kurabilmektedir. Bu da evli eşlerin Türkiye'de fiilen ve Almanya'da resmen işgücü piyasasına girebildiğini gösterir, fakat iki ülkede emek piyasası entegrasyonunun niteliği ve kültürel sermayenin tanınması açısından birbirinden farklı durumlar saptanmaktadır. Her iki ülkede bu konuyu gördüğümüz kişiler, statülerinin evliliğin devamına bağlı olduğunu açıklamıştır. Almanya'da birkaç yıldan sonra durumun sağlamlaşması mümkünken, Türkiye'de böyle bir güvence mevcut değildir.

14 Yabancıların eşleri kısmen sınırlandırmalara tabiydi. Örneğin Yeşil Kart sahibi bilişim teknolojisi uzmanlarının eşleri belli bir bekleme müddetini doldurmak zorundaydı.

3.3 Kayıtsız (belgesiz) göçmenler ve mülteciler

Türkiye’de çalışma izni bulunmaksızın da vasıflı bir işte çalışmak mümkün olmakla beraber, işgücü piyasasının vasıfsız ve az paralı sektörlerinde çalışan iki tip göçmen vardır: “kayıtsız (belgesiz) işçiler,” yani turist vizesiyle ülkeye giriş yapmış kişiler ve “transit göçmenler.” Evli eşlerden farklı olarak bu kişiler turist olarak sadece kısa süreli oturma hakkına sahiptir ve bunu uzatmak için sürekli sınır dışına çıkıp yeniden giriş yaparlar (“dönüşümlü göçmenler”). Bazen de göçmenler bir süre için kayıt dışı olarak ülkede kaldıktan sonra, çıkış yaparken bir para cezası öder ve sonraki bir tarihte yeniden turist olarak ülkeye girebilirler (“Overstayers”).¹⁵ “Transit göçmenler” çoğunlukla statüsü düzensiz olan mültecilerdir; evli eşler gibi kayıt dışı işlerde çalışabilirler, hatta çalışmak zorundadırlar, çünkü genelde vasıflı işlere girme olanağını bulamazlar; ekonomik ve sosyal sermaye eksikliği ve Yakındoğu’dan, Asya’dan veya Afrika’dan gelmeleri nedeniyle sembolik dışlanma durumuyla karşılaşmaları ülkede kalma statülerinin düzensizliğiyle birleşince, iş bulma şansları da kısıtlanmış olur. Vasıflı ve meşru bir iş bulamadıklarından, ülkede kalma statülerini de düzeltemezler ve bu durumda vasıflı işlere girmeleri zorlaşır.

Almanya’da meşru bir işe girme olanakları ve sosyal güvenceleri bulunmayan göçmenler yukarıda Türkiye için gösterdiğimiz örneğe benzer durumdadır. Bu kişiler, en azından zaman zaman, yaşamlarını devam ettirmek için bir savaşıma zorlanır ve çoğu kez, cinsiyete özgü kayıt dışı sektörde adeta sömürülürcesine çalışırlar. Hukuki düzenlemeler ve işgücü piyasasının özellikleri her iki ülkede bu kişilerin olanaklarını kısıtlamakta, ama göçün bu şeklini engelleyememektedir. Türkiye’de geçmişte süre aşımı durumuna yaptırımlar uygulanmasına nadiren rastlanmaktayken, Avrupa Birliği bu durumdakilere ülkeye tekrar giriş yasağı koymuştur. Bu nedenle Almanya’da vize kaybına uğrayanlar, hukuki dışlanmaya tabi tutulanlar grubunda bir alt tip olarak gösterilmemiştir. Almanya’da ülkeye yasadışı giriş yaptığı için elinden belgeleri alınan ve işyerinin dışına çıkması yasak-

¹⁵ Bu liberal düzenleme son zamanlarda daha kesin bir denetime tabi tutulmaktadır. İzin süresini aşanlar için ülkeye –en azından bir süreliğine– giriş yasağı Türkiye’de de giderek daha sık uygulanmaktadır.

lanan göçmenleri çalıştıran fabrikaların bulunduğu dair bir bilgi yoktur. İki ülkede arasındaki bu farklılıklar bir yana bırakılırsa, kayıt dışı göçmenlerin işgücü piyasasına entegrasyonunda benzerlikler söz konusudur. Her iki ülkede bu tip göçmenler ya fahişe olarak, ya yaşlıların bakımında ve ev hizmetlerinde ya da inşaat işçiliğinde çalışarak geçimini sağlamaktadır.¹⁶

Aralarında benzerlikler saptanan Türkiye ve Almanya'daki tipler, ikinci bölümde sözü edilen göç denetimi politikasının ideal tiplerine uygundur (karş. Tablo 1). Türkiye ve Almanya'da saptadığımız "gereksinim duyulan, aranan uzmanlar" adı altında toplanan tipler, düzen altına alınabilir göçmen grubuna girer ve bütün dünya devletlerinin onayladığı, hatta teşvik ettiği bir göç tipini oluştururlar. Aile bireylerini bir araya getirmek de meşrulaştırılmış bir göç biçimidir. Bunun uygulama alanına geçmesi konusunda, Türkiye ve Almanya'da özellikle 2003 yılına kadar hukuki bakımdan belirgin farklılıklar söz konusu olmuştur. Pusch tarafından (2008b) Türkiye'de "kayıt dışı işgücü: turist vizesi olan kişiler" diye tanımlanan tip ve Weiß'ın (bu kitapta) Almanya'da saptadığı "işgücü piyasasına meşru giriş yapamayan ve sosyal güvencesi olmayan" tip, kurumsal olarak ulus devletler tarafından denetlenemeyen kayıt dışı göçmenler olarak ayırt edilebilir.

Türkiye'deki "transit göçmenler" tipi ise özel bir konumdadır, çünkü bu tarzdaki göç tüm dünyada meşru sayılmaktadır ve Türkiye de Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'yle [UNHCR] işbirliği içinde bu tür göçü hukuken tanımaktadır. Ancak söz konusu kişiler mülteci statüsünün somut olarak biçimlendirilmesinde, oldukça uzun bir süre hukuken dışlanmış durumda kalır ve bu da gerek Almanya'daki gerekse Türkiye'deki belgesiz göçmenlerin durumuna benzer. Bu noktada her iki ülkenin özelliklerinin kendini belli ettiği görülmektedir. Bu tipte veya duruma göre bu tiplerde, uluslararası düzenlemelerin ve mülteciliğin meşruluk kazanmasının genel olarak geçerli sayılması sayesinde oluşan benzerlikler üst üste toplanırken, belli ulus devletlerin mültecilere davranış biçimleri de birbirinden farklılaşmaktadır.

r6 Barbara Pusch, bu çok zor ulaşılan hedef kitleyle iletişim kurmayı başarmıştır ve dolayısıyla da Türkiye için oluşturulan tipler, Almanya'dakine kıyasla birbirinden daha büyük farklılıklar göstermektedir.

Tablo 1: Almanya ve Türkiye’de hukuki dışlanma durumuyla karşılaşan kişilere ilişkin Weiß (bu kitapta) ve Pusch tarafından (2008b) oluşturulan tipleştirmeler arasındaki karşılaştırma

	Almanya	Türkiye
Düzenlenebilen göç Gereksinim duyulan uzmanlar	Belli bir meslekle sınırlandırma	Resmen entegre olmuş, çalışma ve oturma izni olan, arzulanan, “iyi” yabancılar
Evrensel olarak meşrulaşmış göç: Evli eşler	Hukuken dışlanmayanlar (hayat arkadaşı yönelimli)	Küreselleşme çağında aşk: Eşleriyle beraber gidenler
Belgesiz göç	İşgücü piyasasına giriş ve asgari sosyal güvence	Kayıt dışı işgücü Turist vizesiyle gelenler
Evrensel olarak yasallaşmış göç Mülteciler	İşgücü piyasasına giriş ve asgari sosyal güvence yok	Transit göçmenler
Düzenlenebilir göç	Meslek hukukuna göre sınırlandırmalar	

İltica nedenlerinin tanınıp tanınmayacağı konusundaki son kararın verilmesi, Almanya’da olduğu gibi Türkiye’de de uzun sürmektedir. Bundan ötürü ülkede oturma hakkının güvenceye alınması (Almanya’da) ya da UNHCR tarafından tanınması ve başka bir ülkeye göç edebilme şanslarının (Türkiye’de) düşük olduğu da açıktır.¹⁷ Her iki ülkede, mültecilere statülerini belirleyen geçici belgeler verilir. Mülteciler belli bir yerde yaşamak zorundadır ve meşru olarak paralı bir işte çalışamazlar. Bunun nedeni, Almanya’da, çalışacakları işlerin yasal olarak ileri derecede sınırlandırılmış olması, Türkiye’de ise bir çalışma izni alabilme şanslarının olmamasıdır.

Hukuka dayalı farklılıkların etkileri belirgin olarak dışlanma deneyimlerinde görülmektedir. Almanya’da mültecilere devlet tarafından dü-

¹⁷ Türkiye gerçi Cenevre Antlaşması’nı kabul etmişse de, coğrafi sınırlandırmaları kaldırmadığı için, Avrupa dışından gelen mültecileri sürekli kalmak üzere kabul etmemektedir.

şük düzeyde bir geçim desteği sağlanmakta ve çok sıkı bir denetim uygulanmaktadır. Bu kişiler gelecekte Almanya'da yaşamayı düşündükleri için –bu olasılık çok düşük de olsa– bu imkânlarını kaybetmemek uğruna, yabancılar hukukunu zedeleyecek bir şey yapmamaya özen gösterir ve yabancılar hukukunun getirdiği yükümlülüklerle uymaya gayret ederler. En azından yaptığımız görüşmeler sırasında bu yükümlülüklerin dışına çıktıkları durumlardan söz etmemişlerdir. Zorunlu olarak çalışmadan uzak kalmaları uzun vadede işgücü piyasasına entegrasyonu zorlaştırır. Bu durum uzun sürdüğü takdirde, görüşülenlerin ifadesine göre, sadece spesifik olmayan vasıflara yönelik işgücü piyasasında iş bulabilirler (Cyrus/Vogel 2003; von Hausen 2008). Buna mukabil UNHCR'ye başvuruda bulunanlar Türkiye'de asgari geçim desteği almamakta, bu yüzden de belgesiz göçmenler gibi, yaşamlarını sürdürebilmek için en düşük düzeydeki gelirle yetinmek zorunda kalmaktadır. Ancak devletin denetiminden kaynaklanan baskı çok ağır değildir. Eğer sığınma işlemleri çerçevesinde mültecilere tahsis edilmiş “uydu kent” denen bölgelerden birine yerleştirilmelerine karşı çıkarlarsa, ülkede oturma hakkı bakımından belgesiz göçmenlerden sayılırlar. Ama genelde buna daha kolay razı olurlar, çünkü bu alanlarda çalışma olanakları bulunmadığı gibi, gayriresmi sosyal ağlardan da yoksundurlar.

3. 4 Meslek hukuku uyarınca dışlanan kişiler

Mülakat yaptığımız kişilerden öğrendiğimize göre, meslek hukuku tarafından düzenlenmiş mesleklerde çalışanlar konusunda da (dişçiler, hekimler, hukukçular vb.) ülkeler arasında bazı farklar görülmektedir. Türkiye'de yabancılar hekim olarak çalışmadığından, bu gruptaki göçmenlerin durumu belirgin hatlar kazanamamakta, ya vasıf yitirilmesi ya da başka bir meslekte kariyer yapmaya dönüşmektedir. Almanya'da ise şöyle bir duruma sıkça rastlanır: Yabancı kökenli hekimler –muayenehane açma hakkı resmen tasdik edilmese de– çalışma izni alabilirlerse ve diplomaları tanınırsa, üstelik kendileri de mesleklerine bağlılıklarını koruyabilirlerse, “meslek izni”nin ayrıcalıklı statüsünden faydalanarak –çok kesin olmasa bile– mesleklerini uygulama olanağına kavuşabilir, hatta vatandaşlık hakkı-

nı kazanarak durumlarına devamlılık sağlayabilirler (Tip: “Meslek hukuku uyarınca sınırlandırma”) (karş. Nohl/Ofner/ Thomsen 2007).

Almanya ile Türkiye arasındaki karşılaştırma, ikinci kısımda kurumsal kuramlara göre geliştirilen tipin varlığını doğrulamaktadır. İkinci kısımdaki saptamalar ulus devletlerin göçün sadece bir bölümünü denetlemeye niyetli olduğunu ve zaten imkânlarının ancak bu kadarına elverdiğini göstermektedir. Yaptığımız ampirik araştırmada ülkelerin karşılaştırılmasından, hem Almanya’da hem Türkiye’de büyük gereksinim duyulan uzmanlara ve ülkenin yerlilerinin eşlerine uygun iş olanakları bulunduğu anlaşılmıştır. Ulus devletlerin kayıt dışı göçü tamamen önlemesi mümkün değildir. Öte yandan bazı tiplerde göç alan ülkenin tarihi gelişiminin önemi de etkisini göstermektedir. Bunlar spesifik ulusal ve uluslararası kuruluşların birbiriyle kenetlenmiş yapılarına daha çok bağımlıdır. Örneğin mülteci sıfatıyla bir ülkeye göç etmek genel olarak meşru sayılmaktadır, ama Türkiye’de mültecilik UNHCR tarafından düzenlenmekte ve transit göç biçimine dönüştürülmektedir. Buna mukabil Alman anayasasında sığınma hakkı mevcut olduğu halde, birtakım alt hükümlerle büyük ölçüde sınırlandırılmıştır. Bu yüzden Almanya’da büyük bir grup insan en düşük düzeyde sosyal güvenceye sahip olmakla beraber hukuken öylesine dışlanmış durumdadır ki, çoğu kez vasıflarını yitirirler. Türkiye’de ise mülteciler, kayıt dışı çalışanlar tipine benzer biçimde fiziksel yaşamlarını sürdürme mücadelesi vermektedir.

4 YABANCILAR HUKUKU UYARINCA KURUMSALLAŞTIRMA ÇERÇEVESİNDE GÖÇMENLERİN EYLEM SERBESTLİĞİ

Yabancılar hukuku bakımından çok büyük farklılıklar gösteren Almanya ile Türkiye arasındaki karşılaştırma, ulus devletlerin göç olgusunu denetim altında tutma olanaklarının kısıtlı olduğunu açıkça göstermiştir. Göçü kontrol altına almaya –veya denemeye– kalkışıldığında, kurumsallaştırılması mümkün olan biyografik yönelimlerle işe başlanır. “Göç motivasyonları” hakkında bazı standartlar oluşturulur ve bunlar meşruluklarına göre sınıflandırılır. Çoğu kez göç araştırmaları, göç nedenlerini betimleyebilmek için idari sınıflandırmaları kullanmakta (örn. Diehl/Preisendörfer

2007) ve böylece göçmenlerin biyografik yönelimlerinin basitleştirilmesi ve standartlara göre ayırt edilmesi kolaylaştırılmaktadır.

Bu yöntem ilk bakışta yerindeymiş gibi görünür, çünkü göçmenlerin yaşantıları ve işgücü piyasasına girebilme şansları üzerinde hukuki dışlanmanın çok güçlü bir etkisi vardır (karş. Weiß, bu kitapta). Biyografik yönelimler hakkında yapılan başka bir analiz ise (Nohl/Ofner/Thomsen 2007) göçmenlerin çoğunun birkaç biyografik yönelimi dengede tutmaya çalıştığını ve üstelik de bunların zaman içinde değişim geçirdiğini ortaya çıkarmıştır. Bizim incelediğimiz göçmenlerden bazıları bu kişisel ve mesleki yönelimlerin bir araya gelmesinden oluşan karmaşık ve bileşik yönelimlerle yollarını bulmaya çalışmıştır, çünkü bunların kurumsallaştırılması ve dolayısıyla meşrulaştırılması sayesinde nispeten daha az kısıtlamayla karşılaşacaklarını ummaktadırlar (“gereksinim duyulan, aranan uzmanlar” ve “evli eşler”). Diğer bazı göçmenlerin yönelimleri, yabancılar hukukuna göre kabul görmediğinden reddedilir. Bazıları ise yönelimlerini kurumsallaştırmaya karşı direnir. Bu gruptaki göçmenlerin halletmesi gereken sorun, yönelimlerini koşullara uydurmaya razı olup olmayacaklarına (Biehl 2008) karar vermek ve hukuken dışlanmaya karşı takınacakları tavrı belirlemektir (Brosius 2008).

Bireysel biyografik yönelimlerin ve belli gruplara özgü yönelimlerin mantığı ile ulus devletlerin göç olgusunu denetlemek amacıyla uyduğu mantık arasında karmaşık bir etkileşim söz konusudur. Göç politikasının her zaman arzulanan sonuçları vermemesinin nedenlerini burada aramak gerekir. İşgücü piyasasına entegrasyon sürecinin uzamasını (karş. bu kitapta von Hausen ve Thomsen) anlayabilmek için, meseleyi peşinen kolay tarafından almamak gerekir. Ayrıca araştırma çalışmalarında da, yabancılar hukukunun kategorileri üzerinde hiç düşünmeksizin bunları hep yeniden kullanmaktan kaçınılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Berger, Peter L. ve Thomas Luckmann (1980), *Die gesellschaftliche Konstruktion der Wirklichkeit. Eine Theorie der Wissenssoziologie*, Frankfurt a.M.
- Biehl, Flore (2008), "Staatsbürgerschaft und die rechtliche Exklusion hochqualifizierter MigrantInnen in Deutschland," Göç Sırasında Kültürel Sermaye Araştırma Raporu No. 8. URL: http://www.culturalcapital.net/images/stories/publications/working_paper_no_8_biehl.pdf. [Ulaşım tarihi: 15.6.09]
- Bommes, Michael (1999), *Migration und nationaler Wohlfahrtsstaat. Ein differenzierungstheoretischer Entwurf*, Opladen.
- Brosius, Anja (2008), "Handlungspraktiken hochqualifizierter MigrantInnen beim Arbeitsmarktzugang," Göç Sırasında Kültürel Sermaye Araştırma Raporu No. 4. URL: http://www.culturalcapital.net/images/stories/publications/working_paper_3.pdf. [Ulaşım tarihi: 24.6.09]
- Brubaker, Rogers (1992), *Citizenship and Nationhood in France and Germany*, Cambridge/Mass. ve diğ.
- Cyrus, Norbert ve Dita Vogel (2003), *Arbeitsgenehmigungsverfahren in Deutschland. Wahrnehmung und Reaktionen bosnischer Zuwanderer*. (Yayınlanmamış notlar)
- Diehl, Claudia ve Peter Preisendörfer (2007), "Gekommen um zu bleiben? Bedeutung und Bestimmungsfaktoren der Bleibeabsicht von Neuzuwanderern in Deutschland," *Soziale Welt* 58, 1, s. 5-28.
- Erder, Sema (2003), "Global Flows of Huddles: The Case of Turkey," Emrehan Zeybekoğlu ve Bo Johansson (ed.), *Migration and Labour in Europe: Views from Turkey and Sweden*, Istanbul, s. 156-169 içinde.
- Fleischer, Annett (2007), "Illegalisierung, Legalisierung und Familienbildungsprozesse: Am Beispiel Kamberner MigrantInnen in Deutschland", MPIDR Çalışma Raporu 2007-011. Rostock.
- Geissler, Birgit (2002), "Die Dienstleistungslücke im Haushalt. Der neue Bedarf nach Dienstleistungen und die Handlungslogik der privaten Arbeit," Claudia Gather, Birgit Geissler ve Maria S. Rerriich (ed.), *Weltmarkt Privathaushalt. Bezahlte Haushaltsarbeit im globalen Wandel*, Münster, s. 30-49 içinde.
- Glowsky, David (2007), "Staatsbürgerschaft als Ressource bei der Heirat ausländischer Frauen. Eine Analyse mit Daten des Sozio-oekonomischen Panel," *Zeitschrift für Soziologie* 36, 4, s. 282-301.
- Habermas, Jürgen (1996), *Die Einbeziehung des Anderen: Studien zur politischen Theorie*, Frankfurt a.M.
- Hausen, Niki von (2008), "Teufelskreis im Ankunftsland: Zur Verstetigung hoch qualifizierter Zuwanderer im Arbeitsmarkt für unspezifische Qualifikationen," Göç Sırasında Kültürel Sermaye Araştırma Raporu No. 6. URL: http://www.cultural-capital.net/images/stories/publications/working_paper6.pdf. [Ulaşım tarihi: 9.6.09]
- Hollifield, James F. (1992), *Immigrants, Markets and States*, Cambridge/Mass.
- Hollifield, James F. (2000), "Migration and the 'New' International Order: The Missing Regime," Bimal Gosh (ed.), *Managing Migration: Time for a New International Regime*, Oxford, s. 95-109 içinde.
- Kirişçi, Kemal (1995), "Post Second World War Immigration from Balkan Countries to Turkey." *New Perspectives on Turkey* 12, s. 61-77 içinde.

- Marshall, Thomas H. (1950), *Citizenship and Social Class and Other Essays*, Cambridge.
- Nohl, Arnd-Michael (2009), "Der Mehrebenenvergleich als Weg zum kontextuierten Ländervergleich. Methodologische Überlegungen anhand eines internationalen Projektes zur Migrationsforschung," Sabine Hornberg, Inci Dirim, Gregor Lang-Wojtasik ve Paul Mecheril (ed.), *Beschreiben – Verstehen – Interpretieren. Stand und Perspektiven International und Interkulturell Vergleichender Erziehungswissenschaft in Deutschland*, Wiesbaden, s. 95-110 içinde.
- Nohl, Arnd-Michael, Ulrike Selma Ofner ve Sara Thomsen (2007), "Statuspassagen von gleichberechtigten hochqualifizierten Bildungsausländer(inne)n in den deutschen Arbeitsmarkt." Cultural Capital During Migration Research Paper No. 3. URL: http://www.cultural-capital.net/images/stories/publications/research_paper_number_3.pdf. [Ulaşım tarihi: 24.6.2009]
- Pécoud, Antoine ve Paul De Guchteneire (2007, ed.), *Migration Without Borders: Essays on the Free Movement of People*, Paris/New York/Oxford.
- Pusch, Barbara (2008a), "Gefragte und ungefragte Gäste in der Türkei. Zur arbeitsrechtlichen Situation von Ausländern in der Türkei," Barbara Pusch ve Thomas Wilkowszewski (ed.), *Facetten der internationalen Migration in die Türkei. Gesellschaftliche Realitäten und persönliche Lebenswelten*, Würzburg, s. 55-68 içinde.
- Pusch, Barbara (2008b), "Legal Status von ausländischen Arbeitskräften in der Türkei," (Yayınlanmamış notlar).
- Schittenhelm, Karin, Kathrin Klein, Steffen Neumann ve Regina Soremski (2007), "Beruflich und akademisch qualifizierte Bildungsinländer/-innen mit gleichrangigem Aufenthaltsstatus," "Göç sürecinde kültürel sermaye" konulu araştırma projesi çerçevesi içindeki bir proje bölümünün çalışma raporu, Hülya Akkas und Stefan Kohlbach'ın işbirliği ile, Siegen üniversitesi.
- Schönwälder, Karen, Dita Vogel ve Giuseppe Sciortino, (2004), *Migration und Illegalität in Deutschland* [AKI-Forschungsbilanz 1], Berlin.

FARKLILIĞIN OLUMSUZ ALGILANMSI VE SINIFLANDIRILMASI: KANADA VE ALMANYA'DA, ÜLKE İÇİNDE EĞİTİM GÖRMÜŞ YÜKSEK VASIFLI GÖÇMENLERİN TANINMAMA, AŞAĞI GÖRÜLME VE AYRIMCILIK TECRÜBELERİ

“Günümüzde tanınmanın kavramsal çerçevesi merkezi önem taşır [...] çünkü bir bütün olarak adaletsizliğe ilişkin sosyal deneyimleri kategorik olarak çözümlemede uygun bir araç olduğu ispatlanmıştır.” (Honneth 2003a: 133)

Pierre Bourdieu'nün temel kanısı şudur: Sosyal dünya, farklılık ve dağılım ilkelerine göre yapılandırılmış çokboyutlu bir ortamdır. “Objektif güç ilişkilerinin bir araya geldiği” bu ortamda, aktörler (Bourdieu 1985: 10) sosyal olarak konumlandırılır ve bu konumlandırma keyfi veya rastgele değildir; aksine, değişik biçimlere bürünen sermaye çeşitlerini kullanabilme yetkisine dayanır ve bunlar da adeta bir güç kaynağı işlevini görür (karş. Bourdieu 1985, 1982). Bu konumlandırmada özellikle iki¹ boyut önemli rol oynamaktadır: Her kişinin sahip olduğu sermayenin toplamı, yani bir kimsenin kullanabileceği çeşitli sermaye şekilleri ve sermayenin yapısı, sermayenin tüm kapsamına dahil olan öğelerin ağırlık bakımından bileşimi. Bilindiği üzere Bourdieu, sermayenin üç temel öğesi olarak ekonomik, sosyal ve kültürel sermayeyi birbirinden ayırt etmektedir (karş. Bourdieu 1983). Bir diğer (dördüncü) tip de sembolik sermayedir,

1 Burada şunu da eklemek gerekir ki, Bourdieu “sosyal alanda izlenen yol”u ya da zaman sürecini teorik olarak, yani kâğıt üstünde, sınıfsal konumların saptanmasında üçüncü bir unsur olarak hesaba katmaktadır. Muhtemelen böylelikle modern sınıfsal toplumların dinamik gelişmesine analitik bir yaklaşımla bakmak istemektedir.

fakat Bourdieu'nün sosyal kuramında bunun kullanım biçimi belirgin değildir (karş. Eder 2002; Voswinkel 2002). Bu bakış açısı aşağıdaki makalede daha yakından irdelenecektir (karş. Bölüm 1).

Göçmenler için sembolik sermaye temel bir önem taşımaktadır. Kuşkusuz, bunun nedeni sembolik sermayenin taşıyıcı, daha doğrusu karar verici rolüdür. Göçmenlerin kökenleri ve memleketleri bağlamında taşıdıkları kültürel sermayelerinin bedenselleşmiş ve kurumsallaşmış görünüm biçimlerinin yeniden değerlendirilme sürecinde önemli bir rol oynaması bunun örneklerindendir. Kişiler göç ettikleri ülkedeki sosyal ortamda bu yeniden değerlendirmeye bağlı olarak konumlandırılmaktadır, ki bu da sık sık düşük değer biçme veya tamamen değersiz bulma biçiminde olabilir (karş. Nohl vd. 2006: 13-20) ya da olmayabilir. Akademik vasıflı göçmenler ve çoğunlukla ulusaşırı değerlendirilebilir nitelikteki kurumsallaşmış kültürel sermayeleri söz konusu olduğunda, sosyal ortamın dünyadaki ulus devletlerin organizasyonlarıyla (artık) kesinlikle örtüşmediğine haklı olarak işaret edilmişse de (karş. Nohl vd. 2006), Bourdieu'nün bir zamanlar vurguladığı gibi, ulus devlet sembolik sermayenin “merkez bankası” rolünü oynamaya devam edecektir (Bourdieu 1992: 151; Bourdieu 2001: 308).

Bu makale sembolik sermayenin devletle etkileşimi sorununa eğilmektedir ve bu araştırmada öğrenimlerini Almanya'da ve Kanada'da tamamlamış olan yabancılarla yapılan anlatımsal biyografik mülakatlar esas alınmıştır. Araştırmamız sırasında, öğrenimlerini göç ettikleri ülkede tamamlamış olan yüksek vasıflı göçmenlerin oluşturduğu statü grubunun heterojen olduğu hesaba katılarak, az önce de işaret edildiği gibi, ülkede edinilen yerleşik kurumsallaştırılmış kültürel sermayenin hukuken bloke edilmesi bakımından devletin göç ve entegrasyon politikası üzerindeki egemenlik rolü gözler önüne serilecektir. Bu durum özellikle (karş. Schittenhelm vd. 2007) yüksek okulu bitirdikten sonra ya da üniversiteye başlamak üzereyken veya memleketlerinde akademik öğrenimlerini tamamlamış olarak eğitimlerini sürdürmek amacıyla Almanya'ya veya Kanada'ya göç eden kişilerden oluşan bir alt grubu ilgilendirir. Öte yandan bu statü grubunun ikinci alt grubu olan ikinci kuşağa mensup kişilerin kültürel sermayelerinin olumsuz değerlendirilmesi olgusu ile devlet kurumları

arasındaki karşılıklı etkileşimin analizi yapılacaktır. Bu vesileyle, Almanya ve Kanada'da göç dolayısıyla kendi tecrübelerinden –ya da bizzat yaşamadıklarından– kaynaklanan bilgilerle donatılmış insanlarda, hukuken kabul edilmiş olmalarına rağmen, olumsuz sınıflandırılma temeline dayanan sembolik dışlamanın devam ettiği görülmektedir.

İlk adımda Pierre Bourdieu'nün sembolik sermaye üzerine hazırladığı konseptin açıklaması yapılacak, (Bölüm 1) ardından bu konseptin Axel Honneth'in "tanınma" hakkındaki kuramıyla iç içe geçmesi anlatılacaktır (Bölüm 2). Konuya bu biçimde (sosyal-) kuramlar açısından yaklaşıldıktan sonra, ülke içinde öğrenim görmüş olan vasıflı akademisyenlerle yapılan niteliksel mülakatlara dayanan ampirik sonuçlar ortaya konacaktır. Bu şekilde sembolik sermayenin –özellikle de ayırt etme karakteri bakımından– hiç de yumuşak olmayan etkileme gücü, iki tipin yeniden inşa edilmesi suretiyle gösterilecektir (Bölüm 3).

I PIERRE BOURDIEU'NÜN BETİMLEMESİNE GÖRE SEMBOLİK SERMAYE

Makalenin girişinde işaret edildiği gibi, Bourdieu'nün "sembolik sermaye" kavramıyla tam olarak neyi kastettiği kesin olarak bilinmemekte ve çoğu zaman da bu kavram aynı vesilelerle kullanılmamaktadır. Bunun, "sembolik sermaye" kavramının "Bourdieu'nün geliştirdiği kavramların en karmaşığı" sayılmasından mı ileri geldiği (Bourdieu/Wacquant 2006: 151, dipnot 48) sorusunu burada tartışmayacağız. Herhalde, Bourdieu'nün sembolik sermayeyi tamamen özgün ve bağımsız bir sermaye türü konumuna mı getirdiği, yoksa "başka sermaye türlerinin marazi değişime uğramış şekli" (Vogt 1997: 134) olarak mı tanımlanmasını istediği kuşku götürmez bir biçimde açıklanamamaktadır (karş. Eder 2001; Voswinkel 2001). Bu tartışmadan kaçınmak için, bundan böyle sembolik sermaye ifadesi Bourdieu'nün *Meditationen* (Bourdieu 2001) adlı en son büyük çalışmasında belirgin bir biçimde betimlediği güç şekli için kullanılacaktır.

Her türlü sermaye (ekonomik, kültürel, sosyal), eğer pratikte açıkça tanınır ve kabul görürse, (farklı ölçülerde) sembolik sermaye işlevini görebilir. (Bu nedenle, *sermayenin sembolik etkilerinden* söz edilmesi

belki daha yerinde olur.) [...] Başka bir deyişle, sembolik sermaye [...] sermayenin özel bir şekli değildir; (güncel ve potansiyel) güç, iktidar ve (yanlış da olsa) sömürme yetisi olarak tanımlanan, yani meşru olarak tanınan her türlü sermayenin dönüşebileceği bir sermaye şeklindedir. (Bourdieu 2001: 311, H.i.O)

Bourdieu burada sembolik sermayeyi, tanınma işlevini gören bir sermaye, bir çeşit *Metakapital* (karş. Voswinkel 2002: 70; Eder 2002: 66 ; Vogt 2000: 79) olarak tanımlar. Bu sayede, bir sosyal ortamda var olan, birbirinden farklı sermayelerin kapsamaları ve buna bağlı sosyal hiyerarşiler –yani sosyal ortamdaki bağlantılı sınıfsal pozisyonlar– ilerde de meşru ve sorunsuzca, hatta adeta “doğal” olarak algılanacak farklılıklar biçiminde görünebilecektir (karş. Vogt 1997). Sembolik sermaye diğer üç temel sermaye türünü sahiplenme ve toplayıp biriktirmede aşamasındaki rastlantısallığın üstünü örter (Bourdieu/Wacquant 2006: 311); demek ki mevcut sosyal alanla ilgili eşitsizlik ilişkilerini gizleyerek, gruplar ve bireyler tarafından algılanan ve dolayısıyla nedenleri sorulmayan “doğal” bir düzen haline gelecek biçimde değiştirir. Bunun ötesinde sembolik sermaye bir çeşit “kredi” işlevini görür ki, bu kredi “bizzat başkalarını tanımaya/kabul etmeye yetkili olabilecek kadar kabul görenlere” layık görülür (Bourdieu 1992: 152). Bu türden bir tanınma, toplum nezdinde üstün görülme durumunu perçinler; yani heterojen bir toplumda “öyle ya da böyle” alternatifinden doğan keyfi bir sınıflandırma esasına göre birtakım “sosyal eşitsizlikler,” diğer bir deyişle sosyal farklılıklar meydana gelir ki, bunlar “hiyerarşileştirilmiş bir ‘daha iyisi-daha kötüsü’” hükmüne dayanmaktadır (Müller 1992: 286, H.i.O., karş. Bourdieu 1982).

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşıldığı üzere, tanınma biçimindeki sembolik sermaye, sahiplerine “bizzat diğerlerini tanıma, takdir etme, değerlendirme, tanınmaya ve böylece takdir edilmeye layık olanlar hakkında karar verme” ve daha genel bir ifadeyle, ne olduğu, daha doğrusu “neyin ne olduğu hakkında nasıl bir fikir sahibi olmak gerektiği gücünü verir.” (Bourdieu 2001: 311). Bu “adlandırma gücü” (Bourdieu 1985: 23 d) ve sermayelerin dağılımındaki eşitsizlik, sosyal eşitsizliğin yeniden oluşturulmasına yol açar.

Daha önce de ifade edildiği gibi, “sembolik sermayenin merkez bankası” konumundaki devlet bu durumda önemli bir rol üstlenmiş olur (Bourdieu 2001: 308); örneğin kurumsallaşmış kültürel sermaye sahibi bir kişi ile kendini yetiştirmiş bir kişinin bedenselleşmiş kültürel sermayesi arasındaki farkı belirler. Kendini yetiştirmiş olan kişi alışkanlık haline gelmiş bilgi ve beceriler edinmiş olmasına karşın, kurumsallaşmış kültürel sermaye, devletin elindeki sıfatlandırma gücü sayesinde bir sertifikayla onaylanır ve dolayısıyla meşruluk kazanır. “Resmen adını koymak ve sıfatlandırmak, yani birine bir unvan vermek [öğrenim derecesi veya mesleki unvan], toplumda itibar gören bir vasıf kazandırmak eylemini gerçekleştirme yetkisi, meşru sembolik iktidar tekeline sahip olmanın en tipik göstergesidir ve bu da devlete ve onun ‘vekili’ olanlara aittir. Bir diploma her yerde tanınan, güvenceli sembolik sermayeyi temsil eder ve tüm (ulusal) piyasalarda geçerlidir.” (Bourdieu 1992: 149 d). Buna göre, öğrenim ve meslek unvanı “toplumsal algılamının bir çeşit hukuki kuralıdır [...] ve bir hukuki norm gibi garantilidir; kurumsallaştırılmış, meşru –ve artık sadece meşru olmakla da kalmayan– bir sermayedir” (Bourdieu 1985: 26). Ancak, devletin adlandırma gücü bakımından rolü hiç de mutlak değildir; tam tersine, birbirinden farklı toplumsal gruplar, devletin yanı sıra toplumsal dünyaya bakış açılarını, sembolik sermaye aracılığıyla geçerli olacak ve tanınacak biçimde kabul ettirmeye çalışmaktadır. Yeni sosyal hareketlere ilişkin araştırmalara dayanan Bourdieu burada bir genelleme yaparak “sembolik savaşlar”dan söz ederken, Axel Honneth çok daha “derinlere” inerek, sosyal savaşların motivasyonları olan koşulları sorgular (karş. Bourdieu 1992: 36 dd).²

2 AXEL HONNETH’İN TANINMA (KABUL EDİLME) VE “TANINMA SERMAYESİ” KURAMLARI

Bourdieu’nün sözünü ettiği sembolik-kültürel (sınıfsal) çatışmaların sürmesindeki temel motivasyon ne olabilir? Bu konuda bir denemeye giri-

2 Karş. Axel Honneth ile Nancy Fraser arasındaki tartışma. Konunun ana noktası şudur: Sosyal adalete ilişkin çağdaş bir kuram tasarısı oluşturmak için, kamusal alanda algılanabilen adalet fikirleri (örneğin sosyal hareketlerle ilgili) yeterli sayılabilir mi (Fraser) yoksa bunun yerine antropolojik temellere dayanan bir davranış olan, kişilerin toplumsal ortamdaki iletişimlerinde karşılıklı tanınma beklentileri-ni çıkış noktası saymak mı gerekir? (karş. Fraser/ Honneth 2003: 139, 281).

şen Axel Honneth, geriye dönüp Hegel'in "tanınma adına savaşmak" fikrini kullanarak, normatif bir değeri olan tanınma kuramını toplumsal bir kuram haline getirmeyi hedefler (karş. Honneth 1992, 2003b, 2003c) ve şu kanıya varır: "Toplumların her türlü sosyal entegrasyonu, birbirlerini belli bir düzen içinde karşılıklı tanımaları (kabullenmeleri) gereğine dayalıdır. Eğer bunun gerçekleşmesine ilişkin bir yetersizlik veya eksiklik varsa, aşağı görme duyguları kök salar ve bu da toplumsal değişimlerin oluşumunu teşvik edebilir" (Honneth 2003c: 282). O halde bireylerin veya grupların adaletsizliğin bu türüsüne kâh yüksek kâh alçak sesle karşı çıkmasının nedeni, kabule/tanınmaya layık görülmemiş olmaktan dolayı duyulan öfkedir.

Honneth, toplumun ya da –Bourdieu'nün terminolojisine göre– sosyal dünyanın farklı, ama karşılıklı olarak kendi içinde olagelen tanıma/kabul [etme ve edilme] alışverişinin yapılandığı bir ortam olarak kavranması gerektiği önermesinden hareket ederek, karşılıklı tanınma ve kabul lenmede üç farklı şekil ayırt ettiği gibi, bunların aksi olan aşağı görmeyi de nitelemenin içine katar; "sevgi," "hukuk" ve "değer verme/takdir etme"yi kabul görmenin olumlu şekilleri olarak tanımlar ve bunların, bireylerin kendi kendilerini olumlu değerlendirmelerini mümkün kılan toplumsal koşulları yaratma konusunda birleştirici bir etki yarattığını öne sürer. Birey ancak özgüven, özsaygı ve özdeğer kazanmakla –ki bunları tanınmanın/kabul edilmenin o üç şekli sağlamaktadır– kendini bağımsız ve bireyselleşmiş bir varlık olarak kavrayabilir; kendini arzuları ve amaçlarıyla özdeşleştirebilir (Honneth 1992: 271).

Bu makalenin önemle üzerinde durduğu konu "sevgi" değil, tanınmanın, kabul edilmenin diğer iki şekli ve bunların etkileşim ilişkileridir: "hukuk" yoluyla özsaygı ve "sosyal değer verilme/takdir edilme" yoluyla özdeğer kazanma. Hukuki açıdan tanınma/kabul edilme, başkasını bilinçli olarak, akli mantığı yerinde ve eşit haklara sahip bir varlık saymak esasına dayanmaktadır. Çağdaş hukuk ilişkilerinin ana fikri, bireyin özgürlüğü ve tüm insanların eşitliğidir.

Bir birey olarak haklara sahip olmak demek, toplum tarafından kabul edilmiş taleplerinin (beklentilerinin) olabilmesi demek oldu-

ğundan, bireylere meşru bir aktivitede bulunma şansı tanınır ve birey bunun sayesinde başkalarının saygısını, takdirini kazandığını kendi gözleriyle görebilir. Haklar kamusal bir niteliğe sahiptir ve hak sahibi kişiye, karşılıklı etkileşime katılan kişiler tarafından bizzat kullanılabilen bir eylemde bulunma yetisini verir, dolayısıyla da kişi özsaygısını geliştirme gücünü bulur. (Honneth 1992: 194)

Bu kişisel –aynı zamanda kolektif– tecrübe eğer aşağılanma, yani haklarından yoksun bırakılma ya da hukuken dışlanma tecrübeleri nedeniyle gerçekleşmezse, kişiliğin temel unsuru olan özsaygıyı oluşturan içsel pozitif bağ zedelenir.

Modern hukuk sisteminde herkese tanınan genel saygının aksine, değer verilme, takdir edilme veya toplumsal tanınma, doğrudan doğruya kişinin özgün nitelikleri ve yetileriyle bağlantılıdır. Söz konusu kişinin özgün başarılarının, yetilerinin ve niteliklerinin değerlendirilmesi sosyokültürel “değerler ufku”yla sıkı sıkıya kenetlenmiştir ve bu da söz konusu çağın ifadesi, daha doğrusu o çağdaki güç ilişkilerinin –düzenlenmesinin– belirtisidir. Honneth’in “ikincil yorum pratiği” (Honneth 1992: 205) olarak tanımladığı mesele hakkında, yani bir norm üzerindeki farklı görüşün somut olarak nasıl açıklanacağı ve yorumlanacağı sorunu üzerinde henüz bir fikir birliğine varılmamıştır. “Kendi başarıları ve yetileri bakımından toplum için faydalı bir unsur olarak” değerlendirilme şansına sahip olması (Honneth 1993: 263), kişiye özdeğerlendirmesini geliştirme olanağını sağlar; onur kırıcı davranışlar, yani aşağılamalar ise özdeğerin olumlu yönde gelişmesini engeller.

Demek ki “tanınma savaşı” (Honneth) ya da “sembolik sınıf çatışması”nın (Bourdieu) aralıksız devam etmesinin nedeni, bireylerin bir kısmına ait kültürel ek yorumların aşağı görme tarzında olması ve bunun bir haksızlık olarak yaşanmasıdır. Başka bir deyişle, Bourdieu’nün üzerinde durduğu sembolik sermaye tanınma kaynağı olarak sürekli çatışma konusudur, çünkü örneğin kime hangi hakların tanınmasının –ve elbette hangi nedenle– meşru kılınacağı ya da hangi yetilerin ve kimlerin yetilerinin “değerli” sayılacağı sorusuna yol açmaktadır. O halde bu savaşın konusu, Bourdieu’nün deyişiyle sembolik güçtür ve bu güç kendi yaşayış

biçiminin, yetilerinin ve niteliklerinin toplum için özel bir değeri olduğu konusunda kesin bir karara varmaya izin vermekte ve dolayısıyla kendini başkalarından ayırarak, başkalarına kıyasla sosyal ve/veya hukuki tanınma, kabullenilme bakımından daha yüksek bir konuma gelmeyi sağlamaktadır. Bourdieu'nün bu bakışına Honneth şunu ekler: İnsanlar arasındaki iliştişim ve etkileşime dahil olan normatif beklenti tutumları ve farklı kabul görme biçimleri, sosyal değışimlerin motoru işlevini görmektedir.

3 ALMANYA VE KANADA'DA, ÜLKEDE EĞİTİM GÖRMÜŞ YÜKSEK VASIFLI GÖÇMENLERİN TANINMAMA, AŞAĞI GÖRÜLME TECRÜBELERİ

Öğrenimini ülke içinde tamamlamış olan akademik vasıflı göçmenlerle yaptığımız anlatımsal biyografik mülakatların yorumlanmasına dayanarak, bu kişilerin Almanya ve Kanada'da sosyal konumlandırılmasında sembolik sermayenin etkilerini inceleyeceğiz. Bu göçmenlere ilişkin sembolik dışlanmanın analizi sırasında, yukarıda Bourdieu ve Honneth'in teorileri doğrultusunda irdelediğimiz "hukuk" ile "sosyal değeri verilme/takdir edilme" arasındaki ayrım çok faydalı olmuştur. Bu araştırma için, devlet veya devlet kurumlarındaki yetkili temsilcilerle karşılıklı ilişkiler bağlamında kültürel sermayenin tanınmaması (Bourdieu) veya aşağı görülmesi (Honneth) durumlarını yansıtan iki tip tanıtılacaktır.

3.1 Kurumsallaşmış kültürel sermayenin değeriendirilmesinin hukuken engellenmesi

Kurumsallaşmış yerel kültürel sermayenin edinilmesi ve ekonomik alanda değeriendirilmesinin daha başlangıçta, ülkede oturma hakkıyla ilgili hüküm ve düzenlemelerle yokuşa sürülmesi, zorlaştırılması ya da engellenmesi "kurumsallaşmış kültürel sermayenin değeriendirilmesinin hukuken engellenmesi"ni gündeme getirir. Bu durum sadece, bizim araştırmamız bağlamında, öğrenimlerini ülke içinde tamamlamış göçmenlerin bir alt grubu olan kişileri bu ölçütlerle kapsamaktadır (daha ayrıntılı olarak Schittenhelm vd. 2007). Bu kişiler ilertemiş yaşta, öğrenim amacıyla, yani çoğu kez daha önce memleketlerinde başladıkları bir öğrenim döneminden

sonra göç etmiştir ve Almanya ya da Kanada'da –şimdilik– son diplomalarını almak istemektedirler. Ülkede edinilen kültürel sermayenin değerlendirilmesi eğer devlet tarafından, yani hukuki olarak düzenlenen geçiş sürelerine ve ülkede kalma sıfatlarına bağımlı olursa, bunun “sonradan göç edenler” diye tanımlanan bu kişilerin işgücü piyasasında konumlanması üzerinde de etkisi olur (daha ayrıntılı olarak Schittenhelm vd. 2007). Gerek Kanada gerekse Almanya'da yapılan bazı düzenlemelere göre, farklı ülkelerden gelen üniversite öğrencilerinin öğrenim dönemlerinin bitiminde belli bir süre için, ulusal işgücü piyasasında kendilerine uygun bir işte çalışmalarına izin verilmektedir. Bu süre Kanada'da doksan günden³ Almanya'da bir yıla kadar⁴ değişmektedir. Kendini geliştirmek amacıyla öğrenim görmek üzere Hindistan'dan Kanada'ya gelmiş olan Ravi Maitra⁵ bu tip vakaların bir örneğidir.

Ravi Maitra istatistik yüksek lisansı yapmak için Kanada'ya gelmiştir. Yerel kurumsallaşmış kültürel sermaye edinmekte olduğu öğrenim dönemini daha tamamlamadan, Kanada'nın işgücü piyasasında kendine uygun bir iş yeri aramakta ve bunu şöyle gerekçelendirmektedir:

Ben eğitim gördüğüm alanda bir iş bulmak zorundayım, çünkü istatistik bölümünde okudum ve herhangi bir işte, örneğin bir telefon şirketinde ya da “Tim Hortons coffee house” zincirinde veya mühendislik gibi işlerde çalışmam. Benim işim kendi özel bilgi alanımla ilgili olmalıdır.

Bu engele bir başka güçlük daha eklenir ve bu da kişinin kendine uygun iş arama girişimini ağır bir zaman baskısı altına sokar. Ravi Maitra'nın, resmen öğrenimini tamamladıktan sonra –o dönemdeki duruma göre– sadece doksan günlük zamanı kalmıştır. Kanada pasaportuna

3 2008 yılına kadar Kanada'da 90 günlük çalışma izni geçerliydi. 2009 yılındaki yasa değişikliğinin ardından uluslararası öğrencilerin ülkede oturma izinleri, kendilerine uygun bir iş ilişkisine girmeseler de, Kanada'daki öğrenim süresine göre (en fazla üç yıla kadar) uzatılmaya başladı. Karş. <http://www.cic.gc.ca/EnGLIsh/work-postgrad.asp> (Erişim tarihi: 21.05.2009).

4 Karş. (Göç Yasası) Göçün yönetilmesi ve sınırlandırılması, ayrıca AB vatandaşlarının ve yabancılardan ülkeye göç etmesini ve ülkede kalmalarını düzenleyen yasa. Par. 16 (4) 30.07.2004.

5 Diğer isimler gibi bu isim de anonimliği korumak amacıyla kodlanmıştır.

ya da zaman bakımından sınırlandırılmamış oturma iznine sahip kişilerle kıyaslandığında, Kanada'daki üniversite diplomalı yabancılar kendilerine tanınan yasal sürede içinde, kurumsallaşmış kültürel sermayelerine denk bir iş bulmak zorunluluğu gibi bir yükün altına girmektedir. Böylece kişilerin hukuki statüleri kültürel ek yorumlar nedeniyle "etnikleştirilmiş sembolik sermaye" olarak görülümekte (Weiß 2006) ve bu da bir yandan vatandaşlara ya da sınırlandırılmamış oturma iznine sahip kişilere ayrıcalık tanınması, diğerlerinin, yani uluslararası üniversite öğrencilerinin hukukun, dolayısıyla da sembolik olarak dışlanması anlamına gelmektedir. Gerçi bu kişiler öğrenimlerini dışarda görmüş olanlara kıyasla, edinmiş oldukları yerel kültürel sermaye nedeniyle hukukun tanınma sorunuyla resmen karşılaşmasalar da, bundan önceki bölümde sözü edilen ve çağdaş hukuk sisteminin ifadesi olan, tüm insanların hukukun eşit olduklarını savunan normatif fikir burada kuşkulu bir duruma düşmektedir; çünkü vatandaşlara açıkça ayrıcalıklı davranılmakla, bu fikrin tam tersi uygulanmaktadır. Görüşme yaptığımız kişi bu haksızlık karşısındaki duygularını şöyle açıklamıştır: "Size yasal statünüzden ötürü, statü bakımından eşit davranılmamaktadır."

Görüldüğü gibi, "etnikleştirilmiş sembolik sermaye" kişilere hukukun eşit davranılmadığı durumlarda kendini belli etmektedir. Öğrenimini ülkede tamamlamış kişilere adeta "doğal olarak" duyulan güven de bunun etkisi altında kalabilir.⁶ Yani, ülkede edinilmiş yerel kültürel sermayenin hukukun tanınması bakımından bir sorun yaşanmasa da, kişilere hukukun eşit davranılmaması nedeniyle "toplumun biçtiği değer" yüzünden kullanımı sınırlandırılmış olabilir. Görüşme yapılan kişinin bizzat ortaya attığı sorun incelendiğinde bu durum daha da belirginleşir: "Şirketin bu kişiyi neden işe almak istediği konusunda açıklamada bulunması gerek, çünkü birçok işsiz yerli vatandaş var. Şirketin bu kişiye neden gereksinimi olduğuna (...) dair daha açıklayıcı bilgi vermesi gerekir." Demek ki bir işverenin, uluslararası üniversite öğrencilerinden birini Kanada vatandaşlığına ya da sınırsız oturma hakkına sahip birine tercih edip işyerinde çalıştırmasının nedeni hakkında resmi dairelere hesap verme zorunluluğu, işe talip olan kişinin kültürel sermayesine biçtiği toplumsal değerın göstergesidir. Başka

6 Karş. ayrıntılar için bu kitapta Nohl'un makalesi.

bir deyişle, Ravi Maitra vakasında olduğu gibi, işverenin hukuki engelleri aşmayı üstlenmesi için, kültürel sermayenin bedenselleşmiş ve özgünleşmiş ya da ender rastlanır türden olması gerekmektedir. Böyle bir durum mevcut değilse, kurumsallaşmış, yöreye özgü kültürel sermayenin hukuki ikamet hakkına bağlı olması nedeniyle, çalışma hakkının kullanımı söz konusu kişiye tanınmış olan kısa süre içinde gerçekleştirilemez ve kişi Kanada'yı terk edip başka ülkelerin işgücü piyasalarında yabancı ülkede öğrenim görmüş biri olarak iş aramak zorunda kalır.

Ravi Maitra vakasında görülen duruma, yani hukuken eşit sayılmamakla kendini belli eden aşağı görülmeye benzer bir vaka da Almanya'da öğrenim görmüş Sri Lankalı diş hekimi Sarath Pieris'in yaşadığı olaydır. Fakat çok önemli bir fark vardır: Bu örnekte mesleğin piyasada uygulanması, meslek hukukuyla ilgili düzenlemelere göre, tamamen olanaksızdır. Sarath Pieris, Almanya'da devlet sınavlarını vermiş ve diş hekimliği öğrenimini tamamlayıp diplomasını almıştır. Ne var ki yerleşik temele dayanan bu kurumsallaşmış kültürel sermayeyi Alman işgücü piyasasında vafına denk düşecek biçimde değerlendirmeye sıra geldiğinde hukuki engeller ortaya çıkmıştır.

Aslında diş hekimliği öğrenimini tamamlayan her öğrencinin mesleğini icra etmesi resmen onaylanmaktadır, ama bunun ön koşulu Alman vatandaşı olmaktır. Oysa ben Alman vatandaşı değilim. Demek ki sorulacak bir şey yok. Bu kadar uzun zamanda Alman vatandaşlığına alınmam mümkün olmadı. İşte böylece de beni Almanya'yı terk etmeye zorladılar.

Sarath Pieris yalnızca Almanya'da rastlanan mesleki ve bölgeye özgü böyle bir engelle karşılaşmıştır⁷ ve bunu aşmasına olanak yoktur. İfade ettiğine göre, aslında devlet sınavından sonra diş hekimliği okuyan tüm öğrenciler mesleklerini uygulama onayını almaktadır. Almanya'da hekimlik alanına özgü bir durum, mesleği uygulama onayını alabilmek için (bu vaka-da) Alman vatandaşı veya AB ülkelerinden birinin vatandaşı olmak şartıdır;

7 Karş. bu kitapta Weiß ve Weiß/Ofner/Pusch'un makalesi.

“sonradan göç edenler” ve yabancı hekimler grubunda da bu kural geçerlidir.⁸ Kanada’da ülke içinde edinilmiş diplomanın değerlendirilmesi için – zaman kısıtlamasına rağmen– hukuki olanaklar sağlanmışsa da, Almanya’da dış hekimi olarak serbest meslek uygulaması, Sarath Pieris vakasında görüldüğü gibi, hukuken olanaksızdır. Başka bir deyişle, burada gene kişinin hukuki statüsü etnikleştirilmiş sembolik sermaye (Weiß 2006) biçimindeki bir ek yoruma dayandırılmaktadır, fakat önemli bir farkla: Sarath Pieris bir varsayım tarzında değinilen olayı belgelemektedir. Hukuken eşit muamele görmüş olmamasının sonucu olarak toplum tarafından da değersiz bulunmakta, yetileri ve becerileri hak ettiği ölçüde takdir edilmemektedir. Bu nedenle başka bir ülkeye göç etmek ve kültürel sermayesini serbest çalışan bir dış hekimi olarak, vafına uygun biçimde değerlendirmek zorundadır.

3.2 Bedenselleşmiş ve kurumsallaşmış kültürel sermayenin toplum tarafından aşağı görülmesi

Buraya kadar hukuken eşit tutulmama durumu eleştirildikten sonra, “bedenselleşmiş ve kurumsallaşmış kültürel sermayenin toplum tarafından aşağı görülmesi” durumunun ikinci tipinde Honneth’in “tanınma savaşı”nın sesi daha da güçlenmektedir. Ayrıca bundan önceki tipteki odak noktası burada iki bakımdan yer değiştirmektedir. Önce bakışlarımızı “sonradan göç edenler” grubundan ayırıp, bir başka alt grup olan, ülke içinde eğitim görmüş “ikinci kuşak”⁹ göçmenlere çevireceğiz. Bu gruptakiler henüz çocuk denecek yaşta ya da gençlik yıllarında, ailelerinin göç etmiş olması nedeniyle kendilerine özgü bir göç tecrübesine sahiptir ya da ailelerinin göç ettikleri ülkede doğmuş ve –en azından kısmen– orada toplumşallaşmışlardır. Sonradan göç edenler grubunun aksine, ülke hukuku kapsamına alınmışlardır ya da büyük ölçüde, yerli halktan olanlarla eşittirler.¹⁰ İkinci kuşaktan olup ülke hukuku kapsamına alınan kişilerin aşağı görülmesi, Honneth’in tanınma teorisinde, toplumsal değerlendirme ya da

8 Karş. ayrıntılar için bu kitapta Nohl’un makalesi.

9 Karş. ayrıntılar için bu kitapta Schittenhelm ve Soremski’nin makalesi.

10 Yapılan açıklamalarla karş. Kanada Medeni Hukuku (<http://dsp.psd.tpsgc.gc.ca/Collection-R/LoPBdP/BP/bp445-e.htm>) ve Almanya Medeni Hukuku. (<http://bundesrecht.juris.de/bundesrecht/rustag/gesamt.pdf>) (Erişim tarihi: 21.05.2009)

düşük değerlendirme sorunları olarak tanımlanan durumlara denk düşer. Aaraam Moradi vakası bu tipi temsil etmektedir.¹¹

Aaraam Moradi öğrenim amacıyla Almanya'ya göç etmiş bir İranlının oğludur. Almanya'da doğup büyümüş ve tıp öğrenimi gördüğü dönemde Alman vatandaşlığına geçmiştir. Aaram Moradi bu şekilde tamamen Alman hukuku kapsamına alınma sürecinde, adeta kaderin garip bir cilvesi diye yorumlanabilecek bir olay yaşamıştır: O güne kadar toplayıp biriktirmiş olduğu kültürel sermaye sembolik olarak değersiz görülmüştür ve bunu bir hakaret saymaktadır.

1996 veya 97 yılında vatandaşlığa kabul edildim. Bu işlemleri yürütmekle görevlendirilmiş olan memur vatandaşlığa kabul edilme zamanı gelince vatandaşlık belgesini verdi, sonra da aklı sıra bir şaka yapmak istedi ve beni bir imla sınavına tabi tutmaya kalkıştı, ama bence bu büyük bir terbiyesizlikti. Bana yerel gazeteden bir makale okudu ve bunu yazmamı istedi. [...] Ben hepsini yazdım. Sonra o dedi ki, “İyi, ama bir yerde bir yanlış yaptınız.” Ben “Hayır, o yanlış gazete yapmış, ben düzelttim” dedim. Adam biraz bozuldu ve hemen arkasından askerlik yoklamasıyla ilgili belgeleri ortaya çıkardı. Ben şimdi Alman vatandaşı olduğuma göre, askerlik görevimi yapmam gerek. Belgeyi doldururken bitirdiğim okullar hanesine, bana hiç sormadan *Hauptschule* yazdı. Ben dedim ki, “Benim tıp okuduğumu biliyorsunuz, Almanya'da *Hauptschule* bitirenler tıp okuyamaz.” Adam bana tuhaf tuhaf baktı ve “Evet, tamam, özür dilerim” dedi, sonra *Gymnasium* hanesine işaret koydu. Bu ayrımcılık değil de nedir? Başka türlü açıklanamaz. O adam, adımın Moradi olmasından ötürü *Hauptschule* hanesini işaretlediğini kendiliğinden keşfedemeyecektir. Oysa aslında böyle davranmasının nedeni, adımın Moradi olması, saçlarımın ve gözlerimin siyah olmasıdır.

Vatandaşlık işlemleri sırasında söz konusu kişiye bir metin yazdırıp imlasını denetlemek usulden değilse de Aaraam Moradi böyle bir sınava

11 Bu tipe dair başka vakalar için karş. Neumann/Kovacev (2008).

tabi tutulmuştur. Görevli memur sürekli yabancıların Almanca bilgilerinin eksik olduğu telkini altında kaldığından, vatandaşlık başvurusunda bulunan kişiyi imla sınavından geçirerek Almanca bilgisinin eksikliğini kesin olarak ispatlamak amacını gütmüştür. Bununla yeniden devreye giren “etnikleştirilmiş sembolik sermaye” sorununun (Weiß 2006) bu örnekteki işlevi, gerçekte var olan bilgi ve beceri ile, tahmin edilen bilgisizlik ve beceriksizliği etnikleştirilmiş sembolik sınırlarla birbirinden ayırt etmektir. Bundan da anlaşılıyor ki, yalnızca hukuken tanınmak yeterli değildir, çünkü bu tipte hukuken ve politik olarak yerli halktan olanlarla büyük ölçüde eşitlik mevcuttur. Olumsuz sınıflandırmaya neyin sebep olduğu sorusunu yanıtlayabilmek için, sosyal değerlendirme konusu kapsamına giren “küçük görme”nin çeşitli şekillerine göz atmak gerekir. Devlet otoritesinin temsilcisi olan kişi, Aaraam Moradi’nin yetilerini küçümseydiğinden (kültürel sermayenin göstergesi olan) dil bilgisini denetlemek gereğini duymuştur ve bundan beklediği sonucu alamayınca, hatta metindeki bir sözcüğün yanlış yazılmış olduğu yüzüne vurulunca stratejisini değiştirmiştir. Başlangıçta Aaram Moradi’nin Almanca bilgisi bir sınavla denetlendikten sonra, bu bilgi dolaylı yoldan sembolik olarak değersiz gösterilmiştir. Askerlik göreviyle ilgili belgeleri doldururken Moradi’nin bitirdiği okullar hakkında usulen sorması gereken soruyu adam kendi tahminine göre yanıtlamış ve *Hauptschule* hanesini işaretlemiştir. Aaraam Moradi’nin fenotipik görünümü (esmer ten, siyah saçlar), memur için sosyal bilgiler aktaran ve “damga” etkisini yapan (Goffmann 1979 [1967]: 61) “doğuştan gelen simgeler”dir. Aaraam Moradi, Alman vatandaşlığına kabul edilmekle, hukuki güvence altına alınmış sembolik sermayeye sahip olmasına ve dolayısıyla politik hukuk toplumunun eşit haklara sahip bir üyesi sayılmasına rağmen, görevli memur onun Alman ulusunun bir parçası olduğunun aksini kanıtlamaya çalışmıştır. “Başka” biri olduğunu belirtmek çabası, Aaraam Moradi’nin edindiği yerel kurumsallaşmış ve bedenselleşmiş sermayeyi, yani lise bitirme sınavını vermiş olmasını ve Almanca bilgisi küçümsemesi şeklinde kendini belli etmektedir. Memurun gözünde “Alman” olmak, sadece Alman pasaportuna sahip olmaktanyani hukuki durumdan ibaret değildir, burlun yanında hem beyaz tenli olmak, hem de Alman dilini mükemmelen

bilmek gerekir. Oysa memurun askerlik belgesinde *Hauptschule* hanesi-
ni işaretlemesi, Moradi'nin dil bilgisinden pek de emin olmadığını akla
getirmektedir; bu da toplum tarafından biçilen değer meselesini bu vakada
kişisel başarıların ve yetilerin küçümsenmesiyle gösterir.¹² Aaraam Moradi
vakasında hukuken kabullenilmiş olma sorunu bulunmamasına karşın,
değer bakımından eşit olmayan kültürel farklılık, sembolik dışlama ya da
iktidar yoluyla belli edilmiştir.

Kanada'da yaşanan bir vakada da, bir kurumun temsilcisi, kültürel
farklılıkları korumak amacıyla bazı işlemlere¹³ hukuken resmiyet kazan-
dırılmış olmasını, yani hukuken kurumsallaştırılmış olan mekanizmaları
dikkate almayıp, hemfikir olma beklentisiyle toplumsal küçümseme tavrını
benimsemiştir.

Omar Sarkar 11 yaşındayken ailesiyle birlikte Hindistan'dan
Kanada'ya göç etmiştir. Sih mezhebinden olup inancına ilişkin tüm törele-
ri uygulamaktadır. Royal Military College'a [RMC] yazılacağı zaman, kayıt-
larını yapan kişi, Hristiyan olmayan bir inanç grubunun üyesi olduğunu
açıkça gösteren tipik türbanı işaret edip "Belki de [okula] girmeden önce
saçlarını kesmen veya değişik bir şekle sokman gerekebilir" diyerek onu
uyarmıştır. Oysa Kanada hukukundaki hüküme göre "... okullar, işyerleri ve
polisler için resmi giysiler zorunluluğu kaldırılacaktır, öyle ki Sih erkekleri
türban takabilecektir" (Kymlika 1998: 44). Buna rağmen, devletin temsilci-
si, resmen geçerli olan hukuku dikkate almamak için kendine göre geçerli
birtakım nedenler ileri sürmektedir: "Bazı durumlarda, örneğin bir miğfer
veya gaz maskesi takacağın zaman [...] böylesi senin için daha iyi olur ve sen
daha iyi uyum sağlarsın." Eğitim kurumunun temsilcisi, Omar Sarkar'ın
türban takmasının mümkün olduğu resmen belgelendiğinden buna itiraz
edemeyeceğini bilmektedir, ama sanki onun menfaatini gözetiyormuş gibi
davranmakta ve bu şekilde yasaya karşı gelmektedir. Bu olaydan çıkarılan

12 Buna benzer sembolik dışlanma durumlarını Almanya'da, bilişimci Yasemin Kemal, hekim Lale
Çiçek ve makine mühendisi Özgür Peker yaşamıştır. Okul tavsiyesi yapılırken etnik ayrımcılığa gidilme-
mesi ve okul başarısı ile bilgi ve becerinin aile kökenleri bağlamında değerlendirilmesi, bunun sonucu
olarak da eşit davranmaya özen gösterilmemesi, zaman zaman rastlanan durumlardır.

13 Karş. Kymlika'da (1998) "Explikation des liberalen Verstaendnisses von Multikulturalismus," özel-
likle birinci bölüm.

sonuç, bir topluluk için tipik olan görünümünden hareket ederek –ki bu vakada kültürel sermayeyi gözle görünür kılan türbandır– birtakım değer ölçülerine varıldığıdır. Omar Sarkar'ın görünümü, Hristiyan olmadığına dair sosyal bilgiler iletmektedir. Onun RMC'ye başvurma hakkını elinden almaya hukuk açısından olanak yoktur. Oysa toplumsal değerlendirme düzlemi henüz sembolik dışlamaya açıktır. Hukuki düzlemde tanınan ve korunmaya alınan eşitlik ilkesine dayanan, dini özgürce yaşama güvencesi, sosyal değerlendirme düzleminde aşağı görme ve hakaret etme yoluyla 'devre dışı bırakılmaktadır'.¹⁴ Omar Sarkar sürekli kendisine yöneltilen onlarla hemfikir olma tekliflerine karşı koyamayarak sonunda saçlarını kesmeye ve türbanı bırakmaya razı olmuştur, yani bir ödün vermiştir; fakat daha sonra, boynuna taktığı dini simgeyi çıkartmasını öneren amiriyle giriştiği “tanınma/kabul edilme savaşı” başarıyla sonuçlanmıştır; çünkü “başka bir dinden olan” hiçbir kimse, ondan “takmasına izin verilmiş olan bir şeyi takmamasını” isteyemez.

Kültürel sermayenin tanınmaması ya da aşağı görülmesi, daha açık bir ifadeyle, kurumsallaşmış kültürel sermayenin değerlendirilmesinin “hukuken engellenmesi,” bedenselleşmiş ve kurumsallaşmış kültürel sermayenin toplum tarafından aşağı görülmesi durumları için tanıttığımız bu iki tip, hukuki ve toplumsal değerlendirme düzlemleri arasındaki etkileşimi, bireyler için bundan ileri gelen, hiç de basit olmayan ve uzun süren etkileri gözler önüne sermektedir.

4 SONUÇ

Burada sunmakta olduğumuz, Almanya ve Kanada'da öğrenim görmüş yüksek vasıflı göçmenler arasındaki karşılaştırmamızın konusu, bu kişilerin maruz kaldığı aşağı görülme davranışları ile devlet düzenlemeleri ya da devletin temsilcisi olan kurumlar arasındaki etkileşimdir. Görülen odur ki, “şonradan göç edenler”in o ülke içinde edindiği yerel ve kurumsallaşmış kültürel sermaye, gerek Almanya gerekse Kanada'da ulusal eğitim varlığı-

¹⁴ Kanada'da üniforma yerine türban takmak fikren kural dışı bir uygulama olarak algılanmamakta, tam tersine kuralın uygulandığının tasdiki olarak kabul edilmektedir. Kurala göre herkes, hangi dinden olursa olsun, eşit haklarla orduya ya da polis teşkilatına katılabilmek hakkına sahip olmalıdır.

nın bir parçası olarak resmen ve hukuken tanınmaktadır. Öğrenimini ülke dışında tamamlamış göçmenlerden farklı olarak bu kişilerin diplomaları da hukuken tanınmakta ve bu da belli bir ölçüde toplumsal değerlendirmeyi belgelemektedir; ancak hukuken tanınmış olmak, işgücü piyasasına eşit haklarla girmek anlamına gelmemektedir. Yapılan analizlerin açıkça ortaya çıkardığı sonuca göre, her iki ülkede mevcut yerel kültürü koruyucu önlemler, ülkede edinilmiş olan kurumsallaştırılmış kültürel sermayenin işgücü piyasasında uygun şartlarla değerlendirilmesini zorlaştırır veya zaman bakımından farklı bir biçimde düzenler. Bundan dolayı “sonradan göç edenler”in ulusal işgücü piyasalarında düşük değerlendirilmesi, doğrudan doğruya o ülkede geçerli olan vatandaşlık ya da ülkede oturma hakkı düzenlemelerine bağlıdır. Ülkeye özgü eğitim unvanı, ulusal eğitim sisteminin kuşku götürmeyecek bir biçimde tanınan bir parçası olmakla beraber, bu unvanı kazanmış olan kişi gene de ulusun diğer üyeleriyle eşit kabul edilmemektedir.

“İkinci kuşak” meselesine gelince, bu gruptakiler ya bizzat yerli halktan biri olmuştur ya da vatandaşlarla aynı haklara sahiptir; fakat onlar dahi toplumsal değerlendirme bakımından aşağı görülme durumlarıyla karşılaşmıştır. Kanada’da bu gruptakilerin resmen tamamen eşit sayılması ve kültür açısından eşit muamele görmeleri belgelerle saptanarak hukuk kapsamına alınmışsa da, hukukun temelini oluşturan toplumsal değerlendirme, sembolik dışlama yoluyla ters yönde işlemektedir.

Honneth’in üzerinde durmakta olduğu iki etkinlik alanı olan “hukuk” ve “toplumsal değer verilme/takdir edilme,” hem Kanada hem Almanya’da “tanınma/kabul edilme savaşı”nın sürdürüldüğü alanlardır. Bu durumda tanınma ilişkilerinin yaygınlaşması veya yoğunlaşması hakkındaki soruların yanıtlanması bundan böyle de tartışma konusu olmaya devam edecektir (karş. Honneth 2003b: 171), yani şimdiye kadar dışlanmış bir grup olan göçmenlerin kendilerini kabul ettirmelerini ve hukuken tanınmalarını meşrulaştırma, yeti ve becerilerinin değerinin toplum tarafından kabul edilmesini sağlama yolundaki çabaları sürecektir.

KAYNAKÇA

- Bourdieu, Pierre (1982), *Die feinen Unterschiede. Kritik der gesellschaftlichen Urteilskraft*, Frankfurt a.M.
- Bourdieu, Pierre (1983), "Ökonomisches Kapital, kulturelles Kapital, soziales Kapital," Reinhard Kreckel (ed.), *Soziale Ungleichheiten. Soziale Welt, Özel Sayı 2*. Göttingen, s. 183-198 içinde.
- Bourdieu, Pierre (1985), *Sozialer Raum und 'Klassen'*. *Leçon sur la leçon*, Frankfurt a.M.
- Bourdieu, Pierre (1992), *Rede und Antwort*, Frankfurt a.M.
- Bourdieu, Pierre (1998b), *Praktische Vernunft. Zur Theorie des Handelns*, Frankfurt a.M.
- Bourdieu, Pierre (2001), *Meditationen. Zur Kritik der scholastischen Vernunft*, Frankfurt a.M.
- Bourdieu, Pierre ve Loïc Wacquant (2006), *Reflexive Anthropologie*, Frankfurt a.M.
- Bundesgesetzblatt (2004), "Gesetz zur Steuerung und Begrenzung der Zuwanderung und zur Regelung und des Aufenthalts und der Integration von Unionsbürgern und Ausländern (Zuwanderungsgesetz)," *Yıl 2004 Teil I Nr. 41*, ausgegeben zu Bonn 5. Ağustos 2004.
- Eder, Klaus (2002), "Zur Logik sozialer Kämpfe," *Mitteilungen des Instituts für Sozialforschung* 13, s. 51-68.
- Fraser, Nancy ve Axel Honneth (2003), *Umverteilung oder Anerkennung? Eine politisch-philosophische Kontroverse*, Frankfurt a.M.
- Goffman, Erving (1979) [1963]: *Stigma. Über Techniken der Bewältigung beschädigter Identität*, Frankfurt a.M.
- Honneth, Axel (1992), *Kampf um Anerkennung. Zur moralischen Grammatik sozialer Konflikte*, Frankfurt a.M.
- Honneth, Axel (1993), "Posttraditionale Gemeinschaften. Ein konzeptueller Vorschlag," Brumlik, Michael ve Hauke Brunkhorst (ed.), *Gemeinschaft und Gerechtigkeit*, Frankfurt a.M., s. 260-270 içinde.
- Honneth, Axel (2003a), "Redistribution as Recognition: A Response to Nancy Fraser," Nancy Fraser, agy., *Redistribution or Recognition? A Political-Philosophical Exchange*, New York/Londra, s. 110-197 içinde.
- Honneth, Axel (2003b), "Umverteilung als Anerkennung. Eine Erwiderung auf Nancy Fraser," Nancy Fraser ve agy., *Umverteilung oder Anerkennung? Eine politisch-philosophische Kontroverse*, Frankfurt a.M., s. 129 -224 içinde.
- Honneth, Axel (2003c), "Die Pointe der Anerkennung. Eine Entgegnung auf die Entgegnung," Nancy Fraser ve agy., *Umverteilung oder Anerkennung? Eine politisch-philosophische Kontroverse*, Frankfurt a.M., s. 271-305 içinde.
- Kymlicka, Will (1998), *Finding Our Way. Rethinking Ethnocultural Relations in Canada*, Toronto.
- Neumann, Steffen ve Mirko Kovacev (2008), "Between Inclusion and Exclusion: A Case Study of Migrants in Germany and the United Kingdom," Paper presented at the conference on inclusion and exclusion in contemporary Europe. Hanse-Wissenschaftskolleg, Delmenhorst, Germany, 11. - 13. Nisan 2008.
- Nohl, Arnd-Michael, Karin Schittenhelm, Oliver Schmidtke ve Anja Weiß (2006), "Kulturelles Kapital in der Migration - ein Mehrebenenansatz zur empirisch-rekonstruktiven Analyse der Arbeitsmarktintegration hochqualifizierter MigrantInnen," *Forum Qualitative Sozialforschung* 7, 3, Art.14 - Mayıs 2006. URL: <http://www.qualitative-research.net/fqs-texte/3-06/06-3-14-d.htm>.
- [Erişim tarihi: 26.10.2006]

- Schittenhelm, Karin, Kathrin Klein, Steffen Neumann, Regina Soremski (2007), "Beruflich und akademisch qualifizierte BildungsinländerInnen mit gleichrangigem Aufenthaltsstatus," *Göç sürecinde kültürel sermaye' konulu araştırma projesi çerçevesi içindeki bir proje bölümünün çalışma raporu*, Siegen. Hülya Akkas ve Stefan Kohlbach'ın işbirliği ile, Siegen üniversitesi.
- Vogt, Ludgera (1997), *Zur Logik der Ehre in der Gegenwartsgesellschaft. Differenzierung, Macht, Integration*, Frankfurt a.M.
- Vogt, Ludgera (2000), "Identität und Kapital. Über den Zusammenhang von Identitätsoptionen und sozialer Ungleichheit," Robert Hettlage ve ağı., *Identitäten in der modernen Welt*, Opladen, s. 77-100 içinde.
- Voswinkel, Stephan (2002), "Symbolisches Kapital, Identität und Moral. Der Reduktionismus der Bourdieuschen Logik sozialer Kämpfe," *Mitteilungen des Instituts für Sozialforschung* 13, s. 69-73.
- Weiß, Anja (2002), "Raumrelationen als zentraler Aspekt weltweiter Ungleichheiten," *Mittelweg* 36, 11, 2, s. 76-91.
- Weiß, Anja (2006), "The Racism of Globalisation," Donaldo Macedo ve Panagioti Gounari (ed.), *The Globalisation of Racism*, Boulder, s. 128-147 içinde.

ÜLKE DIŞINDA ÖĞRENİM GÖRMÜŞ YÜKSEK VASIFLI AKADEMİSYEN GÖÇMENLERİN YAŞADIĞI SEMBOİK DIŞLANMA

1 Giriş

Medyada giderek daha sık kullanılan “en iyi beyinleri kendine çekme savaşı” sözleri, artık bir kişinin hangi kökenden geldiğinin önemini kaybettiği ve dolayısıyla da ırkçı tutumun kökünün kazındığı izlenimini uyandırmaktadır; en azından yüksek vasıflı kişiler konusunda durum böyledir. İş hayatında arzulanan verimli çalışmayı gerçekleştirenin kim olduğu gerçekten de önemsiz midir? Artık sadece bilgi ve beceri üstünde mi durulmaktadır ve bu bilgi ve beceriyi kimin edinmiş olduğu sorulmamakta mıdır? Bir insanın dünyanın neresinde topluma mal edildiği ve eğer kültürel sermayeye sahipse, görünümünün nasıl olduğu, artık sadece ikinci derecede bir önem mi taşımaktadır, hatta hiç mi önemsenmemektedir? Yani artık “sınıf” farkı “ırk” farkına baskın mı gelmektedir?

Bu soruları yanıtlamak kolay değildir, çünkü “ırk ilişkileri ile sınıfsal durumlar” mantıken birbirine koştur hale getirilemediği gibi (çokyönlü egemenlik durumları), hiyerarşik bir düzene de sokulamaz (en önemli karşıtlık) (Weiß 2001: 80). Gene de bu makaleye başlarken, 1922’de Weber ve ondan sonra gelen toplumbilimciler tarafından yürütülen, eşitsizliğin çeşitli boyutlarını teorik bazda kullanılabilir hale getirme çabaları¹ deneysel olarak devam ettirilmeye çalışılacaktır. Bu amaçla, önce yüksek okul mezunu göçmenlerin bir dışlanma yaşayıp yaşamadığını ve eğer yaşadılarsa ne tarzda bir dışlanmayla savaşmak zorunda kaldıklarını, hangi ırka mensup olduklarını açıkça gösteren dış

1 Bu makalenin konusu bağlamında özellikle Gutierrez-Rodriguez (1999) dikkate değer.

görünümlerindeki özelliklerin deneyimlerinde rol oynayıp oynamadığını araştırmaya karar verdim.

Yaptığım ampirik araştırmada belgelenen “ırkçı,” “etnisite yanlısı” olmayı, kültürel farkların algılanmasını ve bunların toplumdaki etkilerini (Eder, Rauer ve Schmidtke’ye [2004] dayanarak– “sembolik dışlanma” kavramıyla ifade edeceğim. Sembolik dışlanma deneyimi, görünümle bağlantılı olan ırkçılığın da ötesine geçebilir (“İrksız ırkçılık”). Bu kavram Pierre Bourdieu’nün Pascal’a gönderme yapan “sembolik güç” konseptinden çıkmıştır (karş. Bourdieu 1991: 76). Bourdieu sembolik gücü şöyle tanımlar: “Bir güç ki, tanınmayı ve kendini kabul ettirmeyi başardığı ölçüde vardır; [...] bir güç ki, aslında güç, iktidar ve başına buyrukluğa olduğunu *fark ettirmeme* gücüne sahiptir.” Bu gücün gerçek etkinliği “fiziksel kuvvet bazında değil, duyumsama ve tanıma bazında” gelişir (Bourdieu 1992: 82; vurgu bana ait). Gücün “gizli mekanizmalarını” ortaya çıkarabilmek için, bunların “hangi koşullar altında kendilerini hep *yeniden ürettiklerini* araştırmak gerekir, zira gücün içinde bulunduğu ortamın yapısı ile dinamiği, yani onu üreten, sürdüren ve biçim değişikliğine uğratan mekanizmalar birbirinden ayrılamaz.” (Bourdieu 1991: 67; vurgu bana ait).

Bourdieu sembolik güç konseptini, dile ilişkin habitus (dil alışkanlıkları), erkek egemenliği ve politik yönetici sınıf üzerinde yaptığı ampirik araştırmalarla geliştirmiştir (bkz. diğerleri dışında 1992, 2004, 2005). Bu çalışmada etnik aidiyete ve ırkçı sınıflandırılmalar yoluyla toplumsal ayrımcılık konusuna sadece kısaca değinilmiştir.² Bourdieu bu konu üzerinde çok çalışılması gerektiğini ifade etmişse de (Bourdieu 1991: 26), ne yazık ki amacını gerçekleştirmeye ömrü yetmemiştir.

Bu makalenin başında ortaya atılan “en iyi beyinler” meselesi çerçevesinde üzerinde durulması gereken soru şudur: Örneğin görünür özellik-

2 Bourdieu, etnik grupların oluşumunu sistematik olarak kendi sınıf modeliyle ilişkilendirmemekle beraber, Weiß başka birtakım sosyal eşitsizliklerin etkileyiş biçimlerini göstermek için Bourdieu’nün “sembolik güç” kavramını oluştururken teorik olarak kurduğu bağlantıların, erkeğin baskın oluşu örneğinden daha genel alanlara taşınabileceğini ileri sürmekte, bu kuramsal kavram potansiyeliyle “kültürel sınıflandırmaların toplumsal yapıda eşitsizlikler oluşturduğunu ve dolayısıyla da güncel yaşamda ve kurumsal ortamda ayrımcılığa dönüştüğünü” göstermek gerektiğini belirtmektedir (Weiß 2001: 83).

ler, yani görünüm ırkçılığa dayalı ayrımcılığın³ çıkış nedeni olup, kültürel sermayenin değerini düşürür mü? Kültürel sermayenin sadece göstermelik olarak ön plana alındığını ve ırkçı bakış açısı tarafından her zaman alaşağı edilebileceğini iddia eden kötümser kişiler acaba haklı olabilir mi?⁴ Yoksa acaba tüm dünyada yaygın olan vasıflı uzman bulma çabaları, ırkçılıktan kaynaklanan dışlama mekanizmalarının frenlenmesine yardımcı olabilir mi? İşte sunacağım makalenin konusunu bu sorular belirlemektedir.

Aşağıdaki metnin temelini oluşturan ampirik malzeme Almanya, Kanada ve Türkiye’de, öğrenimlerini ülke dışında görmüş yüksek vasıflı göçmenlerle yapılan yaklaşık 130 anlatımsal mülakat arasından seçilen 23 vakanın yorumlanması (karş. Bohnsack 2008 ve Nohl 2008) ve karşılaştırılmasıyla oluşturulmuştur. Kanada’da görüştüğümüz kişiler, işgücü piyasasına girişte yerlilerle eşit muameleye tabi tutulan yüksek vasıflı göçmenlerdir. Türkiye’de görüştüklerimiz ise vasıflarının altındaki düzeyde işgücü piyasasına girmiştir. Almanya’da, öğrenimlerini ülke dışında tamamlamış olup vasıflarının altındaki düzeyde işgücü piyasasına girenler ile işgücü piyasasına yerlilerle eşit haklar içinde girenler araştırma konusu olmuştur.

Kişilerin anlatımsal mülakatlar sırasında hiçbir ön hazırlık yapmadan, içlerinden geldiği gibi anlattıkları hayat hikâyelerinde sözünü ettikleri sembolik dışlanma, olayları algılayış biçimlerine dayanılarak yorumlanmış-

3 Irkların ve etnik grupların yapısal özellikleri ve kültür kavramının değişimi üzerine 1990’lı yıllardan itibaren yeterince yazı yayımlanmıştır. Bu yüzden sadece bu kısa hatırlatmayla yetiniyorum. Bana göre “görünüm” sözcüğü anlamı, ten rengi, kıyafet gibi göze batan özellikleri içine alır; Müslüman kadınların örtünmeleri ve Sih erkeklerinin dinsel inançları gereği başlarına türban geçirmeleri bunun örnekleridir. Fakat “görünüm” konusu üzerinde duran bir sosyalebilimci için, ırk aidiyetini belirten işaretlerin ne olduğunu söyle ifade etmek çapraşık bir meseledir. Ne yazık ki, kastedilen anlamın yanlış algılanmasını önlemek için “koyu ten rengi” gibi sözleri kullanmak zorunludur.

4 Anja Weiß, “sosyal eşitsizliğin simgesel olarak ifade edilen boyutu olarak ırkçılık” konusunda yaptığı çalışmada (Rassismus als symbolisch vermittelte Dimension sozialer Ungleichheit, 2001), ırkçılığa dayanan “meşru sayılmama” durumundan kaynaklanan ve kendi kendini etkileyerek sağlamlaşan egemenlik oluşumlarından kurtuluşun mümkün olmadığı kanısındadır. “Somut durumlarda eşitlik aldatmacası yapılırsa da,” sembolik olarak aşağılanmanın halen sürmekte olduğunu ve sadece bir ertelemenin veya sosyal ortamdan uzaklaşmanın söz konusu olabileceğini ileri sürmektedir (aynı yerde s. 87). Weiß’a göre, yapısal açıdan bakılarak yapılan bu ısrarlı kötümser saptama insanı yanıltmamalıdır, çünkü ırkçı yaklaşımlara karşı savaş da başarılı olmakta ya da en azından toplumsal değişim nedeniyle giderek yumuşatılmaktadır (aynı yerde s. 105, dipnot 25). Ancak bu kısır döngüyü kırıp dışarı çıkmanın mümkün olup olmadığı belirtilmemiştir.

tır.⁵ Bu nedenle sembolik dışlamanın gerçekten var olduğunu göstermek ya da belgelemek mümkün değildir. Burada, yaşanmış olan dışlanma olaylarının çeşitliliği belgelenmekte ve dışlanan kişilerin buna nasıl tepki gösterdiğine ışık tutulmaktadır. Tepkiler, meseleyi önemsememek ile hassasiyet göstermek şeklinde iki kutba ayrılmaktadır ve dışlanmanın yaşandığı zaman dilimindeki yaşam şartlarının durumunu belirgin bir biçimde yansıtmaktadır. Örneğin Arabistan'dan gelmiş olan ve sığınma hakkı isteyen bir hekim, kurumsal ayrımcılığı dikkati çekecek ölçüde önemsizleştirmiştir. Bunun nedeni, sığınmacı olarak geldiği Almanya'da o sırada birçok meselenin olumlu yönde geliştiği izlenimini almış olması ve büyük zorluklardan sonra elde ettiği konum ve olanakları tehlikeye atmak istememesidir.

Ampirik malzemenin içinde, sembolik dışlanmanın algılanış biçimleri ile öncelikle para kazanma ve gelir durumları, yani sosyoekonomik koşullar arasında belirgin bağlantılar görülmüştür. Bundan sonraki bölümde, sembolik dışlanmadan dolayı çekilen güçlükler ve sembolik dışlanmayla baş etme yolları çokboyutlu olarak gösterilecektir. Sembolik dışlanmanın üstesinden gelme yollarından –örneğin tavizler vermek, olabildiğince başarıya ulaşmak veya tehlikeli uç noktalarda dolaşmak gibi tutumlardan– hangileri saptanabilmiştir? Bu yollar ile göçmenlerin bulundukları ülkedeki sosyoekonomik çerçeve koşulları arasında nasıl bir bağlantı vardır?⁶ Bu sorulara yanıt arandıktan sonra da, sembolik dışlanmaya sebep olabilen köken meselesine toplumun atfettiği önemin değişip değişmediği hakkında başlangıçta sorulan soru, üçüncü bölümde ülkeasırı olarak yeniden gündeme getirilecektir.

2 SEMBOLİK DIŞLANMANIN ALGILANIŞ BİÇİMLERİ VE ÜSTESİNDEN GELME YOLLARI

Bu araştırmada, önce özel veya mesleki amaçlarla göç alan ülkede kendine iyi bir yer edinmiş olan göçmenlerin sembolik dışlanma dene-

5 Anlatımsal mülakatlar vesilesiyle, yaşanan bazı olaylar anlatıldığında anlatan kişinin tutumu da yansıtılmaktadır ve olay bu bakımdan yapay olarak yeniden kurgulanmıştır.

6 Burada tanıtılan tipler vakalarla özdeş değildir, yani aynı vakada birkaç tipin temsil edilmiş olması mümkündür. Burada tiplerin tanıtılmasından önce birçok çalışma aşamasından geçilmiştir (ayrıntılı olarak bkz. Ofner 2009). Bu çalışmalardan elde edilen sonuca göre, sembolik dışlamayı algılayış biçimi- ni etkileyen faktörler arasında en güçlüsü sosyoekonomik etkidir.

yimini nasıl içlerine sindirdiklerini ve bu durumun üstesinden nasıl geldiklerini göstereceğim (Bölüm 2.1). Daha sonra göçmenler için tipik olan bir duruma, kişilerin sembolik dışlanmayı geldikleri ülkeye uyum sağlama sürecinde geçici bir evre olarak kabul etmeleri konusuna geçeceğim (Bölüm 2.2). Göçmenler sürekli sembolik dışlanma olarak algıladıkları durumlarla da baş etmenin yollarını bulmaktadır: Ya bu ülkede yerleşme umudunu kendilerinden sonraki kuşağa aktararak duruma katlanmayı benimser ya da sembolik dışlanmayı görmemezlikten gelmeyi yeğlerler (Bölüm 2.3). Daha sorunlu olan tipe mensup kişiler ise sembolik (hukuki) dışlanma karşısında, yaşamlarını sürdürmek için stratejiler geliştirmekten başka çareleri olmayan göçmenlerdir (Bölüm 2.4). Kanada, Almanya ve Türkiye’de sembolik dışlanmayla baş etmenin bu çeşitli şekilleri farklı ölçülerde görülmektedir ve bu örnekler sadece bu ülkelere özgü değildir.

2.1 Modus vivendi: Sembolik dışlanmanın mesleki başarıya ulaşmak yoluyla veya bir hayat arkadaşıyla/aile bağları kurmakla telafi edilmesi

Modus vivendi durumundan söz edebilmek için, bir göçmenin mesleki ve ailevi ilişkileri dolayısıyla bir gruba dahil edilmiş ve sembolik dışlanmayla karşılaşmasına rağmen tatminkâr bir yaşam sürebiliyor olması gerekir. Örneğin Brezilya kökenli vergi hukuku uzmanı Guzman Berg, kendi görüşüne göre farklılığı çok belirgin olmayan dış görünümüne rağmen “yabancı” olarak algılanabileceğinin bilincindedir. Bu durum karşısında kâh “Pek de önemli değil” diye umursamazlık, kâh “Bazen de insan üzülüyor” diye duygusallık biçiminde iki farklı tepki göstermektedir; yani bu sorun karşısındaki tutumu iki yönlüdür. Ayrıca Hamburg’da yaşamanın “yabancılar” için daha uygun olduğunu da ileri sürmektedir, çünkü bu kentte daha kalabalık olan bir azınlık grubu içinde (herhalde güney ülkelerinden gelenleri kastetmektedir) kendini tecrit edilmiş gibi hissetmemektedir. Bayan Guzman Berg, mülakatın daha sonraki bir safhasında –gene olumlu ve olumsuz değerlendirmeler arasında bocalayarak– buradaki yaşam şartlarının aslında “çekilir” olmasının nedenlerini de açıklamaktadır:

Başlangıçta, yani ilk yıllarda bu konuşmayı yapsaydık benden duyacağınız sözler şöyle olurdu: Almanya berbat, çok soğuk, insanları da yani bencil ve soğuk, kendi içlerine kapanık ve kimse kimseye yardım etmiyor ve, ve, ve... Ama şimdiki görüşüm başka. Şimdi Alman dostlarım var, erkek ve kadın dostlar ve burada yaşam daha iyileşti; yani kendimi burada iyi hissediyorum. Yemekler de güzel Almanya'da, ama hava biraz daha sıcak olsa iyi olurdu. (Gülerek) İşte benim problemim bu. Ama biz mutluyuz, güzel bir evimiz var ve bir de kızım. Her şey iyi gidiyor. (İç çeker) Kocamın ailesinde de her şey iyi gidiyor. Şunu da söylemem gerek ki, birçok arkadaşım da var.

Bayan Berg göç ettiği ülkeyle ilişkilerinin iki yönlü olduğunu saklamak istememekte ya da saklayamamakta, ama meselenin olumlu yanlarını ön plana çıkarmaya da gayret etmektedir. Mülakatın bu bölümünde sadece özel yaşamının tatmin edici yanlarının baskın geldiğini vurgularken, konuşmasının devamında Almanya'da kalmasının başlıca nedenlerinden biri olan kariyer yönelimi ve mesleki başarısı sürekli kendini hissettirmiştir.

Almanya'da yaşayan, öğrenimini yabancı bir ülkede tamamlamış olup yerlilerle eşit haklara sahip olan göçmenlerin statü grubuna dahil kişilerin durumu da buna benzemektedir. Perulu hekim Mendez, Çinli biyokimyacı Yan ve bölümünü değiştirip bilişim teknolojisi uzmanı olan Nijeryalı fizikçi Baako bu duruma örnek gösterilebilir. Bu kişiler yapılan görüşmelerde önceden hazırlanmadan, içlerinden geldiği gibi anlattıkları yaşam öykülerine zaman zaman karşılaştıkları sembolik dışlanma olaylarını da katmış, ama arkasından da göçmen olarak geldikleri bu ülkedeki olumlu mesleki ve ailevi bağları vurgulamışlardır.

Türkiye'de yapılan araştırma, sadece öğrenimlerini dışarıda tamamlamış olan ve işgücü piyasasına kısıtlı olanaklarla kabul edilen, mesleklerini uygulamaları tam anlamıyla güvence altına alınması hemen hemen mümkün olmayan göçmenleri kapsamaktadır. Türkiye'de böyle bir tipi ortaya çıkarmak çok zordur. Örnek olarak Afro-Amerikan kökenli müzikolog Knowles vakasını ele alalım. Bay Knowles, ırkçılık nedeniyle dışlanmış olabileceği tahminini reddetmektedir. (Oysa Afrikalı sığınmacı Bay Iduma ile

Bay Young bunun tam tersini savunmaktadır.) Görüşmeyi yürüten kişinin bu konuya ilişkin sorularını kaçamak cevaplarla geçiştirmeye çalışmıştır. Ailenin kendisi için ne ölçüde önem taşıdığı bu görüşme sırasında belirgin olarak ortaya çıkmamıştır, çünkü özel yaşamının duygularıyla ilgili bölümü hakkında pek fazla bilgi vermemiştir. Yaşam çizgisinde en önemli yeri daima müzik alanında kaydettiği ilerlemeye ayırmıştır. Bu vakada meslek ile duygu yoğunluğu birbiriyle kenetlenmiştir. Öyle görünüyor ki, Bay Knowles kendisi için ileri derecede tatminkâr olan mesleki durumu sayesinde, muhtemel dışlanma olaylarını örtbas etmeyi başarmıştır.⁷

Ülkeasını karşılaştırmalarda göze çarpan şudur ki, bu bölümde tarif edilen tipe Kanada'dan ziyade Almanya'da rastlanmaktadır. Bundan sonraki bölümde bunun nedenleri ortaya çıkarılacaktır.

2.2 Başlangıç evresinin kabulü: Geçicilik karakterinden dolayı sembolik dışlanmaya katlanma

Bundan önceki bölümde, kültürel sermayenin vasıf düzeyine uygun biçimde kullanılması sayesinde sembolik dışlanma tecrübesinin geri plana itildiği tipi incelemiştik. Bu bölümde ele alacağımız tipte de bu öğeler çok önemlidir; ne var ki, dışlanma tecrübesi işgücü piyasasına entegrasyonun⁸ başlangıç evresine rastladığından, bunu zamana ilişkin bir aksaklık olarak algılamak ve sindirmek daha kolaydır. Bu tipe hem Kanada hem de Almanya'da rastlanmaktadır.

7 Bay Knowles'la yapılan görüşmede, vasfına uygun ve içerik bakımından tatminkâr olan işinde gelir düzeyinin ne oranda önem taşıdığı çok açık olarak anlaşılmamıştır. Yeri gelmişken şunu da belirtmek gerekir ki, ampirik malzemenin içinde dikkati çeken durum, parayla ilgili meselelerin bazen tamamen geri plana itilebilmesidir. Vashın değerine uygun, prestijli etkinlikler, başka alanlarda yaşanan yasal veya sembolik dışlamaları ve küçümsemeleri telafi edebilmektedir. Kişilerin kendilerini değerlendirme duyguları sınılandığında, kültürel sermayenin takdir edilmesine bizzat o kişi tarafından aşırı bir önem atfedilebilmektedir. Kısa süre içinde edinilen bilgi ve beceriler, kişinin bedenselleşmiş mülkü olarak onun ayrılmaz bir parçası haline gelir (Bourdieu 1992: 56) ve ekonomik sermaye gibi bir anda yitirilemez. Türk kökenli akademisyenler, yani geçerli adlandırmayla "ikinci kuşak" (Ofner 2003) üzerinde yapılan bir araştırmada belirgin olarak ortaya çıkan gerçeğe göre, görüşülen kişiler kültürel sermayeye, ekonomik sermayeden daha çok önem vermektedir. Bu durum bir eğitim kurumunu bitirmiş olmanın Almanya'daki kadar büyük önem taşımadığı ülkelerde aynı ölçüde geçerli olmayabilir (Bkz. sermaye türlerinin, politik-ekonomik sistemlere göre farklı biçimde yeniden üretilme biçimi ve bunlara değer biçilmesi hakkında Bourdieu 1991: 74).

8 Statü geçişi evreleri hakkında (işgücü piyasasıyla da ilgili olarak) bkz. bu kitapta Nohl, Ofner ve Thomsen'in makalesi.

Kanada'da "beyaz tenli" Güney Afrikalı yönetici Michael vakası çok çarpıcıdır. Bay Michael'in görüşme sırasında anlattığı yaşam öyküsünün analizinde, mesleki bakımdan yükselmesiyle birlikte, sembolik dışlanmanın giderek bir sorun olmaktan çıkması kolayca takip edilebilmektedir. Bay Michael göçmenliğinin başlangıç evresinde, insanlarla konuşurken telaffuzunu mümkün olduğu kadar düzeltmeye çalışmasına rağmen aksanının çok dikkat çektiğini belirtmiştir. ("Biz Kanada toplumuna uyum sağlamak için o kadar çaba harcıyorduk ki [...] nerdeyse konuşma tarzımızı bile değiştiriyorduk.") Sıkıcı iletişim güçlüklerine bir örnek vermek için bir dükkânda geçen basit bir olayı şöyle anlatmıştır:

Örneğin bir şişe şarap almak için bir içki dükkânına gittiğimde kadın "Anlamadım" dedi ve ben ondan bir şişe "Gavurstein" veya öyle bir şey istedim, o da şişeyi çıkartırken, "Kusura bakmayın, ne dediğinizi dinlemedim, çünkü aksanınıza takıldım" dedi. Biliyor musunuz, bu çok tuhaf. İnsanlarla konuşuyorsunuz, ama çok az iletişim kurabiliyorsunuz, oysa ben de İngilizce konuşuyordum, ama sadece aksanımın farklı olması yüzünden böyle davranıyorlardı.

Bay Michael, satıcı kadının, söylediklerinin içeriğine bakmadan sadece telaffuzuna dikkat etmesinden rahatsız olmuş ve bir yabancı olarak dışlandığı duygusuna kapılmıştır. Fakat gene de bir fabrikada işe alınıp bir süre git gel işlerini yaptıktan sonra satış bölümü yöneticisi pozisyonuna geçmeyi ve sonrasında da personel yöneticiliğine kadar yükselmeyi başarmıştır. Bay Michael mesleğinde süratle yükselişini anlatırken, giderek telaffuzu hakkında söylenenleri hoşnutsuzlukla değil de hoşgörüyle karşılamaya başladığını da belirtmiştir. Nitekim görüşme sırasında, o sıralarda yapmakta olduğu yüksek vasıflı işten söz ederken şöyle demiştir: "...Onlar sizi 'Tuhaf bir telaffuzla konuşan adam' diye tanıyor, Güney Afrika telaffuzu veya öyle bir şey; ama size buna göre farklı davranmıyorlar, kendileriyle eşit biri gibi davranıyorlar." Bu mülakatta, Bay Michael'in, kendisini göçmen olarak kabul etmiş olan Kanada ve göçmenliğin süreci hakkındaki olumlu izlenimleri, görüşmenin devamında değinilen tüm konularda kendini göstermiştir.

Bir göçmenin daha önceki statü düzeyinin çok altındaki bir işte belli bir süre çalışmak zorunda olması Kanada'ya özgü bir durumdur. Burada yerel işlerde edinilmiş deneyim üzerinde ısrarla durulmaktadır.⁹ Almanya'da görüşme yapılan hekimlerin göç ve yerleşme süreçleri hakkında anlattıkları da –o kadar olumlu olmasa bile– Kanada'daki durumla kıyaslanabilir. Bu göçmen hekimler, işgücü piyasasına girişleri bakımından Almanlarla eşit haklara sahip olsalar bile, öğrenimlerini yurtdışında tamamladıkları için Almanya'da bir uyum sağlama evresinden geçmek zorundadır ve bu evreyi bir şans ya da göç ettikleri ülkedeki kariyer merdiveninin ilk basamağı olarak algılamayıp, daha çok resmi işlemler gereği aşılması gereken normal bir engel olarak görmektedirler.

Almanya'da eşit haklara kavuşmuş olan hekimler ile Kanada'ya göçmüş olan Bay Michael'in görüşlerindeki ortak nokta, kendilerini küçük düşüren bir uyum sağlama evresinden geçme zorunluluğunu gereksiz bulmalarıdır. Kendilerini vasıfları bakımından yeterli görmektedirler ve buna rağmen bir alt basamağa indirilmelerini, kaçınılması mümkün olmayan, fakat kısıtlı bir zamana bağlı olduğu için katlanılabilen bir dert sayarak kabul etmektedirler.¹⁰

2.3 Sembolik dışlanmanın görmezlikten gelinmesi veya telafi edilmesi

Meslek yaşamında sembolik dışlanmaya bağlı olarak ikinci sınıf insan muamelesi görme durumu süregittiğinde, bunun üstesinden gelebilmenin yollarından biri, yaşanan sembolik dışlanmayı bilinçaltına atmak ve/veya kendisi için dilediklerini bir sonraki kuşağa devretmektir. Kanada'da bu durum özellikle Asya'dan gelen göçmenlerde saptanmıştır. Almanya ve Türkiye'deki durumların aksine, kökenlerine ilişkin belirgin bir biçimde görünen özellikleri yüzünden burada açıkça ayrımcılık yapılmamaktadır; fakat tenlerinin rengi ve farklı telaffuzları nedeniyle ülkeye yeni geldikleri belli olan göçmenlerin söylediklerinden anlaşılmıştır ki, yerli halktan olma-

9 Bu yerel çalışma kodlarının önemi hakkında bkz. bu kitapta Nohl'un makalesi.

10 Türkiye'de dışlanma durumlarının yaşandığı geçici bir mesleki uyum evresine bu şekliyle rastlanmamaktadır. Bunun muhtemel nedeni, yabancıların uyum sağlama evresinden sonra bir meslekte yerleşme ihtimalinin, işgücü piyasasına vasıflarından daha alt kademelerdeki işlerle girebilmelerinden ötürü, düşük olmasıdır.

yışları, çok açıkça olmasa bile, birtakım sakıncaları beraberinde getirmektedir. Bu, kişilerin kendi durumlarını Avrupalılarınkiyle kıyaslamalarından ve kendilerini onlarla eşit haklara sahip görmemelerinden anlaşılmaktadır. Öte yandan şöyle bir soru da akla gelmektedir: Acaba bu kişilerin yaşadığı sembolik dışlanma görünümünden mi ileri gelmektedir, yoksa daha çok Kanadalı işverenlerin Avrupa dışı “egzotik” ülkelerdeki öğrenim sistemine güven duymayışından mı?¹¹ Ya da acaba her ikisi birden mi? Sembolik dışlanmayla karşılaşan göçmenlerin anlattıklarında iki bağlantı noktası göze çarpmaktadır: Kanada’ya yeni gelen tüm göçmenler, hatta belirgin köken özellikleri olmayanlar da, işverenlerin Kanada’da iş deneyimi edinmiş olma koşulunu koymasını dışlamadan kaynaklanan bir engel olarak algılamaktadır. Örnek olarak gösterdiğimiz kişilerden, kökenlerine ilişkin özellikleri görünür olanlar, bu engeli içinden çıkılması mümkün olmayan bir “kısırdöngü” olarak tanımlamaktadırlar. Vasıflı iş alanlarına girişin kapalı olmasının da sembolik dışlama izlenimini teşvik ettiği düşünülebilir, çünkü görüşülenler arasında sadece gözle görünür köken özelliklerine sahip olup, kendilerini her zaman için dışlanmış olarak algılayanlar bundan söz etmiştir.

Pakistanlı petrol mühendisi Bay Ajay, mesleğinin en alt düzeyindeki bir işe alınmasından dolayı uğradığı hayal kırıklığını ve durumunu iyileştirme arzularını yerine getirememesini telafi etmek için, kariyer yapma umudunu oğluna aktardığını şöyle açıklamaktadır:

Günün birinde bana dedi ki, “Baba, gazete dağıtımı yaparak biraz para kazanmama izin verir misin?” Ben dedim ki: “Unut bunu, unut gitsin! Sen sadece ders çalış!” Ben onun için gönlümde ne tasarlıyorsam, onun için neler umuyorsam –subay olmasını istiyorum, bunun için çabalıyorum– onun için yapabileceklerimin hepsini yapıyorum... Aksi halde bütün bunlar boşa harcanmış bir

11 Polat’a göre, “özellikle üçüncü dünya ülkelerinden gelen göçmenlerde ülke dışında alınan diplomaların tanınma süresi daha uzundur” (Polat 2007: 107). Gilmore ve LePetit de araştırmalarında yüksek vasıflılar hakkında yaptıkları sayısal saptamalarda bu ülkelerden gelen göçmenlerin genelde daha güç durumda olduğunu belirtmekte, fakat aynı zamanda da Filipinler’de alınmış yüksek okul diplomalarının “oradaki eğitim sisteminin Kuzey Amerika’nın eğitim sistemine çok benzemesinden ötürü” (Gilmore/Le Petit 2007: 15), işgücü piyasasında iyi şansları olduğuna da işaret etmektedirler. Bu da öğrenim niteliğinin, öğretimin sosyalizasyon gibi diğer etkenlere üstün tutulduğunun delilidir.

zaman olacaktır, bu ülkede geçirilen zamanda, hiçbir şey yapmasan da en azından çocuklarının bir şeyler yapmasını sağlayabilirsin. İşte benim şimdiki amacım bu.

Bay Ajay oğlunun gazete dağıtmasına bile izin vermemektedir. Çocuk daha dokuz yaşında olduğu halde bütün gücünü derslerine harcamak zorundadır. Mülakat yaptığımız göçmenlerin pek çoğu Kanada'ya bilgi ve becerilerini daha iyi koşullar altında değerlendirmek için gelmiştir; yani yüksek vasıflı da olsalar klasik anlamda iş nedeniyle göç eden kişilerdir.¹² Göçmenler bu konudaki beklentilerinin uzun vadede yerine gelmeyeceği kanısına varınca bütün umutlarını çocuklarına bağlamaktadır (karş. Krahn 2005, özellikle s. 419; Li 2001, özellikle s. 487 d). Bu, birçok başka alanın dışında, "ikinci kuşağın" öğrenim başarısını gösteren istatistiklere de yansımaktadır. İstatistiklere göre Kanada'ya yeni göç etmiş olanların çocuklarının başarıları diğerlerine kıyasla daha yüksektir (karş. Polat 2007: 104; Krahn tarafından daha önce yapılan tespitler; 2005: 409 ve Li 2001, özellikle s. 487). Ayrıca "ikinci kuşağın" meslekte birinci kuşaktan daha yüksek pozisyonlara gelmiş olması da bunu göstermektedir (Polat 2007: 106; Krahn 2005: 419; Li 2001: 487-492).

Almanya'da, örneğimizde gösterdiğimiz gibi, kendi arzularını çocuklarına aktarmanın bu şekline sadece sığınma talebinde bulunan Bayan Pasic ve Bayan Orsolice'te rastlanmıştır. Türkiye'de ise bu tipi Bay Young temsil etmektedir, hem de sembolik dışlanmayı büyük ölçüde görmezlikten gelmek suretiyle.¹³ Bay Young çok zor koşullar altında on yıl boyunca sığınma başvurusunun kabul edilmesi için mücadele etmiştir. Bu yıllar zarfında ten renginin koyu olması nedeniyle "otomatik olarak"

12 İstatistiklere göre, Kanada'ya giden göçmenlerin yaklaşık %23'ünün motivasyonu işti. Buna karşılık Almanya'da bu oran %5'tir (OECD 2008: 36).

13 Bay Young görüşmemizi yaptığımız sırada eskisine kıyasla daha umutluydu, çünkü mültecilik statüsünü kabul ettirmek uğrunda verdiği savaşın yakın zamanda sonlanmak üzere olduğu kanısındaydı. Bu durum kuşkusuz geçirdiği son on seneye geri dönüp baktığında, yaşadıklarını algılayış biçimi üzerinde de etkisiz kalmıyordu. Yaptığımız görüşmenin tümünü gözden geçirip yorumladığımızda, bu vakada belirtilenlere paralel olarak, yaşadığı durumların ona ne büyük acı ve eziyetlere mal olduğu ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla Bay Young'ın tüm evrelerde ayrımcılığı görmezlikten gelmek yoluyla durumunun üstesinden gelmeyi başaramadığı belli olmaktadır.

potansiyel “şüpheli kişi” sayıldığından, polisten çekinmek zorunda kalmış ve başkalarına kıyasla daha uzun süre tecrit edilmiştir. Hikâyesini anlatırken, yaşamını sürdürebilme stratejisi olarak sembolik ve hukuki dışlanmayı görmezlikten gelme veya bilinç altına atma taktiğini benimsediği belli olmaktadır ve bunda da başarılı olduğu anlaşılmaktadır.

Bundan sonraki bölümde ele alacağımız tiplerde göç alan ülkenin politik ve ekonomik havası muhtemelen çok büyük bir rol oynamamaktadır, çünkü söz konusu göçmenler öylesine güvencesizdir ki, genel şartlar geri plana itilmiştir.

2.4 Çokyönlü dışlanma tecrübelerine karşı bir tepki olarak hayatta kalma stratejileri

Bu bölümde, daha önce üzerinde durduğumuz, nispeten kolay baş edilebilen dışlanma durumları yaşayan tiplere karşı vakaları ele alacağız ve göçmenler üzerinde yıkıcı etkileri olan dışlanma olaylarını inceleyeceğiz. Türkiye’de sığınma talebinde bulunan Bay Iduma, kendi ifadesine göre, tamamen İstanbul’daki Afrikalılara muhtaç durumdadır. Türkiye’de ikamet yasaları hareket serbestliğini kısıtlamaktadır; yasal olarak bir işe girme olanağı yoktur ve anlatılarına göre, yerli halktan olanlar da genelde Afrikalılarla ilişki kurmak istememektedir; onun gibilerle ilişki kurarlarsa mevcut konumları bakımından müşkül duruma düşmekten çekinmektedirler. Bay Iduma’nın bunu belirtmesi, iktidarın kimde olduğunu kabul ettiğini göstermektedir.

Biliyor musunuz, ben siyahlarla bir arada olmayı tercih ediyorum. Buranın insanları ırkçı değil veya ırk ayrımcılığı yapmıyorlar. Hayır sorun bu değil! Buradaki gerçek olay, siyah ırktan olan insanların sayıca azlığıdır... Yani demek istiyorum ki, tamam, sen bir Türk ile konuşmayı deneyebilirsin, fakat sanki bu durum onun için bir problem oluyor. Demek istiyorum ki, o bir ırkçı değildir, ama sanki kendini korumak istemektedir, çevresi içindeki durumunu korumak ... ve siyahlarla sıkı ilişkiler kurmamaya özen gösteriyor. Bilirsiniz ya, burada siyah olmak yadırganan bir durumdur.

Farklı düzlemlerdeki etkenlerin bir araya gelmesi, örneğin dış görünüm, ülkede kalma durumunun sağlam olmaması ve yoksulluk, burada yıkıcı etkilere neden olmaktadır. Bay Iduma Türklerden uzak durmaktan başka çare görmemektedir, hatta böyle davranmakla onları da korumuş olduğu kanısındadır. Bu tutumuyla “iktidarın kimde olduğunu kabullenmenin” de ötesinde bir davranış göstermektedir: Mevcut koşullardan ötürü, çoğunluğu oluşturan topluluğu temsil eden bireylerin tutumlarının yerinde olduğu kanısındadır.¹⁴

3 SEMBOLİK DIŞLAMANIN TOPLUM TARAFINDAN YENİDEN ÜRETİLMESİ

Bundan önceki bölümlerde belirtildiği gibi, sembolik dışlanmanın üstesinden gelme biçimleri konusunda Kanada, Almanya ve Türkiye’de yaptığım araştırmada saptamış olduğum tipler gerek sayı, gerekse biçim bakımından farklılıklar göstermektedir. Demek ki sembolik dışlama her yerde eşit ve aynı ölçüde yerleşmiş olan bir toplumsal sorun değildir. Şunu da belirtmem gerekir ki, uygulamış olduğum araştırma stratejisi nedeniyle, sembolik dışlamanın ülkelere özgü tarzı hakkında bir saptama yapmaya olanak yoktur; çünkü açıkça belirtmiş olduğum gibi, sembolik dışlamayı yaşama ve bu deneyimin üstesinden gelme yolları söz konusu kişinin içinde bulunduğu sosyoekonomik koşullarla da sıkı bir bağlantı gösterir. Elbette ki bu koşullar oluşmalarının kaynağı olan toplumdan kesinlikle soyutlanamaz; fakat bu bağlantı, çalışmamız için yapılan ampirik araştırmanın kapsamı dışında kalmaktadır.¹⁵ Sadece işgücü piyasasına girişte vasıf düzeyinin altına indirgenmeye neden olan hukuki dışlama –ki bu, Türkiye’deki vakaların tümü, Almanya’dakilerin ise vbir kısmı için karakteristiktir– göçmenin ve toplumun sosyoekonomik durumu arasında bu türden bir bağlantı oluşturmaktadır.

Analizlerini yapmış olduğum anlatımsal mülakatları giriş bölümünde ortaya attığım soruların ışığında gözden geçirelim: Irkçılığa dayanan

14 Gene de burada bir çelişki dikkati çekmektedir: Türklerin siyahilerle ilişkiye girmekten ırkçılık nedeniyle değil de başka nedenlerden dolayı kaçınmakta olduğu ileri sürülmektedir. Ama koyu tenli kişilerden uzak durmanın nedeni olarak tipik görünüm özelliklerindeki farkların algılanmasından başka bir motivasyon da belirtilmemiştir ve bu da gene ırkçı bir tutum anlamına gelmektedir.

15 Bu nedenle bölüm 2’de, sembolik dışlanmanın üstesinden gelme biçiminin hangi ülkelerde saptandığı belirtildiyse de, bunun o ülke için tipik olduğu kastedilmemiştir.

oluşumları ortadan kaldırmak amacıyla birtakım girişimlerde bulunmak başarı getirebilir mi ya da toplumsal değişim bu yapıyı zayıflatabilir mi? Bu konuda kesin bir sonuca vararak soruyu yanıtlamam mümkün değilse de, bu makalede göçmenlerin kültürel sermayelerinin hangi koşullarda dışlanma mekanizmalarına karşı baskın çıktığı gösterilmektedir.

Örneğin, kişinin vasfına denk bir meslekte başarı göstermesi resmi dairelerde ve gündelik yaşamda karşılaştığı aşağılayıcı davranışları telafi edebilmektedir. Böyle durumlarda sembolik dışlanmanın varlığı çok büyük ya da her yerde karşılaşılan kaçınılmaz bir ezici güç olarak duyumsanmaz.

Bourdieu'ye göre, sık sık karşılaşılan ve aslında "sosyal düzen içerisinde toplum tarafından kurumsallaştırılmış olan olumsuz önyargının sembolik etkileyciliği, onun kendi gücüyle kendini onaylıyor olmasından ileri gelmektedir" (Bourdieu 1997: 162). Uzun vadede bu türden bir kısırdöngüyü kırmanın mümkün olacağı, tanıtmış olduğumuz vakalarda kendini belli etmektedir. Şöyle ki, mesleki başarı elde edilirse ya da özel yaşamda örneğin aile kurmak gibi yollarla entegrasyon gerçekleşirse, sembolik dışlanma geri plana itilir veya tamamen üstesinden gelmek mümkün olur. Ama kötümser bir görüşle buna karşılık da denebilir ki, zaten üzerlerinde ırk egemenliği kurulmuş olanların bir de fiilen dışlanmasına da gerek kalmaz: "Onların sembolik olarak meşru sayılmadıkları, kimi eylem stratejilerinde gösterilerek, sembolik bir güç halinde kesinleştirilir. Onların dahil edilme taleplerinin genel olarak veya her durumda tamamen ve kısmen meşru sayılamayacağını göstermek yeterli olacaktır." (Weiß 2001: s. 86). Bizim veri malzememizde, dışlanma oluşumlarının sabitleşmesine veya en azından devamlılık kazanmasına dair kanıtlar bulunmaktadır. Örneğin gözle görülür ırk özelliklerine sahip olup sığınma talebinde bulunan kişiler, yüksek okul mezunu olmalarına karşın toplumsal merdivenin en alt basamaklarına yerleştirilir, çünkü bilgi ve becerilerini kültürel sermaye olarak değerlendirme şansları yoktur. Demek ki yanıtlanması gereken soru şudur: Bu makalede tanıtılan vakalarda, kültürel sermayenin sembolik dışlanmaya baskın çıkması ve bu sembolik dışlanma deneyimini geri plana itmesi acaba olayın en yakın çevresindeki toplumda bir yapısal değişikliğin –ya da toplum yapısının

etkileyen bir tutum değişikliğinin– gerçekleşmekte olduğunun bir işareti midir? Yoksa bu sadece açıkça belli edilen bir dışlamanın belli bir zamanla ya da toplumsal ortamla sınırlı olarak geçirtilmesi midir? Sembolik dışlamanın telafi edildiğinin belgelenmiş olması –özellikle mesleğinde başarılı olanlarda– göçmenlerin eşit muamele görmediklerini ortaya koyma girişiminde iki yönlü olarak değerlendirilmelidir: Büyük kariyer yapıp yükselmiş olan göçmenler örneğine bakarak, kenarda kıyıda kalanlar önemsenmezse, neden ve sonuç tersine döndürülmüş veya en azından çarpıtılmış olur. Yaşam şartlarının olumlu olduğu durumlarda ayrımcılığa daha kolay katlanılabileceği doğaldır. Ama zor koşullar altındaki göçmenlerin sorunlarını “onların kendi suçu” diye kestirip atmak ve dışlama mekanizmalarının etkilerini görmezden gelmek yanlış olur.

KAYNAKÇA

- Bohnsack, Ralf (2008), *Rekonstruktive Sozialforschung*, Opladen/Farmington Hills.
- Bourdieu, Pierre (1991), *Die Intellektuellen und die Macht*, Hamburg.
- Bourdieu, Pierre (1992), *Die verborgenen Mechanismen der Macht*, Hamburg.
- Bourdieu, Pierre (1997), “Die männliche Herrschaft,” Irene Döllinger ve Beate Kraus (ed.), *Ein alltägliches Spiel*, Frankfurt a.M., s. 153-255 içinde.
- Bourdieu, Pierre (2004), *Der Staatsadel*, Konstanz.
- Bourdieu, Pierre (2005), *Was heißt sprechen? Zur Ökonomie des sprachlichen Tausches*, Wien.
- Eder, Klaus, Valettin Rauer ve Oliver Schmidtke (2004), *Die Einhegung des anderen*, Wiesbaden.
- Gilmore, Jason ve Christel Le Petit (2007), “The Canadian Immigrant Labour Market,” 2007 Catalogue No. 71-606-X2008004. Ottawa, içinde.
- Gutierrez Rodriguez, Encarnacion (1999), *Intellektuelle Migrantinnen*, Opladen.
- Krahn, Harvey (2005), “Resilient Teenagers: Explaining the High Educational Aspirations of Visible Minority Youth in Canada,” *Journal of International Migration and Integration* 6, 3/4, s. 405-434.
- Li, Jun (2001), “Expectations of Chinese Immigrant Parents for Their Children's Education,” *Canadian Journal of Education* 26, 4, s. 477-494.
- Nohl, Arnd-Michael (2008), *Interview und dokumentarische Methode*, Wiesbaden.
- Nohl, Arnd-Michael, Karin Schittenhelm, Oliver Schmidtke ve Anja Weiß (2006), “Cultural Capital During Migration,” *Forum Qualitative Sozialforschung* 7, 3, Art. 14 – Mayıs 2006. URL: <http://www.qualitative-research.net/fqs-texte/3-06/06-3-14-e.htm>. [Erişim tarihi: 14.6.2009]
- OECD (2008), *International Migration Outlook – Annual Report 2008 Edition*, Paris.
- Ofner, Ulrike Selma (2003), *Akademikerinnen türkischer Herkunft*, Berlin.

- Ofner, Ulrike Selma (2009), "Kulturelles Kapital versus ethnisierende Zuschreibungen. Ausgrenzungserfahrungen hochqualifizierter Bildungsausländer," "Cultural Capital During Migration Research Paper" adı altında yayınlanmaktadır. (www.cultural-capital.net)
- Polat, Ayça (2007), "Einwanderungsperspektiven – Integrationschancen in Deutschland und in Kanada," Uwe Andersen, Gotthard Breit, Peter Massing ve Wichard Woyke (ed.), *Integration und Einwanderung – Eine Einführung*, Schwalbach/Ts, s. 92-118 içinde.
- Thomsen, Sarah (2009), *Akademiker aus dem Ausland – Biographische Rekonstruktionen zur Statuspassage in den Arbeitsmarkt*, Berlin.
- Weber, Max (1922), *Wirtschaft und Gesellschaft*, Tübingen.
- Weiß, Anja (2001), "Rassismus als symbolisch vermittelte Dimension sozialer Ungleichheit," agy., Cornelia Koppetsch ve Albert Scharenberg (ed.), *Die symbolische Dimension sozialer Ungleichheit*, Darmstadt, s. 79-108 içinde.

KANADA'DAKİ ÇOKKÜLTÜRLÜLÜĞÜN SEMBOİK DIŞLAMA TARTIŞMALARI ÜZERİNDEKİ ÇELİŞKİLİ ETKİLERİ

1 Giriş

Bu makalede, Kanada'da yaşayan göçmenlerin mensup oldukları *race*'ya da kültür nedeniyle yaşadığı sembolik dışlanma olayları ve bunu nasıl yorumladıkları araştırılmaktadır. Araştırmanın ağırlık noktası, işyerindeki sembolik dışlanma ve kişilerin gerek öğrenim dönemi gerekse meslek uygulaması sürecindeki gelişmeleri sırasında bununla nasıl baş ettikleri konusudur. Her ne kadar Kanada'dan "çokkültürlü ülkelerin başta gelenlerinden biri" diye söz edilmekteyse de (Banting 2005: 107), ülkede yaptığımız anlatımsal mülakatlarda bu tanımlamayla çelişen açıklamalara rastladık. Örneğin, çalışmamızda karşıt vakalar olarak seçtiğimiz Büyük Britanya'daki vakalara kıyasla Kanada'da daha çok sosyal dışlanma ve kurumsal ayrımcılık şikâyetlerine tanık olduk.

Tüm bilinenlerin karşısı olan bu sonucun açıklanabilmesi için, Bourdieu'nün görüşü doğrultusunda ırkçılığı "sembolik iktidar" olarak kavramak gerekir (Bourdieu/Passeron 1977; Bourdieu 2001). Bourdieu'ye göre, sembolik iktidara boyun eğen kişiler ayrımcılık ve dışlama karışımı kaypak bir sistemin çarkları arasına sıkışmıştır, çünkü bu mekanizmanın işleyiş biçimini toplumsal hayatın değişmez bir parçası saymaktadırlar. Büyük Britanya'da ikinci kuşak bir göçmen üzerinde yapılan vaka araştırmasında saptanan iki bulgu, sembolik iktidar anlamında ırkçılık olarak yorumlanabilir. Her şeyden evvel, sembolik dışlanma yaşayanların buna suskunlukla karşılık verdiği dikkati çekmektedir. Görüşme yaptığımız kişi

1 Bu yazının orijinalinde Almanca [ırk anlamına gelen *ç.n.*] *Rasse* sözcüğü özellikle kullanılmamıştır, çünkü toplumda, insanlar arasında "ırk" ayrımı yapılmaması gerektiği ve bu sözcüğün ırkçı bir görüşü yansıttığı kanısı yerleşmiştir. İngilizce *race* kavramı burada biyolojik bir özellik olarak değil, Evelyn Nakano Glenn'in tanımlamasına dayanarak, tarihsel olarak değişebilen sosyal yapı ve aidiyet anlamında kullanılmıştır (karş. ayrıntılı olarak Glenn 2002: 9).

yaşadığı ayrımcılık tecrübelerinden söz etmeye çekinmektedir. Bunun dışında ayrımcılık uygulamalarını normal bir durum gibi gösterme eğilimine de sahiptir. Oysa mülakat yapılan göçmen kadının ırkçılığa dayanan çeşitli ayrımcı davranışlarla karşılaştığına dair kanıtlar vardır.

İrkçilikle ilgili dışlanma uygulamalarını normal görmek ve göstermek, ırkçılığın içselleştirilmesi/benimsenmesi şeklinde açıklanabilirse de, gündelik yaşamda karşılaşılan sembolik dışlanmaya rağmen eylem yeteneğini kaybetmeme çabası olarak da açıklanabilir (Essed 1991). Bizim araştırmamızın amacı bakımından Büyük Britanya'daki bir karşıt vakayı incelemek yararlı olacaktır, çünkü böylelikle sembolik dışlanma yaşayan kişilerin anlattıkları ile sembolik dışlanma hakkında bildirilenler arasında geniş uçurumların bulunduğu gösterilebilecektir. Makalenin ikinci bölümünde araştırma konusu yaptığımız Kanadalılar muhtemelen mülakat yaptığımız Büyük Britanyalı göçmenlerden daha sık ayrımcılıkla karşılaşmış değildir, ama yaşadıkları ayrımcılıktan daha rahat söz edebilmektedirler. Makalenin son bölümünde ampirik bulgularımızı yorumlarken bu olasılık da tartışılacaktır.

2 BÜYÜK BRİTANYA'DAN BİR BAKIŞ AÇISI: İRKÇILIĞIN İÇSELLEŞTİRİLME/ BENİMSENME BİÇİMİ

Bu bölümde, Bangladeş'ten göç etmiş bir ailenin ikinci kuşağından olan Bayan Nurjahan vakasını ele alacağız.² Bayan Nurjahan bir üniversitenin idari kısmında görevlidir. Anlattıklarından, yaşadığı ayrımcılık olaylarını belirtmekte zorlandığı açıkça hissedilmektedir. Bu vesileyle tekrar şuna işaret etmek isterim ki, bu vaka tüm Büyük Britanya için genelleştirilecek bir örnek değildir, sadece bundan sonraki bölümde üzerinde duracağımız Kanada'daki vakaların karşıtı olarak tanıtılacaktır.

Bayan Nurjahan başlangıçta işyerinde ayrımcılıkla karşılaşmadığı izlenimini uyandırmasına rağmen, görüşmemizin devamında durumun hiç de öyle olmadığı ortaya çıkmıştır. Bayan Nurjahan tamamen kendi seçimi olan bir konuyla söze başlayarak hayat hikâyesini anlatmıştır. Kendisiyle

2 A.-M. Nohl, K. Schittenhelm, O. Schmidtke ve A. Weiß tarafından 2005'ten 2008'e kadar yürütülen proje, VW-vakfı tarafından desteklenmektedir ve yüksek vasıflı göçmenlerle yapılan anlatımsal mülakatlarla dayanarak eğitim sisteminden iş gücü piyasasına geçişin çok boyutlu yapısını araştırmaktadır.

mülakat yapan kişinin “İngiltere’deki hayatınızdan biraz söz eder misiniz?” demesine karşılık, kısaca ailesinin göç hikâyesinden söz ettikten sonra konuşmasını şöyle sürdürmüştür: “İşe alınmak üzere seçim yapılırken benim birtakım ırkçılık veya ayrımcılık sorunlarıyla karşılaştığımı sananlar olabilir. Ama alışveriş merkezi X’te işe başladığımda ‘hiçbir biçimde’ böyle bir durumla karşılaşmadım.” Burada dikkati çeken olay, Bayan Nurjahan’ın kendisinin “işyerinde muhtemel ayrımcılık”³ konusunu, daha mülakatı yürüten kişi bundan söz etmeden açmış olmasıdır; konuşmasına devam ederek, bundan sonraki işyeri olan “Y alışveriş merkezi zincirinde de durumun aynı olduğunu” söylemiştir.

Bayan Nurjahan’ın bu konuyu, görüşmemizin odak noktası haline getirmesi, başından geçen olayları vurgulayarak anlatması ile çelişmektedir. Eğer “ırkçılığın ve ayrımcılığın herhangi bir şekliyle” karşılaşmadıysa, neden sürekli bu meseleyi konuşmanın ana konusu haline getirmektedir? Belki de Bayan Nurjahan ayrımcılığı sık rastlanan bir davranış biçimi olarak değerlendirdiğinden, başkalarının da onun ırkçılığın “bazı biçimlerini” yaşadığını düşünmüş olabileceklerini tahmin etmiştir. Bu yüzden bizzat ayrımcılıkla karşılaşmamış olsa da bu konu hakkında konuşmak istemiş olabilir. Bu durumda bile, seçtiği ana konu en azından başka insanların kendisinin ayrımcılık sorunları yaşadığını tahmin edilebileceğini düşündüğüne işaret etmektedir.

Bayan Nurjahan, mülakatın devamında X alışveriş merkezi zincirindeki işyerine ilişkin şunları söylemiştir:

Açıkça ayrımcılıkla karşılaştığımı hissediyordum ve işten ayrılmak istedim. Bu ayrılışı tasarladığım sırada bana artık ihtiyaçları olmadığını söylediler. Bu tam uygun zamanda oldu, çünkü aslında orada başka bir bölüme geçmek de istemiyordum.

Çelişki burada açıkça görülmektedir: Bayan Nurjahan bir yandan X alışveriş merkezinde çalıştığı süre zarfında kesinlikle ayrımcılık yaşamadığını söylerken, birkaç dakika sonra “açıkça ayrımcılığa maruz kaldığımı

3 Gerek bu isim gerekse diğer isimler, mülakat yapılan kişilerin anonim kalması ilkesiyle değiştirilmiştir.

hissettim” demektedir, ama kendisini bu ayrımcılığın kurbanı olarak da göstermemektedir. Zaten daha işten çıkarılmadan önce işinden çıkmaya niyetlendiği için, işine son verildiği haberinin “tam uygun zamanda” geldiğini açıklamakta, hatta daha da ileri gidip, işten çıkarıldığı için “çok talihli” olduğunu belirtmektedir. Bayan Nurjahan, X alışveriş merkezleri zincirinden sonra bir bankada işe girmiştir. Burada yaşadığı ayrımcılığı şöyle anlatmaktadır: “Ben bankada çalıştığım sürenin çoğunda ayrımcılıkla karşılaşmadım, fakat bazen müşteriler, sanırım bankada kaldığım tüm zaman içinde biri, sanki diğerlerinden farklı bir davranışta bulunurmuş gibi oldu.” Burada Bayan Nurjahan’ın yaşadığı ayrımcılığı nasıl önemsiz göstermeyi başardığı görülmektedir. Örneğin “sanki öyleymiş gibi” ifadesine başvurmuştur ve bu da kesin bir değerlendirmeden bile bile kaçındığını göstermektedir. Bundan sonra belli bir müşteriyle yaptığı konuşma hakkında anlattıkları ise tamamen başka bir izlenim uyandırır: “O kadın bir ırkçıydı. Bundan ötürü onunla baş etmek hayli zordu, çünkü ne olursa olsun bir kusur buluyordu. Oysa ben işimi yeterince iyi yapıyordum.” Burada da daha önceki ifadesinde ayrımcılık yaşantısını “sanki öyleymiş gibi” diye hafifletmeye çalışması ile “onunla baş etmek hayli zordu” demesi arasında bir çelişki göze çarpmaktadır. Esasında ayrımcılığın asla aşırıya kaçmadığını belirtmesine karşın, bankada çalıştığı döneme ilişkin anlattıklarından durumun hiç de öyle olmadığı izlenimini alıyoruz. Anılarını daha ayrıntılı olarak anlattığında bu daha çok hissedilmektedir: “Sanki beni hep bir hedef olarak görüyorlarmış gibi bir hisse kapılıyordum, çünkü bana sürekli sataşıyorlardı.”

Bayan Nurjahan işyerinde yaşanan ayrımcılığı adlandırmanın ne kadar zor olduğunu bizzat ifade etmekte (karş. Essed 1991) ve aslında elinde bu duruma dair gerçek delillerin olmadığını söylemektedir: “Biliyor musunuz, onların ırkçılık ya da ayrımcılık yaptığını ileri sürmek çok zor, çünkü elinizde sağlam deliller yok. Ama gene de şimdiye kadar gerçekten problemlerim olmadı.” İşte tam da bu sözler Bayan Nurjahan’ın işyerinde yaşadığı ırkçılık konusundaki sıkıntısının hassas noktasına değinir. Irkçılığa ilişkin yaşadıkları karşısında nasıl davranacağını bilememesi, hem elinde kesin delillerin olmaması, hem de bu tarz bir olay yaşadığını açıkça anlamamasından ileri gelmektedir. Bu durumda, kendi davranış biçimini ve

tutumunu vurgulaması ve “aslında hiç sorunları olmadığını” söylemesi akla yakındır. Besbelli Bayan Nurjahan’ın işyerinde karşılaştığı ırkçılık zihniyetinin niteliği saman altından su yürütürcesine, üstü örtülü olarak uygulanan ve zor çözümlenebilen cinstendir. Bu gözlem teorik bir bakışla “sembolik iktidar olarak ırkçılık” tanımlamasına uygundur.

Bayan Nurjahan, bankadan sonra işe girdiği Y alışveriş merkezleri zincirinde yaşadıklarını anlatırken, içinde bulunduğu ikilem yeniden ortaya çıkmaktadır. Tahminine göre, orada ayrımcılık nedeniyle işten çıkarılmıştır.

Bunun bir çeşit ırkçı ayrımcılık olduğundan veya sadece benden hoşlanmamalarından mı ileri geldiğinden emin değilim. Bunu anlamak çok zor, biliyor musunuz? Bir noktada bunun ırkçı ayrımcılık olduğunu kesin olarak biliyordum, ama böyle bir şeyi nasıl kanıtlarsınız? Bunun gibi iddialarda bulunmak iyi ve güzel ama, elinizde birtakım sağlam ve açık delillerin de bulunması gerek, biliyor musunuz? Böyle bir şeyi elde etmek de hayli zor.

Burada Bayan Nurjahan’ın ayrımcı davranışları ispatlamanın zor olduğuna ve bu yüzden de bunlardan korunmanın mümkün olmadığına inandığı ileri sürülebilir. Kendi yaşadıkları kesin olaylar olmadığından, sadece işittiklerine dayandığından, çok güçlü iddialar değildir ve yaşadıklarını anlatırken çok kesin konuşup tahminlerinden “kesin emin olduğu”na dair bir ifade kullanmasına rağmen, ırkçı bir tutumla karşılaşmış ve karşılaşmadığını bir yandan sorgulamaktadır. Demek ki sık sık ayrımcılıktan söz etmesine rağmen bu konuda yaşadıklarını önemsiz göstermeye çalışmaktadır. Bunun üzerine kendisiyle görüşen kişi doğrudan doğruya, gündelik yaşamında mı yoksa işyerinde mi ırkçı tutumlarla karşılaştığını sorduğunda önce “tam olarak değil” diye yanıtlamış ve daha sonra da bankada bir müşteriyle yaşadığı olayı anlatmıştır.

O kadar sıkıcı biri durumdu ki sonunda ağlamaya başladım ve orayı terk edip personel odasına geçtim... Bankadaki ilk dönemimde bana çok korkunç davrandı ve benim para saymayı bile beceremediğimi

ya da bunun gibi şeyler ileri sürdü... Benim daha iyi bir eğitim görmem gerektiğini ve ancak ondan sonra insanların karşısına çıkabileceğimi söyledi, sonra banka cüzdanını ve parayı üstüme fırlattı ve bunun gibi şeyler yaptı. Bildiğim kadarıyla benden başka kimse böyle şeyler yaşamadı, çünkü bankada herkes beyaz tenliydi ve bir tek ben Asya kökenliydim. Ben de o zaman ten rengimin farklı olmasından ötürü böyle olaylarla karşılaştığımı düşündüm. Fakat bu sadece müşterilerden gelen bir davranıştı...

Burada gene Bayan Nurjahan'ın ayrımcılık deneyimini önemsizleştirmeye çalıştığı görülmektedir. Birkaç kez aşağılanmasına ve banka müşterisinin hesap cüzdanını üzerine fırlatması nedeniyle bedenlen de saldırıya uğramış olmasına karşın, daha konuşmasının başında “gerçek” bir ayrımcılıkla karşılaşmadığını ileri sürmesi, bu saldırgan tavrı hafife aldığını göstermektedir.

Bayan Nurjahan, kötü muamele gördüğü ve bunun ırkçı tutumdan ileri geldiğine inandığı birçok olay anlatmıştır. Ama “o zamanlar” diye bir ifade kullanmakla da, sanki artık öyle düşünmediğini açıklamak istemiştir. Olayların üstünden zaman geçince, yani “sonradan,” aşağılanmaya ilişkin yaşadıklarını ilk andakine göre daha hoşgörülü yorumlamıştır. Başlangıçta anlattığı yaşantısının dışında, aslında ailesiyle birlikte “epey şanslı” olduklarını belirtmiştir: “...hiçbir şeyimiz yoktu ve derimizin rengi yüzünden farklı muamele görüyorduk.” Bu noktada, ayrımcılık yaşantısı hakkında genel görüşünü ifade edışı ile yaşadığı olayları anlatışı arasında büyük bir fark göze çarpmaktadır.

Ortaya koyduğumuz bulgulara göre, Bayan Nurjahan'ın durumunda, ırkçılığın içselleştirilmiş (içe sindirilmiş/benimsenmiş) bir biçimi görülmektedir. Irkçı tutumlar nedeniyle baskı altında olan bir birey baskın topluluğun üstünlüğünü ve egemenliğini destekleyecek ve güçlendirecek şekilde bu ırkçı tutumu kabullenirse, ırkçılığı içine sindirmiş ve benimsemiş olduğundan söz edilebilir (ayrıntılı olarak Cudd 2006). Bunun gerçekleşmiş olduğu, bir kişinin tutumuyla, eylemleriyle ya da devraldığı ideolojiyle, baskın olan toplumun bakış açısına uygun davranmasından anlaşılır. Bayan Nurjahan'ın söyledikleri buna örnek gösterilebilir: “Ben bir biçimde ayrımcı bir

tutumla karşılaştığım hissine kapıldım, ama buna aldırmadım ve başımın üstünden geçip gitmesine göz yumdum, çünkü işyerinde böyle tam anlamıyla geçinemediğin insanlar daima olacaktır.” Bu mantık, ayrımcılığın iş arkadaşları arasındaki bir çeşit fikir ayrılığı ya da bazı bireylerin rastlantısal ahlaki bozukluğu olarak da yorumlanabileceğini telkin etmektedir.

Bayan Nurjahan’ın, ayrımcılıkla karşılaştığı durumları uzun vadede gerçek bir ayrımcılık olarak algılamaması nedeniyle, ırkçı tutumları içine sindirmiş olduğu yorumu da akla yakın gelmektedir. Bourdieu “sembolik iktidar tanımını” sosyal aktörlerin, benimsenmiş/içselleşmiş olan düşünce ve algılama kategorilerinin uyguladığı baskı ve zorunlulukla mevcut sosyal düzeni “normal” ve adil bulduğu durumlarda kullanır. Sembolik iktidar, toplumsal ilişkilerin keyfilikliğini ve güce yönelik oluşunu, üstü kapalı olarak gözlerden kaçırır ve sanki değiştirilmesi mümkün olmayan doğal bir durummuş gibi gösterir.

Bayan Nurjahan kendilerini Bengalli olarak tanıtan kişilere karşı ırkçı önyargılara sahip olunmasını bizzat onaylamaktadır: “Gerçi bunu söylemek bana acı veriyor, ama Bengallilerin çoğu sanki seni arkandan vuruyor, gerçekten ve hakkında dedikodu yapıyorlar ve bunun gibi şeyler...” Bazı sözleri sürekli aynı biçimde tekrarlaması da, kendisinin bile fiilen ayrımcılık yaptığının, ayrımcı davranışa katıldığının belirtisidir, ama bunu düşünerek ve maksatlı yapmamaktadır. Sözlerine şöyle devam etmektedir: “Bu durum benim Bengalli olan herhangi biriyle bir sorunumun olmasından ileri gelmiyor. (...) Aslında ben daha çok beyaz tenli Britanya vatandaşlarıyla bir arada bulundum da ondan.” Bayan Nurjahan’ın Bengallilere karşı çekinceli davranmasının nedeni, kendisinin anlattığına göre, Büyük Britanya’da beyaz insanlarla bir arada olmasından ve onların kültürünü benimsemesinden ileri gelmektedir. Bu nedenle de, o etnik topluluğu beyazların gözlüğünden bakarak görmekte, dolayısıyla da ayrımcı bir davranış sergilemektedir. Bundan sonra işverenlerin ve okulların etnik azınlıkların dinsel uygulamalarına açık olup olmağı hakkındaki cümlelerinde de bu bakış açısı geçerlidir:

Senin oruç tutman kimin umurunda, herkese uyacak biçimde davranmak mümkün değil ve bu da en iyisi, bunu kabul ediyorum. Benim

için okulda neden farklı davranışlar, onlar her zaman “Evet, tamam” diyorlar; “Kolej mi istiyorsun, pek iyi, iş mi istiyorsun, tamam.” Ben öyle yerler biliyorum ki, oraları daha da çokkültürlü yerler, Londra gibi, oralarda oruç ayı boyunca bazı okullar erken kapanıyor, bazı işyerleri de... Orada biraz daha esnek davranılıyor. Bu çok iyi, çünkü çokkültürlülüğe uygun. Ne olursa olsun ben ayrımcılıkla karşılaşmadım.

Bayan Nurjahan bu konuda da ırkçı argümanların mantığını kabul etmekte ve azınlıkların kendi kültürlerine ilişkin uygulamalarına anlayış ve kolaylık gösterilmesini beklememeleri gerektiğini savunmaktadır. Öte yandan da Londra gibi çeşitli kültürlere mensup insanları barındıran yerlerdeki “esnek” koşulları da yerinde bulmasına karşın, Canterbury’deki çok daha mesafeli davranış biçimini ayrımcılık olarak yorumlamamaktadır.

Daha önce de belirtildiği gibi, Bayan Nurjahan’ın ırkçılık karşısındaki tutumu Britanya’daki tüm vakalar için genelleştirilemez. Kendisinin daha ziyade “beyaz” bir ortamda yetişmiş ve toplumla kaynaşmış olmasının, muhtemelen ırkçılık konusunda çokyönlü, karmaşık ve kısmen de kendi içinde çelişkili bir düşünce biçimi geliştirmiş olmasında payı vardır. Bu vakanın seçilmesinin nedeni, bundan sonra üzerinde duracağım vakalarla tam bir karşıtlık içinde olmasıdır. Aşağıda tanıtacağım, erişkin yaşta Kanada’ya göç etmiş kişiler, ayrımcılık ve sembolik dışlanma konuları hakkında çok farklı açıklamalarda bulunmuştur.

3 KANADA BAĞLAMİ

Büyük Britanya’da yaşayan Bayan Nurjahan’la yaptığımız görüşmede, ayrımcılık yaşayan bir insanın bunu açıkça veya üstü örtülü olarak, dolaylı yollarla belirtmesinin güçlüklerini saptadık. Buna karşın sözde “çokkültürlü bir mozaik” gibi olan Kanada’da mülakat yaptığımız kişiler, yaşadıkları toplumsal ve sembolik dışlanmaya ilişkin çok açık bilgiler vermiş, üstelik yaşadıklarını belli etnik-kültürel gruplara aidiyet durumlarıyla da ilişkilendirmiştir. Örneğin Güney Afrika’dan gelmiş olan Bay Fagan,⁴

4 Bu bölümde tanıtılan ve kısmen ortak bir çalışmaya dayanan üç Kanada vakasında Mirko Kovacev’in yorumları esas alınmıştır (karş. Bagelman vd. 2008).

Kanada'da yaşadığı sosyal dışlanmayı hiç çekinmeden dile getirmiştir. Önce gördüğü öğrenime ve geçmişteki mesleki deneyimlerine denk bir iş bulmasının ne kadar zor olduğunu anlatmakla söze başlamıştır: Aslında mesleğinden ve sahip olduğu diplomalardan ötürü Kanada'ya kabul edilmiş olmasına rağmen, başlangıçta yetilerini ve bilgilerini kullanmasına olanak sağlayan bir işyeri bulamamıştır. Bir buçuk aydan daha uzun bir süre iş aradıktan sonra, nihayet yapı malzemesi satan bir mağazada depo işçiliğine razı olmuştur. İşgücü piyasasına girişi hakkında şunları söylemektedir: "Aslında ben orada yerleşmek bakımından biraz daha fazlasını beklerdim." Bu kanaatkâr görüşü, eşinin "çok çabuk" çocuk bakıcısı olarak iş bulmasıyla daha da güçlenmiştir. Fakat bilfiil yaşamış olduğu olaylar, başlangıçtaki bu iyimserlikle tam bir karşıtlık içindedir. Kendisine bir "savaş" gibi gelen iş arama sürecinin sona ermesini şöyle anlatmıştır: "Sonunda V şehrinde bir yer edinmenin mümkün olmadığı kanaatine vardık."

Bay Fagan eşiyle birlikte A şehrine taşınır; anlattığı sembolik dışlama olayları da örtük olarak V şehriyle ilgilidir. Buradaki yerel işgücü piyasasında yabancıların gösterdiği referansların, mesleki deneyimin ve diplomaların değeri yoktur. Oysa A şehri onu sembolik olarak işgücü piyasasına kabul etmeye, yani ülke dışında edindiği kültürel sermayeyi değerlendirmeye yatkın gibi görünmektedir. Meseleyi anlatış biçiminden anlaşıldığı kadarıyla, kültürel sermayesinin tanınması oraya taşınma isteğine ve olanağına bağlıdır. Sözlerinin başlangıcında şunu belirtmiştir: "...Sıkça yer değiştirdiğim, farklı fabrikalarda çalıştığım için ev eşyası gibi dertlerim olmadı. On sekiz ay bir yerde çalış, sonra on sekiz ay başka bir yerde; bavulunu topla ve yola çık."

Bay Fagan mesleğinde ayakta durabileceği bir yere gitmek için, adeta "doğal" bir olaymış gibi eşyalarını toplar. Daha önceki hareketlilik deneyiminin yanı sıra, çocuksuz oluşu ve erkek kardeşlerinden birinin A şehrinde yaşaması işlerini kolaylaştırmıştır. Bundan ötürü eşyalarını toplayıp başka bir yere taşınmaya daha kolay karar verebilmektedir. Bu bakımdan Bay Fagan genel duruma bir örnek değil, ayrıcalıklı bir vakadır, çünkü taşınmak birçok göçmen için zordur.

A şehrindeki işgücü piyasasında başarı elde etmesi Bay Fagan'a gurur vermektedir; ancak başarısından söz ederken olayı kendi bakış açısından de-

ğil de yabancı birinin bakış açısından anlatması ilginçtir. Bu şekilde, işgücü piyasasına başarılı bir biçimde sembolik girişini daha da vurgulamaktadır:

Fabrikadaki adamlar aralarında iddialaşıyorlardı, bunu daha sonra öğrendim, orada kalmaya ne kadar zaman dayanabileceğime dair iddialaşıyorlardı. (Gülerek) Sanırım iddialarını ve paralarını yitirdiler. Çünkü ben orada üç yıl kadar çalıştım, ama ilk iki yılda benim yaptırdığım değişiklikler nedeniyle üretim arttı, küçükten orta seviyede üretimi olan bir işletme oldu ve bir üst aşamaya yükselmesi gerekiyordu. Fakat herkes öyle rahatına düşküncü ki, kimse bu işin zahmetlerini üstlenmek istemiyordu. Sonra ben geldim ve her şeyi yoluna koydum.

Bay Fagan, işverenin fabrika binasının yönetimini kendisine devretmesi üzerine kültürel sermayesini tam anlamıyla değerlendirebilmiş ve fabrikanın üretim kapasitesinin artmasında etkili olmuştur. Mülakatın bu bölümünde, çalıştığı firmada kendisine verilen mevkiden hoşnut olduğu belli olmaktadır; çünkü yaptığı iş başka bir ülkede edinmiş olduğu kültürel sermayeye uygun niteliktedir. Bay Fagan aynı zamanda kültürel sermayesinin sınırlarını da tanıma fırsatını bulmuştur ve çalıştığı fabrikadaki başarısının devamının engellenemeyeceğini anlamıştır; fakat yönetici konumuna gelme fırsatı eline geçtiğinde gene sembolik dışlanmayla karşılaşmıştır, çünkü sertifikaları ve daha önce kazandığı deneyimler, ayrıca üç yıldır bu kuruluşun çalışanlarından biri olması, bir üst düzeydeki konuma atanması için yeterli görülmemiştir. Bay Fagan bu konuda şu açıklamayı yapmıştır:

Sonra bir üst aşamaya gelince ve onlar işlerini büyütünce, işleri yürütecek bir genel yönetici aramaya başladılar. Ben bu işe talip oldum, fakat beni bu konuma getirmediler, çünkü buna uygun diplomam yoktu. Böylece tarih diploması olup bir fabrikada çalışan bir adam işe alındı. Benden de ona üç yıldan beri yürüttüğüm bu fabrikadaki işleri öğretmemi istediler... Ben de işi bıraktım... Evet, tepemin taşını attırdılar. İşte okul meselesine geri dönmemin nedenlerinden

biri de bu. Ben sanki o diplomaların sağladığı yükseklerdeki âlemi tepmişim gibi bir duyguya kapıldım. Siz ne kadar çok şey bilerseniz de, eğer diplomanız yoksa bir işe yaramıyor.

Demek ki bir çalışanın yönetici konumuna gelmesi için üniversite diploması yeterlidir. Bu belgenin söz konusu işle ilgisiz olması ve kişinin mesleki deneyime sahip olmaması önemli değildir. Kişiden beklenen, sadece “gösteriyi sonuna kadar götürmesi”ydi. Bay Fagan, muhtemelen kendisinden daha az kalifiye olan bir kişiye iş konusundaki bilgilerini ve yetilerini aktarması rica edilince büyük bir kırgınlık duyar. Kanada’da birkaç yıl boyunca çalışarak deneyim kazanmış olmasına karşın, elinde bir diplomanın bulunmaması ayrımcılıkla karşılaşmasına neden olmuştur. Kırgınlığını açıkça ifade etmesi ise Büyük Britanya’daki Bayan Nurjahan’ın tavrıyla çelişmektedir.

Bay Fagan’ın yaşadıklarından farklı olarak, Rusya’dan gelen bir göçmen olan Bayan Goudareva, Rusya’da edindiği bedenselleşmiş sermayesini (perakende ticaret işlerindeki deneyimini) değerlendirme olanağını bir otelde “kat hizmetleri yönetici asistanlığı” görevine atanmakla bulmuştur. Aslında kimya öğrenimi görmüş olmasına karşın, bunu değerlendirmesine olanak tanınmamıştır. Bu nedenle, yerel kolejde birkaç kurs tamamladıktan sonra V şehrindeki üniversitenin kimya bölümünün yüksek lisans programına kaydedilmeyi dener. Yabancı bir ülkede edinmiş olduğu kültürel sermayeyi değerlendirememesinin sonucu olarak, yerleşik kültürel sermayenin yapısı hakkında deneyim kazanma girişiminde bulunur; fakat İngilizce bilgisinin az olması dışlanma ve ayrımcılıkla karşılaşmasına yol açar ve başarısını engeller. Bayan Goudareva her ne kadar İngilizcesinin yetersiz olduğunu itiraf etmekteyse de, kimya bölümüne girebilmesi için uygulanan sınavda, konu hakkındaki bilgisi sayesinde başarılı olacağını ummaktadır. Ama gene de sınavı geçmesi için İngilizcesinin yeterli olmadığı anlaşılmıştır. Bu olumsuz sonuçtan dolayı duyduğu kırgınlığı dile getirirken, sınav sorularının doğrudan üniversiteden gelen ve anadili İngilizce olan kişilere göre tasarlanmış olduğunu, bunun kendisi için aşamayacağı bir engel teşkil ettiğini ileri sürmektedir.

Lisan bilgisinin mükemmel olmayışı Bayan Goudareva’nın Kanada’da bir sertifika elde edebilmesini engelleyen en önemli faktördür; buna karşın

gene de kısa bir süre için yöneticilik alanında “sınırlı” bilgilerini kullanmak suretiyle başarılı olabilmıştır. Bir zamanlar kendisine ait bir işletmeyi yürütmüş olmasından kaynaklanan deneyimlerini “kat hizmetleri yönetici asistanı” sıfatıyla turizm sektöründe değerlendirerek işgücü piyasasına girme olanağını bulmuştur.

Onlar sizin bu işteki deneyiminize güvenebilir miydi? Deneyimleriniz kuşku götürmez türden miydi? Rusya’da kazandığınız deneyime güvenip “Tamam siz bu işi daha önce de yapmışsınız” dediler mi yoksa...

Evet, elbette, özellikle ilk otelde. Ben o genel yöneticinin ayaklarını öpmeliydim. Bana İngilizce bilmediğim halde bu işi verme riskini nasıl üstlendiğini bilemiyorum. Gerçekten... Bir ay içinde... Bu dili ne kadar zamanda öğrenebilirdim... Hiç mümkün değil. Ama o bana inandı, belki de ben kendi işyerimde yöneticiliği öğrendiğim için. Buradaki koşullar da benziyor. Bunun da bana epey yararı oldu ve o da bundan çok iyi yararlandı.. Çok az para ödeyerek (güler)... Fakat... İşte böyle.

Demek ki deneyimlerinizin bir kısmından yararlanabileceğinizi hissetmişsiniz.

Evet, doğrudan Rusya’dan. Bu çok müthişti.

Bayan Goudareva vakasında, dili iyi bilmek ile işgücü piyasasına sembolik olarak kabul edilmek arasındaki bağlantı açıkça belli olmaktadır. Eğer kişinin dil bilgisi bulunduğu konum için yeterliyse kültürel sermayesi de kabul görmektedir. Oysa Bayan Goudareva’nın beklentileri ile işgücü piyasasına girişi sağlayan kişilerin değerlendirmesi arasında fark vardır. Bayan Goudareva, dil bilgisinin yetersizliğine rağmen otelde bir başarı sağlamasını şaşkınlıkla karşılamaktadır; ama mülakatın devamında İngilizceyi iyi bilmemesinin otelcilik mesleğinde kendisini ileri götürebilecek pozisyonlara gelmesine engel olduğunu da itiraf etmiştir. Bu nedenle, daha iyi bir konuma gelmek için dil kursuna devam etmiştir. Üniversiteye giriş sınavında ise kimya konusundaki bilgilerini dil bilgisinden bağımsız olarak kanıtlayabileceğini ummuş, fakat bu beklentisi gerçekleşmemiştir. Bay Fagan

ve Bayan Goudareva vakasında dil bilmenin kültürel sermayenin işgücü piyasasında değerlendirilmesinde tek yol olmadığı da görülmektedir, ama işgücü piyasasına girişi sağlayan kişilerin beklentilerine göre, sırasında dil bir çeşit sembolik dışlanmaya da neden olabilir.

Finlandiya'dan göç etmiş olan tıbbi teknoloji asistanı Bayan Numinen de kültürel sermayesinin, yani diplomalarının ve mesleki deneyimlerinin Kanada'nın işgücü piyasasında sembolik olarak değersiz bulunmasından söz etmiştir.

Vasıflı bir iş bulmanızda başlıca farklılıklar neydi?

L. belgelerinin tanınması sorunu... En önemli sorun budur ve halen de öyledir. Burada on bir aydan beri çalışmama ve hep aynı pozisyon için başvurmama rağmen, hastanelerde ve BC Bio ve MDC gibi yerlerde hep aynı mücadele. Birisi okuldan çıkar çıkmaz iş başvurusunda bulunduğunda benim üstümdeki bir konuma getiriliyor. Benim 20 yıllık iş deneyimim tanınmıyor... Durum böyle ve benim için gerçekten bazen çok huzursuzluk verici. Ben çok öfkeliyim, çünkü bu işi yapabileceğimi biliyorum, ama onlar bana böyle bir fırsat tanımıyor.

Bayan Numinen diplomalarının tanınması konusunda güçlüklerle karşılaşmıştır ve bu yüzden de kamuya ait bir laboratuarda veya üniversitede işe alınmamaktadır. Gerçi Finlandiya'da ve İsviçre'de edinmiş olduğu birikmiş kültürel sermayeyi serbest ekonomi sektöründe değerlendirmesi mümkündür, nitekim bir yılı aşkın bir süreden beri vitamin üreten bir firmanın kalite kontrol bölümünde çalışmaktadır. Fakat kendi görüşüne göre, bu işe alınması vasfının layık olduğu oranda tanınması/kabul edilmesi anlamına gelmemektedir.

Bayan Numinen'in beklentileri ile Kanada'daki yaşam gerçekleri arasındaki karşıtlıklar, özellikle başka bir ülkede edinilmiş olan kültürel sermayenin kabul edilmesi ve değerlendirilmesi konusundaki sorunlar, geriye doğru bakıldığında daha da göze batmaktadır. Bayan Numinen başlangıçta bir laboratuarda kısa süreli olarak çalışma teklifini reddetmiştir, çünkü tıp

teknolojisi alanındaki bilgileri ve sahip olduğu diplomalar göz önünde bulundurulduğunda bu işin vasfına uygun olmadığı kanısındadır. Ancak kendi meslek dalında bir iş bulmanın zor olacağını anlayınca, kendisine teklif edilen işi kabul etmesinin daha yerinde olacağı kanısına varmıştır.

MDS Metro tarafından mülakata çağırıldım, fakat onlar bana yarım günlük bir laboratuvar asistanlığı teklif ettiler.

Bu bir başlangıç pozisyonuydu, öyle değil mi?

Evet, tamamen başlangıç pozisyonu. Şimdi geriye doğru baktığımda, belki de bu işi kabul etmem gerekirdi diye düşünüyorum. Fakat ben tüm gün çalışacağım bir iş bulmak zorunda olduğum kanısındaydım. Aksi halde geçimimi kim sağlayacaktı? Ben yarım günlük bir işle geçinemem. Elbette. Belki de başka bir yarım günlük iş daha bulabilirdim, fakat o zamanlar bu işleri yürütenin ne kadar zor olduğu hakkında bir fikrim yoktu.

Bayan Numinen'in kendi meslek dalında bir iş arama çabaları konusunda anlattıklarından, iş konusundaki beklentilerinin daha önce başka ülkelerde, örneğin İsviçre ve İzlanda'da çalıştığı döneme ait deneyimlerine dayandığı anlaşılmaktadır. İlk kez bu ülkelere göç ettiğinde –hatta kendi ifadesine göre, çalışma izni almamış olmasına rağmen– Finlandiya'daki işine uygun bir pozisyon bulmakta güçlük çekmemiştir. Görüşmeyi yürüten kişinin, Kanada'ya göç etmek isteyen potansiyel göçmenlere nasıl bir tavsiyede bulunacağı sorusuna verdiği yanıtta, bir zamanlar İsviçre'de olduğu gibi burada da kendi meslek dalında kolay iş bulacağı ve daha sonra başka bir iş-yerine geçebileceği hayalini hâlâ yitirmediği sezilmektedir. Yanıtı şöyledir: “Ben zannettim ki bana birinci pozisyonu veya ikinci pozisyonu verseler bile, en azından tıbbi teknoloji uzmanlığı deneyimim her işyerinde tanınacaktır. Ama hayır, bu hiç hiç fark yaratmıyor.”

Bayan Numinen'in bir zamanlar İsviçre'de edinmiş olduğu deneyimler beklentilerini etkiliyorsa da, tek egemen faktör bu değildir. Bu beklentileri insanlara eşit şansların tanındığı ve bu tutumun desteklendiği iddialarıyla övülen Kanada bağlamında yorumlamak ve daha geniş çapta

mütalaa etmek gerekir. Çağdaş çokkültürlülük ve azınlık haklarının kurum-sallaştırılması, göç etme düşüncesinde olan gruplarda Kanada'da eşitlik ve topluma katılabilme olanaklarının bulunduğu konusunda büyük beklentiler doğurmuştur (karş. örneğin Kymlicka 1996). Bu nedenle Kanada'ya gelen göçmenler, mevcut sosyal gerçekliğinin ülke halkı tarafından bire bir paylaşıldığını sanmakta ve hoşgörülle kabul edileceklerini, hatta kültürel çeşitliliğe katkılarının destekleneceğini ummaktadır. Bundan önce Büyük Britanya'daki duruma örnek gösterdiğimiz vakanın tersine, Kanada'daki göçmenler yaşadıkları ayrımcılığı açıkça belirtmektedir. Bu durum, etnik çeşitliliği üstünlük sayar gibi görünen bir ülke bağlamında çelişkili de olsa önemli bir bulgudur.

4 SONUÇ

Kanada'daki göçmenlerin anlatımlarının analizi, kişilerin içsel düşünceleriyle karşıt bir sonuç vermektedir. Kültür çeşitliliğini desteklemesiyle övülen Kanada'da dışlayıcı tutumdan, onun tam tersi olduğu varsayılarak seçilen ve bir tek örnek vakayla temsil edilen Büyük Britanya'dakinden daha çok ve daha sık söz edilmektedir. Bu ampirik bulguyu izah edebilmek için, dışlanma deneyimleri ile dışlanmaya karşı çıkma olayları arasında bir orantısızlık olabileceği daha başından hesaba katılmalıdır. Kanada'daki çağdaş çokkültürlülük zihniyeti ve azınlıklara haklar tanınacağı yönündeki beklentiler göçmenlerde bazı umutlar uyandırmıştır. Muhtemelen bu ülkede görüşme yaptığımız kişiler, söz konusu ilkelerin zedelenmesinin sonucu olarak, her şeyden evvel kendilerine yerli halkla eşit olanakların tanınmaması, açık ve dürüst davranılmaması durumlarında sembolik dışlanma konusundaki endişelerini ifade etmeye daha çok eğilimlidir. Her ne kadar Kanada'da çok-kültürlülük ilkesi doğrultusundaki değerler çoğu kez hayata geçemiyor ve daha çok bir efsane karakterini koruyorsa da, bu imajın baskın olması ve varlığını koruması, göçmenlerin, çizilen tablo ile gerçeklerin uyuşmadığını belirtmesine yol açmaktadır. Yapılan görüşmelerde, kurumsal uygulamaların eşitlik normlarını zedelediği ve bunların yasal olmamaları nedeniyle değiştirilmeleri gerektiği savıyla karşılaşmıştır. Oysa Büyük Britanya için örnek olarak gösterdiğimiz tek vakada bu gibi taleplere ve mevcut politikalarda

değişiklik yapılması çağrısına rastlanmayıp, olayları normal görme eğilimi dikkati çekmektedir. Kanada'daki vakalarda böyle bir tutum saptanmamıştır.

Kanada'da yapılan görüşmelerde ortaya çıkan bir diğer gerçek de, ayrımcılığın açıkça belli edilmeden, kurumsal yapılara gizlenmiş olarak uygulandığıdır. Nitekim bu ülkede işgücü piyasasına giren göçmenler başlangıçta –puanlama sisteminden de anlaşıldığı gibi– öğrenim durumlarının ve mesleki deneyimlerinin kabul göreceğini sanmakta, ama sonradan, kültürel çeşitliliği kabul etme ilkesinin sadece bir efsaneden ibaret olduğunu fark ettiklerinde isyan etmektedirler.

(İngilizceden Almancaya çeviren Steffen Neumann)

KAYNAKÇA

- Bagelman, Jennifer, Mirko Kovacev ve Oliver Schmidtke (2008), "Including and Excluding Highly Skilled Migrants," 'Annual Meeting of the Canadian Political Science Association'da sunum, University of British Columbia, Vancouver, Kanada, 4-6 Haziran 2008.
- Banting, Keith (2005), "The Multicultural Welfare State: International Experiences and North American Narrative," *Social Policy and Administration* 39, 2, s. 98-115.
- Bourdieu, Pierre (2001), *Masculine Domination*, Stanford, CA.
- Bourdieu, Pierre ve Jean Claude Passeron (1977), *Foundations of a Theory of Symbolic Violence*, Londra/Thousand Oaks/Delhi.
- Cudd, Ann E. (2006), *Analyzing Oppression*, Oxford.
- Essed, Philomena (1991), *Understanding Everyday Racism*, Londra.
- Glenn, Evelyn N. (2002), *Unequal Freedom: How Race and Gender Shaped American Citizenship and Labor*, Cambridge.
- Kymlicka, Will (1996), *Multicultural Citizenship*, Oxford.

•

**F: SOSYAL SERMAYENİN DEĞERLENDİRİLMESİ: AİLELER,
AÇLAR VE BUNLARIN İŞGÜCÜ PİYASASINA ENTEGRASYONDAKİ ÖNEMİ**

İŞGÜCÜ PİYASASINA ENTEGRASYONDA ETNİK KÜLTÜREL SERMAYE: ETNİK NİŞ EKONOMİSİNDEN GENEL İŞGÜCÜ PİYASASINA GEÇİŞ

1 GİRİŞ VE AÇIKLAYICI YAKLAŞIM

Neoklasik ekonomistlerin savunmakta olduğu, piyasa tarafından belirlenen “insan sermayesi”nin ulusal sınırların ötesine transfer edilebilir olduğu tezi tartışma konusu olmuş ve bu tezin geçerliliği birçok kişi tarafından kuşkuyla karşılanmıştır. Toplumsal açıdan bakıldığında, bu konuda bilgi sahibi üst düzey kişilerce sosyal ağların oynadığı role işaret edilmiştir: Bunlar piyasa tarafından düzenlenen süreçlerin ötesinde, yabancı bir ülkede edinilmiş olan kültürel sermayenin başkasına ne şekilde aktarılabilirliği, yani spesifik hukuki, kurumsal ve gayriresmi koşullar altında nasıl değerlendirilebileceğini belirler (karş. Bonacich 1973; 1978; Bojas 1990; Light 1972). İşgücü piyasasında “arz ve talep” mantığının dışında, giderek artan bir ilgiyle karşılanan olgu da etnik ağların oynadığı roldür. Toplumsal sermaye üzerine yapılan araştırmalar ve buna bağlı olarak yardımlaşma ve ortak çalışma biçimlerinin sosyal işlevlerine duyulan ilgi üzerine, buna ek olarak araştırma geleneği uyarınca, göçmenlerin işgücü piyasasında ne gibi sosyal bağlantılar yardımıyla tutunabildikleri sorusuna yanıt aramaya girilmiştir. Tüm dikkatler özellikle etnik azınlıkların kendi başına kurduğu ya da (küçük) çapta girişimci sıfatıyla oluşturdukları işyerlerinin oynadıkları rol üzerine çevrilmiştir (karş. Klostermann/Rath, 2001). Light ve Gold bu konuda çok ileri giderek şu iddiayı ortaya atmıştır: “Toplumsal ağların yatırımcılığa olan katkısı son dönem araştırmaların en önemli keşfidir” (Light /Gold 2000: 94; karş. Brettell vd. 2007; Zhou 2004). Özellikle “etnik girişimci” denen kişilerin, içerisinde etkinlik gösterdikleri ulus aşırı ortamlar giderek önem kazanmış ve serbest çalışanların

oluşturduğu grup için yeni bir “duruma uygun yapılanma” oluşturmuştur (karş. Kloostermann/Rath 2001 ve 2003; Ley 2003; Marger 2006; Min/Bozorgmehr 2003; Wong 2002).

Bu ağların incelenmesinden çıkarılan başlıca sav şudur: Çağdaş göç yasaları, göçmenlerin çevrelerinden yalıtılmış bireyler olarak ülkeye geldikleri düşüncesine göre düzenlenmiştir. Oysa göçmenler, yönelimleri ve eylemlerinin yapısı bakımından yardımlaşma ve bilgilenmeye ileri derecede bağımlıdır (karş. Portes/Sensenbrenner 1993; Rijman vd. 2003). Özellikle klasik göç alan ülkelerde, belli birtakım etnik gruplar ekonominin ve işgücü piyasasının bazı alanlarında yapılaşmalara neden olmuştur. Bu etnik niş ekonomilerinin ve ağların etkileri, göçmenlerin işgücü piyasasına entegrasyonu açısından ele alındığında, ihtilaflı tartışmalara neden olmaktadır. Ampirik bulgular ve yorumlar esasta iki karşıt görüş arasında gidip gelmektedir. Bunlardan birine göre, bu etnik ağlar kayıt dışı iş ilişkileri ve düzensizlikler için müsait bir zemin yaratmaktadır. Genel ekonomi ile ona bağlı işgücü piyasası arasında oluşan mesafe nedeniyle, belirsiz iş ilişkileri kurulmakta ve özellikle düşük vasıflı göçmenler bu çemberin dışına çıkmayı kolay kolay başaramamaktadır (karş. Waters 2002). Etnik bir grupta yardımlaşma ve dayanışma olgusunu, üzerinde fazla düşünmeden, romantik bir olay olarak görmek gerçek durumların gizli kalmasına yol açar. Nitekim etnik dayanışma ve yardımlaşma kisvesi altında sömürüye de rastlanmaktadır ve bu şekilde düşük ücretli bir işe takılıp kalanlar kolay kolay normal bir işe yönelememektedir. Literatürde bu durum “hareketliliğin engellenmesi” kavramıyla tanımlanmakta ve tartışılmaktadır: Göçmenler için kendi etnik grupları tarafından sağlanan iş ilişkileri çoğu kez mesleklerinde tek yönlü bir yola girmeleri anlamına gelmekte ve buradan çıkıp göç alan ülkenin genel ekonomisine girecek yolu bulmaları mümkün olmamaktadır (karş. Light 1972). Bu bağlamda göçmenlerin serbest çalışması bir başarı olarak görülmemeli, toplumun çoğunluğunca yöneltilemeyen sosyal dışlama ve ayrımcılık karşısında kişinin yaşamını sürdürme çabası olarak yorumlanmalıdır (karş. Min/Bozorgmehr 2003).

Bunun karşıtı olan bakış da, etnik niş ekonomilerinin başarılı bir meslek kariyeri için zemin hazırladığını ya da “düzenli” işgücü piyasasına

başarılı bir geçiş yapabilmek için etkili bir destek olabileceğini savunmaktadır. Kendi grupları tarafından sunulan sosyal sermaye, göçmenlerin işgücü piyasasına girişte karşılarına çıkan engelleri aşmalarına ve çeşitli deneyimler kazanmalarına yardımcı olmaktadır. Bu da daha sonra kültürel sermayeye dönüştürülebilmekte ve yalnızca kendi etnik grubu tarafından kabul görmeye değil, genel bir kabule yol açmaktadır. Bu tür bir yorumun başka bir ifadesi de “aracı azınlıklar teorisi” kuramıdır. Bu kurama göre, bir etnik grubun ekonominin belli bir dalında uzmanlaşması, çoğunluk grubunun içerisindeki sosyal ve ekonomik konumunu iyileştirmesi için başarılı bir stratejidir (karş. Bonacich 1973, Bonacich/Modell 1980). Bir toplumdaki etnik grup, azınlık ile çoğunluk arasında aracı durumundadır ve azınlığa mensup olanların önemli ekonomik fırsatları yakalamasına yardımcı olmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, etnik niş ekonomileri işgücü piyasasında bir çeşit uzmanlaşma olarak görülür; kendi gruplarından olanların aracılık etmesi ve sosyal sermayenin büyümesi sayesinde, azınlıkların bir çeşit marjinalleşmeye itilmesi önlenmiş olur. Bu kurama bağlı olarak son dönemdeki bazı yorumlar “rekabet avantajı” diye ifade edilen bir olgudan söz etmektedir. Etnik gruplar resmi olmayan ağları ve sosyal sermayeleri sayesinde, giderek uluslararası yaygınlığı artan bir ekonomide rekabet avantajına sahip olmaktadır (karş. Hiebert/Ley 2006; Min/Bozorgmehr 2003; Preston/Lo/Wang 2003).

Etnik ağların egemen olduğu ekonominin genel işgücü piyasasına geçmeyi kolaylaştırıcı bir köprü görevini yerine getirip getirmediği meselesi tartışmaların ana konusunu oluşturmaktadır. Heckmann bu konuyu gayet isabetli olarak şöyle özetler:

Gerek göçmenlerin gelecekteki sosyal konumları, gerekse göç alan ülkenin sosyal yapısı için önemli olan sorun, etnik koloninin yerel kültürle kaynaşmayı sağlayacak bir geçiş kurumu mu, yoksa etnik azınlıklık olarak kalmanın sağlamaştırılması, kesinleştirilmesi ve böylece kuşaklar boyunca göç alan ülkede bir etnik heterojenliğin yaratılması yönünde atılan bir adım mı olduğudur. (Heckmann 2004: 35; ayrıca karş. etnik yerleşimden geçiş hk. Engelen 2001)

Böyle ağlar ya da Heckmann'ın söylemiyle "etnik koloniler" yüksek vasıflı göçmenler için de belirgin bir rol oynamakta mıdır? Eğer böyle bir durum mevcutsa, kültürel sermayelerinin tanındığı, kabul gördüğü bir ortam yaratıyorlar mı? Ve bu sayede toplumdaki çoğunlukta mesleki pozisyonlarına yönelik olumlu etkiler oluşuyor mu? Yoksa bu gibi ağların yarattığı dışlama etkisi baskın gelip, bunun sonucunda da genel işgücü piyasasının açtığı olanaklar ile göçmenler arasındaki uçurum derinleşiyor mu? Bu sorulara cevap ararken, sadece etnik ağların ve niş ekonomilerinin sınıflara özgü etkilerine işaret etmekle yetinilebilir. Yapılan araştırmalar, böyle etnisiteye dayalı yerleşim bölgelerinin marjinalleştirici mantığının kurbanı olma tehlikesinin daha çok vasıfsız göçmenler için geçerli olduğunu göstermiştir (karş. Light/Gold 2000; Mahler 1995). Bu türden argümanlar olayı basitleştirmek ve işgücü piyasasındaki çelişkili durumların burada incelenen grup için de geçerli oluşunu örtbas etmektedir. Bu makalenin giriş kısmındaki varsayımına göre, yüksek vasıflı göçmenlerin işgücü piyasasına entegrasyonunda da etnik ağların çelişkili gibi görünen etkileri kanıtlanabilir.

Bu kararsızlığı daha iyi anlayabilmek için, öncelikle daha çok tek tek etnik grupların ya da mesleki ortamların özgün durumlarıyla ilgili açıklamalardan (karş. Logan/Stults 2003; Tsukashima 2007) biraz uzaklaşan bir düşünüş biçiminin daha akılcıca olacağını sanıyorum. Bourdieu'nün kategorilerine dayanarak yapılan sermaye analizi, etnik özellikler taşıyan sosyal ağları ve ekonomideki fırsatların etkisi altındaki süreçleri daha iyi inceleme olanağı sağlamaktadır. Göçmenlerin kültürel sermayesinin ortama bağlı olarak değerlendirildiği, yani etnik niş ekonomilerinin statüsü ve sonuçları üzerine yürütülen genel teorilerin, bunların hangi koşullar altında destekleyici veya engelleyici etkiler yaptığını yeterince kavrayamadığı tahmin edilmektedir. Kültürel sermayenin etnik topluluğa bakılarak değerli veya değersiz bulunması gerçeğine bir göz atılınca, bu süreçlerin zamana ilişkin yapısı daha iyi kavranır. İşgücü piyasasının etnisiteyle şekillenmiş bölümünün yüksek vasıflı göçmenlerin kariyeri üzerindeki etkileri hangi durumda görülür? Bu etkiler uzun vadede nasıl biçimlenir? Bu perspektiften bakıldığında, göçmenlerin kültürel sermayelerinin tanınması ve değerlendirilmesi uğruna giriştikleri savaşta bizzat nasıl bir rol oynadıkları da belli olur. Bu

tür bir tanınma ve kabul edilme sadece çoğunluk toplumunun kurumları ve kişileri tarafından gerçekleştirilmekle kalmaz; bizzat göçmenlerin stratejik davranışlarının da bunda rolü vardır.

2. AMPİRİK BULGULAR: ETNİK AĞLARIN VE ETNİK KÜLTÜREL SERMAYENİN ROLÜ ÜZERİNE BİR TİPLEŞTİRME YORUMU

Ampirik araştırmamızın sonuçlarını açıklamadan evvel, etnik ağların işgücü piyasasına entegrasyonda etkili olduğu savının göz önünde bulundurulmasına karşın, şaşırtıcı olan bir gözlemden söz etmek gerekir: Özellikle Kanada'nın büyük kentlerinde kalabalık göçmen topluluklarının yerleşmiş olması nedeniyle, göçmenlerin kendi etnik grupları tarafından iletilen sosyal sermayeden birçok şekilde faydalanma olanağının bulunmasına karşın, işgücü piyasasına bu yoldan katılma eğilimine çok sık rastlanmamaktadır.¹ Özellikle yüksek vasıflı göçmenlerde kendi inisiyatifleriyle bir iş kurma ve kendi ayakları üstünde durma esasına dayanan bir etik görüş egemendir. Göç alan ülkede eşit olanakların var olduğu beklentisinden ötürü, kendi etnik grubunun desteğini gerekli görmeme ve –etik nedenlerden ötürü– istememe eğilimi mevcuttur. Belki de bizim projemizin odak noktasında ülkeye gelen yüksek vasıflı göçmen grubu bulunduğundan, etnik niş ekonomileri ve belli gruplara özgü ağlar öncelikle daha az kaynağa sahip göçmenler için bir destek olarak görülebilir. Mülakat yapılan kişilerin kendi etnik topluluklarından ve bu topluluğun sağladığı sosyal sermayeden açıkça söz ettiğine çok sık rastlanmaması dikkat çekicidir. Hatta bazen de kişiler, kendi durumları söz konusu olduğunda, bu topluluğun müdahalesini istemediklerini belli etmiştir.

Ancak bu gözlemlere dayanarak, burada üzerinde durduğumuz grup için sosyal ağların bir önemi olmadığını ileri sürersek aceleci davranmış oluruz. Anlatımsal mülakatlar arasındaki benzerliklerin analizinin daha ilk safhasında, etnik ağların oynadığı rolün açık tarifi ile gerçekteki eylem stratejileri arasında (ve burada özellikle işyeri bulmak, mesleğin durumu ve göç alan ülkedeki olanaklar hakkında bir bilgilendirme söz

1 İstatistik değerlendirmelerine göre, Kanada'nın büyük kentlerinde göçmenlerin sadece %10-12'si etnik homojen ortamlarda çalışmaktadır (karş. Hou 2008; Wilson 2003).

konusudur) uyumsuzluk saptanmıştır. İncelenen vakaların çoğunda, aile bağlantıları ve etnik toplulukla olan ilişkiler daha işgücü piyasasındaki ilk arayışlar sırasında devreye girmektedir.

Aşağıda işgücü piyasasına girişte etnik niş ekonomilerinin önemiyle ilgili tiplemede, sürekli tekrarlanan davranış biçimleri saptanmıştır ve yüksek vasıflı göçmenlerin işgücü piyasasında bir yer edinebilme kaygısıyla etnik azınlıkların sosyal ağlarına başvurduğu görülmüştür. Burada amacımız, “tipleştirme bakımından uygun yere yerleştirilmiş vaka grupları” oluşturmaktır. Bu gruplara mensup olan göçmenlerin mesleki gelişimlerinde ya kendi etnik topluluklarının oluşturduğu sosyal ağların önemli etkisi olmuştur ya da bizim görüşme yaptığımız kişiler ait oldukları etnik toplulukla aralarında bir bağ oluşturan dil veya kültür alanındaki yetilerini, mesleklerini uygularken başarıyla kullanmıştır. Anlatımsal mülakatlardaki birbirine benzer gelişmelerden yola çıkılarak, işgücü piyasasına giriş konusunda dört tip tanımlanabilir. Bu makale “Göç Sürecinde Kültürel Sermaye” projesi çerçevesinde yapılan ve belgesel yöntemle değerlendirilen toplam 29 mülakata dayandırılmaktadır. Mülakatlar öncelikle öğrenimini göç alan ülkenin dışında tamamlamış olan yüksek vasıflı göçmenlerle yapılmıştır ve karşılaştırma yapabilmek için, öğrenimini o ülke içinde tamamlamış yüksek vasıflı kişiler de araştırmaya dahil edilmiştir. Araştırmamızın başında, etnik niş ekonomilerinin etkilerine dair sorulan soruya yanıt verebilmek üzere yapılan anlatımsal mülakatlarda Kanada ve Almanya ortamından seçilen ve örnek oluşturan kişilerle görüşülmüştür.

3. İŞGÜCÜ PİYASASINA GİRİŞ TİPLERİ VE ETNİK NİŞ EKONOMİLERİNİN ÖNEMİ

3. 1 Vasıf düzeyini düşüren bir tuzak durumundaki etnik ekonomi

Birinci tip, literatürde özellikle düşük vasıflı göçmenler grubu için anlamlı olan belirtileri taşımaktadır. Ülkeye yeni gelen kişi, yüksek vasıflı bir işte çalışma beklentisine rağmen, çok düşük düzeydeki bir işin vasıf düşürücü girdabına yakalanabilir. Çoğu kez ekonomik zorluklar ve etnik topluluğun beklentileri,

ülkeye yeni gelmiş olan kişiyi aldığı eğitimin ve deneyimlerinin çok altındaki bir işi kabul etmeye zorlar. Böyle bir durumda kalan kişiler ya pasif tutumları ya da hemen iş bulamayışları nedeniyle “en son çare” olarak etnik işgücü piyasasına girmeye razı olur. İşgücü piyasasına giriş olanağı çoğu kez etnik grup tarafından yoğun olarak işgal edilmiş bir nişte bulunur (taksi şoförlüğü, güvenlik teşkilatı, fast-food lokantaları vb). Bu koşullarda, kişinin meslekte gerçek bir yükseliş kaydetmesi veya bilgilerini geliştirmesi pek mümkün değildir. Dolayısıyla kültürel sermaye, işgücü piyasasındaki etnik grup tarafından işgal edilmiş olan sektörde baskın gelen –ve çoğu kez düşük düzeydeki– kullanım doğrultusunda değerlendirilir. Sonuç olarak buna sıkı sıkıya kenetlenmiş olan sosyal prestij de mevcut durumdan etkilenir. Mesleki vasıf düzeyinin düşmesi, sembolik güvenilirliğin yitirilmesini de beraberinde getirir. Böylece yüksek vasıflıları genel işgücü piyasasına ulaştıracak olan yoldaki engel giderek daha da büyür.

Bu tipe daha çok Kanada bağlamında rastlanır, çünkü burada etnik niş ekonomileri genel işgücü piyasasının yanında gerçek bir alternatif oluşturmakta ve etnik ağlar işgücü piyasasına giriş için bol miktarda kaynak sunmaktadır. Bu durum özellikle göçün ilk evresindeki kritik süreç için önem taşımaktadır; çünkü göçmenler bu evrede mesleklerinde ilerleyebilme olanakları hakkında bilgilenme ve davranış stratejilerini saptama sürecindedir. Örneğin genç bir Hintli kadın İngilizce yüksek lisans yapmış ve bankacılıkta deneyim kazanmış olarak Kanada’nın büyük kentlerinden birine yerleşmiştir; fakat diplomalarının tanınması ve vasıflı işgücü piyasasına girebilmesi için hangi yolları izlemesi gerektiği hakkında tam olarak bilgilendirilmemiş olması, yaşamında büyük bir engel teşkil etmiştir.

Günün birinde birisi bana falan yere gitmemi söyledi, başka bir gün de filan yere gitmem söylendi. Bu çok zor bir şey, hiç kimse en doğru yolun ne olduğunu, nereye gitmem gerektiğini önermiyor, bunu yapacak kimse yok.

Genç kadın devletin desteğinden habersizdir ve Kanada’ya göç ederken “sponsorluğunu” yapan ailesine minnettar olduğundan, ağabeyinin ve

aile çevresinin tavsiyelerine uyarak bir an önce bir fast food zincirinde iş bulmaya gayret eder. Maddi zorunluluk ve ailenin beklentileri, etnik ağların sağladığı, kendi vasıflarına uygun olmayan bir işi hemen kabul etmesine neden olmuştur.

Hint kökenli toplulukla güçlü bağları olan kişilerle yaptığımız görüşmelerden öğrendiğimize göre, bir mesleğe bu biçimde girmek, vasfını kaybetme girdabına düşme tehlikesiyle karşı karşıya kalmak demektir. Ülkeye giriş yapan bir göçmen, kurumsallaşmış kültürel sermayesinin tanınması için izlemesi gereken yolları bilmemesi ve büyük engellerle karşılaşması yüzünden bir fast-food lokantasında, bir otelde ya da bir taşımacılık şirketinde çalışmaya başladığında, artık bu zaman yiyici işinden dolayı, resmi kurumlara başvurup kendisinin ve diplomalarının tanınmasını sağlama çabasını gösterecek enerjiyi bulamaz. Hizmet sektöründe düşük ücretli bir işte çalışan bu grup, sosyal ilişkilerini de kendi etnik topluluğunun dışına taşıyamaz; yaptığı işten ötürü İngilizce bilgisini geliştirmek fırsatını bulamaz ya da mesleki bilgilerini arttıracak bir öğrenim yapma olanağını yakalayamaz. Bizim verdiğimiz örneklerde “hareketliliğin engellenmesi” olarak nitelenen bu kısıtlanma, göç ettikten sonraki ilk iki yılda işgücü piyasasında vasıflarına uygun bir iş bulma konusunda yeterince bilgilendirilmemiş olan ve yeterli destek bulamayan kişilerden oluşan gruplarda saptanmaktadır. Etnik topluluklar bu kişilere aslında sadece geçici olması gereken bir işe girmeleri konusunda yardımcı olur, fakat kişi zamanla bu işte saplanıp kalır.

3.2 Niş pazarında kariyer yaparak etnik ekonomi oluşturmak: Etnik işgücü piyasasında uzmanlaşmak

Bu tipe mensup göçmenler, uzmanlıklarından dolayı etnik özelliği olan işgücü piyasas.bilmesini önleyen engelleri aşması mümkün olur. Genel işgücü piyasasına girmeyi sınırlayan yapısal engellerden ötürü, bu tipe mensup göçmenler ekonominin etnik özellikli sektöründe, vasıflarının ve deneyimlerinin tanınması ve takdir edilmesi, hatta olumlu değerlendirilmesi nedeniyle, çalışma olanakları arar. Bu yönde atılan bir adım genel işgücü piyasasına giden yolu çoğu kez kapatır, fakat –vasıf düzeyi göz önünde bulundurulursa– niş ekonomisinde kariyer yapmakla en azından

bu düzeye yaklaşabilen bir mesleki kariyer yapma olanağı sağlar. Göçmenler bu tür bir kariyer yönelimini aktif olarak gerçekleştirir ve mesleki kariyerleri hakkındaki planlarını kısıtlamak zorunda kalmalarına karşın, bilinçli olarak, kendilerini sürekli etnik profesyonel çevreye götüren bir mesleki yola karar verirler.

İşgücü piyasasına girişin sınırlandırılmış olduğu meslek dallarında da bu tipe rastlanması dikkat çekicidir. Yvonne Henkelmann ve Arnd-Michael Nohl'un makalelerinde incelemeye almış oldukları hekimler grubu bu tipe girer. Gerek Almanya'da gerekse Kanada'da iş hukuku işgücü piyasasına giriş konusunda öylesine büyük engeller koymuştur ki, göçmen olarak gelen hekimler mesleklerini uygulayabilmek için, bir alternatif olarak statü ve kariyer şansı bakımından daha düşük düzeyde bir yol seçmeye eğilimlidir. Kanada'da birtakım hekimler uluslararası deneyimlerini tıbbi gereksinimlere cevap veren piyasanın bir nişinde hizmete sunma olanağını yaratmıştır. Örneğin Çin'den göç etmiş olan yüksek vasıflı bir hekim, Kanada'nın sağlık sisteminde mesleğini icra edemeyince, kendi etnik topluluğu tarafından takdir gören kültürel sermayesini değerlendirmek üzere dolaylı yoldan mesleğini uygulamayı seçmiş ve önce akupunktur ve Çin'deki geleneksel tedavi yöntemleri hakkındaki bilgisini bir doçent sıfatıyla üniversite öğrencilerine aktarma olanağını bulmuş, birkaç yıl bu konumda kaldıktan sonra da Asya bölgesinde uygulanan geleneksel tıp yöntemleri uzmanlığını temsil eden ve hastalara bu türden tedavi şekilleri öneren bir kuruluştan yöneticilik teklifi almıştır. Söz konusu hekim, Kanada'nın sağlık sistemine bağlı, maddi getirisi yüksek piyasada çalışmaktan yoksun kalmışsa da, bu "dolambaçlı yoldan" ilerleyerek mesleğini uygulama ve hasta tedavi etme olanağı bulmuştur. Seçmiş olduğu bu yol Kanada'nın resmi sağlık sistemine² bağlanmış, ama henüz entegrasyonu gerçekleşmemiş bir etkinlik alanı olmakla beraber, hukuki ve mesleki engellerden kendini koruyabilmiştir. Burada önemli olan durum, söz konusu hekimin dar anlamıyla etnik özelliklere sahip bir ekonomik sistemin parçası olmayışıdır; sunduğu hizmetin genel piyasada da müşterisi

2 Hekim tarafından verilen hizmetlerin sadece bir kısmını sağlık sistemi karşılar, büyük bir kısmını ise hasta üstlenmek zorundadır.

bulunmaktadır ve pasif durumda kalıp mensubu olduğu etnik topluluğun desteğine muhtaç olacak yerde, etnik kültürel sermayesi sayesinde kendi ayakları üstünde durmayı başarmış, genel işgücü piyasasında ekonomik açıdan kendini taşıyabilen bir niş oluşturmıştır.

Bu vakada göçmenin kendi etnik grubuyla bağlantısı, göç alan toplumun tanımaya yanaşmadığı kültürel sermayeyi kabul ettirme şekillerinden biridir. Kanada bağlamında, göç nedeniyle oluşan belli bir çevrede, örneğin geleneksel Çin tedavi yöntemlerini bilen kişiler aranmakta ve bu kişilerin profesyonel olarak hizmet vermesine olanak sağlanmaktadır. Burada ana hatlarıyla çizilen vakada tanınıp kabul edilmenin her iki şekli arasındaki sınır çizgisi giderek silikleşmektedir. Çinli hekim bir öğretmen olarak kendi uzmanlık alanındaki bilgilerini başka kökenlerden gelen öğrencilere de aktarmaktadır. Hastaları da, Çinli olmadıkları halde akupunktur tedavisini Batı kökenli tedavi yöntemlerine bir alternatif olarak denemek isteyen kişilerdir. Birinci tipte karşılaştırıldığında burada göçmenin kendi etnik topluluğuyla yakın temas halinde kalarak mesleki kariyerini sürdürdüğü görülmektedir. İzlediğı yolla sosyal alanda hareket kabiliyeti ileri derecede kısıtlanmadığı gibi, kazandığı takdiri o ülkenin toplumuna aktarma potansiyeline de sahiptir. Böylece, vasfıyla eşit düzeyde olmasa bile vasfına uygun kariyer yollarına ulaşması mümkün olmuştur.

Almanya bağlamında da bu örneklerle benzer çeşitli vakalara rastlanmaktaysa da, kişinin kendi etnik grubuyla olan kuvvetli bağlantısı Almanya'nın sağlık sistemine bir alternatif yol oluşturmayıp, bu sistemin içerisinde etkisini göstermektedir. Öğrenimini Almanya'da tamamlamış olan Türk kökenli bir kadın hekimin mesleğini uygulaması ancak dilini bildiğı ve kültürel özelliklerini tanıdığı kendi etnik grubuna mensup hastalara hizmet vermek şeklinde mümkün olmaktadır; ama zamanla, başka kökenlerden gelen hastalar da –Almanlar da dahil–verdiği sağlık hizmetlerinden faydalanmak isteyebilir ve böylece bu yabancı hekim mesleğinde başarılı oldukça kültürel sermayesini artırır. Başlangıçta “sadece” göçmenlere bakan bir hekim sıfatı taşıdığında karşılaştığı sembolik güvensizlik böylece değişime uğrayıp “çeşitli yetilere sahip olan, hastaya yakınlık gösteren bir hekim” tanımlamasıyla olumlu bir değerlendirmeye

dönüşebilir. Türkiye’den gelmiş olan bu göçmen, güven kazanmış bir hekim olarak kurumsal yapı tarafından da benimsenirse, etnik kültürel sermayesini genel olarak tanınan ve kabul edilen bir sermayeye dönüştürmeyi başarmış sayılır. Bu vaka niş ekonomisi sayesinde yapılan kariyerin en uç noktasıdır.

Hekimler grubu, muhtemelen meslek alanına girişlerinin ileri derecede kısıtlanmış olması nedeniyle, bu tip için çok belirgin bir örnektir; fakat başka mesleklerde de bu grupla kıyaslanabilecek örnekler rastlanmaktadır. Giriş kısmında kuramsal ön veriler ışığında gözden geçirilen serbest çalışan göçmenlerde de meslek yaşamına adım atarken en etkin faktör olarak kendi etnik grubuna yönelme stratejisi dikkati çekmektedir. Bizim verdiğimiz örnekler arasında bulunan bir dizi göçmen, azınlık gruplarına hitap eden veya kökenlerinin bulunduğu ülke ile göç ettikleri ülke arasındaki ilişkilere dayanan işlerle bağımsızlıklarını kazanmıştır. Ekonominin uluslararası ortama yayılması ya da Avrupalılaşması, etnik azınlıkların ya da ticaretteki çift taraflı ilişkilerin piyasasına hizmet veren mesleklerin (nişlerin) gelişmesi için verimli bir ortam yaratmıştır. Tıpkı hekim grubunda olduğu gibi burada da belli bir dalda uzmanlaşmış olan kişi, çoğunluğu oluşturan toplum kesimi tarafından tanınıp takdir edilmiştir, ama genel işgücü piyasasına geçişte zorlanacaktır, hatta hekimlerdeki gibi hukuki nedenlerden ötürü bunu başarması hemen hemen imkânsızdır.

3.3 Genel işgücü piyasasına girebilmek için etnik ekonomiyi basamak olarak kullanmak

Bu tipe mensup göçmenler genel işgücü piyasasına girme hakkını elde etmek için stratejik olarak etnik niş ekonomisinin bağlantılarını kullanır; böyle bir ortamdaki işyerinde çalışmayı, işgücü piyasasına girişte karşılarına çıkan en büyük engelleri, örneğin onaylanmış ve kurumsallaşmış kültürel sermayelerinin ya da ülke dışında edinilmiş mesleki deneyimlerinin olmamasından kaynaklanan sakıncaları bertaraf etmek ve fazla zaman kaybetmeden genel işgücü piyasasına girebilmek için geçici bir pozisyon olarak görürler. Bu durumda genel işgücü piyasasının bir kolu olan etnik niş ekonomisi yoluyla oluşan bir kültürel sermayenin tanınmasından ve sonra transfer edilmesinden söz edilebilir ki, bu da işgücü

piyasasına girişi kolaylaştırır. Göçmenler etnik niş ortamlarının sağladığı böyle olanakları genel işgücü piyasasına girebilmek için stratejik amaçlarla kullanır ve çoğu kez gn ilk yıllarında bu yola başvururlar.

Etnik ağ örgütlerine başvurarak kültürel sermayelerinin çoğunluk toplumu tarafından tanınmasını sağlayanın bir yolu da göçmenlerin “kendi kendine yardım organizasyonlarının” ya da daha önemlisi göçmenlerin ülke-ye uyum sağlamasına yardımcı olmakla görevlendirilmiş resmi kuruluşların oluşturduğu işgücü piyasasına girmektir ve bu tür vakalara sıkça rastlanmaktadır. Örneğin Kanada’da, kaynakları bakımından zengin bir iskân endüstrisi mevcuttur ki, burada birçok göçmen bilgi ve deneyimi sayesinde iş bulur. Görüşme yaptığımız çeşitli kişiler için, günümüzde göçmen organizasyonlarında fahri olarak çalışmak veya devletin entegrasyon programları kapsamındaki görevlere getirilmek sayesinde ülke-deki çalışma durumu hakkında deneyim kazanmak, g alan ülke-deki iş dünyasının kültürel beklentilerini öğrenmek ve sadece göçmen topluluğuna özgü olmayan bir sosyal sermaye biriktirmek mümkün olmuştur. Özellikle Kanada’daki göçmenlerin birçoğunun yaşam klerinden anlaşıldığına göre, etnik toplulukların ağları ve bu topluluklarla profesyonel olarak ilgilenen, onlara sahip çıkan organizasyonlar birer mesleki ortam haline gelir ve burada kültürel sermayeleri çoğunluk toplumunun temsilcileri tarafından da tanınıp kabul edilir. Psikoloji dalında yüksek lisans yapmış ve memleketindeki büyük bir şirketin personel bölümünde yıllarca çalışarak deneyim kazanmış bir Çinli yönetici bayan, göçmenlere ve mültecilere yardım etmek için kurulan bir organizasyonda fahri olarak çalışmaya karar vermiş ve talip olduğu bu gönüllü çalışma sayesinde yeni vatani olan Kanada’daki bir eğitim kuruluşunun personel bölümüne geçme olanağına kavuşmuştur. Bu durumda “iskân endüstrisi” aracı olma fonksiyonunu yerine getirmiş ve Çinli göçmen bayan, burada görevli olmakla, bir yandan göçmenlerin entegrasyonu işinde görev alırken, aynı zamanda g alan ülkenin kurumlarında ve işgücü piyasasında kendi entegrasyonunu gerçekleşmiştir. Bu sayede biriktirdiği kültürel sermayenin tanınmasını ve genel kabul görmesini de sağlamıştır.

Almanya'da da göç ve entegrasyon planlamaları nedeniyle yüksek vasıflı pozisyonlar temin eden organizasyon ağları arttıkça, bu tipe giren kişilere daha sık rastlanmaktadır. Nitekim bir Alman üniversitesinde öğrenim görmüş olan genç bir Türk ekonomist, ailesinin göç geçmişini işgücü piyasasına giriş yapabilmek için bir sıçrama tahtası olarak kullanmayı başarmıştır. Uzun yıllar boyunca bir siyasi partiye girip o doğrultuda çalıştıktan sonra, Türk-Alman dostluğunu destekleme amacını güden bir dernekte yönetici konumuna gelmiş ve bu kimliğiyle "kültürlerarası yönetici" görevini üstlenmiştir. Faaliyetlerinin merkezinde etnik azınlıklarla olan bağlar bulunduğundan kendi kültürel sermayesi de değer kazanmıştır, ama aynı zamanda göç alan ülkenin politika, ekonomi gibi alanlarındaki başarılı girişimleriyle kazandığı takdir sayesinde etnik azınlık grubundan bağımsızlığını elde etmiştir.

Profesyonel yönetici grubu üzerine bakışlarımızı yönelttiğimizde, bu tipi "aracı kuramı"na dayanarak şöyle tanıtabiliriz: Görüşme yaptığımız göçmen, Türkiye'de inşaat sektöründe birkaç yıl çalıştıktan sonra geldiği Almanya'da, Türkiye piyasasında gereksinim duyulan makine parçaları ihraç eden bir firma kurmayı başarmıştır. Memleketinde kazanmış olduğu yetkinlik, ekonomideki aracılık pozisyonu için kritik bir kaynak oluşturmuştur. Serbest meslek sahibi olarak her iki ülke arasında bağlantı kurması, kültürel sermayesinin hem Türkiye'de hem de orta halli girişimcilerle ilişki kurmuş olduğu Almanya'da kabul edilmesine olanak sağlamıştır. Bu tipik vakada çoğunluk ve azınlık toplulukları arasındaki mesleki faaliyet, birinden diğerine, kültürel sermayenin etnik şifreler taşıyan değerlendirilme ve tanınma örneklerini aktarmaktadır.

3. 4 Uluslararası nitelik kazanmış kültürel sermayenin ikincil bölümü olarak etnik sermaye ve işgücü piyasasındaki rekabet üstünlüğü

Bu tipte, kültürel sermayenin tanınması ve takdir edilmesi stratejik bir amaç olmaktan çok, bir ön koşuldur. Göçmenlerin, rekabet ortamında üstünlük sağlamaları için, kendi etnik topluluklarına muhtaç olarak değil profesyonelce yönelmeleri gerekir. Bu, yüksek vasıflı göçmenlerin işgücü piyasasına girişini en az

etkileyen etnik ağlarla bağlantı biçimidir. Kültürel sermayenin tanınmasını ve takdir edilmesini engelleyecek hiçbir şey yoktur, çünkü bu tipteki göçmenler kültürel sermayenin rahatça ulusal ortamlar arasında transfer edilebildiği profesyonel bir ortamda hareket etmektedir. Kendi etnik grubuna yönelim ya da etnik aidiyeti dışarıdan da algılanabilen yetkinlikler, başarılı bir pozisyonda da mesleki üstünlükler kazanmayı sağlayan, özgürce seçilmiş bir ek kaynak teşkil eder. Etnik gruba ya da etnik ekonomiye yönelim bu göçmen grubu için çeşitli seçeneklerden biridir ve uluslararası mesleki rekabette yerini korumaya yönelik bir adımdır.

Bu tip için gerek ülke dışında öğrenimlerini tamamlamış, gerekse ülkede öğrenim görmüş olan ve kültürel sermayeleri tam olarak tanınan kişiler arasında –özellikle de yönetici olanlarda– birçok örnek bulmak mümkündür. Bu vakaların etnik spesifik sosyal sermayeyle bağlantıları büyük bir önem taşımayıp sadece kariyerlerini ilerletebilmek için faydalanabilecekleri seçeneklerden biridir. Böyle vakalar Almanya’da Türk asıllı, Kanada’da da Alman bir göçmen tarafından temsil edilmektedir; her ikisi de kendi koşullarına göre etnik topluluklarıyla ilişkilerini mesleki açıdan kullanmayı başarır, ama kendi soydaşlarına muhtaç değildirler.

Almanya’da çalışmakta olan yüksek konumdaki yönetici, ailesinin durumu sayesinde birçok ulusu tanıma ve dillerini öğrenme olanağını bulmuştur. Öğrenimini aralıksız olarak değişik ülkelerde sürdürdüğünden, hiçbir zaman Almanya’ya göçmen olarak geldiği duygusuna kapılmamıştır. Alman üniversitelerinin birinde işletme bölümünde okuduktan sonra, idari işlerde mesleki kariyerine adım atmış ve on iki yıl içinde uluslararası bir şirketin yönetimine getirilmiştir. Mesleğinde yükselmesinde kendi vatani olan Türkiye’ye yönelimi ikinci plandadır ve mesleğinde atılım yapmak amacını taşıyan bir işletmecisi olarak, her şeyden önce kendi kariyerini gözetmektedir. Aşağıdaki bölümde bu yönelim açıkça belli olmaktadır, çünkü piyasaya ve işletmeciliğe küresel olarak bakıldığında, kişinin kökeni bu büyük düzenin içinde sadece bir yapı taşıdır.

Ben zaten hiçbir zaman ille de bir Türk firmasında çalışmayı istemiş değilim, etnik arka plan yüzünden bir Türk firmasına girip kendimi

kısıtlamayı taktik açısından yanlış buluyorum; çünkü Türk firmaları büyük işletmeler değildir, örneğin Siemens gibi değildirler ve Chrysler veya Mitsubishi ya da onlar gibi bir firma da değildirler. Bu bakımdan ben hep küresel bir ileri görüşlülüğe göre davrandım, yani etnik temellere dayanmadan... Ama tabii ki bugün (Q) firmasında Türkiye'yle ilgili bir konu ortaya çıkacak olursa bunu bana getirirler, çünkü bu meselede en iyi bağlantıları olan kişi benim ve öğrenim dönemim sırasındaki iki üç yıl dışında, ondan evvel ve ondan sonra çevremdeki insanlar daha çok Almanlar oldu. Çok iyi hatırlıyorum ki uzun süre Türklerle beraber olduğum zaman kendimi hep sıkışmış hissederdim; yani elbette ki ailem değil, Türk dostlar, çünkü zaman zaman konuların alanı çok darlaşıyordu. Türkiye dünyası, Türkiye politikası, Almanya'daki Türkler ve bütün bunlar hiçbir zaman benim işim olmadı. Bu hiç benim işim olmadı (ID18. 469-82).

Bu göçmen çok erken bir dönemde edindiği kozmopolit dünya görüşü yüksek ölçüde bedenselleşmiş ve kurumsallaşmış bir kültürel sermayeyle beslendiğinden, kendi etnik topluluğuna odaklanmayı bir kısıtlanma olarak algılamaktadır. Aynı zamanda Almanya'da kurulmuş politik bir Türk derneğinin yüksek konumdaki bir üyesidir ve Almanya'daki öğrenim dönemi sırasında, Türkiye'nin imajını iyileştirmek amacını güden bir öğrenci derneğinin kurulmasında katkıları olmuştur. Almanya'daki Türk topluluğu nezdinde itibar sahibi olduğu da görüşme sırasında sık sık kendini göstermiştir; fakat mesleğinde ilerlemeyi bu itibarına borçlu değildir.

Üç yıldır Kanada'da yaşayan ve ekonomi yönetimi konusunda yüksek lisans yapmış olan Alman asıllı bir göçmenin yaşantısında kültürel sermayenin başarıyla değerlendirilmesi ve etnik ağ örgütlerinin küresel piyasada rekabete açık bir üstünlük kazanmasının gerçekleştirilmesi konusunda paralellikler görülmektedir. Bu kişi halihazırda uluslararası bir firmada Avrupa piyasasının denetiminden sorumlu bir yöneticidir. Bundan evvel tanıtılan vakada olduğu gibi, bu pozisyona gelmesinde uluslararası ortamda yetişmiş olması, birkaç dil bilmesi ve kültürel gelenekleri iyi tanınması önemli bir etkidir. Kendi etnik topluluğuyla doğrudan bir ilişki

içinde değildir. Bu topluluğun, mesleğe girişine değil, sadece kültürel yetkinliğine, kültürel sermayesine bir katkısı olmuştur, çünkü dünya çapında işler yapan kuruluşlarda uluslararası yetkinlikler büyük önem taşımaktadır. Kişinin kendi etnik grubuna doğrudan bağlı olmayan kültürel sermayesi çoğunluk toplumunda yüksek itibar görmekte ve yönetici sıfatıyla edinmiş olduğu itibarı daha da güçlendirmektedir. Bu tipte, kültürel sermayenin tanınması ulusal kategorilerden bağımsızlaşmış ve doğrudan doğruya küresel ekonomideki değerlendirme kriterlerine bağlanmıştır.

4. SONUÇ

Etnik ağların oynadığı rol konusunda oluşturulan tiplendirmeler, işgücü piyasasına entegrasyonda etnik ağların olumlu ve olumsuz etkileri üzerindeki tartışmaların, uygulamada bu etkileri yönlendiren faktörlerin karmaşıklığının göz ardı edilmesine neden olduğunu göstermektedir. Öncelikle bu ağların mesleğe girişin veya meslekte ilerleyişin hangi evresinde devreye girdiği çok büyük önem taşımaktadır. Kişinin kendi etnik topluluğundan gelen bilgilere, kaynaklara ve bağlantılara sırtını fazla dayamasının –nadiren de olsa– vasfının değersiz duruma düşmesine yol açan bir tuzak haline gelebileceğini de göz önünde bulundurmak gerekir. Kurumsallaşmış sermaye, mesleki gelişme dönemi içinde ne kadar geç ve çoğunluk toplumunda ne kadar başarılı biçimde tanınmış olursa, mesleki sömürüye ve marjinalleşmeye yol açan etnik niş ekonomilerine saplanıp kalmış olan daha düşük vasıflı göçmenlerin kaderini paylaşma olasılığı da o kadar azalır. Bu bakımdan tipleri birbirinden ayıran en önemli fark, etnik ağlarla ilişki kurmadaki zorunluluğun ya da seçim yapma olanaklarının derecesini belirleyen koşullardır. Birinci vakada etnik topluluk aracılığıyla ilişki kurulan işyeri, işgücü piyasasına giriş için tek çareymiş gibi görünmektedir; dolayısıyla başka alternatiflerin bulunmamasına bir tepki olarak ister istemez bu işe karar verilmiştir. Bunun tam karşıtı olan vakada da kültürel sermayenin değer kazanmasını sağlayan etken, etnik ağlar ya da bizzat göçmenlerin stratejik kararlarına bırakılan ve meslekteki ilerlemenin getireceği faydaların hesaba katılmasıyla motive edilen kültürel yetkinliklerdir. Burada etnik toplulukla kurulan ilişki ve buna bağlı olan dil yetkinliği ve kültürel yetkinlik uluslararası yarışmada yerine göre bir ek etken haline gelir.

Göçmenlerin mesleki kariyerleri için etnik ağ örgütlerini kullanıp kullanmadıkları ya da ne biçimde kullandıkları, meslek alanlarında veya mensup oldukları ulusal kökenler bağlamında uğradıkları hukuki, kurumsal ya da sosyal dışlanmayı yansıtır. Uluslara özgü nitelikler taşıyan faktörler bu makalede sistemli olarak incelenmemiştir. Kanada'da en azından yüksek vasıflıların kendi etnik gruplarını dayanak olarak kullanmasına –azınlık kültürlerinin yaygın olduğu büyük kentlerdeki fırsatları değerlendirmeye dayanan yapılaşmaya rağmen– pek sık rastlanmamaktadır ve böyle bir durum daha çok göç sonrasındaki geçiş dönemiyle sınırlıdır. Almanya'da incelediğimiz vakalar öğrenimlerini Almanya'da tamamlamış olan kişilerdir ve kariyerlerinin belli bir noktasında, mesleklerinde ilerlemek için etnik kültürel sermayelerini değerlendirme kararını vermiş ya da bu zorunluluğu duymuşlardır.³ Böyle örneklerle Kanada'da rastlanmamıştır. Bu bulgu ve yukarıda ana hatları çizilen işgücü piyasasına statü geçişi şunu gösterir: Kültürel sermayenin gerek işgücü piyasası gerekse kültür açısından değerlendirilmesi ve göçmenlerin işgücü piyasasına stratejik yönelimlerinde kişisel tercihlerine bırakılmış en uygun davranışlarının ölçüsü, çoğunluğun oluşturduğu toplumdaki kurumsal ve gayriresmi tanıma ve kabul etme muamelelerinin başarısına bağlıdır.

KAYNAKÇA

- Bonacich, Edna (1973), "A Theory of Middleman Minorities," *American Sociological Review* 38, 5, s. 583-94.
- Bonacich, Edna (1987), "Making It' in America. A Social Evaluation of the Ethnics of Immigrant Entrepreneurship," *Sociological Perspectives* 30, s. 446-466.
- Borjas, George (1990), *Friends or Strangers: The Impact of Immigrants on the US Economy*, New York.
- Brettell, Caroline ve Kristoffer Alstatt (2007), "The Agency of Immigrant Entrepreneurs: Biographies of the Self-Employed in Ethnic and Occupational Niches of the Urban Labor Market," *Journal of Anthropological Research* 63, 3, s. 383-97.
- Engelen, Ewald (2001), "'Breaking in' and 'Breaking out': A Weberian Approach to Entrepreneurial Opportunities," *Journal of Ethnic and Migration Studies* 27, 2, s. 203-23.
- Heckmann, Friedrich (2004), "Ethnische Kolonien: Schonraum für Integration oder Verstärker der Ausgrenzung?" Friedrich Ebert Vakfı'n yayı, Digitale Bibliothek. URL: <http://www.fes.de/fulltext/asfo/00267004.htm>. [Erişim tarihi: 17.6.09]
- Hiebert, Daniel ve David Ley (2006), "Characteristics of Immigrant Transnationalism in Vancouver,"

3 Bu konuda bkz. bu kitapta Schittenhelm ve Hatzidimitriadou'nun makalesi.

- Vic Satzewich ve Lloyd Wong (ed.), *Transnational Identities and Practices in Canada*, Toronto, s. 71-90 içinde.
- Hou, Feng (2008), "Immigrants Working with Co-Ethnics: Who Are They and How Do They Fare Economically?" Statistics Canada. Analytical Studies Branch Research Paper Series 2008310e. Ottawa.
- Kloosterman, Robert ve Jan Rath (2001), "Immigrant Entrepreneurs in Advanced Economies: Mixed Embeddedness Further Explored," *Journal of Ethnic and Migration Studies* 27, s. 189-201.
- Kloosterman, Robert ve Jan Rath (2003, ed.), *Immigrant Entrepreneurs: Venturing Abroad in the Age of Globalization*, Oxford.
- Ley, David (2003), "The Canadian State and the Strange Story of the Business Immigration Program," *Annals of the Association of American Geographers* 93, 2, s. 426-41.
- Light, Ivan (1972), *Ethnic Enterprise in North America*, Berkeley.
- Light, Ivan ve Steven Gold (2000), *Ethnic Economies*, New York.
- Logan, John, Richard Alba ve Brian Stults (2003), "Enclaves and Entrepreneurs: Assessing the Payoff for Immigrants and Minorities," *International Migration Review* 37, 2, s. 344-88.
- Mahler, Sarah (1995), *American Dreaming: Immigrant Life on the Margins*, Princeton.
- Marger, Martin (2006), "Transnationalism or Assimilation? Patterns of Sociopolitical Adaptation Among Canadian Business Immigrants," *Ethnic and Racial Studies* 29, 5, s. 882-90.
- Min, Pyong ve Mehdi Bozorgmehr (2003), "The United States: the Entrepreneurial Cutting Edge," Robert Kloosterman ve Jan Rath (ed.), *Immigrant Entrepreneurs: Venturing Abroad in the Age of Globalization*, Oxford, s. 17-37 içinde.
- Portes, Alejandro ve Julia Sensenbrenner (1993), "Embeddedness and Immigration: Notes on the Social Determinants of Economic Action," *American Journal of Sociology* 98, 6, s. 1320-50.
- Preston, Valerie, Lucia Lo ve Shuguang Wang (2003), "Immigrants' Economic Status in Toronto: Stories of Success and Disappointment," Paul Anisef ve Michael Lanthier (ed.), *The World in a City*, Toronto, s. 192-262 içinde.
- Raijman, Rebeca ve Martha Tienda (2003), "Ethnic Foundations of Economic Transactions: Mexican and Korean Immigrant Entrepreneurs in Chicago," *Ethnic and Racial Studies* 26, 5, S. 783-80.
- Tsukashima, Ronald (2007), "Ethnic-Collective Action, Intergroup Competition and Social Networks: Formation of Ethnic-Trade Guilds," *Ethnic and Racial Studies* 30, 5, s. 845-74.
- Waters, Johanna (2002), "Flexible Families? 'Astronaut' Households and the Experiences of Lone Mothers in Vancouver, British Columbia," *Social and Cultural Geography* 3, 2, s. 117-34.
- Wilson, Franklin (2003), "Ethnic Niching and Metropolitan Labor Markets," *Social Science Research* 32, 3, s. 429-66.
- Wong, Lloyd (2002), "The Emergence of Small Transnational Enterprise in Vancouver: the Case of Chinese Entrepreneur Immigrants," *International Journal of Urban and Regional Research* 26, 3, s. 508-30.
- Zhou, Min (2004), "Revisiting Ethnic Entrepreneurship: Convergences, Controversies and Conceptual Advancements," *International Migration Review* 38, s. 1040-74.

“ZAYIF BAĞLAR”IN ÖTESİNDE: ÖĞRENİMLERİNİ ÜLKE DIŞINDA TAMAMLAMIŞ YÜKSEK VASIFLI GÖÇMENLERDE SOSYAL SERMAYENİN OLUŞUMU VE ÖNEMİ

Elinde bir yüksek okul diploması bulunan ve buna denk bir işe girmeyi başaran kişi, çoğu kez mesleğinde ilerleyebilmek için kullanabileceği geniş bir sosyal ağa sahiptir; fakat memleketini terk edip başka bir ülkeye göç edenler bu gibi ilişkilerden büyük ölçüde kopmuş olur. Bu kişiler yeni ilişkiler kurmak veya ilişkilerini genişletmek, yeni ağlar oluşturmak zorundadır. Eğitim gördüğü kurumdan diplomasını aldıktan sonra başka bir ülkeye göç eden akademisyenlerin işgücü piyasasında belli bir konuma gelmesinde sosyal ilişkiler nasıl bir rol oynar? Bu makale, yabancı ülkelerden gelip Almanya’nın işgücü piyasasında diplomalarına denk bir yer edinen ve Türkiye’deki işgücü piyasasında vasıflarından düşük düzeyde bir iş bulan akademisyenlerle yaptığım görüşmelerin karşılaştırmalı analizine dayanmaktadır.

Ampirik analizlerimin ana konusu sosyal ilişkilerin, Bourdieu’nün deyişiyle “sosyal sermaye” haline nasıl geldiği meselesidir. Gerçi Bourdieu toplumsal bir gruba aidiyeti ve bu grubun bilgi birikiminden pay almış olmayı sosyal sermaye saymaktaysa da (karş. Bourdieu 1997), bence sosyal ilişkiler sadece bir kaynaktır ve ancak “bir getiri” sağlamaya yaradıkları zaman sosyal sermaye haline gelirler. Bu ifademle, kültürel sermayenin bağlantısal tanımlaması (karş. Weiß 2001; Nohl vd. 2006) ve kültürel sermayenin kendini nasıl gösterdiği hakkında Nohl’un bu kitaptaki açıklamalarıyla bir bağlantı kurmuş oluyorum. Demek ki bilgi ve becerinin kültürel kaynaklar olarak işgücü piyasasında değer kazanması, ilgili ortama ve birileri-

nin bu kaynaklara güvenmesine bağlıdır.¹ Söz konusu kaynakların kültürel sermaye haline gelebilmeleri için işyerinde kullanılabilir olmaları gerekir. Sosyal ilişkilerde de durum aynıdır; sosyal kaynaklar kültürel kaynakların değerlendirilebilir hale gelmesine yardım eder ve bunda başarılı olurlarsa “kültürel sermaye”den söz edilebilir. Bazen verilen desteğin derecesi ile getirisi birbirine denk de olmayabilir.²

Hangi türden ilişkilerin bu amaca en uygun olduğu sorusuyla ilgilenen Granovetter’ın (1973, 1983) “Zayıf Bağların Gücü” diye anılan varsayımına göre, zayıf sosyal bağlar bilgilenme kaynaklarına doğrudan nüfuz edebilir ve kendi sosyal çevrelerinin dışına taşan etkiler gerçekleştirerek, sundukları çeşitli olanaklar dışında, iş bulmayı da sağlayabilirler. Oysa kolay erişilebilen güçlü bağlar, daha yüksek oranda yardım motivasyonuna sahip olmakla beraber, sınırlı mesafelere ulaşabilmektedir. Buna rağmen bir etki gerçekleştirebilirlerse de, bu çoğu kez var olan olumsuz bir sosyal statünün yeniden canlandırılmasına yol açabilir (karş. Portes 1998). Bu makalede “Zayıf Bağların Gücü” hipotezi doğrultusunda, ilişkilere dayalı bağların gücü üzerinde durulacaktır. Ayrıca makalenin temelini oluşturan deneysel araştırmada önemli oldukları saptanan başka kategoriler de buna eklenecektir.

Göç alan ülkenin işgücü piyasasında, evvelden var olan veya sonradan edinilen kültürel kaynakların kullanımında çeşitli sosyal ilişkilerin ne şekilde yararlı olabileceği, sosyal sermayenin oluşumuna örnek olarak seçilen iki tip üzerinde gösterilecektir. Burada tanıtacağımız tiplerde Türkiye ve Almanya üzerinden karşılaştırmalar yapılırken ülkelere özgü durumlar geri planda bırakılmışsa da, oluşturulan tiplerin tümüne birden bakıldığında ülkeler arasındaki farklar kendini göstermektedir (bu konuda bkz. Thomsen 2008). Bu makale için seçilen tipler sosyal sermaye ve ağlar

1 Bu makalenin üzerinde durduğu soru, göçmenlerin işgücü piyasasında bir konum elde edebilme konusunda sosyal ilişkilerinden ne oranda faydalanabildiğidir. Sosyal sermaye tartışmasındaki başka görüşler, örneğin “olumsuz sosyal sermaye” (Portes 1998: 15), yani kültürel kaynakların değerlendirilmesinde sosyal sermayenin olumsuz etkileri –ki ben bunu bağlantısal sermaye kavramsallığı doğrultusunda olumsuz sermaye değil de değerlendirme olanaklarının şekil değiştirmesi olarak algılıyorum (bu konuda bkz. Thomsen 2008)– burada yerimizin müsait olmaması nedeniyle incelemeye alınmayacaktır.

2 Yabancı bir ülkenin işgücü piyasasına giriş evreleri hakkında bkz. bu kitapta Nohl/Ofner/Thomsen ve Thomsen (2009).

kuramı hakkındaki soruları daha geniş olarak tartışma olanağını da sağlamaktadır.

Önce ampirik olarak oluşturulmuş bir tip aracılığıyla, farklı düzeylerdeki mesleki ilişkilerin işgücü piyasasındaki konum için yarar sağlayan bir sosyal sermaye olarak kullanılması gösterilecektir (Bölüm 1). Bundan sonra tanıtılan tip, sosyal sermayenin işgücü piyasasında çok düşük bir pozisyon sağlamasına örnek oluşturmaktadır (Bölüm 2). Son olarak da bu örneklerle dayanarak çıkarılan kuramsal bağlantılar tartışılacaktır (Bölüm 3).

1 MESLEKİ İLİŞKİLER: İŞGÜCÜ PİYASASINDA ÖNEMLİ ETKİSİ OLAN VE BÜYÜK GETİRİ SAĞLAYAN SOSYAL SERMAYE

Gerek Türkiye’de gerekse Almanya’da, kişinin sahip olduğu vasıfla denk düzeydeki işgücü piyasası için önem taşıyan sosyal sermayenin³ nasıl oluştuğu gözlenebilmektedir. Birinci tipte, kişinin mevcut kültürel kaynaklarının mesleki ilişkilerin yardımıyla yüksek getirisi olan değerlendirme olanaklarına nasıl ulaştığı gösterilmektedir. Bu tip kapsamında üç çeşit ilişki şekli ayırt edilmektedir: meslek alanıyla (kısmen tam anlamıyla tanımlanamayan) bağlantısı olan ilişkiler; işyerinde kurulup geliştirilen ilişkiler; mensup olunan ülkeyle ve meslekle bağlantılı bir organizasyonun önemli ölçüde etkide bulunduğu ilişkiler.

1.1 Meslekle bağlantılı (spesifik olmayan) ilişkiler

İsveçli bir ekonomist olan Bayan Sonne, Almanya’da yaşayan ve işgücü piyasasına girme konusunda yerlilerle eşit haklara sahip durumdaki göçmenler için seçilen örnek vakadır;⁴ Augsburg’da bir yıllık öğrenim dönemi boyunca “vasıf geliştirme ve araştırma”⁵ evresini tamamlamıştır. Kendi ülkesinde işgücü piyasasının kötüleşen durumu yüzünden, dostları Almanya’da iş aramasını önermiş ve o da sınavdan sonra yeniden

3 Yaptığım ampirik analize göre, sosyal sermaye, işgücü piyasasına giriş konusunda doğrudan olduğu gibi –kültürel kaynakların oluşturulması ve geliştirilmesine destek vererek– dolaylı olarak da önem taşıyabilir (bkz. bu kitapta Klein’in makalesi) ve –işgücü piyasasının dışında– yaşamı güvenceye almak ve hukuki temeller oluşturmak konusunda da etkili olabilir (karş. Thomsen 2008).

4 Gerek bu isim, gerekse diğer kişi ve organizasyon isimleri anonim kalma kuralına uymak amacıyla değiştirilmiştir.

5 Yabancı bir ülkenin işgücü piyasasına giriş evreleri hakkında bkz. bu kitapta Nohl/Ofner/Thomsen ve Thomsen (2009).

Almanya'ya dönmeye karar vermiştir, çünkü öğrenci değişimi zamanında burada birçok ilişki kurmuştur.

...Ve tatilde Almanya'ya gittiğimde rastlantı eseri biriyle karşılaştım. Dedi ki “Gel, benim tanıdığım bir firmaya başvur.” Ben de başvuru mektubumu yolladım ve üç iş teklifi birden aldım.

Burada “benim tanıdığım bir firma” ifadesi, söz konusu kişinin de aynı meslekle ilişkili olduğunu ve bu firmayı tanıdığını gösterir. Bayan Sonne üç ayrı başvuru mektubu yazdığından, –ki herhalde bunların üçünü de aynı firmaya yazmamıştır– iş bulmasında kendisine yardımcı olan kişiyle ilişkisini önemli kılan, kendisine bilgi vermesinden ziyade, Almanya’da iş başvurusunda bulunmasını önermiş olmasıdır. Bayan Sonne’nin her “üç başvurusuna” karşılık “üç iş teklifi” alması, burada kendisine bilgi veren kişinin işgücü piyasasına giriş üzerindeki etkisinin sınırlı olduğunu gösterir. Asıl etkiyi yapan, bizzat Bayan Sonne’ye ait olan kültürel kaynakların vasfıdır, çünkü Bayan Sonne, İsveç’te ekonomi diplomasını almış ve ülke dışında gördüğü öğrenimle Alman işgücü piyasasına uyum sağlama olanağına kavuşmuştur. Kendisine iş teklif eden firmayı ikna eden de budur.

Bu vakada sosyal sermayenin etkisi ancak parantez içinde anılabilir, ama gene de tamamen reddedilemez. Bayan Sonne tanıdığının kendisine tam zamanında uyarıda bulunması sayesinde bilgi ve becerisini sergileme olanağı yakalamıştır. Demek ki sosyal sermaye, kişiyi bilgilendirmekten ibaret zayıf bir etki yapsa da, kültürel kaynakların genişlemesine yardımcı olmaktadır. Diğer iki örnekteki göçmen akademisyenler de meslekleriyle ilgili kişilerle aralarındaki zayıf ilişkiler sayesinde iş bulmuştur; ama aldıkları destek Bayan Sonne’ye kıyasla daha büyüktür.

Bir zamanlar ilaç araştırmalarında çalışmış olan Alman biyolog Bay Lor’un iş bulması daha zor olmuştur. Başka ülkelerde yaşamının çekiciliğine karşı koyamayarak kendi arzusuyla eşiyile birlikte göç etmeye⁶ karar veren Bay Lor (eşi Türkiye’de bulunan bir Alman kuruluşuna atanmıştır) dört yıl boyunca sabit bir iş bulamamış ve işsiz olarak bir yandan evin işlerini

6 Karş. bu kitapta Nohl/Ofner/Thomsen tarafından yapılan tipleme.

yürütmüş, bir yandan da eğitimini geliştirmeye çalışmıştır. İşgücü piyasasına giremeyişinin başlıca nedeni iyi Türkçe bilmemesidir. Alman-Türk Ticaret ve Sanayi Odası ve bu kuruluşun ekonomideki temsilcileri aracılığıyla kurduğu ilişkiler, ancak bazı işyerlerinde kendini tanıtmaya ve görüşme yapmasına, dolayısıyla bilgi ve becerisini göstermesine olanak sağlamıştır. Ama bu da Türkiye'nin işgücü piyasasına girebilmesi için yeterli olmamıştır. Tüm bu ilişkiler, iyi niyetlere ve gayretlere karşın, sosyal sermaye haline gelememiştir.

Sonunda Bay Lor'un sosyal ilişkileri işe yaramış, bir tanıdığı, vasfına denk bir iş bulmasına yardımcı olmuştur.

Sonunda rastlantılar da insana yardımcı oluyor. Vaktiyle üniversitede okurken tanıdığım bir arkadaş, yani burada yaşayan eski bir dost vasıtasıyla benim alanımda çalışan biriyle tanıştım. Meğer onlar da benim vasfımda birini arıyormuş. Tam bir tesadüf. Evet, artık ilaçlar üzerinde araştırma yapmıyorum, ilaç üretiyorum; yani aslında ilaç üretildi de, henüz satışına izin verilmedi. Önce yasal olarak bir takım aşamalardan geçmesi gerek... İnsanlar üzerinde denenmesi, gerçekten kullanılmasında fayda olup olmadığının anlaşılması için bir klinikte uygulanması gerek; (gülerek) yani tabiri caizse serbest av alanında ya da öyle bir şey. Elbette ki bu, insanların denek olarak kullanılması anlamına geldiğinden, yoğun düzenlemelere tabidir. Dolayısıyla bu çoğunlukla küçük ya da orta büyüklükteki firmaların ilaç endüstrisi için kullandığı bir niş piyasadır. İşte aslında benim vasıflarım burada aranan vasıflardır, çünkü ben de laboratuvarımda buna benzer konular üzerinde çalışıyordum. Nelere dikkat edileceğini gayet iyi biliyorum. Böylece ben mesleğe daha yeni girmiş birinin durumunda değilim, vasıflarım ve meslekteki deneyimlerim sayesinde... Öte yandan dili iyi bilmeyişim de artık çok büyük bir önem taşıyor. Evet, işte böylece işi bana verdiler.

Bay Lor yıllarca iş aradıktan sonra rastlantı eseri vasfına uygun bir iş bulmuştur. Bu niş pazarında besbelli dil konusu, uluslararası faaliyette

bulunan büyük ecza holdinglerindeki kadar büyük bir önem taşımamaktadır. Bay Lor'un eski üniversite arkadaşı, işveren firma üzerindeki etkisini devreye sokmuş ve burada işgücü piyasasına girişte kilit rol oynayan kişi işlevini görmüştür. (Bu, Bayan Sonne'deki durumun karşıtıdır, çünkü onun tanıdığı kişi sadece bilgilendirme yoluyla yardımda bulunmuştur, burada ise daha güçlü bir destek söz konusudur.)

1.2 İşyerinde kurulan ve geliştirilen ilişkiler

Bundan sonra tanıtacağım alt tipe mensup vakalarda işyerinde kurulan sosyal ilişkiler sosyal sermaye haline gelmiştir. Yukarıda tanıtılan vakalarla aralarındaki fark, göçmenlerin bir derse konuk öğrenci olarak katılmaları vesilesiyle kültürel kaynaklarını zenginleştirmiş ve bu önemli mesleki ilişkiler kurabilmiş olmalarıdır. Bu şekilde oluşturulan sosyal sermayeye hem Almanya'da hem Türkiye'de rastlanmaktadır ve buna örnek olarak Bay Sak'ın göç öyküsü aktarılacaktır.⁷

Bay Sak, Özbekistan Üniversitesi'nde iktisat fakültesi dekanıdır. Türkiye'ye ilk gelişi, vasfını geliştirme amaçlı geçici bir evre olarak tasarlanmıştır. Ticaret Odası'nda bir süre konuk olarak çalışacak ve kendi memleketinde de bir ticaret odası kurmak için gereken bilgi malzemeyi toplayacaktır. Bu çalışması sırasında –Türkiye'de bir işe girmek gibi bir niyeti olmadığı halde– bir Türk girişimciyi bilgi ve becerisi sayesinde etkilemiş ve ondan serbest ekonomide çalışma teklifi alarak, yatırım danışmanı konumuna getirilip, eski Doğu Bloku ülkeleriyle iş ilişkileri kurmakla görevlendirilmiştir. Bu görevde, mensup olduğu ülkeye ilişkin kültürel kaynakların büyük yararı olacaktır. Bay Sak, Türk işgücü piyasasıyla ilgili bilgi ve becerilerini ve işi için gerekli olan dil yetisini bir Türk firmasında çalışmak ve Müslümanlarla gruplaşmak yoluyla edinecektir. Böylece konuk olarak çalıştığı dönemde kurduğu ilişkilerin de devreye girmesiyle, evvelden var olan ve yeni edindiği kaynakları kültürel sermaye olarak kullanma olanağı elde etmiştir.

Görülüyor ki, staj dönemi ya da bir kuruluştaki konuk olarak çalışmak veya buna benzer faaliyetler kişinin vasfına denk bir işyeri bulmasına vesile

7 Türkiye için verilen örnek hakkındaki tüm veriler benim gözden geçirdiğim mülakat metinlerine ve Pusch'un analizine dayanmaktadır (karş. Pusch 2008). Ayrıca Bay Sak'la ilgili olarak bkz. Nohl (2008).

olabilmektedir, çünkü doğrudan meslekle ilgili olan temaslar karar mekanizmalarını etkileyecek biçimde geliştirilebilmekte ve bunun da ötesinde kültürel kaynakların zenginleştirilmesine ve tanıtılmasına olanaklar yaratmaktadır.

1.3 Göçmenin mensup olduğu ülke ve meslekle bağlantılı organizasyonlar

İşgücü piyasasında akademik diploma düzeyine denk bir konuma gelmek, mensup olunan ülkeyle bağlantılı ilişkilerin meslekle bağlantılı ilişkilerle birleşmesi suretiyle de mümkün olabilir. Bunda, göçmenin mensup olduğu ülkeyle ve mesleğiyle bağlantılı organizasyonların önemli bir rolü vardır. Sosyal sermayenin bu şekilde oluşmasına sadece Almanya'ya ait örneklerde rastlanmıştır. Bunun nedeni, belki de Türkiye'de egemen olan hukukun ikinci plana indirgeme koşulları nedeniyle, meslekle bağlantılı organizasyonlara hemen hemen hiç rastlanmamasıdır.

Türkiye'den göç etmiş bir hekim olan Bay Nazar mesleğini Almanya'da uygulayanların bu alt tipini temsil etmektedir; kültürel kaynaklarını kullanmasında ülkesiyle bağlantılı bir meslek kuruluşu önemli bir rol oynamıştır.

Bay Nazar, Almanya'da yetişmiş bir Türk bayanın eşi olarak ülkeye ilk geldiğinde henüz mesleğini icra etme iznine sahip olmadığından, ilk dokuz ay boyunca Hamburg'da sadece Almanca öğrenmek ve ilişkiler kurmakla vakit geçirir. Bir "akrabası" bazı derneklerle bağlantı kurmasına yardımcı olur:

Ben elbette ki [HVTM'deki] bütün toplantılara katılıyordum. Her hafta idare heyeti toplantısı yapılıyordu ve haftada bir kez oradaydım. Akrabam da burada, yani AHD'de politik aktivitelere katılıyordu ve beni de yanında götürüyordu. O zaman idare heyeti üyesiydi ve ben de AHD'ye girdim. Bu sosyal demokrat derneğe haftada iki kez akşamları veya geceleri gittim. Ya akrabamla ya da başka birleyle dernekte buluştuk. Onun dışında hep evdeydim.

Peki, HTVM hakkında nasıl bilgi edindiniz?

HVTM mi? Akrabam yoluyla. Akrabam benden önceki hekimin hastasıydı yani burada ve benden önceki hekim de bu derneğin başkanıydı. Evet, işte beni ona tanıştırdı, derneğe tanıştırdı, sonra "Ta-

mam” dedi, “Onu aldınız gitti! Hadi uğurlar olsun, işiniz oldu.” Ben de orada kaldım.

Bay Nazar’ın işgücü piyasasıyla bağlantısını sağlayan önce bu ailevi bağlantıdır. Böylece her iki organizasyona (Avrupa’da Halka Bağlı Demokratik Güçler/AHD ve Hamburger Verein Türkischer Mediziner/HVTM [Hamburg’daki Türk Hekimleri Derneği]) ve bunların tüm kaynaklarına⁸ giden yol açılmıştır. Bay Nazar, Türk Hekimleri Derneği’nde fahri olarak zabıt kâtipliğini üstlenir ve bu organizasyonun daimi üyesi olur. Bu mesleki politik dernek onun için bir işyeri değildir, bir çeşit aracı pozisyonundadır. Bay Nazar üye sıfatıyla derneğe girmiştir ve bundan böyle organizasyonun çevresinde iş olanakları doğduğunda “bilgi sahibi olacak öncelikli kişi” konumundadır.

Sonunda dernek üzerinden, kendi çalışacağı işyerlerini seçer; bu onun için bir strateji sayılmaz, çünkü önce belli bir amaç gütmekten işe sarılmış gibidir. Kendi açıklamasına göre, AIDS Danışma Merkezi’ndeki ilk işini dernek üyelerinin ricası üzerine, onlara vefa borcunu ödemek üzere kabul etmiştir. İkinci işe de gene derneğin sağladığı bir ilişki sayesinde girer. Bu seferki işi, birincisinin tersine, kendi mesleğiyle ilişkilidir. (Bu arada eşi Alman vatandaşlığına geçtiği için, o da mesleğini uygulama hakkına kavuşmuştur.) Bir hekim ona doğrudan şu soruyu yöneltir: “Benimle çalışır mısın?” Sonunda Bay Nazar muayenehaneyi devralır, çünkü muayenehane sahibine yaş haddinden dolayı hasta bakma izni verilmemektedir.

Demek oluyor ki Bay Nazar’ın Almanya işgücü piyasasına girişi, memleketiyle bağlantılı bir mesleki yardımlaşma organizasyonuna üye olması sayesinde gerçekleşmiştir. Kendisine her iki işyerini sağlayan sosyal sermaye bu organizasyonda mevcuttur. Burada kurduğu ilişkilerin kendisine çok büyük yararı olmuştur ve bu şekilde başlangıçtaki hukuki sınırlamaları telafi edebilmiştir.

8 Bourdieu bir “grup üyeliği”nden söz eder. Grubun “toplam sermayesi” (Bourdieu 1997: 63) üyelik dolayısıyla kişiye geçer. Bununla bağlantılı olarak, sermaye kavrayışına göre, burada toplam kaynaklardan söz ediliyor olmalı; çünkü ilişkiler ancak bir yarar sağladığında sermaye haline gelir.

1.4 Kültürel ve sosyal kaynakların birbirine bağlanması

Tanıttığımız tip, göç etmiş olan akademisyenlerin işgücü piyasasına girişinde mesleki ilişkilerin yararlı bir sosyal sermaye olarak nasıl değerlendirilebileceğini göstermektedir. Fakat bir sosyal ilişkinin tek başına –meslek alanına uygun kültürel kaynaklar olmaksızın– kişinin vasfı düzeyindeki bir işyeriyle bağlantı kurmasına yaramadığı da görülmüştür. Yakubovich de (2005), işgücü piyasasında ele geçirilen pozisyonun kişinin yetilerine bağlı olduğuna ve bu durumun şimdiye kadar “Zayıf Bağların Gücü” tartışmasında yeterince dikkate alınmadığına işaret etmektedir. Bu durum Bayan Sonne vakasından ve Bay Lor’un Alman firmalarıyla olan ülkesine özgü ilişkilerini devreye sokmak için boşuna çaba sarf etmesinden de anlaşılmaktadır. Yüksek vasıflı bir pozisyon söz konusuysa, sosyal ilişkilerin sosyal sermayeye dönüştürülebilirliği iş alanı için önemli olan kültürel kaynaklarla sıkı sıkıya bağlantılıdır. Bay Lor vakasında dil bilgisinin eksikliğine bağlı olarak sosyal sermayenin kısıtlanması, Nohl tarafından yapılan çalışmalardan da (2008) anlaşıldığına göre, Türkiye’ye özgü bir durum değildir. Yöneticilik mesleğinde söz konusu ülkenin dilini ve “çalışma hayatının yerel şifrelerini” bilmenin, Türkiye, Almanya ve Kanada için aynı oranda önemli olduğunu Nohl göstermiştir (bu kitapta Nohl’un makalesi).

Bay Lor vakasında “rastlantısal” olarak ortaya çıkan durum gene de belli bir yapısal temele dayanmaktadır. Kendi meslek alanıyla ilgili zayıf bir ilişki, ilerde patronu olacak bayanla temasa geçmesini sağlamakla, bilgilendirme ve etkileme bakımından doğrudan doğruya bağlantı kurma olanağını açmıştır. Şimdiye kadar tanıtılan vakaların çoğunda sosyal sermayeye dönüşen ilişkiler genelde zayıf bağlardı. Nitekim Bay Sak’ın da konuk olarak yaptığı çalışma sırasında kurduğu zayıf mesleki ilişki sonradan sosyal sermayeye dönüşmüştür.

Bay Nazar’da durum biraz farklıdır. Onun akrabası, başlangıçta “Zayıf Bağların Gücü” hipotezine uygun olarak “güçlü bağ” rolüyle, önemli bilgilere ve işverenlere doğrudan ulaşma olanağını sağlayarak yeğenine yardım etme niyetinin çok güçlü olduğunu göstermiştir; Bay Nazar’ın önemli ilişkiler kurabilmesi için nereye gitmesi gerektiğini bilmektedir. Türk hekimlerinin kurmuş olduğu bir organizasyon bu konuda çok önemli bir rol oynamıştır.

Bourdieu'ye göre, Bay Nazar'ın üye olduğu bu dernek, mensup olduğu ülkeyle ve mesleğiyle bağlantılı sosyal sermaye ilişkilerinin toplum tarafından organize edilmiş bir ağı olarak tanımlanabilir. Sosyal sermaye ilişkilerinde mevcut "değiş tokuş" işlemleri burada da söz konusudur (karş. Bourdieu 1997, s. 63). Yapılan değiş tokuş işlemi her iki taraf için yararlı olmuştur. Bay Nazar dernekte görev üstlenmiş ve derneğin organizasyonu ile ilgili ortamda gerek "zayıf bağlar" gerekse "güçlü bağlar" kurmuş ve bu sayede iş teklifi almıştır. Kendisine iş teklifinde bulunanların sağladığı fayda da hem kişiliği, hem de derneğe bağlılığı açısından güvenilecekleri birini bulmuş olmalarıdır.

Büyüklüğü bakımından denetlenmesi mümkün olan bunun gibi bir mesleki "kendi kendine yardım" organizasyonunda, zayıf ve güçlü bağların ayrımı dışında organizasyon ortamında yer almış olmak besbelli ki önemlidir. Organizasyonla ilgili çerçeve ve onun uzanabildiği mesafe "zayıf bağlar," organizasyon ortamında oluşan bağlantılar da "güçlü bağlar" olarak tanımlanabilir. Ama organizasyon üyelerinin kendilerine ortak bir amaç edinmiş olmasının, "zayıf bağlar"da kuvvetli bir etki yarattığı söylenebilir ve öte yanda, bu organizasyon ortamının "güçlü bağlar" çevresinden gelen bir bilgilenme, "zayıf bağlar" yoluyla –gerektiğinde organize edilmiş şekilde– organizasyonun tüm üyelerine ulaştırılabilir. Bana göre, organizasyonun sağladığı ilişkinin özgünlüğü. "Zayıf Bağları Gücü" hipoteziyle tam olarak açıklanamaz, çünkü muhtemelen organizasyonla bağlantılı "zayıf bağlar," genel anlamda geçerli olanlara kıyasla daha yüksek oranda destekleme motivasyonu gösterir ve organizasyon ortamıyla bağlantılı "güçlü bağlar," organizasyonun bünyesine bağlı olmaları nedeniyle, başka güçlü bağlara kıyasla daha büyük mesafelere ulaşabilir (bkz. ayrıntılı olarak Thomsen 2008).

Bundan sonraki bölümde ele alacağım tipte, şimdiye kadar tanıtmış olduğum vakalardakilerle ortak mesleki ilişkiler mevcut değilse de, sosyal sermayenin var olduğu saptanmaktadır.

2 MESLEKİ OLMAYAN İLİŞKİLER: İŞGÜCÜ PİYASASINDA ÖNEM VERİLEN FAKAT YARARLARI SINIRLI OLAN SOSYAL SERMAYE

Bundan önce tanıtılan vakalardan farklı olarak, bundan sonra tanıtılacak olanlarda bir işyeri bulabilme konusunda gene sosyal ilişkilerin

yardımı söz konusuysa da, bu yardım işgücü piyasasında kültürel kaynakların düzeyinin altında bir pozisyon elde etmeye elvermiştir. Bu, bir bakıma ilişkilerin türünden ve etkili olabilecekleri alandan ileri gelmektedir (2.1), çünkü ilişkilerin hiçbiri aslında meslek alanıyla bağlantılı değildir; bu tip vakalarda aile ortamına dayanan ilişkiler ve yardım organizasyonlarıyla kurulan ilişkiler söz konusudur. Bunlar kısmen de hukuken müşkül duruma düşüren koşullarla bağlantılıdır (2.2).

2.1 Aileye ve ortama bağlı ilişkiler

Aileye ve ortama dayanan ilişkilerin sosyal sermaye haline gelebildiği, bu yazının devamında Bay Ziegler'in göç hikâyesi örneği üzerinde gösterilecektir. Bu vakada iş arama konusunda gerek aileye bağlı ilişkiler, gerekse bunun dışındaki sosyal ağlar –ki hem yerli hem göçmen öğrencileri kapsamaktadır– etkili olmuşlardır.

Bay Ziegler anne babası ve eşiyle birlikte, önceden beri Almanya'da mevcut olan aile ağına katılmaya karar verir. Almanya'ya gelince, uzun süre uğraşmasına ve “birçok iş başvurusunda bulunmasına,” Otto Bennecke Vakfı'ndan da destek almasına rağmen, mesleği olan inşaat mühendisliği alanında işgücü piyasasına girmeyi başaramamıştır. Nihayet tanıdıklarının yardımıyla bir iş bulmuşsa da, bu iş kendi alanıyla ilgili değildir. Kendisine önerilen bir firmada elektrikli aletlerin montajında çalışmaya başlar. Bu firma eskiden Almanya'nın işgal ettiği Doğu Avrupa'daki topraklara yerleştirilmiş olup artık Almanya dışında kalan ülkelerden gelen soydaşları kabul etmektedir ve “sadece iki yerli Alman iş vermektedir.” (Bu sözler gülerek söylenmiştir.) Vaktiyle memleketi olan ülkeyle bağlantılı sosyal ağlar sayesinde –muhtemelen bu firmayı tavsiye eden tanıdıkları da onun gibi eski Alman topraklarından buraya göç etmiştir– Almanya'daki ilk işyerini bulabilmiş ve bu da sosyal sermaye yardımıyla mümkün olmuştur. Tek sorun, bu işin kendi akademik vasfına denk olmayışındır. Bir yıl boyunca burada çalışır, fakat ailesinden uzak kalmasına yol açan iş seyahatleri nedeniyle firmadan ayrılır.

Bundan sonraki işsizlik döneminde Bay Ziegler'in babası etkin bir rol üstlenir. Daha göç etmeden önce de oğlunun mesleki gelişmesi, öğrenim alanı ve iş bulması konusunda sözünü geçirmiştir; hatta evvelce yaşadıkları ülke-

de oğlunun işvereni durumundadır. Bay Ziegler, resmen işsiz olarak gösterilmekle beraber, Almanya’da serbest bir iş kurmuş olan babası için çalışmaya başlar. Babasının yardımından ibaret olan sosyal sermayesi kendisine sadece kısa süre için bir perspektif sağlamaktadır, çünkü yaptığı iş kayıt dışıdır. Bu işin ona sağladığı tek şey, işsizlikten ileri gelen zor durumunun hafiflemesidir, asıl mesleğini icra edeceği bir işe yerleşmesine bir faydası yoktur. Hatta babasının yanında çalışabilme olanağının kendi meslek dalında bir iş bulma gayretlerini belli bir ölçüde frenlemiş olabileceği de akla gelmektedir.

Bay Ziegler bir yıl boyunca babasının yanında çalıştıktan sonra kendini bilişim teknolojisi alanında yetiştirmek üzere öğrenim görmeye karar verir.

Bu yıl bir eğitime katılmaya karar verdim ve bir yer aradım. Önce hangi yönde eğitim görmem gerektiğini düşündüm. Tanıdıklarım-dan öğrendiğime göre, bilgisayar alanında çok sayıda boş işyeri var-mış. O zamanlar sanırım hepimiz duyduk ki, Hintli bilgisayar uzmanları, (gülerek) hani o ilginç hikâye... Oysa ben şimdiye kadar bu işle ilgili hiçbir Hintliye rastlamadım. Bilmem nerelerde, bu insanlar neredeler; acaba gerçekten var mıydılar yok muydular... Ama hiç değilse televizyondaki bu tartışmalar yüzünden de düşündüm ki, bir okula gittikten sonra çok çabuk bir iş bulabilirim. Evet, ama bunun doğru olmadığı anlaşıldı; ama evet, bundan sonra iki yıl boyunca farklı bir alanda eğitim gördüm.

Bay Ziegler bu kararı, çevresindeki insanların değerlendirmesinin etkisi altında kalarak vermiştir. “Tanıdıkları” kendisine bilişim sektörünün iyi bir geleceği olduğunu telkin etmiş, bu alanda “birçok boş kadro” olduğunu söylemişlerdir; ancak bu bilgi yanlıştır. (“Doğru olmadığı anlaşıldı.”) Sosyal çevresinden gelen tavsiyelere açık olması Bay Ziegler’e yarar sağlamamıştır. Bu tarihe kadar başvurularına olumlu yanıt alamadığı gibi, sosyal ilişkilerini kullanma girişimleri de sürekliliği olan bir iş edinmesiyle sonuçlanmamıştır. Elbette ki tek yönlü bir değerlendirme yapıp bu durumdan sadece sosyal çevreyi sorumlu tutmak doğru olmaz. Gene de aile bireylerinin,

içinde bulunulan çevrenin yönelimleri ve bununla ilgili seçenekler kişinin girişimlerinde etkili olur ve bu anlamda bir sermaye oluşturur, fakat bunun getirdiği yararlar sınırlıdır.

2.2 Yardım Örgütleriyle ilişkiler

Bir yardım örgütüyle kurulan ilişki işgücü piyasasına giriş için gereken sosyal sermaye yerine geçebilirse de, meslek örgütlerinden farklı olarak, işgücü piyasasında ancak akademik düzeyin altında bir konum temin etmeye yarayabilir. Burada söz konusu olan göçmenlerin –daha önceki vakalardan farklı olarak– kısmen yıllarca ya da sürekli hukuki dışlamayla karşılaşmış olmanın sonuçlarıyla savaşıyor zorunda kalan kişiler olduğunu göz önünde bulundurmak gerekir.

Yoğun bir iç savaşın yaşandığı Bosna'dan kaçıp Almanya'ya gelmiş olan Bayan Pasic, amcası sayesinde “Belediye Çeviri Hizmetleri” adı altında, göçmenlere yardım etmek amacıyla kurulmuş olan bir örgütten haberdar olur. Aslında kuruluş çeviri hizmeti teklif edenlere değil de, çevirmene gereksinim duyanlara yardım etmektedir. Ama Bayan Pasic gene de burada çalışma olanağı bulur. Aslında makine mühendisi olarak yıllarca iş aramış ve evliliği nedeniyle sınırsız oturma hakkına, dolayısıyla da çalışma iznine sahip olmasına rağmen iş bulamamıştır. Bu işinde ise dil bilgisi kültürel sermaye yerine geçmiş, Bayan Pasic kendisinin de dahil olduğu müşteriler grubuna hizmet vermeye başlamıştır. Bu müşteriler kendisinin de dilini konuştuğu ülkeden kaçmış olan mültecilerdir. Tek sorun, kendisinden beklenen işin çok az ve getirisinin çok düşük olmasıdır, üstelik de asıl kültürel sermayesi değerlendirilmemektedir. Bayan Pasic'in sosyal ilişkisi, bir fayda sağlamışsa da işgücü piyasasında vasıf düzeyinin altındaki bir işe girmesine yol açmıştır. Tıpkı Bay Ziegler'de olduğu gibi, bu ilişki akademik kaynaklarını değerlendirememesinin “suçlu”su değilse bile, dolaylı olarak bu durumu yaratmıştır.

Bay Young da Türkiye'de göçmenlere yardım amacıyla kurulmuş bir örgüt aracılığıyla iş bulur. Yeni işyerinde, asıl alanı olan uluslararası hukukla bağlantılı bir iş yapmamakta, kendisinin de dahil olduğu Afrikalı mültecilere yardım amacını güden bir çalışmaya katılmaktadır. İki vaka arasında paralellikler varsa da, Bay Young, Bayan Pasic'inkiyle kıyaslanamayacak ka-

dar dramatik bir göç hikâyesine sahiptir; yardım örgütü aracılığıyla bu işi buluncaya kadar Türkiye’de çok zor yıllar geçirmiştir.

Bay Young’un Avrupa Birliği’ne sığınmacı olarak başvuruda bulunma planı yapmış, ancak Avrupa’ya girmek için yaptığı birkaç deneme başarısızlıkla sonuçlanmıştır, çünkü her defasında yakalanıp Türkiye’ye geri gönderilmiştir. Oysa Türkiye’ki konumu da yasal değildir. Üniversite öğrenimi sayesinde edindiği bilgi ve becerinin bu ülkede geçerliliği yoktur. İnşaat işçiliği gibi çeşitli geçici işlerle geçimini sağlamak zorunda kalır, bir süre de bir otelde ve turist rehberi olarak çalışır; fakat bu esnada da birkaç kez yakalanır ve bir zamanlar çok katı uygulanan göçmen politikası nedeniyle birkaç sene bir mülteci kampında tutuklu kalır.

Böylece çalkantılı bir yaşamdan sonra BM Mülteciler Yüksek Komiserliği tarafından resmen tanınan bir mülteci statüsü elde eder ve “transit göçmen” sıfatıyla yıllarca başka bir ülkeye nakledilmeyi bekler. Nihayet 2000 yılında durumunda bir değişiklik olur. Kendisi bu mutlu olayı “Çok şanslıyım” sözleriyle açıklamaktadır. Mültecilere yardım için kurulmuş olan bir organizasyon (RIU) önce ona yardım eder sonra da ona iş verir.

Böylece benim sorunum, anlattığım gibi, 2000 yılında ben hapisten çıkana dek devam etti. Sonra ben RIU’nun yardımını almak mutlu-luğuna kavuştum. Orada *community interpreter*⁹ sıfatıyla çalışmaya başladım. Onlarla konuştum ve yetişkinlere yönelik eğitim programı olarak adlandırdığımız bir proje üzerinde çalışmaya başladık... Buradaki göçmenlerin adeta çevreden kopmuş olduğunu görüyorduk. Onlar için yapılabilecek en iyi şey, özellikle uluslararası dilleri bil-meyenlerin örneğin İngilizce, Fransızca veya Türkçe öğrenmesini sağlamaktı. Bir yıl kadar sonra onları bilgisayar eğitimi programıyla tanıştırdık... Birçok göçmen bu programa yazıldı ve okula geldi... Bu etkinliklerimiz için bize bir yer verilmesini istedik, fakat RIU bunu yapabilmek için yeterli parayı sağlayamadı. Böylece bu program ke-

9 *Community interpreter* çok sayıda etnik azınlığın bulunduğu topluluklardaki kişilerin din engelin-den dolayı ulaşamadığı hizmetlere erişimini kolaylaştıran ve ağırlıklı olarak tıp, eğitim, barınma, sosyal güvenlik ve hukuk alanlarında faaliyet gösteren çevirmendir. Dil yetkinliğinin yanı sıra ilgili kamu hiz-metleri ve çeviri işinin kültürel ve ırksal açıdan hassas noktalarına da vâkıf olması beklenir. –ed.n.

sildi. Gene de RIU ile ilişkimizi sürdürdük. Ben çevirmenliğe devam ettim ve yöneticiye asistanlık yaptım bugüne kadar.

Mültecilerin sorunlarıyla ilgilenen bir örgütte iş bulan Bay Young, bu görevi sayesinde bildiği dilleri yeniden kullanma fırsatını bulurmuş, bunun da ötesinde mülteciler için “yetişkinlere yönelik bir eğitim projesinin” hazırlanmasına katkıda bulunmuştur. Proje çalışmasıyla ilgili ifadelere göre, Bay Young’un bu örgütü ve amaçlarını benimsediği açıkça anlaşılmaktadır. Aynı zamanda bir Afrikalı mülteci sıfatıyla Türkiye’de kazandığı deneyimlerin, hedef grubu olan mültecilerle ilgili çalışması sırasında kültürel sermayeye dönüştüğü de görülmektedir. Bu program, amaçlandığı gibi yaygın bir biçimde uygulanamadığından sonradan durdurulmuşsa da, Bay Young yardım örgütündeki görevine devam etmektedir.

Yaptığı iş gerçi resmi vasfının dışındadır ve kazancı çok düşüktür, iş hukukuna göre bir sosyal güvencesi de yoktur; ama Bay Young gene de geçimini sağlayabilmektedir ve eskisine kıyasla daha iyi durumdadır. Ayrıca çalıştığı işte takdir görüyor olması da çok önemlidir; özellikle Afrika’dan gelen diğer mültecilerin Türkiye’deki kötü yaşam koşulları ve hukuki yoksunlukları¹⁰ göz önünde bulundurulduğunda, yardım örgütüyle bu ilişkisini sosyal sermaye olarak değerlendirmek gerekir. Ama gene de yukarıda sözü edilen sınırlamalar göz ardı etmemek gerekir. Başlangıçta örgütün üyeleriyle aralarındaki “müşteri-hizmet veren” ilişkisi, gerçi bilgi ve becerisini gösterebileceği bir açık alan işlevini görmekte ve karar yetkisine sahip kişilerle doğrudan temas kurma olanağını sağlamaktaysa da, hukuken sorunlu durumda olmasını önleyememektedir. Tıpkı aile ve dost çevresi ilişkilerinde olduğu gibi, bu örgüt de Bay Young için bir sosyal sermaye oluşturmaktadır, fakat mesele vafına denk bir iş bulmaya gelince, hem bu tür bir işe erişilebilme imkânı, hem hukuki koşullar bakımından olanakları sınırlıdır.

3 SONUÇ

Elimizdeki ampirik malzemeye dayanarak şunu ileri sürmek mümkündür: İşgücü piyasasında değer ifade eden ve yarar sağlayan bir sosyal

¹⁰ Bu konuda bkz. Bu kitapta Barbara Pusch’un makalesi.

sermayenin oluşmasında daha çok zayıf ilişkilerin –ve elbette akraba ve dost çevresiyle olan ilişkilerin yanında mensup olunan ülkeyle bağlantılı örgütlerin– rolü vardır. Sosyal sermayenin oluşması için örnek gösterilen bu tipik vakaların ortak noktası meslekle bağlantılı oluşlarıdır.

Özellikle ikinci tipte çok yararlı bir sosyal sermayenin oluşmasında meslek bağlantısının önemi göze çarpmaktadır. Gerçi bir işyeri bulmakta aile ve ortamla olan ilişkilerin yardımı büyüktür, çünkü bu ilişkilerin arkasındaki itici güç olan motivasyonun (karş. Granovetter 1973) göçmenlerin iş bulmasına katkısı olur; fakat bunun meslekle bağlantısı yoksa, bedenselleşmiş ve kurumsallaşmış kültürel kaynakların düzeyine denk olmayan bir işte konumlandırılma olasılığı yüksektir.

Ampirik malzemenin analizinden varılan sonuca göre, meslek bağlantısının yanında kişinin mensup olduğu ülkeyle –özellikle meslekle birlikte mesleğe ilişkin örgütlerle– olan bağlantısı da çok önemlidir. Bu durumun sadece Almanya için verilen örnekte görülmesinin nedeni belki de, Türkiye’de –hukuken ikinci plana itilme koşullarından ötürü– göçmenlerin Almanya’daki gibi kendi girişimleriyle kurdukları mesleki örgütlerin bulunmamasıdır.

Gerçi Türkiye’ye ait örnekte Almanya’dakinde olduğu gibi başka örgütler de bir rol üstlenmiştir, ancak bunlar mesleğe yönelik değil sosyal yardıma yönelik örgütlerdir. Bay Young vakasında böyle bir yardım örgütü işgücü piyasasında geçerli olan bir sosyal sermaye oluşturmakta, fakat aynı zamanda kişinin sahip olduğu vasıf düzeyinden uzaklaşmasına yol açmaktadır. Sosyal yardımlarda bulunan bu örgütler hizmet ettikleri kişilere meslekleri konusunda profesyonel bir yardım sunma yetkisine sahip değildir. Göçmenlere bir işyerinde çalışma olanağı sunarlar, fakat meslek dalına ve akademik diplomaya denk bir pozisyon sağlayamazlar. Mültecilerin yasadışı duruma düşmeleri gibi hukuki yardım gerektiren konularda da olanakları sınırlıdır.

Örgütlerle ilişki kurmanın konuya göre çok çeşitli fırsatlar yarattığı da görülmüştür. Önemli olan bir diğer husus da, kişinin bir örgütün üyelerinden biri mi, yoksa sadece o örgütün hizmet verdiği biri mi olduğudur (Bay Ziegler vakasında olduğu gibi). Bay Nazar mensup olduğu ülkeyle bağlantılı bir mesleki yardım örgütünde yönetici üye sıfatıyla yardım alabilir, çünkü hem örgüt ortamındaki “güçlü bağlar”dan, hem de başka örgütlerle kurulan

ilişkilerden faydalanma olanağına sahiptir. Bu ilişkiler, örgütle ve amaçlarıyla olan ortak bağları nedeniyle, yardım etme motivasyonu bakımından “güçlü bağlar”la eşdeğer sayılabilir.”

KAYNAKÇA

- Bourdieu, Pierre (1997), “Ökonomisches Kapital, kulturelles Kapital, soziales Kapital,” Margareta Steinrücke (ed.), *Die verborgenen Mechanismen der Macht. Schriften zu Politik und Kultur* 1, s. 49-78 içinde.
- Granovetter, Mark (1973), “The Strength of Weak Ties,” *The American Journal of Sociology* 78, s. 1360-1380. URL: <http://www.jstor.org/stable/2776392>. [Erişim tarihi: 20.6.2009]
- Granovetter, Mark (1983), “The Strength of Weak Ties. A Network Theory Revisited,” *Sociological Theory* 1, s. 201-233. URL: <http://www.jstor.org/stable/202051>. [Erişim tarihi: 20.6.2009]
- Nohl, Arnd Michael, Karin Schittenhelm, Oliver Schmidtke ve Anja Weiß (2006), “Kulturelles Kapital in der Migration – ein Mehrebenenansatz zur empirisch-rekonstruktiven Analyse der Arbeitsmarktintegration hochqualifizierter MigrantInnen,” *Forum Qualitative Sozialforschung* 7, 3, Art.14. URL: <http://www.qualitative-research.net/fqs-texte/3-06/06-3-14-d.htm>. [Erişim tarihi: 20.6.2009]
- Nohl, Arnd-Michael (2008), “The Adaptation of Knowledge and Skills to Labour Market Expectations. Transnational Inquiries into Further Education among Migrants with Foreign University Degrees,” Göç Sırasında Kültürel Sermaye Araştırma Raporu No. 5. URL: http://www.culturalcapital.net/images/stories/publications/working_paper5.pdf. [Erişim tarihi: 20.6.2009]
- Portes, Alejandro (1998), “Social Capital. Its Origins and Applications in Modern Sociology,” *Annual Review of Sociology* 24, s. 1-24. URL: <http://arjournals.annualreviews.org/oi/abs/0.1146%Fannurev.soc.24.1.1>. [Erişim tarihi: 20.6.2009]
- Pusch, Barbara (2008), “Die Überlappung familiärer Orientierung mit der Arbeitsmarktintegration in Deutschland, Kanada und der Türkei,” Göç Sırasında Kültürel Sermaye Araştırma Raporu No. 7. URL: http://www.cultural-capital.net/images/stories/publications/Barbara_Internationaler_Vergleich_erschlecht_working_paper.pdf. [Erişim tarihi: 20.6.2009]
- Thomsen, Sarah (2008), “Die Entstehung und Bedeutung von sozialem Kapital – ein transnationaler Vergleich zur Arbeitsmarktinklusion akademisch qualifizierter MigrantInnen,” (yayınlanmamış notlar)
- Thomsen, Sarah (2009), *Akademiker aus dem Ausland. Biographische Rekonstruktionen zur Statuspassage in den Arbeitsmarkt*, Berlin.
- Yakubovich, Valery (2005), “Weak Ties, Information, and Influence. How Workers Find Jobs in a Local Russian Labor Market,” *American Sociological Review* 70, 3, s. 408-421.
- Weiß, Anja (2001), *Rassismus wider Willen. Ein anderer Blick auf eine Struktur sozialer Ungleichheit*, Opladen.

11 Çeşitli örgütlenme biçimleri arasındaki farkların ayrıntıları için bkz. Thomsen 2008.

İKİNCİ KUŞAK GÖÇMENLERİN ÖĞRENİM BİYOGRAFİLERİ SÜRECİNDE KAYNAK OLUŞTURAN SOSYAL SERMAYE

“Sen beni okumuş, bilge bir adam mı sayıyorsun?”

“Elbette” diye yanıtladı Zi-gong. “Öyle değil mi ki?”

“Kesinlikle değil” dedi Konfüçyüs.

“Ben sadece bir ipucu yakaladım, geri kalan her şey buna bağlı.”

Her şeyin bağlı olduğu bir ipucu yakalamayı” şöyle de yorumlamak mümkündür: Bir sosyal ağın kaynaklarına el atmak ve onları harekete geçirmek. Günlük hayatta varlığının pek de farkına varılmayan sosyal ağlar önemli birer kaynaktır. Aile bireylerinin birbirini gözetmesi eylem olanaklarını artırdığı gibi, dost çevresi, komşular, iş arkadaşları ve diğer kişilerle olan sosyal ilişkileri de kişiyi destekler ve bunların tümü sosyal sermaye sayılır.

Göçmen kökenli, akademik vasıflı genç erişkinlerin¹ meslek durumlarını gözden geçirelim. Örneğin uluslararası bir otomobil endüstrisi kuruluşunda makine mühendisi olarak çalışan Sinthu Thomas² ya da Büyük Britanya’nın tanınmış bir ecza fabrikasında diplomalı mikrobiyolog olarak çalışan Nisha Kaur’un başarılı öğrenim hayatları göz önünde bulundurulduğunda şu soru giderek daha sık akla gelmektedir: Görüşme yaptığımız bu kişiler meslek hayatına adım atmadan önce edinmiş ve biriktirmiş oldukları kültürel sermayenin yanında başka hangi kaynakları harekete geçirmişler? Öğrenim yaşamları sırasında sosyal ilişkilerinin ne gibi bir önemi olmuştur? Sosyal sermayelerinin oluşmasında ve kullanılmasında ortama bağlı etkenler ne ölçüde rol oynamıştır?

¹ Bu makale, öğrenimlerini Almanya’da ve Büyük Britanya’da tamamlamış olan akademik vasıflı Hintlilerle yapılan biyografik anlatımsal mülakatlara dayanmaktadır. Klein (2009), bu örneklemenin tümünü ve bunun dışında da başka bilgiler sunmaktadır.

² Görüşme yaptığımız kişilerin adları ve haklarındaki diğer bilgiler anonimdir.

Bu makalenin konusu, Hindistan'dan gelmiş olan ikinci kuşak göçmenlerin aile ve akralarıyla ilişkileri ve başarılı bir öğrenim hayatında bunların taşıdığı önemdir. Mesleğe adım atmadan önce, öğrenim ve eğitim sermayesinin biriktirilmesinde bu ilişki biçimlerinin çok önemli bir rol oynadığı tahmin edilmektedir. Örneğin ana baba, çocukları yararına daha zengin bir kültürel sermayeyi harekete geçirmek için aile bağları örgütüne başvurursa ya da çocuklarına daha iyi bir öğrenim olanağı sağlamak için spesifik bir eğitim kurumunu seçerlerse, bu sosyal ilişkiler gençlerin öğrenim sürecinde bir çeşit anahtar işlevi görür. Daha sonra ayrıntılı olarak açıklanacağı gibi, sosyal ağlar gözden geçirildiğinde, göçmen kökenli olmaktan çok, her bir göçmen ailesinin göç alan ülkedeki sosyal statüsü ön plana çıkmaktadır.

Sarah Thomsen bu kitaptaki makalesinde, ülke dışında öğrenim görmüş yüksek vasıflı göçmenlerin mesleğe giriş evresinde sosyal ilişkilerin önemini gözler önüne sermiştir. Bu makalenin ana konusu ise, ülke içinde öğrenim görmüş ikinci kuşak göçmenlerin başarılı bir biçimde mesleğe adım atmadan önceki aşamada sosyal sermayelerini biriktirmeleridir. Sosyal ağlar, öğrenim ve eğitim sürecinde kültürel sermayenin yaratılmasında ve değerlendirilmesinde ne ölçüde etkili olmaktadır? İşgücü piyasasına entegrasyonun başarılı olmasının ön koşulu olan sosyal sermaye, eylem stratejilerinin ve imkân alanlarının genişletilmesini ne şekilde sağlar?

Almanya ve Büyük Britanya'da ülkeye sığınan boyutlarda, öğrenim dönemi biyografileri üzerine düzenlenen karşılaştırmalı analizler vesilesiyle anlatılan yaşam öykülerinde, öğrenim süreçleri bağlamında çok önemli bir destek potansiyeli oluşturan iki çeşit ağ ilişkisi saptanabilmiştir: Birincisi aile ilişkileri (büyük aile, ana-baba-çocuk ilişkisi, kardeş ilişkisi), ikincisi yaşlılar arasındaki ilişkidir (örneğin okul arkadaşları ve komşu çocuklarıyla olan dostluk ilişkileri). Bunun ötesinde sosyal sermayenin oluşturulması ve değerlendirilmesi için bazı koşulların da etkileyici unsurlar olarak devreye girdiği ortaya çıkarılmıştır; sosyal ortama yerleşme durumu, ulusal eğitim sistemlerinin geçerliliği ve okul ortamına uyum sağlama bunun örneklerindendir.

Sosyal sermaye³ konsepti üzerinde yürütülen kuramsal düşüncelere göre (Bölüm 1), eldeki ampirik malzeme karşısında şöyle bir soru belirlemek-

3 Daha ayrıntılı olarak bkz. Klein (2009).

tedir: Birtakım ortam koşullarıyla çevrilmiş olma durumunda rastlantısal olaylar kendilerine ne ölçüde yer bulur ve böylece sosyal sermayenin harekete geçirilmesini nasıl desteklerler? (Bölüm 2)

1 GÖÇ VE EĞİTİM BAĞLAMINDA SOSYAL SERMAYE

İkinci kuşak göçmenlerin mesleğe adım atmadan önceki evrede sosyal ağlardan kaynak olarak faydalanmasından söz edildiğinde, sosyal sermayenin oluşumuna kuramsal anlamda göz atmak gerekir. Sosyal ağların içeriklerinin taşıdığı önemi kuramsal olarak yansıtabilmek için kullanılabilecek ve en kısa yoldan amaca ulaştıran güvenilir bir araç, bu ağların içindeki kaynaklardan yararlanan sosyal sermaye kavramıdır (bkz. özellikle Bourdieu 1983, Coleman 1988, 1990 ve Putnam 2000).⁴ Bu girişimin temelini, söz konusu kişinin sosyal ağı oluşturmaktadır ve bu da, kişiler arasındaki ilişkilerde kendini belli eden sosyal sermayenin ancak sosyal ilişkilerin bir ağ halinde örülmesi sayesinde oluşturulabileceği anlamına gelir.⁵ Sosyal ilişkilerin kurulması öncelikle her bireyin seçim yapma olanağına tabidir; fakat bu seçim olanakları, örneğin yerleşilen sosyal ortam, belli bazı akran gruplarına girme olanağı, öğrencilerin ne tür bireylerden ibaret olduğu gibi yapısal çerçeve koşulları tarafından belirlenir: “Ağlar kurmak konusunda, erişebildiğimiz kişilerin oluşturduğu havuza bağlıyız” (Fischer 1982: 4).

Bourdieu’ye göre, kişinin sahip olduğu sosyal sermayenin genişliği sadece ilişkilerinin oluşturduğu ve harekete geçirebileceği ağın kapsamına değil, öncelikle ilişkide olduğu kimselerin sahip olduğu ekonomik, kültürel ve sembolik sermayenin genişliğine bağlıdır. (Bourdieu 1983: 191). Bu noktada kişisel eylem stratejileri, yani ağlar kurma yetisi ve çevre koşulları, yani sosyal sermaye oluşturmak için ne gibi olanakların mevcut olduğu – örneğin spesifik bir okul ortamı– önemli bir rol oynamaktadır. İngiltere’de

4 Bu üç çalışmanın ayrıntılı bir karşılaştırması için bkz. Field (2003), Franzen/Freitag (2007) ve Klein (2009).

5 Bu noktada unutmamak gerekir ki, bir sosyal ağ tarafından sarmalanmış olmak aynı zamanda sosyal denetlemeyi ve sınırlandırmayı da beraberinde getirir. Bu bakımdan sosyal sermaye oluşumunu kullanırken bunun olumsuz sonuçlarını da göze almak gerekir; örneğin “dışlanma, grup üyelerinin aşırı talepleri, kişisel özgürlüğün kısıtlanması ve standartların düşmesi” gibi (Portes 1998: 15).

yaşayan moleküler biyoloji uzmanı Nisha Kaur'ın durumunda, spesifik bir okul ortamına yerleştirilmiş olmak tanınmış bir üniversiteye kabul edilme-ye olanak sağlamıştır (bkz. Bölüm 2, 3).

Bu araştırma için, sosyal sermayenin harekete geçirilmesinde önemli rol oynayabilen belli bazı rastlantısal yapıların dışında tek tek sermaye çeşitleri arasındaki bağlantı da ilgi çekicidir (karş. Bourdieu 1983). Birbirine dönüşebilen sosyal ve kültürel sermaye, yani kültürel sermayenin sosyal sermayeye dönüşebilmesi gibi sosyal sermayenin de kültürel sermayenin biriktirilmesinde güçlü bir etken olması, bu araştırmayı yaparken incelenen öğrenim ve eğitim biyografileri sayesinde ortaya çıkarılmıştır.⁶

Ağların barındırdıkları kaynak olarak sosyal sermayenin tüm göç sürecinin önemli bir parçası olduğu, göç olgusu bağlamında sık sık saptanan bir gerçektir (Boyd 1989; Nauck 2001; Thomson/Crul 2007). Sosyal sermaye sadece göç etmeye karar verilmesinde değil, göç etmek üzere harekete geçerken ve göç alan ülkeye varış evresinde de önemli bir dayanak olabilir; örneğin ev ve iş bulmada aracılık edebilir. Sosyal sermaye, göçmenlerin ikinci kuşağı için de sosyal ilişkiler biçiminde bir destek potansiyeli oluşturmaktadır. Sosyal ilişkiler, genç erişkinlerin öğrenim ve eğitim biyografilerinde önemli bir yer tutar ve kişinin izlediği eğitim yolu üzerinde etkili olur. Bu arada ikinci kuşağın çok çeşitli ilişki biçimlerine başvurabildiği görülmüştür. Ana baba yoluyla kurulan ya da ailenin yer aldığı ortamdan kaynaklanan ilişkilerin (bkz. Bölüm 2.1) yanı sıra, ikinci kuşağın yaşam boyunca kendi başına kurduğu ilişkiler de (bkz. Bölüm 2.2 ve 2.3) önemlidir. Özellikle göçmen kökenli olan gençlerin daha çok eğitim evrelerinde karşılaştıkları, ülkedeki yapısal nedenlere bağlı olan, örneğin daha ileri öğrenim olanakları sağlayan okullara kabul edilmemeleri gibi durumlarda sosyal sermaye destek verici kaynak olarak büyük önem taşımaktadır.

Elimizdeki ampirik malzemeye ilişkin öncelikli soru şudur: Genç erişkinler bir okuldan bir diğerine geçiş sürecinde sosyal sermayeye nasıl ulaşabilir; ailelerle ve yaşıtlardan oluşan "akran grubu"yla olan ilişkiler

6 Coleman *Social Capital in the Creation of Human Capital* (1988) adlı çalışmasında sosyal sermaye ile öğrenim olanaklarının artması arasındaki bağlantıya işaret etmiş ve lisede okuldan ayrılan öğrencileri örnek göstermiştir.

mesleğe girişten önceki öğrenim sürecini ne ölçüde destekler ve sosyal yapıya ilişkin çevre koşulları burada nasıl bir rol oynar?

Aşağıda, elimizde bulunan deneysel malzemeden yola çıkılarak, sosyal sermayenin oluşturulması ve değerlendirilmesi için mevcut olan olanaklar gözler önüne serilecektir. Bunu yaparken, yaşam öykülerinin anlamı sırasında gerek bireysel (kişisel ilişki ağları) gerekse çevresel etkenleri (yöre ve okul ortamıyla kaynaşma) ülkeaşırı bir bakışla yakalamak ve yansıtmak gerekmektedir.

2 AİLE VE AKRANLAR-ÖĞRENİM SÜRECİNDE ÖNEMLİ ETKİSİ OLAN KAYNAKLAR

Ülkeaşırı karşılaştırmada, görüşme yaptığımız kişilerin yaşam öykülerinden yola çıkılarak, aile ve akran grubuyla kurulan ilişkilerin çok önemli sosyal bağlantı noktaları olduğu saptanmıştır. Aile ilişkileri özellikle öğrenim yönelimlerinde ve okul konusunda verilen kararlarda önemli bir rol oynamaktayken (Coleman 1990, Blossfeld/Shavit 1993; Hummrich 2002; Allmendinger vd. 2007), akran grubu daha çok öğrenim dönemindeki özel evrelerde yönelim noktası olarak öne çıkar. Burada tanıtılan vakalarda olumlu niteliklere sahip bir akran grubu ve aile çevresiyle sarmalanmış olmanın başarılı bir öğrenim kariyerinde önemli rol oynadığı ve mesleğe adım atmadan önceki dönemde vazgeçilmez bir kaynak oluşturduğu görülmektedir. Gerek Almanya gerekse Büyük Britanya'daki vakalarda sözü edilen ağ ilişkilerinin yanı sıra sosyal ortam ve okul ortamı bağlantıları da önemli etkenlerdir. Tüm bu vakaların ortak noktası, sosyal sermayenin köküne inerek onu harekete geçirmeyi sağlayan etkenin çoğu kez belli birtakım rastlantısal oluşumların yol açtığı önkoşullardan ibaret olmasıdır. Bu, şu anlama gelmektedir: Sosyal ilişkiler yalnız başına birer etken değildir, birtakım bağlam koşullarıyla sarmalanmışlardır. Farklı bağlamlarla sarmalanmış olan sosyal ilişkilerin etkisi aşağıda ampirik malzeme üzerinde gösterilecektir.

2.1 Okul seçiminde verilen karar konusunda ülkeler arasında karşılaştırma-Geçiş sürecinde kaynak olarak aile

Ülkeaşırı incelemede, okulda özellikle ilköğretimden ortaöğretime geçiş sürecinde aile ilişkilerinden oluşan ağların kaynak işlevini yerine ge-

tirdiği görülmüştür. Bu aşamada ana baba, kardeş ve diğer akrabalarla olan ilişkiler devreye girer ve bu kişiler eğitim konusunda kendi yönelimlerini aktarır.⁷ Kuşkusuz, okuldaki bu geçiş sürecinde aile ilişkilerinin önemi ülkelere özgü eğitim sistemlerinden ve okulların kurumsal çerçeve koşullarından kopuk olarak düşünülemez. Bu konuda önce Britanya örnekleme-sindeki iki vakaya göz atalım. Bu vakalarda geniş aile ağı içerisinde sosyal sermayenin harekete geçirilmesi, başka vakaları da kapsayacak biçimde ortaya çıkmaktadır.

Tüm Avrupa ülkelerine yayılmış olarak çalışan bir ulusal bankada ekonomi uzmanı konumunda olan Garam Tatel⁸ vakasında ana baba, bir akraba (enişte) tarafından yapılan teklifi değerlendirmekle geniş ailenin oluşturduğu destekleyici ağdan faydalanmıştır. Garam Tatel, Londra'da bir özel ilkökula devam ederken, anne babası bir geçiş süreci yaşamakta ve oğullarını eğitiminin ileri aşamasında kaydettirecekleri uygun bir okul aramaktadır. Her ikisi de oğullarının okulda alacağı eğitimin üstün vasıflı olmasını göz önünde bulundurarak Londra'da bu potansiyele sahip özel okullar araştırmaktadır; fakat bu vasıftaki okulların masrafı çok yüksektir. İşte bu karar verme sürecinde teyzesinin eşi önemli bir dayanak olmuştur:

Evet, teyzem ve eniştem ve birlikte büyüdüğüm iki yeğenim, teyzem ve eniştemin iş değişikliği nedeniyle W şehrine taşınmak zorunda kalmıştı; böylece yeğenlerimin orada okula gitmesine karar verdiler. Sanırım eniştem annemle konuştu ve ona dedi ki "Bak, biliyorsun, onu okula gitmesi için yanımıza göndermek istersen bunu yapabilirsin." Eminim ki annem ve babam için bunu yapmak zordu, ama düşündüler, yok hayır, yapılması gereken en iyi şey buydu.

Anne baba, eniştenin bu önerisini kabul edip oğullarını her iki kuzeninin devam ettiği bir üst kademedeki okula gönderir. Eniştenin bu teklifi, Garam Tatel'in gelecekteki eğitim süreci konusunda anne ve baba

7 Aile içinde kültürel sermayenin aktarılması hakkında bkz. Regina Soremski'nin makalesi.

8 Garam Tatel, Büyük Britanya'da doğup büyümüştür. Annesi, babası, büyük annesi, büyük babası ve kardeşleri Doğu Afrika'dan Büyük Britanya'ya göç etmiştir.

için yeni olanaklara kapı açmıştır. Garam Tatel'in sözü edilen okula devam edebilmesi için teyzesinin evine taşınması önemli bir olanaktır, çünkü bu sayede fazla masrafa mal olmadan iyi bir öğrenim görmesi söz konusu olmuştur. Aynı potansiyeldeki alternatifler, örneğin Londra'daki bir özel okul, fazla masraflı olduğu için ailenin bütçesine uygun değildir ve başkentteki bir devlet okulunu da kalitesinin daha düşük olduğu düşüncesiyle tercih etmemektedirler: "[Eniştenin önerdiği] Londra'dakilere kıyasla çok daha standartlara sahip bir okuldu."

Ailenin birçok üyesinin, yani hem anne babanın hem de eniştenin eğitim konusundaki yönelimlerinin ilköğretimden ortaöğretime geçiş sürecinde devreye girmesi Garam Tatel'in gelecekteki öğrenim hayatında etkili olmuştur. Ayrıca bu olayda sermaye türlerinin, yani ekonomik sermaye ile sosyal sermayenin birbiriyle kaynaşması belirgin olarak ortaya çıkmaktadır, çünkü anne ve babanın parasal kaynakları çocuklarını kaydettirecekleri okul türünün seçilmesinde etkili olmaktadır.

Hükümet dışı bir organizasyonda ekonomist olarak çalışan Manjeet Singh⁹ vakasında da, eğitimin ileri aşamalarına geçişte geniş ailenin kaynakları devreye girer:

Bütün dayılarım ve teyzelerim o okula gitmişti, çünkü iyi bir şöhreti vardı ve yürüyerek on dakikada gidebileceğim mahalle okulu çok kötü bir şöhrete sahipti. Ve böylece eğitimle ilgili bütün kararları dayım verirdi, çünkü o daha eğitilmişti. Annem hep ona danıştırdı; eğitilmiş olduğu için her şeyin nasıl işlediğini bilirdi, annem ise bilmezdi ve iş karar vermeye geldiğinde ona gider sorardı, "Yapmamız gereken en doğru şey ne?" diye. Dayım da besbelli o okula gitmemi söyledi, çünkü kendisi de aynı okula gitmişti, orası hâlâ bu bölgenin en iyi okulu, biraz uzak ama, onun yerine mahalle okuluna giderse bir yere varamaz.

Ortaöğretime geçiş aşamasında anne babası Manjet Singh'in mümkün olan en iyi eğitimi görmesini sağlamak için geniş aile ağına

9 Manjeet Singh, İngiltere'nin küçük bir kentinde doğup büyümüştür. Anne babası genç yaşta geniş ailenin diğer bireyleriyle birlikte Hindistan'ın Pencap eyaletinden Büyük Britanya'ya göç etmişlerdir.

başvurmuştur. Anneye kıyasla daha üstün bir kültürel sermayeye sahip olan dayı, ailede “eğitim konusunda bütün kararları” verme hakkını elde edecek düzeyde mesleki yetilere sahiptir. Burada dayıya bilgi bakımından daha üstün bir konum atfedilmektedir ve bu yüzden de anne, eğitim konusundaki meselelerde hep ona danışmaktadır. Garam vakasında olduğu gibi burada da anne babanın davranış biçiminde belirgin bir eğitime yönelim dikkati çekmektedir. Kendileri gerçi yüksek oranda kurumsallaşmış kültürel sermayeye sahip değilse de, eğitim konusunda ailede mevcut kaynaklara başvurarak bunları oğullarının yükselmesi için harekete geçirirler. Her iki vakada da okul seçiminde kararlar okulun iyi şöhreti ve bulunduğu yer göz önünde tutularak verilmiştir. Y seçiminde elbette ki ekonomik sermaye de etkili olmuştur.

Kentin bir hastanesinde asistan olan İyad Khan’ın¹⁰ anne babası da oğullarının okulun bir üst basamağına geçişi sırasında yapılacak okul seçiminde anahtar kişiler durumunda olmuşlardır. Ancak okulların kurumsal çerçeve koşulları bakımından, ülkeler arasında bazı farklılıklar göze çarpmaktadır.

Bana doğrudan doğruya bir liseye geçmeyi tavsiye etmek istemediler. Ehh, işte, yani sonunda annem ve babam ısrarla benim liseye gitmemi istediklerini belirttiler. “Hayır, o her ne olursa olsun mutlaka liseye gitmelidir” dediler.

Britanya’da, seçilecek olan okulun ünü ve niteliği konusunda aile ve akrabalar karar verebiliyorken, Almanya’daki eğitim sisteminde böyle bir serbestlik yoktur. Okuldaki başarı derecesine göre ayarlanmış olan spesifik bir okulun seçilmesi gerekmektedir. Bu konuda kararı verecek olan anne babanın oynadığı rol, İyad Khan vakasında belirgin olarak ortaya çıkmaktadır. İlkokul öğretmeninin verdiği tavsiyenin aksine, anne ve baba, oğullarının liseye devam etmesinde diretmiştir, çünkü bu kademedeki okul öğren-cilere yüksek öğrenim yapma olanağını açmaktadır. Aile bu kararı verirken,

¹⁰ İyad Khan, Almanya’da büyük bir kentte doğmuştur. Akademik vasıflı anne babası 70’li yıllarda babaya yapılan bir iş teklifi üzerine Hindistan’dan göç etmiştir.

Britanya'daki vakanın tersine, Alman eğitim sistemindeki kurumsal farklılıkları dikkate almak zorunda kalmıştır.¹¹

Ulusal eğitim sistemleri göz önünde bulundurulduğunda, ileri aşamalara götüren okulların seçiminde spesifik seçip-ayırma süreçlerinin etkili olduğu saptanmaktadır. Britanya'nın eğitim sisteminde daha çok gayriresmi ve dolaylı bir seçimden söz edilebilir. İleri aşamalara götüren okulu seçerken özellikle okulun kalitesi ve ünlü oluşu, bunun yanında ailenin ekonomik sermayesi göz önünde bulundurulur. Britanya'nın eğitim sisteminde –Alman eğitim sisteminde olduğu gibi– erken dönemde okul yapısına göre bir seçim yapılmasa da, ilkokuldan sonra seçilen okul, ileride izlenecek yolu belirlemektedir. Büyük Britanya'daki öğrenciler, okul başarılarına ve ailelerinin sahip olduğu sermayeye göre çokprogramlı okullar [*comprehensive schools*], modern ortaokullar [*secondary modern schools*] ya da gramer okulları [*grammar schools*]¹² adı verilen okullara devam eder.¹³

Britanya'daki sistemde en üst düzeyde olan özel eğitim kuruluşlarına devam etmek, ancak anne babanın ekonomik kaynaklarının müsait olmasıyla mümkündür. Çeşitli okullar, verdikleri eğitimin kalitesi, parasal olanaklar, öğretmen-öğrenci ilişkisi ve okulun itibarı bakımından birbirinden çok farklıdır. Özellikle bulunduğu yerin koşulları ve öğrenci aldığı bölge, okulun itibarında önemli bir rol oynar. Bundan da anlaşıldığı üzere, Britanya'nın eğitim sisteminde de sosyal statüsü düşük ailelerin çocukları daha düşük kaliteli bir eğitim görmek durumundadır (karş. Abbas 2007).

11 Aile ağı örgütünün değerlendirilmesinde de farklılık kendini göstermektedir. İyad Khan vakasında birinci derecede anne baba, yani çekirdek aile ağı sosyal sermaye işlevini yerine getirmektedir. Buna karşın Manjeet Singh ve Garam Tatel vakalarında daha geniş aile ağı içinde aile danışmanı pozisyonunda olan dayı ya da enişte devreye girmektedir. Almanya örneklemesinde okuldan okula geçiş döneminde aile ilişkilerinin rolü daha önemsizdir. Büyük bir olasılıkla bunun nedeni, Almanya'daki aile ağlarının o kadar geniş olmamasıdır. Hintlilerin göç hikâyesi bakımından şunu da belirtmek gerekir ki, Büyük Britanya'ya göç daha çok aile topluluğu biçiminde gerçekleştirilir, yani ailenin büyük bir bölümü ya hep birlikte ya da gruplar halinde Büyük Britanya'ya göç eder. Almanya'ya göç eden Hintlilerde ise, ailenin geri kalanının sonradan onları izlemesine çok sık rastlanmamaktadır; bu grup Hindistan'da kalmış veya başka ülkelere göç etmiştir (Söz konusu ülkelerin her birinin göç tarihi hakkında bkz. Klein 2009).

12 İngiltere'de ortaöğretimdeki okulların büyük bir kısmını oluşturan çokprogramlı okullar ise bünyesinde akademik ve mesleki programlar bulundurur. Gramer okulları ise akademik yeterlilikleri üst düzeyde olan öğrencileri kabul ortaöğretim kurumlarıdır. –ed.n.

13 Bunların dışında başka okul tiplerinden de söz etmek mümkündür. Örneğin Garam Tatel *grant maintained school* olarak anılan okullardan birine girmiştir. Bu okul devlete aitir ve yerel yönetimden de parasal destek alır. Okul aidatı talep etmediği gibi, çoğu kez diğer devlet okullarından daha niteliklidir.

Dolaylı yoldan gerçekleştirilen bu seçip-ayırma sürecinin sonucu ilerleyen dönemde işgücü piyasasına girişte de etkisini gösterir. Böylece ayrıcalıklı okulların öğrencilerinin “yüksek düzeydeki” üniversitelere girmeleri ve bunun sonucunda da işgücü piyasasında kendilerine bir yer bulmaları kolaylaşır.

Bu çerçeve koşulları –dolaylı seçip-ayırma süreçleri– içinde sosyal sermayeye sahip olmak demek ayrıca önemli bir kaynağa ulaşabilmek demektir ki, çocuğun eğitim göreceği okula karar vermekte ve böylece izleyeceği yolu belirlemekte bunun büyük bir etkisi vardır. Manjet Singh’in dayısı, oturdukları beldenin dışındaki bir “ortaokulu” seçer, çünkü bu okul “yerel mahalle okulu”yla kıyaslandığında daha kalitelidir ve yeğenine daha iyi bir eğitim verecektir. Garam Tatel’in gideceği okula karar verilirken de Britanya’nın eğitim sisteminde dolaylı olarak gerçekleştirilen seçip-ayırma mekanizmaları dikkate alınmış ve anne baba bu konuda eniştenin tavsiyesine uyarak, oğullarını ayrıcalıklı, ama masraflarını ailenin karşılayabileceği Londra dışındaki bir okula yollamıştır. Yukarıdaki örneklerde ekonomik, sosyal ve kültürel sermayenin birbirleriyle kaynaşması gayet açık olarak görülmektedir.

Almanya’da bir okuldan bir üst basamaktaki okula geçiş sürecinde çocuğun devam edeceği okul konusunda bir seçim yapıp karar vermekte ailenin çok belirgin bir etkisi olmamaktadır, çünkü henüz çok erken bir dönemde öğrenciler okul başarılarına göre sınıflandırılır ve buna göre çeşitli biçimlerde eğitim veren okullara gönderilirler. Bu okullara geçişte, ilkokulda çocukla ilgili verilen tavsiyelerin çok büyük etkisi vardır.¹⁴ Demek oluyor ki, Almanya’da her şeyden evvel çocuğun devam ettiği okulun verdiği eğitim biçimi önemlidir ve besbelli bir sınıflandırma yapılmaktadır, oysa Büyük Britanya’da çocuğun devam edeceği okula karar verilirken rol oynayan en önemli etkenler okulun itibarı, bulunduğu ortam ve anne babanın ekonomik sermayesidir. Bu durumda daha ziyade örtük bir seçip-ayırma sürecinden söz edilebilir.¹⁵

¹⁴ Almanya’daki vakalarda ilkokul öğretmeninin kişi olarak büyük önemi vardır.

¹⁵ Okulun bulunduğu yer ve buna bağlı olarak öğrencilerini topladığı bölgenin önemine Amerikan araştırmalarında da değinilmektedir (Kasinitz vd. 2008).

Almanya'da da okulun yerinin ve itibarının giderek daha çok önem kazandığı, İyad Khan vakasında görülmektedir. Anne baba, ilkokul Almanya'daki vakalarda ilkokul öğretmeninin kişi olarak büyük önemi vardır. öğretmenin tavsiyesini kabul etmeyip oğullarını *Gesamtschule* yerine *Gymnasium*'a kaydettirmekte diretmiş, üstelik de daha kaliteli eğitim verdiğine hükmettikleri spesifik bir lise seçmişlerdir: "...Çünkü sanırım o lise F şehrinin X semtinde olduğu için, o liseye göç geçmişi olmayan gerçek Alman vatandaşlarının çocukları gidiyordu."

Burada anne babanın kentin makbul bir semtinde bulunan liseyi seçmesinde, bu okulun öğrencilerinin çoğunlukla sosyal statüsü yüksek ailelerin çocukları olması da bir rol oynamıştır. Bu davranış stratejisi ile yukarıda sözü edilen Britanya'daki vakalar arasında benzerlikler vardır, çünkü o örneklerdeki aileler de oğulları için spesifik bir okul ortamı seçmeyi tercih etmiştir. Tüm ülkelerde okul konusunda verilen kararlar genç erişkinlerin öğrenim hayatını önemli bir biçimde etkilemekte ve izledikleri eğitim yolunu erken bir dönemde yönlendirmektedir; fakat ileri aşamalara götüren bir okula geçiş sürecinde aileye bağlı sosyal ağlar okulla ilgili kurumsal çerçeve koşullarından bağımsız davranamaz.

2.2 Akran gruplarının oluşumunda çerçeve koşulu olarak yakın sosyal çevre

Yerel ortam sadece anne babanın okul seçimi kararını etkilemekle kalmaz; sosyal bir yakın çevrenin içinde olmak, bundan da öte spesifik bir sosyal sermayenin harekete geçirilmesini sağlayan özel bir olanaklar ortamı oluşturur. Ailenin komşularından oluşan çevre, bir çocuğun yetiştiği yerel ortamı belirler ve sosyalizasyon sürecinde dostluk ağlarının kurulmasında etkisini gösterir. Bazen yerel ortam, spesifik eğitim kuruluşlarıyla ilişki kurma konusuyla da bağlantılıdır. Kişinin içinde bulunduğu sosyal ortam –kendi yapısının niteliklerine göre– belli bazı kişisel amaçları gerçekleştirebilmeye fırsat tanıyan olanaklar hazırlayabildiği gibi, sosyal denetleme işlevini de görebilir ve bu işleviyle, bireylerin hareket özgürlüğünü kısıtlayabilir.

Akranlar arasındaki ilişkilerin kurulmasında spesifik bir sosyal yakın çevre içine yerleşmenin büyük etkisi olduğu anlaşılmaktadır. Sosyal yakın çevreden kastedilen, bir kişinin çevresini doğrudan doğruya saran or-

tam, yani ailenin barındığı ev, komşular, evin bulunduğu site ve mahalledir. Ayrıca içinde bulunulan sosyal ortam ile eğitim kuruluşları arasında sıkı bir bağlantı vardır ve bu da okul arkadaşlığının kurulmasında etkisini gösterir. Manjeet Singh vakasında yerel ortam arkadaşlık ilişkilerinin kurulmasında yönlendirici olmuştur; kendisinin çok sıkı örülmüş bir sosyal çevre ağı olarak tanımlandığı sosyal yakın çevre burada olumlu bir fırsata kapı açmıştır.

Orada birçok arkadaşım vardı, çünkü orada büyüdüm. Kapalı bir çevreydi, yani orada çok fazla arkadaşım vardı. Büyüdüğüm mahallede çok, çok iyi insanlar vardı, yani çocukluktan beri çok yakın arkadaşlarım oldu. İki sokak aşağıda otururlardı ve ben onların evine oynamaya giderdim.

Manjeet Singh ilk arkadaşlıklarını nasıl kurduğunu anlatırken, önce ana baba evinin en yakınında oturanları ve kısa yoldan erişilebilenleri saymıştır. Arkadaşlık kurulmasını destekleyen uygun koşullardan biri olarak da, oturdukları çevredeki evlerin sıklığından ve insanların yakınlığından oluşan kapalılığı öne sürmektedir; yani sosyal ortamdaki ağın çok sıkı örülmüş olması başka çocuklarla ilişki kurmasını kolaylaştırmıştır. Burada oturan insanların kendi aralarındaki ilişkiler ve bundan kaynaklanan güven duygusu çocuklara hiçbir kısıtlama olmaksızın özgürce oynama olanağı sağlamaktadır: “Burası küçük bir yerleşim yeri olduğundan, bizim birbirimizin evlerine gitmemiz çok kolay ve güvenlikliydi.”

Kişinin eğitim kuruluşlarına devam etmeye başlamasıyla, yerel ilişkilerin çerçevesi değişebilir, özellikle de ana baba sosyal yakından farklı bir yerel ortamda bulunan bir okul seçerse; Iyad Khan, Manjeet Singh ve Garam Tatel vakaları bunun örnekleridir.

Sinthu Thomas'ın¹⁶ durumu, sosyal yakın çevredeki dostluk ağlarının yeniden canlandırılması konusunda ters bir örnek olarak gösterilebilir: Anne babanın yetiştirme tarzı, kızlarının sosyal yakın çevrede arkadaşlık kurmasını engellemiştir.

16 Sinthu Thomas'ın annesi, 70'li yıllarda Hintli hastabakıcılara iş verildiği sırada Almanya'ya gelmiştir, babası ise birkaç yıl sonra onu takip etmiştir.

...Yani biz zaten hep herkesten biraz uzak tutulduk, hatta A kenti-
nin X semtinde oturmamıza rağmen. Gerçi burası en iyi semtlerden
biri değil, yani demek istiyorum ki, son zamanlarda on yıldan beri
böyle... Yani biz yuvadayken herkesten ayrı bir ortamdaydık, hiçbir
zaman sokakta oynayan çocuklardan olmadık.

Sosyal çevreyle sarmalanmış olmak ve dostluklar kurmak bakı-
mından Manjeed Singh ile Sinthu Thomas arasında büyük bir fark göze
çarpmaktadır. Manjeed Singh vakasında sosyal yakın çevre olumlu bir et-
kide bulunmuş ve yeni dostluklar kurulabilmesi için geniş bir eylem alanı
sağlamış olmasına karşılık, Sinthu Thomas'ın ana babasının yetiştirme
tarzı, kızlarının yakın çevredeki çocuklarla ilişki kurmasını engellemek-
tedir. Sinthu Thomas'ın başka yerel ortamlardaki eğitim kuruluşlarına
gitmesi yüzünden komşu çocuklarıyla hemen hemen hiç ilişki kurama-
ması nedeniyle, ailesi de yaşadıkları çevreyle kaynaşamamıştır; o "hiçbir
zaman sokakta oynayan çocuklardan olmamıştır." Muhtemelen anne ba-
bası çocuklarının yanlış kişilerle arkadaşlık etmesini önlemek istemiştir.
Öyle anlaşıyor ki, bu vakada henüz çok erken bir dönemde yakın çevreyle
sosyalleşme, bu çevrenin anne baba tarafından değerlendiriliş biçimine
de bağlıdır.

Tanıtılan vakalar arasındaki ortak nokta, anne babanın okul seçimi
kararlarında kendini göstermektedir. Manjeet Singh, Garam Tatel ve Iyad
Khan vakalarının her birinde de aileler okul seçimi kararıyla belli bir yerel
ortam seçmiştir. Ampirik malzemenin gösterdiğine göre, seçilen eğitim
kuruluşunun yakında bulunması her zaman tercih nedeni değildir; oku-
la devam eden çocukların hangi ortamlardan geldiği ve öğrencilerin ya da
mensup oldukları ailelerin sosyal statüsü daha büyük önem taşımaktadır.
Burada sosyal sermaye ile ekonomik sermaye arasındaki ilişki de ayrı bir
inceleme konusu olabilir.

Spesifik bir sosyal çevrenin yarattığı ortamla sarmalanmış olmanın
dışında, kişinin devam ettiği eğitim kuruluşunun sağladığı çevrenin de ar-
kadaşlık ilişkilerinin kurulmasında önemli etkileri vardır.

2.3 Sosyal sermayenin oluşturulmasında etken olarak okul ortamı

Yapılan lkeasını karşılaştırmada daha önce de görüldüğü gibi, okullardaki ereve koşullarının sosyal sermaye üzerinde önemli bir etkisi vardır. ğrenim sürecinde sosyal sermayenin güçlendirilmesi konusunda yalnızca eğitim sistemleri değil, okuldaki ortam da önemli bir etkidir.

Görüşme yaptığımız kişilerin mensup oldukları akran grubunun oluşmasında, gittikleri eğitim kuruluşuna ait sosyal çevrenin de etkisi vardır. Iyad Khan vakasında, sahip oldukları yüksek statü öğrencilerden daha yüksek düzeyde bir başarı beklenmesini de beraberinde getirmiştir. Nitekim Iyad Khan liseye geçişini anlatırken, bundan sonra “ok daha farklı n koşullarla karşılaşacağından” söz etmektedir; yani ona göre, okulun daha nitelikli bir eğitim vermesi ve daha yüksek düzeyde başarı beklemesi, daha yüksek düzeyde bir sosyal statüye hitap etmesinden ileri gelmektedir. Iyad Khan bu çevreye uyum sağlamış ve ilerde birlikte niversiteye gidip başarıyla tıp eğitimi okuyacağı arkadaşlarıyla ilişkilerini daha o zamanlarda kurmuştur.

Nisha Kaur¹⁷ vakasında da, okulun eğitim ortamı arkadaş çevresinde kendini göstermektedir. Nisha Kaur, sosyal statüleri ve öğrenim yönelimleri yüksek olan ailelerin çocuklarının okuduğu bir gramer okuluna devam etmiştir.

Bunlar eğitimli bir altyapıları olan eğitimli kişilerdi, yani aşağı yuvarkı orta ile st sınıf arasında gibi. Besbelli bunların herhangi bir sorunları yoktu ve benim arkadaşlarımın çoğu o ailelerdendi. Kurduğum arkadaşlıklar ve takıldığım grup oldukça iyi evredendi, daha iyi arka planlı ve iyi eğitim görmüş insanlardandı, anne babaları meslek sahibi kişilerdi.

Nisha Kaur da Iyad Khan vakasında olduğu gibi, okuldaki arkadaşlarından söz ederken ailelerin eğitim statüsünü konuya dahil etmektedir. Demek ki kendisini ileri aşamalara götürecek olan bir okula devam ederek,

17 Nisha Kaur'un ailesi, büyükanne ve büyükbabanın Hindistan'dan Doğu Afrika'ya göç etmesinden sonra, 60'lı yıllarda Büyük Britanya'ya göç etmiştir; Nisha burada doğmuş ve öğrenim döneminin büyük bir kısmını yine burada geçirmiştir.

ailelerinin birikiminden faydalanabilen bir akran çevresiyle sarmalanmıştır. Nisha Kaur özellikle lise eğitimini tamamladığında, ayrıcalıklı bir konuma sahip okul çevresinin desteklemesiyle kendine eğitim konusunda yüksek hedefler koyar ve bu motivasyonun verdiği gayretle, başarıyla tamamladığı birinci aşamayı daha iyi notlar almak ve ünlü üniversitelerden birine girme şansını artırmak amacıyla tekrarlamaya karar verir. ("...Başarmıştım ama daha iyisini istedim.")¹⁸ Daha önceden ailesi tarafından kendisine aktarılmış olan öğrenim yönelimi, spesifik okul ortamı aracılığıyla daha da güç kazanır ve bundan sonraki öğrenim kariyeri üzerinde büyük bir etki gösterir. Burada akran çevresi yönelim noktasını oluşturmaktadır ve eğitim sürecinde önemli bir sosyal kaynak işlevini yerine getirmektedir.

Özetle denebilir ki, okul arkadaşlıklarının kurulması bir yandan okuldaki çerçeve koşullarına da bağlıdır ve okul ortamı akran grubunun oluşumunda da kendini göstermektedir. Biyografik süreçte arkadaşlık ağları değişebilir, daha önceden var olan arkadaşlık bağları çözülür ve yeni akran ilişkileri kurulur. Çoğu kez yerel veya sosyal ortamların değişmesinden ileri gelen nedenlerle eğitim kuruluşlarının değiştirilmesi sonucu bazı farklı durumlar da ortaya çıkabilir. Eğitim biyografisi doğrultusunda belli bir okul seçilmesi ya da ailenin başka bir yere taşınması nedeniyle, arkadaşlardan oluşan ağ da değişir ve yeniden kurulur (bkz. daha ayrıntılı olarak Klein 2009).

4 SONUÇ

Bu çalışmada, Hindistan kökenli ikinci kuşak göçmenleri örnek göstererek, mesleğe girişten önceki dönemde sosyal sermaye biriktirmenin ne oranda önemli olduğu açıklanmaya çalışılmıştır.

Ailede olduğu gibi, akran gruplarında da sosyal sermayeyi harekete geçirmek çok önemli bir kaynak yaratır; fakat bu biçimdeki ilişkiler tek başına sosyal sermaye işlevini görmez, nitekim kişiye ve duruma göre sosyal ağda etkisini gösteren belli bazı koşullarla sarmalanmışlardır. Görüşülen kişilerin yaşam öykülerinden yola çıkılarak, ülkeyi eğitim sistemlerinin,

¹⁸ Britanya'nın eğitim sisteminde lise bitirme sınavında alınan notlar hangi üniversiteye girileceğini belirler; yani mezuniyet notu ne kadar iyi olursa, yüksek vasıflı bir üniversiteye girebilme şansı da o oranda yüksek olur.

kişinin sosyal çevresinin ve okul ortamının önemli unsurlar oldukları saptanmıştır. Bu çerçeve koşulları sosyal sermayenin sadece oluşturulmasında değil, değerlendirilmesinde de önemli bir rol oynar. Göçmen kökenli olan genç erişkinler öğrenim dönemlerinin bazı evrelerinde eğitim sisteminden kaynaklanan olumsuz durumlarla karşılaştığında sosyal sermayenin harekete geçirilmesiyle bir ek kaynak oluşturulursa, bu sosyal ağların önemi sayesinde, göçmen olmayan gençlerle aralarındaki büyük farklardan artık söz edilemez. Tam tersine, burada incelenen vakalar sosyal sermayeye sahip olma ve onu değerlendirme konusunda, göçmen kökenli olmanın tek başına bir etkisinin bulunmadığını, anne babanın göç ettiği ülkede kurduğu statü ve sarmalandığı spesifik çevrenin bundan daha önemli olduğunu gösterir; ama elbette ki sosyal statü de göç geçmişiyle bağlantı içinde olabilir.

Daha ileri aşamalara götüren okula geçiş sırasında, öğrenim sürecinde sosyal ağların oluşturduğu kaynak ile mevcut ortam şartları arasındaki bağlantı kendini açıkça gösterir. Gerek Britanya’da gerekse Almanya’da, öğrenim hayatının bu evresinde izlenecek yollara ilişkin yönlendirme çok erken bir tarihte yapılmış olmaktadır. Ailenin sosyal kaynaklarının bu karar sürecinde büyük bir etkisi olduğu ülke aşırı araştırmalarla saptanmıştır; fakat ileri aşamalara götüren okula geçiş sırasında ailenin sosyal sermayesinin harekete geçirilmesi, söz konusu ülkenin eğitim sistemlerinde doğrudan ya da dolaylı olarak uygulanan seçim süreçlerine de sıkı sıkıya bağlıdır.

Arkadaşlık ağlarının kurulmasında da sosyal sermaye ile kişiyi sarmalayan ortam koşulları arasındaki bağlantı kendini göstermektedir. Sosyal yakın çevre, “akran grubu” oluşturulmasında çok önemli olanaklar sağlaması bakımından etkili olur. Ülke aşırı ortak noktalardan biri de okulla ilgili çerçeve koşullarıdır; örneğin okula devam eden öğrencilerin geldikleri bölge ya da sosyal statüleri de arkadaşlık ilişkilerinin dayandığı unsurları ve bunların sosyal sermaye olarak yaptığı etkileri belirleyen unsurlardır. Sosyal ağların genç erişkinlerin öğrenim sürecindeki etkisinin önemi incelendiğinde, bu ağların her zaman belli bazı değişebilen ortam koşullarıyla sarmalandığı ve sosyal sermayenin gerek harekete geçirilmesini gerekse değerlendirilmesini etkilediği görülür.

- Abbas, Tahir (2007), "British South Asians and Pathways into Selective Schooling: Social Class, Culture and Ethnicity," *British Educational Research Journal* 33, 1, s. 75-90.
- Allmendinger, Jutta, Christian Ebner ve Rita Nikolai (2007), "Soziale Beziehungen und Bildungserwerb." Franzen, Axel/Freitag, Markus (ed.), *Sozialkapital. Grundlagen und Anwendungen. Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, Özel Sayı 47, Wiesbaden, s. 487-513 içinde.
- Blossfeld, Hans-Peter ve Yossi Shavit (1993), "Dauerhafte Ungleichheiten. Zur Veränderung des Einflusses der sozialen Herkunft auf die Bildungschancen in dreizehn industrialisierten Ländern," *Zeitschrift für Pädagogik* 39 (1), s. 25-52.
- Bourdieu, Pierre (1983), "Ökonomisches Kapital, kulturelles Kapital, soziales Kapital," Reinhard Kreckel (ed.), *Soziale Ungleichheiten. Soziale Welt*, Özel Sayı 2, Göttingen, s. 183-198 içinde.
- Boyd, Monica (1989), "Family and Personal Networks in International Migration: Recent Developments and New Agendas," *International Migration Review* 23, 3, s. 638-670.
- Coleman, James S. (1988), "Social Capital in the Creation of Human Capital," *American Journal of Sociology* 94 (Supplement), s. 95-120.
- Coleman, James S. (1990), *Foundations of a Social Theory*, Cambridge.
- Field, John (2003), *Social Capital. Key Ideas*, Londra.
- Fischer, Claude S. (1982), *To Dwell Among Friends. Personal Networks in Town and City*, Chicago/ Londra.
- Franzen, Axel ve Markus Freitag (2007, ed.), *Sozialkapital: Grundlagen und Anwendungen, Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, Özel Sayı 47, Wiesbaden.
- Granovetter, Mark S. (1973), "The Strength of Weak Ties," *The American Journal of Sociology* 78, 6, s. 1360-1380.
- Hummrich, Merle (2002), *Bildungserfolg und Migration – Biographien junger Frauen in der Einwanderungsgesellschaft*, Opladen.
- Kasiniw, Philipp, John Mollenkopf, Mary C. Waters ve Jennifer Holdaway (2008), *Inheriting the City: The Children of Immigrants Come of Age*, Cambridge.
- Klein, Kathrin (2009), *Die Bedeutung sozialer Netzwerke für die Bildungsbiographie junger Erwachsener indischer Herkunft in Deutschland und in Großbritannien*. (basımda)
- Nauck, Bernhard (2001), "Social Capital, Intergenerational Transmission and Intercultural Contact in Immigrant Families," *Journal of Comparative Family Studies* 32, s. 465-488.
- Portes, Alejandro (1998), "Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology," *Annual Review of Sociology* 24, s. 1-24.
- Putnam, Robert (2000), *Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community*, New York ve diğ.
- Thomson, Mark ve Maurice Crul (2007), "The Second Generation in Europe and the United States: How is the Transatlantic Debate Relevant for Further Research on the European Second Generation?" *Journal of Ethnic and Migration Studies* 33, 7, s. 1025-1041.

ALMANYA, KANADA VE TÜRKİYE'DE YÜKSEK VASIFLI GÖÇMENLERİN AİLEYE BAĞLI YÖNELİMLERİ VE İŞGÜCÜ PİYASASINA ENTEGRASYONLARI

Bugün 46 yaşında olan Karin Müller, evlilik nedeniyle ülkesinden göç etmiştir¹ ve yirmi bir yıldır Türkiye'de yaşamaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin sosyoekonomisi üzerine öğrenim gördüğünden daha üniversite yıllarında ülke dışına çıkarak çeşitli deneyimler kazanmıştır. Öğrenim amacıyla gittiği İngiltere'de bir Türk vatandaşı olan ilk eşiyle tanışmış, öğrenimini tamamlayıp diplomasını alınca da erkek arkadaşının arkasından Türkiye'ye gitmiştir. Kısa süre sonra da iki genç evlenmiştir. Bayan Müller mesleği nedeniyle farklı ülkelerin gelişme politikası üzerinde çalışmaya niyetli olduğundan, mesleki amaçlarıyla kişisel kararları birleşip onu Türkiye'ye göç etmeye özendirmiştir.

Bayan Müller, Türkiye'ye gelir gelmez dil kurslarına devam edip ardından iş aramaya başlar, fakat kısa zamanda bu ülkede mesleğiyle ilgili amaçlarını gerçekleştiremeyeceğini fark eder. Eşinin yeğeninin desteği ve kendi uyumlu tutumu sayesinde gene de sağlam bir mesleki dayanak bulur. İstanbul'daki bir devlet üniversitesinde kendisine iş verirler. Bu arada, doktora sınavını vermeden yükselme olanağı bulunmadığı için tez hazırlamaya başlar. Bir süre sonra aileye bağlı yönelimleri baskın çıkar ve bir araştırma yapmak için ABD'ye gitmeye karar veren eşiyle birlikte ülkeden ayrılır. İlk çocuğunu dünyaya getirir; bir yandan da üniversiteye devam eder. Eşinin çalışmaları sona erince bebekleriyle birlikte Türkiye'ye dönerler. Karin Müller üniversitedeki görevine devam eder ve bu süre içinde ikinci çocuğunu da dünyaya getirir. Aile ekonomisini biraz daha düzeltebilmek için bir yandan da Almanca dersleri vermeye başlamıştır. Sonunda doktora hazırlık çalışmalarını tamamlar ve doktor unvanı alarak öğretim üyesi olma hakkı kaza-

1 Bu metinde adı geçen ve görüşme yapılan göçmenlerin gerçek adları açıklanmamıştır.

nır, böylece kendi alanında çalışma olanağına da kavuşur. O dönemde Türkiye'nin ekonomik durumu sağlam olmadığından, devlet üniversitelerinde maaşlar çok düşüktür. Karin Müller bu arada ilk eşinden ayrılmış, çocuklarını tek başına yetiştirmek zorunda kalmıştır. Bu nedenle, daha iyi para ödeyen bir özel üniversitenin teklifini kabul eder. Böylece maddi koşullarını düzeltir ve mesleki bakımdan da kendini geliştirme olanağını bulur. Birkaç yıl sonra ikinci eşiyle evlenir ve bugün hâlâ onunla birlikte çalışmaktadır.

Karin Müller'in yaşam öyküsü çok hareketlidir. Bukow'un (2000) deyişiyle, onun yaşamında hareketlilik normal durum haline gelmiştir, yani yaşamsal ve mesleki perspektifler giderek artan bir hareketlilik kazanmıştır. Göçmenlik süreçlerinde bundan ötürü farklı yönelimlerin çokkatmanlı olarak keşiştiği görülür. Karin Müller'in yurtdışına çıkma kararı da hem mesleki hem de ailevi yönelime dayanmaktadır.

Bu makalede açıkça görüleceği gibi, yüksek vasıflı kadın ve erkeklerin göç ve işe girme süreçleri Almanya'da ve Kanada'da olduğu gibi Türkiye'de de genelde aile yapısıyla bağlantılıdır.²

"Göç Sürecinde Kültürel Sermaye" projesi kapsamında Almanya, Kanada ve Türkiye'de 88 yüksek vasıflı göçmenle yapılmış anlatımsal biyografik mülakatlara dayanarak³ hazırlanan ve belgesel yöntemle değerlendirilen (Bohnsack 1991, Nohl 2006) bu araştırmada, göç olgusunda ailevi nedenlere dayanan yönelimler ile mesleki yönelimlerin keşişmesinin çeşitli şekilleri gösterilecektir.⁴ Bu konuya ilişkin oluşturulan tiplerde iki ana tip ayırt etmek mümkündür. Birinci tipin mensupları "eş nedeniyle göç etme ve kalma motivasyonu olanlar" diye tanımlanabilir. İkinci tipte ise bu iki

2 Göç sürecinde aile ve diğer kişisel ağların önemi birçok bilim dalında vurgulanmıştır (karş. birçok metin dışında Boyd 1989, Heckmann 2005, Traenhardt/Hunger 2000, Weiß/Traenhardt 2005). Burada ailevi ve kişisel ağların, göç biyografilerinde ve göç alan ülkelerin işgücü piyasasına girme denemelerinde de önem taşıdığını ortaya çıkartmayı amaçlıyoruz. Bununla ilgili olarak bkz. dipnot 12. Bunun ötesinde şunu da saptamak gerekir ki, göçmenlerin mensup oldukları ülkelerde kalan aileleri de çoğu kez göç alan ülkedeki mesleki entegrasyonu etkiler. Bu durum ev hizmetlerinde çalışan göçmen kökenlilerin göç biyografilerinde de ortaya çıkmaktadır (bkz. Kaşka 2007).

3 Seçim kriterlerine göre, önümüzdeki analiz için araştırılacak örnekler özellikle tıp, teknoloji ve ekonomi üzerine ülke içinde veya ülke dışında öğrenim görüp diploma almış olan yabancılardır.

4 Bu vesileyle Umut Sacac'a teşekkür etmek isterim. Kendisi bilimsel staj dönemi sırasında bilfiil mülakatların analizine katılmıştır. Analizlerim hakkındaki daha geniş kapsamlı açıklamalar için bkz. Pusch (2008).

yönelimin kesişmesinde durumunu iyileştirme perspektiflerinin⁵ katkısı söz konusudur.⁶ Konuyu ayrıntılı olarak irdelemeden önce, sözü edilen ana tipleri genel olarak tanıtalım.

“Eş nedeniyle göç etme ve kalma motivasyonu olanlar” diye adlandırdığımız tipte eşin etkisi çok baskındır; söz konusu eşin göç alan ülkenin işgücü piyasasında somut olarak yer alma konusunda bir rol üstlenip üstlenmemesi de bu motivasyonu hiç etkilememektedir. Göç eden eşinin işgücü piyasasına entegrasyonu konusunda önemli bir kişi durumunda olan yerleşik eş, hayat arkadaşının kendi mesleğine uygun bir işe yerleşmesi için maddi ve hukuki kolaylıklar sağlayabilir. Eş nedeniyle ülkelerinden ayrılan göçmenler eğer göç ettikleri ülkedeki işgücü piyasasına entegrasyonları sırasında desteklenmezlerse, hedef ülkedeki meslek dünyasına girişleri farklı olur; ya memleketlerini terk etmeden önce orada çalışacakları bir iş bulmuşlardır ya da hukuki statüleri dolayısıyla işgücü piyasasına giriş konusunda nispeten daha az zorlukla karşılaşacaklarına güvenmektedirler. Bazıları da kontenjan koşullarından dolayı vasıflarına ve beklentilerine uygun bir işyeri bulur. Göç ettikleri ülkedeki işgücü piyasasına girişlerinde eşleri aktif bir rol üstlenmiş olmamakla beraber, bu tip göçmenlerde de ailevi nedenlere dayalı yönelimler ile mesleki yönelimlerin kesişmesinden söz edilebilir, çünkü onlar da ya eşlerinden dolayı göç etmiş ya da eşlerinden ayrılmamak için göç ettikleri ülkede kalmışlardır. Demek ki, mesleki yönelimlerinin çerçevesi göç ettikleri ülkedeki olanaklarla çizilecektir. “Eş nedeniyle göç etme ve kalma motivasyonu olanlar” tipinin dışında iki tip daha saptanabilmiştir: Henüz ülkede kalışları kesinlik kazanmamış olan göçmenler ve annelikleri nedeniyle mağdur durumda olan kadınlar.

İkinci tipte yönelimlerin kesişmesinde durumunu iyileştirme arzusunun da katkısı vardır. Bu meselede ekonomik durumu iyileştirme ve toplumsal çerçeve koşullarını iyileştirme gibi iki eğilimi ayırt etmek gerekir. Ekonomik durumunu iyileştirmek arzusundaki göçmenlerde ailevi gerekçeler ile mesleki gerekçelerin kesişmesinin nedeni, her şeyden evvel bu göç-

⁵ Bu kavramla ilgili olarak bkz. bu kitapta Nohl/Ofner/Thomsen'in makalesinde dipnot 7 ve Bölüm 2.2.

⁶ Ailevi ve mesleki yönelimlerin bu şekilde üst üste binmesi, sadece bizim araştırma grubumuz için belirleyici bir konu değildir. Pfliegeri de (2002) bir oturumda sunulan bildirilerden derlediği kitapta göçmenlerin hedef ülkelerindeki entegrasyon süreçlerindeki ailevi etkenleri özetlemektedir.

menlerin, memleketlerinde kalmış olan ya da göç ettikleri ülkede yaşayan aile bireylerinin geçiminden sorumlu olmasıdır. Aşağıda görüleceği gibi, çoğu kez, en kısa ve en basit yoldan para kazanma çabası spesifik mesleki amaçların önüne geçer. Bu göçmen grubuna dahil olan az sayıda kişi için, göçmen topluluğunca sarmalanmış olmak bir yükten ziyade destek ve yardım anlamına gelmektedir.

Toplumsal koşullar nedeniyle ülkelerini terk eden göçmenlerde mesleki yönelimler ile ailevi nedenlere dayalı yönelimlerin kesiştiği vakalar arasında, siyasi mülteciler ile üzerinde kovuşturma baskısı bulunmayan kişiler birbirinden ayrılabilir. Ailece iltica eden kişilerin meslek hayatında yer alabilmesini, ailevi nedenlerden çok, göç ettikleri ülkedeki sosyopolitik ve hukuki koşullar belirler. Ülkelerini terk etmek zorunda olmayıp sadece daha iyi toplumsal koşullara kavuşmak isteyen göçmenlerde, öncelikle kişisel olanaklar ve tercihler egemendir.

Bundan sonraki iki bölümde, şimdiye kadar kısaca ana hatları belirtilen tiplene örnek vakalarla belgelenecek ve daha ayrıntılı olarak gözler önüne serilecektir. Makalenin son bölümünde bazı genel sonuçlara varmanın dışında, göç olgusunda ailevi ve mesleki yönelimleri birbiriyle kesişmeyen nispeten az sayıdaki göçmeni tanıtacağım.

1 EŞ NEDENİYLE GÖÇ ETME VE KALMA MOTİVASYONU

Yüksek vasıflı birçok göçmen için eş, göç etmek veya göç ettiği ülkede kalmak için önemli bir etkidir.⁷ Thomsen (2009), özellikle hedef ülkeye yerleşme evresinde göçmenlerin her zaman değilse de çoğu kez eş ya da aile yöneliminin etkisi altında kaldığını saptamıştır. Elde edilen veriler, göçmenlerin göç ettikleri ülkedeki mesleki entegrasyonlarında eşlerin çok farklı roller oynadığını gösterir. Bazı göçmenlerde eş işgücü piyasasına entegrasyonu destekleyen kişi rolünü oynar, bazılarında ise böyle bir durum söz konusu değildir. Aşağıdaki açıklamalarda entegrasyon konusunda bu yardım çabalarının çeşitli boyutları açıklanacaktır. Daha sonra da eş

7 Birçok araştırmada, göç olgusunda hayat arkadaşı/eş meselesi üzerinde çok durulmaktadır. Bu konuda Almanca yazılmış literatür hakkında Głokowsky (2004) genel bir bilgi vermektedir. Hayat arkadaşı/eş nedeniyle göç olgusunda birçok özel durumun bulunduğu, evlenmek amacıyla göç edenler için çok sayıda başvuru kitabının bulunmasından anlaşılmaktadır (bkz. u.v.m. Verband 2002).

nedeniyle göç eden ya da göç alan ülkede kalan, fakat meslek hayatında eş tarafından desteklenmeyen göçmenlerin, göç ettikleri ülkenin işgücü piyasasında bir yer edinmeyi nasıl başardıkları gösterilecektir.

1.1 Eşin işgücü piyasasına entegrasyonda destekleyici olması

Yüksek vasıflı göçmenlerin hedef ülkedeki mesleki entegrasyonunda eşin etkisi, gerek ülkelere göre, gerekse ülke içinde öznel olarak algılanan çerçeve koşullarına ve göçmenlerin başvurabileceği ağlara göre değişir.⁸ Bu bağlamda veri malzemesi içerisinde, entegrasyonu destekleyici etkisi olan kişiler saptanmıştır.

1.1.1 Finansal entegrasyon destekleyicisi

Eş tarafından parasal güvence sağlanması, göç edilen ülkenin işgücü piyasasına girmeyi başarmada çok önemli bir rol oynamaktadır; fakat bu konudaki somut olanaklar değişik ülkelerdeki hukuki koşullara göre büyük farklılıklar göstermektedir.

Almanya'da doğmuş ve günümüzde Kanada'ya yerleşmiş olan Bay Schwerdtfeger bu gruptaki göçmenler için belirgin bir örnektir. Bay Schwerdtfeger üniversite öğrenimi sırasında şimdiki eşi olan Kanada vatandaşı bir bayanla tanışır. Üniversiteden mezun olduktan sonra eşiyle birlikte Kanada'ya göç etmeye karar verir, çünkü tahminine göre, kendisinin Kanada'ya entegrasyonu eşinin Almanya'ya entegrasyonundan daha kolaydır. Bay Schwerdtfeger eşinin sahip olduğu iş güvencesi sayesinde işgücü piyasasına girmiştir, çünkü Kanada'da mesleki yönelimini gerçekleştirmek için gereken maddi kaynağa ve zamana sahiptir. Kanada'yla ilgili diğer örneklerden de açıkça anlaşılacağı üzere, bu ülkede işgücü piyasasına girebilmenin ve kendi meslek dalında vasıflı bir iş bulabilmenin en önemli koşulu, ülkede bilfiil çalışıp iş deneyimi kazanmış olmaktır. Bunu gerçekleştirebilmek için, parasal kaynak ve zaman çok önemlidir. Burada dikkati çeken olay, söz konusu eşin Kanada vatandaşı olup olmamasının hiçbir fark yaratmamasıdır.

8 Almanya'daki ulusaşın Türk topluluğu içerisindeki evlilikler için Strassburger (1999) bu konuda cinsiyete özgü önemli bir fark saptamıştır. Entegrasyon için yardım bekleyenler özellikle erkeklerdir. Nauck (2001) bu bağlamda göçmenlerin hedef toplumda bir yer edinebilmek konusunda genel olarak eş seçiminin önemini vurgulamaktadır.

1.1. 2 Finansal ve hukuki entegrasyon destekleyicisi

Almanya ve Türkiye’de yüksek vasıflı göçmenlerin geniş kapsamlı entegrasyonlarını destekleyen kişilerin bulunduğu saptanmıştır; fakat Kanada’daki örneklerle bir karşılaştırma yapıldığında şu nokta göze çarpar: Almanya ve Türkiye’de göçmenlerin hukuken entegrasyonunda eş çok daha önemli bir rol oynamaktadır. Türkiye’den gelmiş bir hekim olup, kendisiyle görüşme yapıldığı tarihte Hamburg’da çalışan ve yaşayan Bay Nazar’ın yaşam öyküsü bunu açıkça göstermektedir. Tıpkı Bay Schwerdtfeger gibi Bay Nazar da eşinin arkasından Almanya’ya gelmiştir ve tıpkı Kanada örneğinde olduğu gibi, eş önemli bir entegrasyon faktörü olmuştur; fakat farklı olarak Bay Nazar sadece eşinin sosyal ilişkilerinden, kullanması mümkün olan maddi kaynaklarından ve bundan dolayı kendisine sağlanmış olan boş zamandan faydalanmayı bilmiştir. Para kazanmak zorunda olmadığından, boş zamanlarında Almanya’nın işgücü piyasasına girebilmek için gerekli olan önemli vasıfları edinmeye –örneğin Almanca öğrenmeye– gayret etmenin dışında, bazı hukuki koşullardan da önemli ölçüde yararlanmıştır. Böylece evliliği dolayısıyla mesleğini uygulamasını sağlayan hukuki koşullara sahip olmuştur. Bu durumu kendisi şöyle anlatmaktadır.

Başlangıçta eşim Türk vatandaşı sayılıyordu, yani Alman vatandaşlığına sahip değildi. Sonra Alman vatandaşlığını elde etti. Bu ne zaman oldu... Tahminen 94 veya 95’te bunu elde etti ve sonra ben de Alman vatandaşlığı için başvurma hakkını elde ettim. 1998 yılında da vatandaşlığa kabul edildim. Bundan sonra da bana mesleğimi uygulama hakkını tanıdılar. Bu nedenle de artık hiçbir şeye ihtiyacım kalmadı; ne çalışma izni, ne de mesleğimi uygulama izni... Ve evet, bundan sonra da mesleğini uygulama hakkı olan ve mesleği tanınan bir pratisyen hekim olarak çalıştım.

Türkiye’deki vakalarda da, evlilik bağı dolayısıyla gelen göçmenler nikâh sayesinde oturma iznine sahip olmuştur; ama gene de bu hepsinin çalışma izni de alabildiği anlamına gelmemektedir.⁹ Yapılan görüşmelerin

9 Bu konuda bkz. bu kitapta Weiß, Ofner ve Pusch’un makalesi.

analizi Türkiye’de işgücü piyasasına entegrasyon konusunda öncelikle eşin sosyal bağlantılarının çok büyük bir önem taşıdığını göstermiştir. Nitekim bu makalenin giriş kısmında göç etme, iş bulma ve çalışma öyküsü aktarılan Bayan Müller de ancak ilk eşinin akrabası sayesinde Türkiye’de meslek dünyasına adım atabilmiştir.

1.1. 3 Hukuki entegrasyon destekleyicisi

Almanya ve Türkiye’de yüksek vasıflı göçmenlerle yapılan birkaç görüşmede, eşlerden birinin, diğerinin işgücü piyasasına entegrasyonunda birinci derecede hukuki entegrasyon destekleyicisi konumunda olduğu görülmüştür. Bu kategoride yer alan ve Türkiye’deki duruma örnek olan vakalarda, görüştüğümüz kişiler eşlerinin hukuki statüsü sayesinde serbest çalışmaktadır –örneğin eşlerinin adını taşıyan bir iş kurmuşlardır– ve böylece Türkiye’de yabancıların serbest çalışmasıyla ilgili 2003 yılına kadar hükümünü sürdüren zor koşulların üstesinden gelme yolunu bulmuşlardır. Öte yandan Almanya’da Bayan Fernando’nun eski eşi, karısının mesleki gelişmesinde hukuki açıdan başka bir rol oynamıştır. Bayan Fernando, Peru’dan aldığı bir bursla Çek Cumhuriyeti’ne gelmiştir ve burada tıp okumaktadır. Bir tanıdığı aracılığıyla Münih’te yarıyıl tatili boyunca çalışabileceği bir iş bulmuştur. Öğrenimini bitirir bitirmez ilk gittiği yer gene Münih olur, çünkü Almanya’daki yaşam biçimi çok hoşuna gitmiştir. Buraya yerleşme isteğinin nedeni sosyal ağlar ve düzenli hayattır. Bir süre sonra, evleneceği adamla tanışır. Bayan Fernando, tıp öğrenimini tamamlamış olmasına rağmen Almanya’da muayenehane açamadığından, mesleğinden kopmamak için ayrıca hasta bakıcılık kursuna devam eder. Kursu devam etmesi de ancak evliliği sayesinde mümkün olmuştur. Bu yüzden şimdi boşanmış olduğu eşini önemli bir mesleki entegrasyon destekleyicisi olarak görmektedir. Bayan Fernando durumu şöyle anlatmıştır:

Ya hastabakıcılık öğrenimi?

Bunu o zaman evli olduğum için yaptım... Ben bunu yapabildim, çünkü kocam İspanya’dan gelmişti, bu yüzden kursa girebildim. Yoksa normalde bu olamazdı. Örneğin ben Peru’dan geldim ve eğer

üniversite öğrencisi olarak vize aldıysam, meslek öğrenimi yapamam. Ancak bir Almanla evli olanlar için buna izin veriyorlar. Eğer burada tek başına yaşıyorsan izin yok, yok, yok... Bunun üzerine ben de karar verdim, yani biz karar verip evlendik. Bu sefer durum biraz değişti; çünkü burada çalışabilmek için evli olmam gerek, yani Alman olmam gerek. Bu birinci adım oldu. Bundan sonra Almanca öğrendim.

1.2 Entegrasyonu destekleyici etkisi olmayan eşler

Göçmenlerin bir başka grubunun göç biyografisinde de eşlerin önemli bir rolü vardır. Yukarıda sözü edilen örnek vakalardan farklı olarak bu göçmen tipinde eş, başka bir ülkeye göç etme ya da göç edilen ülkede kalma sebebidir, ama somut olarak iş piyasasına girişte bir rol üstlenmez; çünkü söz konusu göçmen ya daha göç etmeye karar vermeden önce ya da sonradan rastlantı eseri olarak bir iş bulmuştur. Fakat bu göçmenler, eşleri nedeniyle göç etme motivasyonuna sahip olduklarından, göç ettikleri ülkede kendilerine yabancı olan bir işgücü piyasasıyla karşılaşmıştır. Bu nedenle burada da mesleki yönelimler ile ailevi nedenlere dayalı yönelimlerin kesişmesinden söz etmek mümkündür.

1.2.1 Göç sürecinden önce çalışmak

Örnek vakalarımızın birçoğunda göçmenler, göç etmeden ya da göç ettikleri ülkede kalmaya karar vermeden önce, hedef ülkede bir iş bulabilmiştir. Yabancı bir ülkeye göç etme ya da göç ettikleri ülkede kalma kararlarında eşlerinin etkisi olduysa da, bu adımları meslek alanında bir maceraya atılmış olmaları anlamına gelmemektedir. Tam tersine, daha göç etmeden ya da yabancı ülkede kalmaya karar vermeden önce, hedef ülkelerinde bir işe girme olanağına kavuşmuşlardır. Bu gruptaki göçmenler için Bayan Piwarski örnek gösterilebilir. Eşiyle beraber olabilmek için Almanya'ya göç etmeye karar veren Bayan Piwarski, bu ülkeyi öğrencilik döneminde tanımıştır. Doğduğu ülke olan Polonya'da Alman dili ve edebiyatı öğrenimi gördüğünden, öğrencilik yıllarında birkaç kez Almanya'ya gelmiştir. Öğrenimini tamamladıktan sonra çeşitli işlerde çalışırken eşiyle

tanışmış ve onunla birlikte Berlin'e gitmeye karar vermiştir. Fakat nikâh kıydırmak ve Almanya'ya yerleşmek konusunda biraz beklemeyi yeğlemiştir, çünkü mesleki durumunun açıklığa kavuşmasına öncelik tanımak istemiştir. Almanya'nın işgücü piyasası hakkında bilgi sahibi olduğundan, iyi bir iş bulma şansının düşük olduğunun bilincindedir. Bu nedenle, serbest çalışıp kendine ait bir firma kurmaya karar verir. Kurduğu iş zaman içinde genişleyip günümüzde eşinin de kendisiyle birlikte çalışmasını gerektirir hale geldiyse de, başlangıçtaki fikri başkadır. Bayan Piwarsky eşinden bağımsız olarak Almanya'da mesleki bir dayanağı olsun istemiş ve ancak bunu başardıktan sonra evliliğe adım atmaya cesaret etmiştir.

Aslında önümde şu seçenekler vardı: Ya bir iş için başvuruda bulunacaktım, ama tabii ki ben daha o zamandan burada iyi bir iş bulabilme şansımın düşük olduğunu biliyordum; çünkü Almancam... İnsanlarla iyi anlaşabiliyorum, ama vasıflarımı değerlendirebilmem için Almanya'yla iş yapan bir Polonya firmasında çalışmam gerektirdi. Ama böyle firmaların sayısı da çok değil. Biz de şöyle düşündük... Aslında ben birçok bilgi edindim, yani Alman firmalarının Polonya'dan neler almak isteyebileceğini ve Polonya firmalarının Almanya'dan neler getirtmek isteyebileceklerini, nelere gereksinim duyduklarını, Almanya'da neleri arayıp soruşturduklarını... Ben de düşündüm ki, kendim bir iş kurabilecekken neden iş başvurusu mektupları yazayım? Başka bir önemli nokta daha var. Ben kocamla evlenmek istemiyordum, yani demek istiyorum ki, biz şimdi evliyiz, ama o zamanlar sadece Almanya'da çalışma izni alabilmek için evlenmiş olmayı istemiyordum. Bu yüzden düşündüm ki, bu iş de Almanya'da tamamen normal çalışabilmek için bir yöntem, yani bir olanak. İşte firma böyle kuruldu. Aslında o zaman biz istiyorduk ki, aslında bu sadece benim firmam olacaktı; yani benim firmamın başlangıçta şimdiki bu firmayla hiçbir ilgisi yoktu.

Bu biçimdeki göçe, yani mesleki durum güvenceye alındıktan sonra eşle birlikte göç etme örneklerine daha çok Almanya'da rastlanmaktadır. Bu

gruba giren bazı kişiler öğrenci olarak Almanya'ya gelmiş ve öğrenim gördükleri bu ülkede kalmaya karar vermiştir. Türkiye için seçilen örneklerde de bu şekilde mesleği güvenceye almış olarak eşiyile birlikte göç eden kişiler vardır. Kanada'da ise buna benzer bir vakaya rastlanmamaktadır. Memleketler için spesifik olan bu farklılıklar kuşkusuz her bir ülkenin birbirinden farklı olan işgücü piyasalarının işleyiş biçiminden kaynaklanmaktadır. Kanada'da görüşme yaptığımız birçok kişinin ifade ettiğine göre, meslek entegrasyonu için "Kanada'da çalışma deneyimi" vazgeçilmez bir koşuldur.¹⁰ Bu koşulun yerine gelebilmesi için bir süre ülkede kalmak gerektiğinden, Kanada vakalarında, yukarıda da belirttiğim gibi, her şeyden önce göçün başlangıç döneminde kişiye eşi tarafından maddi güvence sağlanması çok daha önemli bir rol oynamaktadır. Kanada'nın işgücü piyasasında kendine bir yön seçmek ve bilfiil çalışarak iş deneyimi kazanmak, ancak parasal baskı olmadığı takdirde mümkündür.

1.2. 2 *Özel statü dolayısıyla işgücü piyasasına entegrasyonun kolaylaştırılması*

Bir kişiyle ilişkisinden dolayı bir ülkeye göç edenlerin bazıları da özel statüleri dolayısıyla göç alan ülkenin işgücü piyasasına daha kolay girebilmiştir. Bu durum özellikle Almanya'da AB vatandaşları için geçerlidir. Memleketinde hukuk öğrenimini tamamlamış olan İspanya kökenli Bayan Morales-Aznar buna örnek gösterilebilir. Bayan Aznar, İspanya'da tıp okuyan Alman erkek arkadaşı nedeniyle Almanya'ya gelmiştir.

Bayan Aznar'ın mesleki entegrasyonu bakımından şunu belirtmek gerekir: Başlangıçta hiçbir somut planı olmadığı halde, uzun bir bekleme döneminden sonra bir bankada vasıflı bir iş bulmuştur. İş bulma çabalarında eski erkek arkadaşı ve sonraki eşi ona yardımcı olmamış, kendi yolunda tek başına ilerlemiştir. Avrupa Birliği veya Avrupa Topluluğu vatandaşı statüsüne sahip olması nedeniyle başka göçmenlere kıyasla daha avantajlı bir durumda oluşunu ise görüşmemiz sırasında şöyle açıklamıştır:

Ne de olsa AT ülkeleri ile diğer ülkeler arasında bir fark vardı. Bu daha o zaman [1993 yılında] dikkatimi çekmişti.

10 Bu konuda bkz. bu kitapta Nohl'un makalesi.

1.2. 3. *Rastlantısallık yoluyla işgücü piyasası entegrasyonu*

Eşi nedeniyle göç etmiş olan ya da başlangıçta eşinden dolayı aslında sınırlandırılmış bir ikamet süresinde hedef ülkede yerleşmiş olup, somut bir destek almaksızın rastlantısal olarak vafına uygun bir iş bulan göçmenler de ayrı bir grup oluşturmaktadır.¹¹ Alman biyolog Bay Lor bu duruma örnek gösterilebilir. Bay Lor, eşinin mesleği nedeniyle Türkiye'ye gelmiştir. Başlangıç döneminde sadece çocuklarıyla meşgul olmuş ve bir yandan da Türkçe öğrenmeye çalışmıştır. Bir süre sonra da kendi meslek dalında bir iş aramaya kalkışmış, fakat tüm çabaları boşa gittiğinden birkaç yıl işsiz kalmıştır. Sonunda tamamen rastlantısal olarak bir iş bulmasını şu sözlerle anlatmıştır:

Sonunda gene rastlantı imdadıma yetişti. Öğrencilik yıllarımdan tanıdığım eski dostlarım vasıtasıyla burada benim branşımda çalışan biriyle tanıştım. Meğer benim vasıflarıma sahip birini arıyorlarmış, rastlantı işte... Evet, ben artık ilaç geliştirme, pardon, ilaç araştırması üzerinde çalışmıyorum, sadece ilaç geliştirmede çalışıyorum.

1.2. 4 *Durumu henüz sağlamlaşmamış olanlar*

Konuyu sona erdirirken şunu da belirtmek gerek: Bu uluslararası araştırmanın örnekleri arasında bazı kişiler, araştırma için verilerin oluşturulduğu zaman diliminde henüz göç alan ülkenin işgücü piyasasına girememişti. Bu göçmenler, durumları kesinlik kazanmamış kişiler olarak tanımlanmaktadır; fakat eşleri dolayısıyla göç alan ülkeye geldiklerinden ya da o ülkede kalmakta olup eşlerinden yardım görmediklerinden, entegrasyonlarında eşlerinin işlevi olmayanlar grubuna, yani 1.2. sayılı alt gruba girmektedirler.

1.3 Meslek uygulamasına annelik durumunun engel olması

Eşiyle birlikte yaşama motivasyonu nedeniyle göç ettiği ülkede kalmakta olan tiple ilgili şöyle bir durum da saptanmıştır: Eşiyle beraber olma motivasyonu yabancı bir ülkeye giden ya da o ülkede kalan göçmenlerin mesleki entegrasyonunda aile her zaman olumlu bir etki yapmayabilir. Özellikle annelik durumu göç edilen ülkede meslek yaşamında kopukluklara ne-

¹¹ Bunun gibi rastlantılar hakkında bkz. bu kitapta Thomsen'in makalesi.

den olabilir. Bu konuda ilginç olan nokta şudur ki, araştırma örneklerinde böyle bir olgu sadece Almanya'da gözlemlenmiştir. Araştırma yaptığımız diğer göç alan ülkelerle, örneğin Türkiye ve Kanada'yla karşılaştırıldığında, sadece Almanya'da yüksek vasıflı göçmenlerin işgücü piyasasına entegrasyonunda annelik durumunun bir engel oluşturduğu söylenebilir. Çin'den gelmiş olan Bayan Yang meslek yaşamı sırasında bu durumla karşılaşmıştır. Mesleğine çok bağlı olan biyokimya uzmanı Bayan Yang 1994 yılında doktora çalışması için Almanya'da bir yer aramış, olumlu yanıt alması üzerine Almanya'ya gelmiş ve bir süre sonra bugünkü eşiyle tanışmıştır. Mesleği dolayısıyla bir araştırma projesi için ABD'ye gittiğinde ilk çocuğunu dünyaya getirmiş, annesi ve kayınvalidesi bebeğin bakımında kendisine yardımcı olduğundan, projesini geciktirmeden tamamlamıştır. Tekrar Almanya'ya döndüğünde ise anneliği nedeniyle işgücü piyasasında pek rağbet görmediğini, üstelik çocuğunun bakımını nasıl organize ettiği dikkate alınmadan, sadece anne olduğu için ayrımcılıkla karşılaştığını saptamıştır. Evlilik, bekârlık, çocuk sahibi olmak gibi özel yaşama ilişkin durumlar Almanya'da kariyer olanakları bakımından önemli birer ölçüt oluşturur. Bayan Yang uluslararası çalışma koşullarıyla ilgili deneyimlerine dayanarak Almanya ile ABD'nin koşulları arasında bir karşılaştırma yapmakta ve Alman işverenlerin kariyer yapmayı hedefleyen annelerle ilgili önyargılarını şiddetle kınamaktadır.

Hayatımda ilk kez anladım ki, bir bebek, araştırma için, araştırma yapan kişi için bir sorundur. Eskiden açıkçası bizim laboratuvarda bazı şeyler mümkündü. Hep iş zamanının dışında da çalışırdık, çünkü herkes bir araştırma yapıyordu ve buna kendileri de ilgi duymaktaydı, merak ediyorlardı. Hafta sonu da oraya gidiyorduk ve sonuçlara bakıyorduk. İnsan bir projeye katılıyorsa bir an önce sonuç almak ister. Hafta sonu da kendi gider bakar. Ama insanlar bana sorular sordular. Eskiden bütün bunları yapabiliyordum, çünkü çocuğum yoktu. Laboratuvarda çocuğa nasıl davranılması gerektiğine dair konuşmalar yaptılar, bebeğe nasıl davranılır diye. Bunları biliyorum... Ben her şeyi organize edebilirim, ama galiba bütün bunlar küçük bir bebeğim olduğu için başıma geldi.

Bayan Yang, ABD’de de bebeğine rağmen kariyerini başarıyla sürdürebildiğinden, Almanya’da karşılaştığı bu davranışlara isyan etmektedir. Önceleri tam günlük bir iş bulamamış, ancak bir süre sonra Amerika’daki çalışma koşullarını bilen bir Alman profesörün yanında, kendi özel çalışması kapsamına giren yarım günlük bir işte çalışmaya başlamıştır. Bu örneğe bakarak Almanya’nın çocuklara karşı olumsuz bir tutum gösterdiğine dair genel bir hükme varmak doğru değilse de, araştırdığımız ülkelerdeki toplumsal çerçeve koşulları arasındaki farklılıkların yüksek vasıflı göçmenlerin çalışma durumlarını etkilediği ileri sürülebilir. Bayan Yang’ın da belirttiği gibi, ABD’de iş başvurusunda bulunan kişi yaşı, medeni hali gibi ayrıntıları bildirmek zorunda değildir ve işverenle yapılan görüşme sırasında da bunlardan söz edilmemektedir. Türkiye’de ise bir işveren, yüksek vasıflı kadınları işe alacağı zaman, çocuk sahibi olan kadının bir çocuk bakıcısı tuttuğunu tahmin eder, çünkü Türkiye’de orta halli ailelerde çocuk bakıcısı çalıştırıyor olmak çok yaygın bir uygulamadır ve pahalı da değildir.

2 DURUMUNU İYİLEŞTİRME PERSPEKTİFLERİ: DAHA İYİ BİR YAŞAM SÜRME ARZUSU

Tüm dünyada, insanların kendileri ya da aileleri için daha iyi yaşam koşulları sağlamak amacıyla göç etmesi çok yaygın bir olgudur.¹² Bu uluslararası araştırma için örnek olarak seçilen kişilerin de –nereye göç etmiş olurlarsa olsunlar– göç etmelerinin başlıca nedeni, kendileri veya aileleri için daha iyi bir yaşam sağlama arzusudur. Bir bütün olarak proje çerçevesinde görüşme yaptığımız kişiler bu arzularını açıkça belirtmiştir. Bazıları ekonomik bakımdan daha iyi duruma gelmek amacıyla, bazıları da daha iyi toplumsal koşullarda yaşamak arzusuyla yabancı bir ülkeye göç etmeye karar verdiklerinden söz etmiştir.

2.1 Ekonomik koşulları iyileştirme arzusu

Sosyoekonomik koşulları iyileştirme arzusu konusunda şunu belirtmek gerekir ki, göçmenler maddi durumlarını düzeltme şansını sadece

12 Almanya’da bu bakış açısı özellikle Doğu’ya açılım sırasında çok tartışılmıştır (karş. birçok bildiri dışında Werner 2001; Musial 2002; Walterskirchen 1989). Uluslararası göç hakkındaki açıklamalar üzerine yürütülen teorilere genel bir bakış için bkz. Haug/Sauer (2006); Ekonomik etkenler bu olguda önemli bir rol oynamaktadır.

“zengin Batı” ülkelerinde (bizim örneklerimizde bunun temsilcileri Almanya ve Kanada’dır) değil, Türkiye gibi “semi-periferi” ülkelerde de bulabileceklerini ümit etmektedir ki, bu ülkeler sosyopolitik ve ekonomik yapıları bakımından geleneksel olarak göçmen veren ülkeler diye bilinir. Göçmenlerin Türkiye’ye geliş nedenleri çokkatmanlıdır ve bir yandan Batı toplumlarına giriş koşullarının giderek daha zorlaşmasıyla, diğer yandan da çeşitli rastlantılarla ilgilidir. Aşağıda tanıtılacak olan örnek vakalarda görüleceği gibi, ekonomik durumunu düzeltme beklentileri çeşitli bakış açılarına göre değişir. Bazı göçmenlerde, memlekette bırakmış oldukları ailelerinin bakımı ve ekonomik olarak daha iyi bir duruma gelme arzusu önde gelmektedir. Bu gruptan olanlarda durumunu düzeltme arzusu memleketlerindeki koşullarla bağlantılıdır.

2 .1. 1 *Anavatanla bağlantılı koşulları düzeltme arzusu*

Bu bağlamda Ukrayna’dan gelmiş olan Bayan Sig örnek gösterilebilir. Bayan Sig, kocasının ölümünden sonra çocuklarının geçimini tek başına sağlamak zorunda kalır. Tekstil mühendisliği öğrenimi görmüş olduğundan, doğduğu kentte düzenli bir iş bulamayınca, çocuklarının öğrenim masraflarını karşılamak için Türkiye’de ev hizmetlerinde çalışmaya karar verir. Aslında daha yüksek kazanç olanakları bulabileceğini umduğu Orta Avrupa’ya gitmeyi tercih etmesine rağmen, vize almak daha kolay ve yol masrafları daha düşük olduğundan Türkiye’yi yeğlemiştir. Bu bağlamda şunu da belirtmek gerekir ki, Türkiye bu nedenlerden ötürü etrafındaki eski Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği ülkelerinin hedef ülkesi haline gelmiştir. Bu insanlar genelde memleketleriyle bağlantılı ağlar sayesinde iş dünyasına adım atabilmektedir ve önde gelen arzuları öğrenim gördükleri alanda bir faaliyette bulunmak değildir; tek amaçları para kazanmaktır. Kanada’dakinden farklı olan durum, bu göçmenlerin aileleriyle birlikte göç etmemeleridir; ama gene de ailelerinin rolü önemlidir, çünkü kazandıkları parayı memlekete göndermektedirler. Çalışmak için Türkiye’ye gelen göçmenlerin ailelerini beraberlerinde getirmemelerinin nedeni kuşkusuz hukuki durumla ilgilidir. Göçmenlerin çoğu geçici işçi göçmen olarak geldikleri bu ülkede ülkede hukuki güvenceye sahip değildir (İçduygu 2004) ve

sağlam olmayan oturma statülerini çocuklarına taşımak istememektedirler. Bu da ilerde kendi memleketlerinde daha iyi bir yaşama kavuşmayı tasarladıklarını gösterir.

2.1.2 Aile birliği içinde durumu düzeltme umudu

Araştırma grubumuzun saptamalarına göre, aile birliklerini bozmadan durumlarını düzeltmek umuduyla göç edenlere daha çok Almanya ve Kanada'da rastlanmaktadır. Ailece Kanada'ya göç edenlerde, göç ettikleri ülkede kendileri ve aileleri için yeni bir hayat kurma umudu ön plandadır. Kanada kuşaklar boyunca farklı kökenlerden gelen birçok insana daha iyi bir gelecek vaat eden klasik göç ülkesi diye bilindiğinden, bu durum hiç de şaşırtıcı değildir. Bizim örneklememizde değişik ülkelerden çok sayıda göçmen Kanada'nın cazibesine kapılmıştır, fakat bu kişilerin hepsi umut ettiği gibi yaşam koşullarını düzeltmeyi başaramamıştır. Birçokları diplomalarının tanınmasını sağlayamamış, bazıları kendi meslek alanında çalışabilmek için gerekli görülen koşulları, örneğin bu memlekette çalışma deneyimi kazanmış olma koşulunu yerine getirememiştir. Bu nedenle, somut olarak aile birliğiyle sarmalanmış olmak çoğu kez bir engel haline gelmiştir. Hindistan'dan gelmiş olan Bay Dali bu durum için örnek teşkil etmektedir. Bay Dali, kendine ve ailesine daha iyi bir gelecek sağlayabilmek için eşi ve iki çocuğuyla birlikte Kanada'ya göç etmiştir. Bilgisayar mühendisi olmasına karşın, aldığı eğitimin ve diplomasının tanınmasını sağlayamamıştır. Vasıflarına uygun bir iş bulabilmek için birçok diplomayı yeniden elde etmesi ve ayrıca Kanada'da çalışma deneyimi kazanması gerekmektedir, fakat ailesine bakmak zorunda olduğundan bu mümkün olmamıştır. Bay Dali durumu şöyle anlatmıştır:

...Fakat iki mülakat teklifi aldım, her ikisinde de birdenbire bana "Kanada'da hiç deneyiminiz oldu mu?" diye sordular. Ben bir iş bulamazsam Kanada'da nasıl deneyim kazanabilirim? Benim bir gönüllü çalışma yapacak kadar bol zamanım ve param yok, sırf deneyim kazanmak için para getirmeyen işlerde harcayabilecek kadar zamanım yok. Böyle bir işe talip olamam, çünkü çocuklarım var. Onlar da, "Öyleyse kusura bakma" dedi.

Anlaşılan o ki Bay Dali de göçten umduklarını bulamamıştır. Kanada'da işe girme koşullarının böyle olacağını önceden bilememiştir ve ailesine karşı sorumlulukları yüzünden mesleki entegrasyonu için gerekli olan vasıfları da edinemedektedir.

Bayan Poacios ise daha olumlu bir durum bildirmektedir. Memleketi Peru'da endüstri mühendisliği dalında lisans ve ekonomi dalında yüksek lisans öğrenimi gören Bayan Poacios, Kanada'ya anne babasıyla birlikte gelmiştir. Ailenin göçüne kız kardeşi sponsorluk ettiği için, bu göç de memleketteki aile bağları sayesinde gerçekleşmiş sayılır. Vasıflarına uygun bir işe girebilmesi iki senesini almıştır ve bu da ancak bir staj döneminden sonra mümkün olmuştur.

Ben bu iki yılın öncesinde çeşitli yerlerde çalıştım. İspanyolca okutmanlık yaptım, bir kafeteryada çalıştım, daha birçok yerde çalıştım. Sonra şans eseri bir staj olanağı buldum, bir fikir üretme [*think thank*] kuruluşunda staj yapmaya karar verdim. Adı X. Ve bir yıl sonra bana tam zamanlı iş teklifinde bulundular.

Bayan Poacios, kimsenin maddi sorumluluğunu taşımadığı için stajyer olarak çalışma olanağına sahiptir. Ama buna rağmen, yaşamında ailesinin birçok bakımdan –kısmen olumlu, kısmen de olumsuz– önemli etkilerinin olduğu, anlattığı göç hikâyesinden anlaşılmaktadır. Bunların birincisi, kız kardeşinin sponsorluğu sayesinde Kanada'ya gelmiş olmasıdır; ikincisi, ailesinin önceden beri yaşamakta olduğu kentte kalmaya karar vermesi ve Kanada'nın başka yörelerine gidip daha iyi iş olanaklarının bulunduğu bir yere yerleşmemesidir; üçüncüsü ise anne babasının ilk zamanlarda kendisi için ağır bir yük olmasıdır, çünkü onlar İngilizce bilmediği için dış dünyayla kuracakları iletişimi kendisinin üstlenmesi gerekmiştir. Özet olarak denebilir ki, göçmenlerin mesleki entegrasyonunda memleketlerinden gelen ailelerinin engelleyici bir etkide bulunması da mümkündür.

Almanya'daki araştırma örneklerinde ise maddi amaçlar ve yaşam koşullarını düzeltme arzusu ön planda olan göçmenlerin büyük aile çevresiyle bağlantılarına, vaktiyle Doğu Avrupa'da Almanya'ya ait topraklarda

yerleşmiş olup şimdi yeniden Almanya'ya dönmek isteyen göçmenlerde daha çok rastlanmaktadır. Örneklerimiz arasında, Almanya'ya göç eden beş kişiden dördü 1993'te, biri ise 1997'de ülkeye gelmiştir. Bu grupta aile birçok bakımdan başvurulabilecek önemli bir mercidir. Her şeyden evvel bu göçmenlerin Almanya'da yaşayan akrabaları, onların da bu ülkeye gelebilmesi için hukuki bir temel oluşturmuştur. Ayrıca görüşülen tüm kişiler aileleriyle birlikte Almanya'ya gelmiştir ve bu nedenle de ister istemez ailevi nedenlere dayalı yönelimler ile işgücü piyasası entegrasyonu kesişmiştir. Bu bakış açısına göre, eski Alman topraklarından günümüz Almanya'sına göç edenler ile aileleriyle birlikte ve bir aile ferdinin maddi desteği sayesinde Kanada'ya gelen göçmenler birbirleriyle kıyaslanabilir. Almanya'da geçerli olan yasal hükümlere göre eski Alman topraklarından göç edenler Alman vatandaşlığına kabul edildiğinden, bu kişilerin belli bir düzlemde işgücü piyasasına entegrasyonları daha kolaylaşmıştır.

Sosyoekonomik durumlarını düzeltmek umuduyla Almanya'ya gelen diğer yüksek vasıflı göçmenlerde ailenin göçü bu çerçevede gerçekleşmemektedir. Aşağıda tanıtacağımız örnek vakada görüleceği gibi, bu durum büyük ölçüde hukuki koşullara bağlıdır. Maria Maier, Ukrayna'da doğup büyümüş ve üniversite öğrenimini de memleketinde tamamlamıştır; fakat iş bulamayınca bir ek öğrenim için ve hem kendisinin hem de Ukrayna'da bıraktığı kızının geçimini sağlamak için para kazanmak amacıyla Almanya'ya gelmiştir. Kızını, Almanya'ya giriş vizesi verilmediğinden Ukrayna'da bırakmıştır. Üniversite öğrencisi olarak çalışma hakkının kısıtlı olması nedeniyle mesleğini uygulama olanakları da sınırlıdır; öğrencilerin çalıştığı düzensiz işlerle yetinmek zorundadır. Bu sebeple durumunu düzeltme umutları Bölüm 2.1.1.'de sözü edilen Bayan Sig'de olduğu gibi, memlekette bıraktığı aile bireylerinin desteğine bağlıdır.

2. 2 Göç edilen ülkede durumunu düzeltme perspektifleri

Birçok makalenin bir araya getirilmesiyle oluşturulan bu kitapta Nohl, Ofner ve Thomsen, sosyoekonomik durumu düzeltme umudunun çeşitli biçimlerini toplu olarak "durumunu iyileştirme yönelimi" kavramıyla ifade etmiş olmasına karşın, ailevi nedenlere dayalı yönelimler ile mesleki

yönelimlerin kesişmesiyle ilgili tiplendirmede açıkça görülmektedir ki, durumunu düzeltme amacı sadece sosyoekonomik duruma ilişkin değildir, sosyopolitik durum da işin içine girebilmektedir. Bu bakımdan “aileyle ilgili durumu düzeltme perspektifi” kapsamına, motivasyonu ekonomik nedenlere dayanan göçmenlerin dışında, daha demokratik koşullarda yaşamak isteyen kişiler de girer. Bu bağlamda aile birliği içindeki siyasi mülteciler ile kovuşturma baskısı altında olmayan kişileri birbirinden ayırmak gerekir.

2.2.1 Aile birliği içindeki siyasi mülteciler

Bu göçmen tipine incelemelerimizi yaptığımız her üç ülkede de rastlanmıştır. Almanya ve Kanada'dan farklı olarak Türkiye, bu tip dahi-
lindeki mültecilerin göç hikâyesinde sadece bir ara duraktır ve kimse ta-
rafından hedef ülke olarak tanımlanmamıştır. Bu kişilerin ailece veya bir
ailenin parçası olarak sığınmacı statüsü elde edebilmek için başvurmaları
halinde, bu sıfatla kaldıkları ülkenin işgücü piyasasında bir yer edinme
çabalarında ailevi nedenlere dayalı yönelimler ile mesleki yönelimlerin ke-
siştiği görülür.

Irak'tan gelmiş olan Bay ve Bayan Rahak bu durum için tipik bir ör-
nektir. Önce Bayan Rahak üç çocuğuyla birlikte Almanya'ya gelir, kocası da
iki yıl sonra onu izler. Irak'tan kaçışlarının nedeni politik olaylardır. Bayan
Rahak ve üç çocuğu mülteci statüsünde olmalarından ötürü önce bir yurtda
barınma olanağı bulur. Ancak Bay Rahak da Irak'tan gelince, sosyal ve mes-
leki alanda entegrasyon için çaba harcamaya başlarlar. Henüz küçük yaşta
olan üç çocukla tek başına ilgilenmek zorunda kalan kadın için daha önce bu
yolda bir girişimde bulunmak mümkün olmamıştır. Hekim olan her iki eş,
mesleki entegrasyonlarının çok zor olduğunu ileri sürmektedir. Hekimlerin
Almanya'da çok sayıda engelle karşılaştığını ve bu engellerin ancak büyük
güçlüklerle aşılabildiğini bizzat tecrübe ederler. Sonunda mesleki gelecekle-
rini güvenceye alabilmek için Büyük Britanya'ya gitmenin daha iyi olacağına
birlikte karar verirler. Ama çocukları nedeniyle bu adımı atmaya çekinirler,
çünkü çocuklar Almanya'ya gayet iyi uyum sağlamıştır ve anne baba, onlara
yeniden değişik koşullara alışma zorunluluğunu yaşatmaktan çekinmekte-
dir. Bu örnekte de açıkça görüldüğü gibi, yabancı bir ülkeye ailece göç eden

siyasi mültecilerde, başka birçok göçmen ailesinde de olduğu gibi, kariyerden ziyade ailevi, maddi ve mesleki amaçlar arasında bir denge kurmak önem taşımaktadır.¹³ Siyasi mültecilerde, farklı politik koşullar altında baskısız ve ko-
vuşturmasız yepyeni bir yaşam kurma çabası da önemli bir rol oynamaktadır.

2.2.2. Kovuşturma baskısı olmadan durumunu iyileştirme perspektifleri

Ülkelerini politik nedenlerden ötürü terk edip başka bir ülkede farklı toplumsal koşullar altında yeniden bir yaşam kurma çabası içinde olan insanların oluşturduğu grupta, bilinen mültecilerin dışında, ülkelerindeki durumdan ötürü kendilerini tehdit altında görmeyen, sadece farklı dünya görüşlerinden ötürü memleketlerinden ayrılmak isteyenler de bulunur. Bu bağlamda Bayan Boya'yı örnek gösterebiliriz. Bayan Boya, Güney Afrikalıdır ve göç etmeden önce geliştirdiği fikirlere göre, dünyaya getirmeyi tasarladığı çocukları daha güvenli ve ırkçılık güdülmemeyen bir ülkede yetiştirmek istediğinden, eşiyle birlikte Kanada'ya yerleşmeye karar vermişlerdir.

Bir sürü şey vardı, fakat her şeyi tam olarak kesinleştiren, çocuk sahibi olmayı isteyişimizdi. Onları o dönemde Güney Afrika'da dünyaya getirmek istemiyorduk, çünkü şiddet giderek tırmanıyor gibi görünüyordu ve biz kendi güvenliğimiz için bile endişeleniyorduk. Bu sebeple çocuklarımızı bu çevrede dünyaya getirip yetiştirmek istemedik. Sebeplerden biri buydu. Diğer bir sebep de bizim ayrımcılık sistemi içinde yaşamamızdı. Bu sistem ırk ayrımcılığı sistemiydi. Hükümetin değişeceğini bildiğimiz halde ülkemizdeki bu özel bakış açısının değişebilmesi için birçok kuşağın geçmesi gerekmektedir. Hep bu ırkçılık meselesi... Ve biz çocuklarımızın sürekli ırkçılıkla yüz yüze yaşayıp yetişmesini istemiyorduk. Yani sonuç olarak her şey çocuklar etrafında dönmekteydi. Eğer çocuk sahibi olmamaya karar verseydik orada kalırdık.

Bayan Boya'nın bu kararı gösteriyor ki, insanların daha iyi bir yaşam umuduyla kastettiği, farklı toplumsal koşullardır. Bu grupta, kovuş-

13 Soremski bu bağlamda göçmenlerin öğrenim yönelimlerinden söz etmektedir (bu kitapta).

turma nedeniyle eşleri ve çocuklarıyla birlikte ülkelerini terk edip başka bir ülkede yeni bir yaşam kurmak isteyen siyasi mültecilerin çoğunlukta olmasına karşın, öyle kişiler de vardır ki, genel dünya görüşleri nedeniyle başka bir ülkede yaşamayı yeğlemektedirler. Bu gibi insanlar parasal kaynaklarını ve yaşamlarını geniş çapta planlayıp karar verme özgürlüğüne sahip olmaları nedeniyle, genelde iş dünyasına daha iyi koşullar altında girer. Siyasi mültecilere kıyasla daha az baskı altındadırlar ve bundan ötürü de daha iyi bir yaşama ilişkin hayallerini nispeten kolay gerçekleştirebilirler.

3. SONUÇ

Burada ortaya konan tipleştirme açıkça göstermektedir ki, yüksek vasıflı göçmenlerin işgücü piyasasına entegrasyonu çoğu kez ailevi nedenlere dayalı yönelimlerin etkisi altında gerçekleşmektedir. Eş, aile çevresi, çekirdek aile, göçmenlerin mesleklerinde izledikleri yol üzerinde çok farklı etkiler gösterir. Bir aileyle sarmalanmış olmak mesleki entegrasyonu kısmen olumsuz yönde etkilerken, başka bazı örneklerde de göçmenin mesleki durumunun aile bağları nedeniyle olumlu etkilendiği görülmektedir. Tek başına olan göçmenlerin bizzat kurdukları sosyal ağların önemini vurgulamaları, göçmenlikte dayanışmanın ve güvene dayalı, samimiyet dolu bağların ne kadar önemli olduğunu dolaylı olarak göstermektedir.¹⁴ Yüksek vasıflı göçmenlerden oluşan küçük bir grubun işgücü piyasası entegrasyonunda aileleri bir rol oynamamıştır. Bu kişiler daha çok aileden kopuk olarak göç eden ve memlekette kalan ailelerine maddi yardımda bulunmayan (bulunamayan) siyasi mültecilerdir ya da “serüven yaşamak” için memleketlerini terk eden genç insanlardır.

KAYNAKÇA

- Bohnsack, Ralf (1991), *Rekonstruktive Sozialforschung. Einführung in Methodologie und Praxis qualitativer Forschung*, Opladen.
- Boyd, Monica (1989), “Family and Personal Networks in International Migration: Recent Developments and New Agendas,” *International Migration Review* 23, 3, s. 638-670.
- 14 Bu gibi göç olgusuna özgü ağların çeşitli yönlerini Traenhardt/Hunger (2000) açıklamaktadır.

- Bukow, Wolf-Dietrich (2000), "Die Familie im Spannungsfeld globaler Mobilität," Hansjosef Buchkremer ve diğ. (ed.), *Die Familie im Spannungsfeld globaler Mobilität. Zur Konstruktion ethnischer Minderheiten im Kontext der Familie*, Opladen.
- Glowsky, David (2004), "Frauenhandel und Heiratsmigration. Ein Überblick der deutschsprachigen Literatur," URL: <http://www.grin.com/e-book/4174/>. [Erişim tarihi: 24.6.2009]
- Haug, Sonja ve Leonore Sauer (2006), "Bestimmungsfaktoren internationaler Migration: Ein Überblick über Theorien zur Erklärung von Wanderungen," URL: http://www.gesis.org/fileadmin/upload/dienstleistung/fachinformationen/servicepublikationen/sofid/Fachbeitraege/Migration_2006.pdf. [Erişim tarihi: 27.6.09]
- Heckmann, Friedrich (2005), "Bedingungen erfolgreicher Integration," agy., *Integration im Dialog – Migranten in Bayern. Europäisches Forum für Integrationsstudien*, İçinde, Bamberg.
- İçduygu, Ahmet (2004), *Türkiye'de Kaçak Göç, İstanbul Ticaret Odası*, İstanbul.
- Kaşka, Selmin (2007), "Yeni Uluslararası Göç Hareketleri ve Türkiye'deki Moldovalı Kadın Hizmetçiler," Filiz Kırıl ve diğ. (ed.), *Cultural Changes in the Turkic World*, Würzburg.
- Musial, Janusz (2002), "Periodische Arbeitsmigration aus Polen (Raum Oppeln) nach Deutschland. Ein Testfall für die Erwerbswanderung nach der Osterweiterung?" Zentrum für Europäische Integrationsforschung, Discussion Paper C100.
- URL: http://www.zei.de/download/zei_dp/dp_c100_musial.pdf. [Erişim tarihi: 27.6.09]
- Nauck, Bernhard (2001), "Die Bedeutung von Heiratsmigration und Generationsbeziehungen für die Kultur von Migrantinnen und Migranten," Sozialreferat München (ed.), *Ressource Familie*, Münih.
- Nohl, Arnd-Michael (2006), *Interview und dokumentarische Methode. Anleitungen für die Forschungspraxis*, Wiesbaden.
- Pflegerl, Johannes (2002), *Immigration und Familie, Österreichisches Institut für Familienforschung*, Viyana.
- Pusch, Barbara (2008), "Internationaler Vergleich: Die Überlappung familiärer Orientierungen mit der Arbeitsmarktintegration in Deutschland, Kanada und der Türkei," Göç Sirasında Kültürel Sermaye Araştırma Raporu No. 7. URL: http://www.cultural-capital.net/images/stories/publications/Barbara_Internationaler_Vergleich_Geschlecht_working_paper.pdf. [Erişim tarihi: 24.6.2009]
- Straßburger, Gaby (1999), "Er kann deutsch und kennt sich hier aus. Zur Partnerwahl der zweiten Migrantengeneration türkischer Herkunft," Gerdien Jonker (ed.), *Kern und Rand. Religiöse Minderheiten aus der Türkei in Deutschland*, Berlin, s. 147-167 içinde.
- Thränhardt, Dietrich ve Uwe Hunger (2000), *Einwanderer-Netzwerke und ihre Integrationsqualität in Deutschland und Israel*, Berlin/Hamburg/Münster.
- Thomsen, Sarah (2009), *Biographische Rekonstruktionen zur Statuspassage in den Arbeitsmarkt*, Berlin.
- Verband binationaler Familien und Partnerschaften (2002, ed.), *Informationen für binationale Paare. Türkei. Ein Ratgeber*, Frankfurt a.M.
- Walterskirchen, Ewald (1998), *Auswirkungen der EU-Osterweiterung auf den österreichischen Arbeitsmarkt*, Viyana.
- Weiß, Karin ve Dietrich Thränhardt (2005), "Selbsthilfe, Netzwerke und soziales Kapital in der pluralis-

tischen Gesellschaft," Karin Weiß ve Dietrich Thränhardt (ed.), *SelbstHilfe. Wie Migranten Netzwerke knüpfen und soziales Kapital schaffen*, Freiburg, s. 8-44 içinde.

Werner, Heinz (2001), "Wirtschaftliche Integration und Arbeitskräftewanderungen in der EU," Aus Politik und Zeitgeschichte B8.

MESLEKİ YÖNELİMİN SOSYAL ALAN KOORDİNATLARI: ALMANYA VE BÜYÜK BRİTANYA'DA GÖÇMENLERİN İKİNCİ KUŞAĞINDAN YÜKSEK VASIFLILAR

1 Giriş

Bir süredir, göç olgusuna ilişkin araştırmalarda ve “küreselleşme” tartışmalarında sosyal alan ve beraberindeki referans noktalarını anlama çabaları yeniden gündeme gelmiştir. Bir yandan günümüze kadar var olan sınırları giderek aşan mal ve işçi alışverişini düzenleyecek yeni fikirlere ihtiyaç duyulurken (Glick Schiller 2007), diğer yandan toplumbilim tartışmalarında sosyal alanların anlam ve önemi hakkında sorular ortaya atılmaktadır. Bu makalede, göç geçmişine sahip akademisyenlerin meslek hayatlarına ilişkin tasarılarındaki sosyal alanla ilişki çerçevesi sorgulanmaktadır. Metin Almanya ve Büyük Britanya'daki ikinci kuşak göçmenlerin öğrenim ve meslek hayatlarında izledikleri yol hakkında yapılan bir araştırmaya dayanmaktadır. Araştırmayla birlikte yürütülen ülkeaşırı analiz, her iki ülkede eğitim kuruluşları ile vasıflı işlere girişteki sosyal ve kurumsal koşullar arasında bir karşılaştırma yapma olanağı sağlamaktadır.¹ Söz konusu araştırma çerçevesinde şu soru ortaya çıkmaktadır: Kuramsal bir ilişki çerçevesinin çizilmesinde ulusal toprakların ne gibi bir anlamı ve önemi olabilir? Buna karşılık, işgücü piyasasındaki geniş kapsamlı küresel gelişmelere katılım nedeniyle, göç alan ülkenin kendi sınırları içinde kalan alanlarda farklılıklar ve ortak noktalar oluşmaz mı? Burada sosyal alanların önemi ülkeaşırı analiz çerçevesinde izlenerek, araştırma ve karşılaştırma birimlerinin yerel bağlamlar, ağlar ve sosyal aidiyetle bağlantıları incelen-

1 Sosyal ağlar hakkında bkz.: bu kitapta Kathrin Klein'in makalesi ve Irene Kogan'ın işgücü piyasası koşullarının analizi (2007).

mektedir. Bununla bağlantılı olarak akademisyenlerin işgücü piyasasına geçişlerinde mesleki yönelimlerine ait sosyal alan koordinatlarının ne bakımdan etkili olduğu tartışmaya açılmaktadır.

“Sosyal alanlar” bugüne kadar yapılan tartışmalarda yerel –yani belli bir yere bağlı– sosyal gerçeklerin görünümü olarak büyük önem taşımaktadır.² Bourdieu’nün (1985, 1992) kullandığı anlamda “sosyal alan,” hiyerarşik düzeni olan bir toplumsal dünyadır. Bu anlamda sosyal alanlar,³ içlerine aldıkları aktörlerin kendi aralarındaki bağları ve birbirleriyle olan bağlantıları doğrultusundaki hareketlerini belirler ve sahip oldukları sermayenin türüne göre –ekonomik, sosyal, kültürel sermaye– (Bourdieu 1983) bir konum edinmelerini sağlar; öte yandan, paylaşırma mücadeleleri ya da içine alma veya dışlama mantıkları belli bir fiziki yerle bağlantılı olmak zorunda değildir, yani “belli bir fiziksel alan ile sosyal alan”ın (Pries 1990) her zaman örtüşmesi gerekmez. Sosyal alan kavramının çokboyutlu anlam- lar taşıması teorik tartışmalarda bazen anlam karmaşasına yol açsa ve çok açık olmayan sonuçlara varılmasına yol açsa da, sosyal dünyanın bir yanda yerel, yerle bağlantılı görünümüleri ve öte yanda onun içerisindeki (hiyerarşik) sosyal konumlandırma durumu, analitik olarak birbirinden ayırt edilebilir. Bir yere bağlı bulunmadıkları gibi kültürel bakımdan homojen olmayan aktörler oldukları (Berking 2006: 14) varsayılan kişiler için yerel- liğin ne anlama geldiği ve yerel görüşlerin işgücü piyasasında yer alma girişimini nasıl etkilediği, yanıtlanmayı bekleyen bir sorudur. Biz niteliksel- ampirik analiz yardımıyla bu konuyu aydınlatmaya çalışacağız. Göç kökenli olan yüksek vasıflı kişiler için, mesleklerini uygulayacakları bir işe yerleşme yolunda ilerlerken sosyal alanla bağlantıları “içselleştirilmiş koordinatlar”⁴ olarak ilgi çekicidir.

İkinci kuşaktan olanlar mesleklerindeki eylem seçeneklerini nasıl bir sosyal alanda gerçekleştirmeye çalışır ya da başka bir deyişle, çalışacak- ları yerin sosyal alanlarına ne uzaklıkta olmasını isterler? Acaba mesleki etkinliklerini, örneğin sosyal alanlarının bulunduğu yerde gerçekleştirmeyi

2 Sosyal bilimler alanında yapılan çeşitli tartışmalarda yörenin önemi hakkında bkz. Löw (2008: 40).

3 Bourdieu “espaces structurés” den söz etmektedir (karş. Bohn 1991: 27).

4 Bkz. bu konuda, biyografide sınırların aşılmasına dayanan iç içe geçmiş sosyal alanlarla bağlantılı “yönelim koordinatları” kavramı (Ursula Aspitsch, 2001: 69).

ve böylece orada hazır bulunan ve her zaman pek de olumlu olmayan yerel imkânlardan oluşan yapıya bağımlı kalmayı mı isterler? Yoksa alan bakımından hareketliliğe hazır mıdır? Ya da gidilen yerin uzaklığı arttıkça toplumsal etkinlik alanları da genişleyeceği için, alan hareketliliğini kabul etmek, bunu göze almak zorunda mı kalırlar? Bu konuda sadece değişik yerlere gitmek veya gitmemek kararı değil, meslek arayışı içindeyken göze aldıkları çalışma olanaklarından ibaret geniş yelpaze de ilgi çekicidir. Yanıt verilmesi gereken sorulardan biri de, göç kökenli olan yüksek vasıflıların, göç alan ülkenin sunduğu bağlantılardan oluşan çerçevenin koordinatlarına göre mi yöneldikleri, yoksa mesleki biyografilerini hem göç ettikleri ülkeye, hem de kökenlerinin bulunduğu ülkeye göre mi tasarladıklarıdır. Nitekim ikinci kuşağın ulusaşırı yönelimi hakkındaki tartışmalar da bunun üzerinde durmaktadır (Lewitt/Walters 2002, Fürstenau/Niedrig 2007). Ama acaba yüksek vasıflı göçmenlerin –yerlilerin seçkin sınıfında da görüldüğü gibi– (karş. Diehl/Dixon 2005; Fawell 2008) uluslararası işgücü piyasasında bir yer edinmek istemelerinin göçmen kökenli oluşlarıyla bir ilişkisi var mıdır? Bu bakımdan ulusaşırı hareketlilik kültürel sermayenin göreceli değerine bağımlıdır; yani bir ülkede kazanılmış olan kültürel sermayenin başka bir ülkede değerlendirilmesi, alanla mevcut olan bağlantılar tarafından ne oranda etkilendiğine göre ayarlanır (karş. Weiß 2002): Ülke çapındaki hareketliliğin sosyal hareketliliğe destek sağlaması, edinilen sermaye cinsinin nelerden oluştuğuna –örneğin diplomalar, unvanlar, kişinin bildiği diller, sosyal ağlar– ve bunların göreceli önemine bağlıdır.⁵ İlerde mesleğe girildiğinde, içinde bulunulan fiziki ve sosyal çevre tarafından bunların tanınması önemlidir.

Mesleki faaliyet gösterilebilecek alanların keşfedilmesi ve kullanılmasına ilişkin seçeneklerde sosyal alanın önemi hakkında yapılan ve aşağıda sunulan analiz, Almanya ve Büyük Britanya'ya göç etmiş olan ailelerin bu ülkelerde büyümüş ve gene bu ülkelerde tıp, teknoloji ve idari bilimlerden diplomalarını alarak öğrenim gördükleri alanlardaki işlere girmiş olan yetişkin kızları ve oğullarıyla yapılan 79 mülakata dayandı-

5 Kültürel sermayenin hangi öğelerden oluştuğuna dair bkz. Bourdieu (1979, 1983). Bu araştırmadaki konseptin kullanımına dair bkz. bu kitabın giriş bölümü.

rılmaktadır.⁶ Örneklemenin açık bir yöntemle yapılması kuralı uyarınca (karş. Schittenhelm 2009), vakaların seçiminde kullanılan ölçütler, ülke- aşırı inceleme sürecinde giderek daha da geniş ölçüde farklılaştırılmıştır. Her bir ülke bağlamında gösterilen örneklerde dengeli bir uygunluk amaçlandığından, Londra, Berlin, Frankfurt gibi büyük kentler ile taşra kentlerinden aynı sayıda kişilerin örneklemeye dahil edilmesine özen gösterilmiştir. Böylece ülkelerin içerisindeki farklı durumlar ve ülkeaşırı analizde ortak noktalar –örneğin göçmenlerin büyük kentlerde kendi ortamlarını oluşturmaları gibi durumlar– bilinçli olarak vaka seçimine dahil edilmiştir.⁷

2 SOSYAL ALANLARIN YEREL REFERANS NOKTALARI

Kişilerin yöneldikleri mesleki faaliyet seçenekleri, yani hangi seçeneği arzulanmaya değer buldukları veya elde edebileceklerine inandıkları, hem sosyal konumlarına hem de sahip oldukları çeşitli türden kaynaklara bağlıdır. Hayali dünya ile sosyal yapı içerisindeki gerçek konum arasındaki bu bağlantı Bourdieu (1992) tarafından “sosyal alanlar” kavramıyla ifade edilerek tartışma konusu yapılmıştır. Sosyal alan, bir kişinin kullanımına açık olan mallar ve hizmetler anlamına gelmektedir ve bunların çeşitli sermaye türleriyle donatılmış olması büyük önem taşımaktadır. Kişinin yaşamını kurarken faydalanabileceği bir “sosyal erişim mesafesi” de söz konusu olabilir. Burada önemli olan, böyle bir konumlanmada göçmenlik sürecinde sosyal alanla kurulan ilişkinin de devreye girip girmediği veya ne ölçüde etkili olduğudur. Gerekteğinde bu durum yeniden gözden geçirilip değerlendirilir. Örneğin göçmenler vardıkları ülkede sosyal konumlarını algılamaya ilişkin farklı ölçütler edinir ve o ana kadar varlığından haberdar

6 Almanya’da 56 kişiye görüşülmüştür, bunlardan 30’u akademik diplomaya, 26’sı meslek okulu diplomasına sahiptir. Büyük Britanya’da ise 23 kişiyle mülakat yapılmıştır. Görüşmeler Universität Siegen’de Karin Schittenhelm’in çalışma alanında, Canterbury’de University of Kent’te Eleni Hadzidimitriadou’nun yönetimi altında yapılmıştır. Araştırma ekiplerinde bulunan Hülya Akkaş, Albert Barnes, Gülfem Çakır, Kathrin Klein, Steffen Neumann ve Regina Soremski, Alman-İngiliz ortak çalışmasına katılmıştır.

7 Burada kullanılmış olan belgesel yöntemin değerlendirme işleminde, vakaların karşı karşıya getirilmesinin başından itibaren karşılaştırmalı analiz yapılmaktadır (karş. Bohnsack 2007, Nohl 2008); buna dayanarak, teorik konseptler üzerinde çalışmak amacıyla vaka grupları arasında ülkelerarası karşılaştırmalar yapılmıştır.

olmadıkları imkânlar hatta riskler, kolektif bir deneyim dünyasının parçalarından biri haline gelir. Böylece birbirleriyle karşılaştıracabilecekleri bir deneyimler alanı oluşur, hatta kişiler birbirleriyle ortak yanları olan bir grup oluşturdıklarını algılamasa bile.⁸ Bunun aksine, uzak mesafelere ve farklı yaşam koşullarına rağmen bir topluma aidiyet duygusu da paylaşılabılır ve yaşatılabilir. Bu durum için klasik bir örnek, –Max Weber’in sözünü ettiği anlamda– (1980) öznel olarak aynı kökenden geldiklerini algılayan kişilerin oluşturduğu topluluklardır ki, bu kişilerin belli bir bölgeye mensupluğu etnik bir grup aidiyetliğine dönüşür.

Werner Schiffauer, “hayali alanlar” kavramını kullanmakta ve bu kavramla ulusaşırı dayanışma gruplarının ortak hayal dünyasını kastetmektedir. Bu gruplar potansiyel yaşam imkânlarını göç hareketleriyle, gerek mensup oldukları ülkede, gerekse göç ettikleri çeşitli ülkelerde devreye sokar (Schiffauer 2006). Demek ki göç hareketleri nedeniyle, kolektif hayali dünyaları yeniden şekillenen ulusaşırı dayanışma cemaatleri için, mesleki faaliyet seçeneklerinde yerel bağlantılar mevcuttur. Bir alan hareketliliği ve varılan ülkedeki seçenekler, bir grubun göç etmesi sonucunda diğerlerinin de potansiyel faaliyet seçeneği haline gelir. Eğitim ve meslek biyografisinin ülkeaşırı yaygınlığa ulaşması, artık var olan geniş bir olanaklar yelpazesinde bir perspektif oluşturur. Böylece kişilerin önünde, karşılaştırma imkânı yaratan ufuklar açılır ve kendi perspektif ve pozisyonlarını algılayabilecekleri hayali bir alan şekillenir. Bu durumda sadece mensup olunan ülke ve varılan ülkeyle değil, göç hikâyesinde toplu olarak müzakeredilen hedef ülkelerle de yerel bağlantılar kurulmuştur. Böylece kolektif hayali dünyalar ve bir yere yerleşme durumları, somut olarak yeniden şekillenir. Bu alan faaliyet olanaklarıyla ilişkilendirilir ve bunlar da, eğer kişilerin “imgeleri, hayalleri, düşleriyle bağdaşırsa” mesleki faaliyet seçenekleri haline gelir (Schiffauer 2006: 179). Demek ki kişilerin meslek seçeneklerini nasıl algıladıkları, dinledikleri öykülere ve gündelik yaşamlarında mesleki yönelim hakkında edindikleri bilgilere dair medyanın yaydığı yorum biçimlerine göre değişmektedir.

8 Karl Mannheim “Bilgi Sosyolojisi” konulu çalışmasında “bağlayıcı deneyim topluluğu” (*konjunktive Erfahrungsgemeinschaft*) ifadesini kullanmaktadır (Mannheim 1980: 215 ff.)

Eğer kimi yerlerde veya kimi ülkelerde öngörülen mesleki faaliyet seçenekleri kişinin kendi eylemleri için de bir karşılaştırma ufku açacaksa, bu durumda sosyal konum, faaliyet seçeneklerinin algılanması kapsamına nasıl girer? Böyle durumlarda –öğrenim dolayısıyla edinilmiş bilgi kaynaklarından sosyal ağlara kadar– çeşitli sermayelerle donatılmış olmak nasıl bir rol oynar? Yerellik sadece doğrudan doğruya ilişkide bulunulan gündelik hayatla ilişkili değildir; başka ülkelerdeki potansiyel faaliyet seçeneklerine dair kolektif tasavvurların da bir rolü vardır; fakat yerel olarak erişilebilir mesafenin daha büyük olması mutlaka mesleki faaliyetin de uzanabildiği mesafenin büyümesiyle bağlantılı olmayabilir. Başka bir deyişle, bir bölge dahilinde hareketli olmak mutlaka sosyal hareketliliği beraberinde getirmez. Ayrıca sosyal hareketlilik kişinin bir yandan başka konumdaki gruplarla, diğer yandan biyografik olarak daha eski konumlanmalarıyla olan bağlantılarına bakılarak yorumlanmalıdır.⁹ Sosyal ve bölgesel ilişkilerin birbirleriyle orantısı, daha sonraki bölümlerde, iş hayatına geçişte statü değişikliğinin gerçekleştiği vakaların kıyaslanması sırasında yapılan analizlerle saptanacaktır. Yerel görünümünün ve sosyal aidiyetlerin önemi ve anlamı, söz konusu kişinin bunu düşünsel yani bilinçli olarak algılayış biçimi ya da davranışının üstü örtülü, yani sözü edilmeyen ön koşulu olarak mesleki faaliyet seçeneklerini biçimlendiriş bakımından dikkate alınacaktır.

3 MESLEKİ YÖNELİMİN SOSYAL ALAN KOORDİNATLARI

Göç geçmişisi olan yüksek vasıflılarda, mesleki faaliyet seçeneklerinin algılanması ve gerçekleştirilmesi bakımından iki tipten söz edilebilir. Bunları “yakın çevrede olan” ve “alan hareketliliğini gerektiren işgücü piyasasına girişler” diye adlandırabiliriz. Görüştüğümüz kişiler, görüşme yaptığımız sırada akademik mesleklerde çalışmaktaydı. Analizin ön planına şu soru çıkmaktadır: Kişinin yerel ilişkileri, yani belli bir yere veya bölgeye bağlı olması, mesleki faaliyet seçeneklerinin sosyal anlamda uzanabileceği mesafe konusunda nasıl bir rol oynar?

9 Ekonomik hayat şartları varılan ülkede, anavatanda olduğundan daha iyi olabilir, oysa sosyal ortam içerisindeki göreceli durum, yani toplum tarafından tanınma ve kabul edilme, başka halk gruplarına kıyasla kötüleşebilir.

3.1 Sosyal ve yerel çevre üzerinden yakındaki işgücü piyasasına giriş

Burada incelediğimiz göç edilen ülkeler arasındaki bölgesel farklar nedeniyle, mesleğe girmek isteyen kişiler için farklı yerel işgücü piyasalarının sunduğu fırsatları dikkate almak gerekir. Örneğin küreselleşmiş büyük kentlerde yoğun bir göçmen topluluğunun bulunması, oralarda bu kişilerin memleketleriyle ilişkili bir işgücü piyasasının oluşmasına olanak sağlar. Göçmen kökenli kişiler, hele aynı yöreden gelmişlerse, bu tür meslek faaliyetlerinin müşterileridir; muayenehanelerinde çok sayıda göçmen kökenli hastaya bakan hekimler veya mensup oldukları ülkeye ait mallar satan girişimciler bu durumun örnekleridir. Göçmenlerin az sayıda olduğu küçük kentlerde buna benzer fırsatların gündeme gelmediğini görüyoruz. Küreselleşmiş kentlerde uluslararası faaliyetlerde bulunan şirketlerin yoğun olması da yüksek vasıflıların işgücü piyasasına girişi için yerel koşullar oluşturur. Dolayısıyla ortaya şu soru çıkmaktadır: Yerel ağlara bağlılık acaba sadece göç geçmişini nedeniyle değil de mesleğe aidiyet duygusu nedeniyle de mi oluşur?

3.1.1 Yakın çevredeki anavatana özgü işgücü piyasası

Eğer kişiler bulundukları yerde göçmenlerin oluşturduğu ağlarla sarmalanmışsa, bu yoldan anavatanlarına özgü işgücü piyasasına girmeleri gerek sosyal açıdan gerekse alan açısından büyük bir olasılıktır;¹⁰ nitekim Almanya ve Büyük Britanya'da görüştüğümüz kişilerde bu durum saptanmıştır. Böyle durumlarda kişiler yakın çevredeki işgücü piyasasına girme eğilimi gösterir ve işgücü piyasasına girişleri de bulundukları yerle sarmalanmış oldukları sosyal ağlar ve göçmenlerin oluşturduğu örgütler sayesinde gerçekleşir. Birçok vakada saptanan bu durum, Maya Ay vakasında açıkça gözler önüne serilecektir.

Maya Ay, henüz çocukken Kürt-Türk kökenli ailesiyle birlikte Büyük Britanya'ya göç etmiştir ve bugün de büyük kentlerden birinde yaşamaktadır. Önce bir meslek okulunda yöneticilikle ilgili bir bölümde öğrenim görmüş, sonra yeniden öğrenimine devam etmeye karar verip

¹⁰ Anavatana özgü pazarlara giriş, o yerde bulunan kişiler veya herhangi bir biçimde bununla ilgili ağlarla doğrudan bağlantı kuranlara açık olduğu gibi, akraba, dost gibi üçüncü kişiler aracılığıyla da sağlanabilir. Bu konu için bkz. bu kitapta Thomsen'in makalesi.

psikoloji dalında yüksek okul diplomasını almıştır. Öğrenimi süresince değişik işlerde çalışarak para kazanan Maya Ay, ilişkilerini kesintisiz sürdürdüğü göçmen örgütleri aracılığıyla para getiren işlerde çalışmıştır. Psikoloji öğrenimini bitirdikten sonra, Türk göçmenlerle ilgili faaliyetleri sayesinde ilkokul öğretmenliğine atanmıştır.

...Orada iki yıl çalıştım ve danışman olarak işe başladım. Sonra gençlik hizmetlerinde çalıştım. İki işi beraber yürüttüm. Bir proje geliştirme işinde çalıştım, bağış toplamak ve başvuruları düzenlemek üzere. Sonra Türkçe konuşan çocuklar için bir projeye başladım, bir eğitim projesiydi bu... İlk başlarda insanların eğitimini desteklemek için yaptığımız proje genişleyerek yedi ilkokul ve dört ortaokula yayıldı. Ben de bu okullardan birinde, bir ilkokulda günde birkaç saat çalışmaya başladım.

Maya Ay adım adım ilerleyerek ve anavatanına özgü işgücü piyasasının çeşitli bölümlerinde çalışarak meslek yaşamına girmiştir. Bu etkinliklerinden her biri sayesinde bir sonrakine adım atmış ve aynı zamanda bu işlerden kazandığı para sayesinde vasıflarını geliştirmiştir. Böylece bir ilkokulda iş bulabilmiştir. Maya Ay'ın iş dünyasına girmek üzere yola çıkışındaki koşullar, Büyük Britanya'daki küreselleşmiş bir büyük kentin sosyal ve yerel yakın çevresi tarafından belirlenmiştir. Burada üzerinde durulacak nokta şudur: Mesleki seçeneklerin sosyal ve yerel koşullarla sarmalanmışlığı, işgücü piyasasına giriş evresine denk düşer. İşgücü piyasasının sosyal bakımdan uzandığı bu mesafe, sadece anavatandan göçmen olarak gelmiş olan yöre halkına hizmet verme faaliyetiyle sınırlı kalmamaktadır. Başlangıçta bir memlekete özgü olan işgücü piyasasına giriş, bu yolun sonunda, sınırlandırılmamış bir işgücü piyasasına girişe de yol açabilir. Maya Ay'ın geçmişteki biyografisine bakıldığında dikkati çeken şudur: Önce bir meslek eğitimi görerek, sonra da yüksek öğrenime geçerek, vasıfsız işçiler olan ebeveynine kıyasla bu konuda büyük bir atılım yapmıştır. Ama yüksek öğrenime karar vermesi, aile evinden ayrılması ve üstelik de bilinçli olarak ailesiyle arasına fiziki bir mesafe koymasıyla gerçekleşebilmiştir.

Ben Londra'da kalmak istemiyordum, çünkü annemden ve babamdan uzaklaşmak istiyordum. Sanırım o dönemde ailemin üniversiteye gitmemi kabul etmeyeceğini söyleyebilirim. Bütün bunlar çok çabuk oldu. Üniversite bana koşullu bir teklifte bulundu; belli bir notu tutturabilirsem beni kabul edeceklerini bildirdiler. Bana bir mülakat bile teklif etmediler. Orayı görmeye bile gidemedim. X Üniversitesi'nin nerede olduğunu bile bilmiyordum. (Gülerek) haritada nerede olduğunu biliyordum, fakat hiçbir zaman oraya gitmemiştim. Sonuçlarımı aldıktan sonra eşyalarımı topladım, haritayı aldım. (Gülerek) Böylece anne babamın sistemini üzerimden attım, onlar da bu durumu kabullendi.

Maya Ay, meslek öğreniminden sonra yeniden yüksek öğrenime devam etmek istediğinde ebeveyninin olumsuz bir tavır almasına ve bu kararını onaylamamasına karşın öğrenimini sürdürebilmek için evden ayrılmıştır. Önceleri, işgücü piyasasına giriş sürecinde yerel bağlantı meslekle ilgili eylemlerine örtük olarak katılmışken, bundan sonra açıkça ve görünür biçimde devreye girmektedir. Yerel çevre hiç sözü edilmeksizin, kendiliğinden birtakım fırsatlar sunduğunda bunun üzerinde özel olarak durulmamaktadır; ancak eskiden beri içinde yaşanan çevre bilinçli olarak terk edileceği zaman tepkili bir davranış gerekli olmuştur. Fakat bu, durum, Maya Ay vakasında olduğu gibi, mutlaka aileye kıyasla eğitimde bir atılım yapmaya bağımlı değildir. Karşılaştırmalı analizler sırasında bu durum birçok vakada gözlenmiştir. Maya Ay'ın üstünlüğü, akademik bir yolda ilerleyişini ailesine borçlu olmamasıdır; yüksek okula geçişi sırasında izlediği yolda ilerleyebilmesi, aile çevresinden sosyal ve mekânsal olarak uzaklaşıp hareket kabiliyeti kazanmasıyla mümkün olmuştur; çünkü meslek eğitiminden sonra, ailesinin karşı çıkmasına rağmen, sosyal ağlar ve örgütlerle olan bağlantıları sayesinde geçimini sağlayıp öğrenimine devam etmeyi başarmıştır. Maya Ay, göçmenlerin yerel ağlarla sarmalanmış olma durumunu akademik faaliyetler alanına girinceye kadar muhafaza etmiştir. Buna dayalı olarak yakın çevredeki işgücü piyasasına girmesinden önceki yaşamında da sosyal ve yerel bir hareketlilik mevcuttur.

Maya Ay örneği gösteriyor ki, kişinin “bulunduğu yerde”ki yerel oluşumlar ve ağlar sayesinde ortaya çıkan “yakın çevredeki işgücü piyasasına giriş” olanakları, sınırlı ve sosyal bakımdan hareketsiz meslek girişleri olarak yorumlanmamalıdır; ne kişinin daha önceki biyografisi bakımından, ne de mesleki perspektifler açısından... Bu durum birçok ülkeyi vaka gözlenebilmektedir. Ali Kaplan, Almanya’da yaşamakta olan göçmen kökenli bir ekonomisttir ve o da mesleki etkinliklerine işgücü piyasasının anavatana özgü bir sektöründe başlamıştır. Daha önce eğitim düzeyini yükseltmiş ve böylece meslek seçeneklerini başarılı bir biçimde artırmıştır.¹¹

3.1 .2 İşgücü piyasasına girişin mesleki aidiyet yoluyla gerçekleştirilmesi

Burada incelediğimiz ülkelerde, kaynakların yoğunlaşmış olduğu yerel alanların mevcudiyetini göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Doğrudan doğruya var olan çevre anlamındaki “yerel” ve ulusaşırı gelişmeler anlamındaki “küresel” sözcüklerini karşı karşıya getirmek bir tutarsızlık yaratacaktır.¹² Burada ortaya çıkan soru şudur: Göç geçmişi olan yüksek vasıflılar için yerel ve sosyal yakın çevrede birtakım işyerlerine ya da bölgelerin ötesinde ağ halinde örülmüş olan üretim dallarına girme olanağı ne oranda mevcuttur? Almanya’da yüksek okulların bulunduğu yerlerde ekonomi ve mühendislik fakültelerine giren kişilerle bu konuda yapılan görüşmelerden öğrendiğimize göre, yüksek okul, öğrencilerin işletmelerle ilişki kurmasına aracılık etmiştir. Bu yolla, göç geçmişi olan yüksek vasıflıların bölgedeki işyerleriyle temasa geçmesi ve mesleğe adım atması sağlanmıştır.

Ayhan Çınar, Türk asıllı bir göçmen işçi ailesinin oğlu olarak Almanya’da yetişmiştir ve bugün bir bankada yönetici olarak çalışmaktadır. Ekonomi öğrenimi görmekteyken, üniversiteyi bitirmesine yakın bir tarihte yüksek okulun düzenlendiği bir etkinlik aracılığıyla bir bankayla ilişkiye geçmesi sağlanmıştır.

¹¹ Bu konuda bkz. bu kitapta Schittenhelm’in makalesi.

¹² Böyle bir bakış açısının eleştirisi hakkında bkz. Massey: “Ama Londra, Berlin ve New York ne durumdadır? Kapitalist küreselleşmenin çağdaştırılması ve eşgüdümlü hale getirilmesi için vazgeçilemeyen kaynakların yoğun olduğu bu yerelliğin durumu nedir?” (Massey 2006: 29).

Böylece bir yarıyıl da bütün sınavlarımı ve diploma tezimi ve daha ne varsa bitirdim. Sanırım teknik üniversitede vermem gereken birkaç sınav daha vardı. Orada birtakım X kursları verilmekteydi, yani organizasyonların ekonomi öğrencilerine, ne derler, ölçümle falan ilgili değil de, hani bazı işyerleri yanlarında çalışacak kişileri oradan alıyorlar ya... Ben de işte X bankasıyla karşılaştım. Benim daha birçok işimi halletmem gerektiğini biliyorlardı, gene de bana, “Seni işe alırsın” dediler, “her şeyini tamamladıktan sonra çalışma hukukuna uygun olarak bizde işe başlayabilirsin, ama şimdiden de başlasan olur.” Evet, herhalde satış elemanı arıyorlardı ve ilk aşamada benim durumum onlara yeterli görüldü. Notlarıma ve öğrenim sürecime bile bakmaya gerek görmediler. Sadece kişiye baktılar, hatta bunda da.. Hani Almanca nasıl denir... Neyse, sonuç olarak yanlış bir şey yapmadılar, çünkü beni orada çok desteklediler ve ben de bankada çok başarı gösterdim. Orada bir staj yaptım on sekiz ay kadar. Bu banka olmasaydı ben bankacı olmayı hiç düşünmemiştim.

Ayhan Çınar, devam ettiği yüksek okulun kurduğu bağlantılar ve bu yolla sağlanan temaslara sayesinde daha sonra işvereni olacak kuruluşla tanıştırılmış ve on sekiz ay süren bir staj döneminden sonra kesin olarak işe alınmıştır. Aslında bu işi bizzat arayarak bulmuş değildir, ekonomi öğrencisi olarak içinde bulunduğu sosyal çevreden gelen öneri sayesinde bankaya girmesi mümkün olmuştur. Kendiliğinden bu tarzda bir işe girmek için gayret sarf etmediyse de, önüne çıkan fırsatı kaçırmamıştır.

Her şeyden evvel bir iş sahibi olmam gerçekten bir şans eseri idi. On sekiz aydan sonra bana dediler ki, “Seni işe alıyoruz.” Elbette ki ben de bunu istedim. Sanırım altı ay sonra “Şube müdürünün yardımcısı olacaksın” dediler, “Sen bunu kısa sürede başarabilirsin.” Böylece ben öğrenimden önce ve öğrenim sırasında hiç niyetlenmediğim banka işine girmiş oldum.

Ayhan Çınar bu bankayla kurduğu teması kendisine hiç zahmet çekirtmeden sunulan en yakın ve en iyi fırsat olarak tanımlamaktadır. Göç

geçmiş dikkate alınmadan, devam ettiği yüksek okulun bir öğrencisi olarak karşısına çıkan bir seçeneği kullanmıştır. Göç geçmişi bu iş ilişkisinde ne bir engel ne de bir dayanak olmuştur. Kendisine yükselme olanağı da tanınmış ve işe girdikten çok kısa bir süre sonra şubenin müdür yardımcılığı görevini üstlenmiştir.

Kişinin mensup olduğu kuruluş –örneğin bir yüksek okul– tarafından sağlanan birtakım temaslar ve ilişkiler sayesinde olduğu gibi, göç geçmişi olan yüksek vasıflıların kurduğu mesleki ağın bir parçası haline gelmek yoluyla da şirketlerde iş bulmak mümkündür.

Yakındaki işgücü piyasasına girmek, öğrenim süreci sonucunda alınan diploma sayesinde kazanılan kültürel sermayenin değerlendirilmesinin çeşitli yollarından biridir ve bu da yerel koşullara bağlıdır. Bizim örnekleme-
miz çerçevesinde bu koşullar büyük kentlerin yakın çevresinde mevcuttur. Kültürel sermayenin değerlendirilmesi mantığı açısından bakıldığında, burada söz konusu olan ortak bir tip değil, mesleğe giriş için izlenen iki ayrı yoldur ve her birinde de yerel koşullar veya o yerdeki olanaklar mesleğe girişi mümkün kılmıştır. Fakat burada dikkat edilecek nokta, göçmenlerin kültürel sermayesi bakımından çeşitli akla yakın değerlendirme biçimlerinin bir yerde yoğunlaştığıdır. Kuramsal tartışmalarda, yerel düzleme küresel düzlemin karşısı olarak bakılması ya da bunun o çerçevedeki bir sömürü şeması olarak tanımlanması artık kuşkuyla karşılanmaktadır ve bu bakış ampirik olarak da tutarlı değildir (Löw 2008: 46). Nitekim küresel şirketlerin yerel şubeleri de vardır ve göçmen kökenli olan yüksek vasıflılar en yakın çevreleri yoluyla bu kuruluşlara ulaşabilmektedir. Ayrıca sosyal ve yerel bakımdan yakın olan çevre, göçmenlerin kurduğu örgütler ve ağlar biçiminde de olsa, anavatanla ilişkili işgücü piyasaları üzerinden potansiyel olarak yüksek vasıflıların oluştuğu başka işgücü piyasalarının farklı bölümlerine giden yolu açmaktadır.

3.2 Alansal hareketliliği gerektiren işgücü piyasasına giriş: Sosyal olarak ulaşılabilir uzaklıktaki seçenekler

Acaba gelecekte çalışacakları işler hakkındaki tasarılarında uzak yerlerdeki işgücü piyasalarına girişi de göze alan kişiler meslekleriyle ilgili eylem seçeneklerini nasıl kullanmıştır? Bu doğrultudaki hareketliliği

gerçekleştiren ya da potansiyel olarak gerçekleşmesi mümkün bir seçenek olarak göze alan vakalar da aynı ölçüde ilgi çekicidir. Bizim örneklemimizde, gerek Almanya gerekse Büyük Britanya’da, kişi mesleğiyle ilgili eylem seçeneklerini kendisi kullandığında uluslararası ilişkilerin devreye girmesiyle hareketliliğin arttığı gözlenmiştir. Bu durum karşımıza iki tip olarak çıkmaktadır: Birincisi işlevseldir ki, bunda yüksek vasıflılar uluslararası hareketlilik sayesinde kültürel sermayelerini daha da mükemmelleştirmeye çalışır, yani vasıflarını geliştirmek ya da daha iyi iş olanaklarına kavuşmak için hareketli olmayı tercih ederler. Birlik arayışı amacını güden ikinci türde uluslararası dayanışma cemaatlerine aidiyet önemli bir faktördür. Biz bunların her ikisini örnek vakalarla gözler önüne sereceğiz.

3.2.1 Kültürel sermayenin oluşturulması ve değerlendirilmesi amacını güden uluslararası yönelim.

Kamer Ecevit, Türk kökenli göçmen bir işçi ailesinin oğlu olarak Almanya’da büyümüştür. Kendisiyle görüştüğümüz tarihte, uluslararası bir şirkette yönetici konumundaydı. Tıpkı Maya Ay vakasında olduğu gibi, annesi ve babası vasıfsız işçi olarak çalışmaktaydı.

Kamer Ecevit, akademik öğrenimine adım atmadan önce bir bankanın düzenlediği meslek eğitimine katılır. Üniversite öğrenimini bitirdikten sonra Büyük Britanya’ya gider ve bir ekonomi alanında öğrenim görerek bir unvan daha edinir. Böylece işgücü piyasasındaki olanaklarını daha da iyileştireceğini ummaktadır. (“Çünkü bunun geleceğe yatırım olduğunu biliyordum ve ben Alman piyasası ortalamasının üstüne çıkmak zorundaydım.”) Amaçlanan sonuçları bakımından, Kamer Ecevit’in uluslararası hareketliliği memleketteki seçkin kişilerle kıyaslanabilir, fakat göç geçmişi, uluslararası ortama açılmasında mesleki eylem seçeneklerini kullanmasında önemli bir rol oynamıştır.

Benim için daima apaçık bir gerçek şu olmuştur: Bunu söylerken ayrımcı bir düşüncem yok. Sadece demek istiyorum ki, Alman toplumu, Alman şirketleri bundan on-on beş yıl önce henüz böyle uluslararası bir yapıya sahip değildi. O da bir yana, göçmenleri yönetici olarak işe almaya hazır değildiler. Öyle ki, işe alınabilmek için

henüz nispeten genç yaştayken ortalamanın üstünde bir vasıfa sahip olmak gerekirdi. Şöyle bir durumu gözünüzün önüne getirin: İki genç insan, Bay H. ve Bay K. bir işe talip oluyor ve her ikisi de aynı öğrenimi görmüş. Kişilikleri bakımından da aynı özelliklere sahipler. Günümüzde böyle durumlarda daha esnek davranılıyor. Alman girişimciler de biliyor ki, uluslararası karşılaştırmada çokkültürlü olmak ya da kültürlerarası nitelikte olmak bir üstünlük sayılabilir.

Kamer Ecevit'in mesleki olanaklarını genişletmek istemesindeki amaç, aynı zamanda Türk kökenli olmasından ötürü Alman işgücü piyasasında karşılaşacağını bildiği olumsuzlukları bertaraf edebilmektir. Demek ki göç vesilesiyle gelmiş olduğu Almanya'daki koşullara göre, mesleğiyle ilgili eylem seçeneklerini uluslararası ortamda değerlendirebilmesinde anavatanı değil, gelecekteki gelişmelere ait öngörüler önemlidir. Kamer Ecevit bu yönelimi gerçekleştirmek için, üniversite öğrenimi sırasında başka bir ülkede bir üniversiteye devam etmek istemiş, fakat maddi olanaksızlıklar yüzünden bunu gerçekleştirememiştir. Ancak öğrenimini tamamladıktan ve ilk kez bir işte çalıştıktan bir yıl sonra vasfını bu şekilde geliştirme olanağını bulmuş, bu durumda Almanya'da bir diploma almış olması ve bu sayede para kazanabileceği bir işe girebilmesi, uluslararası hareketliliğe sahip kariyere ulaşabilmesini hazırlayan önkoşulu oluşturmuştur.

3.2.2 *Uluslararası dayanışma cemaatlerine yönelim*

Geçmişte kişinin potansiyelini en iyi biçimde değerlendirmesine yönelik stratejilerin bir bölümünü uluslararası perspektifler teşkil etmekteyken, artık uluslararası dayanışma cemaatlerine mensubiyet önem kazanmıştır. Buna örnek gösterilebilecek dinsel aidiyet, hem ulus devlet yapısı içinde hem de bunun ötesinde şekillenir; yani bir topluluk içinde, ülke sınırlarını aşan sosyal aidiyetlerin bilincine varılır. Bunun etkileri meslek hayatının tasarlanışında kendini belli etmektedir.

Saima Khan, Pakistan'dan göç etmiş olan bir ailenin kızı olarak Büyük Britanya'da yetişmiş, yine burada üniversiteyi bitirdikten sonra ekonomi ve işletme dalında çalışmaya başlamıştır. Müslüman olması nedeniyle

Britanya toplumuna dahil edilmediği kanısındadır. Buna gerek 11 Eylül olayları, gerekse Londra metrosundaki eylem neden olmuştur. İşyerindeki konumu sağlam olmasına karşın, gelecek için yaptığı planlarda Britanya'dan göç etme arzusu egemendir. Aslında ebeveyninin anavatanı olan Pakistan'a geri dönmek niyetinde değildir, başka bir ülkeye göç etmeyi tasarlamaktadır ve bu düşüncesinde de ulusasını dindar İslami bir topluluğa aidiyet ve Müslüman ülkeler hakkındaki değerlendirmeleri önemli bir rol oynamaktadır.

Sanırım bugünlerde benim bir düşümü gerçekleştirebilmemiz için bir miktar para ayırabiliriz. Balayımızda Dubai'ye gittiğimizi hatırlıyorum. Orada çok fantastik binalar gördüğümüzde "Acaba buraya taşınırsak mı..." diye düşündüm, "Ne de olsa burası İslami bir devlet ve burada ayrımcılık ve aşırılık yoktur, çünkü hepimiz Müslümanız." Aynı şeyi Fas ve Mısır'da da düşündüm. Orada kendimi vatanımdaymışım gibi hissettim. Dışarıda gördüğüm yiyeceklerin İslami kurallara uygun olarak pişirildiğini biliyordum. Bu bana burada geçirdiğim ramazan dönemini hatırlattı. Oruç tutarken, işe gittiğinizde dua edebileceğiniz sessiz sakin bir köşe bulamamanız sizin için bir yoksunluktur; dininizi tanımadıklarından, size böyle bir olanak sağlamazlar. Evet bu doğru, sözde organizasyon insanlara eşit haklar tanımaktadır, ama eğer bu kadar önemli olan basit bir olanak bile sağlanmazsa, bu nasıl gerçekten uygulanıyor olabilir?

Sosyal aidiyet ölçütleri, yaşam biçiminin tanınması ve bunun beraberinde getirdiği ayrımcılıktan korunmuş olma durumu, Saima Khan'ın başka ülkelerde kendisi için bazı seçeneklerin bulunabileceği düşüncesini önemli ölçüde etkilemektedir. O halde buradaki amaç, ulusasını hareketlilik, vasfını geliştirme ya da daha iyi mesleki olanaklara kavuşma meselesi değildir. Ama Britanya'nın uluslararası üne sahip bir yüksek okulundan aldığı diploma Saima Khan için önemli bir konudur.

İftihar ettiğim bir şey benim vasıflarımdır, çünkü onları kimse benim elimden alamaz ve onlar beni güçlendirir. Buradan başka yerlere gidecek olursam bunlarla başka şeyler yapabileceğimi de düşünüyorum.

Saima Khan, ulusaşırı hareketliliğini gerçekleştirebilmek için diplomasını önkoşul olarak görmektedir; yani kültürel sermayesi, farklı motivasyonlar nedeniyle ülkeden göç etme planlarını gerçekleştirebilmeyi bir seçenek olarak hesaba katmasını sağlamaktadır. Bu vakada, geldiği yere geri dönme arzusu ya da öncelikle ebeveynin mensup olduğu ülkeye bağlı ulusaşırı bir hareketlilik kazanmak söz konusu değildir.

Mesleğe ilişkin eylem seçeneklerinden yararlanmada noktasındaki ulusaşırı ilişkiler, işlevsel nedenlerin dışında, bazı hayali dayanışma cemaatlerine de bağlanmıştır. Böylece kişinin kendi mesleğine ilişkin eylemler için oluşturduğu kıyaslama olanakları sayesinde, gelecekteki mesleki seçeneklerinin meydana getirdiği yelpaze de genişlemiş olur. Dayanışma cemaatleriyle ilişki ve buna bağlı olarak başka ülkelerde mesleğe ilişkin eylem seçeneklerinden yararlanılması, örneklerimizde mesleki eylem perspektifinin gerçekleşmiş şekli olarak değil de, sadece önceden tasarlanmış şekli olarak çeşitli vakalarda gözlenmektedir.

4 SONUÇ

Burada “yer duygusu” başlığı altında tartıştığımız konu, göçmen topluluklarının ulusal bağlamların *ötesindeki* ve *altındaki* bir düzlemde kendilerine sosyal ve alansal bir yer belirlemeleridir. Mesleki yönelimlerin sosyal alana ilişkin koordinatları, sonunda hiyerarşik bir düzene sahip (ulusal) toplumlarla bağlantısal durumdan oluşur ya da geriye dönük olarak onları etkilerler. Burada ele alınan örneklerde, ikinci kuşak göçmenler arasındaki yüksek vasıflıların işgücü piyasasına girişlerinde, Almanya ve Büyük Britanya’daki yerel işgücü piyasalarının ve sosyal alandaki ulaşılabilir sermaye çeşitleri ile bunların değerlendirilme olanaklarının etkisi görülmektedir. Bir ülke alanındaki hareketlilikle birlikte mesleki seçeneklere sosyal olarak ulaşabilme mesafesinin de uzamasının gerekmediği bulgularımızdan anlaşılmaktadır. Yakın çevrede bulunan, anavatana özgü yerel işgücü piyasasına girmek, başka işgücü piyasalarına girme olanağını da hazırlayabilir. Bunun da ötesinde, uluslararası girişimlerle bağlantılı olan yüksek okulları bitirenler için de uygun kariyer olanakları söz konusudur.

Mesleğe giriş evresinde uluslararası alanda hareket edebilme olanağı mevcutsa, amaca yönelik rasyonel düşüncelerin dışında, ulusaşırı dayanışma cemaatlerine aidiyet de önemli bir rol oynamaktadır. Kişiyi meşgul eden sadece uzaklarda bir yerde daha iyi çalışma olanaklarının var olup olmadığı sorusu değildir, ulusaşırı dayanışma cemaatlerinden birine aidiyet ve o cemaatin sosyal yaşamına katılma arzusu da burada baskın gelmektedir. Ayrıca ulusaşırı hareket kabiliyeti daha çok işlevsel nedenlere dayandırılan bir seçenek olsa da, halen yaşanan ülkede karşılaşılan olumsuz tecrübelerin ya da karşılaşılabileceği sanılan sakıncaların telafisine de yaramaktadır. Bu bakımdan ülkenin yerlisi olan seçkin kişilere kıyasla göçmen kökenliler için ulusaşırı hareket kabiliyetinin daha ileri boyutları vardır. Burada sunulan bulgulara göre, bunlar ailelerin mensup olduğu ülkeyle muhtemel bağlarından ziyade, göç edilen ülkede yetişmiş olmakla edinilen deneyimlerden kaynaklanmaktadır.

KAYNAKÇA

- Apitzsch, Ursula (2001), "Migrationsbiographien als Orte transnationaler Räume," Ursula Apitzsch ve Mechthild M. Jansen (ed.), *Migration, Biographie und Geschlechterverhältnisse*, Münster, s. 65-80 içinde.
- Berking, Helmut (2006), "Raumtheoretische Paradoxien im Globalisierungsdiskurs," agy. (ed.), *Die Macht des Lokalen in einer Welt ohne Grenzen*, Frankfurt a.M., s. 7-22 içinde.
- Bohn, Cornelia (1991), *Habitus und Kontext. Ein kritischer Beitrag zur Sozialtheorie Bourdieus*, Opladen.
- Bohnsack, Ralf (2007), *Rekonstruktive Sozialforschung. Einführung in Methodologie und Praxis qualitativer Forschung*, Opladen.
- Bourdieu, Pierre (1979), "Les trois états du capital culturel," *Actes de la recherche en sciences sociales* 30, s. 3-6.
- Bourdieu, Pierre (1983), "Ökonomisches Kapital, soziales Kapital, kulturelles Kapital," Reinhard Kreckel (ed.), *Soziale Ungleichheiten, Soziale Welt, Özel Sayı 2*, Göttingen, s. 183-198 içinde.
- Bourdieu, Pierre (1985), *Sozialer Raum und Klassen*, Frankfurt a.M.
- Bourdieu, Pierre (1992), "Sozialer Raum und symbolische Macht," agy., *Rede und Antwort*, Frankfurt a.M.
- Diehl, Claudia ve David Dixon (2005), "Zieht es die Besten fort? Ausmaß und Formen der Abwanderung deutscher Hochqualifizierter in die USA," *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 57. Yıl 4, s. 714-734.

- Favell, Adrian (2008), *Eurostars and Eurocities. Free Movement and Mobility in an Integrating Europe*, Malden.
- Fürstenau, Sarah ve Heike Niedrig (2007), "Transnationale Migration und Jugend," Reinhard Johler ve diğ. (ed.), *Europa und seine "Fremden," Die Gestaltung kultureller Vielfalt als Herausforderung*, Bielefeld, s. 109-127 içinde.
- Glick Schiller, Nina (2007), "Beyond the Nation-State and Its Units of Analysis," Schittenhelm, Karin (ed.), *Concepts and Methods in Migration Research*, Conference Reader. URL: http://www.cultural-capital.net/index.php?option=com_content&task=blogcategory&id=5&Itemid=19. [Erişim tarihi: 21.6.2009]
- Kogan, Irena (2007), *Working Through Barriers. Host Country Institutions and Immigrant Labour Market Performance in Europe*, Dordrecht.
- Levitt, Peggy ve Marcy C. Walters (2002), *The Changing Face of Home. The Transnational Lives of the Second Generation*, New York.
- Löw, Martina (2008), *Soziologie der Städte*, Frankfurt a.M.
- Mannheim, Karl (1980), *Strukturen des Denkens*, Frankfurt a.M. (1922-1925 tarihlerine ait yayınlanmamış notlar)
- Massey, Doreen (2006), "Keine Entlastung für das Lokale," Helmut Berking (ed.), *Die Macht des Lokalen in einer Welt ohne Grenzen*, Frankfurt a.M., s. 25-31 içinde.
- Nohl, Arnd-Michael (2008), *Interview und dokumentarische Methode*, Wiesbaden.
- Pries, Ludger (1997), "Neue Migration im transnationalen Raum," agy. (ed.), *Transnationale Migration. Soziale Welt, Özel Sayı 12*, Baden-Baden, s. 15-44 içinde.
- Schiffauer, Werner (2006), "Transnationale Solidaritätsgruppen, Imaginäre Räume, Irreale Konditionalsätze," Helmut Berking (ed.), *Die Macht des Lokalen in einer Welt ohne Grenzen*, Frankfurt a.M., s. 164-180 içinde.
- Schittenhelm, Karin (2009), "Qualitatives Sampling. Strategien und Kriterien der Fallauswahl," *Erziehungswissenschaftliche Enzyklopädie Online – EEO*. (Yayına hazırlanmakta)
- Weber, Max (1980): *Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriß der verstehenden Soziologie*, Tübingen.
- Weiβ, Anja (2002), "Raumrelationen als zentraler Aspekt weltweiter Ungleichheiten," *Mittelweg* 36, 11, 2, s. 76-92.

Türkiye Cumhuriyeti, homojen bir ulus devlet kurma çabasının sonucu olan nüfus değişimleriyle ve yakın tarihimizdeki yoğun kentleşme nedeniyle yüksek oranda göç hareketlerine tanık oldu. Cumhuriyetin ilk yıllarında Nazi Almanyası'ndan kaçan ve Türkiye'nin bilim camiasında yer alan Yahudi ve rejim karşıtı bilim insanları, eski Doğu Bloku ülkelerinden geçimlerini sağlamak için Türkiye'ye gelen küçük tüccarlar, ev hizmetlileri ve vasıfsız işçiler, özel üniversitelerin kurulmasından sonra ihtiyaç duyulan yabancı öğretim üyeleri, uluslararası şirketlerde ve projelerde iş bulan yabancı uzmanlar ve yöneticiler bu göç resmini tamamlıyor. Türkiye tarihinde önemli bir yer tutmasına karşın, göç olgusuna ilişkin toplumsal süreçlerin bilimsel olarak çözümlenmesi için sarf edilen çabalar henüz çok yenidir. Türkiye'deki araştırmacılar uzun yıllar daha çok "misafir işçi" ya da "Almanca" adı altında Avrupa'ya göç etmek üzere ülkeden ayrılanlarla ilgilenmiş ya da Batı Anadolu'nun süratle büyüyen metropollerinin tablosunu değiştiren iç göç sorunlarını ele almıştır. Türkiye'ye yönelik göç hareketlerinin tartışılması ancak 2000'li yıllarda gündeme gelmiştir. Göçmenlerin, özellikle de yüksek vasıflıların deneyimlerine çok az ilgi gösterilmiştir.

Bu kitap göçmenlerin dört ayrı ülkedeki (Türkiye, Büyük Britanya, Kanada ve Almanya) yaşam seyrilerini karşılaştırıyor ve yüksek vasıflı göçmenlerin yönelim ve deneyimlerini ayrıntılı mülakatlar yoluyla çözümlemeye çalışıyor.

İNSAN VE TOPLUM DİZİSİ

Kitapyayinevi

ISBN 978-605-105-087-4

25,- TL